

3 1761 08824232 6

Digitized by the Internet Archive
in 2011 with funding from
University of Toronto

<http://www.archive.org/details/pharsalia02luca>

M. ANNAEI LUCANI

PHARSALIA.

LL
L 9323 Fr

(M. ANNAEI) LUCANI
'''

PHARSALIA.

CUM COMMENTARIO CRITICO EDIDIT

C. M. FRANCKEN.

ADIECTAE SUNT LUCANI VITAE ANTIQUAE.

~~~~~  
Vol. II continens libros VI—X.  
~~~~~

LUGDUNI BATAVORUM
APUD A. W. SIJTHOFF.

H H 807
6/4/99

PRAEFATIO.

Nihil minus ab initio huius operis quaesitum est, quam ut omnes interpretationes propositas aut fortasse excogitandas excuterem. Ipsa inscriptione libri aliud demonstratur: enarratio non amplius erat adsciscenda quam ad crisin factitandam requirebatur, quoties probandum erat locum quendam inextricabiles difficultates interpreti offerre et propterea suspectum esse, aut contra probabilem continere sententiam, ut correctiones tentatae reicerentur. In libro primo v. 259 silentium Ariminensium comparatur cum autumnii silentio; tum nullam vocem aves emittunt, rura silent „mediusque iacet (vel: tacet) sine murmure pontus”. Hic ut locum corruptum ostenderem, solam interpretationem, quae non prorsus improbabilis esset, ex Haskinsio petivi; omisi addere alias, nec dixi „medius pontus” non esse nomen proprium, ratus rem peritis iudicibus per se claram futuram; opinio me fefellit, fuit qui illud desideraret. Vel si „medius pontus” posset esse nomen proprium, tamen ab hoc loco tam id alienum esset quam si quis diceret e. g. in valle Helvetica fuisse gratum silentium et adderet Hadriam quievisse. Censor qui se appellat *II*, cuius nomen indagare minus utile esset quam quadraturam circuli, divino, opinor, instinctu monuit regionem a poeta descriptam iacere *in Africa*; ergo aves et rura vicinia non dabat? Alius paulo modestior non desideravit totum spatium inter Africam et Romam, sed dimidio contentus fuit. Hominem *II* delectat mea coniectura: „mersus Pontus”; in quo valeat proverbium: iure

ridebit qui ultimus. Neuter legisse videtur locum Aeschyli a me laudatum, nec scire reliquos quoque deos marinos in ipso fundo maris habitare. Neptunus in fundo maris sentit procellam et summa „placidum caput extulit unda”, Aen. I. 127 et „fundo caput effert” apud Valerium I. 646. Doct. Bauer, Neue Philol. Rundschau '96 N°. 24 magis etiam mira narrat; das Meer inmitten, nämlich zwischen Italiën und Afrika, *wohin die Singvögel gezogen sind*. Hoc adhuc ignotum erat ¹⁾.

Alius locus, in quo brevior fui quod maiorem consensum cum docto lectore expectabam, est II. 172 „perque omnis truncos cum qua cervice recisum | conveniat quaesisse caput”. Hoc loco tiro non haerebit; sed fortasse provector, debebit certe me iudice. „Cum qua cervice” est iunctura plane pedestris. Praepositionem, praesertim unius syllabae, non solet statim sequi substantivum cum attributo. Poetae Romani verba ut qui pila ludunt solent confundere, sed est in eo quod perito placeat. In loco laudato recepto *quo* illa elegantia quodammodo restituitur; quae membra logico ordine sic sibi succederent: (a) cum quo (b) caput (c) cervice recisum (d) conveniat” nunc sibi succedunt: hoc ordine *acdb*. Praeterea conferas: „cervice recisa”, IX 214 in fine versus. „Magni cervice revolsa” X 100, eadem in sede. Denique non reticebo frigidum mihi videri quod de *aliquot* cervicibus mentio fit.

Addo his tertium III. 314: „tractentur volnera nulla | sacra manu”, ubi humanissimus censor in Athenaeo N 3602 postulat pro mea coniectura „diva (pro: nulla) manu” i. e. divina, ampliore demonstrationem. At vel lexica possunt docere inde a Naevio usque ad Prudentium (*res divas, diva caro*) *divus* adiective

¹⁾ Bellum est quod II dicit ut „oculos mortui *minaces*” defendat l. II. 26, dass der Tod den offenen Augen einen drohenden Ausdruck verleiht, ist ja bekannt. Credi hoc potest ab eo qui conscientia et metu erga mortuum movetur, et fingere potest poeta aliquis, qui in proelio subito aliquem occubuisse narrat, re vera non ita est, et agitur illo loco de viro, qui domi suae moritur coram amante uxore. — Apud Paulinum Petricordiam I. 380 non extat „*oculi minaces*” sed *vultus*, et agitur de aliquo qui suspendio vitam finiverat: „*elisos oculos et siccas sanguine fauces | lumina torva nimis vultumque in morte minacem*”. Haec lurida imago immane quantum a Lucano distat, dubito num hunc locum ob oculos habuerit, cf. Luc. VII. 291 „*oculosque minaces*”. Sciendum est hanc relationem anonymi insertam esse diario Liter. Centralblatt '96 N°. 26.

esse usurpatum, praeterea convenit cum consuetudine aetatis imperatoriae, substantiva in *-us* ut sine mutatione exitus adiective usurpentur; de quo nuper verbo monuit Postgate. Sic non solum propria sed etiam appellativa: *Augustus, Colchus, Pompeius (theatrum), Latius* (III 87), *praetextus, maritus, Poenus* (II. 91) et alia. Miror autem quod censor dicit: in the whole context there is absolutely nothing about curing wounds, rell. Sermo est tam de volneribus inflictis quam de remediis: si bellum vulnus est, auxilium a sociis oblatum est remedium. „Volnera sacra” (quomodocunque *sacra* interpretare) sunt vulnere Romanorum, haec tractanda, i. e. *procuranda*, aut non tractanda sunt, ut censor ait, sed quid aliud putat *tractare* esse? Non assequor.

Idem locus admonet me de ratione quadam interpretandi, quam puto notandam. Haskinsius *supplet*: „nulla] sc. nulla externa”, alius: „nulla: quam Romanorum”. Bauer ad I. 262: „zu urgentes ist aus dubiae menti (?) leicht zu *ergänzen* (ad proelia)”.

Idem ad III 407, sq. (solus sua littora turbat | circius et tuta prohibet statione Monoeci) „es lässt sich zu prohibet leicht (!) das Objekt nautas *ergänzen*”. Minime, post obiectum *littora*. Sensit etiam Heitlandus *Class. Rev.* 1897 p. 35 sqq.

Id. ad III. 111 „melius quod plura iubere | erubuit (Caesar) quam Roma pati”. Die *Ellipse* nach *melius* (di) ist nicht zu beanstanden. Non videtur; nam quid sit supplendum non satis liquet; de *Caesar* etiam cogitari potest; tum omisso *di* duplex comparativus in una sententia facit locum intricatum; haec offensio tollitur si „melius di” scribas et haec separe a sequentibus. Ipse Lucanus sic II. 587 et Horatius. In *melius* sine *di* iure prima specie quaeris alterum membrum comparationis. Omnino hoc tam paratum effugium est idem periculosum; facile obliviscimur nos, qui legimus et in otio commentamur, carmina non ad meditationem facta esse sed ad lectionem, „ut vitetur ambiguitas necesse sit”. Qui omissiones admittunt faciunt poetam dicentem quae non dixit, qui coniecturam proponunt, quae fortasse dixit.

Admittitur ellipsis, ubi tempore et loco aut crebro usu *minime* dubium est, *quid* omittatur, ut praecipue usu venit in consuetudine vitae vulgaris; tale est quod propola exclamat: *cauneas!* aut *nugae!*, aut *quo tibi?*, aut *nempe hoc assidue*, tale quod

Caesar: καὶ σὺ Βροῦτε, exclamasse fertur, gladii educti reliquorum quid suppressum sit docent. Frequenter igitur ellipsis usurpatur, ut ratio docet, in ea poesi, quae sermonem vulgarem reddit, dramaticam volo, non tam crebro in oratione artificiosa; ibi non temere est admittenda. Unde igitur constabit quo progredi liceat? Una nota est, semper et ubique observanda perspicuitas, omne dubium excludi debet, nemo quisquam haerere debet de sententia; ubi duae omissiones possunt cogitari, vitiosa est ellipsis. Non sufficit si *reputantes* secum lectores aut auditores intellegere possunt unam ex sententiis, quae primum sese offerant, non admitti posse: statim et primo quoque tempore imprimi debet animis vera sententia sine ambagibus, sine ambiguitate.

Ad hanc normam si exiguntur loci supra adscripti, non respondent iustis postulatis. *Melius* sine *di* e supra dictis apparet diversis modis posse suppleri. Ad verba: „tractentur volnera nulla | sacra manu” schol. Bern. et Voss. adscribunt ad *sacra*: „execrabilia. Bellum civile, malum execrabile, nulla manu tractetur, maneat sine remedio”. Hi interpretes reapse docent, dum ne omissionem quidem admittunt, ellipsin minime esse perspicuam.

Tantum constare debet cavenda esse tam artificia interpretationis, quam temeritatem coniciendi. Bauerus contendit me centum fere locis in libro primo mutasse contextum. Non numeravi, sed verum esse potest, — si adnumeres orthographica et interpunctionem. Sed haec, opinor, a nostro iudicio pendent. Non adulteravi primam quamque correctionem recipiendo poetam. Observavi discrimen inter coniecturam (quae *posset* ad verum ducere) et emendationem, et nihil recepi nisi origine erroris explicata, eo tantum adhibito temperamento ut, si nexus *postularet* sententiam quandam, una tantum ratione assequendam, non anxie quaererem de uno quoque ductu litterarum. Sed hoc ipsum raro est factum et quae palaeographice non poterant demonstrari cancellis < > plerumque circumscripti.

Non minus peccatur artificiosa interpretatione quam intempestivo coniciendi conatu. Mala interpretatione adsuescunt animi molestis, contortis, perverse cogitatis. Modestus lector si prima cognitione his offenditur, fallaci interpretatione corrumpitur, iterumque legens interpretis errores semel conceptos pro sententia

poetae accipit. Assuescunt adolescentes, pravo duce confidentes, pravis et norma pulcri obscuratur. Sed in viam redeo.

„Metrisch inkorrekt ist II. 85 hunc Cimbris servato senem”. Sic BAUER. At conferat Propert. IV (V). 5. 77: „quisquis amas, scabris hoc bustum caeditō saxis”. Sic omnes codd. et L. Müller. Avienus, Per. 1047: „In latera effusam cordi datō, longior autem”. Quanto licentius Seneca et secuti o gerundii interdum corripiunt! Lucanus perpetuo: Catō, praedō X. 21, turbō V. 595, virgō II. 329.

III. 524 defenditur vulgata „servatum bello iacuit mare” (agitur de proelio navali atroci iamiam incipiendo) sic: „für den Krieg aufbewahrt, reserviert”. Iam intellego: veluti locum in theatro praestines! Ceterum quod putat post *prostratum* dativum ferri non posse, aliquid dicit; praestabat fortasse *constratum* et cautius egissem si solum defectum praepositionis notassem. Ceterum cf. 513 „conseritur — navalibus *area* bellis”.

„*Dies medius* flagrantibus aestuat *horis*” i. e. meridies aestuat horis flagrantibus I. 16 non est pleonasmus secundum B. „bei richtiger Auffassung”, dolendum quod suam non addidit. Num quis post dictum: „meridies aestuat” interrogabit: quando?

Perflantibus pro *praebentibus* III. 410 „unnöthig”, satis pro imperio, omnibus paene interpretibus offensioni fuit *praebentibus*. E dictis nihil muto: „non ullis frondem perflantibus auris | arboribus suis horror inest”, in Druidarum luco arbores etiam sine vento frondes movent.

II. 11 Deus Stoicorum cum mundum creabat, constituit seriem causarum et effectuum, quibus non tantum mundus, sed etiam ipse tenetur: „saecula iussa (a deo concessa) ferentem” mundum *devinxit* deus fatorum inmoto limite („fatorum inmoto devinxit limite mundum”). Sic scripsi pro *divisit*, quae correctio aliis placuit, non Bauero, qui sic explicat: dividere ist hier wie in den Verbindungen *dividere annum, horas* ganz wohl am Platz; es werden die guten und schlimmen Zeiten in der Weltgeschichte (*divisit mundum saecula iussa ferentem*) einteilend festgesetzt. Vide quam sim ingratus, ne haec quidem mihi satisfaciunt, non intellego.

Alia refellere mihi facile esset, si in eo brevi esse mihi liceret, sed brevis opportunus est errori, ut expertus sum. Neque animus

est respondere ad pauca, quae ex tripode passim dicuntur, et prorsus inutile est nudam negationem nudae affirmationi opponere. Scio equidem in „periodicis” brevi relatione non posse omnia plena demonstratione instrui. Utinam tamen, qui argumentis abstinerent in rebus dubiis, non tam praeefracte improbarent. Fieri non potest, quin in hoc poeta, qui suum sibi modulum postulat, quaedam meae correctiones prima specie displiceant iis qui, ut fit, Vergilii potissimum aut aemulantium illum poetarum lectione sensum poeticae venustatis conformarunt ¹⁾. Fortasse tempus iudicium mitigabit. Iam nunc gaudeo quod alii iudices mei operis non omiserunt addere in quibus inter nos conveniret.

Hoc potissimum dictum esto ratione habita C. HOSII, superioris editoris Lucani. Si quis, ille profecto intento studio paratus erat ad sententiam ferendam, quam saepe congruere cum mea admodum gratum est. Tanquam sibi probata Hosius exempli causa affert I. 656 *furere*, II 11 *devinxit* (a Bauero oppugnatum), III 452 *damnum*, 588 *superat*, V. 504 *fessis*, 612 *procellae*, 627 *aether*. Quod interpretationem meam nimis subinde artificiosam putat, fieri potest, ad iuvenem tamen poetam intellegendum, qui eruditionem recentem de schola affert et ostentat, licere putavi instrumenta subinde ex armamentario devio quodam protrahere.

Postquam hoc volumen iam prelo tradidi pervenit in manus meas Doct. POSTGATE editio libri VII sic inscripta: *M. Annaei Lucani de Bello Civili liber VII with introduction, notes and Critical Appendix by J. P. Postgate, Litt. D., Cambridge 1896, 8° min.* Tanti acuminis virum quibusdam in locis mirifice mecum sentire, laetus cognovi. Lectiones ab eo inventas cancellis inclusas addidi, nihil in meis mutans, potest iam ipse lector consensum animadvertere. Si prius librum cognovissem, meam sententiam duobus locis ad Postgatianam correxissem fortasse, quod nunc sine magna mutatione fieri non poterat. Quod Vir Doct. p. 99 in difficillimo loco, quem in Mnemosyne tractaveram, V. 462—3, paene mecum sentit in mea loci constitutione, attamen putat

¹⁾ Inde vel Bentleio accidisse videtur, ut in Lucano minus satisfaceret, non defecit ingenio, quod summum, non lectione, quae plane singularis est.

originem erroris non satis explicari, — admodum honorificum mihi putarem, si causam erroris annotatione critica (ut dixi: antea scripta) nunc satis illustratam putaret.

Praeter libros MSS. in Praef. prioris voluminis descriptos adhibui subscriptionum et versuum omissorum causa Codicem Cassellanum (K) ¹⁾. Signatus est MS. Poet. fol. 5. Secundum doctam annotationem in fronte libri scriptus est intra annos 1190 et 1246 in Germania, ut videtur, certe fuit Abbatis Fuldensis et Thuringiae Lantgravi et Saxoniae Comitis Palatini. Forma 215 × 285 mm. Foliis 132 numero signatis continet Lucanum, quaternionibus XVI + 5 foliis (10 pagg.). Non multum ad integritatem deest. Nempe in Quat. V desideratur fol. 2, complexum III. 485—544; Quat. X continet VI. 437—556, 677—830, VII. 1—180, desunt VI. 557—676 (duo folia). Paginae continent tricenos versus. Divisum est carmen in duas partes, quarum altera, continens lib. VII—X, in medio quaternionem X incipit. Scholia adsunt in margine litteris parvis scripta, ad libros I—VI satis frequentia, deinde rarescunt; item glossae et variae lectiones interlineares. Variae manus tam in scholiis quam in contextu iam in priore parte, ubi genus litterarum satis aequabile et clarum est, conspiciuntur, magis tamen in altera parte, in qua litterae minores sunt et passim evanidae. Correctiones satis frequentes; quid lateat sub rasuris propter crassiores litteras, quae supra scriptae sunt, discernere difficile est. Pertinet ad meliorem classem μ , ceterum nulli ex ea MABE praecipue cognatus est, ut mihi partem libri VII conferenti apparuit. Versus eosdem omittit. Subscriptionem Pauli habet uno tantum libro, primo. Vid. Praef. vol. I p. XXXI et XXXIV.

Principatum inter codices Lucani etiamnunc tenet *Montepessulanus correctus* (M). Prima eius manus sub rasura latens admodum frequenti quid continuerit insigni diligentia rimatus est Steinhartus, quae etsi vix usquam utilem lectionem et plerum-

¹⁾ Cf. vol. I p. XXXV.

que imperiti librarii errores praebeat, gratum tamen referimus Steinharto, quod de ea re certum constat.

Ashburnhamensis (integrior quam prima manus Montepessulani) Bernensis et Erlangensis (ABE) quos uno nomine μ^b appellare licet, paulum a M distant. Non sunt tamen ex eodem statim fonte ducti; nam prototypon horum habebat iam adscriptos versus illos controversos, qui praecipuum discrimen classium μ et φ constituunt, unde in contextum codicum ABE saepe recepti sunt, ubi M ($= \mu^a$) eos in margine habet ab alia manu.

Vossianus secundus (U) paulo pluribus locis in altera Pharsaliae parte quam in priore solus veram lectionem servavit, quae cum nec in μ nec in φ adsit, apparet aliam eius originem esse, etsi vel sic ex utraque μ et φ interpolata est et vestigia potius tertiae familiae quam integram refert.

Codices etsi in orthographia non semper sibi constant, est tamen in usitatissimis vocabulis norma certa, et qui non sunt admodum vetusti, vestigia certe continent antiquae orthographiae, iam paene oblitteratae. Sic est in M.

U post u consonam in o transit, item post qu; in MA manserunt huius usus indicia in: volgus voltus volnus volgare, in quibus etsi in MA obtinuit uu, M habet a 1^a m. uo, nempe peculiarem formam litterae o bicornem σ quasi ad designandam ambiguam naturam litterae o, ita in: volgus M II. 119, 201, 209, A VII. 157 item in: volnus I. 212, in revolsus I. 482.

Secuntur (non sequuntur) est in A II. 575 in M I. 328, II 455, 596, V. 328 et al. Quum non scribi, sed: cum, per se intelligitur.

Urgere, omissa u, scribit A semper, M aliquotiens: I. 460, 491, IV. 756, VII. 583, X. 30. Urguere verior forma, res erat veteribus iam controversa, cf. Brambach p. 127.

Accusativus plur. 3^{ae} decl. exit in es in MA, paucioribus locis antiqua forma (is) invenitur, iam paene oblitterata.

Certa scribendi norma desideratur quoque in assimilatione praepositionum. Etymologiam antiquitus in compositione observatam esse, non pronuntiationem, constat: adclinis adcurrere (in hoc vacillabat iam Lucilius) adsequor inpono, all. et sic saepe, minime ubique, M. Summitto ubique (septem locis), summoveo

(uno loco excepto V. 71) M, sic offero; omnino media *b* in sub et ob fere assimilatur (quamquam saepe *obs et *subs veteres formae usurpantur ut: ostendo sustineo). Colligere habet M iuxta cum conlisus IV. 783, conlapsus II. 57, conlaudant V. 56 (in A quoque). Supplex scribitur, non: subplex, ut norma postulabat, sed in aliis quoque frequentis usus vocabulis oblivio aut ignorantio compositionis effecit, ut praepositio agglutinaretur secundum consuetudinem loquendi ut: agger accipio accensus occurro efficio (i. e. ec-ficio). Sermo vulgaris volubilis et celer assimilabat litteras inter se, eruditi intempestiva doctrina substituebant etymologicam rationem, quatenus erat iis manifesta.

Non minus vacillant diphthongi. Perpetuo M habet: loetum, quod cum letum a *leo (lino, deleo) sit formatum, falsum esse apparet; eodem errore totidem locis scribitur male foetus, quot (recte) fetus, est enim fetus a *feo, unde fetus (partic.) fecundus femina, e quo dudum iure diphthongus evanuit. Graviter peccat M dum pro premo vulgo scribit praemo. Pro cepit ponitur in M et aliis coepit. Semper habet M recte maereo maestus. Diphthongum *oe* M in foenus habet I. 186, etsi fenebris scribendum esse constat. *Oe* in moenia quoque, quemadmodum in moestus, foenus, (cf. loetum, foetus) fortasse cedere debet diphthongo *ae*; certe maenianum, prominens maenium pars, manifesto per *ae* scriptum est, siquidem a Maenio quodam vocabulum ducebant, quamquam *munire* facit pro *oe*; sed antiquitus iam *ae* in *oe* transire potuit, sicut in pomoerium a: moerus = murus, cuius recta forma est pomerium, graece *πωμήριον*, sic caelum et coelum. Menia habet M aliquoties, vulgo moenia. Clusus aliquot locis iuxta clausus.

Nulla in re tam sanae rationi illudunt codices quam in propriis, in quibus comparatio cum Graecis facta arguit errantes. Sic in M (et aliis) perpetuum est Lybia pro: Libya (*Λιβύη*), frequens Affrica Babilon Tygris Thybris Thesalia, et aspiratio susque deque habetur ut Pharrasio Calchedon Aethna Athlas Phtholomaeus, quo magis miror contra usum auctorum Graecorum Ptolomaeus et Athlas nonnullis placere. Sic manifesto falsa in M: hostium pro ostium ab os et hammodytes ab *ἄμμος*, harena (area areo), dubia: proh coherceo (*ἔρκος* herctum an arceo?).

Denique ad cognoscendum M (et A, nam hic plerumque conspirat) addo p epentheticam scribi in demptus peremptus comptus (X. 83) promptus sumpsit, quae e vastiore pronuntiatione nata, tamen a grammaticis veteribus et inscriptionibus (vel lege Thoria) agnoscuntur (Corssen I. 57). Sed impetrare a me non potui ut dampnum dampnare a M oblata reciperem (idque ne Hosius quidem). Ab eodem cod. me emancipare volui scribens tentare pro: temptare; quae forma adulterina est, nam tento est frequentativum a tendo: *p* autem post *m* non post *n*, littera est loquularis. Veruntamen quid prava consuetudo pronuntiandi iam antiquitus effecerit, difficile est dicere.

Male litus scribit M; duplicata *t* corroborata est prior syllaba, quae ceteroquin brevis esset, a lino, lītum, ducta, ut littera duplici *t* scribitur et concinnus a concīno.

Cur non scribam Pompei, sed Pompeii, ratio in promptu est, etsi a nullo hodie aut perspecta aut probata. Nominativus habet *j* consonam ante exitum *us*: Pompejus, inde genetivus est Pompeji, Pompeii, *us* in genitivo in *i* transit, non *ius*. In Pompei *i* simul esset et consona et vocalis, et staret pro duabus litteris, quod secundum nostrum alphabetum absonum, veteribus placebat quoniam I longam usurpabant pro *ii*, illum si adsciscimus censeo scribendum Pompei. Quod si quis, ut mihi constem, me iubeat scribere adiicio, abiicio, conicio, obiicio, iniicio, respondebo primum neminem in orthographia sibi plane constare, porro in his verbis primam syllabam saepe correptam, saepius productam documento esse *i* consonam in iis potuisse extrudi, et inde tralaticiam in codd. orthographiam per simplex *i* rationem habere, unde deiciat eiciet trisyllaba probanda. In genetivis nominum priorum in ius *i* est pro duplici *vocali*. Lucanus post Propertium in his paene semper *ii* disyllabum dixit.

Litteram *e* alteram perspicuitatis causa retinui in deesse disyllabo, semianimis tetrasyllabo. Quemadmodum elisae vocales in contiguis vocibus non omittuntur, sic in mediis vocabulis *e* et *i* elisas non puto omittendas.

Sepulchrum male scribi in M et pulchrum (IX. 391) ne verbo quidem indiget.

Nullus codex unus potest in orthographia perpetuus dux esse,

ne M quidem, nec fuit in Lucani crisi decessori meo. Nolui varietatem lectionis onerare quibuscunque orthographicis; propterea uno loco de M exponere utile videbatur. Constantiae neglectum in quibusdam in vol. I mihi obici video in nonnullis, quae lectores multi tanquam ἀδιάφορα parum morabuntur; quod etsi doleo, non tamen magni refert, nam non agitur de codicum lectione. Scilicet quam orthographiam *singulis* locis codd. praebeant ex mea et aliis editionibus, (nisi forte uno codice nituntur) non potest effici. Morem librariorum enim noviciam orthographiam inducentium tuto licet in Var. Lect. negligere; sed quae in hanc partem momentum habent indicia veteris consuetudinis non neglexi memorare. Palimpsesti normae rectae *in universum* rationem indicant (vid. Praef. vol. I), quorum vestigiis insistentem oportet in vocabulis ibi desideratis, quod conveniat sequi; neque enim licet in verbis quae ibi forte fortuna non inveniuntur aliam normam repraesentare ¹⁾, unde mira confusio nasceretur. Ceterum in annotatione et alibi non usurpo dissimulationem praepositionum (venia sit vocabulo) neque alia, in quibus veteres importuna ostentatione doctrinae etymologicae offendunt. Sed vix opus est dicere maiorem libertatem concedi, cum tuo Marte scribas, quam si antiquum auctorem edas, quantum fieri potest correctum; repraesentanda enim tunc est ratio, quam ille cum aequalibus sequebatur; quemadmodum in status antiquis robiginem desideramus, sic illa vetus orthographia non dedecet auctores antiquos.

In corrigendis speciminibus iidem mihi benevole operam praestiterunt, qui vol. I, pro quo gratum iis testor animum.

Scr. TRAIECTI AD RHENUM,
Nonis April. a. MDCCCXCVII.

C. M. FRANCKEN.

¹⁾ Si quis curat in nonnullis dubiis vocabulis quid voluerim, sciat me probare in Lucano: *agnosco, accerso, bracchia, circuire, coherceo, compello, conprimo* (rell.) *conexus, conubium, exerere, exilium, Hiberus, Hister, inpello, inpactus* (rell.), *inritus, maenia, monimentum, quidquid, revolsum* (rell.: vo) *secuntur, suffixit, Sylla, supplex, transcendere, tune, urguere.*

POTIORA OPUSCULA QUAE PASSIM IN
VOL. II LAUDANTUR.

- ✓ P. H. Damsté, *Pharsalica*, *Mnemosyne*, N. S. XVIII (1890) p. 342—352 et XIX p. 378—386.
- H. Diels, *Seneca und Lucan*, *Abhandl. der Berl. Akad.*, 1886. 4°.
- C. M. Francken, *Mnemosyne* N. S. XVI (1888) p. 391—395 *Miscella* (ad *Luc. et scholia*).
- *Mnemosyne* XVII (1889) p. 56—62 *Miscella* (de codice *Daventriensi*).
- „ XVIII (1890) p. 5—22 (des versibus propter *Vossianum 2* (U) et *Montepesulanum suspectis*).
- „ XIX (1891) p. 16—40 *Selecta de Montepessulano et Ashburnhamensi*.
- „ XXI (1893) *Parerga* p. 46—54 (de *Luc. rescripto Romano*, cum *tabula fotogr.*).
- *Berliner Wochenschr.* 1890 S. 331 sqq. die älteste vollständige HS. des *Lucan*.
- H. Genthe, de *M. A. Lucani vita et scriptis* diss. *Berol.* 1859.
- Ueber die in den *Commenta Bernensia* angegebenen Varianten des *Pharsalia-textes*, *Hermes* VI. 214.
- *Scholia vetera in Lucanum. E cod. Montepessulano* edidit H. G. *Berol.* 1868 (progr.).
- Fr. Guyetus, *Excerpta ex notulis a Fr. G. margini ed. Grot. adscriptis. Editio Oudend.* p. 886—910. (De *Guyeto* cf. I. Uri *Fr. Guyet d'après des documents inédits.* Paris 1888).
- W. E. Heitland, introduction (to *Lucan*) in *Haskinsii* editione, London 1887, p. I—XXXI.
- *Classical Review* 1895 p. 190 sqq., 1897 p. 35, 206 et passim.
- C. Hosius, *Seneca und Lucan*, *Jahn's Jahrb.* 1892 S. 345, sqq.
- zu den HSS. des *Lucan*, *Jahn's Jahrb.* 1893, S. 337—355.
- A. Kindler, de *Lucani versibus, qui desunt in codd. Montepessulano et Vossiano altero.* *Diss. Monasteriensis* 1882.
- Manitius, *Beiträge zur Gesch. Römischer Dichter im Mittelalter bis z. Anfang des 12^{en} Jahrh.* *Philologus* N. F. V (1892) p. 704 sqq.
- J. E. Millard, *Lucani sententia de diis et fato.* *Dissert. Traiect.* 1891.
- J. Obermeier, *der Sprachgebrauch des M. A. Lucan*, I. München 1886 (progr. des *Maxim. Gymn.*).

- J. P. Postgate, *M. Annaei Lucani de bello Civ. lib. VII*, with introduction, notes and Critical Appendix, Cantabr. 1896.
- G. Steinhart, *de emendatione Lucani*, diss. Bonn. 1855.
- *de Lucani schedis rescriptis Vindobonensibus*, Magdeburg 1860 (progr. gymn. Salzwedel) 4°.
- *de Lucani cod. Montepessulano in: Symbola Philologorum Bonn. Lips.* 1864—1867 p. 287—300.
- Jo. Schmidt, *de usu infinitivi ap. Lucanum, Val. Flaccum, Sil. Italicum*, diss. Hallensis 1881.
- O. E. Schmidt, *der Ausbruch des Bürgerkriegs im Jahre 49 v. C.*, Rhein. Mus. XLVI. (1892) S. 240 fgg.
- A. Schaefer, *Obss. crit. in M. A. Lucani Pharsaliam et P. Papinii Statii Silvas* diss. Monast. 1886.
- Io. Schrader, *vid. P. V. Sormani*.
- N. J. Singels, *de Lucani fontibus et fide*, diss. LB. 1884.
- P. V. Sormani, *de Io. Schraderi vita et scriptis*, diss. Groning. 1886, p. 46—92
- Io. Schraderi *emendationes autographae in Lucanum*.
-

NOTAE CODICUM.

- Vossianus primus.
U „ secundus.
M Montepessulanus.
A Ashburnhamensis.
G Bruxellensis, olim Gemblacensis.
v, u, m, a g varia lectio in iisdem codicibus a manu secunda.
M₁ primitivā lectio correcta in vulgata, et sic A₁, U₁, rell.
O omnes supra memorati.
E Erlangensis.
B Bernensis.
K Cassellanus.
D Daventriensis.
R Regius primus, Parisiensis Oudendorpii.
T Taurinensis d'Orvillii.
H Heinsianus, vid. vol. I pag. XXVI.
L Lipsiensis.
C Commentum Useneri.
c lemmata eius per interpretationem non firmata.
P^v palimpsesti prioris folia Vindobonensia.
Pⁿ eiusdem folia Neapolitana.
P^R palimpsestus Romanus.
F^m fragmentum Monasteriense.
Prov. vel P de libro Lucani proverbialia (Rhein. Mus. 1891).
Litterae cursivae in var. lect. significant *in rasura posita*.
σ: antisigma et . στυμη̄ praeposita sunt versibus eiusdem sententiae, antisigma dubiis propter repetitionem, στυμη̄ genuinis, cf. Sueton. Reliqu. Reifferscheid. p. 140 et 142; σ: sine στυμη̄ significat versus a poeta reiectos sed forte servatos.
[] versus subditicius.
() inclusa in var. lect. pertinent tantum ad unum codicem.
mallem = melius esset me iudice (non: corrigo).
CGL. Corpus glossariorum latinorum, ed. Goetz.
Prisc. H = Prisc. II K, Prisc. II H = Prisc. III K.
Stht. Hos. Steinhart, Hosius.
Heins. Heinsii emendatio.
In lacunis designandis tot puncta posita, quot litterae omissae.
-

M. ANNAEI LUCANI
PHARSALIA.

LIBER SEXTUS.

Postquam castra duces, pugnae iam mente, propinquis
Inposuere iugis, admotaque comminus arma,
Parque suum videre dei, capere obvia Caesar
Maenia Graiorum spernit, Martemque secundum
Iam nisi de genero fatis debere recusat. 5
Funestam mundo votis petit omnibus horam,
In casum quae cuncta ferat. Placet alea fati
Alterutrum mensura caput. Ter collibus omnis
Explicuit turmas et signa minantia pugnam,

VARIA LECTIO. 1 propinquos A₁, propinquis B₁, propinqui O vulgo, 2 cominus U, 3 parque — dei l. Schol. ad V. 463, dehinc v, omnia O vulgo, 6 ratis R₁, oram T, 7 incassum gA, (quae om. add. a) in cassum BCTsR, placet — caput. (8) l. Prisc. 226.6 H, alea fa. t. i M, 8 tunc coll. v.

ANNOTATIO EDITORIS. 1 „Pugnae iam mente, *propinquis*” consensu Heins. l. l. p. 143 Benth. et Burm., laudantes l. 37, IX. 226 „aperta | mente fugae”. Vulgo *propinqui* (*propinquis* 3 dett. ap. Burm.). Sed insolitum „propincus mente”; et non erant *mente* sed reapse pugnae propinqui. „Propinquis iugis” scil. inter se. cf. III. 37.

3 „Rapere obvia” Heinsius pro vulg. „capere omnia”, prius (cf. v. 14, II. 654) non opus, alterum necessarium et propterea a me receptum; agitur de unius urbis moenibus; deinde aliqua moenia cupit is, qui non *omnia* cupit; Caesar autem nulla cupiebat. Non magis sententia satisfacit, si *omnia* pro *quaecunque* accipias. *Omnia* non est aptum. *Obvius* dicitur de rebus i. q. obstans, in promptu, supra I 6; „montes

obvii itineri” Nep. Eum. 9. 3. „Par suum” tanquam gladiatorum in arena, cf. VI. 191, VII. 695, quocum cf. Seneca, dial. I. 2. 9: „ecce par deo dignum, vir fortis cum fortuna mala compositus.” Florus IV. 2. 35, manifesto ex hoc loco, „iam debitum par Fortuna flagitante.”

4 „Secundum.” Non vult iam victoriam de aliis, ne fortuna credere possit se iam defunctam erga Caesarem et in supremo contra Pompeium certamine eum deficiat. Homo partem fortunae sibi debitam in vilibus rebus potest effundere, ut in magnis ab ea post destituatur. Cf. militum cum Caesare exoptulantium sermo V. 695, sqq.

7 *In casus* commendat Hosius coll. V. 693, VII. 239; non his demonstratur perpetua Luc. consuetudo (M: casum).

Testatus numquam Latiae se deesse ruinae. 10
 Ut videt ad nullos exciri posse tumultus
 In pugnam generum, sed clauso fidere vallo,
 Signa movet, tectusque via dumosa per arva
 Dyrhachii praeceps rapiendas tendit ad arces.
 Hoc iter aequoreo praecepit limite Magnus, 15
 Quemque vocat collem Taulantius incola Petram,
 Insedit castris, Ephyraeaeque maenia servat,
 Defendens tutam vel solis rupibus urbem.
 Non opus hanc veterum nec moles structa tuetur
 Humanusque labor, facilis, licet ardua tollat, 20
 Cedere vel bellis, vel cuncta moventibus annis;
 Sed munimen habet, nullo quassabile ferro,
 Naturam sedemque loci. Nam clausa profundo
 Undique et inlimum scopulis revomentibus aequor,

10 sede. ee. ruinae M, sedesse A₁, desse C, 11 videt ad nullos (at m. 2) M, 12 clauso sed R, 13 parva R, 14 arcis A, 15 litore V, limite v c. rell., 16 l. schol. Voss. ad VI. 70, petrem v, taulanti M (us s. s. m. 2), 17 pirrhaeque R, pyrrea g, 18 orbem M₁, turribus O vulgo, 19 modes M₁, 20 facilis s s. s. M sed cf. ad 21, tollet M₁, 21—61 adsunt in PR, 21—41 (omisso 29) in fol. recto, 42—61 in verso, 21 cedere sine corr. M, (corr. Stht), tantum supra secundam e scripta est figura s, quae (ornatus causa?) passim supra scribitur ut v. 20 facilis, hoc v. uel annis, 22 habent a, pro ferro compendium in C: L. (ligno susp. Us.), 23 naturamque sedem (nat. sedemque m. 2) M, 24 l. Aldhelmus p. 529 M. 240. 36 G; post undique inserit: neicum PR; huius versus (24) duae conformationes sunt, prior: „undique praecipiti scopulisque vomentibus” in UMAGT cum hac varietate: praecipiti. copulis (s supra scr. m. 2) M, praecipitis T, (copulis)... vomentibus (sic) M, scopulisque PRm, vo(mentibus) PR, scopulis removentibus U, altera in VgR undique et illimum scopulis remov., cum hac var. [et] R, illisu V, inlimum R, scopulis — aequor in ras. V. Utramque recensionem coniungit PR UNDIQ.. NEICUM PRAECIPITI SCOPULISQ. VOM. quae manifesto exstitit ex: UNDIQ. INLISUM PRAECIPITI SCOPULISQ. UOM.. ex inlimum natum: .NEICUM.

13 Versus suspectus Heinsio. *Rectusque viae* Bentl. Uterque imperator castris procul Dyrhachio tenetur. Caesare pugnam offerente castris se tenet Pompeius (12). Caesar tunc clam hostibus per viam *lectam*, Dyrhachium subita incursione Pompeio eripere studet, quae res frustra fuit, Pompeio per mare (navibus cf. II. 218) in urbem redeunte, sed eandem secundum Lucanum rursus relinquunt, per se satis tutam, et Petram occupat. Caesar in comm. de b. civ. III. 42 Pompeium interclusum ab urbe (Pompeio fida) narrat.

18 *Rupibus* debetur Burmanno, unde transpositione litterarum vulgata nata est, quae adversis frontibus pugnat cum proximis. Contra non video, cur *veterum* v. 19 mutetur, pro quo Heins. *laterum*, Bentl. *sup. rum*. V. 20 „ardua surgat” Bentl. h. l.

non „facilis” ad intellegendum. Tollat ardua, moenia sc.

24 Ordo: clausa undique profundo et scopulis revomentibus aequor inlimum debet, rell. Dubium emendato PR esse non potest, quin *praecipiti* sit glossa antiqua ad *profundo* adscripta, quae, ne metrum rueret, *inlimum* expulit, cf. 691. *Revomentibus* et non *vomentibus* verum esse ipsa varietas *removentibus* documento est. *Revomere* accommodate littoris confragosi naturae dicuntur scopuli, qui aquam marinam in aestu repellunt spuma alte eiecta. Post *undique* necessarium est et. Vulgata orat: „clausa profundo undique praecipiti scopulisque vomentibus aequor.” Cortio veram reponenti in ed. 1727 non obsecutus est Burmannus. Rectum Heins. defendit Advv. 143.

Exiguo debet, quod non est insula, colli. 25
 Terribiles ratibus sustentant maenia cautes,
 Ioniumque furens rabido cum tollitur Austro,
 Templam domosque quatit, spumatque in culmina pontus.
 Hic avidam belli rapuit spes improba mentem
 Caesaris, ut vastis diffusum collibus hostem 30
 Cingeret ignarum, ducto procul aggere valli.
 Metatur terras oculis, nec cespitem tantum
 Contentus fragili subitum ad tollere muros,
 Ingentis cautis, avolsaque saxa metallis,
 Graiorumque domos, direptaque maenia transfert. 35
 Extruitur, quod non aries impellere saevus,
 Quod non ulla queat violenti machina belli.
 Franguntur montes, planumque per ardua Caesar
 Ducit opus; pandit fossas, turritaque summis
 Disponit castella iugis, magnoque recessu 40
 Amplexus fines, saltus, nemorosaque tesqua,
 Et silvas, vastaque feras indagare claudit.
 Non desunt campi, non desunt pabula Magno,
 Castraque Caesareo circumdatus aggere mutat.

 Flumina tot cursus illic exorta fatigant, 45

26 sustentat supra scr. n M, 27 Yonium A, ionium, priore i in ras. 3 litterarum, fuit fortasse hionium M, fures, supra scr. n M, rabido MAT, reliqui (cum PR) rapido (sic M Stht), 28 culnem[a pontus] PR, domusque V, 29 om. in PR; huc UVAB, hic MbG, (in quo: al. hinc et huc), 32 cespitem P_v cum rell., metatur PR CARTGE, metitur UVM, var. lect. in C (cf. H Genthe, Hermes VI. 215 sq.), 33 contentus PR, fragilis corr. in vulg. M, attollere PRAUVG, 34 ingentes PR, ingentis CAM (corr. in -tes), avolsaque PR. post saxa 2 litterae erasae M, 35 domus VB, domos PR c. rell., 36 extruitur PRAUVM, impellere PRA, 37 quead PR, quaeat M, machia PR, bello V (ex belli corr.) g, 39 fund(is) PR, pandunt g, 40 recessu OPR, magnos. que, corr. in magnoque M (recursu aliquot editiones), 41 fines nemorosaque pascua saltu. PR, iunis G, tesqua A (tesqua m 2) testa (tesqua em. m. 2) M, tescita B₁, 42—61 In PR desunt ab initio (scil. pag. versae cf. ad 21) aliquot syllabae, 42 vastasq. PRg, 43 campis PR.

25 Collo coniectura placet Oudendorpio; non sane rationi adversatur, sed usui, quantum scio. In schol. Voss. (U) collum manifesto vitium librarii est: „nisi haberet collum, qui (sic)” rell.

29 Hic „Ita semper poetae, ubi raptam occasionem notant. Verg. XII. 411 „Hic Venus indigno nati concussa dolore”, et 554, „hic mentem Aeneae genitrix pulcherrima misit” Bentley. Vulgo huc.

28 Pontum (cf. Cic. Divin. I 7, 13) non audeo propter usum poetae, cui spumare est intransitivum. Itaque ad que cf. VIII. 400, IV. 115, 519; laxior iunctura, quae subinde nexu accipit adversativam vim.

41 Rivos pro fines coni. Schrader, recte, opinor, nam amplexus non est dilatans; praeterea zeugma esset admodum durum.

45 sqq. Haec, male vineta inter se et sine

Illic mersa suos, operumque ut summa revisat,
 Defessus Caesar mediis intermanet agris.
 Nunc vetus Iliacos adtollat fabula muros,
 Adscribatque deis; fragili circumdata testa
 Maenia mirentur refugi Babylonia Parthi: 50
 En, quantum Tigris, quantum celer ambit Orontes,
 Assyriis quantum populis telluris Eoae
 Sufficit in regnum, subitum bellique tumultu
 Raptum clausit opus. Tanti periire labores,
 Tot potuere manus aut iungere Seston Abydo, 55
 Ingestoque solo Phrixeum elidere pontum,
 Aut Pelopis latis Ephyren abrumpere regnis
 Et ratibus longae flexus donare Maleae,
 Aut aliquem mundi, quamvis natura negasset,
 In melius mutare locum. Coit alea belli; 60

46 et supra scr. ut M, 47 interminet (in terminet?) PR, 48 attollat PRUVMaG (cf. 33), attollit AB₁, fabula f. in ras. M, 49 ascribatq U, ascribatque G, [que] T, dis PR, circumdata v, 50 refugit T, babil. UR, 51 et qu. AUV, in qu. CGRav, en qu. suprascr. tantum telluris M, versus deest in PR, 52 assiriis AMR, 53 subito T, tumultu U, 55 l. Lact. ad Stat. Theb. VI. 547, 55 austrigere PR, aut iungere UVEG, aut iugere M (n. *suprascr. m. 2*), adiungere AB, coniungere Lact., seton PR, seton (*suprascr. x*) M. adibo PR, abido UV, 56 phrixeum AU, phrixaeum PRR, phyxeum (*suprascr. r*) M, 57 (aut pelopil. ephyren (*post l spatium tantum unius litterae notatum*) PR, epyren V, ephyren U, ephyrenem T, latis *in hoc voc. is in ras. 3 litt.* M, latus A (latis a) B₁, 58 flexum PRg, flexus UVAMG, 59 versum om. PR, 60 alea PRB, area UVAM et vulgo.

dubio imperfecta, illustrari debent ex Caesare Civ. III. 49. 4. Reticetur quod Pompeius summa aquae inopia laborabat; ita non apparet, quid „flumina tot” 45 sqq., sibi velint, potissimum illud *mersa*. Caesar l. l.: „angustias vallium praesaepserat terramque adgesserat, ut aquam contineret.” Voluit, ut videtur, poeta: „non minus ob-saepiendo fontes Caesar laborabat, quam Pompeius carendo.” Tentarem, si in opere perfecto versarer: „flumina quod cursus illic *exorsa* fatigant, illic mersa suos, operumque ut summa revisat defessus Caesar”. Suos = Caesarianos.

47 Intermanet de pernoctando intellegas, ambitus maior est, quam qui uno die lustrari possit. „Manet sub Iove frigido venator” Hor. Od. I, Sen. de Benef. III. 16, sed admodum insecuta est compositio: agris intermanere; locus sic interpretandus ut *mediis agris* sit ablativus loci et *intermanet* sit absolute positum = inter opera pernoctat. In sequentibus per temporis momentum obliviscitur L., suum non esse Caesarem laudare.

56 „Elidere Hellespontum” est ingesto solo in utramque partem exprimere, pel- lere aquam et ita fretum exsiccare. Sic dicitur lapis aliquem elidere, aliquis elidi inter duos contententes (Cortius ad II. 206); proprie pondere aut robore ita urgere ut animam, sucum aut vires exprimas. H. l. tamen mirus usus est, quod vocabulum adhibetur aquae fluxae et facile cedenti. „Phryxeum elidere” elisio pugnans cum Lachmanni lege, cf. I. 197 „gentis Iuleae et”, VI. 589 „Pompeii ignava propago.” De elisione ante *et* in 3^a arsi omnino cf. Trampe p. 46. Num: *Phr. cludere pontum* i. e. Hellespontum explere et cludere Pontum?

60 *Alea belli* i. q. bellum aleae plenum ut „alea fati” VI. 603. Contrahi locum pugnae („area belli” vulgo) ab hoc loco alienum, nec *angusta* v. 63 contrarium probat, oppositum tantummodo illis: „terras in omnis” v. 61. — *Clades*: milites qui postea ad Pharsalum et in Africa erant perituri hic coniuncti sunt.

Hic alitur sanguis terras fluxurus in omnis,
 Hic et Thessalicae clades, Libycaeque tenentur.
 Aestuatur angusta rabies civilis arena.

Prima quidem surgens operum structura fefellit
 Pompeium, veluti mediae qui tutus in arvis 65
 Sicaniae rabidum nescit latrare Pelorum,
 Aut vaga cum Tethys Rutupinaque littora fervent,
 Unda Caledonios fallit turbata Britannos.
 Ut primum vasto saeptas videt aggere terras,
 Ipse quoque a tuta deducens agmina Petra 70
 Diversis spargit tumulis, ut Caesaris arma
 Laxet, et effuso claudentem milite tendat;
 Ac tantum saepti vallo sibi vindicat agri,
 Parva Mycenaeae quantum sacrata Dianae
 Distat ab excelsa Nemoralis Aricia Roma, 75
 Quoque modo Romae praelapsus maenia Tibris
 In mare descendat, si nusquam torqueat amnem.
 Classica nulla sonant, iniussaue tela vagantur,
 Et fit saepe nefas, iaculum tentante lacerto.
 Maior cura duces miscendis abstrahit armis: 80

61 terras sanguis PR, omnis ARTM (mutatum in: omnes). Desinit PR cf. 228, 62 illic th. MTB (ex hic corr.), thessaliae M₁, 63 rabi. es M, 65 mediis V, mediae M, medio AB, medie a, pulsus in G, 66 rapidum UAB, sicanie. M, 67 thetis U, ritupinaque U₁, ferent A₁, 68 unda M, unde AB, 69 saeptas M, 70 atuta M, 72 effusos M₁, 73 vindicat V (corr.) M (corr.), at M₁, 75 roma om. V addit m. 2, exelsa U, distet M, distat m (2 m), 76 praelapsus M, terrae AR, 77 descendat VUM₁, descendit u c. roll., 78 inissaue VT. iniussaue v, vagantur M, duces UMVAGE ducis mTR.

64 Hoc loco narratio recedit, nimirum haec anteriora sunt iis, quae v. 54 et 60 exposita sunt, quasi summaria plenae, quae h. l. excipit, narrationis. Sic v. 70 non convenit cum 44, quo loco castra iam in-sedit Pompeius, dum v. 70 de Petra descendit. Cf. Caesar III. 44, sqq.

72 Limite Heins. pro milite, quae saepius confunduntur, ut notum. Sed milite modum distendendi copias Caesaris (tendat) indicat, limi'e sive cum claudentem sive cum tendat iungatur, supervacaneum, nam ex reliquis iam magnus ambitus sponte consequitur. Effuso milite cum tendat iungendum.

74 Dianae Tauricae signum, inclytum historia Iphigeniae et Orestis Mycenaeorum, dicebatur deportatum esse Ariciam, cultu Dianae nobilem, cf. III. 86. „Nemoralis

Aricia" sollemnis iunctura, cf. Zingerle zu späteren Lateinischen Dichtern, Innsbrück, 1879 II. p. 21

76 „Eo modulo agrum, quo Tibris" e. q. s. Schol. Voss. 1 „a Roma usque quo Tiberis influat in mari recto itinere XVI milium spatia sunt sive X leugae" (leuga = 1¹/₂ mil.) A Roma ad Ostiam intersunt 15 milia passuum, ad Ariciam 16¹/₂. Caes. III. 44: „XV milia passuum in circuitu." Lucanus errat, ut videtur, spatium rectum et ambitum confundens. Helvius: „quoque aeterna modo" (p. 144). „Descendit" vulgo. Terrae patrociniū suscipit Cortius. (Intervalla locorum sunt ex charta militari regni Italici ed. Kiepert.)

80 Ducem Burm. quod iuxta Pompeium superfluum; duces: Pompeium v. 81, Caesarem 106, de quo quae erant dicenda di.

Pompeium exhaustae praebenda ad pabula terrae,
 Quae currens obtrivit equus, gradibusque citatis
 Ungula frondentem discussit cornea campum.
 Belliger adtonsis sonipes defessus in arvis,
 Advectos cum plena ferant praesepia culmos, 85
 Ore novas poscens moribundus labitur herbas,
 Et tremulo medios abrumpit poplite gyros.
 Corpora dum solvit tabes et derigat artus,
 Traxit iners caelum fluidae contagia pestis
 Obscuram in nubem. Tali spiramine Nesis 90
 Emittit Stygium nebulosis aera saxis,
 Antraque letiferi rabiem Typhonis anhelant.

81 gramina VUaRG *pabule* MAB, 82 quas AB³, adtrivit RV, eques O vulgo, 83 dif-
 fudit Rg, 84 diffuso u, at tonsis M, 86 pascitur T, 87 medias M₁, abruptit T, giros
 VMT, 88 tum V (corr. m. 2), degerit Rg, *reliqui*: digerit, *vulgo*, 89 flu. idae U, fluidae
 MRT, 90 nesus V, nesis UvRCG, spiramine M, 92 l. Prisc. 74. 2 H.

ata eoque forma mutata sunt. „Exhaustae
 terrae” nominativum puto: Pompeium
 abstrahunt a proelio ineundo.

82 *Attrivit* Cortius laudans Verg. G. IV.
 13, sed vulg. unguis equorum aptior. Ce-
 terum cf. 43, ubi sine dubio superiora tem-
 pora respiciuntur. *Equus* scripsi; *equus*
 post *currens obtrivit* non ferendum. Cete-
 rum cf. ad VIII. 400.

83 *Decussit* Cort. „*Discussit* campum”
 durum est et minus aptum si de gramine
 cogitetur; obterit equus, non spargit gra-
 mina; sed frondes et virgulta aequae pa-
 bulum erant. Nihil melius est „*decussit*
 gramina” quam „*discussit*”. Aptius non
 succurrit, et acquieverunt reliqui omnes.

84 „Sensus videtur esse culmorum ari-
 dorum satis fuisse in praesepibus, sed ab
 equis desideratas herbas virides.” GROTIUS;
 qui in 1^a ed. *dum* dederat idque Burm-
 receptit, sed externa ad Pompeium mari
 perpetuo advehebantur. Pestem equorum
 haec subinducant, recusant alimenta et
 primum, ut credere par est, foenum. Cf.
 Verg. G. III. 498, Ovid. Met. VII. 538, Sen.
 Oed. 142. Facta haec sunt vere, cf. Caes.
 III. 25.

87 Sen. Oed. 242 „segnior cursu sonipes
 in ipso | concidit gyro.” Sil. XIV. 606, Ov.
 Met. VII. 542, Verg. Georg. II. 497. Gyri
 equi Paneg. Messallae v. 94.

88 „Tabes digerit artus” a nullo inter-
 pretum est explicatum. Hoc loco et fortasse
 IX. 675 latet verbum a *rigeo* ductum; *deri-
 gare* i. q. „rigidum facere”; paulo post

„iam riget atra cutis.” Ex *derigat* notum
 verbum *derigit* factum videtur et inde per-
 petua confusione verbi *regere* et *gerere* (det.
 unus *dirigit*, cf. VIII. 341) *degerit* s. *digerit*.
 Heinsius *deterit*, minus aptum de brevioris
 morbo. Ridiculum est quod „cibi digesti
 in corpore” ad illustrandum locum advo-
 cantur. Vid. Burmannus, qui ipse „diluit”
 aliquando cogitavit. Cf. Mnem. XIX. p. 40.

89 *Fluidae*: huius orthographiae ve-
 stigia sunt apud Vergilium, et recepta est
 apud Lucretium II. 452, 464, 466, cf. Ribb.
 in Ind. Gramm. sub litt. v. Ut *fluvius* sic
fluvidus recte se habet et h. l. ab optimis
 libris propagatum.

90 *Nubem* vaporem pestiferum, Varro
 RR. contagium per exigua corpuscula aere
 propagari dicit. Sil. XIV. 594 „nubibus
 atris”. Stat. Theb. I. 664, „mala nubila” sunt
 pestifera. Cf. Caesar III. 49.

91 Schol. Voss.: „alii: *egerit elysium*.”
Nesis insula in sinu Puteolano prope Pau-
 silypum quod *Nesis* scribitur, explicatur e
 confusione cum Nesso centauro, vid. schol.
 Berol. Manifesto vocabulo Graecum:
νησίς -ῖδος cf. Stat. Silv. III. 1. 148 „quae
 fixam pelago Nesiada coronat.” Disting-
 uenda ab Inarime (Aenaria), cum qua
 eo facilius confunditur (Sch. Voss.) quod
 haec quoque Typhoei cubile dicitur. Verg.
 Aen. IX. 713. — *Elysium* manifesto ex
elisum depravatam, quod e Guelferb. rece-
 pit Cortius scribens *erigit elisum*. debebat
 certo „*egerit elisum*” cf. IV. 644. Sed *aera*
 epitheton descriptivum fere postulat; certe
 non praeferenda est scholiastae lectio.

Inde labant populi, caeloque paratior unda
 Omne pati virus duravit viscera caeno.
 Iam riget arta cutis, distentaque lumina rumpit, 95
 Igneaque in voltus et sacro fervida morbo
 Pestis abit, fessumque caput se ferre recusat.
 Iam magis atque magis praeceps agit omnia fatum,
 Nec medii dirimunt morbi vitamque necemque,
 Sed languor cum morte venit, turbaque cadentum 100
 Aucta lues, dum mixta iacent incondita vivis
 Corpora. Nam miseros ultra tentoria cives
 Spargere funus erat. Tamen hos minuere labores
 A tergo pelagus, pulsusque aquilonibus aer,
 Littoraque, et plenae peregrina messe carinae. 105
 At liber terrae, spatiosis collibus hostis
 Aere non pigro nec inertibus angitur undis,
 Sed patitur saevam, veluti circumdatus arta
 Obsidione, famem; nondum turgentibus altam
 In segetem culmis, cernit miserabile volgus 110
 In pecudum cecidisse cibos et carpere dumos
 Et foliis spoliare nemus, letumque minantis
 Vellere ab ignotis dubias radicibus herbas.

94 pati...virus M, pat.ens A, (pati a), patens B, 95 dirigit T, atra O vulgo, detentaque M₁, 97 fessumque — recusat l. Serv. Georg, III. 524, habet (corr. habit) R. 99 morbo R₁, 100 sed — venit l. Lact. ad Stat. Theb. I. 632, cadendum M perempta m (rec.) AEB, 101 manent AB, alta g, 102 iam G nam g c. rell., 104 [que] T, aquilonibus s. s. eus G, 109 obsidione...famem M, surgentibus Vu, 111 cecidisse cibos et M, 112 foliis VUG, foliis... spoliare M (morsus Stht.) morsu AgB, minantis Ma.

94 *Caeno*, limosa fiebat aqua, nulla nova affluente. Dedi v. 95 *arta* cum Heinsio p. 144 et Gronovio, Diatr. Statiana c. 25 p. 146, quamvis Statianum „riget arta cutis” Theb. VI. 871 non plane conveniat. Efficit venenum ut contrahatur cutis IX. 793, IV. 283, Sen. Oed. 186 „(vapor flammis veneni) multoque genas sanguine tendit | oculique rigent et sacer ignis | pascitur artus.” Eadem tria morbi phaenomena ac v. 95—97. De postremo Lucr. VI. 1166: „omne rubere | corpus, ut est per membra sacer dum diditur ignis.”

100 „Turbaque perempta” perversa haec interpolatio: altera *alta* (prox. versu) non necessaria. *Perempta* propter praesens tempus *cadentum* (=cadaverum; praesens perpetuam actionem designat) inventum

videtur, quasi de solis interfectis agatur. *Altus* part. non insolitum cf. Georges Lex. der Lat. Wortformen i. v. *alo*.

103 *Funus erat* „pro sepultura erat” Schol.

106 Non distinguit post *terrae*, quod cum *collibus* iungit, Gron. Diatr. Stat. [p. 39 Hand, admodum dure.

107 *Aerem pigrum* dicit gravem contagii nube (90), nam vento movebatur v. 104.

109 *Nondum*: nempe frumenta maturescere incipiebant, mense Maio. Caesar III. 49. *Cernit*, subiectum est *hostis* v. 106. *Turgentibus* cf. Heins. ad Claud. Nupt. Hon. 94.

112 *Morsu* legebatur ante Oudend. In v. 111 *in.cecidisse* tmesis dura.

Quae mollire queunt flamma, quae frangere morsu,
 Quaeque per abrasas utero demittere fauces, 115
 Plurimaque humanis ante hoc incognita mensis
 Diripiens miles, saturum tamen obsidet hostem.

Ut primum libuit ruptis evadere claustris
 Pompeio cunctasque sibi permittere terras,
 Non obscura petit latebrosae tempora noctis, 120
 Et raptum furto, soceri cessantibus armis
 Dedignatur iter: latis exire ruinis
 Quaerit et impulso turris confringere vallo,
 Perque omnis gladios et qua via caede paranda est.
 Opportuna tamen valli pars visa propinqui, 125
 Quam Minuci castella vocant et confraga densis
 Arboribus dumeta tegunt. Huc pulvere nullo
 Proditus agmen agit, subitusque ad maenia venit.
 Tot simul e campis Latiae fulsere volucres,
 Tot cecinere tubae. Ne quid victoria ferro 130

115 ute (ro s. s.) U, dimittere U, demittere u, cautes vR, 116 ante hac A, 117 saturum — hostem l. Prisc. 237. 24 H. 118 licuit corr. in placuit M, castris ATB, 122 dedignantur a, 123 impulsu V, impulso UMA, impulsu RTG, valli VRTG, vallo UMA, 124 gladius A, omnis MAR, 125 l. Anecd. Helvet. 205.15, visa est T, 126 quam Ugb qua rell. vulgo, minici OTC (ad 263), numici u, minuci C, vacant O, vocant mag, 127 hic VUMAb, hinc B, tenent Rb, 128 in moenia UMaG, cis (?) moenia m, 130 in ima pag. adscr. A.

114 *Queat* Bentr. quod subiectum *miles* singulare est, at est collectivum.

115 *Arrosas—cautes* Heins l. l. p. 145.

122 „Latis exire ruinis” i. q. late spargens Caesaris castella. *Laxis* c. deterr. aliquot Cortius. Benteleus post *ruinis* (122) collocat 124 „perque — est” quo nihil lucratur; idem *impulsi* — *valli* commendat, quod turres sint pars valli. Sed *impulso vallo* cum sit optimorum, *impulso valli* interpretamentum videtur, ex quo facile *impulsi* in V nasci potuit. „Inpellere” verbum Annaeanum pro *diruere, excidere*, diruto vallo procidunt turres. *Per omnis gladios* i. q. per solos gl., per omnia hostilia, sicut dicitur per pacata omnia proficisci, fausta omnia apprecari. *Impulso valli* Oudend. Burm. Cort., *impulso vallo* Weise.

126 Inngendum: „dumeta densis arboribus confraga” (= concreta), cf. Stat. Theb. IV. 494 „ad confraga silvae venator — expectat.” Val. Fl. III. 582 „emicuit — taurus per confraga — obvia quaeque ruons.” Obiectum verbi *tegunt* requiritur, quare non *qua* sed *quam* legendum, ex quo voca-

bulo *m*, eadem littera sequente, negligentia omissam esse, etiam per se probabilius quam additam. Quod cum ita sit, sequitur ut *vocant* non *vacant* verum sit. Nec castellum vacuum erat. *Φροῦραρχος* eius erat teste Appiano II. 60 (qui hunc a Scaeva distinguit) *Μινούχιος*, de quo castellum postea dictum, cum haec scribebantur. De altera brevi in *Minucius* nemo dubitabit, cf. e. g. „Brundisium melius Minuci via ducat”, Hor. Ep. I. 18. 20. Fallitur qui Scaevam *Minutium Scaevam* vocat; eius nomen *Cassius* aut *Caesius Scaeva*. Cf. Usener ad Comm. p. 195. 22.

129 *Simul ut* Heins., *simulac* Bentr. post *tubae* tamen interpungens. *Πάρο*; in his ad anaphoram non sufficit. Nihil est quo *tot* definiatur et exclamatio, quae placet Burmanno et aliis, parum apta. Suspicio cum Guyeto pro priore *tot* (129) legendum esse *quot* i. e. quot simul legiones conspectae, simul totiens signum pugnae (*tubae*) datum est. Minus probabile esset, si *ne* superioribus iunctum consecutiva particula haberetur, cuius usus non aliud succurrit tam durum exemplum.

Deberet, pavor adtonitos confecerat hostis.
 Quod solum valuit virtus, iacuere perempti,
 Debuerant quo stare loco; qui volnera ferrent
 Iam deerant et nimbus agens tot tela peribat.
 Tunc piceos volvunt inmissae lampades ignes, 135
 Tunc quassae nutant turres lapsumque minantur;
 Roboris inpacti crebros gemit agger ad ictus.
 Iam Pompeianae celsi super ardua valli
 Exierant aquilae, iam mundi iura petebant.
 Quem non mille simul turmis nec Caesare toto 140
 Auferret Fortuna locum, victoribus unus
 Eripuit vetuitque capi; seque arma tenente
 Ac nondum strato Magnum vicisse negavit.
 Scaeva viro nomen; castrorum in plebe merebat
 Ante feras Rhodani gentes; ibi sanguine multo 145
 Promotus Latiam longo gerit ordine vitem,
 Pronus ad omne nefas, et qui nesciret, in armis

131 hostis UA, 132 perempti UM, 133 *post hunc v. inseritur in R*: imposuere caput neq. erant qui vulnera tanta, 134 nimbis M₁, peribant (n s. s.) AB₁, nimbusque ferens AB, 135 emissae Ug, immensae m T, lampadis MAG, 136 quase AB, quassae M, 137 vomit V (gemit m. 2) MAR (gemit s. s.) T, impactu A, 139 patebant s. s. ter, *ut videtur*, U tenebant g, petebant A₁ schol. Voss., patebant rell. vulgo. 141 aut ferret AB, 143 magno M₁, 144 castrorum — merebant (sic) Lact. ad Stat. Theb. IV. 237, scaeva — merebat I. Prisc. 396, 1 H, seva R ap. Prisc., implere BA (s. s.) impellere metam m. 26, implebe R, 146 promotu in marg m. 2 A, 146 *versus inter lineas additus*, 1 m. U, 147 in omne A in gB.

134 „Et nimbus agens” primus Oudend., rursus *nimbusque ferens* Weise, Haskins. Non admodum scite dictum; tela densa cum nube comparantur; ipsae sunt nubes, non nubes est extra tela, ferens ea. *Peribat* i. q. frustra erat; cf. IX. 561.

135 E lectione mT *immensae* Heins.: *in-censae*.

137 *Vomit* frustra defendit Cortius; e glossa *movet* natum puto.

139 Schol. Voss.: „patebant (l. petebant) h. e. pristinum imperium *repperunt*, ut regnarent in orbe toto, quod perdidérant nuper inclusi (f. *-sae*)”. Burm. *patebant* explicat „usus communis omnibus erat apertus”, quod antea clausus esset Pompeius. Similia Cortius. Aliter Grotius („iam aditus erat ad libertatem”) et cum Hortensio Oudend. („iam stetisse mundum, sub utrius imperio esset futurus”). Haskins fere cum Burmanno. Ex hoc dissensu *patebant* non tantum turgere sed etiam obscurum esse apparet. Per unius castelli

expugnationem confici potuisse idem, quod acie Pharsalica, ne Lucanus quidem dicere potuit. *Petebant* illae aquilae, ut quae olim Romulo apparuerant, imperium mundi, nondum erant consecutae. Pro *petebant* facit alia lectio *tenebant* cf. Ub. Schol. *iura* pro accus. habet.

144 Σκευῆς appellatur ab Appiano II 60 i. e. *Sceva* cf. Plut. Caes. 16. De corruptione „impellere metam” cf. Mnem. XIX. 28.

145 Sine causa Waddelius „*feras Rhodani in gentes*” et Schraderus *ferus Rh. in gentes*”. Cf. Stat. Silv. III. 2. 73 „ante rates” i. e. ante navigationem inventam. Val. Fl. VII. 424 „aut Scythiae tanta inde manus”, i. e. certamen cum Scythis. Luc. VII. 164 „usque ad Thessaliam”. Vs. 146 temere Bentl. „*primo* — ordine”. *Longo ord.* est longa militia, Plin. XIV. 19, tardor ordinis ad lentas perducit aquilas”, Stat. Silv. IV. 1. 32 „manet insuper ordo longior (honorum)”.

147. In bello civili virtus militaris es,

Quam magnum virtus crimen civilibus esset.
 Hic ubi quaerentes socios iam Marte relicto
 Tuta fugae cernit, „Quo vos pavor, inquit, abegit 150
 Impius et cunctis ignotus Caesaris armis?
 [O famuli turpes, servum pecus, absque cruore]
 Terga datis morti? Cumulo vos deesse virorum
 Non pudet et bustis interque cadavera quaeri?
 Non ira saltem iuvenes, pietate remota, 155
 Stabitis? E cunctis, per quos erumperet hostis,
 Nos sumus electi. Non parvo sanguine Magno
 Ista dies steterit. Peterem felicior umbras
 Caesaris in voltu; testem hunc Fortuna negavit:
 Pompeio laudante cadam. Confringite tela 160
 Pectoris impulsu, iugulisque retundite ferrum.

150 auagit M₁ adagit bg. 152 Om. VUMAKRFG, habet M in marg. a. m. 2 ac coaeva; in Pⁿ non fuisse suspicatur Dellefsen, eo quod a v. 153 novum folium incipiebat cum ab initio libri, i. e. ab initio paginae alicuius, 150 (5 × 30) versus esse necesse sit, itaque (nostros) 152 versus convenisse cum 150 librarii, ut duo ex nostris in palimpsesto desiderati sint. Sed ultima quae mansit pagina quinti libri desinit V. 660, insecuta folia igitur incipiebant: 661, 691, 721, 751, 781, 811, extrema igitur pagina continebat V. 811—815 (incl.) i. e. quinque versus cum subscriptione, locum praeterea sufficientem habebat inscriptioni et aliquot versibus libri VI. Cf. Praefatio vol. I p. XXVIII sq. 153—178 adsunt in Pⁿ, cf. V. 660, 153—160 initio versusum in Pⁿ una vel duae syllabae desunt 153 virum Pⁿ suprascr. ro, 154 in bustis VU, et bustis PⁿMAB, 155 iuvenis M, 156 hostes ex corr. m. 3 A, 157 non sumus (in marg. m. 2: nos) AB, magni O vulgo, 158 iste M, ierit O, prima littera in ras. M, .eter. M (lacuna 3 litt. pro: peterem), 159 voltu Pⁿ, negabit

A, negavit M vit in ras., negavit Pⁿ cum rell., 161 recondite V, retundite suprascr m. 2, impulsu MT(U Stht.) incursu m 2 m. cum rell.

crimen, quod qui fortis est, cives interficit; hoc nesciebat Scaeva, nullo pudore retinebatur.

152 Versum in nullo bono cod. lectum Cortius iam a. 1727 et insecuti Oud. damnarunt, conflatum ex IX. 274 a recentiore interpolatore, qui supplendum putabat sequentem versum sic: sine cruore fugitis mortem? non intellegens, ipsum illud mortem fugere h. l. opprobrium esse.

153 Cumulus virorum est moles, turba belli, pugnae. Non pudet abesse a pugna et ita ignavos esse et segnes et pro nihilo, ut vos (in pugna non conspectos) inter cadavera quaerant? Vulgaris interpretatio est (coll. IX. 965): non pudet cumulo deesse mortuorum et frustra corpora vestra quaesitum iri inter mortuos? Nimis exaggerata sententia, quasi vivere turpe sit. Increpat fugientes, qui fortes viros relinquunt, itaque cumulus, stipata pugnantium turba, significationem suam accipit per opportunitatem satis claram, cum praesertim *virorum* = fortium) accedat. Tamen facile ignosco

Guyeto 153 et 154 proscribenti. V 155 damnat Heins. p. 145 pro *stabitis* conii. *civibus*.

158 *Steterit* dedi secundum vestigia Montepessulani, cuius lectio exstitisse videtur ex hac male intellecta correctione DIE-
 ETER
 STERITPETEREM. *Sterit* erat corrigendum *steterit*; sed librarius correctionem ad sequens vocabulum *peterem* retulit. pro quo substituit *eter* (v. s.). Ex *terit* permutatione litterarum T et I fecerunt *ierit*. Ex duabus S (*diessit*) una omisa et vocabula duo proxima ex parte similia corruptionis causa fuerunt. Recepti igitur illud, quod Heinsius iam coniecerat. Nam quod ad *ierit* defendendum provocatur ad Claud. Eutr. I. 203 „tot Galatae, tot Pontus eat, tot Lydia nummis“, minus recte fit; ibi formula est venditionis (gaan voor). Consequens est his ut v. 157 *Magno* legatur cum Cortio. Iungunt: Magni dies et comparant: dies Syllanus, d. meus, simm., sed dies, quo Pompeius dubio cum eventu pugnavit, non recte sic dicitur.

161 Cf. Stat. Theb. VII. 529: „tela viros-

Iam longinqua petit pulvis sonitusque ruinae,
 Securasque fragor concussit Caesaris aures.
 Vicimus, o socii; veniet, qui vindicet arces,
 Dum morimur". Movit tantum vox illa furorem, 165
 Quantum non primo succedunt classica cantu,
 Mirantesque virum atque avidi spectare secuntur
 Scituri iuvenes, numero deprensa locoque
 An plus quam mortem virtus daret. Ille ruenti
 Aggere consistit, primumque cadavera plenis 170
 Turribus evolvit, subeuntisque obruit hostis
 Corporibus totaeque viro dant tela ruinae,
 Roboraque et moles hosti seque ipse minatur.
 Nunc sude, nunc duro contraria pectora conto
 Detrudit muris et valli summa tenentis 175
 Amputat ense manus; caput obterit ossaque saxo
 Ac male defensum fragili compage cerebrum
 Dissipat, alterius flamma crinesque genasque
 Succendit; stridunt oculis ardentibus ignes.
 Ut primum cumulo crescente cadavera murum 180

162 sonituque Pⁿ, 164–167 om Pⁿ. Scilicet abscisa est superior pars folii VIII, quae continebat in recto latere 149–152 et in verso 164–167, 164 vicimus MTG, vincimus g cum ant
 rell., 166 cornu V, 167 secuntur UMR, 168–178 in fine versuum aliquot syllabae amissae in Pⁿ, 168 iuvenis A, depressa legit Sidonius 5. 250: „si forte premantur seu numero seu sorte loci,” Benthleio iudice, 169 an peius Pⁿ, morte B, 171 subeuntessq. PⁿVU, -tisque corr. in -esque M, subeuntessq. A, 172 totaeque — ruinae l. Lact. ad Stat. Theb. II. 605, 175 detrusit T, 177 sa[rebrum] Pⁿ, 178 crinemque AB₁g. dissecat V (dissipat supra scr. m. rec.). Desinit P^v cf. P^v 215, 179 stridunt A, striduntque Rg, strident rell.

que pectoris impulsu rapidi stravere leones". Vulgo *incursu*. *Inpulsu* rec. Hosius vid. J J. 1893 p. 345. *Retundite* cf. Hor. C. I. 35. 39 „retusum in | Massagetis Arabesque ferum."

164 *Vicimus* melius convenit gloriabundo, nec futuro *veniet* postulatur *vincimus* (Cortius). Similia Weissenborn ad Liv. XXI. 43.

168 Benth. *depressa* e Sidonio. Sed cf. IV. 469 „quantum deprensa valebat | effecti virtus." Omnino translata significatione non usurpat *depressus* Lucanus; aptum esset *pressus* ut Sidonius habet, non *depressus*, quod de animo humili et despondente fere dicitur. Proxima „an plus quam mortem" explicanda e mortis contemtu; nihil nisi mortem, quae fortibus non est acerba, passuri erant. Cf. 153, Experturi

num virtus praeter mortem aliud acerbius, metum mortis et horrorem daret. *Peius* vs. 169 in P interpretamentum est.

172 *Totae* mire pro omnes, an tota aedificia strata, muri qui proruerunt tela sunt? Vix puto vocabulum sanum; conieci *stratae*. Finalis s superioris vocabuli corruptelam peperit.

173 Benth.: *vastas* pro *hosti* propter repetitionem. „Se ipsi" proprii corporis pondus intendit.

176 Speciose Heins. *capita*.

179 *Stridunt* formam rariorem sed testatam recepi ex A, cf. IX. 916. Kühn. Gr. I. p. 586. Stridere apud Verg. et alios metro tutum et a Phoca diserte Lucano adscribitur, cf. Neue II. p. 424.

Admovere solo, non segnior extulit illum
 Saltus, et in medias iecit super arma catervas,
 Quam per summa rapit celerem venabula pardum.
 Tunc densos inter cuneos compressus et omni
 Vallatus bello vincit, quem respicit hostem. 185
 Iamque hebes et crasso non asper sanguine mucro
 [Percussum Scaevae frangit, non volnerat, hostem.]
 Perdidit ensis opus, frangit sine volnere membra.
 Illum tota premit moles, illum omnia tela,
 Nulla fuit non certa manus, non lancea felix, 190
 Parque novum Fortuna videt concurrere, bellum
 Atque virum fortem. Crebris sonat ictibus umbo,
 Et galeae fragmenta cavae compressa perurunt
 Tempora, nec quidquam nudis vitalibus obstat
 Iam praeter stantis in summis ossibus hastas. 195
 Quid nunc, vesani, iaculis levibusque sagittis
 Perditis haesuros numquam vitalibus ictus?

181 . . . ere U, aequavere vab, admovere AVMG, 184 comprehensus U, 186 volnere R, 187 hostem om. R *Versum om. San-Germ. ap. Heins. p. 146*, 188 in P^a *defuisse hinc probabile est, quod folium unum (179–214 inclusive) continebat 34 versus pro 36, omittebat igitur duos, unum hoc loco, alterum v. 207, 186–188 om. Voss. Y et Colb. ap. Hos., 188 om. UMABEK, in marg. u m a, adest in RG fregit a, 189 petit U (premit tanq. glossa add.) MG, premit mAV, 190 incerta V1, 192 fortis O vulgo 193 et – tempora (194) l. Lact. ad Stat. Theb. VIII. 706, suae compr. u, 196 levibusve UMT, 197 editis U, nusquam U, nunquam VAM.*

184 Pressus ab hoste *undique* (omni bello) vincit etiam posticum. *Respicit* i. q. a tergo videt ut VII. 301, re = retro. *Comprehensus* Bentl. fortius est alterum et magis h. l. Lucaneum.

186 Non asper i. q. non durus, sed quasi crusta sanguinis concreti obvolutus.

187 „Scaevae gladius obtusus pulsum hostem debilitat, non vulnus infert”. Haec sententia plane convenit cum proximo versu et eo superfluous versus; praeterea ordo verborum pravus est, *Scaevae* enim non potest illum locum tenere. Quare non mirum est priorem versum suspectum esse Oudendorpio, Cortio aliis, etsi non ille, sed alter („perdidit —”) in bonis libris deest. Et recte statuisse videntur; nam praeter verborum ordinem etiam pravum est „frangit hostem”, quod cum dicitur *frangit* figurate sumitur, cum propriam significationem oppositio et v. 181 requirant. Contra in v. 188 nihil est a Lucani ratione alienum. V. 187 ex glossis consutus expulit verum. Utique a Lucano numquam potest esse profectus. Non est dittographia

sed ex interpretamentis. Vs. 188 fortasse in antiquissimis aliquot libris est omissus, quod in exemplari poetae in margine scriptum esset. Minus recte Mnem. XVIII. 14.

191 Ex Seneca cf. supra ad v. 3. V. 192 *fortem* Bentl., Schrad.; Heins.: *tortis creber* (p. 146).

193 *Ramenta* vel *segmenta* Heins., *tegmenta* Guyetus. — Stat. Theb. VIII. 702: „tela — summis ossibus haerent.” Ib. 108: „inusta temporibus nuda aera sonant.” His v. 193–195, quos spurios iudicat Guyetus, satis defenduntur, quamvis inepti. Non significantur bucculae, quae urant, ut *tempora* ostendit, sed superior pars galeae erat fissa ictibus, et rimas egerat aes introrsum distentum. *Fragmenta* sunt *fragmina*.

194 *Nudis*, per vulnera (quae tamen teguntur ipsis telis). Confert Heitland *Ennium* Ann. VIII. 200: „pila retunduntur venientibus obvia pilis.” *Vitalia* partes quarum laesio mortalis (*καίριοι*). *Obstat* i. q. tegit, vitalibus quasi praetextum est.

Hunc aut tortilibus vibrata phalarica nervis
 Obruat, aut vasti muralia pondera saxi,
 Hunc aries vallo ballistaque limine portae 200
 Promoveat, stat non fragilis pro Caesare murus,
 Pompeiumque tenet. Iam pectora non tegit armis,
 Ac veritus credi cluqueo laevaue vacasse,
 Aut culpa vixisse sua, tot volnera belli
 Solus obit, densamque ferens in pectore silvam, 205
 Iam gradibus fessis, in quem cadat, eligit hostem.
 [Par pelagi monstris Libycae sic belua terrae]
 Sic Libycus densis elephas obpressus ab armis
 Omne repercussum squalenti missile tergo
 Frangit, et haerentis mota cute discutit hastas; 210
 Viscera tuta latent penitus, citraue cruorem
 Confixae stant tela ferae, tot facta sagittis,
 Tot iaculis unam non explent volnera mortem.
 Dictaea procul ecce manu Cortinis arundo
 Tenditur in Scaevam, quae voto certior omni 215
 In caput atque oculi laevum descendit in orbem.
 Ille moras ferri, nervorum et vincula rumpit,
 Adfixam vellens oculo pendente sagittam

198 nunc vibr. ph. n., l. Isidorus XVIII. 7.8, hunc — obruat (199) l. Servius Aen. IX. 702, nunc Isid., phalarica VM, 200 ferro O vulgo, ballistaue VUAG, torta VMAB portae vUGM, aries bello b var. l. Schol. in U, 201 summoveat K, 202 tetigit c, 203 clepeo A,

206 illicit M, eligit m, cadit T, 207 om. VUMR, add. umAGBE, 208 [sic] getulus A₁ elefas V, elephans MA, obpressus A, 209 scalenti U (q m. rec.) missili M, 210 cute, t a m. rec. U, distulit G, 211 extraue V, citra v, dolores Rg, 212 confixae stant M, fixa agcUVTbE, facta M iacta g fracta c, 213 iac. venit V₁, [non] R, 214 Cortynia — scaevam (215) l. Lact. ad Stat. Theb. III. 587, cortynia Lact., cortynis G, cortinis RTVU (cortynus M *Steinh.*, gortynis ego), cortinis dedi cf. III. 186, harundo U, 215—274 adsunt in P_v, cf. Pn 178, 216 laevom P_v, descendit M₁, 217 defuisse in P_v probabile est, cf. ad 188, rupit RT, rumpit P_v c. rell.

200 „Aries sternal” Burm. melius quam turri Heins. (Burm. auctore). Nam cur a turri potissimum? aries tundit humilia. Nihil aptum nisi vallo, sic recte Schrader. Oppositum sqq. „limine portae.” Hosius: *limite torta* ut Scaeva sit ipse limes, quod non intellego. De correctione in VM A *torta* vid. Mnem. XIX p. 29.

203 *Veritus*, rell. ne crederetur per clypeum (eius administrationem) et laeva manu vacasse. *Que* iungit duos ablativos generis diversi: instrumenti et relationis. In vulgari explicatione et interpunctione (post *cluqueo*) non attenditur ad passivam inf. formam.

204 „Tot munia belli” Benti.

208 *Getulus* ante Grotium post Ascens. legebatur, qui recepit sic *libycus*. *Getulus* correctio est ut superior versus, qui manifesto spurius est, retineri possit. Frustra Burm., et ipse reiiciens 207, ut *Getulus* posset stare coniecit: „*Getulus* densis elephas sic pressus ab armis.”

210 „Mota cute” quasi muscas abigens.

215 *Quae* rell. i. e. certa ultra quam quisquam exspectaret, ut „melius spe” et simm.

218 *Evellens* Heins. cf. Stat. Theb. IX. 751 „ille trahens oculo plenam labente sagittam.”

Intrepidus, telumque suo cum lumine calcat.
 Pannonis haud aliter post ictum saevior ursa, 220
 Cui iaculum parva Libys ammentavit habena,
 Se rotat in volnus, telumque irata receptum
 Inpetit, et secum fugientem circuit hastam.
 Perdiderat voltum rabies; stetit imbre cruento
 Informis facies, laetus fragor aethera pulsat 225
 Victorum; maiora viris e sanguine parvo
 Gaudia non faceret conspectum in Caesare volnus.
 Ille, tegens alta subpressum mente furorem,
 Mitis et a voltu penitus virtute remota,
 „Parcite, ait, cives, procul hinc avertite ferrum 230
 Conlatura meae nil sunt iam volnera morti:
 Non eget ingestis, sed volsis pectore telis.
 Tollite et in Magni viventem ponite castris;
 Hoc vestro praestate duci; sit Scaeva relictī
 Caesaris exemplum potius, quam mortis honestae.” 235
 Credidit infelix simulatis vocibus Aulus,
 Nec videt erecto gladium mucrone prementem:

218 adfixam P^vMRA, affixam VG, afixam U, 219 telumque P^vMAG, ferrumque VU, 220 haud P^v, 221 cum iac. O, libyasammentavit P^v, admentavit a, lybis UM, libis R, 222 volnus P^v, 223 impedit hoc P^v, circumit P^vMA, circuit VUG, 224 perd. v. rab. l. Lact. ad Theb. II. 672, perdiderat, i. e. prod. corr. in perd. V, 225 facie P^v, 226 et sanguine A (s. s. t) B₁, virisesanguine P^v, 227 volnus P^v, 228–267 adsunt in PR (et P^v, vid. ad 215) cf. VI. 61 v. 228–247 in PR aliquot litterae desunt in fine versuum, 228 furorem, f parim erasa P^v, furor. PR, furor V (u supra scr.), furorem AUTG, dolorem ab, 230–252 plurima in P^v evanida, 230 hunc A (hinc a), ...rum P^v, fer... PR, ferrum UVATG, bellum Rg, 231 conlatura PRMR, sunt iam PRG (corr.: iam sunt). volnus PRR, 232 l. Serv. A. X. 744. vulsis PR, egeo V, man. rec. corr. in: eget, 234 praestate U, 237 necvideter(ecto) P^v, glaudio T, tremētē P^vEVMRg, prementem U, tenentem G, retenentem T.

220 Furor ex dolore vulneris natus significatur, tanquam novos dolores afferens, sed ut fit in comparatione elaborata quaedam sunt dissimilia. Scaeva evellit telum, ursa magis magisque recipit, dum tanquam canis in caudam, quam frustra vult mordere, se circumagat in telum, se rotat in volnus. Cui pro cum debetur Benteleio post Barthium. Sil. XIV. 422: amentante noto (flammam missilium) = urgente. Claudianus XVII. 321: amentatus in arcem, loro raptus vid. Jeep.; Libys adegit iaculum per amentum. Parva dubito an sit corruptum ex torta, nihil enim exiguitas confert ad comparationem nec ad descriptionis vigorem. Ammentavit recepi ex P^v, idem Ribbeck Verg. A. IX. 665, Thilo, Serv. ad l. l. Cum 223 circuit cf. ad VIII.

200. Se convertit ad hastam, quae ipsa cum lumbis, quibus infixa est, se vertit et appetentem frustratur. Impedit minus recte Steinhart, de schedis p. 19. Cf. 394, Stat. Theb. 523, Sil. It. V. 273 (non, qui laudatur Varro RR. III. 16. 8).

228 „Furorem” et 230 „bellum” commendantur tam auctoritate quam sententia; non petit a Pompeianis ut omnes alio bellum transferant, sed ne adstantes amplius tela in se (Scaevam) convertant.

237 „Nec vidit recto” vulgo; „nec videt erecto” recepi e P^v, ratus vulgatam existisse e studio adaequandi tempora: „credidit—vidit—excepit.” Sed ea nulla esse debebat mutandi causa. Cf. supra 123:

Membraque captivi pariter laturus et arma
 Fulmineum mediis excepit faucibus ensem.
 Incaluit virtus, atque una caede reffectus 240
 „Solvat, ait, poenas, Scaevam quicumque subactum
 Speravit; pacem gladio si quaerit ab isto
 Magnus, adorato submittat Caesare signa.
 An similem vestri, segnemque ad fata putatis?
 Pompeii vobis minor est causaeque senatus, 245
 Quam mihi mortis amor”. Simul haec effatur, et altus
 Caesareas pulvis testatur adesse cohortis.
 Dedecus hic belli Magno crimenque remisit,
 Ne solum totae fugerent te, Scaeva, catervae,
 Subducto qui Marte ruis; nam sanguine fuso 250
 Vires pugna dabat. Labentem turba suorum
 Excipit atque humeris defectum inponere gaudet;
 Ac velut inclusum perfosso in pectore numen
 Et vivam magnae speciem virtutis adorant,
 Telaque confixis certant evellere membris, 255
 Exornantque deos ac nudum pectore Martem
 Armis, Scaeva, tuis, felix hoc nomine famae,

239 facibus PR, 243 submittat PRO, summat M, deest in P^v, 244 putati. PR, ..asti P^v. putatis VUM (s add. m. 2) G, putastis Ab, 245 pompeii PR, ..ovobismino-
 re.. P^v, minor est vobis G, [est] T, 246 effatus PR, afatus T. 247 cohortes P^v c. reliquis,
 deest in PR, 248—267 in PR ab initio versusum aliquot litterae desunt, 249 nec solum R,
 250 qui marte ruis A, non sanguine b, 252 umeris P^vPRM (in hoc h add. m. 2), imponere
 P^vPR, audet PR, defessum P^v, 253 ..lutinclusum PR, velut incl. VUMG, veluti incl. BRTA
 (deest in P^v), perfuso PR inponere PR (pro: inpectore), nume P^v, 254 ...aemagnam
 PRRg, 255 evellere m. 1 in ras. A, 256 deornant g, nudo U, nudum P^v c. rel. (deest
 in PR).

„proditus agmen agit, subitusque ad maenia
 venit”, 224: stetit — pulsat, 825: extruit,
 venit, linquit. V. 162: confugit ad tripodas,
 haesit, concepit. Adde III. 392, IV. 11,
 V. 18, VIII. 670, II. 724, VII. 34. *Prementem*
 sententia commendatur et parum abest a
 plerorumque lectione *tremetem*. Erectum
 tenet S. gladium, sed simul occultat, ut
 illum in fauces se sublaturi Auli trudere
 possit. Steinhart idem probat, de schedis p. 19.

248 *Hic*, non pulvis, sed Caesar, quod si
 vel maxime historiae pugnaret, id quod
 ex Caesare III. 51 probari non potest, qui
 de sex proeliis uno die factis refert c. 53,
 tamen non erat in dubium vocandum. De-
 corum erat secundum poetam Pompeio,
 quod Caesar invitus eius famae inserviret.

Hoc et fortuna remisit (in Guelferb. 6) pra-
 vae coniecturae sunt. V. 250 subducto
 marte = cum Pompeiani se recepissent
 Scaeva non moritur cf. X. 544.

256 „Pectora” Bentl. conii. Praeferrem cum
 U: *nudo pectore*, si quid mutandum esset.
 Ad nudum simulacrum Martis Haskins
 confert Iuven. XI. 106: „ac nudam effi-
 giem (Martis) clipeo venientis et hasta.”
 Id. III. 216 „nuda et candida signa” tan-
 quam res pretiosa. *Armis tuis*, clypeo, qui
 centum et triginta erat foraminibus per-
 fossus teste Caesare III. 53 et aliis. Sus-
 pendunt donarium sodales pro Scaeva,
 qui defecerat, in simulacro inermi, quod
 in praetorio erat. V. 257 *hoc nomine famae*,
 cf. infra 605 „vulgatae nomine famae.”

Si tibi durus Hiber, aut si tibi terga dedisset
 Cantaber exiguis, aut longis Teutonus armis.
 Non tu bellorum spoliis ornare Tonantis 260
 Templâ potes, non tu laetis ululare triumphis.
 Infelix, quanta dominum virtute parasti!
 Nec magis hac Magnus castrorum parte repulsus
 Intra claustra piger, dilato Marte, quieuit,
 Quam mare lassatur, cum se tollentibus Euris 265
 Frangentem fluctus scopulum ferit, aut latus alti
 Montis adest, seramque sibi parat unda ruinam.
 Hinc vicina petens placido castella profundo
 Incursu gemini Martis rapit armaque late
 Spargit et effuso laxat tentoria campo, 270
 Mutandaeque iuvat permissa licentia terrae.
 Sic pleno Padus ore tumens super aggere tutas
 Excurrit ripas et totos concutit agros;
 Succubuit si qua tellus, cumulumque furentem
 Undarum non passa ruit, tunc flumine toto 275
 Transit, et ignotos aperit sibi gurgite campos.
 Illos terra fugit dominos, his rura colonis

268 si — Cant. (259) l. Acro C. II. 6.1, l. Prisc. 233.21 H., hiber ORP^vPR, sit [tibi durus] T, dedisset O (non: dedissent), 260 conantis P^b, 261, 262 *inv. ordine* ABM, *corr. praep.* B. A., 261 non — triumphis l. Serv. Aen. IV. 168, 262 tyrannum a (m. 2), dum U, 263 non b (M Sht.), ac AT, repulsis PR, 264 castra Mb, 266 fructus PR, 267 *desinit* PR, cf. VII. 458, saevam G (sevam g), 268 profudo P^v, 269 geminaemartis (*sic, non: mortis*) P^v, incursu U, 273 totos OP^vR (*non: tutos*), 274 *desinit* P^v cf v. 305, subcubuit U, frequentem G (furentem g), 275 cum ATB₁E.

261 Ululare Schol. Voss. „clamare sollemnibus vocibus in triumpho, bella civilia non habent triumphum.” „Dominum” (262) Caesarem, repellendo Pompeium.

263 *Castrorum* corruptum; fieri non potest, ut poeta oblitus sit non agi h. l. de castrorum expugnatione, sed de circumvallatione perfringenda; Pompeius conatus erat impellere vallum et ruptis evadere claustris v. 118, 23, 25. Itaque nunc non aliam partem *castrorum* est invasurus. Fortasse „*claustrorum parte*” et proximo versu *castra*, hoc cum M, cf. var. lect. ad 118.

265 *Se* non mare significat, ut visum Cortio; *se tollentibus* = *surgentibus* (Haskins); mare subiectum estante *ferit, fluctus a frangentem* pendet.

267 Unda tandem aliquando crebro alisu ruinam sibi parat, transitum invenit

ut „latis exire ruinis” (v. 122) Pompeius studet. *Adest* = *adedit* (ἔπειξ εἰσρημένον) sed non in dubium vocandum; Hauptius Opuscc. II. p. 345 *adit*, quoniam „longi et continui temporis notio” (*adedit*) aliena sit. Non ita; per *aul* vehemens brevisque impetus et diuturna, numquam cessans adrosio distinguuntur.

272 Spargit tentoria et saepe castris motis *ubique* minatur Pompeius, ut Padus *totos* concutit agros, si qua *perrupit*, omnia vastaturus. Subvertitur sententia coniectura Bentleii: „*intra aggere tutas decurrit ripas, nec totos c. a.*”

276 *Transit et campos* pro *exit — rivus*, quod expectari poterat, propter similitudinem rei comparatione illustratae ferendum: Pompeius transibat tanquam lineam munitiones, quibus cingebatur et novam terram intrabat.

Accedunt donante Pado. Vix proelia Caesar
 Senserat, elatus specula quae prodidit ignis,
 Invenit impulsos presso iam pulvere muros, 280
 Frigidaque, ut veteris, deprendit signa ruinae.
 Accendit pax ipsa loci, movitque furorem
 Pompeiana quies et victo Caesare somnus.
 Ire vel in cladis properat, dum gaudia turbet.
 Torquato ruit inde minax, qui Caesaris arma 285
 Setius haud vidit, quam malo nauta tremente
 Omnia Circaeae subducit vela procellae,
 Agminaque interius gyro brevior receptit,
 Densius ut parva disponderet arma corona.
 Transierat primi Caesar munimina valli, 290
 Cum super e totis emisit collibus agmen
 Effuditque acies obsaeptum Magnus in hostem.

279 qua U₁, 281 et veteris BUAR, ut M, 285 torquator ruit A, 286 haut VU
 segnius O vulg., tremente M, trementi AG, 287 in U post additus 1^a m., subd. circaeae
 hoc ord. VARGT, circaeae MVU, 288 gyro] muro O vulg., 289 deponeret A, 290 inprimi
 R₁, 291 superet A, superi a, immisit VU, arma VUMRG, 292 obsessum Va,

280 Non narratur, ubi et quomodo Pompeiani castellum Caesarianis eriperint, quod Caesar nunc obsessum invenit. Torquatus, qui praesidet secundum Lucanum (cf. Oros. VI. 15. 19) a Caesare non memoratur in his proeliis (plura erant); mirum id, quoniam paulo ante a Caesare captus fuerat Orici et dimissus: si nunc ille acriter Caesari restitisset, sine dubio tantae perfidiae in commentariis suis Caesar mentionem fecisset. Cf. Caes. III. 11. Sed Lucanus ita credidit, nam cur Caesar Torquato potissimum *minetur* (285) ita intellegitur. — „*Spisso pulvere*” Heinsius. Sed sententia est: sedisse iam pulverem proiectis (*impulsis* cf. IX. 40 al.) munimentis. Videtur igitur *presso* i. q. *depresso*, cf. V. 629 (86).

281 Non forte haec: *frigida* et *accendit* composita.

283 „Pompeiana quies *invito* et Caesare” Bentleius, parum apte; *Caesare* = Caesarianis.

285 „Inde” (propterea, ut gaudia turbet victoris perfidi?) „ruit minax Torquato” iungendum.

286 *Segnius* vulgatum adhuc, turbat comparisonem, quae non est in celeritate, sed

in contractione subsidiorum quo melius resistatur. *Setius*, satis notum ex Ovidio et Vergilio, et *sectius* (apud Plautum) a *secus* significatione nihil differunt, et quam facile in *segnius* transire possint nemo non videt. Paucis de eo vocabulo exposui ad Plauti Aulul. pag. 48. Ceterum cf. Claud. XX. 6 „(navita) tumidae subducit vela procellae.” Sil. I. 637.

Haut forma bis a V prodita VII. 777, IX. 672, dum UM omnino praeter hoc loco *haud* habent, reicienda, in Plauti Ambrosiano quoque dubia. Cf. Ind. Orth. in Studemundi reliquiis Ambr. 1889.

287 Nec a *Circe* magica (inde lectio *Circaeae*), nec a promontorio *Circeio*, sed a *Circio* vento turbido, in Mediterraneo furente, cuius meminit Lucanus I. 418, ducendum. Plerique *Circaeae* dederunt. *Subducit Circaeae*, hoc ord. Hos.

288 *Gyro* debetur Marklando ad Stat. Silv. V. 2. 121. Ceterum Lucanus poterat Pompeium in hac pugna luculentius laudare, quam factum est; cf. Orosius l. l. et Caesar III. 66 sqq.

291 Sententia est: *demisit* aut *immisit*; Heins. posterius memorat p. 145. *Toti* = omnes.

Non sic Hennaeis habitans in vallibus horret
 Encelado spirante, notos, cum tota cavernas
 Egerit et torrens in campos defluit Aetna, 295
 Caesaris ut miles glomerato pulvere victus
 Ante aciem, caeci trepidus sub nube timoris
 Hostibus occurrit fugiens, inque ipsa pavendo
 Fata ruit. Totus mitti civilibus armis,
 Usque vel in pacem, potuit cruor; ipse furentis 300
 Dux tenuit gladios. Felix ac libera, legum
 Roma fores iurisque tui, vicisset in illo
 Si tibi Sylla loco. Dolet heu semperque dolebit,
 Quod scelerum, Caesar, prodest tibi summa tuorum,
 Cum genero pugnassee pio. Pro tristia fata! 305
 Non Uticae Libye clades, Hispania Mundae
 Flessset et infando pollutus sanguine Nilus
 Nobilius Phario gestasset rege cadaver,
 Nec Iuba Marmaricas nudus pressisset arenas,

293 etheneis U, hennaeis A, Aetnaeis rell. et vulgo. 294 aencelados M₁, encelados A, encelado BE, enceladum rell. et vulgo, notos M (Stht. notho), notum BE, notho rell., 295 erigit V, egerit V, depluit b, aethna VA, haetna M, 297 cecidit U, 300 furentis M₁, 301 regum Uvm, legum V, rerum ag, 303 silla A, 305—334 *ads. in P* cf. 274, 306 lybiae A, libyae P+M, libiae R, libie VU. 309 harenas P+U, placasset ar. g *per confusio- nem cum proximo versu.*

293 Benteius: „*Ennaeis — Encelado spirante notum cum tota ruinas.*” *Hennaeis* iam Heinsius coniecit p. 147. Recepi ex Ashb. motus tam facilitate mutationis (scribunt librarii vulgo *Aethnaeus*, U h. l. *Etheneis*, cf. Koch, Praef. ad Claudianum p. LV) quam sententia; *notum* i. e. procellam omnino, cineris nubem ex monto advectam, qui remoti sunt, non ad ipsos montes habitant, horrent. „Egerere cavernas cinere” tam recte dicitur quam: „cinerem cavernis,” ut multorum vorborum analogia docet, sic: *purgare, vacuefacere aliquid aliqua re et aliquam rem*; sic „egerere alveum” i. q. vacuefacere Stat. Theb. IV. 817. *Torrens* est adiectivum. Oudend. et Hosius commendant *notum*. Cf. Claud. de Raptu Pros. I. 154, Ovid. Fast. I. 573 ab Oudend. comparati.

297 „Nubes timoris” est pulvis ipse glomeratus, de quo 296: „sub motu, quem inferebat pulveris adspectus”. Adspecto pulvere e castris occupatis effugerunt, sed evadere non potuerunt. (Non redire poterant Torquato iam insequente, cf. Orosius).

300 Caesar fertur dixisse: penes hostes hodie fuisset victoria, si ducem vincere scientem habuissent (cf. Schrevelius). Caes. III. 70. „Mittere sanguinem” est formula medica. Cic. Att. I. 16. 11, *armis* = pugnantibus, *usque* i. q. in perpetuum.

301 „Legum fores iurisque tui” iungit et explicat Gronovius Diatr. Stat. p. 45 H, ut in rep. imperia sunt legum multaque similia Gronovius. *Libera legum* (a legibus aut ratione legum) pugnat cum sententia vetusta de libertate civili. *Libera regum* Curtius mavult. — 304 *scelerum summa* = summum omnium scelus, quod pugnasti.

309 Inbae corpus nudum in deserto proiectum solus Lucanus memorat, cf. Florus II. 13. 69 Rossb. „Inba cum se recepisset in regiam, magnifice epulatus est postero die cum Petreio fugae comite superque mensas et pocula interficiendum se ei prae-buit”. In singulis reliqui rerum scriptores diversa habent, in summa consentiunt. Sic etiam de Pompeii socero Scipione, de quo Florus I. 1.

Poenorumque umbras placasset sanguine fuso 310
 Scipio, nec sancto caruisset vita Catone.
 Ultimus esse dies potuit tibi, Roma, malorum,
 Excidi e mediis potuit Pharsalia fastis.
 Deserit averso possessam numine sedem
 Caesar et Emathias lacero petit agmine terras. 315
 Arma secuturum soceri, quocumque fugasset,
 Tentavere suo comites devertere Magnum
 Hortatu: patris sedes atque hoste carentem
 Ausoniam peteret. „Numquam me Caesaris, inquit,
 Exemplo reddam patriae, numquamque videbit 320
 Me nisi dimisso redeuntem milite Roma.
 Hesperiam potui, motu surgente, tenere,
 Si vellem patriis aciem committere templis
 Ac medio pugnare foro. Dum bella relegem,
 Extremum Scythici transcendam frigoris axem 325
 Ardentisque plagas. Victor tibi, Roma, quietem
 Eripiam, qui ne premerent te proelia, fugi?

310 calcasset sang. R, pressisset sang. G, 311 sancto in ras. U, caruisset M₁, catonae R, 312 laborum MU, malorum c. rell. P_v. 313 exire e mediis vulgo et O praeterquam exciri VRg, exsire v, medius R, i. e. medius corr.: mediis, u pro ii posito, fatis O vulgo, 314 averso P_vMAVUR, aduerso B, 315 tematias M, aemathias VU, hematias A, 316 quacunque O vulg. V, 317 temptavere P_vUMA, suo P_vVART₁M in hoc corr. in sui, quod habent UG sch. Voss., devertere P_vUVMR, regnum T, 318 adque P_v, patriae P_vG (— as g), hortati GM (corr. ex: — tu) U, hortatu P_vc. rell., 319 et 320 nunquam V, 320 [que] T, 321 demisso AM, reddeuntem A, 322 esperiem c, 323 patris cum accentu s. apice i. e. patriis cf. Dellefsen^{el} Phil. XIII. p. 339, P_v, 324, 325 l. verba: dum — orbem Eutyches V. 475.11 K, 324 regem M (sic). 325 scythii VU, scithus R, axem Eut., vulgo: orbem O, 326 ardentisque RG, 327 eriperem u.

313 „Excidere et” Burm., cf. Stat. Silv. V. 2. 88, „excidat ille dies aevo”; idque probat Schrader, praeterea scribens: *fastis*. Propius accedit ad lectionem VRb: *excidi*; propter facilem permutationem litterarum R et D in capitali scriptione *exciri* et *excidi* paene similia; consequens est ut *fastis* scribatur. Aliquid memorabile lapidi *inciditur*; contrarium est: *excidere*, quod fiebat, ut notum est, in monumentis, si nomen aliquod SC. publica infamia notatum esset. Bellum Pharsalicum (cf. VII. 410) e publicis fastis eximi potuisset. In his cum nominibus magistratum notantur bella (vid. fasti Capit.). In *mediis* iniuria haeret Burm., idem hoc *mediis fastis* atque: media a fastis. Vulgata insolens et nondum a quoquam satis explicata. — Pharsalia, regio circa Pharsalum, III. 297,

VII. 535, VII. 781, VII. 407, VIII. 277 (dub.), deinde bellum ibi gestum ut *Ἰλιάς*, cf. VII. 61, 632, IX. 232, VII. 204. — Ad elisionem „excidi e” cf. I. 593. Tranpe de Luc. arte metr. p. 16. *Exciri* non improbat Heins. p. 147.

317 „Sui comites devertere Magnum | Hortati” Grotius, Burm., alter tamen coniciens *diu pro sui*. „Suo — Hortatu” vulgo. Pronum erat librariis scribere *hortati*, tamen non P_v. Stant plerique libri a lectione *hortatu*, ex quo consequitur *suo*. Post *sui* abundat *comi'es*. Imperativus *peteret* in relatione facti ordine in *peteret* transit.

325 Heinsius malebat *sideris*. *Axem* Bentleius quoque praefert; aptius ad *transcendam*.

A! potius, bello ne quid patiaris in isto,
 Te Caesar putet esse suam". Sic fatus in ortus
 Phoebeos indixit iter, terraeque secutus 330
 Devia, qua vastos aperit Candavia saltus
 Contigit Emathiam, bello quam fata parabant.

Thessaliam, qua parte diem brumalibus horis
 Attollit Titan, rupes Ossaesa coerchet.

Cum per summa poli Phoebum trahit altior aestas, 335
 Pelion obponit radiis nascentibus umbras,
 At medios ignis caeli, rapidique leonis
 Solstitiale caput nemorosus submovet Othrys.

Excipit adversos zephyros et iapyga Pindus
 Et maturato praecidit vespere lucem. 340

Nec metuens imi boream habitator Olympi
 Lucentem totis ignorat noctibus arcton.

Hos inter montes, media qui valle premuntur,
 Perpetuis quondam latuere paludibus agri,
 Flumina dum campi retinent, nec pervia Tempe 345

Dant aditus pelagi, stagnumque inplentibus undis
 Crescere cursus erat. Postquam discessit Olympo

328 ne quid bello P^vAGUM, ac VRG, ullo V (isto v m. 1), 329 putat ABG, factus AB, fatur T, 330 condixit P^vAB, conduxit UMT, convertit VGu (in U enim supra scr. est: „praecipit al. vertit”, ex quibus prius, sine nota varietatis, glossa est, 333 oris P^vT, viam (pro: diem) R, 334 attollit P^vO, osea AM, ossea UR, coerchet VA, Desinit P^v cf. Pⁿ 395, 335 summa poli phoebum UV₁, phoebeum T, 337 rapidique MGUAV (rab. v, m Stht.), leones U₁, ad A, ad G, 338 othris UA, otrys M, 339 aversus U, aversos A, iaphica A, 341 boream VU₁, [imi] A₁, 344 pallidibus U, perpetui R, 346 pelagi UVARG, pelago a M, undis b, unum rell. vulgo.

330 *Conduxit* defendit Steinhart, *i'er* de euntibus interpretatus, de schedis p. 20. Bntl.: *contendit* ex cod. novitio, manifesta coniectura aequae ac *convertit*. *Indicet* dedi secundum Verg. Aen. VII. 467: „ergo iter — indicit primis iuvenum et iubet arma parari.” Heins. *conclixi*.

333 *Dies* vel *iubar* Heinsius.

337 *Rapidi* cf. exempla apud Oud. Sed eadem confusio supra 64.

339 *Aversos* Bntl. sine causa. Pindus conversus est in occidentem, sive *spectat* occidentem, manifesto *adversum*. Proximo versu (340) Pindus oppositus soli occidenti per umbram suam breviorē facit (*praecidit*) diem, nempe accolis orientali-bus i. e. Thessalis

341 *Metator* Heinsius, cur malit, non apparet. Thessali (quibus a septentrione iacet Olympus), qui quidem in radicibus montis habitant, prohibentur septentriones videro. *Nec ad metuens* solum pertinet.

346 *Pelagi* Grotius, Benteius, *pelago* Oudend., quod, utique ambiguum, Benteius a sententia alienum pronuntiat. Oscitantes librarii, quod frequens est „aditum dare alicui”, alia sententia, *pelago* dederunt. — *Undis* Grotius, Burm., *unum* Bntl. rell. cum *stagnum* scil. iungendum sed ad *inplentibus* dure *fluminibus* suppletur et *unum* ambiguum est cum possit cum *crescere* iungi. Supra 103: „spargere funus erat.” Undis inplentibus vallem crescere erat solus motus (*cursus*). Claud. de raptu Pros. II. 180.

Herculea gravis Ossa manu, subitaeque ruinam
 Sensit aquae Nereus, melius mansura sub undis
 Emathis aequorei regnum Pharsalos Achillis 350
 Eminent et, prima Rhoeteia littora pinu
 Quae tetigit, Phylace, Pteleosque, et Dorion ira
 Flebile Pieridum; Trachin, pretioque nefandae
 Lampados Herculeis fortis Meliboea pharetris,
 Atque olim Larissa potens, ubi nobile quondam 355
 Nunc super Argos arant, veteres ubi fabula Thebas
 Monstrat Echionias, ubi quondam Pentheos exul
 Colla caputque ferens supremo tradidit igni,
 Questa quod hoc solum nato rapuisset Agave.
 Ergo absumpta palus multos discessit in amnis. 360
 Purus in occasus, parvi sed gurgitis, Aeas

350 achilles M₁, emathiis A, aequorcis a, 351 rcteia V, 352 philaceq. R, teleosque mTG, phtelosque R, 358 tr. pier., hoc ord. T, tracin R, 354 sagittis Rg, 355 ubi — arat (356) l. Serv. Aen. VII. 286, larisa MAC, 356 arat aut erat codd. Serv. (arant Hagen) erant T, 357 hechionias M, *penteos* M, penthes (s. s. u) A, 359 quaesta A, 360 annos T, abruta T, abrupta rell., vulgo, 361 occasu V₁ sed M, curgitis m, eas A.

348 Cf. 267 *ruinam*, Stat. Theb. V. 80, VIII. 460 (Burman) affluentiam subitam s. impetum aquae palustris in mare.

351 Protesilaus, qui primus de classe Troiam appulit, rex erat Phylaces.

352 *Dotion* emendavit I. Vossius p. 706 (editionis Melae Gronov.) secundum Hesiodum ap. Steph. Byz. *Ἡσιόδο; Δωτίῳ ἐν πεδίῳ φάσκει αὐτὸν (Θάμυριν) τετυφλώσθαι* coll. Strabone IX. 442, alibi quoque illa planities Thessaliae memoratur. Putat igitur Homerum (catalogi auctorem) errasse II. II. 594 in *Δωτίῳ* Thamyryn caecatum narrantem. Sed Lucanus cum Catalogo erravit, testimonio Statii Theb. IV. 179 „quos Helos et Pteleon, Getico quos flebile vati | Dorion; hic fretus doctas anteire canendo | Aonidas — Thamyris damnatur” ubi Lucani locum ob oculos habet.

354 *Sagittis* praefert Bentl., sed cf. III 185 „Gnosos agitare pharetras docta”, VIII. 302 „experti pharetras”. — Meliboea patria Philoctetis armigeri Herculis, qui ei sagittas donaverat propter opem suam.

355—359 Benteius spurios existimat, quia *Echioniae* Thebae dicantur Phthioticae (quarum in descriptione Thessaliae

tantum mentio esse potest), quod exilii Agaves nusquam memoria exstet, denique quod Argos in hac regione ignotum sit. Haskins haec refutavit, novam et peculiarem formam fabulae statuens, qua Agave e Boeoticis Thebis Phthioticas exul petivisset. In *olim* v. 355 iniuria B. haeret (i. q. dudum). Admodum dura tmesis „super-arant”, *monstrat* pro *memorat* cum situs locorum h. l. indicetur vix ferendum; Argos Amphiloichicum procul abest a Thebis Thessalicis et Argos Pelasgicum (Haskins) fabulosum et regio; tota conformatio periodi intricata. Negari haec me iudice non possunt; sed falsarius non ita scribit. V. 355 „atque *soli* L. potens” Heins. p. 147, Syll. Ep. III. 461.

360 De omnibus Thessaliae cf. Ovidius Metam. I. 568—580. *Abrupta* palus, unde tandem? Abrumpuntur solida; defluentem fluvium e monte (ut hoc utar) nemo dicit abrumpi a monte. Paulo melius foret *abrepta* (quod de citato fluvio dici potest, Cf. infra 372), melius *absumpta*; *absorpta* si maiorem haberet auctoritatem quam unius Prisciani, recepissem.

361 *In occasus*. In recensione fluviorum ab occasu proficiscitur et per meridiem ad orientem Peneum et Tempe pervenit.

Ionio fluit inde mari; nec fortior undis
 Labitur avectae pater Isidis, et tuus, Oeneu,
 Paene gener crassis oblimat Echinadas undis, 365
 Et Melegream maculatus sanguine Nessi
 Euenos Calydonia secat. Ferit amne citato
 Maliacas Sperchios aquas, et flumine puro
 Inrigat Amphrysos famulantis pascua Phoebi;
 Quique nec humentis nebulas, nec rore madentem
 Aera nec tenuis ventos suspirat, Anauros; 370
 Et quisquis pelago per se non cognitus amnis
 Peneo donavit aquas; it gurgite raptō
 Apidanos, numquamque celer, nisi mixtus, Enipeus.
 Accipit Asopos cursus, Phoenixque, Melasque:
 Solus in alterius nomen cum venerit undae 375
 Defendit Titaressos aquas, lapsusque superne

363 oenei R, oenu T. 364 oblimet ech. und. l. Lact. ad Stat. Theb. II. 727, ethinadas G
 365 l. Lact. ad Stat. Theb. IV. 838, 366 ferit — aquas (367) l. Prisc. 346. l, euneos UVG,
 n
 euhenus V, euvenos M, chuyenos a, 367 sperchios VUMA Prisc., malliacas VU, purus
 m, puros B, 368 inrigat UM, amphrisos VUR, amphysos a, 369 nec umentes M,
 370 anauros M, 372 et gurgite VUG, 373 enipeus V, [que] mD, 374 asopos aquas
 l. Lact. ad Theb. VII. 315, phoenixque M, melasque VMR, phenis a, malasque CAR₁,
 376 tetaresus V, titaressus (sos) MRg, tetares suas A, defendat U₁.

363 *Pater Isidis* quae creditur esse 'Ιώ. Pater eius est Inachus sed Argivus fluvius. Cf. Aesch. Prom. 677, eo proclivore errore, quod duae sunt urbes cognomines, altera in Peloponneso, altera Argos Amphiloichicum.

364 *Paene gener* per Deianiram Oenei filiam. Rivalos fuerant Achelons et Hercules.

363 Admoti Pheraei Apollo armenta pavit, cf. Alcestis Eur. init. Amphrysos in sinum Pagasacum effluit; verba *ferit Maliacas aquas* 366 huc non pertinent, nec ad proxima (369) *quique*, sq.; ex superioribus in hoc universo recensu suppletur: „palus siccata discessit in amnes”, qui partim per relativum annectuntur, partim absolutis sententiis. Eadem libertas est in recensu populorum Galliae libro I. — In eadem vicinia est *Anaurus* v. 370, notus ex historia Iasonis dum Pheras petit, discalceati; is describitur accommodato ad nomen, ab *αὔρα* ductum. Vib. Sequ. 146 R. *Suspirat* i. q. exhalat, cf. Sil. IV. 777, XII. 136, XIII. 426.

371 Sequitur fluvius Peneus cum affluentibus Apidano et Enipeo („irrequioto”

Ovid. l. 1.). Inde a 374 Spercheus significatur, in quem Asopus, Phoenix, Melas influunt; post quos placide submissos per oppositionem obsequi recusantis Titaressi ad Peneum redit poeta 375; in Titaresso, maxime memorabili, colophonem descriptioni imponit. Vib. Seq. 147 rem turbat.

374 Herod. VII. 200 Phoenicem in Asopum, Asopum in mare offluere dicit, Lucanus Asopum „accipere cursus” refert, nim. praescriptos, imperio maioris fluvii (Sperchei) se submittit (contra quam Titaressus 376). Cum Herodoto facit Strabo IX. 428. Sed hodie res se habet ut Lucanus testatur: Asopus in fluvium Spercheum, non in mare incidit, cf. Bursian Geogr. v. Griech. I. 91. Strabo sua ex Herodoto habet.

376 „Titaressus”: Hom. B. 751 *Τιταρησιον* — ὃς ὁ' ἐς Πηγειὸν προίει καλλιερσον ὕδωρ, οὐδ' ὃ γε Πηγειῶ συμμίσγεται ἀργυροδίνῃ, ἀλλὰ τέ μιν καθύπερθεν ἐπιρρέει ἢ ἔτ' ἔλαιον ὄρκου (Ὀρκος?) γὰρ δ' Φεινοῦ, Στυγὸς ὕδατος ἔστιν ἀπορροῶς, Titaressos Sen. Troad. 847, Plinio NH IV. 31 Detl. Horcos dicitur, cum quo cf. Strabo l. I. Vib. Sequ. 152 R.

Gurgite Penei pro siccis utitur arvis.
 Hunc fama est Stygiis manare paludibus amnem,
 Et capitis memorem fluvii contagia vilis
 Nolle pati, superumque sibi servare timorem. 380
 Ut primum emissis patuerunt annibus arva,
 Pinguis Bebricio discessit vomere sulcus;
 Mox Lelegum dextra pressum descendit aratrum —
 Aeolidae Dolopesque solum rupere coloni —
 Et Magnetes equis, Minyae gens cognita remis. 385
 Illic semiferos Ixionidas Centauros
 Feta Pelethroniis nubes effudit in antris:
 Aspera te Pholoes frangentem, Monyche, saxa,
 Teque sub Oetaeo torquentem vertice volsas,
 Rhoete ferox, quas vix Boreas everteret, ornos, 390
 Hospes et Alcidae magni, Phole, teque per amnem
 Inprobe Lernaes vector passure sagittas,
 Teque, senex Chiron, gelido qui sidere fulgens
 Inpetis Haemonio maiorem Scorpion arcu.
 Hac tellure feri micuerunt semina Martis. 395
 Primus ab aequorea percussis cuspide saxis

377 poenci U, pene g, 378 fame [est] M, fama [est] mB, e stigiis AB. 379 fluvii memorem A, 382 bebricio VB, bebricio T, sulcos M₁. 384 rupere VUM, fregere u(?) mG, herere g, 385 at magnetes g, miniae A, 386 se miseros R, 386 387 versus hos l. Aldhelmus p. 309. 5 G (Hosius), 387 foeta VU, pelechroniis A, 388 foloes A, monice VAC, monyches M, 389 post 390 U. eteo MG, octa AB₁, silvas R, 390 rhoethe V, roetae A, everteret M (e in ras.) g, inverteret rell., vulg., ornus A, vis T₁, 391 hospes — phole l. Serv. Aen. VIII. 294, hostes A₁, alcide A, pole C, 393 tuque AB₁, tiron A, silide A, gemino qui g, 394 emonio M, etmonio A, 395—424 adsunt in Pⁿ, cf. VI. 334.

380 *Superum servat* timorem: quem tanquam inferorum fluvius habebat (i. e. *infernumque*), sed expressit Vergilianum: „*di cuius iurare timent et fallere nomen.*” Aen. VI. 323.

382 *Bebricio* pro *Bebicio*, quod a palude „Bebeide” (sic) ducebant, ex codd. restituit Grotius. Weise *Boebicio* revocavit a *Boebe* urbe ductum. Videbatur *Bebricia* (2^a brevi Latini, Verg. & Val. Flaccus, contra Graecos) Amyci patria in Bithynia ab hoc loco aliena. Iniuria, *Leleges* quoque vulgo alibi.

384 *Rupere* cf. Ov. Am. III. 10, 32.

385 Interpunctionem emendavi: inde a *mox* 383 usque ad *remis* oratio continuatur, abrupta tantum secundaria sententia, quam tanquam parenthesis notavi; V.

383: *mox* *Lelegum dextra* — *aratrum* et *Magnetes* innotuerunt *equis*, *Minyae remis*.

389 *Vosque* — *torquentes*, Bentl., ne desit quod *Pholum* introducat omisso altero *teque*. Quamvis concinnius, non necesse videtur.

390 *Inverterit* Heins. *Inverteret* vulgo exaggeratione non apta; non enim librarii assecuti sunt, quo *minus* Boreas possit, eo plus per comparisonem super eum efferri Centaurum. *Roece* dederat Grotius sine causa secundum Gr. *Ποίζος*.

394 *Inpetere* verbum primus usurpat Lucanus, nam apud Varronem sustulit Keilius, qui cf. ad RR comm. III. 7. 7. *Haemonio arcu* iung. cum *maiolem* tanquam ablativus comparisonis; *maiolem* quam qui Thessalico arcu configi possit (ut *maior spe* simm.).

Thessalicus sonipes bellis feralibus omen
 Exiit, primus chalybem frenosque momordit,
 Spumavitque novis Lapithae domitoris habenis,
 Prima fretum scindens Pagasaeo littore pinus 400
 Terrenum ignotas hominem proiecit in undas,
 Primus Thessalicae rector telluris Ionos
 In formam calidae percussit pondera massae,
 Fudit et argentum flammis, aurumque moneta
 Fregit et immensis coxit fornacibus aera. 405
 Illic, quod populos scelerata inpegit in arma,
 Divitias numerare datum est. Hinc maxima serpens
 Descendit Python Cirrhaeaeque fluxit in arva,
 [Unde et Thessalicae veniunt ad Pythia laurus.]
 Inpius hinc prolem superis inmisit Aloeus, 410
 Inseruit celsis prope se cum Pelion astris,
 Sideribusque vias incurrens abstulit Ossa.
 Hac ubi damnata fatis tellure locarunt
 Castra duces, cunctos belli praesaga futuri

397 omnem AB., 398 versus in Pⁿ erasus, exiit VMAB, calibem AV, frenosque mom. laudat Phocas V. 426. 28 K, 399 abhenis A, domitoris T, 400 fr. secuit pag-Pⁿ, Pegasaeo m, 401 terrenumque PⁿATb, novas Pⁿb, navas A, udas Pⁿ, deleta n, 402 thessalicae U, tellurisque R, ionos PⁿGARUM, ionos V, ionus T, 403 percussit, r supra scr. Pⁿ, 404 fundit, l m. corr. fudit M, fudit [et] T, 405 immensis PⁿR, immensis VUA, 406 inpegit Pⁿ, impigit, corr. in vulg. M, 407 et 408 laudat: hinc m. s. P (Python R) Priscianus 165. 20 H, 408 descendit A, Piton A, Phiton R, Phytion VM, [que] A, arva PⁿA m (3^a m) BR, antra VU(anthra) M, 409 picia, h suprascr Phytia M, 410 inmisit PⁿU, admisit R, hic Ub, hinc PⁿAVM, Alaeus B, 411 tuncU, tunc Rb, 412 incumbens m (3^a m) b, 413 haec c, locaverunt AB, 414 cesecundos Pⁿ.

401 Lectio *terrenumque* in ATb documento est *secuit* (400) in aliis olim praeter ⁿ exstitisse, ut hic versus superiori accommodaretur. Inde *navas* pro *ignotas*. *Navas* in A calami lapsus est, ut apparet ex Pⁿ.

402 *Ionos* confirmant scholia Bern. et Voss. Ex aliis *yonas* et *venas*, manifestas corruptelas, affert Weber ad Schol. p. 460, qui Papias laudat testimonium: „Ionos rex in Thessalia, qui primus fecit monetam.” *Itonis* ex coni. Grotius, sed dubia est quantitas, *Iror* certe urbs de eius nomine appellata, i habet productam Iliad. II. 693, praeterea nusquam hic Deucalionis filius dicitur flaturam auri invenisse. Cassiodorum Epist. III. 31: „aes enim Ionas Thessalicae rex, plumbum Midas — repererunt” secundum suam coniecturam emendat Grotius, commendans temere *Itonus*. Minus

etiam probabilia alii, qui contra prosodiam Ianum et Inachum immiscent.

406 *Illic* Bentl. sine causa.

408 *Fluxit* nove dictum; non similia sunt Claud. XXIV. 366: „malum circumflua vestit pampinus” de Bacchi nave; sed cf. supra III. 421. „Circumfluxisse dracones” et *labi* de serpente. In proximis *unde* est: quapropter; additamentum autem „unde — laurus” totum mirifice languet; eo abrumptur poetica enumeratio et anaphora, et inseritur frigidum scholion sententia obscura. Propterea versus circumscripsi.

412 *Incumbens* (= impositus) ante Oudend. vulgatum erat, quod tenuit Cortius, recte spretum a Burmanno. Hyperbolice nec minus tamen poetice Ossa siderum vias (banen) obstruxisse, praepedivisse dicitur. *Insurgens* Cornelissen.

Mens agitat, summique gravem discriminis horam 415
 Adventare palam est. Propius iam fata moveri
 Degeneres trepidant animi peioraque versant.
 Ad dubios pauci praesumpto robore casus
 Spemque metumque ferunt. Turbae sed mixtus inertii
 Sextus erat, Magno proles indigna parente, 420
 Qui mox, Scyllaeis exul grassatus in undis,
 Polluit aequoreos Siculus pirata triumphos.
 Qui stimulante metu fati praenosceret cursus
 Inpatiensque morae venturisque omnibus aeger
 Non tripodas Phoebi, non Pythia consulit antra, 425
 Nec quaesisse libet, primis quid frugibus altrix
 Aere Iovis Dodona sonet, quis noscere fibris
 Fata queat, quid prodat avis, quis fulgura caeli
 Servet et Assyria scrutetur sidera cura,
 Aut si quid tacitum, sed fas erat. Ille supernis 430
 Detestanda deis saevorum arcana magorum
 Noverat, et tristis sacris feralibus aras,
 Umbrarum Ditisque fidem; miseroque liquebat,
 Scire parum superos. Vanum saevumque furorem
 Adiuvat ipse locus, vicinaque maenia castris 435

416 propitius A, facta U, moneri T, 417 degentes corr. in vulg. A, 418 laudat C ad VII. 101. 418 at dubios AVU, 419 sed turbae T, 420 non digna Pⁿ, 421 l. liber gloss. cod. S. Gall. 905 p. 872, 421 mors Pⁿ, Scilleis A, exul PⁿUAVG. exsul M, 422 parata A, pyrata V, 423 cursu Pⁿ, qui *suprascripto*: hic V, ante cursu lacun. 4 *litt.* M, 424 inpatiesq. PⁿR. Desinit Pⁿ, cf. VI. 545, 425. 426, 427 — sonet l. Lact. ad Stat. Theb. IV, 409, 425 phebi Lact., defili B, delphi g, deli rell., cynthia AUEV, *pythia* M, aera AT, 426 alta v, qui RT, 427 quis — cura (429) l. Isidorus VIII. 9. 2, alta Iovis v, fibris V, 428 facta Is. fati T, prodet A, quis — aves O, vulgo, 430 quis B₁, 431 archana VUA, detestata T, 432 moverat U, voverat V (noverat v) areas A₁, 434 slire A₁.

418 Multi non ferunt spem et metum, in dubiis casibus, sunt aut praefidentes aut ignavi.

421 Cui — polluet Heinsius, p. 148, cui nempe patri; sed usus futuri simplicis in tali narratione parum Latinus.

425 Deli qui retinuerunt, plurimis libris proditum, cogitarunt fortasse de genetivo contracto, quo Lucanus famen rarissime utitur; tripodas autem memorans L. non de insula Delo sed Delphis cogitat. Phebi autem et Deli parum diversa. Cf. Verg. Aen. III. 359: „qui numina Phoebi, qui tripodas — sentis.”

427 Ante Oudendorpium edebatur ore pro aere (lebetibus aeneis) nulla librorum Mss. auctoritate. Proxima 426—428 corrupta; legitur vulgo: „quis noscere fibra fata queat” quasi ageretur de homine probando, non de re noscitanda, cum tamen praecedat: „quid sonet Dodone”; porro „quis prodat aves” sed „prodere aves” pro augurium nuntiare, credo, sine exemplo est, nec quaeritur num quis sit augur, sed quid augurium prodat. Quod recepi fibris (= fibras, quibus, quis) est e Voss. primo; queat sc. Sextus; avis in aves corruptum traxit quid. Variandi causa sequitur: „quis fulgura” rell.

Haemonidum, ficti quas nulla licentia monstri
 Transierit, quarum, quidquid non creditur, ars est.
 Thessala quin etiam tellus herbasque nocentis
 Rupibus ingenuit, sensuraque saxa canentis
 Arcanum ferale Magos. Ibi plurima surgunt 440
 Vim factura deis, et terris hospita Colchis
 Legit in Haemoniis, quas non advexerat, herbas.
 Inpia tot populis tot surdas gentibus auris
 Caelicolum dirae convertunt carmina gentis.
 Una per aetherios exit vox illa recessus, 445
 Verbaque ad invitum perfert cogentia numen,
 Quod non cura poli caelique volubilis unquam
 Avocat. Infandum tetigit cum sidera murmur,
 Tunc, Babylon Persea licet secretaque Memphis
 Omne vetustorum solvat penetrale Magorum, 450
 Abducit superos alienis Thessalis aris.

Carmine Thessalidum dura in praecordia fluxit

442^{a-c} Gens invisā deis maculandi pallida caeli
 Numiniibus magicis arcanā conscia linguae
 Quam genuit natura parens ut foedera mundi
 Iuraque fixarum temptarent vertere rerum
 Legibus adstricto ne quid non posset in orbe.

436 *quas* M, 437 *transierat* M₁B₁AgVU, 438 *ociam* A, 441 *colcis* A, 442 *hemoniis* V, *emoniis* M, 444 *gentes* M₁B₁, 445 *vana per v*, *aethereos* A, *recursus* G, 448 *advocat* U, 449 *memphys* G, 450 *in marg. add. m.* 2 A *om.* B, *add. b.* 451 *abducit* corr. in: *abducet* M, *obducit* AB, *alienus* B₁, *tessalus* AB₁, *arvis* g. 452 *thessalidum* A.

436 „Ficti monstri” = figmenti, Grotius: „nihil tam licenter excogitatur, quod non illae superent.” Insolens (sed non dubium) quod non „*aliae saeae* fictis monstri”, sed *ipsa monstra* transire dicuntur.

437 Commentum: „quarum ars est incredibilia facere.”

442 Versus spurii quinque in fine paginae additi manu saec. XI scripti inveniuntur in M in fine folii 58r, de quibus cf. Weber editionis vol. II. p. 407. *Pallida* ex *callida* corruptum; supra „non posset” legitur „sc. natura.”

443 „Tot populis tot surdas *regibus* aures” Oudend, probante Schradero, docens oppositos reges et populos V. 22, 49, 751, VII. 56, 300, VIII. 140; sed idem confert gentes populosque iunctos I. 511,

VII. 207. *Populi* subinde i. q. magna multitudo (nos: de scharen) ommissa communis originis notione.

447 *Usquam* o cod. Pulmanni Bentl. *Cura poli* deos ad se vocat non in alium locum (*usquam*). Numen est defixum in sacris Thessalis adeo, ut curam poli neglegat et nunquam aurem avertat.

449 „Babylon *praesaga*” Bentl., *Persaeus* ratus dictum a nescio qua urbe Asiatica *Persa*, *Perseus* autem pro *Persicus* non ferens. Sed *Persous*, Graecus heros, qui etiam *Perses*, cum originibus gentis Persicae a poetis iungitur, a *Perses*: *Perseus*.

451 *Alienas oras* Bentl. laudans Verg. A. III. 601 „tollite me Teuceri, quascunq̄ abducite terras.”

Non fatis adductus amor, flammisque severi
 Inlicitis arsere senes. Non noxia tantum
 Pocula proficiunt aut cum turgentia suco 455
 Frontis amaturae subducunt pignora fetae:
 Mens hausti nulla sanie polluta veneni
 Excantata perit. Quos non concordia mixti
 Adligat ulla tori, blandaeque potentia formae,
 Traxerunt torti magica vertigine fili. 460
 Cessavere vices rerum dilataque longa
 Haesit nocte dies. Legi non paruit aether
 Torpuit et praeceps audito carmine mundus,
 Axibus et rapidis impulsos Iuppiter urgens
 Miratur non ire polos. Tunc omnia conplent 465
 Imbribus, et calido praeducunt nubila Phoebos,
 Et tonat ignaro caelum Iove, vocibus isdem

453 addictus V (m Steinht), 454 non noxia A, ne (c 2 m ss.) M, nec rell. vulgo, inlicitis Mc. 455 suco VU, succo M, surgentia A, nec cum g, 457 mens—perit (458) l. Isidorus VIII. 9. 10, lib. gl. cod. Monac. lat. 14429 = Ratisb. S. Emmeran. 429 fol. 108r, hauste G ap. Is., austi A, 458 incantata Is., 459 atligat (s. s. % in) M, 460 l. Phocas V. 426. 30 K, fila C (p. 207, aliud schol. v. 23 fili), 462 legit R₁, 464 impulsus V₁, 465 tunc AB₁g, nunc rell., vulgo, 466 nubibus G, producunt UABm, praeducunt GMuV, 467 eisdem V₁ hisdem TG.

453 *Addictus* probabat Heins. recepit Cortius, Hosius, nimis obscure.

454 *Non ex A* vulgatae (*nec*) praetuli sequente *tantum*. *Nec tantum* solet in oppositione usurpari = *sed non*.

455 *Proficiunt* Grotius; *proficiunt* omnes mei. Variata oratio pro: „aut pignora, quae subducunt.” Verba cohaerent: „aut cum pignora frontis, turgentia suco, subducunt fetae amaturae”, intellegenda de hippomane, pignore amoris equae in pulum, ex cuius capite praereptum devorat equa feta „aut partum ad ubera non admittit (et) in rabiem agitur” Plin. NH VIII. 165. Verg. A. IV. 516. Durum est quod *amaturae* non cum substantivo, quod praecedat, sed cum adiectivo substantive posito *fetae* iungitur. Vis carminum praedicatur similiter Verg. Ecl. VIII 69, sqq. Ov. Am. I. 8. 8 „scit bene quid valeat virus amantis equae.”

460 Pro *fili* Heins. et Bentl. *rombi* heterogenesi offensi, quae praeter h. l. invenitur apud Arnobium et cum *caeli* simm. tolerari debet. — Haec quoque pertinent ad carmina, de quibus totus hic locus inde a

452, nam rombi inter canendum torquebantur, Ov. Fast. II. 575, „tum cantata ligat cum fusco licia rombo.” Prop. II. 21. 35 „magico torti sub carmine rhombi.”

462 „Haesit” quievit, non apparuit dies, impedita (dilata aurora), protractis tenebris (longa nocte), cf. infra 830, Manil. I. 94 „in noctemque dies in lucem vertere noctes (didicere)” Sen. Med. 768.

464 Iupiter cogitatur cardinem mundi (non: fictam lineam, sed solidi quid) fortius urgere, quod resistunt *poli*; poterat dicere „quod resistit *mundus*”, sed qui ad cardinem sedet primum polos observat. *Axes* pluralis hoc et similibus locis poeticus est, hic quidem perversus.

465 *Nunc* vulgatum nemo moratur praeter Cortium, alterum *nunc* suppressum iniuria putans. *Tunc* dedi, i. e. porro, rursus. *Tum* non usurpat Lucanus.

466 *Praeducunt*, i. e. praepandunt, praetextunt, probavit Heinsius p. 148 et ad Sil. X. 411, cum aliis. Rem conficit Stat. Silv. V. 3. 13 „quis Apolline maesto (sic Baehrens.) frigida damnatae praeduxit nubila menti.” Cf. supra IV. 45.

Humentis late nebulas nimbosque solutis
 Excussere comis. Ventis cessantibus aequor
 Intumuit; rursus vetitum sentire procellas 470
 Conticuit, turbante Noto, puppimque ferentes
 In ventum tumuere sinus. De rupe pependit
 Abscisa fixus torrens amnisque cucurrit
 Non qua pronus erat. Nilum non extulit aestas,
 Maeander direxit aquas Rhodanumque morantem 475
 Praecipitavit Arar; submisso vertice montes
 Explicuere iugum. Nubes suspexit Olympus,
 Solibus et nullis Scythicae, cum bruma rigeret,
 Dimaduere nives. Impulsam sidere Tethyn
 Reppulit Haemonidum, defenso littore, carmen. 480
 Terra quoque inmoti concussit ponderis axem,
 Et medium vergens titubavit nisus in orbem.

480^{a-d} nec secus obseptos quam si spiramina clausa
 ventorum rabies vastum tremefacta per orbem
 oceani tenere fugam solitasque reliquit
 unda vices vento turris adfixa relapsus

468 humentis UMG, umentes R, 471 puppemque VG, 473 abscissa V, 474 expulit ABTg, 475 rodanumque — arar (476) l. Prisc. 150 1 et 327 19 H, Anecd. Helv. 113. 30, schol. Bern. Buc. I. 63 adnot., menander U, moratum T, 476 Arar l. Prisc. 234. 3 H, montis M₁ G₁, 479 dimaduere (re in rasura 5 litt.) M thaeyn A, 480 hemonium M₁ (d 2 m) RVG, 481 axes M e corr. ABGC, axem VU, 482 ugens T.

468 „Excutere comis solutis” est: „ex comis”, ut magao per motos crines provocent imbres. Nam quod Cortius „solutis comis” ad vulgarem habitum magarum refert, perperam facit (cf. Med. 752), non enim erat cur hoc nostro potissimum loco memoraretur. Cum autem nusquam haec vis capillis adscribatur et oppositio suadeat ut *remotos* non *inductos* nimbos poeta dicat, probabilis est con. Oudendorpii: *polis* pro *comis*. *Excutere* Lucano est „per vim removere”, et *solutis* i. q. liberatis, nempe a nebulis. Bentleyus: *umbris*.

473 Non orat quod quereretur Marklandus (cf. Burm.), *abscissus* paene ubique locum cedere formae *abscisus*. Codd. nihil in hac re. Qui sciet quid intersit inter *scindo* et *caedo*, *abs-cisus* et *ab-scissus* et quare „excidium” (= *ec-scidium*) habeat secundam brevem, poterit ubique iudicare. „Abs-cisa rupes” valet praerupta, ut *praecisa*, pro quo nemo *praescissa*.

474 *Extulit*, pro: auxit supra ripas, defensum a Cortio allatis Plin. Paneg. 30 (cunctanter se extulerat Nilus) et Epist. VIII.

17. 3 (Anio „se evexit atque extulit”). Nilus post solstitium aestivum in ripas egreditur. — V. 475 *Maeandros* Bentl. non necessarium propter ILL. 208. — De leniter fluente Arare (nunc tumente) et Rhodano vehementi omnia e Caesare nota.

477 Solet desplicere, „nubes excedit Olympus” II. 271.

480 Haemonium Bentl. cf. 436, 590.

480 a—d In R versus spurii 480 a—d, sic scripti, ut dedi, leguntur inter 480 et 481 „linea circumclusi”, de quibus, si tanti, consulatur Weber de vers. sp. p. 634, Cortius ad 460.

482 Gronovius Obs. p. 205 „et medium vergens nisus titubavit in orbem” ut *nisus* sit acc. pendens a *vergens*, „e MS. Pircheimeri.” *Nisu titubavit* e Sulpicio Grotius, Burmannus contra MSS. — Bentleyus: „*terra concussit axem*, hoc est de centro mundi recessit, et *nisu suo vergens in medium orbem titubavit* sive ultro citroque centrum praetervecta est et fluctuavit priusquam in medio quiesceret.” *In medium*

Tantae molis onus percussum voce recessit,
 Prospectumque dedit circumlabentis Olympi.
 Omne potens animal leti genitumque nocere 485
 Et pavet Haemonias, et mortibus instruit artes.
 Has avidae tigres et nobilis ira leonum
 Ore fovet blando; gelidos his explicat orbis
 Inque pruinoso coluber distenditur arvo.
 Viperei coeunt abrupto corpore nodi, 490
 Humanoque cadit serpens adflata veneno.

Quis labor hic superis cantus herbasque sequendi
 Spernendique timor? cuius commercia pacti
 Obstrictos habuere deos? Parere necesse est,
 An iuvat? Ignota tantum pietate merentur, 495
 An tacitis valuere minis? Hoc iuris in omnis
 Est illis superos, an habent haec carmina certum
 Imperiosa deum, qui mundum cogere, quidquid
 Cogitur ipse, potest? Illis et sidera primum
 Praecipiti deducta polo, Phoebeque serena 500
 Non aliter, diris verborum obsessa venenis,
 Palluit et nigris terrenisque ignibus arsit,
 Quam si fraterna prohiberet imagine tellus,

483 *percussum* M, 484 *persectumque*, *p* s. s. V, *perspectumque* O, 486 *hemonios* M₁, 488 *oro* M₁, *fovent* MVUG, *fovet* AM (corr. 1 m.) B, 490 I. Isidorus XII. 4. 10, Serv. Georg. III. 416, 492 *pavor* VU, *labor* vAGB, *quis labor* M, *hic est* T, *sequendi* M, 494 *obstrictos* M, 496 *potuere* VU, *potuere* M, *valuere* m, 497 *habent* M, *super hos* A, 499 *illic* O, 500 *diducta* M (s. s.: sc. e) AB, *phoebaeque* M, 503 *proiberet* U.

orbem i. q. in mediam partem orbis, sive centrum mundi. Mirabile h. l. commentum. Eiusdem haec sunt ingenii, cuius I. 56, sqq. „Inmoti” i. q. antea non moti, bruti (*log*). Vertente globo axis consistit.

484 *Prospectum* iam ante Oudendorpium, qui *perspectum* recepit, novam vocem et minus aptam quam *prospectus*. Significat poeta etiam quae infra terram sint potuisse adspici. *Per pro prae* per compendia scripta facile confunduntur.

486 Instruit artifices modis mortis inferendae. V. 487 *rabidae* Heins.

488 *Fovet* probat Bentleius ex usu poetae.

490 Num *abrupti*? Partes complicatae viperarum, a corpore abscisae, coniunguntur rursus.

Ib. Serv. I. l. „corrosio (viperae) lateri-

bus exeunt pulli cum matris interitu. Lucanus” *rell*. Proximo versu in Richeliano teste Burmanno *cadis*, quod merito elegans dicit et a sequente S aliquam habet commendationem.

492 Utrumque vocabulum tam *pavor*, quam *labor*, cum pro obsequio deorum, de quo nihil supra, satis vehemens sit, non miror Bentleium *amor* coniecisse, sed non apparet, quomodo hinc lectiones traditae natae sint. *Favor* Schaefer I. l. p. 24.

499 *Illic* reposuit Oudend. libros secutus; *illis* cum de magis, non de Thessalia agatur, verum est.

501 *Obsessa* ad incitas redacta, laborans.

503 I. q. sole, qui imaginem eius ostendit; nempe tellus per eclipsin privaret Phoeben luce Phoebi. Ad *fraterna* cf. Verg. Georg. I. 396.

Insereretque suas flammis caelestibus umbras,
 Et patitur tantos cantu depressa labores, 505
 Donec subpositas propior despumet in herbas.

Hos scelerum ritus, haec dirae carmina gentis
 Effera damnarat nimiae pietatis Erichtho,
 Inque novos ritus pollutam duxerat artem.
 Illi namque nefas urbis submittere tecto 510
 Aut laribus ferale caput desertaque busta
 Incolit, et tumulos expulsis obtinet umbris,
 Grata deis erebi. Coetus audire silentum,
 Nosse domos Stygias arcanaque Ditis operi,
 Non superi, non vita vetat. Tenet ora profanae 515
 Foeda situ macies, caeloque ignota sereno
 Terribilis Stygio facies pallore gravatur,
 Inpexis umbrata comis. Si nimbus et atrae
 Sidera subducunt nubes, tunc Thessala nudis

504 inferretque V, inseretque T, 505 tantos caelo U, (cantu u) cantu M, cantu V, depressa ORT, 506 l. Serv. Aen. IV. 513, August. Civ. D. X. 16, propius Serv., 507 crimina V, dirae crimina M, 508 l. Prisc. II. 332.13 H, minimae V, erecto R, ericto VU, erectho MAB, erichto G, 509 pollutas artes V, 513 herebi VAG, 514 ditis operi M, domus RG, 515 non fata c, 518 onerata comis vulgo O, atra B.

505 *Depressa* i. e. caelo deducta, Bersmannus et Grotius ed. 2. Sulpitius fluctuat. Omnes libri *depressa*; vocabulo *propior* satis probatur verum *depressa* esse. „*Haec patitur*” Guyetus.

507 *Crimina* miror patronum invenisse Bentleiana. Supra enim de carminibus sermo fuerat, haec iam nimis pia visa esse, non *crimina* omnino, Erichthoni dic t poeta. Varietas in nomine *Erichtho* supra memorata eadem fere est V. 640, 725, 826.

509 „*Novos actus*” aut *usus* Bentleius, quod *ritus* v. 507 praecessit. Rursus ut varietur idem v. 511 *furiale*, per se tamen rectius; *ferale* caput enim est ex vulgari vocabuli usu: inferis devotum, *furiale* furiis agitatum. Nove dictum i. q. induxerat novos ritus in artem. Quasi in novas vias duxerat artem.

512 Manes incolunt sepulera consecrata litteris D. M. Umbrae = manes Lucanus saepius.

513 *Audire num ambire*?

515 *Vita* Schol. Voss. et Comm. accipiunt de viventibus, melius: quod vivebat; prius illud (*vita* = societas humana) saepius Plinius et supra 311.

517 *Squalore* Heinsius. Bentleius: *tetro facies squalore gravatur | inpexis umbrata comis.*” Ex his *umbrata* commendabile, nam „*onerari* faciem comis” pro *tegi* non ferendum; *oneratur* aliquid re extrinsecus imposita, non cohaerente, porro comam, levem et mobilem, *onus* premens et gravans quid non facile quis dicet; nec mutatio magna: inter *m* et *t* enim *b* (*p*) pro lubitu addita aut omissa (*tempto*, *numerus*, *nombre*), sic ex *umbrata*, pronuntiatione iuvante *umrata*, et porro, exstitit.

519 „*Nuda*” appellantur quae vulgari tegumento sunt destituta, non recedit ab hoc usu Lucanus, de terra, littore, de regno Ingurthae (II. 90) spoliato vocabulum usurpans, cf. ad 550, sed per *vacuus* non recto explicatur; nudum non est in quo nihil inest, sed supra aut circa quod nihil est, quare non recto ad *deserta busta* provocatur v. 511; ex illis remota erant cadavera. Fortasse pro *nudis* scribendum *crudis*. *Busta* sunt locus sepulturae, voluti VII. 162 „*terram—Romani bustum populi*”, hic saepe conscius est diris incantationibus et necromantiae sagae. Bentleius et Burm. „*nudis — pedibus.*”

- Egreditur bustis, nocturnaue fulgura captat. 520
- 5: Semina fecundae segetis calcata perussit
- 5: Et non letiferas spirando perdidit auras.
- Nec superos orat, nec cantu subplice numen
 Auxiliare vocat, nec fibras illa litantis
 Novit: funereas aris inponere flammās 525
- Gaudet, et accenso rapuit quae tura sepulcro.
 Omne nefas superi prima iam voce precantis
 Concedunt carmenque timent audire secundum.
 Viventis animas et adhuc sua membra regentis
 Infodit busto, fatis debentibus annos 530
- Mors invita subit; perversa funera pompa
 Rettulit a tumulis; fugere cadavera lectum.
 Fumantis iuvenum cineres, ardentiaque ossa
 E mediis rapit illa rogis, ipsamque, parentes
 Quam tenere, facem; nigro fumantia fumo 535
- Feralis fragmenta tori, vestisque fluentis
 Colligit in cineres et olentis membra favillas.

520 *bustis* — *auras* (522) U, *noturnaue* T, *fulmina* VUMG, *fulgura* AgB, *flamina* u, *carptat* A, 521 *messis* U (*segetis* u, *segetes* M₁, 522 *et nec* (*nec non?*) R, *auras* M (*auras* m. 2) A (*auras* m. 2) B₁, 523 *nec* — *vocat* (524) I. Prisc. 340.18 H, *subplice* U, 524 *litantis* UMARTG, 529 *viventis* U, *regentes* M, *regentis* U, 530 *infodit* M₁, *fatis*

... *debentibus* M, 532 *letum* VAGB, le. to *i. e. lecto corr. in loelo et lectum aut loetum* M, 534 *illa* VUR, *ipsa* MABT, 535 *nigro[que]* UV, *fumantia* VU, *que volantia* uMAG, 536 *ardentis* fragmenta G, 537 *cineris* M₁, *olentia* v.

521 et 522 non apte superioribus adiunguntur; post praemissa illa *si — tunc* factum aliquid desideratur ipsa nocte commissum, sed 521 sq. mos et consuetudo magae significatur (nempe per praeteritum). Dubito an versus non sint huius loci. — V. 522 Damsté Mnem. XIX p. 380 et Guyetus consensu *herbas*. Bentl.: „*reddidit auras*” i. e. non letiferas illa tales reddidit.” Specimina haec sunt mortiferae potentiae, qua saga etiam nolens, quidquid tangit, corrumpit. Perussit = arefecit. Sterilitatem agri sagae ingressui adscribebant, mortem afflatui.

531 Removit cadaver iam elatum aut e capulo, antequam ad rogam efferretur. Ita pompa funebris rediit inanis. *Perversa* corruptum est, siquidem *conversa* vel *inversa* significatur a tumulo domum contra quam vulgo, sed *subit* cum sit perfectum, ultima longa, *inversa* verum esse potest et *conversa* et *diversa*. *Lectum* pro *letum*

Bersmannus, Oudend., Burm., Cortius scil. lectum funebrem.

533 *Arentia* Heins. teste Burm., sed non in Advv.

535 „Nigroque *Undantia* fumo” cum Hein-sio (cf. Advv. p. 149) Oudend., quod aptissimum, si eodem auctore (l. l.) proximo versu *stramenta* legatur, ferendum, si *fragmenta* retineatur (Val. Flacc. II. 196), tamen utique non necessarium est. Fumantia frusta lecti funebris, qui cum cadavere comburebatur (Tibull. I. 1, 75), significantur. *Volantia* pessime Burmannus et Weise; *nigra fumantia flamma* coni. Hos.

536 Vestes (suas) fluentes colligit in nodum ad cineres recipiendos. *Vestem fluentem* Heins., Burmann., et sic sine dubio scripsisset poeta, si lectores parum acutos praevidisset. Mira vulgaris interpretatio. V. 538 „*Saxis quibus*”, rell. nempe *σαξοράγοις*, quae humorem tabificum ex-

Ast ubi servantur saxis, quibus intimus humor
 Ducitur, et tracta durescunt tabe medullae
 Corpora, tunc omnis avide desaevit in artus, 540
 Inmergitque manus oculis, gaudetque gelatos
 Effodisse orbis et siccae pallida rodit
 Excrementa manus. Laqueum nodosque nocentis
 Ore suo rupit, pendentia corpora carpsit,
 Abrasitque cruces percussaque viscera nimbis 545
 Volsit et incoctas admissis sole medullas.
 Insertum manibus chalybem, nigramque per artus
 Stillantis tibi saniem, virusque coactum
 Sustulit, et nervo morsus retinente pependit.
 Et quacumque iacet nuda tellure cadaver, 550
 Ante feras volucresque sedet; nec carpere membra
 Volt ferro manibusque suis, morsusque luporum
 Expectat, siccis raptura e faucibus artus.

539 tractae U, 540 omnis M₁, 541 immersitque AB, 542 orbis et M, 543 iacentis M₁, nocentis T, 544 rumpit M₁, cupit R₁, 545-576 adsunt in Pⁿ, cf. VI. 424, 545 perc.—vulsit (546) laudat Prisc. 526. 28 H, 545 viscera membris PⁿG (Sangall. Prisciani), 547 calybem Pⁿ, calibem V, chalibem UR, 548 st. t. s. laudat Prisc. 310. 12 H, 548, 549 alteruter omissus in Pⁿ, Detlefsen p. 181, 549 morsu, s. suprascr. man. 2 V, morsu c, 550 quocumque P^m, quodcumque VUMR vulgo, nulla Pⁿ, nuda VUT, ruda R, (ex dura?), 551 mebra Pⁿ, 552 ferarum P^{na} (m. 2 in marg.), 553 expectata Pⁿ, expectat

trahunt („trahitur tabes“). *Sugitur* Guyet., quo non opus, cf. Heins. ad Ov. Fast. II. 419.

543 A *laqueum* nova enumeratio incipit, ut perfecta in sequentibus indicant, usque ad *medullas* v. 546 de strangulatis, dein de cruce fixis. *Nocentis* est accusativus; schol. Bern.: eorum qui se suspendunt. Malim omnino propter culpam innexos. Bentl.: *recentes*, non melius Peerlkamp ad Aen. vol. II. p. 439 *putendos*.

545 Percussa nimbis = imbre flagellata. *Membris* in Pⁿ mala correctio est, qua assumpta non intellegitur, quid sibi velit absolutum *percussa*. *Incoctas* est penitus coctas, percoctas, arefactas (non: oingekocht). Cf. Georges. Hor. Epod. 5. 37 „exucta medulla“ dura humo arefacta.

549 *Retinente*, nempe nervi cadaveris, qui mordenti resistunt, retinent dentes, quibus mordicus premuntur, et venefica sic toto pondere corporis sui ex eius nervis pendet.

548, 549 Alter ex his evanidus, alter omissus in Pⁿ. Scilicet singulae paginae habent 15 versus, in fol. autem XIV^r sunt: 545-547, versus evanidus unus, 550-555

[556] 557-561, i. e. 3 + 1 + 6 + 5 = 15, sin post 547 duo versus evanuisse putarentur, contra constantem usum essent 16 versus in pagina.

550 „Quacumque iacet nudum tellure cadaver“, Grotius. Nuda tellus similiter dicitur ac nudum littus (kaal) vid. IV. 605, VIII. 263, IX. 882, II. 90. Cf. Ovid. Her. XIV. 100, Heins. Syll. Epist. 308 et ad Ov. l. l. *Quodcumque* contra Grotium defendit Gronovius. Longa disputatione Cortius laxiorem structuram periodi tueri conatur, quasi sequeretur *insidet*; sed nihil ex iis, quae ex Lucano affert, convenit, ne VIII. 365 quidem, quod aliquam speciem habet (vide ad i. l.), reliqua plane sunt aliena. Heitland defendit Cl. Rev. '95 p. 196 *quodcumque*, sed non persuadet; de „qualitate“ cadaveris non agitur. Nec *iacet* pro *iacet* probabile est. Bentl. ex nescio quo cod. regio legit *videt* pro *sedet*.

552 *Morsusque* = sed morsus expectat, cf. IV. 519, V. 688, VII. 844. De re Hor. Epod. 5. 23: ossa ab ore rapta ieiunae canis. Apul. Metam. III 17 fin.: extorta dentibus ferarum trunca calvaria.

- . Nec cessant a caede manus, si sanguine vivo
 . Est opus, erumpat iugulo qui primus aperto, 555
 3: Nec refugit caedes, vivum si sacra cruorem
 3: Extaque funerae poscunt trepidantia mensae,
 Volnere seu ventris, non, qua natura vocabat,
 Extrahitur partus, calidis ponendus in aris.
 Et quotiens saevis opus est ac fortibus umbris, 560
 Ipsa facit manes: hominum mors omnis in usu est.
 Illa genae florem primaevo corpore volsit,
 Illa comam laeva morienti abscidit ephebo;
 Saepe etiam caris cognato in funere dira
 Thessalis incubuit membris, atque oscula fingens 565
 Truncavitque caput, compressaque dentibus ora
 Laxavit, siccoque haerentem gutture linguam
 Praemordens, gelidis infudit murmura labris,
 Arcanumque nefas Stygias mandavit ad umbras.
 Hanc ut fama loci Pompeio prodidit, alta 570
 Nocte poli, Titan medium quo tempore ducit

VUN, rapture corr.: raptura est (ē) A₁ e facibus M, corr.: [e] faucibus, rapture R, raptura e Pⁿ c. rel. 555 erumpant a. v., 556 *omissus in Pⁿ Q XIX br cf. ad 548, post vivum lac. 4 litt. M, fustum Hosii FL, 557 funereoasposcunt Pⁿ, funere TB, 558 volnera sin Pⁿ -re si reliqui et vulgo, correxi; vocaret b, vacabat Pⁿ, 559 gelidis VRg, pondendus U, 560 quotiens VU, 562 laudat Prisc. 527.2, e corp. TuGA (una littera aute e deleta), [e] Prisc. cum rell., 563 ephoebo MR, 564 fun. rad. Pⁿ, 565 fi. gens U, fingens GE, figens VMARB, 566 capud Pⁿ, compressaq. PⁿM, o. e Pⁿ, 567 lassavit Pⁿ, gutturae U, 568 infundit PⁿABM (corr. in: infudit) T, gelidis in ras. U, 570 hanc n e corr. addita M, 571 medium titan Pⁿ.*

554 et 555 spurios putat Curtius, Schraederus et alii; Grotius in editione tertia 556 et 557 („nec refugit — extaque — mensae): „Hic versus (556), inquit, cum sequente deest in Ms. P. Forte et hoc ex „emendatione Lucani aut Argentariae Pol. „lae.” Puteaneum Grotii esse Regium secundum, a quo perpetuo distinguitur ab Oudendorpio, qui utrumque usurpabat librum, non recte suspicatur Weber III. p. XVII, nec debet cum Regio 1 confundi. Grotius tamen librum *veterem* appellat praef. ad ed. 2. a. 1625. Eius libri testimonium iam confirmatur palimpsesto Neapolitano. Cuius auctoritati cedens versus 556 et 557, non vero 554 et 555, qui ab omnibus libris agnoscuntur, poetam deletos voluisse puto. Duo enim haec paria 554 sq. et 556 sq. iuxta stare non possunt. Cohaeret v. 558 sq. cum 554: „nec cessant a caede manus nec partu (i. e. infante), si quis extrahitur volnere ventris”. Post

illud *partus partu* omissum. Bentl.: *sed ventris*.

561 In usu est = usui est, cedit ei in usum; quae sit „mors omnis” sequentia docent. „In usu esse” vulgo de consuetudine dictum h. l. non admodum scite delectum. Ceterum haec verba: „hominum — est” tam sunt corollarium superiorum, quam argumentum sequentium indicant.

566 *Tractavit* con. Bentl. quia truncari caput adstantibus cognatis non per fraudem possit. Potest sane in exsequiis, corpore iam in rogo posito, et quid non potest in his? *Fingens* i. q. fingens se oscula dare. *Figens* Cort., Weis. Vs. 567 *Laxavit*, aperuit.

571 *Medium*, sqq. Nempe terra consistit; sol circa terram volvitur; nobis cum media nox est, sol antichthoni altissimus.

Sub nostra tellure diem, deserta per arva
 Carpit iter. Fidi scelerum suetique ministri,
 Effractos circum tumulos ac busta vagati,
 Conspexere procul praerupta in caute sedentem, 575
 Qua iuga devexus Pharsalica porrigit Haemus.
 Illa magis magicisque deis incognita verba
 Tentabat, carmenque novos fingebat in usus.
 Namque timens, alium ne Mars vagus iret in orbem,
 Emathis et tellus tam multa caede careret, 580
 Pollutos cantu dirisque venefica sucis
 Consersos vetuit transmittere bella Philippos,
 Tot mortes habitura suas, usuraque mundi
 Sanguine; caesorum truncare cadavera regum
 Sperat et Hesperiae cineres averrere gentis, 585
 Ossaque nobilium tantosque acquirere manes.
 Hic ardor solusque labor, quid corpore Magni
 Proiecto rapiat, quos Caesaris involet artus.

Quam prior adfatur Pompeii ignava propago:

„O decus Haemonidum, populis quae pandere fata, 590
 Quaeque suo ventura potes devertere cursu,
 Te precor, ut certum liceat mihi noscere finem,

574 effractum Pⁿ, et fractos ABM₁T, effractos M (e corr.) c. rel., vaganti a, 576 pharsalia V, pharsalia R, pharsalica UAPⁿMG, desinit Pⁿ cf. VI. 667, 579 urbem a, ne mars alium AV, 580 iam V, 581 polluto. A, polluto Vu (m Stht.), 582 compressos A (consersos a) T, compressus B, metuit c, transmittere M₁, 584 caesorum — regum I. Eutyches V. 469.30 K, 585 avellere A (averrere a m. 2) B, averrere MVT, averrere U^{re} (averre), evertere R, 589 pompeii A, 590 haemonidum populis quae U₁, 591 potest A₁B, devertere AMVUGC, divertere v.

576 I. q. qua Haemus se demittit in planitiem Pharsalicam. *Iuga* dixit convallem leniter declivem, iugem.

580 „Cumulata caedo” Heins. — Per *cantu* et *sucis*, respicitur ad superiores *veççouav-zeia;*, quibus Thessalia semper famosa fuerat. Ad *polluere cantu* cf. Ov. Met. II. 793 ubi Invidia adflatu suo urbes *polluit* (Hos).

582 Philippi transmitterent bella, ut mare naves, simm. Philippi et Pharsalus a poeta in Thessalia collocantur, cf. VII. 853 sqq., unde frequens confusio utriusque loci, et Haemus prope Pharsalum v. 576.

585 *Averrere* ex M diserte enotavi, *averrere* Stht. *Everrere* frequentis usus apud Colu-

mellam et Varronem, *averrere* semel tantum laudatur (ex Licinio Macro), tamen *everrere* Regio non satis stabilitur, reliqui enim libri praepositionem *a* monstrant, ut optio tantum esse debeat inter *averrere* et *averrere*, ex quibus si quaeritur utrum male intellectum et obscuratum sit, responsum non potest esse dubium. *Averrere* aptum est pulveri, arenae et simm. et *cinerebus*. *Everrere* et *evellere* alibi confusa sunt, sic *avellere* in A ex *averrere* factum. Cf. Forcellini i. v. *everrere*. Probavit *averrere* Heins. Advv. p. 150, recepit Hos. Cf. IX. 329 *averto* et *averro* confusa.

591 *Devertere* mihi cum Grotio necessarium videtur; *devertere* dicitur de proposito, de cursu instituto, cf. ad II. 470.

Quem belli fortuna paret. Non ultima turbae
 Pars ego Romanae, Magni clarissima proles,
 Vel dominus rerum, vel tanti funeris heres. 595
 Mens dubiis percussa labat, rursusque parata est
 Certos ferre metus. Hoc casibus eripe iuris,
 Ne subiti caecique ruant; vel numina torque,
 Vel tu parce deis et manibus exprime verum.
 Elysias resera sedes, ipsamque vocatam, 600
 Quos petat e nobis, Mortem tibi coge fateri;
 Non humilis labor est; dignum, quod quaerere cures,
 Vel tibi, quo tanti praeponderet alea fati".
 Inpia vulgatae laetatur nomine famae
 Thessalis, et contra: „Si fata minora moveres, 605
 Pronum erat, o iuvenis, quos velles, inquit, in actus
 Invitos praebere deos. Conceditur arti,
 Unam cum radiis presserunt sidera mortem,

593 *quem* M, 596 *dubiis* M, *dubius* R, *percussa* U, *percussa* rell. vulgo, *labat* u, *pavet* rell. vulgo, 597 *certos* U, *iuris* M, *iuris* U, 598 *nec* R, *nomina* M₁, 600 *ipsamque* — *fateri* (601) l. Serv. A. XI. 197, 601 *quem* Serv. C, a nobis Serv. (?ASF), 601 *tibi* M, *tibi* ABGE Serv. sibi a. mihi VUe, 602 *dignum* est VR, 603 *quod* m, *praeponderet* *alea* U, 604 *laetatur* *vulgatae* (*hoc ord.*) MAVUG, *vulgato* UG (-tae) g, 607 *invito* M, *inultos* R, *preuere* M₁.

596 Generalis sententia (*rursus* i. q. contra), in qua mirifice friget vulgatum *pavet*, immo perdit acumen dicti: opposita esse debent: metuere (*ferre metus*, 597) et non metuere; sed *pavere* et *metuere* non sunt opposita, at optime respondent inter se „*labare*” et „*certos ferre metus.*” Mutatio est exigua B et U, ut *centies*, *confusis*, et L et P (LaUat, PaUet). *Percussus* et *percussus* paene promiscue a librariis cum scribantur, non dubitavi recipere *percussus*, aptius figuratae dictioni (*labat*). *Labat* Cortius quoque. V. 597 *duris* Rottend. secundus Burmanni et Cortianus.

599 *Manibus*, apud Lucanum demum tritum de umbris mortuorum, etiam ex inferis emissis.

601 *Quem* habuisse commentum efficio ex interpretatione: „Pompeium an Caesarem.”

602 „*Labor et dignum quod*”, Heins. Advv. p. 150. Membra non sunt adaequata, longius, quod extenditur usque ad fati (603), illustrat superiora. Cf. *asyndeta* v. 598 (*ante vel*), 597. *Dignum tibi ut ἄξιόν σοι*, labor viribus tuis *conveniens*. Bentleius propter quo postulat *propendat*; *praepon-*

derare aliquo est inclinare in aliquid, ut Sen. Clem. I. 2. 2: „in partem humaniorem praeponderet” et alii. Confusae sunt duae metaphorae: *aleae* et *staterae*.

604 „*Nomina famae*” cf. supra 267 „*felix hoc nomine famae.*” *Famae* est genet. sub.

606 *Erat* cf. ad II. 617. Versu 609 Heins. voluisse *manus* (Burm.) falsum est, cf. Advv. I. I. V. 608. U in marg. „*CYNACTIPIAN* dt” Nempe vult *constellationem*. Doctrina philosophica est, quae h. l. tangitur, et sapiunt haec „*ordinem* (*harmोनiam*) praestabilitum.” Continua series causarum, quae ab origine mundi sive fato sive dei voluntate constituta est, non potest convelli; at quaedam sunt exclusa, unius hominis mors et vita. Voluit utique hominem obscurum. Vel sic tamen tota haec doctrina laborat; at magnificentum quid et arcana sapientia mixtum erat praefandum. — „*Unam mortem presserunt*”, i. q. unum hominem morte presserunt. — „*Quamvis*” (609) sqq.: *quamvis* omnis stella fecerit *quempiam* senem, tamen *mediae aetatis* annos abrumpimus, sc. ei.

Inseruisse moras et, quamvis fecerit omnis
 Stella senem, medios herbis abrumpimus annos. 610
 At simul a prima descendit origine mundi
 Causarum series, atque omnia fata laborant,
 Si quidquam mutare velis, unoque sub ictu
 Stat genus humanum, tunc, Thessala turba, fatemur,
 Plus fortuna potest. Sed si praenosceres casus 615
 Contentus', facilesque aditus multique patebunt
 Ad verum: tellus nobis, aetherque, chaosque,
 Aequoraque, et campi Rhodopeaque saxa loquentur.
 Sed pronum, cum tanta novae sit copia mortis,
 Emathiis unum campis adtollere corpus, 620
 Ut modo defuncti tepidique cadaveris ora
 Plena voce sonent, nec membris sole perustis
 Auribus incertum feralis strideat umbra".
 Dixerat, et noctis geminatis arte tenebris,
 Maestum tecta caput squalenti nube pererrat 625
 Corpora caesorum, tumulis proiecta negatis.
 Continuo fugere lupi, fugere revolsis
 Unguibus inpastae volucres, dum Thessala vatem

609 feceret U₁, 610 praerumpimus M, abrumpimus A, 613 unoque sub ictu U, 614 nunc thessala T, 617 at MRGB, aetherque chaosque U, 618 rodopeaque saxa loquentur U, 622 ne MVGb, sola M₁B₁, 623 l. Prisc. 443.25 H, id. 479.23 H, id. 481.19 H, id. 521.8 H, Eutyches V. 464.22 K, ferali Eut., strideat Phocas V. 438.5 K, 627 [fugere — volucres (628), Lact. ad Stat. Theb. II. 520 errore tanquam Lucanea laudat „impastae fugistis aves" quae sunt Statii Theb. I. 625.]

614 Comm.: „tum *inexplicabile* esse omnes confitemur" log. *inextricabile* sc. unum factum ex serie factorum.

616 *Contentus'* i. q. contentus es. Cf. IX. 604 deum's.

618 Markl. ad Stat. S. V. 3. 209 et Bentleyus: „aequoraque et *Tempe et Rhodopeïa*" probat Schrader, futilli de causa. Bis terna sunt: tellus aether chaos, aequora campi saxa.

619 Memoria dignum haec pugnare cum v. 582 „vetult transmittere bella Philippos, tot mortes *habitura* suas *usuraque* mundi sanguine", v. 619 et 627 iacent strata cadavera, quasi post pugnam, contra seriem narrationis, ex qua proelium libro VII sequitur; nec de tumultuariis quibusdam proeliis agitur, nam ex his velitationibus non manent cumuli cadaverum. Non potuit sic, ut hoc loco factum, scribere nisi qui pugnam

iam factam cogitaret. Colligitur hinc, episodium de Erichthone destinatum fuisse alii loco et ante reliqua a poeta confectum; mente mutata alium locum ei assignavit, sed vestigia prius constituti ordinis remanserunt. — *Mortis* = cadaverum. De Thessalis cf. Stat. Theb. III. 140–146, Apuleius Metam. passim et omnino auctores de Magia, Rein ap. Pauly IV. 1411. Cadaver in vitam revocatum habet Heliodorus Aeth. VI. 14 sq. (Hask.). Apud Senecam Oedip. 547, sqq. est *sciomantia* (evocatio), h. l. *necromantiae* (*necyomantiae*) descriptio.

625 *Obtecta* Heins. (Burm.) Nubes tenue et pellucidum velum ut *νεφέλη* de rete venatorio et ipsum *nubes* Quint. Decl. I. 17. Haskins coll. Stat. Theb. VI. 564 „nec se lanugo fatetur | intonsae sub nube comae" intellegit de crine.

628 *Impactae* probat Heinsius (B). Vatem i. q. cadaver fatidicum.

Eligit, et gelidas leto scrutata medullas,
 Pulmonis rigidi stantis sine vulnere fibras 630
 Invenit, et vocem defuncto in corpore quaerit.
 Fata peremptorum pendent iam multa virorum,
 Quem superis revocasse velit. Si tollere totas
 Tentasset campis acies, et reddere bello,
 Cessissent leges Erebi monstroque potenti 635
 Extractus Stygio populus pugnasset Averno.
 Electum tandem traiecto gutture corpus
 Ducit, et inserto laqueis feralibus unco
 Per scopulos miserum trahitur, per saxa cadaver
 Victurum; montisque cavi, quem tristis Erichtho 640
 Damnarat sacris, alta sub rupe locatur.

Haud procul a Ditis caecis depressa cavernis
 In praeceps subsedit humus, quam pallida pronis
 Urget silva comis et nullo vertice caelum
 Suspiciens Phoebō non pervia taxus opacat. 645
 Marcentes intus tenebrae pallensque sub antris
 Longa nocte situs; numquam, nisi carmine factum,
 Lumen habet. Non Taenareis sic faucibus aer
 Sedit iners, maestum mundi confine latentis

632 iam multa M, pendentia [iam] multa AB, pendentia multa virorum T, 635 herebi GR, 638 unco M, 640 victorum M₁, tristes R₁, erectho M₁ARC. 641 locatur U, 642 ditis caecis U, 643 subsedit U, 645 taxos R, 646 marcentis M₁, antros A (antris m 2) B₁, antro T, 647 facta U (factum u), 649 maestus R, latentes M.

630 Stantis = integras.

632 „Tam multa” Benti. Nescio cur: superiora praeparant haec; iam momentum fatale adest. At alia res evadit si versus 632—636 in suspicionem vocaveris, quod nemini in mentem venisse miror. „Si tollere totas tentasset acies”, — quis hoc postulabat? Longe repetitum documentum astutiae Erichthus. *Monstro potenti* dativum auctoris putant ad *extractus*; sed hoc nimis ambiguum, requirimus dativum supplementem illud *extractus* (de *Averno* post); et improprie Erichtho, quae nihil, nisi voce, ab humano habitu recedit, sic dicitur, hoc loco praesertim, ubi de inferorum monstris in propatulo erat cogitare. „Stygio Averno” si iungimus cum *extractus*, restat haec insipida sententia: „si omnes evocasset pugnarent”. „Monstrum potens” potius Orcus est; huic si omnes caesi essent erepti, nasceretur exercitus (*populus*) qui Avernum

oppugnaret. Sententia fortasse non optima, sed sententia est, in vulgari interpretatione nullam video aptam.

637 „Traiecto gutture” Grotius: „cuius ipsa guttur unco traiecerat”, Burmannus: „*corpus traiecto gutture* est dictum ut *lato venabula ferro*”. Prius ut est simplicius, ita magis loco convenit; horridum est, ut *uncus* ipse, quo ignominiose corpora trahuntur, velut gladiatorum et Seiani apud Iuvenalem. „Traiecto gutture” tamen vix per uncum, ut Grotius, sed quomocunque cf. 638: „laquei ferales” funis gutturi circumiectus, accipiunt uncum.

643 *Squalida* Heins. (B).

646 *Squalensque* Benti. quod *pallens* non apte dicatur, cf. Ov. Am. I. 8. 52: „*cane-scunt turpi tecta relicta situ*”. Ex colore mucoris facile explicatur, et omnia inferorum sunt decolora.

Ac nostri, quo non metuant emittere manes 650
 Tartarei reges. Nam quamvis Thessala vates
 Vim faciat fatis, dubium est, quod traxerit illuc
 Adspiciat Stygias, an quod descenderat, umbras.
 Discolor et vario furialis cultus amictu
 Induitur, voltusque aperitur crine remoto, 655
 Et coma vipereis substringitur horrida sertis.
 Ut pavidos iuvenis comites ipsumque trementem
 Conspicit, exanimi defixum lumina voltu,
 „Ponite, ait, trepida conceptos mente timores,
 Iam nova, iam vera reddetur vita figura, 660
 Ut quamvis pavidi possint audire loquentem.
 Si vero Stygiosque lacus, ripamque sonantem
 Ignibus ostendam, si me praebente videri
 Eumenides possint, villosaque colla colubris
 Cerberus excutiens, et vincti terga Gigantes, 665

650 metuunt R, metuant C cum reliquis, admittere MV, (emittere m c. rell.), 651 num B, 652 traxerat Cg, illic AB₁UT, 653 stigeas c, descendat ad A. descendit ad V, descendit ad Rg, descenderat C (ad 652), descenderit GC (ad 653), 654 feralis C, 661 possent A, 663 praesente O vulgo, 664 possunt V, possunt U, possent AG, 665 victi Mg, vincti m.

650 *Emittere* bene defendit Heitland Class. Rev. 1895, p. 196. Inferorum dii ex orco in illam specum *submittere* umbras non dubitant, quod earum condicio nihil eo mutatur (utrobique tenebris merguntur). Nam, inquit v. 651—653, non discernes („dubium est“) utrum quod Thessalis demisit corpus, an quod ad inferos antea funditus descenderat, adspiciat illic mortis caliginem („stygias umbras istas“). Alii (Haskins, Schol.) quod causale putant (utroque versu 652 et 653), et subiectum ante *adspiciat* „Thessalis“ putant nexu cum superioribus impedito. *Descenderat* recepti, sc. iam antea. Hinc factum, casu ommissa syllaba *descendat*, quod suppletum *descendat ad* in A. *Traxerit* tamen recte se habet, aliam enim temporum relationem habet. Non una difficultate premitur lectio Bontleii: dubium est, quod traxerit illuc, | aspiciat, Stygias an quod *descendat ad* umbras“ i. e. (ipsis Bontleii verbis) — „dubium est, an aspiciat animam [nempe Erichtho] quam e Styge exciverat, an aliam, quae recens mortua illae ad inferos descendat.“ Paulo diversa interpretatio Weisii. Nulla autem ex propositis omni difficultate vacat. Ipsius poetae studio locus impeditus est.

655 *Operitur* Grotius, commendatum

Damsteio. Sed „aperitur vultus crine remoto“ est i. q. „revocat a fronte capillos“ ut Heins. Advv. p. 412. „Vipereis sertis“ viperis complicatis insertum, quod crines circumdat et sustinet. Sen. Herc. 1003 de Eumenide: „torquens angue vipereo comam“, in spiram colligens („conspirans“), ubi non cum Heinsio, quem omnino conferas, legerim *igne*.

658 „*Deflexum* lumine“ ex codice Bersmanni Bontleius sine necessitate.

661 Suspectus Heinsio propter personam verbi: „ut possint“ pro *possitis*. At „quamvis pavidi“ non attributum efficiunt sed subiectum sunt; *pavidi* substantive positum i. q. ut vel pavidissimi possint. *Posse* i. q. a se impetrare.

662 „*Si vero*“ i. e. *quamquam* quid opus figura vera (660), si ostendam inferos, et me opem ferente Eumenides et alii terrores possunt secure adspici? Languet vulgata „me praesente“ et non respondet sententiae; Grotius: „me praestante“. *Praebente* Madv. Adv. Critt. II. 131. *Possent* v. 664 non recte restituit Hosius; in obstatione ad rem certam aut tritam respicimus pro documento, quae non „irreali“ imperfecto subverti debet,

Quis timor, ignavi metuentis cernere manes?"

Pectora tunc primum ferventi sanguine supplet
Volneribus laxata novis, taboque medullas
Abluit et virus large lunare ministrat.

Huc quidquid fetu genuit natura sinistro 670

Miscetur. Non spuma canum, quibus unda timori est,

Viscera non lycnis, non dirae nodus hyaenae

Defuit, et cervi pastae serpente medullae,

Non puppim retinens euro tendente rudentes

In mediis echeneis aquis, oculique draconum, 675

Quaeque sonant feta tepefacta sub alite saxa,

Non Arabum volucer serpens, innataque rubris

Aequoribus custos pretiosae vipera conchae,

Aut viventis adhuc Libyci membrana cerastae,

Aut cinis Eoa positi phoenicis in ara. 680

Quo postquam vilis, nec habentis nomina pestes

Contulit, infando saturatas carmine frondes,

. Et quibus os dirum nascentibus inspuit herbis,

667—698 adsunt in Pⁿ cf. VI. 576, v. 667 l. Serv. A. VI, 149, tunc Pⁿ, tum *solus* R, suplet PⁿR, 668 volneribus PⁿA, reliqui vuln., 670 quidquid G, *reliqui* quicquid, *versus* in Pⁿ *legi non potuit nec v.* 671 *verba*: non — tim. est, 671 timori [est] M, 672 lincis VUAG, durae AMR₁, hiaenae VUR, 673 pastae PⁿABCM (corr. in: -i), passae R, pasti reliqui, medullae OPⁿR, medulla B, 674 puppim ABVR, retines T, rudentis UM corr. in -es, 675 medio Pⁿ, echenais PⁿR, echinn... A, echeniis M, ecinatis c, echenis U corr. in: echinus, *quod est* in VT, 676 sonant feta U, feta — saxa l. Serv. Aen. I. 394, 679 lybicae A, lybici V, libici MR, libycae Tg, 680 phenicis R, 681 vilis U, et habentes PⁿO, habentis g, numina g, pestis A, 682—698 *plurima* in Pⁿ *evanuerunt*, *ex relicuis notavi quae aliqua ex parte momentum habent*, 683 hos A, durum V, dirum corr. in: durum M, imbuit VRg, herbis PⁿUEG (corr. ex -as), erbis R, herbas VMA.

666 *Metuentis* genitivus, hominis in vitam revocati Heins. (Bu). Sed bene manes pavidi dicuntur et instabiles, ἀμεννή κἀθηρα.

668 Perinde est utrum dicatur: „tabo medullas”, an: „tabum medullis”, quamquam alterum magis perspicuum; tabum utique a medullis (interioribus) removetur Schol. Voss.: „ne qua tabes in medullis interioribus permaneret, purgat has maga et abluit tabo”. Laxare = aperire, supra 567. Ad *lunare* cf. 505.

672 Nodus hyaenae est spinae eius articulus primus, cui fabulosam vim adscribebant. Plin. XX VIII. 99 (Detl.): „hunc spinae (hyaenae) articulum sive nodum Atlantion vocant, est autem primus”, de quo miracula in superioribus narraverat. R. Fritzsche Quaestt. Lucanae p. 32: *durae* (*dirae* coniecturam putat, quod tamen est in VG) *hyaenae* de lapide hyaenia (sic) interpretatur.

673 Vulgo: „pasti serpente”, Hos.: *pastae* cum libris; etsi insolens est „pascere (= nutrire) medullas” ferendum tamen in poeta.

676 Plin. X. 12: „(aquilis) inaedificatur nido lapis aetites — est autem lapis iste praegrans intus alio, cum quatiis velut in utero *sonante*”. Ib.: „aetites — nihil igne deperdens”; plenius Servius ad Aen. I. 374 (p. 132. 21 Thilo) et Schol. Web.

681 *Nec* coniectura est Farnabii necessaria. Et defendit Fritzsche l. l. p. 31 et Heiland Class. Rev. 1895 p. 153, nimis argute. Furiosi hominis est dicere quae omittat habere nomina; memorabile est si quid *non* habeat nomen. Et aemulatio contra Ov. Metam. VII. 266, sqq. facta frustra fingitur.

683 *Herbas* dederunt quibus attractio inversa (cf. Weber ad Cortianam IX. 465)

3: Addidit et quidquid mundo dedit ipsa veneni.
 Tunc vox, Lethaeos cunctis pollentior herbis 685
 Excantare deos, confudit murmura primum
 Dissona et humanae multum discordia linguae.
 Latratus habet illa canum gemitusque luporum;
 Quod trepidus bubo, quod strix nocturna queruntur,
 Quod strident ululantque ferae, quod sibilat anguis, 690
 Exprimit et planctus inlissae cautibus undae
 Silvarumque sonum fractaeque tonitrua nubis,
 Tot rerum vox una fuit. Mox cetera cantu
 Explicat Haemonio penetratque in Tartara lingua:
 „Eumenides, Stygiumque nefas, poenaeque nocentum, 695
 Et Chaos innumeros avidum confundere mundos,
 Et rector terrae, quem longa in saecula torquet

684 quicquid AVUM *munda d. i. veneni* M, 684, 685 omissi in Pⁿ et R *similitudine exitus* v. 683 et 685 (herbis), 686 confundit ABg (deest vocabulum in Pⁿ) M *corr. ex*: confudit, 687 primum (pro: multum) V, multum M in ras. a man. 2, humanae M *corr. in*: humana man. 2, 688—fuit (693) *laudat* Serv. ad Aen. VI. 247 (II. p. 44 Thilo) 688 gemitusque Serv. PⁿUVMG, gemitumque ABgT, 689 laud. Acro ad Hor. Epod. 5.20 et Isidorus Orig. XII. 7.42, 690 strident O, stridunt R Serv. (deest in Pⁿ), 691 plactus, n add. m. 2 M, cantus G (planctus g), inlissae R, illissae — sonum om. Serv., 692 fractaeque tonitrua nubis l. Lact. ad Stat. Theb. I. 257 (Lindenb. addit: „in fulmenque cogitur aes”, quae a Lucano aliena sunt), Serv. Aen. V. 694, nubes Serv., 695 *-ides s* in ras. M, eumeni. de A, s add. man. 2, stigiumque R, nocentem Pⁿ, 696 innumeros l. man. A, confundere Pⁿ, 697 longa in saecula torquent Pⁿ, *quam longa in* U, in ras., *minos m* (m. 2) *pro*: rector.

ignota erat. Ad *herbis* versibus contiguus repetitum cf. IV. 19, 20 et alia. *Attractio* eadem III. 160.

684 insititium esse statuit Oudendorpius. Turbat iustam structuram (vid. infra) et post 683 est superfluum. Alteruter ad constructionem recte se habet, nam *et* post *addidit* ponitur ut I. 209, sed posterioris vaga et futtilis sententia est; delevit hunc, opinor, poeta, nimis seduli Sosii in vitam revocarunt. Oudend. cum Grotio novam sententiam incohat a *tunc*, ut „postquam — *contulit*” protasis, „*addidit* — *veneni*” apodosis sit, non nimis apte; sed a *tunc*, ut saepe apud Lucanum, incipit apodosis. „Mundo dedit *ipsa*” positum est ad splendendum superiorem versum, in quo *os dirum* videbatur magae cuiuscunque, non simpliciter Erichthus; *ipsa* quoque incantaverat herbas; quod cum ita sit, versus hi 683 et 684, quorum alter alterum supplet non ita debent separari, ut prior ad protasin, alter ad apodosin pertineat. Porro si recte statuitur, *os dirum* esse ipsius Erichthus, alter versus nihil novi addit.

Cur *durum* et *adiicit* pro *addidit* scribat Heins. p. 150, non assequor. — *Excantare* est *evocare* cf. 686, IX. 951.

690 *Strideo* Phocas Lucano adscribit de Nom. et Verbo 9. 2: „alii (strido) ut secundae proferunt, ac maxime Lucanus huiusmodi declinationem usurpavit”, cf. *strideat* VI. 623. Imperfectum (*stridērem* IX. 827) dubium non est. Alibi vestigia formae *stridēre* sunt in codd., ut supra 179, ad IX. 916. Videtur L. promiscue utraque forma usus esse.

695 „Stygium nefas” i. q. Styx nefasta, *mundos* (696) i. q. aetates.

697 „Rector terrae” cf. Stat. Theb. IV. 516: „et triplicis mundi summum, quem scire nefastum est; illum sed taceo” et infra 744, ubi mysticus deus Demogorgon s. Demiurgus secundum Haskinsium intellegitur. Bentleius ad h. l. ex Stoicorum, inquit, sententia in conflagratione mundi omnia pereunt, etiam ipsi, qui nunc dii; optat Pluto, sortem suam tertiam aegre ferens, ut conflagratio citius fiat, et in

Mors dilata deum, Styx, et quos nulla meretur
 Thessalis Elysios, caelum matremque perosa
 Persephone nostraeque Hecatae pars ultima, per quam 700
 Manibus et mihi sunt tacitae commercia linguae,
 Ianitor et sedis laxae, qui viscera saevo
 Spargis nostra cani, repetitaque fila sorores
 Tracturae, tuque o flagrantis portitor undae,
 Iam lassate senex ad me redeuntibus umbris, 705
 Exaudite preces, si vos satis ore nefando
 Pollutoque voco, si numquam haec carmina fibris
 Humanis ieiuna cano, si pectora plena
 Saepe deo lavi calido prosecta cerebro,
 Si quis, qui vestris caput extaque lancibus infans, 710

698 desinit P_n, 699 *in ras.* U, elisi T, 700 persiphone M, hecate pars ultima nostrae Serv. A. VI. 118, nostri u (Stht.), hecate AVTB, hecates aM, hecatae UR Serv., pras M, 701 comercia M, linguae U, 702 qui — cani (703) l. Lact. ad Stat. Theb. II. 29, Serv. A. VI. 418, sedes T₁, laxa B₁, 703 spargas T₁, repetitaque M, repertitaq T, 704 [o] R, fragrantis c, 707 [si] M *add.* m, 708 si — cerebro (709) l. Lact. ad Stat. Theb. V. 641, plena s. s. vita A, pleno Lact., 709 *vulgo* saepe dedi et lavi, [et] Lact. MUV, et vAE, dedi MABUV (ex corr.) G, deo (corr. in dedi) VR, davi B₁, 710 si quisquis MG, quis qui Ub, quisquū (*sic*) A, quisquam V, quisquam g, *extaque* U.

mundi renovatione vel Maris vel etiam Caeli sibi sortem sperat". Utique maior reliquis diis et eorum sortis expers significatur; sperans mortem deorum (deum), iis superstes futurus est. Iunge: „longa in saecula dilata". — V. 699 *Elysii* Heins. Advv. p. 150 sine argumento, Bentl. quod *Elysios* iungendum putabat cum *perosa*, quod non opus. *Spes pro pars* non displicet Burmanno. Apud Servium (A VI. 118) legendum est *Hecatae*, non *Hecate*, ut vulgo; ratiocinatur enim sic: Vergilius iunxit *lucis* et *Avernis*, cum prius (*lucis*) Dianae, alterum (*Avernis*) sit Proserpinae; „*lucis*" et „*Avernis*" igitur non potuit uni ex tribus potestatibus: Luna, Diana, Proserpina adscribere, elegit propterea nomen generale, „elegit nomen, inquit, in quo utrumque [*lucis* et *Avernis*] constabat; unde Lucanus [nempe quod *Hecate* plures potestates coniungit] de Proserpina ait Hecatae [sic leg.] pars ultima nostrae". „Nostrique Hecate pars ultima" Hos., quo omnia perspicua dicit, nec tamen explicat (J. J. l. l. p. 316).

700 *Nostri* in u exstare dicit Stht, in v U Oudend. *Nostri* deteriores ap. Oud. Facilis confusio cum *nostrae* scribatur; sic *Hecate* in U, *Hecate* in V, ut saepe. Omnino pro *Hecatae* non tantum Serv. stat sed codd. quoque; inde *hecate* explicatur palaeographice, et *hecates*. *Nostrae Hecatae pars ultima* est: forma extrema Dianae (Heca-

tae) ex tribus (caelesti, terrestri, inferna) ultima; attributum sunt *τοῦ Persephone*; „P. perosa matrem et nostrae Hecatae pars ultima".

702 Ianitor a Romanis inventus deus, a Cerbero (*cani* 703) diversus etiam in monumentis cf. O. Roszbach, Dämonen der Unterwelt, RM. 1893 p. 594. „Viscera nostra" a nobis oblata, ut animas ad nos transmittat. Apud Verg. A. VI 420 ei melle saporata (Güthling) offa obicitur. *Laxae*, spatiosae, „latae" Scholia.

703 „Repetita fila" nempe eorum, qui a me in vitam revocati novam incipiunt.

709 Vulgo *dedi et lavi*. Et tam propter auctoritatem quam propter metrum omitendum; *dedi* nullam offert probabilem sententiam. Weisius interpretatur uterum plenum, Cort. iungit pectora prosecta, quod nullo fit exemplo, semper enim prosecta absolute usurpatur, quare recepi *deo* ex RV₁. Dubitari potest, an *deis* sit praeferendum; quis deus significetur quamvis incertum sit, non tamen id satis est causae cur *deis* scribamus, minus etiam cur *dedi* (Hos.). *Plena* est femininum. *Pectora* de una persona, ut supra 202. Substantivum *prosecta* in re sacra sollemne.

710 „Si quis — victurus erat, parete". i. q. „si quis non erat moriturus, parete",

Inposuit, victurus erat: parete precanti.

Non in Tartareo latitantem poscimus antro,
 Adsuetamque diu tenebris: modo luce fugata
 Descendentem animam; primo pallentis hiatu
 Haeret adhuc Orci. Licet has exaudiat herbas 715
 Ad manes ventura semel. Ducis omina nato
 Pompeiana canat nostri modo militis umbra,
 Si bene de vobis civilia bella merentur."

Haec ubi fata caput spumantiaque ora levavit,
 Adspicit adstantem proiecti corporis umbram, 720
 Exanimes artus invisaque claustra timentem
 Carceris antiqui. Pavet ire in pectus apertum
 Visceraque et ruptas letali volnere fibras.
 Ah miser, extremum cui mortis munus inique
 Eripitur; non posse mori! Miratur Erichtho 725
 Has fatis licuisse moras, irataque morti
 Verberat inmotum vivo serpente cadaver,

712 latitantem A (ss. m. 2 aīām = aliquam), 714 descentem M₁, descendesse U. palen-
 tis A, *pallentis hiatu* U, 715 exaudiat (*sic*) M, erbas U (h s. s. m. 2), 716 omnia A,
 omnia nato U, 718 nobis U, 721 exanimis (corr.: — es) M, timentum B₁, 722 aper-
 tus M₁, 723 letale M₁, et ruptas U, 724 a M, ha A, iniquae MG, 725 erectho
 (erecto) O, corr. in M *altera e in i linea perpendiculari, quae speciem litterae l habet*
 (electho Stht).

aliis verbis: Si verum est infantem vobis olim oblatum certae morti destinatum esse vobisque cessisse, rell. Forma obtestationis solita. Non opus est coniectura Weisii „si quis *quum* (sic. A) — *imposui*". Damsté, „si *qui nunc*", difficultate (in „victurus erat") non satis expedita. „Si quisquis" in M (Bentl.) obscurat sententiam, non agitur de quocumque infante, sed de sacrificio, quod obtulerat antea Erichtho. Huic difficultati succurrit Bentl.: „si quisquis *nostris*" corrigens. Praestul vulgata. De re cf. Horat. *Epod.* 5.

715 „Exaudiat *herbas*" suspectum; mire composita verba; saepe *herbae* in his magicis memorantur (822, al.), sed nusquam pro incantatione ponuntur; „exaudire *herbas*" est absurda iunctura.

716 „Ad manes ventura semel". „Ut nunquam evocetur". Comm. — Schol. Voss.: „nihil ergo impedit, si ad me exeat evocata, cum semel sit transvehenda, quod nondum factum est, quia nuper defuncta descendit". Recentiores fere tacent. Hask. *semel* quo sit referendum dubitat, cum *ventura* (quasi *reditura* legeretur) an cum *exaudiat* (dura

compositione verborum). Schrevelius haec („licet — semel") explicat e praegressis „haeret adhuc primo hiatu orci" (nondum Styga traiecit) sic „ut, licet carmine meo et beneficiis excitetur, non tamen nisi semel Styga traiciat". Id pro re nata optimum.

717 *Modo* i. q. tantummodo, non: paulo ante („nostri modo"); illud enim recte praegressis respondet.

721 „Invisa claustra — carceris antiqui" sunt ipsum cadaver. Corpus est carcer animi secundum philosophos, eaque sententia in popularem opinionem translata est, animus cum anima confusus. Anima redire debet in corpus a se relictum, ut respondero possit. Cf. 663.

725 „Mortis munus" mortis capessendae facultas. Non poterat anima mortem subire, mortua iam. *Non posse* est commiseratio, absolute posito infinitivo cf. V. 695 „permisisse mari tantum!" Exclamatio indignationis. Apparet infinitivum non cum *munus* posse coniungi, quod negatio sic abundaret. *Inique* pro *iniquae* Grotius, quem iniuria oppugnat Bentl.

Perque cavas terrae, quas egit carmine, rimas
Manibus inlatrat, regnique silentia rumpit:

„Tisiphone, vocisque meae secura Megaera, 730

Non agitis saevis Erebi per inane flagellis

Infelicem animam? Iam vos ego nomine vero

Eliciam, Stygiasque canes in luce superna

Destituam, per busta sequar, per funera, cunctis

Expellam tumulis, abigam vos omnibus urnis. 735

Teque deis, ad quos alio procedere voltu

Ficta soles, Hecate, pallenti tabida forma,

Ostendam, faciemque Erebi mutare vetabo.

Eloquar, inmenso terrae sub pondere quae te

Contineant, Hennaëa, dapes, quo foedere maestum 740

Regem noctis ames, quae te contagia passam

729 rumpit OC, inlatrae U₁, 730 tisiphone — animam (732) l. Lact. ad Stat. Theb. IV. 502, tesiphone MV, thesiphone U, post secura ras. 4 litt. M, 731 saevas Lact., 732 animas B₁, ego vos iam VU, nomine duro c, 733 Stygiasque — destituam (734) l. Serv. A. III. 209, VI. 257, Mythogr. Vatic. II. 13, eli. . ceam (corr.: ci) A, elici eam B, illiciam g, 734 custos vulg. cunctis U, 735 umbris M₁, 736 ad quos — Hecate (737) l. Lact. Theb. IV. 430, 737 hecatae Lact., haecate AE, pallente M₁, 739 quae — dapes (740) l. Serv. Georg. I. 39, te quae V, 740 detineant Serv., nehtneā A₁ (corr.: entneā), ethnei (h et i 2 m.) U, hethnea V, fodere A, 741 amas G₁, et quae contagia V.

728 „Egit carmine rimas” scil. terra ex praegresso terrae; fissa erat carmine, invocatione, Ov. Met. II. 211 — „tellus | fissaque agit rimas” et al. *Regnum* sunt inferi (719).

731 Haec non ad unguem conveniunt cum superioribus, quibus anima iam stare iuxta Erichthonem significatur v. 720.

732 „Nomine vero”. Canum nomina tralaticia *Dirae*, *Erinyes*, *Furiae* non sunt magis apta quam: Canes. Cogitat *Eumenides*. Κύνων Graece pro administro dicitur (sic aquila Iovis ap. Pind.), κύνας; Furiae saepius ap. Aeschylum in Eumenidibus.

734 „Destituam” iung. cum „in luce superna”. Lux superna invisibilis est inferis cf. 743. *Destituere*, ut saepe, est: solum aut inopem constituere.

Ib. Custos vulgo, Cortius solus *cunctis*, quod ex U ego recepi, non quo *custos* sit damnandum, sed multo magis aptum *cunctis* quam alterum illud satis mite vocabulum; U saepius solus verum servavit.

735 Furiae „attollunt bustis corpora” et „plenas antiquis ossibus urnas” egerunt et „exanguia ferro ora” sequuntur, Stat. Theb. IV. 507, sqq.

737 „Pallenti tabida forma” propter speciem Lunae, quae una erat ex tribus formis (Luna, Diana, Proserpina).

740 *Dapes* Servius Georg. I. 39 „(Iupiter Cereri) respondit posse eam (Proserpinam) reverti, si nihil apud inferos gustavisset; illa autem iam Punici mali in Elysio grana gustaverat — unde Proserpina ad superos remeare non potuit”. Ov. Metam. V. 531.

Ib. *Detineant* Heins. quod unice rectum esset, si Proserpina dulcedine pomi retenta esset, sed remanere in Orco compulsus est. — *Hennaëa* vocatur Proserpina, quod prope Hennam s. Ennam in Sicilia flores carpens a Plutone est abrepta, notum argumentum Claudianeum *Raptus*, res in Verrinis quoque memorata, in Ov. Met. V. alibi. De perpetua fere confusione *Aetnae* et *Hennaë* (Ennae) cf. Koch ad Claud. p. LV. — *Foedere* et *contagia* de amplexu Plutonis intellege; hoc contaminatam filiam dedignata est Ceres: „noluerit revocare parens”. De *foedere*, quo alternis in caelo et in orco futura erat Proserpina non licet haec accipere; esset hoc *πρωθύστερον* non ferendum. Scholia quoque intellegunt de consuetudine cum Orco.

Noluerit revocare parens. Tibi, pessime mundi
 Arbiter, inmittam ruptis Titana cavernis,
 Et subito feriere die. Paretis? an ille
 Conpellandus erit, quo numquam terra vocato 745
 Non concussa tremit, qui Gorgona cernit apertam,
 Verberibusque suis trepidam castigat Erinnyn,
 Indespecta tenet vobis qui Tartara; cuius
 Vos estis superi, Stygias qui peierat undas?"
 Protinus adstrictus caluit cruor, atraque fovit 750
 Volnera, et in venas extremaque membra cucurrit.
 Percussae gelido trepidant sub pectore fibrae:
 Et nova desuetis subrepens vita medullis
 Miscetur morti. Tunc omnis palpitat artus;
 Tenduntur nervi, nec se tellure cadaver 755
 Paulatim per membra levat, terraque repulsum est
 Erectumque semel. Distento lumina rictu
 Nudantur. Nondum facies viventis in illo,
 Iam morientis erat. Remanent pallorque rigorque,
 Et stupet inlatus mundo. Sed murmure nullo 760
 Ora adstricta sonant. Vox illi linguaue tantum

742 mundo M₁, revocare Ceres G, 744 et — die l. Serv. A. V. 739, VIII. 246, medio Serv. *priore*, subito *altero loco*, 745 vocata B, 746 excussa AEF G, nox excussa BM₁ (Stht), premit B, 747 erinin MVR, herynin A, erine B, 748 tenent AB₁M₁ (Stht), cuius — superi (749) l. Serv. A. VI. 135, 749 perierat MAB, *lacuna 3 litt. ante undas* M, 752 percusso gelidae B, 753 subrepsit R, 755 nec — semel (757) l. Serv. A. IV. 253, 756 terraque aV₁, 757 simul vulgo, semel Serv. mAGRT, semul M₁, distincto c, rectu a, 759 nam V (iam v).

743 *Titana*, solis radios (Plutoni invisos) inmittam in Orcum, „ruptis cavernis”, ut per rimas aditus pateat iis.

744 *Ille, quo*, rell. mysticus deus, Demogorgon, ut videtur, in Orphicis, cui totus orcus paret; de hoc deo multam eruditionem effundit Triller ap. Cort. ad h. l. „Triplicis mundi summum, quem scire nefastum, | illum — sed tacco” Stat. Theb. IV. 516, sq.

746 „Cernit apertam” i. q. temnit apertam, eius adspectum non reformidans.

748 *Indespecta* a „despicio locum”: „locus despectus” et „indespectus”. Heins. corrigens *indispecta* aut *imperspecta* videtur locum non intellexisse. Agitur enim de *inferioris* loci conspectu. Tartarus est sub inferis, τάρταρον ἔβειθ' ἀίδεω ὕσον οὐρανός: ἔστ' ἀπὸ γαίης; Hom. *Θ.* 16. Stat. Theb. VIII. 15 „Elysii et si quos procul ulteriore bara-

thro”, rell. Huius Tartari incolae Orci *superi* sunt. „Qui peierat”, qui peierare audet, qui nihili facit.

754 *Omnis artus* Oud. „quivis artus”, malo pro accusativo accipere: per omnes artus.

757 *Semel* Bentl.: „uno impetu, non gradatim, non flexu membrorum surgens.” *Semel* suppeditarunt Servius et altera codd. classis (φ). *Que* pro *sed* vulgari ut III. 567, IV. 519 al.; nempe vulgo negatio et affirmatio opponuntur; locis laudatis negatio cum *priore* verbo coalescit, et duo membra iuxta ponuntur. Non paulatim (subito) se levat et repulsum est.

758 *Nudantur* nempe palpebris, i. q. aperiantur, cf. VIII. 683.

761 „Tantum” cum „responsura” iungitur pausa inter versus neglecta, uno vocabulo ad proximum tracto cf. supra 1.

Responsura datur. „Dic, inquit Thessala, magna
 Quod iubeo mercede mihi, nam vera locutum
 Inmunem toto mundi praestabimus aevo
 Artibus Haemoniis, tali tua membra sepulcro, 765
 Talibus exuram Stygio cum carmine silvis,
 Ut nullos cantata magos exaudiat umbra.
 Sit tanti, vixisse iterum; nec verba, nec herbae
 Audebunt longae somnum tibi solvere Lethes
 A me morte data. Tripodas vatesque deorum 770
 Sors obscura decet, certus discedat ab umbris
 Quisquis vera petit duraeque oracula mortis
 Fortis adit. Ne parce, precor. Da nomina rebus,
 Da loca, da vocem, qua mecum fata loquantur”.

Addidit et carmen, quo quidquid consulit umbram, 775
 Scire dedit. Maestum fletu manante cadaver,
 „Tristia non equidem Parcarum stamina, dixit,
 Adspexi, tacitae revocatus ab aggere ripae;
 Quod tamen e cunctis mihi noscere contigit umbris:
 Effera Romanos agitat discordia manes, 780

767 exaudiet B, 771 mors g, tenet A (decet m. 2) E (decet s. s. m. 1)vg, discendat M₁, 772 duraque A (duraeque m. 2), 773 nec UR, 775 quod M₁E, umbra E, 776 flatu A₁M₁B, manantia A, 777 stagia B, stagmina T, 778 tacite AM (aspexit actae Stht.) aspexit acithere voc. B, tactae U, ripa E, 779 nosceret..tigit M₁ (Stht), itaque con in rasura, quod a me non notatum, umbris U.

765 Tali — talibus — haec emphasin habent = „nam tale est sepulcrum, tales (τοιῶνται) silvae, ut”, rell. Ad silva pro ramis vel fronde cf. Prop. I. 14. 5. Exequiis rite perfectis placata est anima nec redit, nec facile potest evocari (cantata = evocata 767); ad ritus autem pertinet, ut strues sepulcri s. rogi (765) sit ex felicibus lignis; quaedam erant male ominata ut ficus.

768 „Vixisse iterum” est calamitas mortuo (775); itaque post est tanti h. l., ut multis aliis non ponitur in infinitivo res desideranda, quapropter quis aliquid suscipiat, sed pretium, labor, periculum, quae quis solvat aut incurrat assequendi boni causa. Cf. de hac re copiosam disputationem Madvigii Opusc.² p. 553 (= II¹ p. 191). Nos: heb het er voor over (non: zooveel gelde u, ut alibi).

770 Insolitum vates deorum, etiam singularis sors quasi unum oraculum detur. Turbatum credo et olim fuisse: „tripodas sortesque deorum vox obscura decet”. V. 777

„oracula mortis” dicuntur a mortuo data.

775 Non proponit interrogationem poeta (ne nota repeteret, id consulto omisit), sed fingit solo carmine magae audito animam scire de quo consulatur. Sustuli distinctionem post consulit, umbram δὲ μέσσω positum, ante scire tanquam subiectum splendendum.

776 In M litterae a (in flatu) supra apertae, prius crus in e est mutatum, remansit alterum non mutatum, inde Steinh. fecit c et legit flechu, parum probabiliter.

778 Tactae, quod defendit Hosius J. J. 1893 p. 347 supervacuum et ἄκρῳον est; littora, oras, simm. tangit ratis, non homo ex terra adveniens. Sic octiens apud Lucanum. Quod si Acheron est tacitus amnis, ripa quoque sic dici potest.

779 „E cunctis” Heins. Misc. p. 150. „E cunctis” de re dubia aptum: non vidi Parcas, sed quod per omnes umbras constabat, rell.

Inpiaque infernam ruperunt arma quietem.
 Elysias alii sedes ac Tartara maesta
 Diversi liquere duces; quid fata pararent,
 Hi fecere palam, tristis felicibus umbris
 Voltus erat; vidi Decios, natumque patremque, 785
 Lustralis bellis animas, flentemque Camillum,
 Et Curios, Syllam de te, Fortuna, querentem.
 Deplorat Libycis perituram Scipio terris
 Infaustam sobolem; maior Carthaginis hostis
 Non servituri maeret Cato fata nepotis; 790
 Solum te, consul depulsis prime tyrannis,
 Brute, pias inter gaudentem vidimus umbras.
 Abruptis Catilina minax fractisque catenis
 Exultat Mariique truces nudique Cethegi.
 Vidi ego laetantis, popularia nomina, Drusos, 795
 Legibus inmodicos, ausosque ingentia Gracchos.
 Aeternis Chalybum nodis et carcere Ditis
 Constrictae plausere manus, camposque piorum
 Poscit turba nocens. Regni possessor inertis
 Pallentis aperit sedes, abruptaque saxa 800

781 *infernam* M (Stht), *eternam* V (s. s. *infernam*) U, 783 *diversi* M, 786 *inlustres bellis animas* l. Schol. Iuv. II. 156, *inlustres schol. Iuv.*, *animas bellis hoc ord.* R, *belli B*, *flentem[que]* B, 787 *curio* (s. s. s.) A, *sullam* M₁, *fortunam* M₁, 789 *subolem* M₁VU, 793 *catilina* M₁, *minas* B₁, *factisque* U (r add. m. 2), 795 *laetantis* A, 797 *aeterni* V (s. add. m. 2), c(h)alibis MVUG, c(h)alibum AEBv, 798 *constrictas* A₁B, *plausure* T₁, 799 *inertes* M₁, *in artes* B, 800 *pallentes* M₁AE, *abrupta[que]* U.

782 *Alii*. Ad ripas Stygis non poterat umbra proelium in medio Orco factum adspicere, *alii* praeter pugnantes sedes suas deseruerunt et in conspectum animae venerunt; ex cunctis his, nempe ex omnium voltu noscere potuit, quid instaret.

783 *Diversi* in omnes partes. Hask. in castra opposita campo, cf. ad 782. „At tart.“ Bntl.

793 „Quid quaeso interest inter *abruptis* et *fractis*?” interrogat Bntl. Potest, opinor, aliquis abruptum catenas de saxo, cui annexae sunt, et tamen manus habere inter se constrictas. Catilina apud Verg. Aen. VIII 668 „minaci pendet scopulo” et affixum scopulo cogitat Lucanus. Prometheus similiter saxo haeret. Non video igitur cur corrigendum sit: „at ruptis — tractisque catenis”. — „Nudi Cethegi” (794), cf. ad II. 543.

795 „Popularia nomina Drusos”, cf. I. 313 „et nomina vana Catones”.

796 „Legibus immodicos” iunxi cum *Drusos*; M. Livius Drusus turbator civitatis legem tulit ut iudicia aequa parte penes equites et senatum essent; vulgo, legibus imm.” cum „ausosque ingentia” iungunt.

797 „Chalybum”, minus usurpatus pluralis, eoque facile librariis ignotus, erat praefereendus, sed *populus* significatur, non materia. Sic quoque Stat. Theb. IV 173 „naxilis innumero Chalybum subtemine thorax”. „Carcere Ditis constrictae manus” i. q. homines qui constricti erant carcere, manibus plausere. Vix opus dicere constrictas manus non plaudere. Schrad.: „in carcere”, languide.

800 „Pallentis aperit sedes” cf. III. 17 „in multas *laevantur* Tartara poenas”.

Asperat et durum vinclis adamantanta paratque
 Poenam victori. Refer haec solacia tecum,
 O iuvenis, placido Manes patremque domumque
 Expectare sinu, regnique in parte serena
 Pompeiis servare locum. Nec gloria parvae 805
 Sollicitet vitae: veniet, quae misceat omnis
 Hora duces. Properate mori magnoque superbi
 Quamvis e parvis animo descendite bustis,
 Et Romanorum manes calcate deorum.
 Quem tumulum Nili, quem Tibridis adluat unda, 810
 Quaeritur, et ducibus tantum de funere pugna est.
 Tu fatum ne quaere tuum cognoscere: Parcae,
 Me reticente, dabunt; tibi certior omnia vates
 Ipse canet Siculis genitor Pompeius in oris.
 Ille quoque incertus, quo te vocet, unde repellat, 815

801 vinclis s. s. m. 2 M, 802 [re]fer m, refert AB, 805 om. A (add. a), pompei BR₁, pompeio MEAVr pompeis U, ne G, 806 sollicitat B, vitae om. s. s. m. 2 M, veniat G, 807 properate duci B, 808 descendite bustis U, descendite M, discendere A (ite s. s.) E, bustist M₁, 810 tumulus R, tumulūs G, abluat MVGEAB, alluat Uv, 811 ducimus a, pugna [est] MC (est m. 2 in M), 813 dabit eT (dabunt t) B (dab..it), 814 in oris aRgc, undis v, genitor pompeius in arvis U, arvis O vulgo, 815 ipse quoque R.

801 *Vinclis* pendet a *parat*: „parat adamantanta vinclis et poenam victori”. Adamantanta in supplicio Promethei sive catenas adamantinas et saxum, cui affigitur Titan, memorat Aeschylus in cognomini fabula, initio. *Asperari* (τραχύτιστα) videtur scopulus ad supplicium intendendum.

805 „Ne gloria” Guyet. „Parvae vitae gloria” quam amittis celerata morte; an: Caesaris gloria aliquamdiu post Pompeios superstitis? Alterum praeferendum propter *misceat*, quod sequitur i. e. aequiparet Caesarem Pompeio; ne invidias Caesari. Altera ratio habet quo se defendat: „properate mori” (807), sed hoc remotius.

808 „Descendite” in inferos. Nihil est cur cum Cort. ex deterioribus duobus *descendite* scribamus.

809 „Manes calcate”, VII. 457: „bella pares superis facient civilia divos” (imperatores mortuos), 459: „inque deum templis iurabit Roma per umbras” (imperatorum manes). Significantur igitur manes imperatorum divino honore mactati, qui quod hoc loco in orco, altero in templis esse dicuntur, in eo non est haerendum. Sed cum Pompeii ad inferos descendebant, nulli ibi erant Divi, quos calcare possent, Caesar aliquot annos post Pompeium decessit. Nec facile

crediderim umbras quoque ducum Romanorum nobilium significari; cur has *calcarent*, quod est summae ignominiae? Admodum improprie mandatum imponitur, quod effici tum quidem non poterat. Versus tamen ad explicanda illa: „magno animo descendite” manifesto additus est, nec dubito, quin sit genuinus, quamvis vitio laboret.

813 sq. Haec pertinent ad rumorem quendam de Magni umbra filio Sexto in bello navali Siculo oblata, aut ad figmentum poeticum, quo Lucanus in reliquo carmine erat usus. Hoc alterum opinatur Weisius. Ex schol. Vossiano ap. Web. „hic enim in Sicilia somniaturus est, patrem suum Pompeium ad se venientem et suadentem sibi *ut fugiat*” suspicari licet rumorem aliquem ex historia belli Scholiastae cognitum fuisse, quia plus dicit, quam Lucani verba continent. Sed potius cum Weisio facio. cavens tamen ne ex hoc incerto fundamento quidquam efficiam de ambitu carminis proposito. — V. 813 *omina* Bentl.

814 „In oris” dedi cum Bentl., qui vel hoc vel *undis* proponit; sed *oris* longe praestat ut similis: ORIS ARUIS, nec obliviscendum quidem navigantes saepe in terra noctem egisse, sed non in arvis, sed in oris pernoctant.

Quas iubeat vitare plagas, quae sidera mundi.
 Europam miseri, Libyamque Asiamque timete:
 Distribuit tumulos vestris Fortuna triumphis.
 O miseranda domus, toto nihil orbe videbis
 Tutius Emathia!" Sic postquam fata peregit, 820
 Stat voltu maestus tacito mortemque reposcit.
 Carminibus magicis opus est herbisque, cadaver
 Ut cadat et nequeunt animam sibi reddere fata
 Consumpto iam iure semel. Tunc robore multo
 Extruit illa rogum, venit defunctus ad ignis, 825
 Accensa iuvenem positum strue liquit Erichtho,
 Tandem passa mori, Sextoque ad castra parentis
 It comes: et caelo lucis ducente colorem,
 Dum ferrent tutos intra tentoria gressus,
 Iussa tenere diem densas nox praestitit umbras. 830

816 om. M (add. 2 m. marg.), 818 distribuet G, 819 nil MA, nihil E, 820 emathie A₁, totius A (tutius a), 822 carminibus (ni s. s. m. 2) M, 824 nunc g, 825 defunctus ad ignes U, 826 crect(h)o, M₁U₁R, positum iuvenem, hoc ord. G, 828 ultimum in pag. et 33um, om. U, add. u (ant. m.), ducente. colorem (ras. 1 litterae) M. In M sequuntur nomina pontificum Romanorum inde a Petro usque ad Stefanum, cf. Mnem. XIX p. 18.

816 „Quae sidera mundi”. Magnifice, ut oraculum decet, hoc *mundi* additum est, nam nihil nisi stellae navigantibus observatae potest significari. Cf. VII. 189 „sub quocunque die quocunque est sidere mundi”. Versum in M omissum iure defendit Kindler, p. 13.

818 „*Triumphis* dativus est; regionibus a nobis triumphatis”. Cn. Pompeius in Africa,

Cn. Pompeius filius in Europa (Hispania), Sextus Pompeius in Asia (Mileti) sepultus est. Martialis V. 74. „Pompeios iuvenes Asia atque Europa, sed ipsum | terra tegit Libyes”, rell. *Distribuet*, non video cur, Benth.

823 Fata (κῆρες) nequeunt nunc animam militis sibi vindicare, quoniam eam iam semel acceperunt; itaque eorum ius consumptum est.

M. ANNAEI LUCANI
PHARSALIA.

LIBER SEPTIMUS.

Segnior Oceano quam lex aeterna vocabat
Luctifugus Titan, numquam magis aethera contra
Egit equos, cursumque polo rapiente retorsit,
Defectusque pati voluit raptaeque labores
Lucis, et adtraxit nubes, non pabula flammis, 5
Sed ne Thessalico purus luceret in orbe.

At nox, felicis Magno pars ultima vitae,
Sollicitos vana decepit imagine somnos.

1 segnior — aethera l. inscr. Treverensis, cf. Hos., versum l. Lact. ad Theb. V. 177, lux Inscr. g, vocaret Lact., 2 tytan AV, lucificus M₁, luctificus rell. vulgo, 3 cursumque MVUBTRD, currumque AC, 4 et 5 omissos 1^a m. postea adscripsit U, 5 non pab. fl. l. Lact. Theb. V. 177, 6 thesalico U, 7 magni M (e corr.) VCRDc, magno mUEAG, magnum B.

1 Dies significatur ante aciem Pharsalicam, non ipsius pugnae, nam vesper, qui includitur v. 3 („retorsit equos”), manifesto non est is qui secutus est pugnam, nam sol aegre occidit, ut fatalem diem differret; narrationis quoque series probat, v. 7.

2 *Luctifugus* pro vulg. *luctificus* dedi; sol non facit luctum, sed fugit, non vult adspicere luctum, segnis movetur oriens, cohibet equos occidens et faciem abscondit ne adspiciat horrenda. *Luctifugus* videtur interpretes habuisse Lips. ap. Web. Commentum: „luctificus Titan *pro luctifugus*” Imo „al. luctifugus”. Interpungendum post *Titan*, quo facto *magis* post *segnior* aptum, sic enim *magis* emphasin novo membro (*numquam*) conciliat. Ad *retorsit* negatio non est iteranda, nec *segnior* huc pertinet. Bentl.: „*luciferos* — equos” sine auctoritate.

3 *Cursum* (equorum) impetum s. ferociam cohibuit, retardavit, rectius quam *currum*: „retorquere currum” i. e. vertere non patitur *magis minusve*.

4 *Defectus* eclipsin; *labores* de ea proprium cf. Verg. A. I. 742, Georg. II. 478; *raptae* i. q. ereptae, vulgus olim putabat eclipses per incantationem fieri posse; notum est „lunam de caelo rapere”, artificium magicum. Solem ali *ἀναθρυμιάσει* antiquissimi philosophi quoque opinati sunt; sol alitur „halitu terrarum” Sen. NQ. VI. 16.2; nubes autem e vaporibus nascitur, ib. II. 30. Cf. I. 14 et supra I. 415.

8 *Decepit* „decepit dormientem, dum sollicitus erat”. *Sollicitos* traiectum a persona ad accedens. Prodigium v. 9, sqq. comme-

Nam Pompeiani visus sibi sede theatri
 Innumeram effigiem Romanae cernere plebis, 10
 Adtollique suum laetis ad sidera nomen
 Vocibus et plausu cunei certare sonantes,
 Qualis erat populi facies clamorque faventis
 Olim, cum iuvenis primique aetate triumphi
 Post domitas gentes, quas torrens ambit Hiberus, 15
 Et quaecumque fugax Sertorius inpulit arma
 Vespere pacato, pura venerabilis aequae
 Quam currus ornante toga, plaudente senatu
 Sedit adhuc Romanus eques, seu fine bonorum
 Anxia venturis ad tempora laeta refugit, 20
 Sive per ambages solitas contraria visis
 Vaticinata quies magni tulit omina planctus,
 Seu vetito patrias ultra tibi cernere sedes,
 Sic Romam Fortuna dedit. Ne rumpite somnos,
 Castrorum vigiles; nullas tuba verberet auris. 25
 Crastina dira quies et imagine maesta diurna
 Undique funestas acies feret, undique bellum.

12 cuneos vulgo O, sonantes E₁, 13 populis ABD₁, faventis M(e corr.)gABE, faventum UG, 14 dum a, 16 in ras. V, inpulit A, quacunque C, fuga M(Sht)εC, fuga ex B, fugas (deleta s) D, 18 cum GR, ornata a (m. 2), 19 in fine honorum D, 20 recurrit T, 22 magni — planctus subducit V, omnia aT, 23 venere (s. s. cer) R, 24 in ras. V, 25 verberat U₁.

morat Iul. Obsequens 124: „ipse Pompeius pridie pugnae [die] visus in theatro suo”.

12 *Cunei* requiritur, non *cuneos*, quod in omnibus est libris: „visus est (9) sibi cernere innumeram effigiem plebis, et (visum est) attolli nomen, et plausu cunei certare „sonantes”, nempe: visi sunt.

13 *Populis* Bentl., quod traheret etiam *faventum* pro *faventis*, sed *faventum* est interpolatio; „clamorque faventum” inhaerebat memoriae ex aliis locis. Iungo: populi faventis facies clamorque. — Parum diligenter res exponitur, quasi theatrum Pompeium iam exstiterit anno 81, cum primum triumphum Pompeius egit de Africa, isque de Sertorio fuerit; theatrum Pompeium autem anno 55 constructum. Cf. Marquardt—Friedländer, Staatsverw. III. 511, 513. Praeterea XIV sedilia Equitum (19) anno 81 iis a Sulla ademta erant (lege Roscia theatri demum restituta). „Sedere in XIV” i. q. equitum esse.

17 *Vespere* = occidente; triumphavit de

Hispania et Sertorio a^o 71. Pura s. virilis toga opponitur purpureae triumphantium.

20 Subiectum desideratur, nam *quies* (22) non est aptum (quies refugit ad tempora laeta); vocabulum mens requiritur; Bentl.: „anxia mens curis” pro *venturis*. Conieci: „anxia venturis mens tempora laeta relegit”. Futuri significatio opposita temporibus laetis (praeteritis) aegre desideratur.

21 *Visa* in somnio; viderat plaudentem populum, nunc planctum expectare debebat.

25 „Nullas tuba verberet *auras*” Bentl. *Nullas* = non. Cf. M. Haupt Obs. Crit. p. 3, sqq. (repetitae in Opusculis). Alacrior negatio o consuetudine vitae vulgaris nata sensim pro simplici negatione usurpata. Ciris 177: „(Ciris) nulla colum novit, carum non respicit aurum”. Catull. S. 14, „at tu dolebis, cum rogaberis nulla”. Infra VII. 788 „nulla loci facies revocat — haerentis oculos”.

Unde pares somnos populi noctemque beatam?
 O felix, si te vel sic tua Roma videret,
 Donassent utinam superi patriaeque tibi que 30
 Unum, Magne, diem, quo fati certus uterque
 Extremum tanti fructum caperetis amoris.
 Tu velut Ausonia vadis moriturus in urbe,
 Illa, rati semper de te sibi conscia voti,
 Hoc scelus haud umquam fatis haerere putavit, 35
 Sic se dilecti tumulum quoque perdere Magni.
 Te mixto flesset luctu iuvenisque senexque
 Iniussusque puer, lacerasset crine soluto
 Pectora femineum, ceu Bruti funere, volgus.
 Nunc quoque, tela licet paveant victoris iniqui, 40
 Nuntiet ipse licet Caesar tua funera flebunt,
 Sed dum tura ferunt, dum laurea sarta tonanti.
 O miseri, quorum gemitus edere dolorem,

28, 29 *inverso ordine* V₁, 28 undique U₁ cf. 27, paras R, somnus a, populo V₁, populis E₁CRTM, populi AUK, 29 l. Prisc. II. 98.24 H, 32 fractum A (fructum a), caperetis VuMEBgA, raperetis UG, 33 orbe M₁, ausoniam — urbem T, 34 rati M, 35 haut V, 43 ah miseri V, *edere dolorem* M, *cedere* A₁ (c incerta) B₁M(Sht).

28 „Unde pares populis (dabis populis) somnos?” sententia est aliena, nunc agitur de Pompeio, non de quiete populorum. Ergo *populi* legendum: „unde tibi altum somnum pauperum parares?” *Pares* verbum esse puto, non adiectivum; quod si esset, per ellipsin esset explicandum: unde pares somnos accipies? (cf. Horatianum: „unde mihi tam fortem tanque fidelem?”). Sed „somni pares *populi*” pro *somni populi* est nimis coactum. „Pauperis somnus” fere proverbium et ab Horatio variatum: „somnia agrestium | lenis virorum non humilis domos | fastidit” C. III. 1. 21.

29 *Vel sic* i. q. vel morte instante.

32 *Fructus* vi verbali usurpatum, ut *spolium* pro spoliatione III. 132 et alia.

34 Subito transit ad tempus relictæ Italiae, idque tanquam praesens fingit „*vadis* velut Romam rediturus et in patria moriturus”, statim ad narrationem redit: *putavit*. Cf. ad VI. 237. Locus plenus affectus poetici, nec offendunt vitia historica v. 13. Illa, tanquam amatorem dimittens, numquam putavit (sic iungo, non: *numquam haerere*) se ne tumulum quidem eius adspecturam, quod preces suae de Pompeio dictae semper etiamtum valuissent: „rati voti de te semper conscia sibi”. Indignum

videtur poetae ne suo quidem tempore cineres Pompeii in Urbem reportatos cf. VIII. 842.

38 „Investisque” Scaliger abutens ingenio suo.

41 Non valde concinnum est *licet* priore loco de facto (*paveant*), altero loco de condicione cogitata (*nuntiet*) dici: „vel si nuntiet”. Sed hoc levius, aliud paulo gravius, quod versus 42 „affectum” loci corrumpit. Populus vere et ex animi sententia flebat Pompeium; non sequi debet: *sed* dum simul eius adversarium laudibus celebrat. Questus de ἀναισθησία populi longe abest. Si laudis Caesaris, impositae per potentiam victoris, mentio esset facienda, non id verbis fieri oportebat, unde plus quam necessaria obsequii testificatio posset effici. Suspicio post hunc versum (42) excidisse alium huius sententiae: „te recolent taciti”. — Nemo compulsus erat, ut sequeretur triumphantem in capitolium, lauream dedicanti.

43 Schol. Bern.: „mortem Pompeii flere non licebat, et omnis dolor gemitibus est consumptus”. Notum est Homericum II. VI. 202 ὃν θυμὸν κατέδωκε et vulgares formulae: zijn tranen inslikken, zich verbijten. „Lacrimas — devorat ipse dolor”

Qui te non pleno pariter planxere theatro!

Vicerat astra iubar, cum mixto murmure turba 45
 Castrorum fremuit, fatisque trahentibus orbem
 Signa petit pugnae. Miseri pars maxima volgi
 Non totum visura diem tentoria circum
 Ipsa ducis queritur magnoque accensa tumultu
 Mortis vicinae properantis admovet horas. 50
 Dira subit rabies; sua quisque ac publica fata
 Praecipitare cupit, segnis pavidusque vocatur
 Ac nimium patiens soceri Pompeius et orbis
 Indulgens regno, qui tot simul undique gentes
 Iuris habere sui vellet pacemque timeret. 55
 Nec non et reges populique queruntur Eoi
 Bella trahi, patriaque procul tellure teneri.
 Hoc placet, o superi, cum vobis vertere cuncta
 Propositum, nostris erroribus addere crimen?
 Cladibus inruimus, nocituraque poscimus arma, 60
 In Pompeianis votum est Pharsalia castris.
 Cunctorum voces Romani maximus auctor
 Tullius eloquii, cuius sub iure togaque
 Pacificas saevus tremuit Catilina securis,
 Pertulit, iratus bellis, cum rostra forumque 65
 Optaret passus tam longa silentia miles.
 Addidit invalidae robur facundia causae:
 „Hoc pro tot meritis solum te, Magne, precatur,
 Uti se, Fortuna, velis, proceresque tuorum

44 *theatro* M, 45 hasta M₁, commixto V, cum immixto D, 47 petit turbe (*corr. in turba*) C, 48 totam E₁, 50 properantis MR, (-tes m), admonet A (movet marg.) B, amovet R, 51 ad publica BKE₁, 52 vocatus B₁, 57 trahit B₁M₁ (Stht), 58 vertere AuEV, *perdere* cuncta M, perdere Uk, cunctas B₁, 59 est s. s. M, est VU, 60 inruimus R, 61 iam pomp. V, 62 Romani — togaque (63) l. schol. Iuven. VIII. 244, Rom. m. a. e. l. Aug. CD. XIV. 18, ep. 143(7). 3, 253 (155). 1, 64 sevos c, securis M (-res m), 65 belli R, 67 ac dedit Rg.

Ov. Met. XIII. 539, „devorare gemitus” Sen. Dial. VI. 1. 2: „palam gemitus devorasti”. Sed haec eo differunt quod homo ibi facere dicitur id, quod h. l. gemitus, qui non devorari, sed edere dolorem dicuntur; „quorum gemitus” audaci metaphora pro „qui gementes”. Quoniam tamen sententia, quamvis non perspicua, est bona, nihil mutavi. Certe non meliora *odere* (vet. odd.), *egere* (Oud.), *texere*. *Pariter* prox. versu est:

simul, communi actu, non respicitur ad v. 43. *Edere* tamen est satis humile vocabulum. Num *pressere*? (*psere*). Ceterum *quorum* iunge cum *dolorem*. [Postgate *clusere*.]

58 *Perdere* quamvis in M. lectum, tamen manifesto interpretamentum est; fortasse *vertere* sub *perdere* in ras. est.

61 *Pharsalia* i. q. bellum Pharsalicum cf. ad VI. 313.

Castrorum regesque tui cum supplice mundo 70
 Adfusi, vinci socerum patiare, rogamus.
 Humani generis tam longo tempore bellum
 Caesar erit? Merito Pompeium vincere lente
 Gentibus indignum est a transcurrente subactis.
 Quo tibi fervor abit? aut quo fiducia fati? 75
 De superis, ingrante, times? causamque senatus
 Credere dis dubitas? Ipsae tua signa revellent,
 Prosilientque acies. Pudeat vicisse coactum.
 Si duce te iusso, si nobis bella geruntur,
 Sit iuris, quocumque velint concurrere campo. 80
 Quid mundi gladios a sanguine Caesaris arces?
 Vibrant tela manus, vix signa morantia quisquam
 Expectat, propera, ne te tua classica linquant.
 Scire senatus avet, miles te, Magne, sequatur,
 An comes." Ingemuit rector sensitque deorum 85
 Esse dolos et fata suae contraria menti.
 „Si placet hoc, inquit, cunctis, si milite Magno,

71 affusi vinci socerum l. lib. gloss. cod. Bern. 16 f. 18r adfusi R, 72 humani *add. man.* 2 U, 73 lentum Tg, tarde G (lente g.), 74 te transc. g, devictis R, 77 ipsi R, tua MABEV(Sthtsua)URT, sua G, ipsae tua *post tua iterum* M₁ *postea erasa,*

79 duce M, iusso M, iusso s. s. m U, iussi V (iusso v), viso D, 80 sit ius et M₁ (ut vid., iures M₁(Stht), iuris c c. rell., quoscunque a, velint MgV, velim ABECURGk, campos ABE₁, 81 a M, arcis M₁, caesareis B, 83 te ne M (te net Stht) e s. s. (supra ne), 84 havet MB, abet c, 85 [an comes] M₁ adscr. m. 3 in marg., 86 faturuae M₁, vota suae R, 87 cunctis inquit G.

72 „Humano generi” melius quam: „humani generis” Bentl. dicit. Non video. Sententia: „nomen Caesaris significabit generis humani bellum intestinum?” Non erit amor P. R., sed bellum; simili metaphora aliquis *pestis* ipse dicitur.

74 „Gentibus”, rell. indignum est te, qui transcurrentes et quasi obiter gentes subegisti. *Indignum* nihil cum „moralis” dignitate commune habet sed, ut saepe, dissensum s. defectum convenientiae notat; participium est pro nomine verbali. Dativus *Pompeio* est tantum in *Argentinensi* et uno alterove ex deterioribus.

76 „Causamque — dubitas?”, haec interrogatio explicat superiorem „de superis times?": confidere oportet iustam causam Senatus dis curae futuram.

79 „Si imperium *accepisti* (a nobis) et nostra causa (pro nobis) bella geruntur, concedas ut acies (78) concurrant ubicunque

velint”. Cf. V. 46 „consultite in medium, patres, Magnumque iubete esse duces”. Non populus, sed senatus iussit Pompeium bellum gerere, quod ei licebat, sed Pompeii erat pugnam iubere; et sic *rogatur* Pompeius ut a iure suo recedat. — *Velim* omnino ferri non potest, et substitutum videtur, quod subiectum ante *concurrere* desiderabatur. Comm.: „[iuris] potestatis nostrae”, sed ius conceditur non senatui sed exercitui, qui duci suo parere debebat. Scire, inquit v. 84, avet senatus, num audeas, quemadmodum militibus, sic senatui quoque imperare. Ad hoc faciendum sane venia opus erat.

86 *Faturuae* in M non ex „dolos fatur <que> suae” natum, sed nihil est nisi mendum. „Contr. menti” i. q. contra atque opinatus erat.

87 Ordinem mutat non male Bentl. scribendo cum cod. Trinitatis, sed solo: „si

Non duce, tempus eget, nil ultra fata morabor,
Involvat populos una Fortuna ruina.

[Sitque hominum magnae lux ista novissima parti.] 90

Testor, Roma, tamen Magnum, quo cuncta perirent,

Accepisse diem, potuit tibi vulnere nullo

Stare labor belli, potui sine caede subactum

Captivumque ducem violatae tradere paci.

Quis furor, o caeci scelerum! Civilia bella 95

Gesturi metuunt, ne non cum sanguine vincant!

Abstulimus terras, exclusimus aequore toto,

Ad praematuras segetum ieiuna rapinas

Agmina compulimus votumque effecimus hosti,

Ut mallet sterni gladiis, mortesque suorum 100

Permiscere meis. Belli pars magna peracta est

His, quibus effectum est, ne pugnam tiro paveret;

o: Si modo virtutis stimulis iraeque calore

Signa petunt. Multos in summa pericula misit

Venturi timor ipse mali. Fortissimus ille est, 105

Qui, promptus metuenda pati, si comminus instent,

Et differre potest. Placet haec tam prospera rerum

Tradere Fortunae? gladio permittere mundi

88 *eget* M, non MA (nil a)BEDT, 90 *in marg. m. 3 et iterum in fine pag. m. 2, sed crasus* M, *om. B, addit b, in A om. postea add. (m. 1?)*, magna — parte R, 93 *potuis* M₁ (Stlt.), *versum subducit* V, 94 *violatae* MVUA, *violata* B₁, *romanae* G (*violatae* g), 95 *a caeci* B₁, 97 *abstulimus terras subducit* V, 98 l. Prisc. II. 50. 17 H, 99 *compulimus* M, *efficimus* ABM₁, *hostis* G₁, 100 *streni* AB, *mortemque* MA, 102 *tyro* AU, 103 *versum om. in marg. scribit m. 2 M, post insertus (1^a m.?)* ABK, *m. 2 in fronte add.* E, *add. m. 2 in U, a m. 2 R*, 104 *multos — misit in lit. U*, 106 *qui s. s. est* M (m. 2), *instet g*, 107 *differre* A, *hoc* U₁.

placet hoc cunctis, inquit, si" *rell. Idem* cum Roma inita", quo nihil efficitur.
G. *Milite* = tanquam milite.

90 Omittit A cum MB a prima manu, habet E, de C non liquet, quare in *μ* a fuisse videtur, et suspectus est.

92 „Tibi", Roma! Proximo versu *potui* pro vulg. *potuit* scribunt Guyetus, Bentleius, Hosius, quos secutus sum: „licuisset mihi Caesarem subigere pacis violatorum et iudicio tradere". Hoc enim est „tradere paci", poenam daret non vulnere sed damnatione. De fiducia Pompeii, qua sine vulnere hostem se superaturum magno numero equitum putabat vid. Caes. III. 86, med., melius tamen refertur ad v. 97, sq. Bentleius *Romanae* praefert, demonstrans „Romanae paci" posse significare: „paci

103 Delet Heins., in prox. interrogandi signum post *petunt* ponens, quod commendavi (Mnem. XVIII. 14) ut paulo melius. Versus suspectus continet dubium de virtute tironum alienum ab hoc loco, quo eorum laudes P. praedicat. Satis, inquit, iam actum est, quod tiro nunc est intrepidus; „signa petunt", iam id est aliquid, multi timore summa pericula incurrerunt. Versus autem non est librarii cuiusdam, sed poeta dignus; fortasse ex priore loci conformatione casu relictus, nempe: „belli pars magna peracta est (101) si modo virtutis stimulis — signa petunt", omisso vs. 102, in qua *si* mere est condicionalis, nulla adiecta dubii significatione = si tantummodo.

Discrimen? Pugnare ducem quam vincere malunt.
 Res mihi Romanas dederas, Fortuna, regendas, 110
 Accipe maiores et caeco in Marte tuere.
 Pompeii nec crimen erit nec gloria bellum.
 Vincis apud superos votis me, Caesar, iniquis:
 Pugnatur. Quantum scelerum, quantumque malorum
 In populos lux ista feret! quot regna iacebunt! 115
 Sanguine Romano quam turbidus ibit Enipeus!
 Prima velim caput hoc funesti lancea belli,
 Si sine momento rerum partisque ruina
 Casurum est, feriat; neque enim victoria Magno
 Laetior; aut populis invisum, hac clade peracta, 120
 Aut hodie Pompeius erit miserabile nomen.
 Omne malum victi, quod sors feret ultima rerum,
 Omne nefas victoris erit". Sic fatur, et arma
 Permittit populis, frenosque furentibus ira
 Laxat, et ut victus violento navita coro 125
 Dat regimen ventis ignavumque arte relicta
 Puppis onus trahitur. Trepido confusa tumultu
 Castra fremunt, animique truces sua pectora pulsant

111 accipi M₁, tueri A (tuere a) B₁ (M₁ Stht.), 115 quod A (quot a), 116 qua B, enipeus AV, enifeus C, 118 ruinae a, 120 haclade (s s. s.) M, caede G (clade g), 122 fors BE, 123 fati D, 125 victis d, choro MAEURD, 126 victis V₁.

112 Nemo me incusabit quod proelium suscepi, nemo laudabit, si vicero. Nempe invitus et inglorius ad pugnandum trahitur. Hoc durum erat, nam Caesaris urgebat fortuna (v. 113).

114 *Pugnetur* Heins. Advv. p. 159 et Guyet.: „quod est indignantis”; Bentl.: „*pugnetur*, quantum — malorum | in populos vox ista feret!” nempe vox PUGNETUR. Eleganter. Sed quod improbat *ista* non satis ad proprietatem Lucani attendit; et *pugnatur* cum superioribus iungendum est: Caesar superior est apud deos, nam pugnatur, i. e. eius votum ratum est.

117 „*Hoc caput*” est ipsius Pompeii „Sine momento rerum” cf. III. 337: „non pondera rerum nec momenta sumus”, IV. 819 „momentumque fuit mutatus Curio rerum”.

120 Miserabilis erit Pompeius, si victus fuerit, invisus, si victor (Schol. Voss.). Rationem haec afferunt superiorum: „*victoria* Pompeio non laetior erit (quam mors), hac enim clade illata”, rell. — *Hodie*, non oppositum est illis *hac clade peracta*, sed asseverando inservit, ut in Vergiliano „num-

quam omnes hodie moriemur inulti”. *Hodie* = hoc ipso die homo potentissimus factus erit nomen, nil amplius.

122 Omne malum, quod feret fortuna belli, adscribetur victo duci, omnis atrocitas victori vitio dabitur. „Sors ultima rerum” i. q. ultimus eventus belli.

125 „Laxat et ut”. Claudicat sententia, et enim non habet quo referatur; merito id displicuit Bentleio, non feliciter emendanti „laxat ut *evictus*”; nam *evincere* fere translata significatione ponitur et nusquam in Lucano legitur. Cf. Stat. Theb. VII, 558 (evictus pactis), IX. 840 (evicta pudore), Val. Fl. II. 186 (evicta matrum corda), Sil. It. III. 581 (desidia virtus evicta), paulum diversa Val. Fl. I. 248, Verg. A. II. 630. *Ut* additum sine apodosi Lucaneum est (cf. I. 118, II 665 et al.). Quandoquidem *uti*, quod hic omisso *et* metrum ferret, ab eo alienum est, conicio: „laxat *vi* (*ui* = *ut*) victus, violento *ut* navita coro”, cf. *ferae* et IV 238, *rati et*, alia.

128 „Animique truces” i. e. qui modo tam truces erant, cum quadam ironia.

Ictibus incertis. Multorum pallor in ore
 Mortis venturae, faciesque simillima fato. 130
 Advenisse diem, qui fatum rebus in aevum
 Conderet humanis, et quaeri Roma quid esset
 Illo Marte palam. Sua quisque pericula nescit
 Adtonitus maiore metu. Quis littora ponto
 Obruta, quis summis cernens in montibus aequor, 135
 Aetheraque in terras deiecto sole cadentem,
 Tot rerum finem, timeat sibi? Non vacat ullos
 Pro se ferre metus: urbi Magnoque timetur.
 Nec gladiis habuere fidem, nisi cotibus asper
 Exarsit mucro; tunc omnis lancea saxo 140
 Erigitur, tendunt nervis melioribus arcus,
 Cura fuit lectis pharetras inplere sagittis,
 Auget eques stimulos, frenorumque artat habenas.

129 in ore est U, 130 et mors ventura est M₁VRDTGb, et mors ventura [est] a, mortis venturae [est] ABU, mortis venturae est m, morti uK, 131 que fatum c, 133 palam est O vulgo, 134 attonitus A, metu est M₁, 137 illos B, ullus V (ullos v), 139 cotibus ABEG, cautibus rell., 142 faretras V, 143 artat MACEVUGT, aptat vk.

Acerbe quoque „sua pectora”, postea fortasse non hostilia.

130 Corruptela sic processit *venturae*, *ventura e*, *ventura est*, tum *mortis* in *mors* mutatum, ut subiectum adesset, denique metrum correctum addito *et*. *Mortis venturae* [est] igitur est vera lectio. *Est* post 129 non necessarium in uno U invenitur. V. 130 „simillima leto” Bentl., coll. 131 „fatum”. *Futo* quod eos manet. „Et mors ventura est” Heins. p. 159.

133 Vulgo: „quaeri Roma quid esset, | illo Marte palam *est*” in quo vitiosum est *esset*; mirum neminem sensisse. „Quid esset” glossator Thuanei 3: „vel libera vel non”, ancilla Caesaris necne.

137 Cf. III. 103 „vix odisse vacat”. *Non vacat* in his non ad tempus sed ad animum et voluntatem refertur; quasi: non in mentem venit. Ad lectionem in V: *ullus* cf. VII. 631 „nullosque hominum lugere vacamus”. Cum v. 134–137 cf. II. 290, ubi interitus imperii cum lapsu caeli et fine mundi similiter comparatur.

139 Distinguenda puto *cos* (*cotis*) et *cautes*, certe in singulari numero; in plurali *coles* pro *cautes* (= saxa) invenitur, quam recte nunc non quaero; sed de lapide ferro acuendo apto cur admittamus *caus* (!) non video, μ hoc loco *cotibus* habuisse videtur,

ut recte ABE. *Exarsit*, dum scintillas ex cote elicit. Cf. Hor. C. II. 8. 15 (Cupido) semper ardentis acuens sagittas *cote* cruenta, ad Pis. 304 fungor vice *cotis*, Verg. A. VII. 627 subigunt in cote securis. Cortius *cautibus* revocavit, ratus MSS. postulare. *Saxum* v. 140 pro cote ut Tac. Ann. XV. 54 „pugionem — asperari saxo et in mucronem ardescere iussit” et saepius.

141 „Saxo | *erigitur*” pro fingitur in rec-tum (opp. *curvare*) sine exemplo est, praecipue cum *saxo* iunctum me iudice non ferendum; „erigere hastam saxo” est opponere (ponere contra) saxo. Solum aptum est *corrigitur*. Notum est tela facile in proelio clypeis retundi; pila inventa etiamnunc ostendunt. Mutatio prope nulla est: *erigere* vel *origere* et *erigere*. Quominus reciperem prohibuit non tam quod vocabulum (iniuria) humile videri possit, quam quod exemplum huius usus non possum afferre. Omnino *corrigere* est rarum apud epicos. *Dirigitur* C? *Exigitur* Guyet („exigere lanceam” apud epicos est *proicere*). [Haec scripta ante editionem Postgati, qui idem].

143 *Eques* collective pro equitatu; efficeret hinc licet in stimulorum usu non certam normam fuisse observatam. *Artare habenas* aliud significat quam vulgo; artat frenum eques per momentum temporis, dum vehitur, ad equum reprimendum (cf. Paneg. ad

Si liceat superis hominum conferre labores,
 Non aliter, Phlegra rabidos tollente Gigantas, 145
 Martius incaluit Siculis incudibus ensis,
 Et rubuit flammis iterum Neptunia cuspis
 Spiculaque extenso Paeon Pythone recoxit,
 Pallas Gorgoneos diffudit in aegida crinis,
 Pallenaea Iovi mutavit fulmina Cyclops. 150
 Non tamen abstinuit venturos prodere casus
 Per varias Fortuna notas. Nam Thessala rura
 Cum peterent, totus venientibus obstitit aether,
 3: Inque oculis hominum fregerunt fulmina nubes
 Adversasque faces, immensoque igne columnas, 155
 Et trabibus mixtis avidos typhonas aquarum
 Detulit, atque oculos ingesto fulgure clausit.
 Excussit cristas galeis, capulosque solutis

145 rapidos c, gigantes VU, 146 marcius A, 148 phitona MU, phytona A, pythona V, pytona R, 149 aegide R, 150 palleneae A, fulmina M₁, vulnera R, 152 thessala M₁AB, tessala U, 154 *versum in summa pag. scripsit m.* 2 MK, (om. U Stht), 155 immenso U, 156 sifonas C, typonas UD, tifonas c (*secundum unam glossam*), thiphonas V, tiphonas G, pytonas A, pythonas KE, pithonas M (*corr.*: phitonas), phythonas Conr. v. Murc.

ap. Manitium l. l. p. 711, 157 incerto fulgure G, iniecto fulm. g, iniecto m, fulgore AU, clusit M, 158 et 159 l. Eutyches V. 480 K, 158 exclusit U, scapulasque, capillosque varr. lectt. ap. Eut.,

Messallam Tib. IV. 1. 91 et alia), h. l. de praeparatione ad pugnam futuram agitur. Non tamen *apta!* melius est, manifesta glossa. Cf. Heins. p. 159, sq.

145 *Tollente* i. q. nutriente; Phlegra eadem quae Pallene cogitatur, peninsula regioni Macedonicae praetexta (*ἐν τοῖς ἐπι Θράκης*), non campi Phlegraei in Campania; suadet mentio Pallenes (150). Cum Gigantes coorti essent in deos, fornaces Cyclopum („Siculis incudibus”) incaluerunt in reparando tridente („N. cuspis”), fulminibus renovandis (*mutavit*); Pallenae destinatas (150) sagittas obtusas Pythone interfecto renovavit Apollo (148), Pallas aegida paravit, Gorgonis in ea affixae crines diffundens. Ad *recoxit* cf. Verg. A. VII. 637, „recoquunt patrios fornacibus enses”.

154 Fulmen ex nubibus oriri sive collisis sive vento percussis vulgaris opinio erat, cf. ad l. 151; nunc prodigium est, quod palam suis oculis adspiciunt fulmen e nubibus disruptis prodire, vel (poetico more) fulmen rumpere nubes. Versus sine dubio Lucani, sed turbat nexum inter 153 et 155.

155 *Adversasque faces*. Iul. Obs. Prod. 124

„a Dyrhachio venientibus *adversa* fuere fulmina: examen apum in signis portendit (consedit?)” cf. 160. *Trabes* in caelo Iul. Obs. 122, de forma quadam nubium.

156 Duae lectiones sunt prout a P aut a T(c) vocabulum incipit *py(i)t(h)onas* habuit *μ*, *ty(i)p(h)onas* reliqui praeter C: *sifonas*. Plin. II. 131 „(flatus quidem) sine igne, hoc est sine fulmine, verticem faciunt, qui typhon vocatur”. *Typhonas* eo quoque praefendum, quod *pythonas* ex v. 148 in memoria haerebat. *Avidos*, (non *rabidos* ut Guyeto placet) „aether *detuli* typhonas” intellegendum de nubium per ventum volutatione ad terram descendente et e mari quasi exsurgente aquas (hoos). Scholium Daventr: „typhones venti terribiles; alii quoddam igneum fulmen”, cf. Plin. l. l. 132. *Siphonas* Grotius, quem refellit Bentleius.

157 „Ingesto *sulpure*” Haskins, *fulgore* Hos.

158 Legendum conicio: „*capulisque* solutis! perfudit *gladios*” paulo minore mutatione quam Guyetus: „*capulis* — solutos *gladios*”. Videtur Lucanus *capulus* pro vagina dixisse contra usum, nam in manubrio liquefaciendo (*perfundendo*) quod prodigium insit,

Perfudit gladiis, erectaque pila liquavit,
 Aethereoque nocens fumavit sulphure ferrum. 160
 Nec non innumero cooperta examine signa,
 Vixque revolsa solo maiori pondere pessum
 Signiferi mersere caput rorantia fletu
 Usque ad Thessaliam Romana et publica signa.
 Admotus superis discussa fugit ab ara 165
 Taurus et Emathios praeceps se iecit in agros,
 Nullaque funestis inventa est victima sacris.
 At tu, quos scelerum superos, quas rite vocasti
 Eumenidas, Caesar? Stygii quae numina regni
 Infernumque nefas et mersos nocte furores? 170
 Inpia tam saeve gesturus bella litasti?
 Iam (dubium, monstrisne deum nimione pavori
 Crediderint) multis concurrere visus Olympo
 Pindus et abruptis mergi convallibus Haemus,
 Edere nocturnas belli Pharsalia voces, 175
 Ire per Ossaeam rapidus Boebeida sanguis;
 Inque vicem voltus tenebris mirantur opertos
 Et pallere diem galeisque incumbere noctem,
 Defunctosque patres et iuncti sanguinis umbras

159 ereptaque — liquavit Prisc. 398.7 H., tela Prisc., erectaque VU, ereptaque rell., vulgo, 160 l. Isid. de N. R. XXX. 4, aethereoque MABcE, aetherioque G, sulphore s. s.

h M, sulphore A, sulphure G, 162 vixque — caput (163) l. Prisc. 346.24 H, pressum O vulgo, 163 signiferi a, 165 discussa — taurus (166) l. Serv. Georg. II 395, A. IX. 624, Myth. Vat. III. 6. 32, p. 194 B, 166 tauros M₁, emathias g, se iecit M („redegit” antea fuisse susp. Stht), praeceps eiecit A (se a) B, 168 quo scelerum A, 169 que numina CT₁, 171 tamen saeve M₁, 172 monstris nec B, nimiove AMEVUD, nimioque G, pavori AM (Stht — ro M)V, vaporis D, pavore rell., 175 aedere G, 176 osseam a, rabidus E₁, boeteida A, boeboeida MUV, boetida E, boboidea R, 177 miratur A, 178 concumbere c, 179 cunctas O vulgo, def. volitare p. et s. u. (om. cunctas) VUg, defunctos[que] RT, occisi p ius (leg. occisi prius) glossa ad sanguinis M.

non video; sed discissa vagina fulmen liquefecit gladium. — Erecta recepi ex VU, erepta obscurum est et certo otiosum.

160 Aetherio cum Cortio Hosius. Ad 161 cf. supra ad 155, App. Civ. II. 68 fin.

162 Vulgo *pressum*. Sed quomodo signa, quae manu portat, signiferi caput premere possint, nemo dicet. *Pessum* Lucanus III. 674 extra vulgarem iuncturam *pessum dare* usurpavit. Iungo „*pessum — merserunt*”, cf. VI. 1, 2. VII. 235, al. Signa guttis madaefacta pondere suo deorsum titubantem traxere signiferum, ut caput eius obrueretur (nempe terra, ut 174).

165 „*Devotus superis*” aut „*admotus sacris*” Hoinsius.

168 „*Scelerum superos*” i. q. principes scelerum. Bntl. *sceleri*. — *Rite* nempe tibi, dii tui non adversi fuerunt, acerbe!

172 *Nimione* primus Bersmannus. Cf., si tanti, Hand. ad Turs. IV. 87.

174 *Vergi* Bntl. quia *mersos* legitur v. 170.

176 Aqua fluens per paludem Boebeida videtur sanguis esse.

177 sq. Florus II. 13. 45. Roszb. (IV. 2 D.): „fuga victimarum, examina in signis, *interdium tenebrae*”.

Ante oculos volitare suos. Sed mentibus unum 180
 Hoc solamen erat, quod voti turba nefandi
 Conscia, quae patrum iugulos, quae pectora fratrum
 Sperabat, gaudet monstris mentisque tumultu,
 Atque omen scelerum subitos putat esse furores.
 Quid mirum populos, quos lux extrema manebat, 185
 Lymphato trepidasse metu, praesaga malorum
 Si data mens homini est? Tyriis qui Gadibus hospes
 Adiacet, Armeniumque bibit Romanus Araxen,
 Sub quocumque die, quocumque est sidere mundi,
 Maeret et ignorat causas, animumque dolentem 190
 Corripit, Emathiis quid perdat nescius arvis.
 Euganeo, si vera fides memorantibus, augur
 Colle sedens, Aponus terris ubi fumifer exit,
 Atque Antenorei dispergitur unda Timavi,
 „Venit summa dies, geritur res maxima, dixit; 195
 Inpia concurrunt Pompeii et Caesaris arma”

180 ante oculos ululare MVU (s. s. volitare v), 182 iug. q. p. fratrum V, 183 monstris V, tumultus A (tumultu a)Mb, tumultum G, 184 putat esse M, 185 vocabat G (manebat g), 186 limfato tr. m. l. CGL. V. 113, lymphato (h s. s.) M, 188 araxem A, araxen M, 189 est addidit m. 2 M, versum in margine habet G, 191 pendat B, nescius MV, nescit in ABCEU (in ras.)K, nescit quid perdat G, 193 fum . . . M.

180 „Ante oculos” non cum *ululare*, quod MVU praebent, iungi potest; cum semel *ululare* coniectura receptum esset, *volitare* primitiva lectio supra scripta est, et inter versus posita, deinde ab alio correctore cum superiore versu 179 coniuncta, omis- sis verbis *que* et *cunctas*. Memorabile exem- plum interpolationis. — „Sanguinis umbras, affinium manes” Comm. — Bentleius et Heins. p. 160: *iuncti*, vere; sanguis iunctus i. q. cognati, cf. I. 111. [Defendit: „ululare patres et sanguinis (?) umbras ante oc. volitare suos” Postgate].

184 Subitos furores, dum externati spec- tra vident, putant sibi portendere caedem prospere perpetranda: (omen scelerum esse putant). Itaque Caesariani (nam hi significantur) putant patrum et affinium umbras prodigium esse caedis eorum. V. 183 *spirabat* teste Burmanno h. l. et ad II. 138 Heinsius, sine dubio reiciendum. Bentleius: „— monstris; mentisque *tumultus* atque omen”, rell. Sed male „tumultus atque omen” componuntur, alterum est res desiderata (*omen scelerum*), sed non *tumultus*. *Furores* sunt subiectum (hos

experiebantur, de his quaerebatur), hi erant quod optabant omen, sed *tumultus* huc non quadrat. [V. 180 *dementibus* pro *sed mentibus* Postg. Acute].

187 „Tyriis — adiacet” *Romanus* huc quoque pertinet: extremi occidens et oriens memorantur, ubi Romani habitant.

191 „Nescius arvis” Heins. (ad Ov. *Metam.* V. 579, Advv. p. 161), Oud., Cort., Bentl., Burm. Subiectum *Romanus* in sententiam relativam insertum est. *Corripit* i. q. reprehendit, iniuria enim, ipso indice, dolet, nescit quantum perdat.

192 Historiola haec de Cornelio augure ab aliis quoque memoratur praecipue a Livio, apud Plut. *Caes.* 47, Iul. *Obs.* 124. Loca hic memorata non multum inter se distant: Timavus et Patavium, ad Padum ab Antenore conditum, et Venetia (Euganei) et Aponus, et ab aliis quoque poetis iunguntur, cf. Sil. It. XII. 214 et alia ap. Bentl. „Aponus fumifer”, ex terra s. fonte prodiens torrens spargit aquas, quod Propertius *rorare* dixit IV. 1. 123 (de Mevania).

Seu tonitrus ac tela Iovis praesaga notavit,
 Aethera seu totum discordi obsistere caelo
 Perspexitque polos, seu numen in aethere maestum,
 197 Solis in obscuro pugnam pallore notavit 200
 Dissimilem certe cunctis, quos explicat, egit
 Thessalicum natura diem; si cuncta perito
 Augure mens hominum caeli nova signa notasset,
 Spectari toto potuit Pharsalia mundo.
 O summos hominum, quorum fortuna per orbem 205
 Signa dedit, quorum fati caelum omne vacavit!
 Haec et apud seras gentes populosque nepotum,
 Sive sua tantum venient in saecula fama,
 Sive aliquid magnis nostri quoque cura laboris
 Nominibus prodesse potest, cum bella legentur, 210
 Spesque metusque simul perituraque vota movebunt,
 Adtonitique omnes veluti venientia fata,
 Non transmissa legent, et adhuc tibi Magne favebunt.

Miles ut adverso Phoebi radiatus ab ictu

197 tonitus (r s. s.) M, 198 aethera M (ut vid.) VUAEG, absistere RD (obs. r), 199 que om. add. m. 3 M, numen MEAVRG(sic)B, lumen VUK, 200 *inseruit omissum* m. 1 A, om. BK, in marg. m. 1 M, suo loco omissum add. m. 2 inter 195 et 196 E, a. m. 2 R, 202 *thessalicum natura* U, 205 summus A (summos a) B₁, 206 vacabit A (s. s. v) BK, vacabat EuGRT, 207 nepotesū D (i. e. nepotes nepotum), 209 *incuria om. posuit* m. 2 in marg., iterum legitur in calce pag. a m. coaeva M, 210 vota legentur R₁, gerentur G (legentur g), 211 monebunt (movebunt a) AB, manebunt Ug, 212 *vementia fata* D.

198 *Aera* ante Cortium legobatur, quod certo ineptum est, etsi *aethera* quoque aliquam difficultatem habet; *caelum* sidera significare videtur, *aether* est sublime candens, quod solidum popularis opinio credebatur, ut cadere posset. — Apud Plutarchum Cornelius sentit Caesarem vicisse.

199 Duae formae huius loci fuisse videntur: 1^a „seu *lumen* in aethere maestum | solis (fuit) et obscuro pugnam pallore notavit”, 2^a „seu *numen* in aethere maestum (notavit v. 197)” omisso altero versu. Ante *notavit* (v. 200) subiectum est *lumen*: „seu lumen fuit maestum, et notavit pugnam”; in priore conformatione loci et pro in post *solis* fere necessarium est, ut consensu statuimus Kindler, p. 18 et ego Mnem. XVIII. 9. Versum 200 deletum credo a poeta quod 197 similiter exiret. Ad *pallore* cf. 178.

202 „Mens hominum” i. q. intellectus humanus, non recte cum *cuncta* iungitur, melius cum *signa*. Non male Burm. *cauta*. *Explicat* i. q. offert, ostendit, metaphora

sumta a custode thesauri, qui integumenta amovet. Cic. Or. I. 161. „tanquam in aliquam locupletem domum venerim non explicata veste”. [*Caeca* commendat Postgate].

207 „Haec” i. q. horum hominum (Caesaris et Pompeii 205) res gestae; per epexegetin v. 211 explicatur. „*Populos nepotum*” turbam, cf. I. 153 „populosque parentis terruit”, VIII. 253. Sil. It.: „haec mitte in populos” (VI. 710) idem quod: „in saecula mittere”, II. 511 posteris trudere.

209 „Cura laboris” cura in nostro carmine posita. *Peritura vota* 211 incerta, vana, ut *σώζεσθαι* dicuntur quae eventum habent. *Monebunt* in AB e *manebunt* exstitit (sic Ug), deterius multo quam *movebunt*, quod misericordiae et amoris notionem comprehendit. Per „spesque — vota” (211) resumitur et amplificatur *haec* (207). Versus veri amoris pleni. V. 213 *adhuc* pro etiam tunc. Post Ciceronis aetatem discrimen negligitur.

Descendens totos perfudit lumine collis, 215
 Non temere inmissus campis, stetit ordine certo,
 Infelix acies. Cornus tibi cura sinistri,
 Lentule, cum prima, quae tunc fuit optima bello,
 Et quarta legione datur; tibi numine pugna
 Adverso Domiti, dextri frons tradita Martis. 220
 At medii robur belli fortissima densant
 Agmina, quae Cilicum terris deducta tenebat
 Scipio, miles in hoc, Libyco dux primus in orbe.
 At iuxta fluvios et stagna undantis Enipei
 Cappadocum montana cohors et largus habenae 225
 Ponticus ibat eques. Sicci sed plurima campi
 Tetrarchae regesque tenent magnique tyranni
 Atque omnis Latio quae servit purpura ferro.
 Illuc et Libye Numidas et Creta Cydonas
 Misit, Ituraeis cursus fuit inde sagittis, 230
 Inde, truces Galli, solitum prodistis in hostem,

215 descendens a, toto R, perfudit V, 217 cornus — datur (219) l. fragm. Bobiense V. 564. 25 K; cornus — sinistri l. Charisius Exc. I. p. 547, 5 K. Prisc. 210.18 H; cornus — Lentule (218) l. Servius Aen. III. 22; cornus l. Anecd. Helv. 127.22, cornu (s. *deleta*) AV (s. add. m. 2) c (v. 25 Us), cum (*pro cura*) Charis, 220 fons (s. s. r) M, adversa B, 221 ad G, dessant a, 222 tenebit B, 224 iusta M, 225 habenis MaEBK, habena G, choors G, 226 sicci et (*deleta* s)A, 227 tetrarce U₁, 228 omnis i s. s. M, 229 post 232 d, 230 itireis AE, ythireis V, itereis a, et itureis U, 231 proditis (s. s. s.) MA(proditis a) B, orbem G (hostem g).

215 „Totos perfudit campos”. Evidenter res ob oculos ponitur: solis radii armis militum splendentibus reiecti illustrant collem. Mire Bentl.: „miles (214) ut(pote) radiatus, *perfundit* lumine colles, *nec* temere inmissus campis”. In vulgata a „non temere” incipit apodosis, cuius primarium verbum est *stetit*; verba „infelix acies” apposita sunt tanquam epiphonema.

217 In ordine aciei pleraque cum Caes. Civ. III. 88 conveniunt, nempe Scipio mediae aciei praeest, a dextro cornu fluvius (Enipeus, nomen Caesar omittit), in sinistro cornu prima et tertia (et quarta Luc.) legio constiterant. Domitius (L. Domitius Aenobarbus) memoratur quod eius mortem erat relaturus (600), ut statim oculos in eum convertat (Corfinii a Caesare dimissus II. 511). Scipio (Q. Caecilius Metellus Pius) socer est Pompeii, Luceriae antea praesidens II. 473, cf. VI. 311; post mortem Pompeii Pompeianorum in Africa dux (v. 223 „Libyco dux primus in orbe”) ibi cecidit. Lentulus (L. Cornelius) est consul superioris anni cf. V. 16, VIII. 328.

222 „Cilicum terris”, Scipio a. 49 cum imperio in Syria erat, unde in Macedoniam vocatus a Pompeio, magnas cupias adduxerat. Caes. Civ. III. 31. Pro *fortissima* Bentl. *firmissima* secundum Caes. Civ. III. 88, sed ibi non de eisdem copiis, sed de cohortibus Hispanis aut solis aut potissimum usurpatum est.

224 „Fluvios” i. q. aquas, fluenta. Verg. Georg. III. 301: „fluvios praebere (pecori)”. De Enipeo cf. ad VI. 371.

225 *Habena* praefendum, nec codd. obstant, nam ex μ certe Ashb. confirmat, et fortasse M, quem Stht. dicit *nis* in rasura habere.

230 *Inde* hoc versu et 231 intellege, quem admodum 229 *illuc* et 232 *illic* de *sicco campo* v. 226, qui a sinistra extendebatur (a dextra locus erat paludosus).

231 „Truces Galli” „Allobroges, qui ad Pompeium defecerant, Caes. Civ. III. 59—61”. Haskins.

Illic pugnaces commovit Hiberia cetras.
 Eripe victori gentes, et sanguine mundi
 Fuso, Magne, semel totos consume triumphos.

Illo forte die Caesar statione relicta 235

Ad segetum raptus moturus signa, repente
 Conspicit in planos hostem descendere campos,
 Oblatumque videt votis sibi mille petum
 Tempus, in extremos quo mitteret omnia casus.

Aeger quippe morae flagransque cupidine regni 240

Coeperat exiguo tractu civilia bella
 Ut lentum damnare nefas. Discrimina postquam
 Adventare ducum, supremaque proelia vidit,
 Casuram fatis sensit nutare ruinam;

Illa quoque in ferrum rabies promptissima paulum 245

232 cedras a, celtas D, 234 fusa B, fuso M, 237 hostes M, 239 tempus U, 240 mundi ABEKT, 242 vel lentum C (ul pro ut), dampnare M ut semper et promptissima paulo post et sumpserit, 243 suprema M, 244 [et] fati MAEKUT, [et] fatis VR, 245 bellum G (ferrum g).

232 Ex Iberia Romanos fuisse in exercitu Pompei hariolatur Burmannus, ut *cetras* corruptum doceat et *Celtas* (Omniboni) commendet. Quidni potuerunt cum Afranianis victis Hispani ad Pompeium transisse. Bentleius non fert: „*pugnaces cetras*” et corrigit *lunatas*. At *cetras* = cetratos. Ceterum praeter D etiam Bersmanni codex et alii deteriores habent *Celtas*. De cetra Iberis propria Sil. X. 230.

233 „Eripe – gentes”. „Occidantur, inquit, omnes, ne sit cui Caesar imperet victor” Schol. Voss. „Totos consume triumphos” omnem triumphandi opportunitatem in posterum deme, devictis nunc semel (κατά-παζ), quibus singulis devictis posset triumphare. Triumphos pro populis „triumphandis”, collato II. 644 Haskins dictum putat. — Contorta est demonstratio, ut sit quod in Pompeio laudetur.

235–249 ciicit Guyetus et putat supplementum esse Pollae Argentariae aut alius.

238 sq. Heins. „oblatumque *ultra*” (propter *conspicit* et 243 *vidit*) et proximo versu „quod mitteret”, posterius melius sine dubio; quod sic externum aliquid est quod expectat; quae ipsi facimus non expectamus.

241 „Exiguo tractu” quae lente, paulatim procedunt; civilia bella celeriter procedere debebant, hoc est Caesare Lucaneo dignum. Abhorrebat igitur a tali bello ut pesto aut scelere, quod sensim serpit. *Tractus*

h. l. non est mora, sed processus, tenor, ut „tractus temporis”, „tractus aetatis” dicitur. Ablativus qualitatis pro attributo vocabuli *bella*, de quo alibi dixi.

244 Locum corruptum secundum codices dedi; et sine auctoritate Burm.; s post *fati* in quibusdam codd. negligentia omissum esse probabile (minus credibile temere additum). Recte de MSS. iudicant Oudend., Hosius; *fati* Grotius; *fatis sensim* Heins. p. 161; *cessuram fatis* Bentl.; Trampe p. 64 desperat. Non credibile est apodosin incipere a *casuram*; languida foret sententia; „postquam vidit discrimina adventare, sensit ruinam adventare”, apodosis sic idem fere continet, quod protasis. Coeperat, inquit, moras odise (desiderabat pugnam 240). Sed (particula adversativa, ut saepius, ommissa) postquam ducibus instare perniciem reputavit, *ca cupiditas cessavit*. Haec requiritur oppositio, cuius alterum membrum est in v. 245, haec apodosin continet ad verba: „discrimina postquam – ruinam”. Itaque v. 244 nil nisi confirmat superiora: „postquam discrimina ducum animadvertit, sensitque pendentem ruinam iamiam se aut Pompeium oppressuram, pugnandi rabies elanguit.” Compara „*formidine mersa*” v. 243. Itaque contra codd. defendo „*casuram et fati*”, nam *ruinam* defini debet, et *fatis* prorsus inutile; reciperem, nisi et postpositivum rarum esset apud Lucanum, cf. I. 403, VI. 579. Ad *ruinam* cf. I. 494.

Languit et casus audax spondere secundos
 Mens stetit in dubio, quam nec sua fata timere,
 Nec Magni sperare sinunt. Formidine mersa
 Prosilit; hortando melior fiducia volgo:

„O domitor mundi, rerum fortuna mearum, 250
 Miles, adest totiens optatae copia pugnae.

Nil opus est votis: iam fatum accersite ferro.

In manibus vestris, quantus sit Caesar habetis.

Haec est illa dies, mihi quam Rubiconis ad undas

Promissam memini, cuius spe movimus arma, 255

In quam distulimus vetitos remeare triumphos.

o: Haec eadem est, hodie quae pignora, quaeque penates

o: Reddat, et merito faciat vos Marte colonos.

Haec, fato quae teste probet, quis iustius arma

Sumpserit; haec acies victum factura nocentem est. 260

Si pro me patriam ferro flammisque petistis,

Nunc pugnate truces, gladiosque exolvite culpa.

246 sperare V, 248 magnis a, 249 prosilet M₁, 251 totiens V, 252 accersite AB, accersite E₁VUG, arcessite CR, 255 meminit A₁ (memini a), 257, 258 in marg. m. 2 (abcisis 2—5 syllabis) M, inter versus m. 2 A, in calce pag. m. rec. E, a m. 2 B, in marg. VD, omitt. UK, adsunt GT, 258 emeritos AbVTD, 260 fatura M₁, [est] M, 261 petitis B, 262 gladiosque — culpa M₁ABg, gladiisque — culpam aVG, gladiisque — culpas U.

249 „Hortandis gregariis militibus maior suppetit fiducia”.

254 „Rubiconis ad undas” non convenit cum reliqua narratione; ad Rubiconis undas Patria nil tale promittit I. 185, sqq. Ad I. 388 refert Haskins, intellegens de fide data a militibus; sed id factum erat Arimini.

256 Triumphi, inquit, olim amissi post hanc diem nos exspectant Romae. Triumphi tanquam homines amandantur (*vctantur*) et redeunt (*remeant*). Abundat *remeare*, aut dicendum erat *constituimus*, vel simile pro *distulimus*. Infinitivus est effectus. De triumpho negato cf. I. 286. *Vetito-triumpo* Burm. et C. H. Dee, diss. Leid. 1891.

257 sq. Offendit in his versibus primum *hodie* post „haec eadem (dies) est”, deinde quod Caesar milites spe ruris incitat. Neutrum tamen ad versus proscribendos per se sufficit. *Hodie* enim particula est adseverandi ut in „nunquam omnes *hodie* moriemur inulti” Verg. A. II. 670, „Numquam *hodie* effugies” Ecl. III. 49. Cf. supra 121. Ter. Ad. IV. 1. 11 „quam ego *hodie* toto non vidi die” ostendit, quantum diei notio in *hodie* fuerit obscurata, quo pertinet Donatus ad Ad. II. 2. 7 „*hodie* non tempus

significat, sed iracundiam”, rell. Quod ad alterum attinet, Caesar supra I. 343 praemia militiae requirit rura: „quae sedes erit emeritis? quae rura dabuntur, | quae noster veteranus aret?” Infra 263, Caes. Civ. III. 80. Veruntamen ratio loquendi „faciat vos colonos” non est valde honorifica. Nec mirarer Lucanum hos versus proscrispisse; sed numquam eum potuisse illos scribere non contenderem. Quare antisigmate notavi. Ne quis in hac quaestione dirimenda neglegat conferre alios versus obscuros, vel in hac oratione. Versus spurii, quos edidi Mnem. XVII. 58 sunt eiusdem coloris, sed multo peiores. Cf. Mnem. XVIII. 15.

262 „Gladiosque exolvite culpa” bellum (gladios) iure susceptum esse victoria probetis. Schol. Voss. ad 259 „ut ait Cicero in Caesarianis [pro Lig. 6]: nunc melior ea iudicanda est (causa), quam etiam dii adiuverunt”. Ipse Lucanus I. 2: „iusque datum sceleri canimus”. Eodem redit lectio: „gladiis — exolvite culpam (culpas U minus recte)” i. e. luite cf. V. 259: „ipsa metus „exolverat audax | turba suos”. Hinc intellegitur 260: „haec acies victum factura nocentem est”. [Gladioque exolvite culpam Postgate].

Nulla manus, belli mutato iudice, pura est.
 Non mihi res agitur, sed vos ut libera sitis
 Turba precor, gentes ut ius habeatis in omnis. 265
 Ipse ego privatae cupidus me reddere vitae
 Plebeiaque toga modicum componere civem,
 Omnia dum vobis liceant nihil esse recuso.
 Invidia regnate mea. Nec sanguine multo
 Spem mundi petitis: Graiis delecta iuventus 270
 Gymnasiis aderit studioque ignava palaestrae
 Et vix arma ferens, aut mixtae dissona turbae
 Barbaries, non illa tubas, non agmine moto
 Clamorem latura suum. Civilia paucae
 Bella manus facient; pugnae pars magna levabit 275
 His orbem populis Romanumque obteret hostem.
 Ite per ignavas gentes famosaque regna
 Et primo ferri motu prosternite mundum,
 Sitque palam, quas tot duxit Pompeius in urbem

263 bello A₁, 265 gentis M₁, et ius d, omnis A, undis B₁, 266 privata — vita B
 268 esse nihil M, 270 graiis EVUR, dilecta RT, 272 aut mixtae aVUM et mixtae BEA
 [et] mixtae R, 273 barbaria B₁, barbarie R, toto V₁RT, 274 manu U, 276 urbem
 A, obterit E₁, 279 dixit R, orbem E.

263 Si alii vos reprehendent scitote:
 „nulla manus armata s. nullum bellum
 iustum est iudice adversario”. „Mutato
 iudice”: si pro duce suo adversarius iudex
 sederit. V. 264 prius *ut a precor* pendet,
 alterum est finale, quare comma ante
precor sustuli.

cultum pro civem (CULTUM, CIUEM) sprevi.

268 „Nihil esse recuso” i. q. nihil recuso,
 ne civis quidem esse. „Omnia dum vobis
 liceant” cf. paulo ante „gentes ut ius ha-
 beatis in omnis” nempe tanquam cives
 suffragiis vestris. Guyet.: „*ipse recuso*”.

267 „Civem componere” cf. I. 131 „dedis-
 cere ducem”, Claud. Rapt. III. 417 „deam
 gerere”. Ib. 104 „matrem pellere”. Admo-
 dum frequens *mentior* e. g. dominum, cf.
 ad V. 386, cuius usus ex Tertulliano et
 Petronio multa exempla affert v. d. Vliet
 Museum, III. col. 335. Proxime accedit,
 quod eidem debeo Petron. 95 „statum
 proeliantis componit”. Quam insolenter
 dictum sit *componere civem* apparet:
 „componere aliquem” (= speciem alicuius prae-
 se ferre) tum demum simile esset pluri-
 mis supra memoratis, si *componere vestem*
 usitatum esset *pro induere; induere civem*
 (i. e. togam civilem) simile esset vulgatis,
 sed id quod h. l. legitur olet Graecam
 licentiam; nempe *pro comp. togam civilem*
 dicitur *componere civem*, ut Graeci *νικᾶν*
 Ὀλύμπια, *pro νικᾶν Ὀλυμπικῶν*, simm. Men-
 tio *civis* tamen paene necessaria est, quare

270 *Collecta pro delecta* Bentleius, quoniam
 hostium virtus esset deprimenda; sed vel
 delecti o gymnasiis non sunt boni prop-
 terea milites; cf. proxima. Malim utique
educta.

272 „Vix arma ferens” i. q. vix patiens
 onus armorum. *Mixta turba* colluvies gen-
 tium — genetivus est.

274 *Tuum* Heins. p. 161.

275 „Pars pugnae magna” i. q. pugnantium,
 ut apparet ex opposito: „paucae manus”.
 Sententia: pauci cives cum civibus pugna-
 bunt; magna pars trucidabit barbaros.

277 *Ire per* i. q. invadere cf. 324, 669.
Mundum gentes undecunq̄ue ex toto mundo
 collectas.

Curribus, unius gentes non esse triumphii. 280
 Armeniosne movet, Romana potentia cuius
 Sit ducis? aut emptum minimo volt sanguine quisquam
 Barbarus, Hesperiiis Magnum praeponere rebus?
 Romanos odere omnes, dominosque gravantur,
 Quo novere magis. Sed me fortuna meorum 285
 Commisit manibus, quarum me Gallia testem
 Tot fecit bellis. Cuius non militis ensem
 Agnoscam? caelumque tremens cum lancea transit,
 Dicere non fallar, quo sit vibrata lacerto.
 Quodsi signa ducem numquam fallentia vestrum 290
 Conspicio, faciesque truces oculosque minaces,
 Vicistis. Videor fluvios spectare cruoris,
 Calcatosque simul reges, sparsumque senatus
 Corpus, et immensa populos in caede natantis.
 Sed mea fata moror, qui vos in bella furentis 295
 Vocibus his teneo. Veniam date bella trahenti
 Spe trepido; haud umquam vidi tam magna daturos,
 Tam prope me superos; camporum limite parvo
 Absumus a votis. Ego sum, cui Marte peracto
 Quae populi regesque tenent donare licebit. 300
 Quone poli motu, quo caeli sidere verso?

280 gentis A, triumphum aE, triumphii Ae, 281 movet M, 282 ademptum corr. m.
 2 A, 284 omnis M₁, 285 quos OBE vulgo, 286 quarum ABURTKg, quorum M₁aVGK,
 omnibus E₁, permisit R, 289 fallor EF, librata U, 290 quo se a, 292 sectare U₁,
 293 senatum RTg, 294 immensa MA, 295 bella M, bella ABEGRI, trahente M₁, furentis
 A₁E₁VURTD, ruentis G, 297 aut a, haut V, 301 versos D₁.

280 Iniuria haesit in his Heins. Advv.
 p. 80 (cf. 82) proponens: „unius gentes
opus esse triumphii”, alia, etiam minus
 probabilia, ex Heinsianis affert Burmannus.
Unius triumphii est genitivus pretii. *Currus*
 pro triumphis; gentes devictae sequebantur
 currum triumphantis. Sententia: appareat,
 gentes, de quibus totiens (ter) triumphavit
 Pompeius, non esse dignas uno triumpho.
 De *currus* cf. VIII. 810, VII. 18, I. 316.

285 Quo Heinsius, quod recepi. Post „quos
 novere” languet illud „magis”, quod sen-
 tientes Oudend., Weis. distinxerunt „quos
 novere, magis”, quod nemo probabit. Si
 antea novisse, sed nunc magis novisse
 dicendi sint, non quos sed cum exspectes.

286 Quarum Bentl., Oud., Burm., quorum
 Weise, Hos. Meorum (quorum), non facto-

rum, sed militum *testis sum* tam per se,
 quam propter codd. dubium. Ex μ codd.
 unus tantum E (ut ex silentio efficio) habet
 integrum *quorum*.

295 Legendum: aut *in tela ruentis*, aut *in
 bella* (i. q. proelium) *furentes*. Cum *ruentis*
 sit in uno G, *furentis* plures et meliores
 testes habet, quare „in bella furentis” dedi.
 Sic Heins. p. 261. *Ruentis* in V pro expli-
 catione, non ut varia lectio scriptum. Ad
bellum cf. II. 682, 712, VII. 651, pluralis est
 III 64. *Furere in tela* minus aptum de mi-
 litibus quam de feris. *Ruere* et *furere* conf.
 I. 254.

301 Miratur ipse tantum se posse et quae-
 rit causam eius: „num sunt sidera? Thes-
 saliae fortasse, dii, tribuistis?” Magis cum
 animi commotione convenit iterata inter-

Thessalicae tantum, superi, permittitis orae?
 Aut merces hodie bellorum, aut poena parata.
 [Caesare]as spectate cruces.. spectate catenas,
 Et caput hoc positum rostris, effusaque membra, 305
 Saeptorumque nefas, et clausi proelia Campi.

302 permittites M₁, horae MBVT, 303 parata V, paratur M(-ta Stht)BAEUK, 304 spectare E₁ in codd. nulla defectus indicia.

rogatio haec, sine particula interrogativa quam una interrogatio per duos versus continuata. *Tantum*, ut arbitrium habeat rerum Romanarum.

303 Vulgo *paratur*, quod conferri potest cum Homericō II. XV. 502 *νῦν ἄρσιον ἢ ἀπολέσθαι | ἢ ἐ σαωθῆναι* et simm. = nunc res in discrimine est. Sed non tam opponuntur *merces* et *poena* quam „*merces est hodie*” et „*poena in promptu*”. Victoria, merces bellorum, non tam paratur quam contingit, sed poena paratur. Quare recepi *parata* adiective positum ex V et fort. M.

Ib. Post hunc versum sequuntur 3 versus spurii, de quibus Weber II. p. 391, cf. Mnem. XVII. 58 praeter Hamb. 2 et Langerm. a m. 2 (Weber) etiam in D: „ne vos (in D deletum deinde verbum trisyllabum) Hispani mitis victoria Martis | securos habeat, dedimus quod rura, quod urbes | et quidquid nobis post Gallica bella negatum est”.

304—306 arena sine calce „Caesareae cruces” significare potest „a Caesare” vel „a Caesaribus erectas”, neutrum h. l. ferri potest, prius quia Caesar ipse loquitur, qui non confessus esset se tam frequenter cruces erexisse (quamvis hanc poenam piratis adhibuit Vell. Pat. II. 42, Suet. Vit. 74, al.) ut *cruce* propterea *Caesarea* diceretur: alterum ferri non potest propter tempora, nam licet subinde Lucanus egrediatur de persona (sic Caesar alludit ad scelera Antonii triumviri post suam mortem commissa V. 481), tamen tam crassum errorem non ei adscripsim. *Spectare* pro *expectare* nemo dixit, et nihil simile allatum est a Weisio (ind. i. v. *simplicia*) quod conveniat. Propria significatio est inepta, nemo *spectat* id quod nondum est. „*Caput hoc* (Caesaris, *δεικτικῶς*) *rostris* positum” inepte Schol. Voss. de rostris avium interpretatur; manifesto fatum significatur quale fuit Octavii consulis (Florus III. 21 D) et M. Antonii (Cic. Or. III. 10), quorum capita in foro rostris contumeliose affixa sunt temporibus Sullanis. Ad ea quoque tempora pertinent *saeptorum nefas* et *clausi proelia campi* (legi-

ones in saepta inclusas Sulla trucidavit de quo Lucanus II. 197) et „dux Syllanus” (307). Demonstrare haec videntur in toto loco de Sulla aut duce Sullano actum esse et *Caesareas* v. 304 esse corruptum, sed nihil est, quod cum fiducia reponere audeam. *Cornelias* trisyllabum (ut *fluvjorum* Verg. Ge. I. 482, *Nasidjeni* Hor. Serm. II. 8. 1, *Marceljano* Mart. II. 29. 5, *Nerjenem* Enn. Ann. 108, *Camerjum* Catull. 55. 10, cf. etiam Hos. JJ. 1895. 96) a codd. oblatum non esset repudiandum, sed nihil eiusmodi cum admiserit Lucanus (nam III. 191 nihil probat) *Cornelias* non est admittendum; si *Caesareas* est interpolatum, commendant se etiam *Sullanas* et *Pompeias*, sed plane forma litterarum dissimilia. Apparet *Caesareas* ferri non posse. Consideremus proximum versum „et caput hoc”; ea verba pertinent ad Caesarem et admodum probabile est ea per glossemā CAESARIS explanata fuisse. Hinc origo interpolationis repetenda est; scriptum erat v. 304 et sq. ab initio

aspectare cruces —

%. CAESARIS

et caput hoc —

inde per errorem factum CAESARIASPECTATE *cruces*. *Aspectate* praesens imperativi habet nullam rationem; proximo versu tamen *caput hoc* pendere debet a verbo quodam *spectandi*. Verbum igitur quod exstat, sed alia forma eius requiritur. Substitutamus nunc quidem infinitivum et simul animadvertamus nunc litteris CAESARI remotis apparere aliquid versui deesse. Scilicet anaphora violata recepto *caesareaspectate* cum ex priore verbo *spectate* fecissent, restituta est altero verbo assimilato ommissa praepositione: „spectate cruces.. spectate catenas”. Restituito utroque loco *aspectare* duae syllabae etiam nunc desunt, quas explet *necessaria* significatio futuri sic: „aspectare cruces <erit> aspectare catenas | et caput hoc positum rostris”. Cf. „videre est” et simm. Cf. omnino similis corruptela supra 180, ubi *volitare* intra versus positum. — Benteleanum *carnificis* pro *cornelias* est superfluum. Idem *sperate* pro *spectate*; denique „et caput *impositum*”. — Ad *effusaque membra* cf. II. 185; int. *mea*.

Cum duce Syllano gerimus civilia bella.
 Vestri cura movet. Nam me secura manebit
 Sors quaesita manu: fodientem viscera cernet
 Me mea, qui nondum victo respexerit hoste. 310
 Di, quorum curas abduxit ab aethere tellus
 Romanusque labor, vincat, quicumque necesse
 Non putat in victos saevom destringere ferrum,
 Quique suos civis, quod signa adversa tulerunt,
 Non credit fecisse nefas. Pompeius in arto 315
 Agmina vestra loco, vetita virtute moveri,
 Cum tenuit, quanto satiavit sanguine ferrum!
 Vos tamen hoc oro, iuvenes, ne caedere quisquam
 Hostis terga velit: civis, qui fugerit, esto.
 Sed dum tela micant, non vos pietatis imago 320
 Ulla, nec adversa conspecti fronte parentes
 Commoveant: voltus gladio turbate verendos.
 Sive quis infesto cognata in pectora ferro
 Ibit, seu nullum violarit volnere pignus,
 Ignoti iugulum tamquam scelus inputet hostis. 325

307 *gerimus civilia bella* V, 309 mors ad, cernit aB₁, 310 victo ABGvk, victum KEVURT,
 u
 victom M, respexerat M₁B, hostem MBEVKURT, hoste AG, *respexerit hostem* V,
 312 quique necesse putat (313) l. Prisc. II. 193. 22 H, quique Prisc., 313 destringere
 MAEV, destringere UR, 314 quos C, qui V, 316 vestram B₁, 317 quantum AB (quanto
 EM), 318 ast ego vos Rg, nec M₁, cedere AVU, 319 hosti A (hostis m. 2 marg.) B₁E,
 cives a, 324 nullo G (nullum g), violavit AE₁B, violabit E, 325 inputet MAGTVU
 (impetat recc.).

308 „Nam me secura”, rell. Non convenit cum „et caput hoc”, rell. 305, excusandum ex animi fervore, ut similia in orationibus. Sententia: „si milites mei fugam meditantes respiciunt, videbunt me (instante clade) manum mihi inferentem”. *Victo-hoste* liquide exstat in AG et latet in *victom* in M, qui numquam accusativum in *om* effert; *victo-hostem* in B apparet esse correctionem eius librarii, cum alibi perpetuo cum A consentiat; omnino post *respexerit* negligenter accusativum inferebant, cui deinde accommodabant *victum*.

318 „Ast ego vos” Bentl. *Hoc* nempe ea quae leguntur v. 318—322.

324 *Violarit* dedi quod *violabit* ex studio adaequandi natum videtur. *Violavit* solocum est.

325 „Sententia: inputate mihi mortes etiam vilium et ignotorum, tanquam inter-

feceritis cognatos, et scelus propter me feceritis” BEROALDUS. In se recipit Caesar culpam omnium, cf. III. 435: „iam ne quis vestrum dubitet subvertere silvam, | credite, me fecisse nefas”. Grotius: „narrat „Tacitus, bello civili quod inter Vitellium „et Vespasianum fuit militem a se occisi „fratris praemium petivisse (Hist. III. 31)”. Post *pignus* sequi fere debebat: perinde mihi erit, sive: utrumque eodem loco habeo; sed apodosin contorquet alterum tantummodo membrum ponens; proprie aut prius membrum (323) erat omittendum („si quis nullum violarit s. propinquum violarit, ignoti hostis iugulum inputet), aut permutanda erat apodosis sic: „*cuiusvis* hostis iugulum tanquam scelus inputet” (in rekening brengen). iugulum = caedem. Haskins *inputat* legens interpretatur „the foe is one who reckons the slaughter (even) of a stranger as a crime” („hostis inputat scelus = hostis est, qui inputat scelus”, hostis in

Sternite iam vallum, fossasque inplete ruina,
 Exeat ut plenis acies non sparsa manipulis.
 Parcite ne castris; vallo tendetis in illo,
 Unde acies peritura venit". Vix cuncta locuto
 Caesare, quemque suum munus trahit, armaque raptim 330
 Sumpta Ceresque viris; rapiunt praesagia belli,
 Calcatisque ruunt castris; stant ordine nullo,
 Arte ducis nulla; permittunt omnia fatis.
 Si totidem Magni soceros, totidemque petentis
 Urbis regna suae funesto in Marte locasses, 335
 Non tam praecipiti ruerent in proelia cursu.
 Vidit ut hostilis in rectum exire catervas
 Pompeius, nullasque moras permittere bello,
 Sed superis placuisse diem, stat corde gelato
 Adtonitus, tantoque duci sic arma timere 340
 Omen erat. Premit inde metus, totumque per agmen
 Sublimi praevectus equo: „Quem flagitat, inquit,

326 vallo G, fossamque U, 328 neu RT, vallato T, tendetis UM, tentetis A, tenditis a, tendatis (ex: temptatis) BET, 331 ceresque MAVURTe, teresque D, cerisque a, celeresque (ex corr.) viri A, viri celeres (hoc ord.) E viris aeVUG, viri (corr. ex viris) MEAg, vires AB, capiunt O vulg., 333 permittuntque TG, 334 parentis MA, potentis T, 335 funestam marte B, [in] C, locasset ORT, locassent a, 337 hostilis M, 338 praetendere bello D (permittere d), 339 placuisse diem M, 340 attonitis U₁, searma M, 342 sublimis M₁, praevectus VUMAER, devectus B.

nominativo magna cum emphasi, si eum intellego). *Impetat* Sulpitius, quod Bersm. in quatuor MSS. inveniri dicit: „ea atrocitate hostem ignotum *invadat*, qua invaderet necessarium". Nihilo clarius. Sententia, quomodocunque explicas, abstrusa. Bentleius *imputet* interpretatur „imputet sibi", quasi Caesar interfectori minatus esset: „voto, interdico, tanquam scelus puniam". Sed quid, quaeso, huc praemissa illa: „sive quis", rell. faciunt? Illa in interpretatione peius quam ambages, *de-verticula* sunt. Ceterum si quid absurdi inest, explicandum ex odio in Caesarem, paene incredibile; loquitur Caesar tanquam sibi caput debeat cognati, sed contentus sit etiam ignoti.

326 „Sternite iam vallum (vestrum)", rell., cf. App. Civ. II. 74, fin. Contra ipse Caesar Civ. III. 89. In reliquo sermone Caesaris Applanus habet Lucano similia, quae fortasse eidem fonti, Livio debentur. „Non sparsa" (327) pro non attenuata.

331 Apparet nunc „viris, *celeris* capiunt praes. belli" Grotii in MSS. bonis ab eo potuisse inveniri, non temere ex Aldina sumtum, sed tamen vitiosum. Corruptela nata ex transpositione fortuita: *viris ceres* quod in *virisceris* mutatum (cf. a), ex *ceris* quasi compendio, *celeris* factum, ut est in deterioribus aliquot, et *celeris*. „Celeres capiunt" optime se habebat, nunc remoto *celeris*, *rapiunt* restitui, celeritas erat significanda; *rapere* et *capere* saepissime confusa. [Idem Postgate.]

334 sq. Brevius: „si omnes Caesares essent". *Locasses* (335) Grotii coniectura est. Oudend. *fortuna* pro *funesto*, Burm. et Schrader, melius: „regna *deus*", *fors isto* Wesseling ut *locasset* tueantur. Sine his maioribus mutationibus *locasset* ineptum est plane satisfacit Grotius.

340 *Timeri* Heins. p. 162; suus terror ipsi malum erat omen.

Vestra diem virtus, finis civilibus armis,
 Quem quaesistis, adest. Totas effundite vires;
 Extremum ferri superest opus, unaque gentes 345
 Hora trahit. Quisquis patriam carosque penates,
 Qui sobolem ac thalamos desertaque pignora quaerit,
 Ense petat: medio posuit deus omnia campo.
 Causa iubet melior superos sperare secundos;
 Ipsi tela regent per viscera Caesaris, ipsi 350
 Romanas sancire volent hoc sanguine leges.
 Si socero dare regna meo mundumque pararent,
 Praecipitare meam fatis potuere senectam.
 Non iratorum populis urbique deorum est,
 Pompeium servare ducem. Quae vincere possent, 355
 Omnia contulimus. Subiere pericula clari
 Sponte viri, sacraque antiquus imagine miles.
 Si Curios his fata darent reducesque Camillos
 Temporibus, Deciosque caput fatale voventis,
 Hinc starent. Primo gentes oriente coactae, 360
 Innumeraeque urbes, quantas in proelia numquam
 Excivere manus. Toto simul utimur orbe.
 Quidquid signiferi comprehensum limite caeli

343 dies (s. s. m man. rec.) M, 345 belli G (ferri g), gentis A (gentes a), 346 ora trahet C, trahet RT, penatis (corr. in — es) M, 347—349 in ras. V, 347 quo (ex corr.) M, 349 iuvet B, spectare T, 350 gerent ET, 351 volent MBAEKVG, volunt U, *leges* M, 352 sed socero T₁, pararent R, 355 *in calce pag. 1^a m A*, possint M₁, 359 deciosque (*deleta q in deciosue corr.*) MU, deciosve V, 360 nunc G (hinc g), hic T, 361 quantas — manus (362) l. Prisc. 477. 6 H, 362 exci...ere M, concivere Prisc., 363 comprehensum est MKEaBU(conp̄sum), compressum RTV, est R.

343 *Dies* M. Non tam mirum librarium sic errasse, quam Heinsium (teste Burm.) coniecisse *diem en virtus*. En non requiritur; ad *diem*, per attractionem pro *dies* positum, epexegesis est: „finis civilibus armis”.

346 *Trahit* post se, sive movet. „Drags to ruin” (Hask.) verum non puto. Trahimur omnes fatis, nihil est nisi pendemus a fatis, non per se: in perniciem ducimur. In fine versus *parentes* Heinsius, nihil opus; *pignora* (347, Graeci τὰ πῖλτατα) complectitur etiam parentes.

354 sq. „Quod Pompeium adhuc servaverunt probat deos non irasci Romae et imperio Romano.”

355 sq. *Conferre* proprie i. q. comportare. Quae victoriam praebere possent praebui-

mus. Id dein explicatur. *Vincere* saepius pro „superiorem esse”. De proximis Bentleius: „libenter haec mutaverim in: Sponte viri, et *prisca venerandus* imagine miles”. Ut lubet, non utar. Haskins intellegit de imaginibus patriciorum, sed manifesto *miles* i. e. gregarius miles distinguitur a claris viris, i. e. patriciis aut senatoribus; nec unum ordinem sed plures significandos esse ostendit verbum *contulimus*. „Imagine antiquus miles” est qui antiquitatis speciem prae se fert; imago, species, non vero opponitur, sed sic, ut in legibus XII tab. „plurima antiquitatis effigies” honoris causa esse dicitur. Miles significatur antiquae prohibitatis et virtutis.

363 *Compressum* apud Hos. vitium typographi videtur.

Sub noton et borean hominum sumus, arma movemus.
 Nonne superfusis collectum cornibus hostem 365
 In medium dabimus? Paucas victoria dextras
 Exigit; at plures tantum clamore catervae
 Bella gerent; Caesar nostris non sufficit armis.
 Credite pendentis e summis maenibus urbis
 Crinibus effusis hortari in proelia matres. 370
 Credite, grandaevom, vetitumque aetate senatum
 Arma sequi, sacros pedibus prosternere canos,
 Atque ipsam domini metuentem occurrere Romam.
 Credite, qui nunc est populus, populumque futurum
 Permixtas adferre preces. Haec libera nasci, 375
 Haec volt turba mori. Si quis post pignora tanta
 Pompeio locus est, cum prole et coniuge supplex,
 Imperii salva si maiestate liceret,
 Volverer ante pedes. Magnus, nisi vincitis, exul,
 Ludibrium soceri, vester pudor, ultima fata 380
 Deprecor, ac turpis extremi cardinis annos,
 Ne discam servire senex." Tam maesta locuti
 Voce ducis flagrant animi, Romanaque virtus
 Erigitur, placuitque mori, si vera timeret.
 Ergo utrinque pari procurrant agmina motu 385

364 noton M, aut borean AE, simu A, l *addit a* (simul), simul d, sumus C, 367 ad A, 368 nostris Caesar U, 369 summis e M, 376 pignora CT, 377 *cum prole et coniuge* M, 379 volveret E₁G, 382 *ne discam servire senex* V, 383 verba ducis gR, secuti gR, animis E₁, 385 procurrant VUMART, concurrunt G.

365 „*Compulsum* cornibus nostris, utrinque *extra* aciem hostilem eminentibus („*superfusis*“), hostem circumdabimus (*in medium*: „cornuum nostrorum“). *Collectum* verum non esse animadvertit Hosius; recte *confertum* conicit. Ceterum non videtur reapse Pompeius talia dixisse; quoniam a dextro cornu Enipea habebat, non poterat inde circumdare Caesarianos, cf. Caes. Civ. III. 88, fin., 93. 3 („ab sinistro Pompeii cornu“).

367 „Plures — gerent“ (368) interposita haec obscurant nexum, nam „Caesar nostris non sufficit armis“ (368) adhaerent prioribus „paucas victoria dextras exigit“. At v. 367 ineptum videtur, quoniam Pompeius non se offerre potest illo ignavo clamore, nec refellit superiora sed ampliat; requiro *et* vel *ac*. Posterius Bentl.

372 „Prosternere canos“ contra usum pro

„verrere humum canis“, aut „verrere caesariem“, „caput canum pulvere foedare“. Voluit: ante pedes vestros supplicantem se *proicere*. Similis audaciae, sed usu trita: *effundere et fundere lacertos, excutere lacertos, toros*. Cf. ad II. 605, Val. Flaccus IV. 375, VIII. 93. Heins. ad Val. I., 762.

375 *Offerre* Heins. teste Burm.

381 „Extremi cardinis annos“. Cf. Seneca Tro. 52 „mortalis aevi cardinem extremum premens“. Metaphora sumta a sole, qui occidit in cardine (meridiano) extremo, in occidentali. Vid. ad IV. 72.

384 „Si vera timeret“ si forte, *εἴ ποτε*. Superiora „placuit mori“ his non incerta fiunt tanquam a condicione pendentia.

385 *Procurrant* restituit Oudend. cf. 460 et IV. 772.

Irarum: metus hos regni, spes excitat illos.
 Hae facient dextrae, quidquid non expleat aetas
 Ulla, nec humanum reparat genus omnibus annis,
 Ut vacet a ferro. Gentes Mars iste futuras
 Obruet, et populos aevi venientis in orbem 390
 Erepto natale feret. Tunc omne Latinum
 Fabula nomen erit; Gabios Veiosque Coramque
 Pulvere vix tectae poterunt monstrare ruinae,
 Albanosque lares Laurentinosque penates
 Rus vacuum, quod non habitet nisi nocte coacta 395
 Invitus questusque Numam iussisse senator.
 Non aetas haec carpsit edax, monumentaque rerum
 Putria destituit: crimen civile videmus,
 Tot vacuas urbes. Generis quo turba redacta est
 Humani? Toto populi qui nascimur orbe, 400
 Nec muros implere viris, nec possumus agros:
 Urbs nos una capit; vincto fossore coluntur

386 regnis pes M₁, 387 haec M₁A₁cR, aestas M, 388 annus A, annis A 2 m c. rell.,
 389 et vacet g, gentes — feret (391) l. Prisc. 332. 7 H, 390 et add. m. 2 M, 392 nomen,
 M, beiosque G, 394 add. m. 1 inter versus A, laur. pen. l. Prisc. part. III. 498.1 K,
 395 quo vM(Stht.)G(Us.), in uiroque ego quod, nocte coacta in ras. M, 396 senator UMG,
 senatus KVRTg, 397 monumentaque MVU, carpit A, m. 2 corr., 398 putrida u,
 402 iuncto A (corr. m. 2.).

386 Sic primus distinxit Grotius; com-
 mate ante *regni* cum Cortio posito solum
regni male ad *spes* pertinet.

387 Haec Fleckeisen Mus. Rhen. vol. VII:
 „haec facient quidquid dextrae, non”. Prisca
 forma fem. plur. a Lucano aliena videtur;
 i. q. „quidquid irreparabile est haec facient”.
 V. 388 „omnibus oris” Usener teste Baeh-
 renzio. Sententia: humanum genus (homi-
 num quasi universitas) quamdiu existet
 („omnibus annis”) damnium non repara-
 bit; *aetas* strictiore sensu saeculum unum
 (leeftijd). Non opus igitur cum Heinsio
 distinguere: „omnibus annis ut vacet a
 ferro gentes” rell.

390 Heinsius: *urbem*. Iungendum: „po-
 pulos aevi” venientis in orbem = homi-
 nes postea in vitae lucem prodituros,
 nascituros. Singulae hominum aetates ex
 tenebris in lucem prodeunt, ut philosophi
 et poetae multi narrant, Lucanus quo-
 que dum dicit Martem ferre i. e. auferre,
 percutere posteros, antequam nascantur.
 Temporis lapsum comparari cum circuli
 motu notum, cf. volventibus annis, *περι-*

τελλόμενοι ἐνιαυτοί, ipsum *anni* vocabulum;
 et omnia humana per orbem feruntur a
 vita ad mortem et rursus a morte in
 vitam.

395 Rus vacuum „demonstrabit” Albam
 et Laurentum = erit vacuum spatium, ubi
 olim Alba et Laurentum fuerunt. De hoc
 et sequente versu videantur Marquardt-
 Wissowa, *Sacralalterthümer* p. 284 et 458.
 „Nox coacta” est quae sacrorum neces-
 sitate imposita est; magistratus per ferias
 Latinas pernoctabant in monte Albano,
 quos designat *senator*, collective. Quos
 Heins. p. 162; sed lares et penates non
 amplius ibi exstabant. [Postgate 394, 393].

397 Negatio per *que* continuatur more
 Lucani. *Putria* ex eventu. *Regum* coni.
 Guyet, quod non amplificat sed extenuat
 sententiam, monumenta rerum, nostrarum
 sc. continet omnem memoriam rerum Rom.
 Potissimum de aedificiis cogitatur ut ex
putria apparet. *Monimentum* recentius quam
monumentum, cf. *documentum*.

399 *Viduas* malebat Heinsius.

Hesperiae segetes; stat tectis putris avitis
 In nullos ruitura domus; nulloque frequentem
 Cive suo Romam, sed mundi faece repletam 405
 Cladis eo dedimus, ne tanto in corpore bellum
 Iam possit civile geri. Pharsalia tanti
 Causa mali. Cedant feralia nomina Cannae,
 Et damnata diu Romanis Allia fastis;
 Tempora signavit leviorum Roma malorum, 410
 Hunc voluit nescire diem. Pro tristia fata!
 Aera pestiferum tractu, morbosque fluentis,
 Insanamque famem, permissasque ignibus urbes,
 Maeniaque in praeceps laturos plena tremores
 Hi possent explere viri, quos undique traxit 415
 In miseram Fortuna necem, dum munera longi
 Explicat eripiens aevi, populosque ducesque
 Constituit campis, per quos tibi, Roma, ruenti
 Ostendat, quam magna cadas. Quo latius orbem

404 nullas RG, 405 fece VM(ce rep in ras)ARG, 406 corpore u ARmG. tempore
 cor
 VUM (sic: te .pore), in om. T, 407 posset U, possit VMAG, 408 cedunt M₁, 409 alea
 RA (li s. s. m. 2), fatis Rg, fastis r cum rell., 411 hanc c, quo U (in ras)Kvma, quod
 A, s. s. pro, 412 pestiferom M₁, tractū U₁, fluentis M₁UA₁, 413 permixtasq. M, 414 timores
 VBK, tremoris M₁, tremores vkbc rell., 415 his u, possunt VRGK₁, 416 longe M₁,
 417 aevo M, 419 ostendat M corr. in: -dit, ostendit U, quae VURGM (ae in ras.)CK,
 quo A, orbe A (m add. m. 2), tardius vg, Schol. Voss.

403 *Avitis* sine ulla excellentiae signifi-
 catione.

404 „*Nullo cive suo*” mira hyperbole
 potissimum in eo, qui ipse genere Hispanus
 erat. Nullus, inquit, incela civis Romanus
 est. Nam *nullus* pro *non* alia ratione
 dicitur.

406 *Ne pro ut non iam* ab Horatio inde
 invenitur. *Corpore* dedi cum Heinsio, qui
 apte *imperii corpus* comparat, usurpatum
 Ovidio Trist. II. 231, Senecae de Clem. II. 2,
 Flor. II. 14. 6 (IV. 3 D). *Tempore* (= ut post
 tot annos nondum) minus apte dicitur quasi
 virium incrementa iam exspectet poeta. Nec
 tempus 100 annorum quod ab initio b. civili-
 lis effluerat tam enorme est, si comparetur
 cum tota vita P. R. Cf. etiam Verg. Aen.
 XI. 313, Heins. ad Vell. Pat. II. 109.

408 De apposito *nomina* cf. Oud. ad I.
 314 „*nomina vana Catones*”.

411 *Fati* Heinsius.

413 teste Baehrensis (in annot. MS.) pro-
 scribit Usener. Proximo *plana* Bentl. coll. I.

333 „in planum effundere muros”; melius
 per vulgatam significatur clades hominum,
 de quibus agitur: damnum hominum hi
 possent reparare viri. Ad *explere* cf. 387.

417 *Explicita* vir doctus ap. Oud. Divitias
 per multas aetates congestas disponit for-
 tuna simul eripiens. Oxymori aliquid si-
 mile: donat eripiens. Respicitur manifesto
 ad Pompeianos splendide armatos et fa-
 stum regum orientis in exercitu Romano.
 Post *campis* lenius distinxit = campis iis,
 per quos, rell. nempe Pharsalicis. *Cadat*
 Bentl. corrumpens sententiam.

419 *Quo latius usque ad annis* (426) Baeh-
 rensius interpolata putat „ab eo qui Lu-
 cani carmina imperfecta relicta edidit”!
 Fortasse mutaturus fuit sententiam. Qui
tardius probant (Schol., Cortius) explicant:
per prospera fata cucurrit: ad finem felici-
 tatis pervenit, quae potius sunt: prosperos
 casus advexit. Quo maiorem ambitum Imp.
 Rom. habebat, eo facilius reliqua consecu-
 tum est. *Quae* defenditur interrogative aut
 per epiphonema; sed sine substantivo ferri

Possedit, citius per prospera fata cucurrit. 420
 Omne tibi bellum gentes dedit omnibus annis:
 Te geminum Titan procedere vidit in axem;
 Haud multum terrae spatium restabat eoae,
 Ut tibi nox, tibi tota dies, tibi curreret aether,
 Omniaque errantes stellae Romana viderent. 425
 Sed retro tua fata tulit, par omnibus annis,
 Emathiae funesta dies. Hac luce cruenta
 Effectum, ut Latios non horreat India fasces,
 Nec vetitos errare Dahas in maenia ducat,
 Sarmaticumque premat succinctus consul aratrum, 430
 Quod semper seras debet tibi Parthia poenas,
 Quod fugiens civile nefas redituraque numquam
 Libertas ultra Tigrim Rhenumque recessit,
 Ac totiens nobis iugulo quaesita negatur,

421 gentis M₁, armis MUabRC, 423 haut M₁VU, 424 [tibi] tota T, 425 viderent M, ominaq G, omnesq T, 426 sua u, armis c, 427 haemathiae MU aemathiae C, hema-
 thiae A, 429 dahas U, dahas vMD (ex: dachas), dabas R, daas A, dacas VaGd, . . . as M,
 430 succinctus V, premens M, 431 summas G, saevas g c. *rell.* Seras Marklandus,
 433 thigrim V, tigrin G, 434 ah totiens T, totiens aV, iugulis V, vagatur O vulgo.

non potest. Subiectum est ante *possedit*,
cucurrit: fortuna P. R. Incommodum e
 varietate personae verbi si quod est dem-
 turus in aliud, varietatem temporum, in-
 cidit Burmannus commendans: *possideas*.
Late possidere illustrat Gronov. ad Liv.
 XXIV. 49, V. 421: nullus annus fuit quin
 novas victorias afferret. *Omnibus annis*
 supra 388 et infra 426. *Arvis* Burm. infeli-
 citer. *Armis* Hosius, explicans: pugnis.
 Heitland: „deeds of every kind” (Cl. Rev.
 1895 p. 153), parum apte.

423 Heins. mavult *spatio* vel *spatii*;
magnum pro multum Baehr. *Spatio* non
 intellego.

424 Petronius 119 v. 1 „orbem iam totum
 victor Romanus habebat, Qua mare, qua
 terrae, qua sidus currit utrumque”. Luca-
 nus vellem tam facilis esset intellectu,
 nam in eo nequiquam laboramus, ipsius,
 opinor, culpa. Sententia: „quin tibi luna,
 tibi sol, tibi stellae (*aether*) inservirent”, sed
 ad loci designationem haec tria inter se
 distingui non possunt. *Errare* est circum-
 ferri, nec de planetis accipiendum.

426 *Actis* Heins.

429 De Dahis cf. Gronov. ad Senec.
 Thyest. 370 et 603, Sil. It. XIII. 764. Prope

Bartros vagantur et sunt Parthis inimici.
 Eadem varietas fere supra II. 296. Versu
 proximo negatio continuatur. Agitur autem
 de urbium excidio. Cf. ad Hor. C. I. 16. 30:
 „inprimeretque muris hostile aratrum exer-
 citus insolens”. Sen. de Clementia I. 26.

431 Enumeratio malorum, quae pugna
 Pharsalica peperit, nimis exilis est, si post
aratrum v. 430 plene interpungitur; libertas
 amissa (433) necessario iis addi debet,
 praecipua calamitatum. Minus offendor va-
 riata structura (*quod post ut*) quod insurgit
 oratio et quod negatio non continuatur.
Seras Markl., recte, saevitiam nemo debet
 hosti, *seras* est nimis dilatas.

433 *Tanaim* coniecit Grotius, quo non
 opus, cf. Haskins. Petebant libertatem cum
 periculo vitae, dum eius insidiatore op-
 primebant. Iugulo quaerere dicitur sic fere
 ut „corpore effugere” Cic. Catil. I. 15.

434 *Negatur* conii. Sulpitius, probat Dam-
 sté. *Vagatur* non recte dicitur, sic enim
 subinde libertate gaudet Roma et libertas
 sic nimis tenuiter instabilis dicitur. Vellem
 (436) = utinam numquam populis Ausoniae
 nota. *Vastis* pro nostris mire Burmannus,
 qui h. l. susque deque tumultuando se et
 lectores impedit.

Germanum Scythicumque bonum, nec respicit ultra 435
 Ausoniam — vellem, populis incognita nostris!
 Volturis ut primum laevo fundata volatu
 Romulus infami conplevit maenia asylo,
 Usque ad Thessalicas servisses, Roma, ruinas!
 De Brutis, Fortuna, queror. Quid tempora legum 440
 Egimus aut annos a consule nomen habentis?
 Felices Arabes, Medique, Eoaeque tellus,
 Quam sub perpetuis tenuerunt fata tyrannis.
 Ex populis, qui regna ferunt, sors ultima nostra est,
 Quos servire pudet. Sunt nobis nulla profecto 445
 Numina: cum caeco rapiantur saecula casu,
 Mentimur regnare Iovem. Spectabit ab alto
 Aethere Thessalicas, teneat cum fulmina, caedes;
 Scilicet ipse petet Pholoen, petet ignibus Oeten,
 Inmeritaeque nemus Rhodopes, pinusque Mimantis; 450
 Cassius hoc potius feriet caput! Astra Thyestae

435 scythicumque M (ci s. s) R, sycticumque A, schlythycumque U, 437 Versum I. Lactant. Theb. III. 508, lato (pro laevo) u s. s. sinistro (*lato* sine dubio erat adscribendum ad *volatu*), volato M₁A, 438 asylo s. s. D, luco O vulgo, 439 romana A, roma m. 2, romani T, 440 regum AB₁G (legum ag), 441 habentis A, 445 quo MA, quod VmT, quos a c. rell., 448 dum D, clades vD, 449 ille s, petit vu, foloen M, petit VU, oethen V, aethen D, 450 pinosque U, minantes VuM (-tis) KG (-tis), manantes U, mimantis BA (-tes m. 2) R, 451 cassius MkA (altera s s. s.), casibus V (s. s.: pro casus), casus KUa (in marg. et corr. m. 2 in textu) RT, arduus a marg., feriat VUG, feriet M₁A, thiestae VM, thiesthae U, thyestes s (bis).

438 *Asylo* (a *Asulo*) post *a* praecedentem mutatio paene nulla est pro *luco*. Lucus sacer non est infamis, sed asyllum maleficis apertum. Cf. Iuven. VIII. 273: „ab infami gentem deducis asylo”.

440 *Legum* pendet a *nomen*, cogita leges Valeriam, Liciniam, Poeteliam Papirium de libertate P. R. Liberioris ordinis exempla Haskins ad VIII. 343. Subinde anni onumerantur a legibus.

450 Ovid. Metam. II. 222: „nivibus Rhodope caritura Mimasquo”, unde Silius III. 494 „Rhodopeque adiuncta Mimanti”. Unus mons est Mimas in Ionia, non ut olim putabant, duo. Cf. Zingerle, zu späteren Lateinischen Dichtern, Innsbrück, 1879, II. p. 16, sq. et omnino Heinsius Advv. p. 70, sq.

451 In vera lectione unus Ashb. cum

BGM consentit, nam *s* supra scripta in A est m. 1. Primus *Cassius* edidit Sulpicius.

Thyestes lemma Commentii, non interpretatio, contra fabulam. *Abstulit* cum uno et altero deteriorum Beroaldus, Weber, manifestum interpretamentum. „*Intulit* astra” (Burm., Cortius) minus recte dicitur quam *impulit* (Oudend. Haskins), Gronovio probatum sed minus recte explicatum (cursu suo demovit). Sententia: sidera noctis acceleravit, noctem citius adduxit sic, ut sol cederet loco. Haskins: he hurried on the stars; cf. Sen. Thy. 795 „nondum serae nuntius horae Nocturna vocat lumina vesper”. Hic quoque U praeferendus Montepessulano. P et T confusae ut *propulit* et *protulit* Hor. Carm. IV. 4. 6, *impermisa* et *intermissa* III. 6. 27. *Intulit* probat Heitland Cl. Rev. 1893 p. 154 propter dativum *Thyestae*. Recte, si *Thyestes* esset impugnandus; sed *Thyestae* adduxit sidera, ne sol adspiceret eius flagitium.

Impulit, et subitis damnavit noctibus Argos:
 Tot similis fratrum gladios patrumque gerenti
 Thessaliae dabit ille diem? Mortalia nulli
 Sunt curata deo. Cladis tamen huius habemus 455
 Vindictam, quantam terris dare numina fas est:
 Bella pares superis facient civilia divos;
 Fulminibus manes, radiisque ornabit et astris,
 Inque deum templis iurabit Roma per umbras.
 Ut rapido cursu fati suprema morantem 460
 Consumpsere locum, parva tellure dirempti,
 Inde manus spectant vultusque ac noscere quaerunt,
 Quo sua pila cadant, aut quae sibi fata minentur,
 Facturi quae monstra forent. Videre parentes
 Frontibus adversis, fraternaue comminus arma, 465
 Nec libuit mutare locum. Tamen omnia torpor
 Pectora constrinxit, gelidusque in viscera sanguis

452 impulit VUS, intulit MART, depulit v, dampnavit MU, 453 similis M₁ (e s. s.),
 454 thessaliae dabit M, 457 pars e s. s. M, 458—537 adsunt in PR, cf. VI. 267.
 V. 458—477 postremae versuum litterae interierunt, 458 ornabit PR, ornabat corr.: — bit. U,
 459...bit PR, iuravit A, corr. 2. manu in: iurabit, ut rell., diem (pro deum) Dav.,
 460 cursum M, fatis PR, suprema PR, 461 consumpsere PRVMA (p a 2 m.) R, dirempti
 VM, direpti R, 463, 462 hoc ordine PRVA (in hoc corr. praepositis B et A) KRG (qui
 praeterea 462 in imo margine habet praefixo sigillo, quod ad textum inter 461 et 463
 iteratur). Rectum ordinem habent UMB. Lactantius ad Stat. Theb. VI. 757 laudat uno tenore
 462 et 464 usque ad forent (ferant) omisso 463, 462 unde B in repetitione versus, ubi
 tamen adscr. inde, manus AUvT, manum SPRVMA (versu repelito post 463) RG (repetito
 versu)Lact., spectat A, spectant PR c. rell., vultus PRUKvG, tempus VAGMRk
 Lact., quo PRMVARGLact., qua U, que G, agnoscere UG, no(scere) PR; noscere
 VMARGrepet.Lact., possent AVMG rep., G, possint Lact., quaerunt U. C habet hoc
 lemma T. I. R. N. P. cum gl.: deest: erat. Itaque voluit: Tempus (erat) In Quo (Q pro
 R posito) Noscere Possent, et lemma esse debebat: „tempus quo“, 463 PR: quo sua pila
 cadant aut quam sibi fata.....; cadunt corr. in: — ant M, qua UR, quae A, quam VMG,
 464 factura corr. in ri U, ferant Lact., 466 licuit Ga, 467 constrixit M, supra scr. n,
 que. in M.

458 Flaminiibus Schraderus et Burm. At
 si radii solis et astra coronam imperatoris
 non dedecent, sane Iovis insigne non eius
 manum. Cf. Haskins.

462 Coniecturam meam recepi ac noscere
 pro agnoscere (cf. var. lect. ad II. 193), in
 reliquis potissimum U secutus, qui habet:
 vultus qua agnoscere quaerunt in quo qua cor-
 ruptum ex que, sequente a littera. Inde = ex
 parvo illo intervallo, manus = tela hostium.
 Manus vultusque illustrantur sequentibus,
 manus per: „quae sibi fata minentur“,
 vultus per: quo sua pila cadant. Turbas
 dedit perversus ordo versuum 463 et 462,

qui iam est in Pr, et vultusquo pro vultusque,
 unde audaci coniectura, ut quo haberet quo
 referretur, tempus ex vultus fecerunt, et
 deinde possint (possent), Usenerus dedit (in
 „Lucani pugnae Pharsalicae narratio —
 cum comm. critico, Gryphiae 1863“) lecti-
 onem Grotii: „inde manum spectant, vul-
 tusque agnoscere quaerunt, quo sua pila
 cadant aut qua sibi fata minentur“, in quo
 „manum spectant“ obscurum est; reliquo-
 rum inventa omitti possunt. Fusius de
 h. l. egi Mnem. XXII (1894) p. 165, sqq.
 [Postgate inverso ordine: „(463) quo sua
 pila cadant, aut quam sibi fata minentur,
 (462) inde manum spectant; vultusque ac
 noscere tempus | facturi“ rell. (464)].

Percussa pietate coit, totaeque cohortes
 Pila parata diu tensis tenere lacertis.
 Di tibi non mortem, quae cunctis poena paratur, 470
 Sed sensum post fata tuae dent, Crastine, morti,
 Cuius torta manu commisit lancea bellum
 Primaque Thessaliam Romano sanguine tinxit.
 O praeceps rabies: cum Caesar tela teneret,
 Inventa est prior ulla manus! Tunc stridulus aer 475
 Elisus lituis, conceptaque classica cornu,
 Tunc ausae dare signa tubae, tunc aethera tundit
 Extremique fragor convexa inrupit Olympi,
 Unde procul nubes, quo nulla tonitrua durant.
 Excepit resonis clamorem vallibus Haemus, 480
 Peliacisque dedit rursus geminare cavernis;
 Pindus agit fremitus, Pangaeaque saxa resultant,
 Oetaeaeque gemunt rupes vocesque furoris
 Expavere sui tota tellure relatas.
 Spargitur innumerum diversis missile votis. 485
 Volnera pars optat, pars terra figere tela

468 percussa OPRRT, 469 parant | mippidiutensis (sic) PR, 470 que *T ex corr.*, 471 prae A, post a m. 2, sensus G (sensum g), crastina PR, crastinae A (corr: ne) R, mortis M, morti m (2 m) c. rell., 473 thesaliam M, 475 invecta PR, est... prior M, tunc PAUMG, tum V, 477 tendit O, vulgo, 478 inrupit PRAT, inrupit VR, inrupit U, inrupit MG, olympi M, 478—497 PR, in fol. verso primae versuum litterae desunt, 479 qua MU, dirant R. corr: durant, 481 *omissus in M scriptus est in marg. manu 2 aut 3, itemque in ima pag., in qua est 39us, antiqua manu cum signo H. S.;... ciasq. PR*, 482 P. agens gem. l. Porph. ad Hor. Carin. I. 12. 6, gemitus Porph. A, in marg. fremitus 2 man. *idque deletum*, fremitus rel., etiam PR, panageaq V, panaceaeque R, pangeaeque M, 483 oethe-
 aque V, oetheaeque U, ossetaeque T, 484 ...erui PR, 485 innerum M, 486 obtat M, terra M, terrae rel.

468 Oudend. *percussa*, Cortius *percussa* multis defendit. Acquiescendum videtur in codicum lectione; *percussus* est vulneratus laesus, *percussus* prostratus, hoc de subito terrore, illud de longiore affectione; *percussa* defendunt Heins. et Gronovius (cf. Usener).

471 Recte *mortis* spretum, sententia: tibi mortuo, cf. e. g. infra 618, Cic. Mil. 86.

476 *Concentaque* Guyetus forma insolita; cf. I. 238 concinere classica. Cornu concipit, i. e. recipit in se modulos classici. Ov. Met. I. 337.

477 *Tundit* Guyetus, vere opinor, nam *tendit* ambiguum et h. l. nimis tenue est. Quae Heinsius Adv. 134 habet partim alius generis sunt, partim nunc emendata.

479 Weberus *durant* putat esse corruptum; sed cf. Lachm. ad Lucr. I. 122. Durare h. l. usurpatur ut permanere aliquo et ad locum permanere dicitur id, quod ita valet, ut antequam ad aliquem locum perveniat, non exstinguatur. Nubes, ex quibus fulmen oritur, procul sunt ab Olympo. Cf. Schol. Oud.

482 Praeferrem *gemitus* nisi pauperis ingenii foret eandem gemendi metaphoram contiguus versibus iterare. Fortasse: „agit gemitus — Oetaeaeque fremunt rupes”. Cum *fremitus* et *gemunt* eodem versus loco alterum supra alterum posita essent, facilis erat confusio.

486 *Terra* firmatur lectione *affigere* ap. Steph. (vid. Oud.), cf. IV. 617, V. 360.

Ac puras servare manus. Rapit omnia casus,
 Atque incerta facit, quos volt, Fortuna nocentis.
 Sed quota pars cladis iaculis ferroque volanti
 Exacta est? Odiis solus civilibus ensis 490
 Sufficit, et dextras Romana in viscera ducit.
 Pompeii densis acies stipata catervis,
 Iunxerat in seriem nexis umbonibus arma,
 Vixque habitura locum dextras ac tela movendi
 Constiterat gladiosque suos compressa timebat. 495
 Praecipiti cursu vesanum Caesaris agmen
 In densos agitur cuneos, perque arma, per hostem
 Quaerit iter, qua torta gravis lorica catenas
 Opponit, tutoque latet sub tegmine pectus.
 Hac quoque perventum est ad viscera, totque per arma 500
 Extremum est, quod quisque ferit. Civilia bella
 Una acies patitur, gerit altera: frigidus inde
 Stat gladius, calet omne nocens a Caesare ferrum.

487 (pur)aservare PR (Hos. praef. p. XVII), 488 et inc. A (sed a), nocentes P cum aliis. Post hunc versum sequuntur in U (sed corr. posito A ante 489, B ante 521, C ante 510) TA (ubi m. 2 praeposuit signum correctionis ✕) v. 510—519 (520). De c vid. infra, 489 et qu. UMT, gladiis (pro: cladis) PRG, hominum (pro: cladis) ATP, 490 solus M ex solis corr., 491 ramono PR, (pompeii PR rel, 493 vinxerat AT (iunxeret a), 494 dextras... M, 495 gladiosque suos compressa timebat, Serv. Aen. X, 432, timebat Serv. PRUMABT, tenebat Vb, 497—517 fines versusum in PR manci aliquot litteris abscisis, 499 toto supra scr. u U, 503 cessare A, sanguine RVg (non M), mocens U.

488 Manifesto in U erratum est in correctione; debebat esse A 489, C 521, B 510. In A ✕ ponitur ante 489, 509 et 520. In Bern. apud Usenerum post 488 in marg. legitur hic et iuxta 510—519 (qui ibi sequuntur): HI VERS' P' UNDECĪ VERS' LEGUNTUR, quod sic emenda: „hic [post 488] versus <qui> post undecimum — leguntur” i. e. 490—509. Nempe 510—519 decem versus sunt, undecimus est 489. Post 488 librarius primitivi codicis folium totum omisit et sequentis paginam rectam descripsit, undecim (decem) versus continentem (510—520 U), tum errore animadverso inseruit folium omisum 489—509. Ceterum U 510—520, GAT 510—519 post 488 ponunt. In archetypo C sequebatur 513 post 519, sq., ad 513 enim scribitur „non sole quem dixit superius obscuratum” (in commento ipso ordo est vulgaris) unde hunc ordinem in C primitivo efficit Usen. 488 514—520 489—513 521 sqq. (cf. infra ad 513) [Hunc ipsum ordinem sequitur Postgate, cf. tamen Mnem. XXII p. 171].

Ib. A casu, inquit, pendet incerto, num feriat necne civem et cognatum. Dea Fortuna h. l. habet epitheton quod temporari convenit, non epitheton perpetuum. Nocens est secundum poetam qui prostravit, non qui sine eventu telum misit. Superiore versu *regit* pro *rapit* Bentr., languide.

491 Res inanima dici potest facere ipsa, quod eius ope fit, ensis interficere, navis vehere, divitiae corrumpere, et alia, sed quis aut quid tandem hic investigatur, quo ensis hominem ducit? num ensis est instrumentum inveniundo aptum? an viscera non possunt certantes invenire? Legendum puto *trudit*. Bentr. *recta* pro *dextras*, quo non tollitur offensio.

498 Potissimum splendide armatos Pompeianos petebant Caesariani: *qua torta — pectus*. Restitui plenam interpunctionem post *pectus*. Ad *extremum est* subiectum est *pectus*.

499 Heins. p. 162 *sutoque*.

Nec Fortuna diu rerum tot pondera vergens
Abstulit ingentis fato torrente ruinas.

505

Ut primum toto diduxit cornua campo
Pompeianus eques bellique per ultima fudit,
Sparsa per extremos levis armatura maniplos
Insequitur, saevasque manus inmittit in hostem.
Illic quaeque suo miscet gens proelia telo,
Romanus cunctis petitur cruor; inde sagittae,
Inde faces et saxa volant, spatioque solutae
Aeris et calido liquefactae pondere glandes.

510

504 vertens OCRT, vergens A ex corr., 505 ing. f. t. ruinas l. Prisc. 403.21 H., ingentis AM (*in hoc corr.* -tes), (ingentes Prisc.), 506 tota corr. in: toto A, toti G, diduxit PRVG, deduxit UMAR, cornua fato T, 507 ultimofu...PR, 508 sparsas, ultima s deleta M, 509 saevacuasque (*sic*: que, *alibi* q.) PR, inmittit GV, reliqui: inmittit, honestem T, 510–519 *in aliquot MSS. post 488 positi, cf. ad illum versum*, fato al. telo D, 511 romanis PR, a cunctis R, petitur cunctis G, *vulgato ord. e corr. restituto*, 512 solutae O (soluta PR), 513 liquefactae O, tempore VR (s. s.: pondere) g.

504 *Vergens* Grotius recepit „ex MS” et qui secuti sunt, praeter Bentleium (v. i.), Weisium et Haskins. Hic *vertens* sic interpretatur: taking but a short time to *overthrow* such weighty interests, ut „nec diu vertens” sit: brevi tempore subvertens. Conveniret e. g.: „Alexander non diu subvertit Persarum imperium” pro brevi, paucis annis, nec plane simile est, quod affert VIII. 672: „nodosaque frangit ossa diu” nam saepius ossa frangit, non legitur: „diu amputat caput”, quod simile esset. Recte idem *nec diu* iungit cum participio. *Vergens* est librans, ut Grotius ait; Fortuna ponderat utriusque fatum; *vergere* transitivum notum veluti ex Lucr. V 1010: „sibi saepe venenum vergebant”, quod multo durius quam *pondera vergere*, nec probanda videtur lectio „pondere vergens” (Postgate Mnem. NS. XIV. 440); ita Fortuna succumbit, nutat, quae tamen dispensat et dominatur. *Abstulit*, pro quo idem *abstulit*, significat: reportavit. Ob oculos fuere poetae loci quales Iliad. VIII init., Aesch. Pers. 346, ut Cortius laudat et Sept. 708 *ἐπὶ δαίμων (fatum) ἴσως: ἄν ἔλθῃσι θαλεροτέρῳ πνεύματι, νῦν δ' ἔτι ζεῖ (torrente)*. Bentleius: „vertens *distulit* ingentes fato *torquente* ruinas” imaginem poetae subvertens. Torrentem fati impellit Fortuna isque rapit aedificia secum. Copiose de his vers. Weber II. p. 483, sq. Non male Burm.: *attulit*. Claudianus in Eutr. I. 203 „cum pondere iudox vergit” *cum* est praep.

509 *Laevas* Bentleius, iniuria vulgato offensus poetico epitheto: certo *laevas* non recte se habet; omnis enim levis armatura

erat in laeva acie, non agi potest de *parte eius laeva*. Cf. Caes. BC. III. 93.

513 Fortasse: „calidae liquefacto pondere glandes”. Contigua vocabula terminationes permutavere; liquefactum pondus est plumbum fusum, quo glans repletur (Verg. IX. 585, ubi Servius huc respicere videtur). *Liquefacto pondere* tanquam attributum iunctum cum *glandes*. Staius ap. Serv. l. l. „et arsuras caeli per inania glandes”. Serv. Aen. IX. 702, Lucret. VI. 179, 307, Ov. Met. II. 727, XIV. 825.

Ib. Schol. Bern. ad h. v.: „non sole, quem dixit superius obscuratum, sed impetu missus calefactae et solutae sunt”, quod cum manifesto pertineat ad 519, sq. „noxque super campos telis conserta pependit”, apparet in scholiastae libro v. 519 ante 513 scriptum fuisse, id quod neque in vulgato ordine fit, neque in eo quem habent UBAT. Usenerus scholiastam sic dispositos habuisse versus existimat: 488, 514–520, 489–513, 521 sqq. Ex incerta autem sede v. 514–520 et sententia et dictione efficit v. 514–520 insiticios esse. Eodem fere iure possis suspectare alios in hac descriptione versus; nam tota descriptio pugnae est perturbata: v. 489, ut hoc utar, ad gladios perventum est, post, v. demum 508, levis armatura in pugnam descendit. Sufficit ad Caesaris narrationem provocare. Inventa v. 514–520 sunt sane *τοῦ πονηροῦ κόμματος*, sed nihilo minus 495–501 et alii. Nec duas h. l. recensiones statuere possumus, cum commissurae utriusque non pateant. Hosius sic versus disponit: 488, 510–520, 489–509, 521 sqq.

Tunc et Ituraei, Medique Arabesque soluti,
 Arcu turba minax; nusquam rexere sagittas, 515
 Sed petitur solus, qui campis inminet, aether.
 Inde cadunt mortes celeres, sed crimine nullo:
 Externum maculant chalybem; stetit omne coactum
 Circa pila nefas: ferro subtexitur aether,
 Noxque super campos telis conserta pependit. 520
 Tunc Caesar, metuens, ne frons sibi prima labaret
 Incursu, tenet obliquas post signa cohortis,
 Inque latus belli, qua se vagus hostis agebat,
 Inmittit subitum non motis cornibus agmen.
 Inmemores pugnae, nulloque pudore tenendi 525
 Praecipites fecere palam, civilia bella
 Non bene barbaricis umquam commissa catervis.
 Ut primus sonipes transfixus pectora ferro
 In caput effusi calcavit membra regentis,
 Omnis eques cessit campis, glomerataque pubes 530

514 ytirei R, iurei T, soluti O, praeter m e corr.: soluto, 515 nusquam O, praeter U: numquam al. nusquam, 516 set PR, inminet VUMG, inminet AR, aether MAT, eter u, aer PR c. rell., 517 sceleris omnes noti libri, set PR, nullo M, *In verss.* 518—537 *primae litterae desunt in PR*, 518 macula PR, iaculant R, chalybom, corr. in -em PR, chalibem M, calibem VURG, extremum Tg, steti PR, cocium PR, 519 aether VUPRA, aer SMR, 521 cum OSR, in M m. rec. *adscriptis*: tum, laboret A corr. in vulg., 522 signo... ortes (lac. 4 litterarum) PR, 524 emittit AM (corr. in: emisit) G, emisit corr. in imisit ut vid. U, inmittit RV, cognibus PR, 525 regnae PR, inmemores UR, umore PR, tenendi U, timendi O vulgo, 528 pectora O, pctora PR, primum sonipes O vulgo, primus c, 530 eques PR *etiam*, Hos. p. XVII, pubes a (corr. ex nubes m. 2) pubes Uvb, nubes PRVMARG.

514 *Soluto* ante Oudendorpium erat et tenuit Cortius; Bentleius: *sonante*, Burm. praeter hoc *secuti* divinat; *soluti* melius i. e. ordinibus solutis. singuli pugnantes.

516 Aether cf. 519; hyperbole a Lucano non aliena; cum eius ingenio apprime quoque convenit: inde (ex aethere) cadunt mortes, i. e. tela letalia. Cf. Gronovius ad Sen. Herc. Oet. v. 519.

517 Recepti emendationem Burm. Sceleris crimen ab hoc loco certe alienum. Heinsius „sceleris discrimina n.”

521 *Cum* (*quum*) defendit Cortius, Bentl. et Burm.; recte Bersm. et reliqui *tum* ex MSS. rec.

[522 *Ciet* pro *tenet* Postgate.]

523 *Latus valli* Heinsio vix digna coniectura; *bellum* est acies; novis copiis, non

mota acie, a latere incautos hostes invasit. Cf. 507 et Caesar BC. III. 92.

525 *Tenendi* recepit Burm.: „in vulgata (timendi) sensum non videns”. Admodum contorta est interpretatio, qua *timendi* genitivus existimatur pendens a *pudore*, quasi *timoris*; Schol. V.: „qui <non> erubescabant timere √. nulla verecundia timoris”. Paulo melius Weisius: non formidabiles ullo pudore, qui enim pudorem habet, is timendus fit fortitudine. Hoc quoque durum. Non eos cohibebat, *tenebat*, pudor.

528 *Non ut primum ἐπὶ τὰ χίσια*, sed *ut primus ἐπὶ πρώτος* scripsisse videtur L. Cum a latere incurrissent Caesariani initium terroris barbaris fuit unus equus prostratus: ut primus equus calcavit membra regentis in caput effusi.

530 *Nubes* Hosius.

In sua conversis praeceps ruit agmina frenis.
 Perdidit inde modum caedes, ac nulla secuta est
 Pugna, sed hinc iugulis, hinc ferro bella geruntur,
 Nec valet haec acies tantum prosternere quantum
 Inde perire potest. Utinam, Pharsalia, campis 535
 Sufficiat cruor iste tuis, quem barbara fundunt
 Pectora, non alio mutentur sanguine fontes;
 Hic numerus totos tibi vestiatur ossibus agros!
 Aut si Romano conpleri sanguine mavis,
 Istis parce precor: vivant Galataeque Syrique, 540
 Cappadoce Gallique, extremique orbis Hiberi,
 Armenii, Cilices; nam post civilia bella
 Hic populus Romanus erit. Semel ortus in omnis
 It timor et fati datus est pro Caesare cursus.
 Ventum erat ad robur Magni mediasque catervas. 545
 Quod totos errore vago perfuderat agros,
 Constitit hic bellum, fortunaque Caesaris haesit.
 Illic non regum auxiliis collecta iuventus
 Bella gerit ferrumque manus movere rogatae:
 Ille locus fratres habuit, locus ille parentes; 550
 Hic furor, hic rabies, hic sunt tua crimina, Caesar.
 Hanc fuge, mens, belli partem tenebrisque relinque,
 Nullaque tantorum discat me vate malorum,
 Quam multum bellis liceat civilibus, aetas.
 A, potius pereant lacrimae pereantque querellae; 555

532 secutas t PR, 533 hic ferro M, fereque T, 535 pharsalia m (2^a m) pharsalia perpetuo M, 536 sufficiat O (PR deest), cruor ipse M, tuus T, fundunt PR c. reliquis praeter AU: fundunt, 537 desinit PR, fontes OPR, 538 totus A, 539 complere M₁, 540 isti a, 541 *additus post rell.* l m A, 543 omnis A, 545 vent. um M, robor U₁, 548 regum M, regnum B₁, non illic AG, non hic B₁, 549 togatae meR (corr. in vulg.), 550 ille habuit l. Acro C. I. 35.34, 551 hinc sunt V, carmina B, 552 hac (n s. s. 2 m.) M, hinc c, partem belli AG, relinquit u, 553 distat R, 554 liceat bellis MAVT, 555 a potius MAUR, ah E, ac BVGT hac G, querellae M₁.

535 *Inde* partitive: *ex illa* cf. Ter. Ad. 47: inde ego hunc maiorem adoptavi mihi; Ov. Met. VI. 645: „pars inde“ Liv. II. 30.7, 41.1.

541 „Extremi orbis“ genitivum statuit Bentl. ad Hor. C. I. 95.29, Burm. *extremi* nominativum existimat. Prius praeferebatur.

543 „Illi populus Rom. erunt“ Heins. Advv. p. 162 et Bentl. Miror consensum. I. q. hoc. quidquid est, erit P. R. V. 544 iung. *pro Caesare cum cursus*; Heins. Advv.

p. 162 sine causa *ratus* est: fata dlu retenta sunt, nunc impatientibus omnes habentae dantur.

549 *Rogatae* est conductae sive auxilia, ita negatio ad utrumque membrum pertinet; contra si *logatae* legendum esset, quod pauci tantum libri habent, nec optimi, posterius esset affirmativum, Grotius: *togatae*.

555 Absint potius lacrimae his debitae

Quidquid in hac acie gessisti, Roma, tacebo.

Hic Caesar, rabies populis stimulusque furorum,

Ne qua parte sui pereat scelus, agmina circum

It vagus atque animis ignis flagrantibus addit.

o: Inspicit et gladios, qui toti sanguine manent, 560

o: Qui niteant primo tantum mucrone cruenti,

. Quae presso tremat ense manus, quis languida tela,

. Quis contenta ferat, quis praestet bella iubenti,

. Quem pugnare iuuet, quis voltum cive peremto

. o: Mutet; | obit latis proiecta cadavera campis: 565

o: Volnera multorum totum fusura cruorum,

o: . Opposita premit ipse manu. | Quacumque vagatur,

557 populi MAGBU, populis Vg, stimulisque E, furoris ABE, furorum RM, rell., 559 ignes animis MAVUG, sequitur in U 561 (qui niteant —) tum 560 (conspicit), 560 conspicit RV, manent M, madent ABERT, madeant qui sang. toti U, 562 pressa B, presso bT, 563 contempta A₁B, furenti GD, fremti u, 564 iubet M₁(Stht), 567 ipsa AB(M₁Stht)E₁, quae.unque M.

Potius ingrati animi incurram suspicionem quam impietatis in patriam. Magis perspicuum esset *hac*, quod ex Argentina Weise, sed auctoritati parendum.

557 Maior probabilitas est litterae omis-sae quam additae, quocirca *populis* prae-fero, sed etiam maior sic concinnitas; *furorum* propter auctoritatem praeferen-dum: *populis* erat rabies stimulusque furo-rum. *Populis* utroque pertinet. Male Cor-tius, alii distinguunt post *populis*.

560—567 Locus perturbatus; v. 560, 561, 565 *obit* — 567 *manu* pertinent ad eventum pugnae, v. 562—565 *mutet* ad pugnam instan-tem. Posterior pars agit de ratione qua pugnatur, prior de modo, quo pugna-tum sit; in hac (560 sqq.) ex condicione telorum dux iudicat de studio quo pugna-tum sit, in altera (562 sqq.) inspicit pugnan-tes; diversa sunt momenta. Posterius tan-tummodo aptum: „Inspicere gladios”, non facere potest quis in ardore pugnae sed aut instante pugna aut quiescente aliquamdiu; inspiciuntur cadavera (565) post pugnam, fit campo vacuo, hoste pulso, non inter pugnantes acies. Poeta in margine variavit, locumque imperfectum reliquit. Altera loci conformatio talis fere erat: 560 „inspicit et gladios (562) „qui toti sanguine manent, | „qui niteant primo tantum mucrone cru-„enti | (565)... obit latis proiecta cadavera „campis, | volnera multorum totum fusura cruorem | opposita premit ipse manu”. Altera temporis, quod describitur, quo etiam-nunc pugnatur, sola apta continebat: „(559 ignis flagrantibus addit;) 562 quae presso

tremat ense manus, quis languida tela, | quis contenta ferat, quis praestet bella iubenti, | quem pugnare iuuet, quis voltum cive peremto | mutet... Quacumque vaga-tur”. Versus 560, sq. 565 sqq. portentosam crudelitatem Caesari adscribunt; dum fe-stinat scribendo iam reliquis scriptis sese obtulerunt fortasse et statim in margine collocati coaluisse videntur cum reliquis, omissis aliquot verbis (e. g.) *mox et ante obit, contentis oculis spectat ante quacumque* aut *simm*.

562 *Presso* cf. IV. 106.

567 Nihil agit Cortius commendans *appo-sita*; medicina *apponitur* vulneri, ut ex eius exemplis plurimis apparet (cf. *adhi-betur*), sed manus nocitura et pressura vulnus *opponitur*.

Ib. „Quacumque vagatur, (vagatur) veluti” Haskins explicat; ego *quacumque* indefini-tum ferri posse puto pro *ubique*, ut *ubicumque* et alia relativa; *quacumque* = omni modo Verg. Ecl. 9. 14. Utique apodosis non sequi-tur v. 571 (vid. infra). Vidit Hask. *currus* (570) significare equos (gespan). Tres sunt comparationes: Bellona, Mavors Bistonas in bellum incitans, tertia Mavors in theoma-chia cum Pallade congressus. Nam Bistonas nihil habent cum Pallade commune; Mars Palladem arcens a se non propellit Bisto-nas. Pro „*seu verbere*” vulgo *si*, sed prius necessarium puto, nec dubitavi recipere, ne elegantissimus locus statim legentes offenderet. *Seu* semel positum pro *vel si*: agitans, seu stimulet, Cf. Tibull. I. 6. 21,

Sanguineum veluti quatiens Bellona flagellum,
 Bistonas aut Mavors agitans, seu verbere saevo
 Palladia stimulet turbatos aegide currus. 570
 [Nox ingens scelerum est, caedes oriuntur, et instar
 Immensae vocis gemitus, et pondere lapsi
 Pectoris arma sonant, confractique ensibus enses.]
 Ipse manu subicit gladios, ac tela ministrat,
 Adversosque iubet ferro confundere voltus. 575
 Promovet ipse acies, impellit terga suorum,
 Verbere conversae cessantis excitat hastae.
 In plebem vetat ire manus monstratque senatum.
 Scit cruor imperii qui sit, quae viscera rerum,
 Unde petat Romam, libertas ultima mundi 580
 Quo steterit ferienda loco. Permixta secundo
 Ordine nobilitas venerandaque corpora ferro
 Urgentur; caedunt Lopidos, caeduntque Metellos,

568 quac. vel. U, flagello B₁, 569 agiuans M, mavor sagittans M₁B₁ (maior B), si O vulgo, sic a, 571 sc. est M₁VUR, sc. et BEA, 572 voces M₁, 573 confractisque M₁, confrectique U₁, 574 subigit (corr. ex subicit) MaEVU (corr. ex: subicit) RTG, subegit AB, subicit vS, 575 adversoque E, contundere A (confundere a)UTGBE(MSht), confundere VM(Sht. m), 577 cessantis M (corr.: cessantes) EA, 579 quisit ABT, regum a, 583 cedunt lep. caed. U.

II. 4.43, Prop. II. 26.29. Palladem oppositam Marti narrat Homeris in theomachia II. XX. 69. „Verbere *torlo*” Heins. Advv. p. 176 ex *toto* in Sixiano.

571–573 Versus optimi sed non huius loci; lege, si placet, noctem ominosam inter seditionem Germanicarum legionum a Germanico actam (Tac. Ann. I. 27, cf. I. 65) et intelleges, spero, ad calamitatem instantem pertinere: „nox parturiebat scelera, et caedes parantur, et fletus auditi tanquam immensae vocis et loricae (sua sponte) cum fremitu ceciderunt et enses ensibus fracti”. Sed cum narratione reliqua non convenit nox, nec gemitus in proelio audiuntur, nec de caede iam facta et continuata in pugna recte dixeris caedes *oriuntur*. — Nihil mentione dignum editores; *scelerum est* praeferunt Oudend. et Bentl. construentes: „quacunq̄ Caesar vagatur, nox est scelerum”. Alii *et*. Neutrum aptum. Versus separati a corpore carminis postularent: „scelerum: caedes” rell. — Burn. pro *nox* dubitanter *fac*; Sulpitius et Hortensius ad contortas explicationes confugiunt. Curtius confert IV. 243, plane diversum. Iungendum est „ingens scelerum”, non „nox scelerum”. „ingens rerum” habet Tacitus Hist. IV. 66.

574 *Subigit* est vestigium verae orthographiae *subicit*, confusae sunt G et C. *Subigit* omnes libros occupavit, sed vera lectio iam est apud Micyllum. Schol. Voss.: „si *subicit*, ministrat, si *subigit*, exacuit intellegimus, ut Vergilius [A. VII, 627]: *subiguntque in cote securis*”. Sed hoc nostro loco improbandum, cum praesertim sequatur *ministrat*.

575 *Contundere* Hosius. *Confundere* etiamsi soli habeant Va, tamen cum omnibus paene editoribus probandum. Cf. supra 322 „vultus gladio *turbate* verendos” II. 192 „Marii confundere voltum” et multa alia apud Oudend. Scilicet Caesar metuebat ne adspectu maiestatis senatoriae milites sui turbarentur, infimi plerique ordinis homines, propterea *contundere* non opus erat, sed *confundere* sufficiebat; *feri faciem* munerat. Fortasse homines imbelles Pompeianos sic maxime terreri opinabatur.

579 *Cruor* pro sanguine Seneca Troad. 899, Ov. Met. XV. 463. „Viscera *legum*” Gron. Diatr. Statiana p. 12 (41 H.), refutatus ab Handio, cf. Cic. Cat. I. 31: „venae visceraque rei publicae”, Tuscc. IV. 24. *Unde* a qua parte, *petat* vulnus letale infligat. Ipse poeta statim explicat.

Corvinosque simul, Torquataque nomina, rerum
Saepe duces, summosque hominum, te, Magne, remoto. 585

Illic plebeia contectus casside voltus,
Ignotusque hosti, quo ferrum, Brute, tenebas?
O decus imperii, spes o suprema senatus,
Extremum tanti generis per saecula nomen,
Ne rue per medios nimium temerarius hostis, 590
Nec tibi fatalis admoveris ante Philippos,
Thessalia periture tua. Nil proficis istic
Caesaris intentus iugulo: nondum adtigit arcem
Iuris et humanum culmen, quo cuncta premuntur,
Egressus, meruit fatis tam nobile letum. 595
Vivat et ut Bruti procumbat victima, regnet.

Hic patriae perit omne decus; iacet aggere magno
Patricium campis commixta plebe cadaver.

584 rerum MABG, regum aM₁DRTVU, 586 caside M, 587 ignotoque M₁, quod OBE, 588 o spes R, spesque V, subrema M, 589 tangi B, 590 medias U, hostis AMU₁, 593 adtigit A, 594 humani U, culmen OEBRT, reguntur mA₁BEU, 595 ingressus v, 596 procumbant A₁, procumbunt B, 597 agere M₁, 598 non mixta mA₁vRTG, commixta Mb(cū)VU cede u.

584 Post iteratas dubitationes Grotius cum Rutgersio *regum* probavit cum *duces* iungendum, ut distinguatur post nomina. *Nomen* pro persona dici quis nescit? ut „Serranus clarum nomen”; sed hoc sic demum simile esset nostro loco si „*Serranum* clarum nomen” legeretur, et sic paene omnia differunt, quae Bentleius larga manu suppeditat. Tum Pompeius unus et alius fortasse inde a saec. a. C. II *reges* sub imperio habuerunt, sed non Manlius nec alii Torquati. — Bentl. TOT TANTAQUE pro TORQUATAQUE; sed altera difficultas eo non tollitur, etiam quominus recipiam prohibet Ausonius, qui Lucanum imitatus Epist. XIX. 7 „et Caranum Pellaea dedit qui nomina regum” et Parent. XXII. 1 „o veteres, Calpurnia nomina, Frugi”. Interim *rerum* recepi ex μ, et conicio DECUS pro DUCES („Torquataque nomina, rerum saepe decus summosque”). „Rerum salus” IV. 190. „Torquata nomina” i. q. et alii quorum tam celebria nomina quam Torquatorum: *Torquatus* sic usurpatur ut „*Tulium* sidus”, „*Augusta* familia”, „*Pompeium* theatrum”, multa alia.

587 Pro *quod* Guyetus et Heins. *quo*, Burm. *quid*. Prius i. q. „quid voluit iste gladius?” (cf. Cic. pro Ligario) alterum: cur ferrum tenebas? = cur armatus eras? Mihi non

dubium utrum praefendum. Cf. Madv. Advv. II. 132 (*quo*).

591 „Admoveris ense” Heins. p. 145.

592 Tenendum Lucanum Philippos quoque in Thessalia collocasse. Cum „arcem iuris” (593) cf. I. 2 „iusque datum sceleri”, nondum eo pervenerat, ut ius fingere posset ad libitum, ut iniuria, modo ab eo esset commissa, iusta haberetur. *Culmen* forma tantum differt a *culmen*, vid. Carm. Fr. Arv. CXXVI. 2 et Henzen.

594 *Humani* Bentl. et Cortius et sic laudat Heins. p. 163: „arcem, iuris et *humani* culmen, quo cuncta premuntur”, sed *iuris humani culmen* non potest dici tyrannis, quae tamen verbis: „quo — *premuntur*” significatur, et *arcem* nude positum displicet. Nondum fastigium *attigerat* rerum humanarum, ut dominatu premeret (*premuntur*) cuncta. Ceterum quo altius escendet Caesar, eo magis meretur mortem manu Bruti, natura et fatis tyrannicidae. *Egressus* contra usum i. q. cum adscenderit, non: cum superaverit; constructio eadem quae verbi *escendere* et *evchi*. Sil. It. XVI. 372.

598 *Commixta* verum esse apparet ex *tamen* v. 599: inglorii iacuerunt, tamen Domitius eminuit. Hoc argumentum non

Mors tamen eminuit clarorum in strage virorum
 Pugnacis Domiti, quem cladis fata per omnis 600
 Ducebant. Nusquam Magni Fortuna sine illo
 Succubuit, victus totiens a Caesare salva
 Libertate perit. Tunc mille in volnera laetus
 Labitur ac venia gaudet caruisse secunda.
 Viderat in crasso versantem sanguine membra 605
 Caesar, et increpitans: „Iam Magni deseris arma
 Succentor, Domiti; sine te iam bella geruntur”.
 Dixerat, ast illi suffecit pectora pulsans
 Spiritus in vocem, morientiaque ora resolvit:
 „Non te funesta scelerum mercede potitum, 610
 Sed dubium fati, Caesar, generoque minorem
 Adspiciens, Stygias Magno duce liber ad umbras
 Et securus eo; te saevo Marte subactum,
 Pompeioque gravis poenas nobisque daturum,
 Cum moriar, sperare licet”. Non plura locutum 615

599 emicuit V, s/rage M, 600 pugnaces. a, 601 ullo B, 602 subcubuit U, victor a, 603 latus B₁, 604 lab. et U, 605 versantem AUMBGC, volventem VRTg, 607 omis- sum in calce pag. ponit m. 1 M, succentor MV Schol., accentor G, *succentor* gladios sine U succentor Schol. reliqui: successor, 608 illi A, 611 dubio M₁, generique A₁B, 612 patrias BEuT var. lect. Schol., 613 et serus B₁, 614 duci poenas MVU, graves in (rec. m.), gravis AE, graciis B, 615 moriar A, dum u.

perpendit Hosius l. 1. p. 348 *non mixta* commendans. De Domitio cf. ad II. 479 et supra 220; ubique *pugnax* dicitur.

602 *Totiens*, bis tantum, Corfinii et pugna Pharsalica, sed hoc magnificum Domitio, quo saepius victus erat eo maior laus erat quod non succubuerat. Quae praecedunt „nusquam — succubuit” fidem erga Pompeium ostendere debent. Olim ad Corfinium missus a Caesare; inde „venia secunda” 604. „Salva libertate” (602) hunc periisse dicit, nempe Lucano qui Pompeio parent, liberi, qui Caesari, tyranni servi sunt, inde „Magno duce liber ad umbras” it (612). Domitius, unde prognatus Nero, assentatur. Teste Caesare non in acie, sed post proelium in montibus Demitius ab equitibus confectus. Bene fictum a poeta et ex ingenio veteris epici carminis.

607 Vulgo *successor*. Schol. Voss.: „*succentor* i. e. fautor vel successor. Vel *succentor* legitur, quia cum instigabat ad bellum”. *Succentor* emendaverat Heins. ad Gronovium Syll. Epist. III. p. 461 laudans Papiam: „*Succentor* est qui subsequenter canendo [tanquam secundarum partium] respondet”. Vid. Hor. Epist. I. 17, 48; cf.

Pers. III. 20, Petron. 69, Varro RR. I. 2. 16: „(agricultura) succinit pastorali (vitae), quod est inferior, ut tibia sinistra dextrae”. „*Succentor Magni*” i. q. assecla et assentator. Bentleius contra „*successor*” defendit, ut sit Caesaris successor Domitius, cui re vera successor assignatus erat in Gallia Caes. Civ. I. 6, App. Civ. II. 74; distinguit Bentl. post *arma*, sic *mi* ante *successor* est supplendum. Sed praeter Schol. Voss. favent Heinsio MVU; *successor* non corruptum esset, tritum vocabulum. *Magni* supplendum est ad *succentor*. Cum acerba ironia loci *succentor* optime convonit.

1b. *Gerentur* Heins.

612 *Patrias* Heins. Advv. p. 163 probat. *Stygias*, quod paene omnes, sententiae aequae aptum.

615 „(Cum) moriar” coniunctivus est, futurum enim non aptum. *Cum morior* Weis. tamen *cum* temporale cum indicativo de una actione usurpatum Lucano rarum et fortasse *dum morior* scripsit. Manifesto temporalis est sententia: nunc etiam, hoc momento, dum Pompeius victus non est, licet sperare.

Vita fugit, densaeque oculos vertere tenebrae.

Inpendisse pudet lacrimas in funere mundi
 Mortibus innumeris ac singula fata sequentem
 Quaerere, letiferum per cuius viscera volnus
 Exierit, quis fusa solo vitalia calcet, 620
 Ore quis adverso demissum faucibus ense
 Expulerit moriens anima, quis corruat ictus,
 Quis steterit, dum membra cadunt, quis pectore tela
 Transmittat, vel quos campis adfixerit hasta,
 Quis cruor emissus perruperit aera venis 625
 Inque hostis cadat arma sui, quis pectora fratris
 Caedat et ut notum possit spoliare cadaver,
 Abscisum longe mittat caput, ora parentis
 Quis laceret nimiaque probet spectantibus ira,
 Quem iugulat, non esse patrem. Mors nulla querella 630
 Digna sua est nullosque hominum lugere vacamus.
 Non istas habuit pugnae Pharsalia partes,

616 *vertere* O, *versere* m (rec. m) gd, 620 *exierat* G (-rit g), 621 *demisso* — ense M dimissum RCB demissu — ense A, demissū E, demissum VU, ense b, ense BVUG, ense C, 622 *animam* O vulgo, *animae* G (-mam g), *anima* U, *ictus* ME₁U, *ictu* ABVG, 623 *qui stet* MVUGT (quis g), *steterint* G, *cadant* u, *quis pectora* B, 624 *transmittant* a, *aut quos* AC, 625 *emissis* A (*emissus* a) M(Stht) VUGCTR, 626 *in quae* G, 627 *nudum* R, 628 *abscisum* U, 630 *querella* M₁, 631 *vocamus* C, *iuvamur* D, 632 *farsalia* A.

616 Plerique editores *pressere* ex antiquis editt. tenuerunt, falsa opinione de codd. lectione inducti. *Vertere* Cortius in 1^a ed., Heitland Class. Rev. 1895 p. 106. *Vertere* i. q. mutare Cf. etiam Verg. A. VIII. 437 „in pectore divae | Gorgona, desecto vertentem lumina collo”. *Versere* Heins. a *vergere* p. 163. *Mersere* alii.

617 „In funere mundi” i. e. imperii Rom. Cf. II. 253, infra 660.

620 „Vitalia calcet” cf. IV. 566.

621 „Demissum — ense | *expulerit moriens animam*” Heins. l. l. p. 163. Gronovius teste Cortio (in 1^a ed. „vir doctus”): „demissum — ense | *expulerit moriens: uno quis corruat ictu*”. Hosius J. J. l. l. p. 348, sq.: „demissum f. ense | *expulerit moriens, animam quis corruat*”. „Vulneratus aliquis expellens telum” insolens; sed *cruor, sanguis* erumpens expellere telum saepe dicuntur, ut exempla ab ipso Hosio allata docent. His missis supersunt Grotii et Bentleii lectiones; Grotius: „*demisso* fau-

cibus ense | *expulerit moriens animam*” sed „*demisso* (alte in fauces immisso) ense expellere animam” cogitari non potest nisi simul expulso ense; „*demissum — ense*” autem habuisse μ (contra M) ex corruptela *demissu* (*demissū*) in ABE liquet; Bentleius: „*demissum — ense* | *expulerit moriens anima*”, quem secutus sum, a libris non recedens, nisi quod *anima* in uno tantum est U. Et sic Cortius.

623 „Dum membra cadunt” cf. III. 667. „Quis — transmittat”, usus loquendi, quo haec dicuntur pro „quis habeat transmissa pectora telis” non videtur perspectus, unde Gronov. *quis pectora tela transmittant*” alii alia.

625 *Incisis* Oudend. conicit, (*quis* est pro *quibus*) quod ablativum habent libri; sed *emissis* oscitatione librariorum accommodatum est vocabulo *venis*. [„E scissis” Postgate].

631 „Nullosque hominum lugere vacamus” i. q. non vacamus ullos homines lugere, ne ullum quidem hominum lugere

Quas aliae clades: illic per fata virorum,
 Per populos hic Roma perit, quod militis illic,
 Mors hic gentis erat; sanguis ibi fluxit Achaeus, 635
 Ponticus, Assyrius, cunctos haerere cruores
 Romanus campisque vetat consistere torrens.
 Maius ab hac acie, quam quod sua saecula ferrent,
 Volnus habent populi, plus est quam vita salusque,
 Quod perit: in totum mundi prosternimur aevom; 640
 Vincitur his gladiis omnis, quae serviat, aetas.
 Proxima quid soboles, aut quid meruere nepotes
 In regnum nasci? Pavidi num gessimus arma,
 Teximus aut iugulos? Alieni poena timoris
 In nostra cervice sedet; post proelia natis 645
 Si dominum, Fortuna, dabas, et bella dedisses.
 Iam Magnus transisse deos Romanaque fata
 Senserat infelix, tota vix clade coactus

633 quas aliae clades l. Serv. A. VII. 717 *Aliae pro nom. propr. habens*, CS, quos A (quas a), 634 quot ABu, quod aG, milites M₁, 635 ubi ABEGT(ibi a), 636 cruoris M (cruores m), 639 plus — perit (640) l. Prisc. II. 338.10 H, habet T, 640 periit Prisc., prosternimus U₁ -tur T, toto..mundi M, toto E₁, aevo M, 641 vincitur OBE hic T, serviat ABEVT, serviet UvM, 643 regno G, pavide MBVRG, pavidae A (pavidi a), pavidi EUT, nunc R, 645 vertice B, nati a, 647 magno U, transire U (transisse m. rec. marg.), 648 vix tota VU.

633 Peerlkampius ad Verg. Aen. vol. II p. 68. b hunc versum memorans „si, inquit, inepta illa particula sit Lucani”. Sane illa „non istas partes — *quas aliae clades*” habent iuncturam prosariam et languent, sed sententia non est Lucano indigna. Nos dicemus: had niet die afmetingen. *Partes* pro eo quod nos „verhoudingen” saepius ut in: „multis partibus maius” (vielmals so gross). „Pharsalicum bellum non habuit istas pugnae proportionem, quas alia” quisque intellexeret. „Illic per fata virorum” (singulorum) res conficitur, hic per populos i. e. per fata populorum — et iam pro generali sententia „victoria paratur” ponitur altera praesenti tempori accommodata — „Roma perit”.

634 „*Quae militis illic, mors hic gentis erat*”, pro vulgari *quod* Heins. Molius *quod*, cum significatur: tantum poterat, tantum valuit (non: talis erat mors, qualis).

636 Supple: „cunctos haerere cruores Romanus (cruor) vetat et campis (eos) consistere”. Tanto plus Romani sanguinis fusum erat quam *cunctarum* aliarum gentium; sine causa *iunctos* Heins.

641 Heitland l. l. *serviet defendit vertens*: all the generations doomed to slavery, are being conquered. Vincuntur potius *ut* serviant in posterum, non: servituti addicti antea, nunc vincuntur. Victoria ita grave aliquid effecit. *Vincimur* cum deterioribus sine causa Heins. l. l. p. 164.

643 Praetuli lectionem codicis U *pavidi*, non facile pro *pavide* substitutum, eoque praeferendum quod latet pavidos fuisse aliquos (num *nos* pavidi fuimus?). Paulo post „*alieni poena timoris*”. — Heins. et Burm. coniciunt non memoranda.

646 Haec ex animi sententia dicta sunt a poeta ad suam aetatem respiciente: si (quod factum est) nobis post Pharsaliam natis servitutem parabas, quidni nobis bella dedisti, ut certe pro libertate periclitaremur?

647 „*Transisse*” ad Caesarem. *Transire* praeferendum esset, si maior esset eius auctoritas, ut alacrius in re praesente ob oculos posita. Vid. Verg. A. II. 622: „apparent dirae facies inimicae Troiae | numina”.

Fortunam damnare suam. Stetit aggere campi
 Eminus, unde omnis sparsas per Thessala rura 650
 Adspiceret clades, quae bello obstante latebant.
 Tot telis sua fata peti, tot corpora fusa,
 Ac se tam multo pereuntem sanguine vidit.
 Nec, sic ut mos est miseris, trahere omnia secum
 Mersa iuvat, gentesque suae miscere ruinae: 655
 Ut Latiae post se vivat pars maxima turbae,
 Sustinuit dignos etiamnunc credere votis
 Caelicolas, volvitque sui solacia casus:
 „Parcite, ait, superi, cunctas prosternere gentes:
 Stante potest mundo Romaque superstite Magnus 660
 Esse miser; si plura iuvant mea volnera, coniunx
 Est mihi, sunt nati, dedimus tot pignora fatis.
 Civile parum est bello si meque meosque
 Obruis? exiguae clades sumus orbe remoto?
 Omnia quid laceras, quid perdere cuncta laboras? 665
 Iam nihil est, Fortuna, meum”. Sic fatur et arma
 Signaque et adflictas omni iam parte catervas

650 omnis AM, 651 adspiceres M (s in t mut. m. rec.) aspiceret A, 652 fussa A, 653 videt M, 655 gentisque A, 656 posse U₁, 657 etiam num R, reddere C, 658 volvitque MAVU, novit v, solatia A, 659 parcite iam A (ait a marg.) BE, 664 obruit (corr: obruet) MG VU, obruet ABETg, obruit vulgo, 667 morte R.

64) „Fortunam damnare suam” i. q. credere fortunam non sibi favere, semper speraverat. Proximo versu Heins. „unde procul” sine auctore.

651 „Bello stante” inepte Markl. ad Stat. Silv. III. 3. 87, sine causa Cortius „bello quae obst.” *Bellum* i. q. bellantes cf. II. 712, VII. 507, al. Ad elisionem comparo „admoto occurrere” IV. 480. Omnino etiam ante longas raras sunt longarum elisiones, veluti in III° et IV° libro 11 elisiones tales, et pleraeque (9) ante praepositiones (sive simplices sive compositas) et est.

657 *Etiamnunc* pro *etiamtunc*, quo Lucretius non videtur usus esse. *Nunc* a propria significatione deflexum per compositionem cum *etiam* ἐν scribendum, cf. V. 248.

658 *Fovitque* Heins. l. l. p. 164. Hoc de re, quam quis meditatur et aliquamdiu praeparat aptum (Verg. e. g. „iam tum tenditque fovetque”, Aus. Parent. IV. 2.7 „solacia longa fovere”) non hoc loco. *Movit* Burm., *voluit* Cort., sane hoc *voluit* non

differt a *volvit*, sed languidum. — *Volvit* solacia, nempe aliis qui sua ruina trahebantur, quaerebat lenimen.

[659 „Parcite iam” Postgate].

660 Si petitis meam perniciem, voti compotes esse potestis stante imperio Romano („mundo”), meam cladem nolo in cives conferre.

662 „Tot vades infortunii mei fatis dedi, obtuli, per quos me peterent”. *Demus* Heins., sed provocat ad factum *dedimus* non ad voluntatem.

664 *Obruis* (Sulpitius), etsi praecedunt pluralia: *superi* et *fata*, tamen in concitata oratione (sc. Fortuna) egregie aptum. *Vulgata* a nexu aliena est. Non exoptulat cum bello, quod ante *obruit* subiectum esset, et sequuntur *laceras*, *laboras* in singulari numero. *Obruet* Grotius. „Orbe remoto”: sine orbe, cf. 585.

666 „Nihil mihi vindico, omnia sint tua; illorum excidio non me punis”.

667 „Omni iam morte” Heins.

Circuit, et revocat matura in fata ruentes,
 Seque negat tanti. Nec deerat robur in ensis
 Ire duci iuguloque pati vel pectore letum, 670
 Sed timuit, strato miles ne corpore Magni
 Non fugeret, supraque ducem procumberet orbis,
 Caesaris aut oculis voluit subducere mortem.
 Nequiquam. Infelix, socero spectare volenti
 Praestandum est ubicumque caput. Sed tu quoque, coniunx, 675
 Causa fugae, voltusque tui, fatisque negatum
 Te praesente mori. Tunc Magnum concitus aufert
 A bello sonipes, non tergo tela paventem,
 Ingentisque animos extrema in fata ferentem,
 Non gemitus, non fletus erat salvaque verendus 680
 Maiestate dolor, qualem te, Magne, decebat
 Romanis praestare malis. Non inpare voltu
 Adspicis Emathiam; nec te videre superbum
 Prospera bellorum, nec fractum adversa videbunt,
 Quamque fuit laeto per tres infida triumphos, 685

668 circumit A, 669 ne B, derat M (e s. s.) A (e s. s. m. 2), robor U, 670 vl G (*pro* vel), vult g, 671 aut tim. G (sed g), nec T, pectore T, 672 consurgeret orbis T, 673 subdere T, 674 nequiquam AE(e corr.)BMVU, socero.....M, volventi B, volente G, 676 fatisque negatum ORT, probatum est D, 682 praestare tuis G, 683 ne T, 684 ne T, stratum D, 685 Quamque — minor (686) l. Prisc. 302.1 H, lato E (ex corr.).

672 *Orbus* eleganter Waddelius, Anim. Crit. p. 147. Sed *orbis* i. q. mundus, quod pro imperio Rom. alibi positum h. l. pro exercitu i. e. populo Rom. dicitur. Et cf. 664.

675 „*Seu tu quoque*” Sulpitius.

676 Errorem suum „te absente” coniciendo factum redemit Cortius bona explanatione. Intellege: „et desiderium moriendi te praesente, recusatum fati”. Scilicet „fatis negatum” ex memoria sua addit Lucanus, magis intentus misericordiae quam perspicuitati. Quemadmodum *voltusque tui* dicuntur pro „desiderium voltus tui”, sic *te praesente mori*. Negatum erat Pompeio mori coram Cornelia, quae aberat in navi retenta. Non probabilia conamina: Sulpitii „fatisque probatum”, Grotii *f. rogatum*, Bürm. *paratum*.

678 „Haec satis male conveniunt cum VIII. 5, sqq. (ubi Pompeium fugientem quasi omnes terrent aurae)” BROUKHUSIUS. Guyetus proscribit 678—727 („se nescit amari”). Utroque loco L. posuit id quod ratio poetica postulabat. Non potuit h. l.

fugacem et timidum fingere Pompeium. Libro VIII P. fractus est malis. „Ingentes animos” i. e. magnum animum etiam is habere potest, qui officio obsecutus in tempus cedit. „Aequanimitatem” quam Seneca saepius celebrat et Horatius „aequam mentem” („a. memento rebus in arduis | servare mentem”) appellat, ei per verba „non inpare voltu” adscribit (682). Prudenter Weberus II. p. 601.

685 Iure Guyetus: „qui infida in prosperis?” Sed missis his verbis „per — triumphos” reliqua sunt perspicua. „Tam impar ei (*minor eo*) in re adversa (*misero*) tunc Fortuna, quam in re prospera olim fuerat (*laeto*)”. Non succumbebat Fortunae, quae tam elatum et superbum in re prospera quam humilem et demissum in re adversa facere alicquem studet. Verba *per — triumphos* sic defenduntur ut *infida* sit epitheton ornans (cf. Haskins, Cortius); sed ordo verborum ostendit iungenda esse *infida* et *per tres triumphos*, ut vidit Guyetus. Sic legendum et distinguendum puto: *quamque fuit laeto, per tres infirma trium-*

Tam misero Fortuna minor. Iam pondere fati
 Deposito securus abis, nunc tempora laeta
 Respexisse vacat; spes numquam implenda recessit,
 Quid fueris, nunc scire licet. Fuge proelia dira,
 Ac testare deos nullum, qui perstet in armis, 690
 Iam tibi, Magne, mori: ceu flebilis Africa damnis,
 Et ceu Munda nocens, Pharioque a gurgite clades,
 Sic et Thessalicae post te pars maxima pugnae.
 Non iam Pompeii nomen populare per orbem,
 Nec studium belli; sed par, quod semper habemus, 695
 Libertas et Caesar erunt; teque inde fugato
 Ostendit moriens, sibi se pugnassee, senatus.
 Nonne iuvat pulsum bellis cessisse, nec istud
 Perspectasse nefas: spumantis caede catervas?
 Respice turbatos incursu sanguinis amnes, 700

686 fatim AB, 687 abis M, abit U, 689 non scire D, 690 perstat MEG, prestat ABTD, 693 *thessalicae* V, phars M₁, *te pars* V, turbae (corr. in vulg.) Vg, 694 pompeii codd. vulgo, 696 erit MabE(e corr.), 697 ostendit MUBAEG, ostendet Vg, pugnare Comm. VII. 699, [se] B, 698 gessisse a, istuc G, 699 perspectasse VUMABE, perspectare R, perspexisse G, pugnantes M₁.

phos, | tam misero Fortuna minor". Fortuna eum per tres triumphos subiugare non valuit. Heins. teste Burm.: *lato post tres* Burm.

688 „Spes numquam implenda recessit" sc. de te; projecisti spem non explebilem (gerundiva cum negatione adiectivis in *-bilis* saepe respondent) ambitione vacuus es et metu (686) fati, quo iam defunctus es, te premente (*pondere*).

691 Qui post tuum discessum apud Pharsalum caesi sunt, habent, quod sibi impudent. Haec sententia est quae v. 691—693 ampliatur. Solum *nocens* est praedicatum ad nomina *Africa*, *Munda*, *clades*. *Post te* supple *avectum* i. e. post tuum discessum, usu Lucaneo cf. ad VI. 145. Reliquum bellum non pro Pompeio gestum, sed eo invito. Significat proelium ad Thapsum (*Africa*) et ad Mundam de quibus, quod cives multi ceciderant, non est triumphatum (Flor. II. 13, IV. 2. 89 D) et bellum contra Ptolemaeum, cum depulsus e Pharo Caesar classem suam nando attigit (Flor. II 13, IV. 2.59 D), et sine dubio aliquot Pompeiani cum Ptolemaeo caesi. Caes. Civ. III. 110. Waddelius: „*Varique a gurgite*", acute; sed „*Varium gurgitem*" a naufragio Varii et Didii (Flor. IV. 2. 75 D) mare Hispaniense dictum non esse et cladem

leve momentum habuisse ostendit Burm. *E gurgite* Burm. Magis offendit *et ceu*, ubi *et* ante alterum *ceu* vitiosum; an quis ferat: *sive — et sive*. Conicio scriptum existisse: *SIVE EST et ceu* interpretamentum alteram coniunctionem pepulisse. Non bimembris est oratio (*ceu — sive*) sed protasis *μονόκωλος* „*ceu Africa est nocens*" ampliatur per *sive*, ad quod suppletur cogitando *ceu*.

695 Cum gladiatorum pari Caesarem et Pompeium comparans (cf. VI. 5) dicit iam studium belli cessasse una parte sublata; iam aliud par successisse: conflictabuntur Caesar et Libertas idque in perpetuum, ludens in nomine *Caesar* i. q. Imperator.

697 Non parum exaggerat, nam non amplius decem senatores ceciderunt (App. Civ. II. 82). Senatus cum pergeret pugnare post fugam Pompeii, ostendit se sua causa non propter Pompeium pugnassee, quare eius caedem non oportet Pompeio imputare. *Inde* a senatu, a loco quo senatus erat.

698 „Nonne iuvat" non ut saepe post *iuvat*, *cessisse* ad praesens factum pertinet: *cessisse* est verum perfectum („non delectat te, quod cessisti?").

699 *Prospectare* ante Oudendorpium, *perspectare* Burm., *perspectasse* Cort.

Et soceri miserere tui. Quo pectore Romam
 Intrabit factus campis felicior istis?
 Quidquid in ignotis solus regionibus exul,
 Quidquid sub Phario positus patiēre tyranno,
 Crede deis, longo fatorum crede favori: 705
 Vincere peius erat. Prohibe lamenta sonare,
 Flere veta populos; lacrimas luctusque remitte.
 Tam mala Pompeii, quam prospera mundus adoret.
 Adspice securus voltu non supplice reges,
 Adspice possessas urbes, donataque regna, 710
 Aegyptum Libyamque, et terras elige morti.
 Vidit prima tuae testis Larisa ruinae
 Nobile, nec victum fatis caput. Omnibus illa
 Civibus effudit totas per maenia vires
 Obvia, ceu laeto; praemittunt munera flentes, 715
 Pandunt templa, domos, socios se cladibus optant.
 Scilicet inmenso superest ex nomine multum,
 Teque minor solo, cunctas inpellere gentes
 Rursus in arma potes rursusque in fata redire.
 Sed „quid opus victo populis aut urbibus? inquit: 720

701 quod a, 702 intravit M₁ABE, intrabit e cum rell., 703 versus post 704 positus in V, 707 luctus lacrimasque V, 709 securos V, 711 aegypton UG, mortis U, 712 larissa EVUB, 715 omnia ceu au (obvia U), promittunt aGRT, 719 potest M (s add. e corr.) B₁R.

704 *Posthac pro positus*. Heins. Non quae-
 rendum est, num haec cum historiae fide
 convenient, loquitur enim L. de iis quae
 fortasse aliquando imminerent. „Positus
 sub tyranno” i. q. suppositus t., poet. pro
subiectus. Pers. V. 36 „me tibi supposui”
 et aliquoties ap. Ovid. A *crede* apodosis
 incipit, eius obiectum est sententia: „vin-
 cere peius erat” quasi: „per deos et fata
 semper tibi propitia: peius esset si vi-
 cisses”.

706 „Lamenta” obiectum statuit Haskins.
 Cf. Cons. ad Liv. 108: „questus sonantur”.

707 „Flere veta, *populo* lacrimas — re-
 mitte”, Heins. teste Burm., credo propter
 pluralem *populos*. V. 710 idem „concessas”
 sine causa; *possessas* a regibus tuo bene-
 ficio. „Terras elige morti”, ubique plora-
 beris. Tam mirum consilium importunae
 philosophiae non dedisset, si Pompeius
 non in Aegypto esset interfectus. Si mors

erat sola nobilis exitus, potuisset etiam
 in acie occumbere Pompeius.

713 sq. Pro *civibus* Schraderus *aedibus*,
 pro *vires*, quod vix credibile, *turres* Heins.
 teste Burm., ipse pro *obvia* (715) *omnia* sub-
 stituit. „Omnibus civibus” iungendum est
 cum *obvia*; = cum omnibus civibus; „totas
 per maenia vires” i. q. quidquid tota urbe
 subsidiorum erat. Non distinguendum post
vires, ut solebat, quae Schradero causa fuit
 correctionis speciosae; frustra haec studet
 Cortius conciliare cum Caesare, Civ. III. 96.

715 „Promittunt nomina” Bentl. *Promit-
 tere nomen* pro dare nomen vix ferri posset
 et non est necessarium.

718 „Teque minor solo” a nullo homine
 victus, nisi a te ipso. Pompeius nunc semi-
 doctus evasit; non victus est a Caesare,
 quoniam se non victum sentit quasi sapiens
 Stoicus, sed se ipsum i. e. cupiditatem
 imperii, vicit.

Victori praestate fidem." Tu, Caesar, in alto
 Caedis adhuc cumulo patriae per viscera vadis,
 At tibi iam populos donat gener. Avehit inde
 Pompeium sonipes, gemitus lacrimaeque secuntur
 Plurimaque in saevos populi convitia divos. 725
 Nunc tibi vera fides quaesiti, Magne, favoris
 Contigit, ac fructus. Felix se nescit amari.

Caesar ut Hesperio vidit satis arva natare
 Sanguine, parcendum ferro manibusque suorum
 Iam ratus, ut vilis animas perituraque frustra 730
 Agmina, permisit vitae. Sed castra fugatos
 Ne revocent pellatque quies nocturna pavorem,
 Protinus hostili statuit succedere vallo,
 Dum fortuna calet, dum conficit omnia terror,
 Non veritus, grave ne fessis aut Marte subactis 735
 Hoc foret imperium. Non magno hortamine miles
 In praedam ducendus erat: „Victoria nobis
 Plena, viri, dixit, superest pro sanguine merces,
 Quam monstrare meum est, neque enim donare vocabo,
 Quod sibi quisque dabit. Cunctis en plena metallis 740
 Castra patent, raptum Hesperiiis e gentibus aurum
 Hic iacet, easque premunt tentoria gazas.
 Tot regum fortuna simul Magnique coacta

722 tumulo GD, 724 secuntur MUR, 725 *omissum in calce pag. supplevit m. 2 add. signa* .l. M, convitia MAVURT, 726 tibi magna U, quaesiti vera U, 727 sensescit E, ama .ri M, 732 pavore B₁, 734 continet V (conficit v), contegit g, conspicit var. lect. Schol., 735 aut marte MUGTBE, ac VA, 738 superest — meum est (739) l. Lactant. Theb. X. 35, nec sang. G, 739 neque MAU, nec BEV, vocabo (add. m. 2) MAev, vacabo BEVURGT, 742 iacent E.

721 „Victori praestate fidem". Non ornat tanta liberalitas, contra prodit P. causam libertatis. Sed speciem magni animi et generosi conciliat L. heroi suo v. 723. Difficile erat Pompeium etiam tunc laudare.

725 Cur librarius Montepessulani versum omiserit non statim apparet, sed perperam fecit. Versus omnino non potest omitti, eo enim expletur superior, in quo *populi* nomen reticetur, et convenit cum ingenio Lucani semper diis maledicentis.

726 Nunc apparet verum esse favorem populi erga te.

727 „Felix", rell. felix non certo scit se amari, expositus est assentationi.

728 „Arma natare" (cf. 560) Reg. pr. Oudendorpii et „plures" apud Burm.

732 „Pavorem" hostium qui fortasse quiete castrorum vires erant reparaturi. „Favores" temere Cort.

735 „In marte subactos" Bentl. quia *Marte subacti* vulgo victi dicantur. H. l. i. q. confectis labore proelii. Iuxta posita dubium eximunt. Cortius tamen „ut Marte subiectis", Oudend.: „ne fessis a Marte *peracto*" vel *subacto* [Postgate *peractis*, quod significet *exhaustis*].

740 *Fulvis* pro *cunctis* Heins. [*Rutilus* commendat Postgate].

Expectat dominos, propera praecedere, miles,
Quos sequeris, quascumque tuas Pharsalia fecit, 745

A victis rapiuntur opes." Sic milite iusso

[Impulit amentis aurique cupidine caecos.]

Ire super gladios supraque cadavera patrum,

Et caesos calcare duces, quae fossa, quis agger

Sustineat pretium belli scelerumque petentis? 750

Scire ruunt, quanta fuerint mercede nocentes.

3: Invenere quidem spoliato plurima mundo

3: Bellorum in sumptus congestae pondera massae:

3: Sed non inplevit cupientis omnia mentis.

. Quidquid fodit Iber, quidquid Tagus expuit auri, 755

746 rapiantur VG, rapiuntur URMABE, opes sic milite iusso Ma(bis s. s. m. 1? et marg.)GC, nec plura locutus AVUB, 747 in marg. m. 2 M, add. 2 m. VU deest RCK, amentis A, 749 cecos T, 750 petentis s. s. e M, potentes E, 751 ruunt MaUSchol.Voss., volunt mABEVuG, 753 pondere M₁, 754 inplebit M, implerunt D, mentis s. s. e M, 755 expulit VG, extulit MaU, expuit EABT, asti B₁.

744 „Propera”, rell. Fugitivos de exercitu Pompeiano, quos insequeris, praevertere studete.

746 *Rapiantur* exstitit ex *raptantur*, pro *rapiuntur*, ut videtur, substituto; sine causa *rapiantur* Weise.

746—748 Duae conformationes (redactiones hodie dicunt) huius loci fuerunt; altera habebat omissio vs. 747: „sic milite iusso | ire super gladios superque cadavera patrum | — quae fossa”, rell., altera: „nec plura locutus | impulit amentis”, rell. In posteriore minus aptum „nec plura” quasi non multa verba fecerit, tum post „nec plura locutus” expectamus *factum* aliquod. Praeferenda prior etiam quod concinnius apodosis incipit a *quae fossa*, et haec causa esse potuit Lucano mutandi locum. Certe librarii captum correctio superat. *Sic mil. iusso* Bentl. Cortius, Hos.

748 „Super capulos” Heins. „Super galeas” Schraderus, Burm. Certe „gladios calcare” amentis est, nisi vero totum solum gladii tectum est. Sed cur super galeas potius quam super loricas et arma omnino? Denique cur: „super gladios” et „supra cadavera”? Priorem versus partem corruptam puto. Intellegerem: „vadere per gladios”, rell. Cf. Caes. Civ. III. 96. 3.

751 „Scire volant” coni. Weise probante Hask. *Volunt* ante Oud. qui monente Heins. ad Claud. de Raptu III. 386 et ad Sil. I. 170 (loco dubio) et Advv. p. 164 *ruunt* recepit. „Animare ad crimina laxos | torva Megaera ruit” Claud. I. l. Pleraque apud Joh. Schmidt

l. l. p. 74 sunt controversa propter incertas lectiones, nam ipsa res minime incredibilis. Compara „certant evellere”, alia.

752 „Spoliato mundo” iungendum cum *congestae*; cohaerent verba; „invenere plurima pondera massae spoliato mundo congestae in sumptus bellorum”. Hoc intricatum. Praeterea pugnant cum III. 154—168, ubi Caesar narratur rapuisse quidquid undique advectum in aerario latebat. Per se etiam improbable est massam auri ex aerario sanctiore etiam tum in castris fuisse, cum iam plurima per duos paene annos in bellum erogata essent. *Inplevit* subiectum habet *massa*. *Inplebit* (M) praecedente perfecto *invenere* ferri non potest; *implerunt* (de quo multa Burm.) est deteriorum. Heins. Advv. p. 136 sublata distinctione post *mentes* praeterea legit *cupientes*. Neutrum probandum. Inde a *quidquid* nova periodus incipit, cuius apodosis est 757: „parvo — putabunt”. Ergo prioris sententiae exitum habemus hunc: „sed non inplevit cupientis omnia mentis” elumbem et languidum. Accedit quod omissis his versibus 752—754 futurum *putabunt* 757 rectius se habet, et quod *spoliato mundo* sic posita sunt quasi de actu paulo ante perpetrato agatur. Quae cum accedant ad argumenta supra exposita, hos versus reiectos a poeta ipso puto eorumque loco substitutos 755—757.

755 *Expuit* i. e. in mare devehit. Apte Oudend. confert Senecam Thyest. 352: „non quidquid fodit occidens, | aut unda Tagus aurea | claro devehit alveo”, Hosius p. XV: Claud. I. 48 „fluvios superabit Iberos | aurea

- . Quodque legit dives summis Arimasus arenis
. Ut rapiant, parvo scelus hoc venisse putabunt.
Cum sibi Tarpeias victor desponderit arces,
[Cum spe Romanae promiserit omnia praedae,]
Decipitur, quod castra rapit. Capit inopia plebes 760
Caespite patricio somnos, stratumque cubile
Regibus infandus miles premit, inque parentum,
Inque toris fratrum posuerunt membra nocentes,
Quos agitat vesana quies, somnisque fruentes
Thessalicam miseri versant in pectore pugnam. 765
Invigilat cunctis saevom scelus, armaque tota
Mente agitant, capuloque manus absente moventur.
Ingemuisse putem campos terramque, nocentis
Inspirasse animas, infectumque aera totum
Manibus et superam Stygia formidine noctem. 770

756 quodque ABMD, quod[que] VU, 757 putabantA(putabant)VrgC, putabunt (corr. in — bant) UR, rell., 758 disponderit AE, 760 castra [rapit] B₁, cadit B, plebis A₁, 761 stratumque VU, *stratumque* M, vacuumque AEm, caecumque B, caecumque GR, cassumque g, 764 somnique furentes O vulgo, 765 miseris U var. 1. Schol., 766 sacrum s. s. U, 767 movetur (s. s. n) M, movet A (corr. in: moventur m. 2), 768 putes G, putem rell, nocentem O vulgo, 769 exspirasse E (correctio m. 2), infectaque B, confectumque VRg, 770 superum M₁, superam stygia VU, stygiam a.

dona vomens" Id. XXX. 75 „Cantaber Oceanus vicino littore gemmas | expuit”.

756 „Quod legit” omisso *et* natum potest esse ab aliquo, qui post perf. *fodit* hic quoque perfectum sine causa desiderabat. Pendent haec „quidquid — arenis” ab *ut* (quamvis) *rapiant*.

753—760. Ante *decipitur* (760) subiectum necessario est *victor*, quod ex 758 suppleendum. *Victor* ille est miles. Nemo, opinor, probabit: „cum Caesar sibi promiserit arces, decipitur (miles) quod”, rell. Alia ratio est ut haec *cum-arces* sint ex mente militum dicta, ut *sibi* milites, *victor* tamen Caesarem significaret. Apage! Sed si *victor* militem significat, idem dicitur v. 759 promisisse omnia spe Romanae praedae. Id eodem redit, altero versu sperasse dicitur Tarpeias arces, altero „Romanam praedam” (urbem Romam?). Vide quanto melius remoto v. 759, qui interpretamento admodum similis est, sententia decurrat. Nisi vero *commiserit* praeferas; mihi non satisfacit.

761 „Caespite patricio” cf. Caesar Civ. III. 96 „in castris Pompei — recentibus cespitibus tabernacula constrata”. Pro *caesumque* cubile Heins. Advv. p. 164 *cassumque* [„caesumque” Postgate].

764 Vulgata „somni furentes” est quod dicunt contradictio in adiecto; possit tamen species quaedam huic iuncturae conciliari inde quod *somno* furentia *somnia* adscribi possint epitheto translato, etsi huius usus exempla non possunt produci. At quid h. l. *furor*? Repetunt miseri caedem peractam, non meditantur novam. Vide sequentia. Verum igitur puto *somnisque fruentes* iung. cum sequentibus, iam Canterus *somnoque fruentes*.

763 *Nocentem* vulgo. *Nocentes* Burm. Benti. cf. Verg. Aen. VII. 351 „vipeream inspirans animam”. Ov. Metam. IV. 497 „inspiratque graves animas”. Orcus inspiravit dormientibus nocentes animas. „*Animas*, inquit Burm., sine hoc epitheto nihil mali significare potest”. Sententia non clara. *Nocentes* adscivi sed aliter interpretor: ingemere campi et terra, quod *nocentes animae* i. e. spiritus nocentum (fratricidarum) inhalaverunt eos (campos). Apul. II. 5 (p. 26 VI.) „surculis et lapillis inhalatis” (i. e. adspiratis). Plin. X. 84 „foramen inspirare”. Distinxi post *terramque*, vulgo id fit post *campos*. Cur *terra* in vulgata *nocens* dicatur, nemo dixit. V. 770 *supera nox* i. q. *nox* a superis (contrarium est: *inferis*) transacta.

Exigit a miseris tristis victoria poenas,
 Sibilaque et flammam infert sopor, umbra perempti
 Civis adest, sua quemque premit terroris imago.
 Ille senum voltus, iuvenum videt ille figuras,
 Hunc agitant totis fraterna cadavera somnis, 775
 Pectore in hoc pater est, — omnes in Caesare manes.
 Haud alios, nondum Scythica purgatus in ara,
 Eumenidum vidit voltus Pelopeus Orestes,
 Nec magis adtonitos animi sensere tumultus,
 Cum fureret, Pentheus, aut cum desisset, Agave. 780
 Hunc omnes gladii, quos aut Pharsalia vidit
 Aut ultrix visura dies stringente senatu,
 Illa nocte premunt, hunc infera monstra flagellant.
 Et quantum poenae misero mens conscia donat,
 Quod Styga, quod manes, ingestaque Tartara somnis 785
 Pompeio vivente videt! Tamen omnia passo

771 meritis AVCG, 773 orroris A (corr. m. 2 in vulg.), 774 vidit U, 775 motis m (rec. m.), figura (m s. s) V, 778 pelopeus O, horestes V, 780 fugeret E₁, descisset M, descisset Ue, de. . isset (sc s. s. m. rec.) A, desisset VEG, 781 tunc T, farsalia A, 782 victrix M, ultrix U, 783 flagello A₁B₁, 784 poenae misero MU, misero poenae ABERT, misero mens poenae V, 785 corpora somnis gR.

773 „Terroris imago”, orroris (= horroris) A. Singuli („sua quemque”) aliquid horridi fecerant, cuique spectrum est. Hoc aptius quam si fingatur victor metus sui memor fuisse; propterea olim commendavi *horroris*, ratus *premit* arsi longam posteriorem habere. Cf. ad I. 642. Fateor tamen dubium esse. *Terroris* improbarunt etiam Burm. et Schraderus legentes *tortoris*. *Oret pro horret*, *horrore pro errore* VIII. 402, VIII. 5 Hortensii codd.

776 Caesar patitur omnes *manes*. Sunt umbrae mortuorum vagae, quas antiquorum poetarum opinio fere stabiles finxit ad sepulcra et in inferis.

777 *Scythica ara* Dianae Tauricae a sorore Iphigenia.

778 *Pelopeius horestes* codd. Oud. Fort. „Pelopeius heros”, *Orestes* glossa.

780 Pentheus in furorem actus quod Dionysio restiterat, in furore mortuus est, a feminis Thebanis discerptus; itaque non resipuit, sed Agave etiam post furorem sensit perturbationem mentis cum filium se suum dilacerasse intellegeret. *Cum desisset* sc. furere primus Grotius, cum Bersmannus *descisset*, Rutgersius *desuisset* probassent.

782 „Stringente senatu” supple ex 781: gladios. An: visura *diest* (dies est) *ringente* senatu? Nam 1° Omissi *est* in relativa sententia unum tantum est praeterea exemplum in Lucano IX 331, valde durum et facile sanabile; 2° Senatus non stringebat gladios cf. omnino Dio XLIV. 16, 3 init. *Ringi* Hor. Epist. II. 2. 128, „quam sapere et ringi” (mij te verkniezen). Cic. ad Att. IV. 5. 2 „ii subringentur, qui villam me moleste ferunt habere”. Gloss. Placidi CGL. V. 144: „ringitur, irascitur aut indignatur.” Apud Senecam Ep. XVIII. 1 (104). 9: „*ringeris*, quotiens aliquem in fastis saepius legeris” *invidet* interpretamentum videtur. — Succensebat senatus, inermis.

784 „En quantum” Heins., fortasse recte. „*heu* quantum” Weisius ex antiquis editt. Male. Sententia: „Vide quantum poenae mens (mali) conscia remittat: inferos Pompeio iam vivente videt”. „Vide quam conscientia mali statim vexet”. *Quantum* vocabulum medium i. q. quam exiguum. *Donare* i. q. remittere cf. ad IV. 764. Vulgarem interpretationem apud Hask. fateor me non intellegere. Receptus vulgo ordo verborum melior est quam *misero poenae*, ne *poenae* cum *conscia* iungatur. Non vidit hoc Bentleius.

Postquam clara dies Pharsalica damna retextit,
 Nulla loci facies revocat feralibus arvis
 Haerentis oculos. Cernit propulsa cruore
 Flumina, et excelsos cumulis aequantia colles 790
 Corpora, sidentis in tabum spectat acervos,
 Et Magni numerat populos, epulisque paratur
 Ille locus, voltus ex quo faciesque iacentum
 Agnoscat. Iuvat Emathiam non cernere terram
 Et lustrare oculis campos sub clade latentes; 795
 9: Fortunam superosque suos in sanguine cernit.
 Ac ne laeta furens scelerum spectacula perdat,
 Invidet igne rogi miseris, caeloque nocentem
 Ingerit Emathiam. Non illum Poenus humator
 Consulis, et Libyca succensae lampade Cannae 800
 Compellunt hominum ritus ut servet in hoste,

787 arvo e corr. 1^{ae} m A, 790 cumolos U (i s. s. m. rec.), tumulis G, 791 sidentes (ex sed.) MAVU, sedentes a, sidentes G, expectat MBE, 796 in marg. m. 2 M, add. m. 2 in U in ima pag. 1 m. G, deest RK, 798 miseros M₁, igne uri V (corr. in vulg.), nocenti O vulgo, 800 succensa AB₁, cetēnae B, 801 seservet T, hostem T, hostes O (Stht. hoste M).

788 „Adspectus regionis non abstrahit oculos a loco, ubi occisi iacent”. De *nulla* cf. ad v. 25; et Heitland p. CIX. Ad *haerentis* supple *arvis*.

791 „Sidentis” *depressos* Arg. et Aeolici editiones, unde male recepit Weisius, manifestum interpretamentum. Pro vulgari *tabem* recepi verissimam Heinsii emendationem *tabum*. Humor ex cadavere defluens est *tabum* et de hoc agi monstrat *sidentis*. Cf. VI. 547 „nigramque per artus | stillantis tibi saniem”. Verg. A III. 23 „atro liquuntur sanguine guttas | et terram tabo maculant”. *Tabes* (putrefactio, maceratio) figurate etiam pro sanie aut humore putido sumitur cf. VIII. 775, IX. 772; sed h. l. proprium vocabulum aptius est.

794 sq. Negatio prioris versus etiam ad alterum trahenda esset: et (non) lustrare; iuvat Caesarem solum Emathiae non cernere et non oculis lustrare campos, „sub clade latentes”. Nusquam tam duriter hoc fit (cf. exempla ad II. 40), nimirum negatio priore membro quasi inclusa. Comma post *terram* sustuli, ut certe in pronuntiando duo membra artissime coniungantur. Haesit Heinsius, sed parum profecit; omisso enim versu 794 (*agnoscat* —) scribit versu 795 „et *lustrans* oculis campos — *cernat*” (796). Idem Advv. p. 164 „non cernere *opertam*”.

796 Sanguis fusus speculum erat, in quo videret Fortunam et deos aventes sibi; sic tantum explicata verba *in sanguine* latina sunt. Est sane hoc ineptum, sed magis abnorme (excentrick) quam absurdum, et ostendit ab horrendo et sublimi ad ridiculum intervallum paene nullum esse. Hoc ipse auctor vidit et versum deletum voluit. Inventum sapit Lucanum cf. supra 560, II. 214. Insaniunt subinde poetae sic ut non alius imitari possit: librarii cuiusdam versus non videtur.

798 Vulgo *nocenti*. Guyetus: „foetorem ex Emathia in coelum infert i. e. pestilentia aerem inficit, malim *coeloque nocentem*”. Iure, opinor. Ingerere est per vim et invito obtrudere (*aufbürden*). *Caelum* = aer vid. infra 822, aer nondum erat infectus sed terra; inde odor in coelum surgebat. *Nocenti* accommodatum substantivo *caelo*, quo non pertinet.

799 sq. Cf. Livius XXII. 52. *Succensae* i. q. collustratae face ferali Carthaginensium.

801 *Hostes* Oud. Weis. Reliqui cum vetustis edd. *hoste*, usu eleganti praepositivis, in pedestri quoque sermone frequenti. Vergilius: „non ille, satum quo te mentiris Achilles | talis in hoste fuit Priamo” (A.

Sed meminit nondum satiata caedibus ira
 Civis esse suos! — Petimus non singula busta,
 Discretosque rogos: unum da gentibus ignem,
 Non interpositis urantur corpora flammis. 805
 Aut, generi si poena iuvat, nemus extrue Pindi,
 Erige congestas Oetaeo robore silvas,
 Thessalicam videat Pompeius ab aequore flammam.
 Nil agis hac ira; tabesne cadavera solvat,
 An rogos, haud refert, placido natura receptat 810
 Cuncta sinu, finemque sui sibi corpora debent.
 Hos, Caesar, populos si nunc non usserit ignis,
 Uret cum terris, uret cum gurgite ponti.
 Communis mundo superest rogos, ossibus astra
 Mixturus. Quocumque tuam Fortuna vocabit, 815

805 [non] in compositis, s. s. inter M, 807 coniectas M, erue a, oetaeo robore silvas V, 808 flamma R, 810 retentat T, 812 nonus erit M₁, 814 post 814 sequuntur in M 820—822, 815 vocabit MVG, vocavit C, locabit mA(vocabit a)BEUV, locabat T.

II. 540). *Hominum*, dixisset *humanos*, si metrum admisisset.

802 Sed paeno satiata ira, reminiscitur maioris saevitiae opportunitatem sibi oblata, cum cives posset laedere et honore sepulturae spoliare. Convenit hoc cum Caesare Lucaneo.

805 „Non interpositis” iungendum. Corpora vult uri contigua, ut alterum alterius latus tegat, neve titionibus cadavera separantur. De *non* pro *ne* (cf. „non ancilla tuum iecur ulceret” Hor.) vid. Mnem. XIX. 32, ubi etiam de adiectivis cum *non* iunctis agitur. Cf. ad V. 58. Add. X. 60. Ovid. Artis v. 389.

806 *Extrud* Burmannus defendit per VIII. 695 „extractus mons” sed hoc plane alienum est. *Extrud nemus* positum est pro: coacervata arbores, struem fac nemore adducto. *Extrudere* ut *educere* (ex significat in altum) habere solet accusativum rei quae efficitur, non materiae, unde quid construitur. Sic Aen. VI. 177 „aramque sepulcri | congerere arboribus caeloque educere certant”. Nimis diversum est, cuius optionem dat Burm.: „nemore exsue Pindum”. Mallet utique „nemus *erue* Pindi”, sed ferenda vulgata *extrud*. — Proximo versu Heins. *conjectas*.

811 „Sibi debent” quoniam debilia sunt et recentibus cedere debent. Genetivum obl. *sui* ut post Augustoam aetatem omnino

auctores, frequentius usurpat quam optimo aevo, sic post *ius* et *pars*.

814 „Ossibus astra | mixturus”. De conflagratione mundi ex sententia Stoicorum omnia aliquando perditura praecipua nota sunt; ut aqua origo, sic ignis exitium universi erit: mare, coelum, terra uno incendio sunt peritura. Sed vix credibile quemquam sensu pulcri adeo esse destitutum ut — non corpora aut bestias — sed *ossa* iungat *astris*. Finge hoc oculis, senties quam sit absurdum. Sen. Dial. VI (de Cons.) sub finem „cum tempus advenierit, quo se mundus innovaturus extinguat, — sidera sideribus incurrent”, rell. Legendum puto „ossibus *ossa*”. *Ossa* Caesaris cum gregarii militis ossibus coniungentur. Vide sequentia.

815 *Natura* pro *fortuna* optime Schrader, cf. 818 „libera fortuna mors est”. Sed *fortuna* pro fato positum i. q. fatum tuum. *Locabit* iuxta *quocumque* minus rectum quam *vocabit*. „*Sunt* animae” Bentl., Cort., Hos., Trampe; *eunt* Oud. Burm. Neutrum satisfacit; per *sunt* significaretur animos iam tum eo pervenisse; cum hac fidei firma persuasione pugnat dubium illud *quocumque*. Contra *eunt* militat ipsum illud *quocumque*, quia iter sine certo fine cogitatur. Multo concinnius *erunt*: quocumque perveneris, offendes a te contemptos [*erunt* Postgate].

Hae quoque erunt animae. Non altius ibis in auras,
 Non meliore loco Stygia sub nocte latebis.
 Libera fortunae mors est, capit omnia tellus
 Quae genuit; caelo tegitur, qui non habet urnam.
 Tu, cui dant poenas inhumato funere gentes, 820
 Quid fugis hanc cladem? quid olentes deseris agros?
 Has trahe, Caesar, aquas, hoc, si potes, utere caelo.
 Sed tibi tabentes populi Pharsalica rura
 Eripiunt, camposque tenent victore fugato.
 Non solum Haemonii funesta ad pabula belli 825
 Bistonii venere lupi, tabemque cruentae
 Caedis odorati Pholoen liquere leones:
 Tunc ursi latebras, obsceni tecta domosque
 Deseruere canes et quidquid nare sagaci
 Aera non sanum motumque cadavere sentit. 830
 Iamque diu volucres civilia castra secutae

816 eunt UABEK sunt MVGRa, al. et (= erunt?) m, ibit BVR, 817 latebis A (iacebis a) B₁ET, iacebis rell., 818 fortuna ex corr. M, fortuna EVUGRT Prov. C, fortunae A, 819 caelo-urnam l. Isidorus XVI. 26. 14, August. CD. I. 12, fin, 820—822 versus h. l. omissos post 814 (— astra) collocat m. 2 M, a 2 m V; om. RK, 820, 821, 823 in ima pag. 3^a m. G, 820 tu V, inhum. fun. gentis V, inhumata u, 822 astra hac (h praeposuit m. 2) A, hastrae E, 823 fetentes m, 825 nec solum U, papula A, popula B₁, 826 labemque A, 827 od. — leones l. Prisc. II. 335. 2, pholoe M₁, 828 ursi AB (si ex s) EG, ursae RVUM, obscene M, domusque B, 830 motumque cadavere caelum (sic) l. Prisc. II. 335. 2, haec verba iungens cum 827 tanquam contigua vid. ad 827, l. Lact. Theb. IX. 28, cadavera M, sensit UM, sentit A (sensit a)VG Lact., 831 castra civ. s. s. bella B.

816 *Ibit* pro *ibis* sc. anima tua, redarguitur communi omnium lectione *iacebis* vel *latebis* (non — *bit*). *Iacebis* adhuc omnes ediderunt; sed in orco nemo *iacet*; corpus sepultum et inde homo ipse post mortem *iacere* dici possunt; hoc loco clare vita inferorum ob oculos ponitur. Usu notissimo *sub* de loco depresso significat *in*, ut *sub pectore*, *sub inferis*, *sub antro*, *sub fluctibus imis* Aen. V. 239.

818 *Sors haec* Heins. Non assequor. Sententia est: dignitas et splendor in morte non est. Fortuna est condicio, status fato datus. Cf. „curarum liber” IV. 384. Verg. A. X. 154 „libera fati” exemta fato (fati potestate).

819 Seneca Epist. 92 fin. „quem saevitia proiecerit, dies (h. l. caelum) condet. Diserte Maecenas ait: nec tumulum curo, sepelit natura relictos”.

820—822 Versus Annaeani, ut qui maxime, et qui ante 823 sq. omnino non possunt

abesse. Omittunt a prima manu MKVRG. Cum ex codd. μ reliqui praeter M(ABE) versus illos habeant, suspicor iam in μ fuisse illos *adscriptos*, unde pars addidit, pars codicum omisit. Sic in altera quoque classe factum esse satis antiquo tempore, ut in qua dissensus sit, credere licet. Quod si verum est, in parte tantummodo codicum φ ab initio affuere, inde in reliquis codd. additi. Cuius omissionis quae causa esse potuerit saepius significatum est. Ad 822 cf. IV. 368 „tractus aquarum” (= bibere aquas) Sen. Agam. 878 „merumque — trahunt”. *Caelum* = aer, VI. 88.

825 „Haemonii-belli” iungendum.

828 Omissum *sed*, respondens verbis *non solum*.

830 „Aerem motum cadavere”, sanum aerem fingit moveri et pelli pestifera exhalatione cadaverum.

Conveniunt. Vos, quae Nilo mutare soletis
 Threicias hiemes, ad mollem serius austrum
 Istis, aves. Numquam tanto se volture caelum
 Induit aut plures presserunt aera pinnae. 835
 Omne nemus misit volucres, omnisque cruenta
 Alite sanguineis stillavit roribus arbor.
 Saepe super voltus victoris et inopia signa
 Aut cruor aut alto defluxit ab aethere tabes,
 Membraque deiecit iam lassis unguibus ales. 840
 Sic quoque non omnis populus pervenit ad ossa,
 Inque feras discerptus abit: non intima curant
 Viscera, nec totas avidae sorbere medullas
 Degustant artus. Latiae pars maxima turbae
 Fastidita iacet; quam sol nimbique diesque 845
 Longior Emathiis resolutam miscuit arvis.

(Thessalica, infelix, quo tanto crimine, tellus,

832 *conveniunt* V, *nilo* M, 834 se tanto BE, 837 sang. — arbor l. Lact. Theb. II. 674, 839 aere G, 840 deiecit U (deleta g), proiecit ug, 841 si M₁, hic E₁, populos M₁, populi G, 842 ferus A (-ras m. 2) B₁, fetas T, 843 avidae G(VUStht) avide rell., medollas M₁, 844 degustantque m BEUVT, 845 quam — miscuit l. Lact. Theb. IX. 301, fastidia M₁, nimbusque a, 847 thesalica M(UStht), thessalia rell., tanto MAB, tantum VUGT.

832 Non magis reputavit poeta grues non pasci carne, quam Aesopus vulpem non uvis. Notum ex Homero ἤντέ περ κλαγγή γεράων κτέ II. VIII init. Non satis causae est cur hunc (inde a vos) et duos sequentes versus a Lucano abiudicemus cum Schaefero l. l. p. 27, sq. et L. Jeep. Jahresber. XLIII p. 192, quod poeta debuerit ut singula genera ferarum, sic etiam avium describere, non solum grues; mihi contra videtur, libertatem poetae sic nimis circumscriberemus.

34—846 pessimos iudicat Peerlkamp Mnemos. 1861 p. 274, nec tamen spurios esse pronuntiavit, recte puto. Quamquam sunt hodie quoque quibus talia lurida et sordida, modo ad naturam efficta, placeant. *Pervenire ad ossa* de cadavere pro „omni carne spoliari” displicet non tam propter rem falsam aut exaggeratam — loca ubi ante hos 20 annos in Aegypto pugnatum est haec in memoriam revocant — quam propter rationem qua exponitur: cadaveri adscribitur quod viventis est (*pervenire*), tum ipsum (quid aliud nisi ossa?) ad sua ossa pervenit. Reliqua non finxit auctor: ceciderunt omnino 15 milia hominum media aetate, et cum nec victores nec victi in loco manerent, non iusta

cura sepulturae habita est. De avibus carnivoris membra proicientibus nondum devorata similia itineratores, veluti Nob. van Dedem in epistolis ex India a. 1894 scriptis (Gids 1895), et de corporibus a feris partim (842 sqq.) laniatis van der Heym vingt mois en Abyssinie, 1896 p. 87.

839 *Tabes* explicatur proximo *membraque deiecit*, non tabum sed putridae carnes.

841 Suspectus Heinsio, cf. ad 834—846 supra. „Decrevit” Burn.

842 „Inque feras”, rell. i. e. „nec in feras abit (occultatur)”. Post 843 distinctionem sustuli; negatio pertinet ad *avidae*. *Avidae* Cortius, Weise, reliqui *avide* ediderunt.

845 Ad horrorem augendum vel bestiae dicuntur sprevisse Romanos. *Diesque longior* longior temporis tractus.

847 Omnino legendum *Thessalica* cum Grotio, Hos., non *Thessalia*, propter ingratam elisionem, cuius unum tantum apud Lucanum novi exemplum: „Italiam extremo” II. 659, nec defenderim eam simili *κακοποιία*, de qua ad VI. 56 monitum, nam M stat a lect. *Thessalica*.

Laesisti superos, ut te tot mortibus unam,
 Tot scelerum fatis premerent? Quod sufficit aevum,
 Inmemor ut donet belli tibi damna vetustas? 850
 Quae seges infecta surget non decolor herba?
 Quo non Romanos violabis vomere manes?
 Ante novae venient acies, scelerique secundo
 Praestabis nondum siccos hoc sanguine campos.
 Omnia maiorum vertamus busta licebit, 855
 Et stantis tumulos, et qui radice vetusta
 Effudere suas, victis conpagibus, urnas,
 Plus cinerum Haemoniae sulcis telluris aratur,
 Pluraque ruricolis feriuntur dentibus ossa.
 Nullus ab Emathio religasset littore funem 860
 Navita, nec terram quisquam movisset arator,
 Romani bustum populi, fugerentque coloni
 Umbrarum campos, gregibus dumeta carerent,
 Nullusque auderet pecori permittere pastor

848 [te] T, 850 i memor A, 851 infectas urg. et M, infracta AB₁, infesta T, 852 romanus A, manus M₁, violabilis B₁, 853 inte E₁, scelerisque T, 855—858 l. Prisc. II. 96. 19 H; 855 l. id. II. 287. 23 H, 856 extantes c, 857 effure M₁ (de s. s. m. 2), effundere A, sequitur 859, tum 858 U, correxit u, 858 tellures M₁, 859 ruricolis A, 860 emathia AB, 861 arator MVAG, aratro BEU (arator u) Rg, 862 romani tū B, 864 peccori M₁.

849 *Facie pro fatis* Heins.

850 *Donare* est ignoscere, cf. ad IV. 764.

851 Errorem qui est in verbis *non decolor* facile condonamus propter totius apostrophes efficaciam.

854 De confusa Macedonia, ubi Philippi, et Thessalia, ubi Pharsalus, cf. ad I 693 et supra 591. Praeierant loco praeclaro Verg. Georg. I. 489, sqq. et Manilius l. 910.

855 *Licebit*. Glossa in M: „pro quamquam accipitur hic ut dicit Prisc[ianus] in coniunct.”

856 „Et qui radice vetusta”. Ut hedera, sic arbores maiores quaedam radices agunt etiam in commissuras lapidum eoque murum subruere possunt; caprificus eo potissimum erat infamis; vel urnae sic dissolutae effundere dicuntur h. l. cineres. *Effundere* enim est vertere et simul vacuefacere; porro *effudere* i. q. effusas habent. Cf. Mayor ad Iuven. X. 144. Caprificus propter tenacem naturam pro inveterato malo Pers. I. 25. — Iniuria Burm. repre-

hendit Lucanum, quasi hoc loco secus ac supra cadavera Pharsalica sepulta diceret. Parum refert, sed notat hominem, qui sibi liber et beatus videtur si quid in Lucano reprehendat.

858 *Plus*, quam usquam alibi.

860 Verg. A. VII. 106 „gramineo ripae religasset ab aggere classem”. Alibi fere sine praep. (Hask.)

862 „Romani bustum populi”. Notus est locus qui vocatur *busta Gallica*. *Burere* primitiva forma pro *urere*, littera B molitur in vocalem et pellitur.

864 Amplificat poeta sententiam: deserta iaceres et spreta (si sola spectaculum belli civilis vidisses), idque per octo versus 860—867, post quos apodosis satis exillis est. Id minus offenderet, si splenderet claris verbis; sed sententia est contorta et artificiosa. Huic vitio certe ex parte tribuendum efflatum Guyeti: „(v. 860 — fin.) omnium suppositorum ineptissimi”. Sunt tamen sine dubio Lucani, quamvis tumidi et molesti.

Vellere surgentem de nostris ossibus herbam, 865
 Ac velut inpatiens hominum vel solis iniqui
 Limite vel glacie, nuda atque ignota iaceres,
 Si non prima nefas belli, sed sola, tulisses.
 O superi, liceat terras odisse nocentis.
 Quid totum premitis, quid totum absolvitis orbem? 870
 Hesperiae clades, et flebilis unda Pachyni,
 Et Mutina, et Leucas puros fecere Philippos.)

866 aut B₁, 867 ignava u, taceres u l(ateres) c, 868 bellis M₁AB, vel sola G, PAULUS CONSTANTINOPOLITANUS EMENDAVI MANU MEA SOLUS | MANNAEI LUCANI LIBER. VII. EXPL. INCIP. LIBER. VIII. FELICITER | LEGENTE [sic] VITA ET PPECTURA | SCRIPTORI VITA ET FORTUNA | LEGE FELICITER. U *in quo verba* Paulus — solus *etiam post librum II inveniuntur*. Cf. Praef. tomi I p. XXXIV, sq., 870 absolvitis AUMBEG, solvitis V.

866 Verba „vel solis iniqui limite” (linea „parallela” quae discriminat ustam zonam) „vel glacie” continent causam superiorum *inpatiens hominum*; post *glacie* distinguendum.

869 „Terras odisse nocentes” i. e. solas, sed non licet, nam totus orbis civili sanguine infectus est. Si Thessalia sola bellum intra fines suos habuisset, omnium odia in eam converterentur. Quod *solas* omisum est nocet perspicuitati.

870 *Solvitis*; verbum forense non est *solvere*, sed *absolvere*, recte post Oudendorpium ab omnibus praeter Weisium receptum.

„Totus orbis” ut alibi *mundus* (supra 617, 660) de imperio Rom. dictum cf. I. 22, supra 672, Hor. Epist. II. 1. 254. *Absolvere* i. q. crimine et *infortunio* liberare, ut apparet ex opposito *premere* i. e. infortunio exponere. Verbum *premere* forense est sed non i. q. accusare; „*premere reum*” dicitur de testimonio et suspitione reo periculosus. Sententia igitur est: cur universum imperium perditis aut servatis? (decebat singulas partes).

871, sq. Significantur proelium apud Mundam, clades Sext. Pompeii prope Siciliam, obsidium Mutinae, victoria Actiaca. Cf. I. 40, sqq.

M. ANNAEI LUCANI
PHARSALIA.

LIBER OCTAVUS.

Iam super Herculeas fauces nemorosaque Tempe,
Haemoniae deserta petens dispendia silvae
Cornipedem exhaustum cursu stimulisque negantem
Magnus agens, incerta fugae vestigia turbat,
Implicitasque errore vias. Pavet ille fragorem
Motorum ventis nemorum, comitumque suorum
Qui post terga redit, trepidum laterique timentem
Exanimat; quamvis summo de culmine lapsus,
Nondum vile sui pretium scit sanguinis esse,

5

1 *tergum* g, 2 *hemoniae* M, 3 *neganti* AB₁ (*negantem* a), 5 *pavit* M₁B₁, 7 *redit* MAUVBETG, *venit* u (rec. m.) v, 8 *examinat* M₁, 9 *vile facinus sui precium* M₁, *sui facinus* U (*precium* u).

1 *Tesqua* Lips. d. ap. Web. ex VI. 41. „Heracleae fauces” cf. VI. 347, sqq.

2 „Haemoniae silvae” genitivus definitivus est; erat silva *dispendium* (ambages); id petebat quia *desertum* erat.

3 *Stimulis*. Gronovius Diatr. ad Stat. Silv. IV. 9 laudat Stat. Theb. II. 668 „illi (Tydeo) membra negant.” Id. IV. 123 „dexter Iaccho | collis, at Ennaeae Cereri negat.” Mart. XIII. 7 „lautorum cenis saepe negare potes (recusare cenas)”, praeterea Stat. III. 457, Silv. III. 1. 124. — V. 4 „incerta” et 5 „implicitas errore” ex eventu, quod aiunt, addita. Turbare vestigia i. q. confundere.

6 Ante Oud. post *nemorum* non distinguatur, ut iungeretur: „fragorem nemorum comitumque” non sine causa, quoniam *suorum* reflexivum tunc cum *pavet* iunctum recte usurpatur. Pro *redit* Oud. *ruiit*; *venit* in u v manifesto glossema est;

ferit Weis. ex Arg. recepit, cui non favet *post*; „terga ferire” ferri posset ut „aures ferire”, non ferendum „*post* terga ferire”; *redit* i. q. resonat, poetica brevitate positum putant, *redditur* (redit) vox omnino scopulis et convallibus. Durum utique et omnino intolerabile, quod omittitur nomen unde pendet „comitumque suorum”; praesertim cum *fragorem* alio casu quam subiecti praecessit. Legendum videtur: „*quid* quid terga *ferit* trepidum laterique timentem exanimat”. Adscripta videtur fuisse glossa ad *ferit*: „quod post tergum venit”; „terga *ferit*” i. q. „aures a tergo ferit.” Metus Pompeii non convenit cum VII. 677, sqq. quod excusat Schol. BC apud Weberum. [Secundum Heitlandum Class. Rev. 1897 p. 206 „qui post terga redit” est explorator a Pompeio praemissus ut loca investiget a fronte, is „post terga” i. c. in vestigia sua redit. *Post terga* = in terga putat laudato Corippo, Johanne IV. 189, al.]

Seque, memor fati, tantae mercedis habere 10
 Credit adhuc iugulum, quantam pro Caesaris ipse
 Avolsa cervice daret. Deserta sequentem
 Non patitur tutis fatum celare latebris
 Clara viri facies: multi, Pharsalica castra
 Cum peterent, nondum fama prodente ruinas, 15
 Occursu stupuere ducis, vertigine rerum
 Adtoniti, cladisque suae vix ipse fidelis
 Auctor erat. Gravis est Magno, quicumque malorum
 Testis adest. Cunctis ignotus gentibus esse
 Mallet, et obscuro tutus transire per urbes 20
 Nomine; sed poenas longi Fortuna favoris
 Exigit a misero, quae tanto pondere famae
 Res premit adversas, factisque prioribus arguet.
 Nunc festinatos nimium sibi sentit honores,
 Actaque lauriferae damnat Syllana iuventae; 25
 Nunc et Corycias classis et Pontica signa
 Deiectum meminisse pudet. Sic longius aevum

11 quantum AEBG, quantam MVUR. 14 nota g, 16 occursum VU, occursum MAEB, 17 gladiusque M₁, 18 magno add. m. 2 U, *versum omissum m. 1 in marg. posuit G*, 20 urbes MAE(e corr.)BRGTB, orbem U, 21 poenas longi MABEGTV, longi poenas U, 23 adversos M₁, factisque VC, *rell.: fatis, et sic vulgo, urget V, (sic vulgo in MSS)*, 24 sensit C, 25 iuventute A₁, versus in U post 26, 26 coricias M (*corigas M₁ Stht*), 27 delectum M (e corr.), *'detectum u, pudet AMBEuRTgC, piget UG.*

10 *Quantum* Weis. contra optimos Mss. — Hoc quoque non honorificum Pompeio.

III. 512 „ignotas semper transire per urbes.” (Cort.).

12 „Deserta”, *rell. Fatum* (13) est devictus Pompeius. Quod Pompeius erat, qui cladem erat passus, non poterat latere. *Nota* (g) est interpretamentum. Iunge: clara viri facies non patitur (eum) deserta sequentem celare fatum tutis latebris.

21 Vulgo *longi poenas*; Bentleyi iudicium secutus sum.

23 „Res premit adversas.” Res adversae deprimunt, earum pondus augetur pondere famae.

14 *Pharsalia* male Cortius. Ut *κατάφατον* evitaret Bentl. *rura* pro *castra*, contra sententiam. Milites significantur in expeditionem aut frumentatum a Pompeio missi, nunc in castra redeunt. Ruinas i. q. defectum Pompeii.

Ib. „*Fatis* prioribus arguet” vulgo. Superiora tempora habebant gloriosa *facta* Pompeii (ea sponte sua fecerat); non *fata* n. l. apta sunt. Quo plura *fecerat*, eo magis per comparationem nunc reprehenditur eius clades. Nec res prospera *fata* appellari potest. Praetuli igitur *factis* ex V. Confusio est paene perpetua.

16 „Vertigine” i. q. conversione. Proprie supra VI. 460 et alibi; de republica metaphorico post Lucanum Ammianus Marcellinus XXXI. 10 extr. et Maximianus saec. V, Elog. III. 3 (v. 333 Baehr.) „mentem rerum vertigine fractam.”

25 *Syllana* i. q. Sylla digna; cf. I 326, 335, VII. 307. Sub Sulla meruerat in bello Sertoriano; „Coryciae classes” (i. e. in Ciliciam paratae) piraticum, „Pontica signa” Mithridaticum bellum significant.

20 *Urbes* primus Oud. pro *orbem*. Manil.

27 *Pudet* confirmatur v. 31 „dodecori est

Destruit ingentis animos, et vita superstes
 Imperio. Nisi summa dies cum fine bonorum
 Adfuit et celeri praevertit tristia leto, 30
 Dedecori est fortuna prior. Quisquamne secundis
 Tradere se fatis audet, nisi morte parata?

Littora contigerat, per quae Peneius amnis
 Emathia iam clade rubens exibat in aequor.
 Inde ratis trepidum, ventis ac fluctibus impar, 35
 Flumineis vix tuta vadis evexit in altum.
 Cuius adhuc remis quatitur Corcyra sinusque
 Leucadii, Cilicum dominus terraeque Liburnae,
 Exiguam vector pavidus correpsit in alnum.
 Conscia curarum secreta in littora Lesbi 40
 Flectere vela iubet, qua tunc tellure latebat
 Maestior in mediis quam si, Cornelia, campis,
 Emathiae stares. Tristis praesagia curas

28 ingentis M (s. s. e) A (— es m. 2), 35 magnum u(m. rec. pro trep.) g, ventis ac MAVBE, et rell. vulgo, 39 rector V (vector v) g, 40 secretae U, sacrata c, 41 iubet AMGRT, iubet C rell., 43 triste M.

fortuna prior” et Commento: „erubescit apud se”, quod facit pro *pudet*; lemma falso habet *piget*. Pudet eum, sui se tam imparem esse; minus turpis esset clades, si non tantam expectationem movisset. Vulgo legitur *piget*.

30 *Adfuit* Heinsius, Advv. p. 436 et 164, sed praesens non est aptum. Agitur de homine in media felicitate mortuo.

31 „Quisquamne”, rell. „durft nog iemand?” i. q. „hoe durft iemand?” „Nisi morte parata” nisi perfugium habeat in morte. Sententia Stoicorum, quibus mors voluntaria placebat. „Credere se” consensu probant Heins. et Bentl. ex Hamburgensi. Sed in *tradere se* eadem fiduciae significatio est, quae hic requiritur.

33—39 Burm.: Cilicum *domitor*, terraeque Liburnae | exiguam *vector* pavidus correpsit in alnum” legendum proponit, recte quod ad *Cilicum*, quorum *dominus* Pompeius non erat, secus quod ad „terrae Liburnae”, cuius *vector* Pompeius male dicitur. Pompeium potius totius orae maritimae dominum designare voluit quia omnia maria et littora piratis purgaverat, idque fecit nominibus iis, quae in re navali clara erant: Actiaci sinus et terra quae Liburnis navibus nomen dederat. *Adhuc* (37) i. q.

etiam tunc, non cognita clade; ad Leucadem statio erat classis Pompeianae (cf. III. 182), quae tanta erat, ut terra ipsa tremere pulsus remorum (Corcyra non longe abest). „Pavidus epitheton ornans est, cf. Hor. C. I. 1. 14 „Myrtoum pavidus nauta seceat mare.”

41—43 vulgo: *iubet* (Pompei) — *latebas* (Cornelia) — *stares* (Pompei), quae quasi duplex apostrophe ferri omnino non potest; postquam a Pompeio (*iubet*) ad Corneliā (*latebas*) transitus factus est, non potest rursus in eadem sententia Pompeius compelli. Secundum Mss. praefendum videretur *iubet*, sed hoc traheret *staret*, quare praetuli *latebat*. Nemo sane militare verbum *stares* ad Corneliā referre volet. Nec fecisset Bentl. coniciens: „conscia curarum secretae in littora Lesbi — *iubet*, qua tu tellure latebas” (de sqq. tacet), si ad proxima attendisset. Hosius l. l. p. 349 „conscia curarum” ad *vela* refert, cum ad *littora* pertineat, haec adspexerunt Corneliā longe maria servantem, anxiam de sorte mariti. Nec tamen propterea opus est *secretae* scribere, ut Hos. statuit, dummodo exigua pausa post *curarum* observetur. Apte idem confert V. 376 „secretaeque littora Leucae”, perro V. 230. Littus *solitarium* (*secreta*) Corneliae lacrimas aspexit. Ad liberam verborum collocationem 42 cf. ad V. 800.

Exagitant, trepida quatitur formidine somnus.
 Thessaliam nox omnis habet, tenebrisque remotis 45
 Rupis in abruptae scopulos extremaque curris
 Littora, prospiciens fluctus. Nutantia longe
 Semper prima vides venientis vela carinae,
 Quaerere nec quidquam de fato coniugis audes.
 En ratis, ad vestros quae tendit carbasa portus, 50
 Quid ferat ignoras, sed non, tibi summa pavoris,
 Nuntius armorum tristis, rumorque sinister:
 Victus adest coniunx. Quid perdis tempora luctus?
 Cum possis iam flere, times. Tunc puppe propinqua
 Prosiluit, crimenque deum crudele notavit, 55
 Deformem pallore ducem, voltusque prementem
 Canitiem, atque atro squalentis pulvere vestis.
 Obvia nox miseræ caelum lucemque tenebris

46 currit Ug, curris MA, curis aBc, currens vG, 47 longae G, 48 vides M, videns mABE₁F, videt VURg, 49 nequiquam G₁, audes MABEU, ex: audet V, 50 nostros T, 51 ignorat T, et nunc MBAEvG, en nunc C, sed UVg, nunc O vulgo, 52 amoris M(armorum m), 53 fletus VgR, 54 puppe propinqua l. Cleonius V 47.1 K, possim B, 57 canicie Mb, canitiem VT, canitiae U, canitie rell. vulgo, squalentis A, 58 lucem s. s. 2^a m. M.

44 *Exagitant* excitant. Cf. Cic. Att. III. 7 „ne et moum maerorem exagitem et te in eundem luctum vocem.”

47 *Nutantia* ad veritatem naturæ expressum, in obliquo navis non admodum magnæ cursu aut inconstantia venti.

48 *Videns* et *currens* v. 46 manifesto pro 2^e persona *vides*, *curris* faciunt. Nam n ante s temere additur aut omittitur; ita *videns* in *videt* et contra hoc in *videns* transire potuit, non *videt* in *videns*; sic *pusio* *pusio* Iuv. VI. 34, *thensaurus*, *formonsus*, *praegnans* (partic. verbi *gnare = alere, cf. *gnatus* et *gignere*) in *praegnans* transiit. Porro *fros* pro *frons*, Varro RR. I. 24. 3, *mesura* pro *mensura* in lege Metallii Vipascensis 47, *crestes*, *infus*, *libes* in Cf. VI. 1. 490, 520, 533 et alibi. Vitium est o pronuntiatione natum. „Cicero *foresia megalesia hortesia* libenter dicebat”. Velius Long. p. 79 K. Nomina propria in *ens* n omittunt, in Graecum conversa, ut *Valens* Οὐάλης.

49 „Fato de” Bentl. concinnius dicens quam „de fato”. Num propter caesuram? At centies monosyllabum post caesuram, cf. statim 50 et 51, me iudico esset affectata elegantia.

51 „Et nunc” Cort. Weis., post *sinister*

plene distinguentes i. e. nunc quoque quod maxime paves te sollicitat, nempe ne nuntius adsit, rell. Bentl. scribit: *sed non*, quem secutus sum (pro nc: n); *sed* autem probabilius quam *et*, praecedente s; post *sinister* semicolon (;) posui, omissa more Lucaneo particula adversativa cf. ad V. 175.

53 „Perdebat tempora luctus, quia nunc, cum licebat ei flere, non flebat; nam praesente Pompeio non licuit tantum”. Schol. LA ap. Web.

56 „Deformem p. ducem” appositio ad *crimen*; *crimen* et *opprobrium*—*alicuius* dicitur is qui alterius culpa male affectus est (*ὄνειδος*), ut saepe Ovidius, Met. VIII. 240 „longum tibi Daedale crimen” X. 169, Trist. IV. 9, 26. Prop. V. 43, al. Sen. Dial. VI. 12. 2.

57 Vulgo *canitie*; parum concinnum est „*prementem* atque *squalentes* pulvere vestes”, sic Bentl. quoque, quem secutus sum. Deformis est P. non quod canos habet, sed quod crimes non curavit, qui faciem *tegunt* (*prementem*).

58 *Tenebris* prorsus superfluum vocabulum loco versus quem occupat, emphasisin accipit ineptam; nec datus est sod ablativus (per tenebras). Facile est corrigere: „tenebrae | abstulerunt animam”, IV. 771, sed rara coniectura inferre lubricum.

Abstulit, atque animam clusit dolor, omnia nervis
 Membra relicta labant, riguerunt corda, diuque 60
 Spe mortis decepta iacet. Iam fune ligato
 Littoribus, lustrat vacuas Pompeius arenas.
 Quem postquam propius famulae videre fideles,
 Non ultra gemitus tacitos incessere fatum
 Permisere sibi frustra que ad tollere terra 65
 Semanimem conantur heram, quam pectore Magnus
 Ambit et adstrictos refovet complexibus artus.
 Coeperat in summum revocato sanguine corpus
 Pompeii sentire manus, maestamque mariti
 Posse pati faciem; prohibet succumbere fatis 70
 Magnus, et inmodicos castigat voce dolores:
 „Nobile cur robur Fortunae volnere primo,
 Femina tantorum titulis insignis avorum,
 Frangis? Habes aditum mansurae in saecula famae.
 Laudis in hoc sexu, non legum cura neque arma, 75
 Unica materia est coniunx miser. Erige mentem,
 Et tua cum fatis pietas decertet et ipsum,

59 animum AVR, clusit M₁A, dolor s. s. m. 2 M., om. B, 61 tacet g, depressa B,
 64 tacitus AB₁, fatum MGRVU, fata maE, fato A, 65 atque *post frustra que inserit* B,
 terram B, 66 eram M₁, eam A, 68 caeperat U, insanum u, 70 succumbere M, 74 abes
 (h m. 2) M, 75 non legum — miser (76) l. Lactant. Theb. III. 705, laudes M₁, iura O vulgo,
 76 miserere gemente, corr. in: miser erige mentem A (mentem a), *miser erige mentem*
 E, *miser erige mentem* MBVG, miserere gementis M₁B₁ (re s. s.) U.

59 „Nervis relicta”. Nervi destituunt
 membra. Ov. Met. X. 459 „animusque re-
 linquit euntem”.

61 *Decepta*, Hos. coni. *defecta*. Frustrata
 erat spe mortis, dum vivebat, quamvis
 viribus deficientibus. *Diu ad iacet* pertinet.
Deiecta deteriores aliquot. Cf. IX. 99.

66 „Quam pectore Magnus | ambit” su-
 specta mihi; relativa sententia, qua annec-
 titur illud quod gravius est praegressis,
 h. l. non est apta; porro *ambit* pro *amplec-
 titur* miror nemini offensioi fuisse. Aliquid
 certe proficeremus legendo: *cum pectora*
 Magnus | ambit”. (*Cum* actionis subsequatae
 fere = *donec*).

68 „In summum corpus” cf. 305, i. q. in
 cutem.

74 *Mensura* Grotius, sine auctore, fortasse
 errore. — „Aditus laudis” Cicero iam.

75 *Cura* pro *iura* Marklandus. „Iura
 legum” significat legibus data; si iura na-
 tura et iura lege data opponuntur, habet
 haec formula aliquam rationem, sed non
 h. l., et cur tam abstruse poeta loqueretur?
 Ceterum IX. §60 „iure suo populis uti
 legumque licebit”.

76 Lectio „miserere gementis” propterea
 ferri non potest, quia non omnis coniunx
 materia laudis sempiternae est uxori, sed
miser, cui fidem et opem praestat; prae-
 terea Pompeius non gembat, certe non
 confiteri debebat hoc tempore.

77 Heins.: „ut tua — decertet. Id ipsum”.
Ipsum est neutri generis, sed non propterea
id necessarium est. „*Decertet*”, rell. i. q. „et
 tuus amor probet se fortiolem quam fata”.
 Apposite Cortius Senecam laudat Herc.
 Oct. 359 „(Hercules in Iole) amat vel ipsum,
 quod caret patrio lare”. *Ipsum* recte Leo
 tenuit, deteriores *ipsam*.

Quod sum victus, ama. Nunc sum tibi gloria maior,
 A me quod fasces et quod pia turba senatus,
 Tantaque discessit regum manus. Incipe Magnum 80
 Sola sequi. Deformis, adhuc vivente marito,
 Summus et augeri vetitus dolor. Ultima debet
 Esse fides lugere virum. Tu nulla tulisti
 Bello damna meo. Vivit post proelia Magnus,
 Sed fortuna perit: quod defles, illud amasti." 85

Vocibus his correpta viri vix aegra levavit
 Membra solo, talis gemitu rumpente querellas:
 „O utinam in thalamos invisi Caesaris issem
 Infelix coniunx, et nulli laeta marito!
 Bis nocui mundo: me pronuba ducit Erinys 90
 Crassorumque umbrae; devotaque manibus illis
 Assyrios in castra tuli civilia casus,
 Praecipitisque dedi populos, cunctosque fugavi
 A causa meliore deos. O maxime coniunx,
 O thalamis indigne meis, hoc iuris habebat 95
 In tantum Fortuna caput! Cur in pia nupsi,
 Si miserum factura fui? Nunc accipe poenas,

78 amas M₁ (Stlt), amat b, 81 seq. i (u s. s.) M, deformes M₁, informis c, 82 ugeri M (augeri m, s. s. a ante u), 84 vibet C, iubet c, 86 correcte cU († castigata), 87 talis M₁ (s. s. e), 88 l. Sergius IV. 479,19 K, Boda VII. 232,18 K, Anecd. Helv. praef. CCXLV, iterum 304,23 (Hos.), thalamus usichoris regis issem Anecd., 90 ducit MAVU, erinys O vulgo, erynnis VU, 91 crassorumque A, 95 habebat MABEVU.

79 „Pia turba” acerba ironia.

81 „Deformis” est praedicatum, subiectum efficiunt: „summus et augeri vetitus (qui nullam accessionem patitur) dolor”. Squalor moeroris dedecet (*informis*) uxorem superstitite marito.

82 „Ultima fides” est ultimum documentum fidei. Luctus de viro ad postrosum, ad mortem eius reservetur.

85 „Quod defles illud amasti”, quod nunc iniuria defles quasi perditum (nemp: coniunx) est *illud* hoc quod semper amasti (et quo nunc fruieris). Haskins fere: quod tanquam tibi praereptum defles, nempe fortuna, illud amasti, non virum tuum. Durum erga amantem uxorem. Denique tertia so offert generalis sententia eodem fere acerbis sententia rediens: quod quis deflet, hoc amavit (nec amplius amat). Heins.: „hoc defles, illud amasti”, *Adv.* p. 165, nihilo magis perpicuum.

86 In *correcta* (Uc.) latet *erecta*, quod si totidem litteris exstaret, praeferebam.

89 sqq. Plutarchus Pomp. 74, fin. similia refert Corneliae dicta. Folix fuissem, inquit, si ante mortem Crassi (errore Plut.: Publii) auditam occubuissem, prudens autem si eo mortuo manus mihi, ut volui, iniecissem, sed sorvabar, ut Pompeio Magno fatalis fierem. Cf. III. 23.

90 *Ducit* ante Cortium praeferebant; *ducit* multo fortius et gravius est. De varietate temporum cf. ad VI. 237.

91 „Crassorumque umbrae”, Crassorum (Crassi et filii, Oros. VI. 13. 3, Flor. I. 46. 10 Rossb., III. 11 D) umbrae etiamnunc vagantur, eae me, inquit, iis addictam ubique comitantur, sic Parthica fata (*Assyrios*) in castra Pompeii detuli. Similia Cornelia apud Livium, cuius praclarum locum vid. in Commento.

Sed quas sponte luam. Quo sit tibi mollius aequor,
 Certa fides regum, totusque paratior orbis,
 Sparge mari comitem. Mallem felicibus armis 100
 Dependisse caput; nunc clades denique lustra,
 Magne, tuas. Ubicumque iaces, civilibus armis
 Nostros ultra toros, ades huc atque exige poenas,
 Iulia crudelis, placataque paelice caesa,
 Magno parce tuo." Sic fata iterumque refusa 105
 Coniugis in gremium, cunctorum lumina solvit
 In lacrimas. Duri flectuntur pectora Magni,
 Siccaque Thessalia confudit lumina Lesbos.

Tunc Mitylenaeum pleno iam littore volgus
 Adfatur Magnum: „Si maxima gloria nobis 110
 Semper erit, tanti pignus servasse mariti,
 Tu quoque devotos sacro tibi foedere muros,
 Oramus, sociosque lares dignare vel una
 Nocte tua, fac, Magne, locum, quem cuncta revisant
 Saecula, quem veniens hospes Romanus adoret. 115

99 rerum B, 104 cessa C, 108 the(s)saliae AMGU, thesaliae E (a altera del. m. 3), thesalicae B, thesalia V, confudit MTGVU, confundit BAE, 109 iam pleno V, 113 dignare MABEvUr, dignere VRG, 114 tua OBE, locumque revisant B, revissent U (s. s. a post ss), 115 venies M (n s. s. m. 2), que vehemens c.

100 „Sparge” cf. VIII. 629 „spargant (me) lacerentque licebit”. V. 684 „invisis spargenda dabas tua membra procillis”.

Ib. *Actis* Bentl. coll. v. 320, quoniam sequitur „civilibus armis” v. 102, quae causa nulla est. *Dependisse* = impendisse cf. X. 80 „tempora Niliaco turpis dependit amori”.

101 *Denique* urguet dicta, a significatione *postremum* paulo deflexum (similiter ut *tandem*); sententia: nunc certe purga s. expia cladem tuam mea morte.

102 „Ubicunque”, sub inferis, sive in campis beatorum, sive in stygiis tenebris, quo se post susceptum bellum civile detrusam esse queritur Iuliae umbra II. 12.

Ib. Insimulatur Cornelia viva etiam tunc Iulia amorem Pompeii aucupata esse; inde h. l. „paelice caesa”, cf. ad II, 28 fin.

108 „Thessalia” Thessalica calamitate. Oculos non humectavit Thessalia, confudit Lesbos. *Thessalia* h. l. ut *Pharsalia* pro bello in agro Pharsalico gesto cf. ad VI. 323, VIII. 511. *Thessalia* pro in Thessalia

accipere vetat paene constans usus Lucani; nomina appellativa frequenter sine praepositione usurpant poetae, nomina regionum (nisi accedat attributum ut Thessalia tua VII. 592) raro, Lucanus tantum V. 266 „pars iacet Hesperia” et infra 428 „et si Thessalia bellum civile peractum est”, loco dubio. Locativus regionum in *ae* omnino caret auctoritate apud hunc, quare ex V *Thessalia* recepi. Praeter Weisium, *Thessaliae* edit., quod multis alienis defendit Cort. — *Confudit* in hac quasi ἀναξεραιλαίωσει aptius est quam praesens. — *Confundere*; turbare, obscurare dicitur humor, qui oculis offunditur etiam ante quam in lacrimas erumpat: aptum vocabulum de *duro* (107) i. e. in teneros affectus non prono, nec facile in fletum erumpente.

114 Burm.: nocte, *tuum* fac Magne locum” vel.: „tuos, fac.” *Sua* Oud., Cort., Weisc. Aegre desidero *tua* post nocte; et videtur potius L. voluisse „fac ut exstet locus, quem”, rell. quam „cape tibi hunc locum.” Post *tuum locum* non expectamus illud membrum relativum. *Tuum* ferendum esset si libri darent.

Nulla tibi subeunda magis sunt maenia victo.
 Omnia victoris possunt sperare favorem:
 Haec iam crimen habent. Quid, quod iacet insula ponto?
 Caesar eget ratibus. Procerum pars magna coibit,
 Certa loci. Noto reparandum est littore fatum. 120
 Accipe templorum cultus, aurumque deorum,
 Accipe, seu terris, seu puppibus ista iuventus
 Aptior est, tota, quantum valet, utere Lesbo.
 [Accipe: ne Caesar rapiat, tu victus habeto.]
 Hoc solum crimen merita bene detrahe terrae, 125
 Ne nostram videare fidem felixque secutus
 Et damnasse miser." Tali pietate virorum
 Laetus in adversis et mundi nomine gaudens
 Esse fidem, „Nullum toto mihi, dixit, in orbe
 Gratius esse solum, non parvo pignore vobis 130
 Ostendi. Tenuit nostros hac obside Lesbos
 Affectus, hic sacra domus carique penates,
 Hic mihi Roma fuit. Non ulla in littora puppim

117 favores a, 118 habet A(habent a)BEG pento M (o m. 2 s. s.), quidquid GR, 120 bellum AEB, fatum aMbVU, noto *adscr. m. 2 U*, 122 si t. si vulgo O, 123 quantum potes G, valet g (1^a m.), 124 om. OBEDRTK, in Laurentiano (L) Hosii saec. XI *adscr. m. 1* „ut videtur”, 131 hoc M₁, 132 serique c (s. s. a), crarique B, sacrique u (m. rec.) g, 133 ullo in M, ullo AEGT, nonnullo c, littore AEBGT, puppim MABU, puppem EVR.

117, sq. Argumentum haec efficiunt ad exorandum Pompeium: metuere hunc putabant ne gravis esset sociis et propterea tergiversari. Minime haec sibi volunt, offerimus tibi domicilium, *nam* periculum nobis non gravior erit. *Haec δεικτικῶς*, urbs Mitylene et agri. Omissa particula adversativa.

118 *Πόντῳ πεκλιμένα* dicuntur insulae quae prope continentem sunt, quasi non mari magno circumdatae. Contra quae non adhaerent continenti sed undique cinguntur mari magno, non freto aliquo, dici possunt *ponto* iacere. Hoc voluit fortasse, sic nihil est superfluum. Talem Lesbos cogitare potuit poeta (*insula* sc. nostra). — „Eget ratibus Caesar, ut nos opprimat, illas autem non habet.”

120 *Bellum* apparet interpretamentum esse; nemo *fatum* adscriberet. — „Templorum cultus” divinos honores, quod extra Italiam vel ante Augustum nihil miri habet.

122 Scripsi *seu* — *seu*. Et sic Heinsius. Repetitum *si* fere in obstationibus aut

antiquis formulis sollemne est; hoc loco non aptum, cum sequatur comparativus; per *si* — *si* nihil excluditur, per comparativum optio datur; unum offertur: „Accipe iuventutem, inquit, sive ad terrestre sive ad maritimum bellum.” *Ista* = nostra, cf. ad V. 352, sine contentu.

124 Versus sine auctoritate; manifesto post 121 collocari voluit versificator: „accipe — aurumque deorum, | accipe, ne Caesar rapiat tu victus habeto” (praeverte eum).

125 „Hoc solum crimen”: ne videatur ingrata. Noli tergiversatione tua speciem diffidentis prae te ferre eoque infamiam ei adspargere. Eo fiet ut videaris in prospera tua fortuna, cum neminem metueres, nos secutus, sed in tua re adversa nobis diffisus esse. Quod potens ipse, cum a nullo ei cavendum esset, Lesbum non spreverat, non erat documentum fiduciae magnae in ea positae. Oblique inconstantiae crimen Pompeio adspergitur.

128 „Mundi nomine” propter mundum; gaudet etiamnunc esse alicubi fidem.

Ante dedi fugiens, saevi cum Caesaris iram
 Iam scirem meritam, servata coniuge, Lesbos, 135
 Non veritus tantam veniae committere vobis
 Materiem. Sed iam satis est fecisse nocentis;
 Fata mihi totum mea sunt agitanda per orbem.
 Heu nimium felix aeterno nomine Lesbos,
 Sive doces populos regesque admittere Magnum, 140
 Seu praestas mihi sola fidem. Nam quaerere certum est,
 Fas quibus in terris, ubi sit scelus. Accipe, numen,
 Si quod adhuc mecum es, votorum extrema meorum:
 Da similis Lesbo populos, qui Marte subactum
 Non intrare suos, infesto Caesare, portus, 145
 Non exire vetent." Dixit, maestamque carinae
 Inposuit comitem. Cunctos mutare putares
 Tellurem patriaeque solum, sic littore toto
 Plangitur; infestae tenduntur in aethera dextrae,
 Pompeiumque minus, cuius fortuna dolorem 150
 Moverat, ast illam, quam toto tempore belli
 Ut civem videre suam, discedere cernens
 Ingemuit populus, quam vix, si castra mariti

134 ira UV, arma VRg, 136 tante c, 137 materiam BMEVuG, materiem AU, 139 aeter-
 nomene M (corr. m. 2), 140 docens B, amittere R, magno B, 141 nunc BT, questum
 est (pro q. c. e.) B, est add. c, 142 scit A (sit a), nomen G, 143 sicut m, quid C ex
 corr., nomen es M (mecum es m), e (est) A, est GT, 144 similis M, 145 suos corr. in:
 suas M (suos m), infausta R, 152 descendere GR, 153 vulgus a, vis (ex: vix corr.)
 M, vis aCBEVGT, vix m (m. rec.) Uv.

136 „Tantam veniae — materiem”, non
 curans me et Cornelia interfectis tantam
 opportunitatem Caesaris placandi vobis
 dari. — *Materia* in nominativo usurpat
 Lucanus supra 76, unica materia est”, unde
 tamen effici non potest num semper et in
 quovis casu illam declinationem praetu-
 lerit. Librarii aberrabant potius ad vul-
 garem formam (-a), quare *materiem* praetuli.

137 *Iam* hoc documento dato, iam vale-
 dico vobis. „Satis est (vos) fecisse nocen-
 tes”; accedere posset, ut vos armis Caesaris
 statim exponerem.

141 „Certum est.” De *est* in fine hexametri
 vulgo addito cf. ad II. 141.

143 „Mecum *est*” Burm. ex „fere omni-
 bus” ut falso refert.

144 „Similes Lesbo populos” comparatio
 contracta i. q. „populos similes populis

Lesbi”, ut saepe; si tamen mei arbitrii
 esset, post *da*, ut ambiguitas vitaretur,
Lesbi praeferrem.

146 Scite „*mox* exire” Reinach Revue de
 Philol. 1897 p. 79; ita constantes socios sibi
 exoptat, qui non benigne excipiant, mox
 tanquam captivos exceptos in portu reti-
 neant. Nihil tamen opus; cogitat socios
 qui non prohibeant intrare, non arceant
 exitu. Poterant tales socii gratiam captare
 Caesaris prodendo fidei suae commissos.

149 „Infestae” sc. diis. Incusant deos, qui
 favorem suum Pompeio recusarint.

150 „Pompeiumque minus — ast illam —
 discedere cernens, ingemuit populus”. Sic
 haec cohaerent: *Pompeium a cernens* pendet,
minus iungendum est cum *ingemuit*. Inso-
 litum tantum in his est, quod post *minus*
 non *quam*, sed *ast* sequitur.

Victoris peteret, siccis dimittere matres
 Iam poterant oculis: tanto devinxit amore 155
 Hos pudor, hos probitas, castique modestia voltus,
 Quod, submissa animis, nulli gravis hospita turbae,
 Stantis adhuc fati vixit, quasi coniuge victo.
 Iam pelago medios Titan demissus ad ignis,
 Nec quibus abscondit, nec si quibus exerit orbem, 160
 Totus erat; vigiles Pompeii pectore curae
 Nunc socias adeunt Romani foederis urbes
 Et varias regum mentes, nunc invia mundi
 Arva super nimios soles austrumque iacentis.
 Saepe labor maestus curarum odiumque futuri 165
 Proiecit fessos incerti pectoris aestus,
 Rectoremque ratis de cunctis consulit astris,

154 demittere M (di m rec.) A, 155 non poterant MAVBE, iam p. U, devinxit M, 157 [nulli] EB, turba A (turbae corr. m. 2) B₁, 158 iuncto B₁, 159 medio stetit dim. c, in ignes ma, 160 se a, exeret (s. s. i) M, 162 aderunt R₁, urbis M (e s. s.), 164 iacentum c, iacentem (corr. ex — tis) MABE, 165 futurum M, 166 mestos c.

155 „Iam poterant” pro potuissent, cui accommodatum *peteret* i. q. petisset, ut frequenter imperf. verbi *possum*, praecipue in 1^a pers. *poteram*. Cf. ad II. 617.

156 „Modestia *cultus*” Marklandus sine causa.

157 „Submissa nimis” vulgo. Adscivi Heinsii lectionem (Advv. p. 165) qua nihil mutatur, nisi divisio vocabulorum. *Nimis* pro *valde* est conicorum (mitto *non nimis*), et in „nimium felices agricolae” Vergiliano et simili loco apud Haskins. ratio loquendi, non significatio, abhorret a vulgari, quasi „magis quam possint postulare”, „nimis pro reliquorum sorte.” *Nimis* ex sententia Mitylenaeorum accipit Cort., sed nihil opus hoc artificio. De plurali cf. II. 570.

Ib. *Turbae* corruptum puto; nam quod Hask. exempla affert, ubi turba (e. g. Latia) est pro exercitu sive multitudine, nihil agit, de hoc nemo dubitat: *nulli* offensioni est. Notum est uxorem et familiam praesidis subinde provinciae satis graves fuisse; inde corrigendum videtur TERRAE.

158 Genetivus qualitatis non rarus omnino, sed vulgo aut substantivo adhaeret, aut pro praedicato est, veluti „magni formicae laboris”, „quorum alter, Charisius multarum orationum (fuit)” Cic. Brut. 286; sed exemplum ubi genetivus qual. attributum sit subiecti omissi, ut nostro loco „(illa,

Cornelia) stantis fati” frustra requiro. Apud Lucanum cf. VIII. 223: „aeterni Martis Aluni”, 245: „placidi Colophon maris”, praeterea Sil. It. I. 641 „fatiferae iuvenem dextrae”, Cic. pro Rosc. Am. 6 (plurimarum palmarum), Fam. IX. 26 fin. (multi cibi hospes), Hor. Sat. I. 3. 33, Epist. I. 18. 10 (imi derisor lecti), Sat. I. 7. 7 (sermonis amari), Plaut. Most. 769 (magni oneris). Num „stantis adhuc <uxor> vixit quasi coniuge victo”? UXOR excidit ante UIXIT. Burm.: „hospita; *cursu* | stantis adhuc fati.”

159 *Ignis* i. q. orbem igneum. Occidens sol dimidiatus conspiciebatur tam nobis, quam iis, qui *ἄντιχθονα* habitant, si qui sunt. Diligenter sententiam exploranti apparet pro *abscondit* et *exerit* tempus praeteritum requiri.

161 Scribo *Pompeii*; si una *i* ponitur, ea est simul consona, simul vocalis, efficit sola syllabam et simul iungit superiorem, quod nemo absque codd. probaret. Sed antiqui longam *I* habebant. Scribendi *adit*, *adicit* simm. alia est ratio.

162 sq. Omnia volutat animo; *curae adeunt* i. q. vertuntur in „Romani foederis urbes” foederatas civitates.

165 „Labor—odium—proiecit” Pompeius labore et odio motus proiecit. V. 167 subiectum mutatur: *consulit* sc. Pompeius.

Unde notet terras, quae sit mensura secandi
 Aequoris in caelo, Syriam quo sidere servet,
 Aut quotus in plastro Libyam bene derigat ignis. 170
 Doctus ad haec fatur taciti servator Olympi:
 „Signifero quaecumque fluunt labentia caelo,
 Numquam stante polo miseros fallentia nautas
 Sidera non sequimur; sed qui non mergitur undis
 Axis inocciduus, gemina clarissimus arcto, 175
 Ille regit puppes. Hic cum mihi semper in altum
 Surget et instabit summis minor Ursa ceruchis,
 Bosporon et Scythiae curvantem littora Pontum
 Spectamus. Quidquid descendit ab arbore summa
 Arctophylax, propiorque mari Cynosura feretur, 180
 In Syriae portus tendit ratis. Inde Canopus
 Excipit, australi caelo contenta vagari,
 Stella timens borean; illa quoque perge sinistra,

168 secundi T, 170 Syriam a, dirigit V, digerat B, derigat R, dirigit vulgo, ignes MA, ignis M corr., A corr. c. rell., 173 miseros — axis (175) l. Acron Hor. C. II. 16.3, tacitos u (man. 2), miseros in ras. M, 174 sequitur M s. s. m, quae Acron, 175 clarismus s. s. si M, arctos, reliqua omittens Acr., 177 surgit M (corr. ex surget), BERG, cheruchis UM, caerucis S, 178 bosporon VUAR, 179 descendet AVME, descendit UGCB, 180 propiorque — feretur l. Lact. Theb. IV. 295, propior[que] B, cinosura A R, 181 tendet AUB, tendit VMGb, rates A (corr. m. 2), 182 contempta T, 183 boream V, boreanVcorr.

171 *Scrutator* Bentl.

172 Stellae instabiles (*fluentes*) quae prope finitorem sunt, signa Zodiaci (*signiferi caeli*) non sequimur quod caelum (*polus*) numquam consistit. *Cautos* coniecit Heins. teste Cortio, Burmannus de auctore huius ineptae coniecturae dubitare videtur, dum referens de Cortio „virum doctum” sic coniecisse dicit. V. 175 *axis* est *polus*.

176 Qui septentriones versus vela dat, quotidie magis sibi instare polum septentrionalem videbit, qui meridiem versus, quotidie magis descendere ad horizonta, donec tandem meridionalis apparet et septentrionalis oculis substractus et mersus est. Ex hac observatione intellegenda haec (usque ad 183). Ceruchi sunt funes a summo malo demissi, quibus utrinque antenna (*ἄραια*, steng) suspenditur: extremitates antennae designantur verbis „*summi ceruchi*.” Iam finge te ad gubernaculum in puppi stantem: videbis septentrionem versus navigans trans culmen ipsum mali polum, trans fines antennae (*summi veli*, navis non nimis magnae) sidera polo proxima; minor Ursa instabit „*summis ceruchis*”, imminebit extremae

antennae. Locum vindicat a Scaligeri reprehensione Palmerius in Apologia pro Luc. in Oudendorpii editione, p. 938 (in delineatione illa linea e f nimis longa est). Vocabula *in altum* ad *surget* prorsus abundant nec peculiare indicium habent loci; summis ceruchis instat Ursa; oppositum requiritur: malo instat *polus*. Cf. 179 „descendit ab arbore summa”. Quid si L. scripsit „*in alnum*”, cf. Stat. Theb. V. 370 al. et *pinus* alibi. In Bosporum navigans quavis nocte magis culmini mali imminere videt polum. — „*Ceruchi tremuli*” Val. Fl. I. 469.

179 Descendit a malo summo arctophylax meridiem versus navigantibus cf. ad 176. Cum primum, quamvis paulum, occidit in Syriam tendemus. *Quidquid* cf. 365 (si lectio sana). De Cynosura Manilius I 300: „quam spatio tam luce minor, sed iudice vincit maiorem (Ursam) Tyrio.” Magis intellegitur quod 181 de Canopo. *Tendet* Grotius.

183 *Pergo* dett. ap. Cort. vel metro suspectum cf. Muller² p. 416. Imperativus sequente *ἀουρδέτω*; futuro est forma condicionalis sententiae, = si perges a sinistra habens stellam Canopum (dextrorsum ver-

Trans Pharon in medio tanget ratis aequore Syrtis.
 Sed quo vela dari, quo nunc pede carbasa tendi 185
 Nostra iubet?" Dubio contra cui pectore Magnus,
 „Hoc solum toto, respondit, in aequore serva,
 Ut sit ab Emathiis semper tua longius oris
 Puppis, et Hesperiam pelago caeloque relinquo.
 Cetera da ventis; comitem pignusque recepi 190
 Depositum. Tunc certus eram, quae littora vellem;
 Nunc portum Fortuna dabit." Sic fatur; at ille
 Iusto vela modo pendentia cornibus aequis
 Torsit, et in laevum puppim dedit; utque secreta
 Quas Samiae cautes et quas Chios asperat undas, 195
 Hos dedit in proram, tenet hos in puppe rudentes.
 Aequora senserunt motus, aliterque secante
 Iam pelagus rostro nec idem spectante carina
 Mutavere sonum. Non sic moderator equorum,
 Dexteriore rota laevum cum circuit axem, 200

184 tanget — syrtim l. Prisc. 328.21 H, pharon in U corr. ex pharan, pharan B, syrte A, syrtem A corr. m. 2, tangit RCG, 187 ab aequore VRg, 191 litore M (litora m, rec. m.), 192 portus F, 194 levum M, puppim M, 195 quas — undas l. Prisc. 72.6 H, cautis e s. s. m. 2 MU, vulgo Asinae, sasinae ABE sasine Prisc. asine CGRT, asinae MVU, 196 rudentis M, 197 motus M, secantem aB₁, 199 so..num M, sonum A rell., 200 orbem mV, axem UAMG.

tens) in medio aequore (cursu maritimo) pervenies ad Syrtis, ultra Pharon (ad Canopicum ostium occidentale).

185 Ad obliquum ventum melius excipiendum tenditur velum dextrorsum aut sinistrorsum per funes, *pedes* dictos. Cf. Catull. 2. Duo sunt; *quis* pro *uter* I, 126, V. 602, VI. 810, VII. 259.

187 „Toto respondet in aequore serva” Contra usum in additum est a poeta, ne ultima verbi *respondit* producat.

189 „*Hesperium pelagus caelumque*” Guyotus. Sed *pelago* est navigatione, cursu, *caeli* observatione.

193 Antenna (steng) cui adstrictum est velum, mobilis ipsa, in neutram partem inclinatur, ubi ventus secundus est, vento obliquo cum ipso velo per pedes dextrorsum aut sinistrorsum trahitur. *Cornua* sunt extremitates antennae, *aequa* sunt si antenna recta est. Mutato cursu navis cornua per velum et pedes trahuntur sic ut ventus postulat. *Puppim* v. 194 est:

navem, v. 196 propria vi *puppe* positum. *Rudentes* = pedes. *Dedit* movit, *laxavit* tenet retinet.

195 *Asinae* ferri non posse iam Micyllus perspexit, iacet enim in avera parte Peloponnesi occidentem versus; *Asiae* Micyllus Burma, quo cursus non definitur, cum sit lata et immensa; unus locus significatur; ostendit vocabulum *cautes*; Glareanus *Psyriae*; sed ea proxima Chio Hom. Od. III. 171; *Samiae* Beroaldus, Cortius, cf. v. 248, quod, cum s praecedat, satis probabile. Hosius cum Oud. tenuit *Asinae*, sed huius nulla ratio est, locus in Achaia plane est alienus. Glossa in M.: „Asino castellum Spartanorum.” Dubium testimonium et Laconia longe abest. — V. 199 *sinum* Heins. Recte *sonum*, insonuerunt ab altera navis parte.

200 Dexterora rota in circulum movetur, cum laeva axis pars (*laeva rota*) sit centrum (het rechter wiel beschrijft een cirkel met het linker eind van de as, dat bijna stilstaat, als middelpunt). „Non sic” i. q. non tam perite sive dexterius gubernator

Cogit inoffensae currus accedere metae.

Ostendit terras Titan et sidera textit.

Sparsus ab Emathia fugit quicumque procella,
Adsequitur Magnum, primusque ab littore Lesbi
Accurrit natus, procerum mox turba fidelis. 205

Nam neque deiecto fatis acieque fugato
Abstulerat Magno reges Fortuna ministros;
Terrarum dominos et scepra eoa tenentis
Exul habet comites. Iubet ire in devia mundi
Deiotarum, qui sparsa ducis vestigia legit. 210

„Quando, ait, Emathiis amissus cladibus orbis,
Qua Romanus erat, superest, fidissime regum,
Eoam tentare fidem, populosque bibentis
Euphraten, et adhuc securum a Caesare Tigrim.
Ne pigeat Magno quaerentem fata remotas 215

Medorum penetrare domos Scythicosque recessus,
Et totum mutare diem, vocesque superbo
Arsacidæ perferre meas: „„Si foedera nobis
Prisca manent, mihi per Latium iurata Tonantem,
Per vestros adstricta magos, implete pharetras, 220
Armeniosque arcus Geticis intendite nervis.

201 moetae V, 202 totan M₁, 204 ab GR, *rell.* a, 205 natos M₁, gnatus V, occurrit O *vulgo*, 207 regesque [fort.] ministros B, faventes U (ministros u), 210 quis c, 211 emathias M₁, 212 qua *corr. in*: qui R, 213 bibentis M, 214 tigrin *corr. in* — im. M, tigrim AVUG, 215 nec m, 219 mihi — tonantem l. Prisc. 485.4 H, iura M (ta s. s. m. 2), 220 asstricta VU, impleta A, impletae a, 221 l. Iordanes Getic. V. 43.

quam auriga, quamvis prudens. Comparationes per *non*: *non sic* VI. 648, VI. 293; *non aliter* VII. 144, *non altius* IX. 460, sic etiam *non tantum* (*tot, tam*) II. 1:2, III. 284, IV. 297 ut iam mittam per *haud* annexa comparativa.

204 „Ab littore” etiam deteriores aliquot ap Cort., qui recepit. Scribendum est *ab* quotiescunque sequitur littera, ante quam in compositis manet. Huius legis vestigia, quae in codd. exstant, non oblitteranda.

205 *Accurrit* commendat Burm. ex Langermanensi pro vulgato *occurrit*. A Lesbo profectus filius non potuit *occurrere* Pompeio, qui eandem insulam reliquerat.

210 *Sparsa* minus aptum ubi de mari agitur; constans quaedam formula est, in qua facile primitiva significatio „quiescit”.

215 Minus recte Cortius „Magno est pro

Magno, ut Magnus in sua fata redeat”; et Hask. „seeking succes for Magnus”; *quaerere* i. q. te exponere fatis; *Magno*, ut Pompeio opem feras. *Penetrare* = permeare, perscrutari; natura transitiva et usus verbi optime ex Plauto (Brix ad Trin. 146) et Tacito (cf. lex. Tac. „animum, Tiberium penetrare”) cognoscitur, qui etiam passivum habet.

217 *Notum* malebat Heins. Sino causa. „Totum diem (i. e. solem) mutare” est totum solis cursum diurnum, ut ortus solis sit die toto post ortum Graeciae et Italiae; sol in oriente remoto oritur cum occidit in coelo occidentali. *Mutare* est mutuum sumere pro eo quod amisisti (reliquisti). Hor. I. 11, 27 Epist.: „caelum non animum mutant qui trans mare currunt.” *Arsacidæ* (218) regi Parthorum cf. I. 108.

221 „Armeniosque” *rell.* i. e. Armenios

Si vos, o Parthi, peterem cum Caspia claustra
 Et sequerer duros aeterni Martis Alanos,
 Passus Achaemeniis late discurrere campis
 In tutam trepidos numquam Babylona coegi 225
 Arva super Cyri Chaldaëique ultima regni,
 Qua rapidus Ganges et qua Nysaeus Hydaspes
 Accedunt pelago, Phoebi surgentis ab igne
 Iam propior qua Persis eram — tamen omnia vincens
 Sustinui nostris vos tantum deesse triumphis, 230
 Solus et e numero regum telluris eoae
 Ex aequo me Parthus adit, nec munere Magni
 Stant semel Arsacidae; quis enim post volnera cladis
 Assyriae iustas Latii comescuit iras? —
 Tot meritis obstricta meis, nunc Parthia ruptis 235
 Excedat claustris, vetitam per saecula ripam,
 Zeugmaque Pellaeum. Pompeio vincite, Parthi,
 Vinci Roma volet'''. Regem parere iubenti
 Ardua non piguit, positisque insignibus aulae

222 porti M₁, regna mABgT (claustra a), 223 martes M₁, 224 achemeniis corr. in achim. M, decurrere AGMV, decurre BU, 227 qua — igne (223) l. Isidorus XIII. 21. 12, qua Medus hyd. Is., Niseus A, 228 accedit Is., 229 propios B, propior M, quam O vulgo, 230 desse M (e s. s. m. rec.) A (m. 2 e add.), 231 solusquo AG, 232 ex quo M (e s. s. m. rec.), partus M, 237 zeumaque MBCEAU, 238 valet A (volet a), velit c, regi U.

et Getas vobis adiungite. *Armenius* pro Parthicus (Burm.) h. l. otiosum esset epitheton.

222 „Si vos” obtestandi formula continuatur usque ad v. 235 ubi sequitur apodosis praemissa „resumptione” „tot meritis obstricta meis”.

Ib. „Caspia claustra” *Κάσπια πύλαι* Graecis. Alanorum (223) haec vetustissima mentio videtur; eos non debellasse Pompeium dicunt veteres intpp. ap. Oud., sed ne sequitur quidem e verbis; *sequerer* i. q. peterem, non attingerem. *Babylon* (325) h. l. caput Parthorum dicitur, quo se reciperent bello pressi; cf. I. 10, VI. 50.

226 *Super* i. q. ultra: „Chaldaeum regnum” post „Babylona” vix eandem urbem significare potest; voluit fortasse Mediam.

229 *Qua* pro vulg. *quam* mihi necessarium videtur; *Persis* = quam Persae: qua (quo loco) iam propius aberam a sole surgenti, quam Persae sunt. Inepte Pompeius

se *regioni* Persarum compararet, et praeterea nullo vinculo haec cum superioribus cohaerent, si *quam* legitur. Nunc post *eram* demum *παρεστεικῶς*; aberrat oratic. Grandiloquentia in utraque lectione eadem est.

232 *Ex aequo* est quod Thucydides saepius ἀπὸ τοῦ ἴσου (op voet van gelijk).

233 „Cladis Assyriae” quam Crassi ad Carrhas passi sunt. Legiones propter bellum Parthicum a Caesare commodatas retinuit Pompeius.

236 „Ripam” dextram Euphratis. Cohibebantur Parthi sinistra ripa; excodebat *datam* per saecula ripam.

237 *Zeugma* ad Euphratem urbs, ubi Alexander Euphratem traiecit ponte iuncto, Eratosthenes apud Strabonem XVI. 21, Plin. N. H. XXXIV. 150, V. 90; prope Thapsacum situm a loco, ubi iunguntur Euphrates et Tigris aberat stad. MMCCC.

238 *Volet* Heins. Advv. p. 165. Non assequor cur.

Egreditur famuli raptos indutus amictus. 240
 In dubiis tutum est inopem simulare tyranno.
 Quanto igitur mundi dominis securius aevum
 Verus pauper agit! Dimisso in littora rege,
 Ipse per Icariae scopulos Ephesonque relinuens
 Et placidi Colophona maris spumantia parvae 245
 Radit saxa Sami; spirat de littore Coe
 Aura fluens; Cnidon inde fugit claramque relinquit
 Sole Rhodon, magnosque sinus Telmessidos undae
 Compensat medio pelagi. Pamphylia puppi
 Occurrit tellus, nec se committere muris 250
 Ausus adhuc ullis, te primum, parva Phaseli,
 Magnus adit. Nam te metui vetat incola rarus,

240 famulo aU, famuli AMVG, famulis BE₁(MStht), raptos AE₁, raptus a, rumptos T, raptas M, 241 tyrannum U, 243 demisso M₁ABET, litore AEG, 244 ephesonque M₁A, efferumque B, ephesumque abVU, 246 littore choo U. eoo V, 247 nidon AB, reliquit ABUT, relinquit VMG, 248 temessidos VCGR, 249 medios B₁, pamphylia M (corr.: pamphylia) A, 250 comittere U, 251 phaselis MVUG, phaseli AB, phasele bT, faselo C.

240 *Famulo* Heins. Advv. p. 165 et Burm. ex S. Germ. *Famuli* praestat auctoritate et sententia, ridiculum est regem fingere servo vestem per vim abripientem. *Raptos* fere = raptim. *Ruptos* non est latinum; *scissas* et *laceras* et *tritas* vestes dicunt Latini, *ruptum* pontem aut funem aut asseres. Ceterum quae Burm. contra hunc famularem habitum et praeterea affert, assis non sunt; rationis Lucanae oblitus plane est.

241—243 Spurius iudicant Heins. Schrad.; multo tamen minus offendunt quam V. 527 sqq.: „o vitae tuta facultas | pauperis.”

243 *Demisso* Cort., male.

244 *Relinuens* vitans, nisi forte Ephesum appulerat, sed cf. 247. *Icarii* sine idonea causa Burm. Schrad.

245 De genetivo qualitatis cf. ad 158.

247 *Gnidos* pro *Cnidos* mihi omnino suspectum est; *gn* pro *cn* est consuetudinis Latinae ut *Gnaeus* et *Cnaeus* alternant, *Caius* et *Gaius*, est hoc repetendum ab eo tempore, quo pro litteris C et G unam formam habebat sermo Latinus. Hoc vero si ad nomina Graeca extenderunt, ut pro K Graeca promiscue *c* aut *g* ponerent male egerunt. Utique *g* et *c* in bonis codicibus Lucani (A et M) alternant, qui *Grassus* subinde pro *Crassus* usurpant. Ceterum vo-

cabula propria sic in codd. corrumpuntur, ut sine necessitate iis non fidendum sit; quoties Graeca nominis forma nota est, sequimur Graecum. Pro „aura fluens” Heins. *favens*. Burm. affert Lucr. I. 281 „nec ratione fluunt (venti) alia”. — „Clarum sole” i. q. templo solis s. Phoebi.

249 *Compensat* vitat breviora via per medium mare. Magis usitatum *conpendium viae* i. e. brevior via quae compensat (aequat) longam. Originem usus ostendit Seneca Hipp. 83 „hac, hac pergam qua via longum compensat iter.” „Medio pelago” Weis.; saepius *medium* substantive apud Lucanum, quod genetivus additur explicandum est e more poetarum et argenteae aetatis qua *ardua viae* et simm. dicebant; „media maris” nemini mirum videretur. Ante Grotium *med. pel.* iungebatur cum sqq.

251 Phaselis iacet in extrema Cilicia et olim commercia exercebat cum Atheniensibus: cf. [Demosthenes] in Lacritea. Vid. „F. de Haan, annot. ad Demosthenis quae fertur Lacriteam Leovardiae 1892”. Anno 66 receptaculum erat piratis, quibuscumque commercia habebat. Cic. Verr. IV. 21. Ceterum omnia quae ad cursum, quem a Lesbo in Pamphyliam P. tenuit, pertinent, pro poeta satis diligenter exsequitur: tantum non apparet, cur Samum potissimum *parvam* dicat v. 245.

Exhaustaeque domus populis; maiorque carinae,
 Quam tua turba fuit. Tendens hinc carbasa rusus
 Iam Taurum, Tauroque videt Dipsunta cadentem. 255

Crederet hoc Magnus, pacem cum praestitit undis
 Et sibi consultum? Cilicum per littora tutus
 Parva puppe fugit; sequitur pars magna senatus
 Ad profugum collecta ducem, parvisque Syhedris,
 Quo portu mittitque ratis recipitque Selinus. 260

In procerum coetu tandem maesta ora resolvit
 Vocibus his Magnus: „Comites bellique fugaeque,
 Atque instar patriae, quamvis in littore nudo,
 In Cilicum terra, nullis circumdatus armis
 Consultem, rebusque novis exordia quaeram, 265

Ingentis praestate animos; non omnis in arvis
 Emathiis cecidi, nec sic mea fata premuntur,
 Ut nequeam relevare caput, cladesque receptas
 Excutere. An Libycae Marium potuere ruinae
 Erigere in fasces et plenis reddere fastis, 270

253 exaustaeque M, 254 om. R, hic (n s. s. m. 2) MAT, rusus (r. s. s. m. 2) MA, rursus
 rell. vulgo, 255 videt M, dipsunte V, dipsunat c, dipsanta UG, dissepta a, dipsompta
 E, dipsonta T, dipsumpta (u in a corr. m. 2) MA, dissumpta B, cadente A, 256 creditit
 U, cum p. U, 257 cicilicum M₁, 259 synedris MVU, synnedris C, sinedris AC (ad v. 260)
 BE (i prior ex e), syndris a, filibris b, 260 quo A, quo SG, mittique a, silinis ABT,
 selynis aG, selicinis R, selinis M, 264 terre M₁, circumdatis M₁, 265 rebusque meis
 MAGTV, novis maUG, 266–344 om. R, 266 praestate animos M, armis MTR
 (arvis r) g, 267 no M₁, 268 ne quem (a s. s.) MB, nequam C, 270 fatis aT₁, factis C.

254 *Rusus*, forma ex antiqua latinitate
 nota, cf. Mnem. XIX. 32.

255 *Dipsunta*, ex hoc primitivo omnis
 varietas in codd. explicari potest praeter
Dipsanta, sed litterae *a* nullam rationem
 video; nomen fluvii si fuit *Αιψήεις*, accu-
 sativus *Dipsaenta* vel *Dipsinta* esset, non
Dipsanta. Sed *Dipsunta* respondet vocabulo
 Graeco *Αιψόεις* -ούς, gen -ούντος. *Dipsanta*
 Schol. Voss., qui a *διψα* ducit („ab undis
 sitientibus“). Fluvius alibi non commemo-
 ratus.

257 „Et sibi consultum (esse)“ quod
 „parva puppis“ nunc a praedonibus Ciliciis
 non infestatur. Heins. „Crederet, his M.“
 Advv. p. 165.

259 *Syedris* vulgo, *Syhedris* Usener, pro
 codd. lect. *Synedris*, sed hoc nomen inco-
 gnitum. *Hedris* (abl.) libri Flor. II. 1351, IV.
 51 D, ubi Salm. corr. *Syedris*, Rosseb.
 recepit. *Syhedris*. Σύεδρα (τά) Strabo XIV.

669, urbs in Cilicia, haec teste Lucano
 Selinunti pro portu erat. ΣΥΕΔΡΩΝ
 nummi, cf. intpp. ad Flor. I. 1.

265 Sine dubio praestat U, *novis* praebens.
 Pompeius non exordiebatur res suas nunc,
 sed instaurabat, denuo suscipiebat. Cf. Ho-
 ssius l. l. *Ingentes* (266) ut saepe intrepidus,
 a prima significatione (summa quaeque
 appetentes) paululum deflexum.

269 De Mario cf. supra II. 70.

270 „Plenis et“ Burm. Cort. Weis. Quam
 elegantiam non est quod Lucano obrudas,
 ut saepe contra libros factum est. Cf. supra
 ad 49, Trampe p. 64. — Sententia est
 plana: fasti figurate aut hyperbolice Marii
 (eius sex consulatum) *pleni* fuisse dicun-
 tur, septimo post exilium nomen eius rur-
 sus fastis datum (*reddere*), quo eius fama
 crevit (*erigere*). Nihil agit Burm. „senis
 reddere fastis“ aliquando cogitans. Heins.
 Advv. p. 165 *fatis*.

Me pulsum levioire manu Fortuna tenebit?
 Mille meae Graio volvuntur in aequore puppes,
 Mille duces; sparsit potius Pharsalia nostras,
 Quam subvertit, opes. Sed me vel sola tueri
 Fama potest rerum, toto quas gessimus orbe, 275
 Et nomen quod mundus amat. Vos pendite regna
 Viribus atque fide, Libyen, Parthosque, Pharonque,
 Quemnam Romanis deceat succurrere rebus.
 Ast ego curarum vobis arcana meorum
 Expromam, mentisque meae quo pondera vergant. 280
 Aetas Niliaci nobis suspecta tyranni est,
 Ardua quippe fides robustos exigit annos.
 Hinc anceps dubii terret sollertia Mauri:
 Namque memor generis Carthaginis impia proles
 Imminet Hesperiae, multusque in pectore vano est 285
 Hannibal, obliquo maculat qui sanguine regnum,
 Et Numidas contingit avos; iam supplice Varo

271 pulsum OEBC, leviora AB, 274 tueri MbugV, iuvare mABEUGT, 275 qui B₁,
 277 libiam M, lybiam AG, 278 quemnam M, quem non ABET (nam a), quaenam VU,
 279 vobis aMVUG, proceres BEAg, meorum M₁, 280 exponam ABGTProv., ex^opinam
 M, pondera A, vergam m, versant A (vergant a) B₁, 282 l. Aldhelmus p. 253.17 G,
 283 terra B, solertia M₁, 285 vano[est] M (est *add. m. 2.*) vano est BAEVUG,
 286 obliquo — avos (287) l. Lact. ad Stat. Theb. V. 122, 287 numides Lact.

271 *Pressum* pro *pulsum* tres codd. Bersmanni et editiones ante Oud. *Pulsum* (ex-pulsum; quassatum minus recte Oud.) non plane satisfacit; quid enim *tenebit*? Apud se? At fortuna ubique est; sententia postulat fere *premet*, sed id vocabulo *tenere* non exprimitur. Num vult „carcere claudet”? Vocabulum non est aptum. Suspicio veterem lectionem fuisse *PESSUM*. Cum eo convenit „*levioire manu*”, nam *pondere* quis mergitur. „Num facilius (*levioire manu*) me mersum tenebit”? *Pessum* usurpavit poeta III. 674 „*sidentia pessum | corpora caesa tenent.*” Nos: onder houden, cf. etiam v. 616. In *pessum dare dare* est i. q. movere.

277 „Viribus atque fide” ablativus normam indicans: „secundum singulorum vires atque fidem.” Iubam, Parthos, Aegyptum vult. Seq. versu *quemnam* iure praetulit Cortius, Hos. olim *quaenam*.

282 Non plana sententia. In proverbium fere abiit levitas iuventutis; sed quae difficilia sunt (*ardua*) alliciunt iuvenes. Illud *ardua* est ornans epitheton; fides semper *ardua* dicitur.

286 „Obliquo — avos” (287). Post *Hannibal* tam insigni loco in versu positum, *qui* vix potest alio referri. Non tam quaerendum, quid historia doceat, quam quid verba Lucani significant. *Qui* non potest ad Iubam (v. 284 sq.) referri post interposita verba „multusque—Hannibal.” Hoc dicit poeta: Hannibal a materno genere maculat regem Iubam et affinis est Numidis, avis Iubae. Unus avorum Iubae duxit Hannibalis filiam aut cognatam et Masinissa et reges reliqui Numidiae affines sunt Hannibalis. Multis de gente Iubae h. l. egit Burm., quae quamvis docta ad interpretationem non conducunt. — Ceterum *regnum* pro *reges*.

287 „Supplice Varo”. Imploravit Varus opem Iubae cf. IV. 666—670, Liv. Ep. CX. Curio Varum profligaverat Iubae socium cum ipse a Iuba victus est. Accidit eodem tempore quo bellum Afranianum et Massiliense Caes. Civ. II. 23. Eo igitur quin pertineant „viditque—secundo” (288), tempora non obstant (ut putat Cort.).

Intumuit, viditque loco Romana secundo.
 Quare agite, eoum, comites, properemus in orbem.
 Dividit Euphrates ingentem gurgite mundum, 290
 Caspiaque inmensos secludunt claustra recessus,
 Et polus Assyrias alter noctesque diesque
 Vertit, et abruptum est nostro mare, discolor unda,
 Oceanusque suus. Regnandi sola voluptas.
 Celsior in campis sonipes et fortior arcus, 295
 Nec puer aut senior letales tendere nervos
 Segnis, et a nulla mors est incerta sagitta.
 Primi Pellaeas arcu fregere sarisas,
 Bactraque Medorum sedem, murisque superbam
 Assyrias, Babylona, domos. Nec pila timentur 300
 Nostra nimis Parthis, audentque in bella venire,
 Experti Scythicas Crasso pereunte pharetras.
 Spicula nec solo spargunt fidentia ferro,
 Stridula sed multo saturantur tela veneno.

289 l. Aldhelmus p. 231.24 G (519 M), eo.um M, 290 ingentem MvU, 291 l. Lact. Theb. VIII. 291, inlenso Lact. ducunt a seducunt rell. vulgo, secludunt Lact. recessu Lact., castra B, 293 adru. ptum [est] MG, abruptum est BEAVU, 294 voluptas ATVUM, voluntas G, 295 campo MAUT, campis VG, 297 sagittas b, 298 l. Lact. Theb. VII. 269, peleas MA₁B, pebleas C, sarisas VUM, 299 bractaque G, 302-304 om. B, add. b, 302 grasso M₁A, sagittas mb, f(ph)aretras AMBEVUL pharetras G, 303 l. Servius Dan. A. XII. 857, fidutia Serv., 304 stri...dula M.

290 *Ingenti* Grotius, rell. edd. usque ad Cortium. *Ingens ubi* Schrad., sed haec graviora quam ut additamenti loco superioribus adhaereant; *incipit* Pompeius extollere mundum illum paucis notum.

291 *Secludunt* e Lactantio recepi. *Claustra* non *seducunt* sed *secludunt*. Nec si participia *reducta* (*vallis* Verg. A. VIII. 609, Hor. C. I. 17. 17) et *seducta* (*spelunca* Stat. Theb. II. 411, 125 K) ponuntur pro *remotus*, *semotus*, inde sequitur omnes promiscue formas verbi sic in usu fuisse. cl. et d vix diversa in unciali et minuscula.

292 *Aliter* Cort., non opus; „caelum *alterum* (situs australis) mutat dies et noctes (auget et minuit)” eodem redit atque *aliter*. De polo propria sign. non agitur.

293 Distinxi post *mare*; non abruptum est colore mare, sed abruptum, et praeterea *discolor unda*, in quo ad nomen *Rubrum* alludit, quod inditum quia imperiti rubere aquas credebant, cf. Heitland ap. Hask.

294 „Regnandi sola voluptas” i. q. regnare sola voluptas, voluptas regnandi sola est

ibi vol. *Regnandi* habet emphasim. *Pugnandi* Guyetus.

295 „Celsior *it*” Heins., „fortior *armos*” vel *artus* Dorvill.

299 „Bactra Medorum sedem” vix recte, quamquam fieri potest ut ad Bactrianum regnum Theodoti pars pertinuerit a Medis olim obsessa; sed haec in poeta Romano non ad vivum resocanda sunt.

300 „Assyrias — domos” nomen, cuius appositum efficiunt, includunt, vid. ad V. 800, infra 343.

303 „Spicula—*fidentia* ferro”. Nemo haesit et tamen *fidentia* tela ferro admodum insolens; ex *sidentia* corruptum esse suspicor. „Vulnus sidit” i. q. penetrat. Ov. Fast. I. 576 „(clara) ter quater adversi sedit in ore viri.” Inde „vulnera sedent” i. q. *sederunt* (perf. a *sido*) supra I. 32. Et saepissime in perfecto; nubem exemplorum habet Heins. ad Fast. I l. Participium praesens Lucanus VII. 791 „sidentis in tabum spectat acervos.” S et F facile confundi nemo nescit. (His iam scriptis video Thuan. ap. Burm. idem habere).

Volnera parva nocent fatumque in sanguine summo est. 305
 O utinam non tanta mihi fiducia saevis
 Esset in Arsacidis! Fatis nimis aemula nostris
 Fata movent Medos, multumque in gente deorum est.
 Effundam populos alia tellure revolsos,
 Excitosque suis inmittam sedibus ortus. 310
 Quodsi nos eoa fides et barbara fallunt
 Foedera, volgati supra commercia mundi
 Naufragium Fortuna ferat; non regna precabor,
 Quae feci; sat magna feram solacia mortis
 Orbe iacens alio, nihil haec in membra cruenta, 315
 Nil socerum fecisse pie. Sed cuncta revolvens
 Vitae fata meae, semper venerabilis illa
 Orbis parte fui. Quantus Maeotida supra,
 Quantus apud Tanain toto conspectus in ortu!
 Quas magis in terras nostrum felicibus actis 320
 Nomen abit, aut unde redit maiore triumpho?
 Roma, fave coeptis, quid enim tibi laetius umquam
 Praestiterint superi, quam, si civilia Partho
 Milite bella geras, tantam consumere gentem,
 Et nostris miscere malis? Cum Caesaris arma 325

308 [que] R, 309 revulsus a, 311 fallent M, fallunt BAECmG, 312 vulganti A, vulgantis B, volgati E, 314 fecit c, sat corr. in: sed MVG, sat ABU, solacia M, 315 alio *add. m. ant.* V, nihil O, cruenta AB₁, 316 resolvens B₁, 318 maeotides M₁, 319 tanain VU, tanain RGM, 320 astris.actis T, 322 *fave* M, *favet* a, 323 restiterint M₁, 324 consummere M, geris U₁.

305 Melius quam *nocent* est Benteleianum *necant.* „In sanguine *summo*” i. q. subcutaneo; oppositus sanguis interior, *περιζάρδιος*; vel arteriarum.

306 *Rerum pro saevis* substituit Benti.

308 Apparet, quid hoc loco dicendum sit ex praegressis „fatis aemula nostris fata”, nempe: aequae ac nos religiosi sunt; fati aguntur ut nos; „multum in gente ea dei sunt”, multum valent dei; fiducia deorum eos confirmat, eodem favore deorum gaudent. Sed verba sunt obscura et corrupta. Cf. IX 522.

309 sq. Spurious iudicat Cort. quia locus in quem immittatur ortus non additur, qui tamen facile a legente suppletur. Multo audacior Guyetus versus 297—310 proscibit.

311 *Fallent* Heins. Omissa etiam auctoritate praefero *fallunt*, sequente voto, quod iam nunc instat.

313 „Naufragium” meum i. q. me naufragum, inteream; *sat* (sic 314 legendum Heins. p. 165, Burm. Hos.) mihi erit, si corpus a ludibrio Caesaris vindicaro. *Precabor* precibus adibo (non: petam mihi).

316 *Pie*. Ne pietatem quidem soceri optat; solatium erit si non pius fuerit.

324 Heins. apud Burm.: quam si — geras? *Stat* tantam *absumere* gentem.” Videtur offensus esse eo quod post interrogationem negativam (*quid enim?* = *nihil enim*) sequitur *quam* c. inf. pro *quam ut*, quod duriusculum accedente condicione. *Consumere* non recedit a vulgari significatione.

Concurrent Medis, aut me Fortuna necesse est
 Vindicet, aut Crassos". Sic fatus, murmure sentit
 Consilium damnasse viros; quos Lentulus omnis
 Virtutis stimulis et nobilitate dolendi
 Praecessit, dignasque tulit modo consule voces: 330
 „Sicine Thessalicae mentem fregere ruinae?
 Una dies mundi damnavit fata? secundum
 Emathiam lis tanta datur? iacet omne cruenti
 Volneris auxilium? solos tibi, Magne, reliquit
 Parthorum Fortuna pedes? Quid transfuga mundi 335
 Terrarum totos tractus caelumque perosus
 Aversosque polos alienaque sidera quaeris,
 Chaldaeos culture focos et barbara sacra,
 Parthorum famulus? Quid causa obtenditur armis
 Libertatis amor? Miserum quid decipis orbem, 340

326 concurrunt A, 327 gras eos corr. in: cras sum M, crasso A₁, crassus B₁, sentit MaGVU, sensu ART, 331 sicine (c altera s. s. m. 2) MVG, & he(s)alicae M, thessaliae T, 332 secundum — datur (333) l. Prisc. II. 27.3 H, 333 lis M, 336 *versum omisum in marg. ponit* G, 337 atversosque A, aversosque VUMG, 338 caldeos M, deos aR, focos AMGrVU, 339 partorum (sine h ut semper) M, causae b, ostenditur G₁.

326 „Aut me — vindicet” nempe si ego superior fuero (poenas tunc pro me a Caesare repeteret) „aut Crassos” si ego occidero. Tunc enim cum eo Parthi vincerentur quasi inferiae Crassis.

329 „Nobilitate loquendi” pro *dolendi* Waddelius. Male. I. q. nobili s. generoso dolore (verontwaardiging).

330 Vere Oud.: „modo consule” dignas, eo qui modo consul fuerat cf. V, 44, ad VII. 217. Adverbium pro attributo: „nunc hominum” Plaut. Pers. 385, „concupitus furtim” Tib. II. 5. 53. Livius: „quondam postulatio” XXIII 6, „exprobrantes suam quisque alius alibi militiam” II 23, „caede utrinque” II. 64. 5, „materia ingentis publice privatimque doloris” I. 393, denique „iterum, tertium consul” rell. huc quoque pertinent.

332 „Damnavit” infortunio mactavit. *Secundum* verbum forense praecipue post: ius, sententiam dicere, pronuntiare. Contracta ratio loquendi i. q. secundum votum vel commodum alicuius.

335 „Parthorum pedes” pernicitatem Parthorum, sive Parthos fuga nobiles. Acerbe ignominiosum genus bellandi si-

gnificat. Minus probanda alia explicatio: „pedes ad quos supplex accidas.”

Ib. „Transfuga mundi” nempe huius. Genetivus defenditur usu eiusdem casus post *exul*: „patriae quis exul” Hor. C. II. 16. 19, „exul mundi” Ov. Met. VI. 189, „exul mentisque domusque” IX. 409. Statius Silv. I. 2. 203 de Arethusa: „transfuga Pisae.”

336 *Notos* pro *totos* Heins. *Totos* defendit Heitland, Cl. R. 1895 p. 195^a collato 217 supra (cf. tamen annotata), IX. 495 (ubi tamen *tota* habet vulg. significationem), V. 107 (loco corrupto vid. ib.), ut *totos* sit i. q. prorsus. Mihi *notos* arridet; sed retinui *totos*; explico „omnem ambitum terrarum.”

337 „Aversos polos” i. q. polum australem, commendavit Gronovius ad Sen. Med. 10. *Adversus* est a fronte oppositus, *aversus* in contrarium versus (et inde: alienus, hostilis). Gronovio obsecuti sunt Oud. et sqq. praeter Weis.

338 *Focos*, ad focum sedet supplex, etiam apud orientales (vid. Nep. vit. Them.), est igitur implorature focos, i. e. Parthos ad focum. De ignis cultu Persico, ut aliis placet, interpretari mihi coactum videtur.

Si servire potes? Te, quem Romana regentem
 Horruit auditu, quem captos ducere reges
 Vidit ab Hyrcanis, Indoque a littore, silvis,
 Deiectum fatis, humilem fractumque videbit,
 Extolletque animos Latium vesanus in orbem, 345
 Se simul et Romam Pompeio supplice, mensus?
 Nil animis fatisque tuis effabere dignum;
 Exiget ignorans Latiae commercia linguae,
 Ut lacrimis se, Magne, roges. Patimurne pudoris
 Hoc volnus, clades ut Parthia vindicet ante 350
 Hesperias, quam Roma suas? Civilibus armis
 Elegit te nempe ducem: quid volnera nostra
 In Scythicos spargis populos, cladesque latentis?
 Quid Parthos transire doces? Solacia tanti
 Perdit Roma mali, nullos admittere reges, 355
 Sed civi servire suo. Iuvat ire per orbem
 Ducentem saevas Romana in maenia gentes,

341 potest ex q. B₁, ex quem A (te quem a), 342 auditu OB, 343 ab l. G, 344 debit (vi s. s.) M, 345 vaesanos M₁, 346 l. Prisc. 354.19 H, mensos a, 347 effavere M, 351 qua A, 353 i scythicos (n s. s.) M, 354 solacia (per c semper) M, solatia A, 355 amittere F.

341 „Quem Romana regentem horruit auditu” sic interpretantur vulgo ut *horruit auditu* unam efficiant notionem, quasi: „cum horrore audiit”. Aut emendant ut Grotius: *auditum*: „quem auditum regentem horruit” i. e. „quem cum audivisset regentem horruit.” Implicata structura, qua participium a participio pendet. Sed prius quoque parum commendabile; non enim recte dicitur „audiit regentem” de fama; ubi *audio* est: comperio (rumor ad me fertur) participium non usurpatur. Nemo nescit. Accedit quod subiectum male retinetur; quis audivit? Erat addendum. Faciunt haec ut *auditum* corruptum putem et nomen latere audientis. Conicio: *Arsacides*; is horruit Pompeium regentem res Romanas. Ad *regere* cf. IX. 1075. Horrere c. acc. octies Luc.; VII. 428 „ut Latios non horreat India fascies.” — Causa tamen corruptelae non perspicua, nisi quod propria semper susque deque habent librarii. Quare in textu nihil mutavi.

343 „Indoque a littore *vulsos*” Schrad. Non probandum videtur; *Indoque a littore* accessionis loco interponuntur et per momentum tardatur expletio orationis per ambages, quae mihi a versu et syntaxi Lucaeana non aliena videntur. Compara ad III.

679 et V. 800. Oud. confert Manilium 419 „discordes vultu, permixtaque corpora, partus.” Burm.: Vidit ab Hyrc. Indorum *limite*, silvis.”

344 Heins. adscripsit „fractumque humilemque.”

345 sq. Aspirabit in imperium orbis Romani, ex supplicatione Pompeii (supplice Pompeio) efficiens quanto sit ipse superior, quanto inferior Roma. Sen. de Ira III 7: quotienscunque aliquid conaberis te — ipse metire.” Hor. Epist. I. 7. fin. „metiri se quemque suo modulo ac pede verum est.” Mensura sive modulus, ad quem suas vires exigit h. l. est Pompeii calamitas.

354 Burm., sublata distinctione ante hunc versum, „(clades) *ad* Parthos transire doces?” i. e. innotescere Parthis. Sic iam Guyetus. Cortius distinctionem post *latentes* similiter sublata, reliqua intacta omittit, „clades *latentes*” interpretatus de Crassorum clade nondum Parthis omnibus nota (!), *transire* ut sit superare. *Transire* Schol. Voss. „latius spargi” interpretatur. His conaminibus praestare vulgaris interpretatio videtur sc. Euphraten vel: ad nos; cf. *admittere* v. 355.

Signaque ab Euphrate cum Crassis capta sequentem?
 Qui solus regum fato celante favorem
 Defuit Emathiae, nunc tantas ille lacesset 360
 Auditi victoris opes, aut iungere fata
 Tecum, Magne, volet? Non haec fiducia genti est.
 Omnis in arctois populus quicumque pruinis
 Nascitur, indomitus bellis et mortis amator.
 Quidquid ad eos tractus mundique teporem, 365
 Labitur; emollit gentes clementia caeli.
 Illic et laxas vestis et fluxa virorum
 Velamenta vides. Parthus per Medica rura,
 Sarmaticos inter campos effusaque plano
 Tigridis arva solo nulli superabilis hosti est 370
 Libertate fugae, sed non, ubi terra tumebit,
 Aspera conscendet montis iuga, nec per opacas
 Bella geret tenebras incerto debilis arcu,
 Nec franget nando violenti verticis amnem,
 Nec tota in pugna perfusus sanguine membra 375

358 l. Prisc. 349.3 H, *crassis* M, sequentes Prisc. T, 359 celante furorem v, 360 illa A₁, tante sylla B₁, lacescit BC, 365, 366 l. Serv. Georg. I. 57, eos (s.s. o) M, tepore c, 366 ibitur Serv. MABE (ex corr. m. 1) UT. 367 post hunc versum *inscribitur* velamenta vides et fluxa virorum *punctis subducta a m.* 2 AB corr. ab, 368 media B, moedica V (ut saepe), 370 arva A arma B₁, osti M₁, 372 ne c, 373 gerat c, 374 l. Acro C. I. S. 8, frangit Acro, verticis AVUGTMR (*perpetuo*) — vorticis a, gurgitis G, 375 *versus in marg. m.* 3 M.; *idem in fine pag.* (39us) manu 2^{ae} coeva de qua cf. IX. 253 sq. *adscriptus*, totum AB₁EG, tum T.

358 *Euphratē* hoc loco confirmant metrici, incertum documentum, cf. ad I. 642. Guyetus legit *ad Euphraten*, iungendum cum *capta*. Non opus. Ab Euphrate movens sequeretur signa Parthorum, eadem quae olim Crassis erant erepta. *Ferentem* Burm. *Sequentes* in T non male: „gentes saevas et sequentes signa.”. Sed minime praestat.

359 Quamdiu oventus dubius (*fato cel. fav.*) periclitari noluit, nunc cum debiliore et attrito Pompeio arma non iunget, non potentioris victoris iram movebit. *Emathiae* dativus: aciei Pharsalicae.

364 „*Martis* amator” cum Grotio Oud., quod, si optio daretur, praeferrem. Mortem amant Druidae religione I. 461, Volteius et Scaeva in ipso pugnae furore VI. 246, IV. 506. Nimum videri possit quod totus populus ipsa sua natura mortem amat, sed cf. IV. 146: „(populos) semper in arma mortis amore feros”.

366 *Vergitur* pro *labitur* Heins., levius distinguens, ut vulgo, post *vergitur* (*labitur*) et continuans; teporem *vergitur*; *ibitur* Hos. ut M sua fides constaret, sed \varnothing h. l. praestat classi μ , nam nulla ratio est futuri. *Labitur* tenui, distinctione mutata, i. e. debilitatur, degenerat, ut Verg. IV. 318 „lapsa domus”, mores labi dicuntur, simm. *Quidquid* sc. nascitur e versu 364. — Vulgo interpretantur: quidquid (caelum sc.) labitur ad eos tractus, emollit clementia caeli (cf. supra 179). In quo male habet: *quidquid labitur* (quantumcunqve, quamvis exiguum) quasi lapsus caeli *etiam minimus* statim oneraret gentes.

370 „Effusa plano solo” i. q. in planum solum. „Tigridis arva” i. q. ripae.

374 *Vertex*, non *vortex* habent vulgo co-dices.

375 *Tota* iung. cum *membra*.

Exiget aestivum calido sub pulvere solem.
 Non aries illis, non ulla est machina belli,
 Haud fossas implere valent, Parthoque sequente
 Murus erit, quodcumque potest obstare sagittae.
 Pugna levis, bellumque fugax, turmaeque vagantes, 380
 Et melior cessisse loco quam pellere miles.
 Inlita tela dolis, nec Martem comminus umquam
 Ausa pati virtus, sed longe tendere nervos
 Et, quo ferre velint, permittere volnera ventis.
 Ensis habet vires, et gens quaecumque virorum est, 385
 Bella gerit gladiis; nam Medos proelia prima
 Exarmant vacuaque iubent remeare pharetra.
 Nulla manus illis, fiducia tota veneni est.
 Credis, Magne, viros, quis in discrimina belli
 Cum ferro venisse parum est? Tentare pudendum 390
 Auxilium tanti est, toto divisus ut orbe
 A terra moriari tua? tibi barbara tellus
 Incumbat? te parva tegant ac vilia busta,

376 exigit AB₁c, aestivo E, calidum E₁, 377 illi B₁E, 378 aut (*ex* haud corr.) AUCGR, sequenti AR, 379 eris B, 381 l. Lact. Theb. IX. 772, metior a, virtus (*pro*: miles) Lact., 382 illita — virtus (383) l. Prisc. 545.17 H, 382 l. Prisc. 531.10 H, cominus M, usquam MAVURTg Prisc., 384 volent V, 385 [est] AT, 387 vacuaque MVUTGC vacuaeque Am, faretra AMUTCG, faretrae m, 389 quos vulgo O, 390 misisse MAVUCG (venisse vU), par est B₁, pavendum g, 391 ab orbe C, 392 moria (re s. s.) M, 393 tegent et BE, civilia c.

376 *Exiget* ad finem peraget, perdurabit. Frequenter apud epicos *exigere* pro simplici *agere* („ensem per viscera“, al.), transigere (diem, noctes, rell.).

378 *Sequenti* probarunt Oud. Burm.

382 „Martem pati“ i. q. impetum Martis excipere.

384 *Volnera* sagittas.

385 „Habet vires“ non est absurdum: quasi „possidet sibi addictas“, obscurum tamen et suspectum. Nulla paene mutatio: „ensis avet vires“: „ensis postulat vires“. Sed *avere* pro *postulare*, *requirere* (de re dictum) aequè insolitum atque *habere* h. l. Retinui igitur quod codd. offerunt. Confusa *habere* et *havere* Sil. XV. 373 „magnum secum portare sub umbras | nomen mortis avet“. Bauer ad I. 61. Sic *habena* et *avena* et multa alia. Cic. Phil. II. 87 „non solum de die sed etiam in diem *vivere*“ Hauschild restituit *bibere*.

387 Hosius: „vacuaque — pharetra“, quem secutus sum, quoniam in paene omnibus lectum explicationem admittit: „proelia prima (per iacturam sagittarum) iubent redire“.

388 „Nulla manus bellis“ Heins. *Manus* genet., vel sic tamen post *illis* distinguendum.

390 „*Misisse* parum est“. Inde ab Oud. omnes. Heins. (sed non in Advv. vid. infra): „quos *se* in discrimina belli | cum ferro misisse parum est“. „Cum ferro misisse“ tamen significaret „quos sine veneno misisse non contenti sunt duces“. Ergo ducibus adscriberetur diffidentia aut magna diligentia, cum potius agatur de militum timiditate: milites non audent pugnare ferro, nisi sit venenatum. Ex vU igitur *venisse* restitui. — „*Quis* — venisse“ Heins. Advv. p. 165. Ad *quis* cf. VII. 625.

393 *Incumbat*, tegat te mortuum.

Invidiosa tamen Crasso quaerente sepulcrum?
 Sed tua sors melior, quoniam mors ultima poena est, 395
 Nec metuenda viris; at non Cornelia letum
 Infando sub rege timet? Num barbara nobis
 Est ignota Venus, quae ritu caeca ferarum
 Polluit innumeris leges et foedera taedae
 Coniugibus — thalamique patent secreta nefandi? 400
 Inter mille nurus epulis vesana meroque
 Regia non ullis exceptos legibus horret
 Concubitus; tot femineis complexibus unum
 Non lassat nox tota marem. Iacuere sorores
 In regum thalamis, sacrataque pignora, matres. 405
 Damnat apud gentes sceleris non sponte peracti
 Oedipodionias infelix fabula Thebas:
 Parthorum dominus quotiens sic sanguine mixto
 Nascitur Arsacides! Cui fas implere parentem,

394 M, sepulchro B. 395 sors melior ABEVgRT, levior vUG, sed tua non melior Prov., 397 nam A₁, non T, vobis V, 398 quae tu M₁, 399 tabe A (tede corr. a), taedis R₁, 401 viros GR (nurus gr), 402 ullos m, ullis OBTC, audet MAUTCg, horret mg, oret aV, 405 reginum M₁, fratrum mB₁A, regum acGVU, matris AVRg, matres MB, matrum bUG, 407 odipodionias (s. s. e) M, oediponias m.

395 *Levior* Grotius, rell., *melior* Hos. et iure probat Heitland l. l. praesertim cum *sors* h. l. non merum infortunium sit, sed fortuna, spes successus (kans). Nihil enim peius pati potes, quam mortem, non ignominiam, quae te mortuo Corneliā manet. *Poena* non a Parthis infligitur sed natura omnes manet, VII. 470 „mortem quae cunctis poena paratur”.

400 „Latent” Schrad. sine causa; *patent* aperta, perspicua sunt. Aliud est magis observatione dignum hoc, quod membrum non relativum per *que* annectitur relativo (*thalamique*), minime tamen sollicitandum cf. ad II. 474, etsi frequentius apud Graecos quam Latinos. Parenthesin si placet dicere *thal.* — *nef.* non multum obstat. cf. IX. 38 et ad IV. 106. Grot. Oud. Burm. Hos. post *nefandi* distinctionem tollunt et transponunt post *nurus*, quo fit ut iunctura per *que* satis molesta sit; quae quo longius extenditur, eo difficilior est pronuntiata. Bontl. non pro *num* (397) aut *latent*, ut Schrad.

Ib. *Coniugiis* mallet Bontl.

402 Contra nexum Heitl. aut „non *illis* exceptos legibus *audet*”, aut: „non *ullis* *acceptos* legibus *audet*” et Hos.: „non *ullis*

exceptos legibus *audet*”. Non erat demonstrandum, quid *non auderet* sed quid *auderet* vesana libido. *Horret* in aV paululum corruptum; sprevit illud Hos. ut a V oblatum. *Inter* opportunitatem significat (omständigheid) = dum mille nurus sunt, nihil turpe est. Sic: „timorem inter et iras” Hor., „inter tanta vitia” Sall. Cat. 4. 4. Regia omnes admittit concubitus, quibuscunque tandem (ullis) legibus interdictos. *Ullos* male Burm. Weis., sic friget „exceptos legibus”.

404 „Nox *una* ex Arg. Weis., minus recte; gravius est *tota* me iudice.

405 *Matres* cf. ad I. 370. Sc. iacuere in *regem* thalamis. Qui *fratrum* legunt hic haerent.

407 *Oedipodionias* acc. plur. graece flexum pro — *des* (adiect.) ex cod. quodam Vatic. Cortius. Ex *Oedipus* patronymica forma *Oedipodion*, hinc *Oedipodionis* (— *νῆς, ἰδοῦς*) sed adiectivum hoc nusquam lectum; nititur etiam Cortius codicibus sequioribus, quorum vitia merito non recepta sunt, ut Stat. Theb. II. 505, X. 801. Patronymicum pro nomine primitivo usurpatum, etiam apud Graecos; tale est *Oedipodion* et hinc adi. *Oedipodionius*.

Ib. Ingeniose Tollius *taedas* pro *Thebas*.

Quid rear esse nefas? Proles tam clara Metelli 410
 Stabit barbarico coniunx millesima lecto,
 Quamquam non ulli plus regia, Magne, vacabit
 Saevitia stimulata Venus titulisque virorum.
 Nam quo plura iuvent Parthum portenta: fuisse
 Hanc sciet et Crassi. Ceu pridem debita fatis 415
 Assyriis, trahitur cladis captiva vetustae.
 Haereat eoae volnus miserabile sortis.
 Non solum auxilium funesto a rege petisse,
 Sed gessisse prius bellum civile pudebit.
 Nam quod apud populos crimen socerique tuumque 420
 Maius erit, quam quod, vobis miscentibus arma,
 Crassorum vindicta perit? Incurrere cuncti
 Debuerant in Bactra ducem, et ne qua vacarent
 Arma, vel arctoum Dacis Rhenique catervis
 Imperii nudare latus, dum perfida Susa 425
 In tumulos prolapsa ducum Babylonque iaceret.
 Assyriae paci finem, Fortuna, precamur,

410 *esse nefas* M, 411 *barbarica* B₁E₁, 413 *stimulata* MBEAUG, *stimulante* VR, 414 iam G (nam g) quod c, 415 *scilicet* et B₁, 416 *traditur* B, 417 *heret* T, 418 ab rege A, 421 *quam si a*, 423 *debuerunt* M₁, ni qua M, in qua m, 424 *arva* GR, 425 *imperti* A (imperii a) B₁, *susis* AbT, 426 *iacerent* LHosii, 427 *pacis* M.

410 Junge: „quid rear esse nefas (si) cui fas”, *rell.*

411 *Stabil* plenum dedecoris vocabulum quasi *prostitubulum*; proprium *stare* etiam de meretricibus in lupanari, ut ex Iuvenale et aliis notum. Hinc iudicari poterit de coniectura Schraderi: *scandet — lectum.*

Ib. Plut. Pomp. 76 hoc solo quod e futura Corneliae ignominia petitur argumentum motum esse Pompeium dicit.

412 *Quamquam* oppositum ignominiae in v. 411: *quamquam* regia Venus, *stimulata saevitia* et *titulis virorum* (Corneliae) non vacabit ulli plus (quam Corneliae). *Burm. servitio* pro *saevitia* commendat, quod non intellegit quae *saevitia* significetur. Nimirum voluptas ignominiae inferendae. *Tituli* i. q. honores Crassi et Pompeii. *Stimulante* pro „*stimulata*” frequens confusio, sed propter addita *tit. vir.* praestat posterius.

414 Breviter pro: *dico* sive *addo* Parthum hoc recordaturum; similia Hor. Epist. I. 18. 58, Lucret. III. 117, Cic. Tusc. QQ. I. 17. 41, pro Archia init. fere (*et ne quis*).

417 Vulgo *haereat* interpretantur addendo *si*, cuiusmodi sententiae condicionales sunt satis frequentes, velut Horatius: „*spes sit fallendi miscebit sacra profanis*”, supra IV. 186. Sed contraria condicio requiretur: non haereat i. e. fac non haerere volnus sortis miserabile, tamen non solum, *rell.* (418 sq.). Quare v. 417 (*haereat* —) separandus a sequentibus. Legendum videtur „*haeret et*” et hoc cum superioribus iungendum; *ceu* (415) pertinet ad *debita* (non ad *trahitur*): *trahitur captiva cladis vetustae* et *haeret* (manet propterea) *volnus*, *rell.*

420 „*Nam neque apud populos*” Bentl., quod parum venustum sit *nam quod — quam quod* (421), fallaci admodum argumento.

422 *Perit* perfectum, cf. ad X. 282.

423 „*Ne qua vacarent*” nempe hoc bello ad Crassum ulciscendum suscipiendo. „*Nudare Dacis*” dativus est. *Vel* i. q. etiam.

426 Cortius ex Cassell. Berol. recepit sine causa *virum* pro *ducum* (Crassorum).

Et, si Thessalia bellum civile peractum est,
 Ad Parthos, qui vicit, eat. Gens unica mundi est,
 De qua Caesareis possim gaudere triumphis. 430
 Non tibi, cum primum gelidum transibis Araxen,
 Umbra senis maesti Scythicis confixa sagittis
 Ingeret has voces? „Tu, quem post funera nostra
 Ultorem cinerum nudae speravimus umbrae,
 Ad foedus pacemque venis?” Tunc plurima cladis 435
 Occurrent monimenta tibi, qua maenia trunci
 Lustrarunt cervice duces, ubi nomina tanta
 Obruit Euphrates, et nostra cadavera Tigris
 Detulit in terras ac reddidit. Ire per ista
 Si potes, in media socerum quoque, Magne, sedentem 440
 Thessalia placare potes. Quin respicis orbem
 Romanum! Si regna times proiecta sub austro,
 Infidumque Iubam, petimus Pharon arvaque Lagi.
 Syrtibus hinc Libycis tuta est Aegyptus, at inde
 Gurgite septeno rapidus mare submovet amnis, 445

428 thesalia AMBE, thessaliae M(Stht) U, thessalia G, 429 vincit R, 430 possum T, 431 transibit T, araxem G, 432 infix a, 436 quae O vulgo, trunca U (trunci u), 439 redidit M, istas GR, 443 armaque b, 444, 445 l. Prisc. 76.27 H, egiptos R, hinde A, 445 septeno gurgite l. Prisc. II. 414 H; septeno gurgite Nilus id. II. 416.1 H.

428 Grotius et reliqui praeter Weis. Cort.: *Thessalia*, sed in *Thessalia* interpretantes, quod qui *Thessaliae* probarant similiter fecerant, quasi *Thessaliae* locativus esse posset, quod non admittendum esse supra ad 108 demonstratum; *Thessalia* est: bellum ibi gestum. Infra 510: „Thessaliaeque reus”. „Si bellum civile peractum, finitum est proelio Thessalico”.

430 *De qua* iung. cum *triumphis*, vel potius *triumpho* ex hoc supplendum. Durum sed non dubitandum.

431 „Cum gelidum primum” hoc ordine Cort., male, sic enim obscuratur connexio vocabulorum *cum* et *primum* (ἐπει τὰ χιόνια). *Transiris* leg.?

434 *Nudae* inermes, inopes malim interpretari quam: insepultae.

436 Vulgo „*quae* maenia”, sic inter monumenta unum est *maenia*; sed maenia continent potius monumenta, quare scripsi *qua*, et hoc concinnius est ante *ubi*.

438 Supra III. 261 „at Tigrim subito tellus

absorbet hiatu, | occultosque tegit cursus, rursusque renatum | fonte novo flumen pelago non abnegat undas”, II. 217 „redeuntque (redditque) cadavera campo” (ex amne qui defert). „Detulit in terras” potest intellegi de motu subterraneo, *reddidit* non admittit aliam explicationem; evomit fluvius cadavera. In Cortii et Burmanni explicatione, qui de vulgari cursu intellegunt, verba „ac reddidit” vacant. — *Ire per ista* Graecum ἰέρα δὲ τῖρο;

442 „Proiecta sub austro” cf. IX. 309, 432 „ora | sub nimio proiecta die”, Heins. *porrecta* aliquando voluit, ipse sententiam revocavit ad Verg. A. X. 586. Burm. ad Val. Flacc. VIII. 90. Sil. VI. 645 „latis | proiecta in campis nebulas exhalat (Mevania). Bntl. quoque h. l. *porrecta*, quod sane recte dicitur. Sil. I 130 „Hesperio tellus porrecta sub axe”.

443 *Petito* Heins. (de — tō cf. Praef.).

445 „Gurgite septeno” Distributiva pro cardinalibus usurpant poetae non tantum, sed Plinius quoque, cf. Mayor ad Iuv. XII. 109.

Terra suis contenta bonis, non indiga mercis
 Aut Iovis; in solo tanta est fiducia Nilo.
 Sceptrā puer Ptolemaeus habet, tibi debita, Magne,
 Tutelae commissa tuae. Quis nominis umbram
 Horreat? Innocua est aetas. Ne iura fidemque 450
 Respectumque deum veteri speraveris aula.
 Nil pudet adsuetos sceptris. Mitissima sors est
 Regnorum sub rege novo". Non plura locutus
 Inpulit huc animos. Quantum spes ultima rerum
 Libertatis habes! Victa est sententia Magni. 455
 Tunc Cilicum liquere solum, Cyproque citatas
 Inmisere ratis, nullas cui praetulit aras
 Undae diva memor Paphiae, si numina nasci
 Credimus, aut quemquam fas est coepisse deorum.
 Haec ubi deseruit Pompeius littora, totos 460

446 contempta T, 448 ptolo^ams A (lo vulgo codd.), dedit M, dedita g, 449 quis ABG, qui M(quis m)VUC, 450 ne O, nec V, 451 veteris AVGC veteri (s. s. s) MU, aula U, aulae MAVGb, 452 nec pudet a, pudeat suetos R, 454 sors ultima G Prov., 455 habet M, habes b, habet rell. vulgo, 457 immersere VR, 458 si fas est quemquam cepisse deorum l. Lact. Theb. IV. 288 (omisso nom. auctoris), undae venus (ex diva corr.) b.

446 Praeter alios Tib. l. 8. 26 „arida nec Pluvio supplicat herba Iovi" in Aegypto; Nilus sufficit.

447 „Tota est fiducia" Heins. Causam mutationis non perspicio.

448 Frequens error est *Phtol.*, quem nemo defendet, item *Ptolomaeus* perpetuum in codd. certe Lucani, quod defensores invenit. At in Graecis nominibus Graecam consuetudinem puto observandam; sunt vocabula Graeca, quae *numquam* a librario Romano recte scribuntur.

449 „Tutelae tuae" proprie M. Lepidi, sed cf. Liv. Epit. CXII „Cn. Pompeius, cum Aegyptum petisset, iussu Ptolemaei regis, pupilli sui — occisus est". Ampelius, 35.

450 *Nec male Weis. Veteri aula* Madv. Advv. Crit. II. 132 pro vulg. *veteris aulae*, Hos., partim cum MU (v. s.) (Iam probavit Burm.). Commendat Lentulus Ptolemaeum puerum, quod *non* habeat vitia veteris aulae. „Ne veteri aula quadam spes te fidem inventurum, nil pudet adsuetos sceleri". Sed apud hunc puerum invenies: „mitissima sors est sub rege novo". Postrema, quamvis longa, tamen in fine abrupta sunt. Nihil attinebat dicere *sortem subiectorum* mitem esse, nisi inde efficeretur, eum qui parcat subditis, etiam *erga socios* facilem esse et ductilem tanquam

ceram. Tale quid expectamus in fine suasoriae, ubi nihil alienum a proposita quaestione mentem auditoris abducere debet. Mihi minus displiceret epilogus, si nihil post *sceptris* adderetur, ut opposita, h. l. necessaria, sententia iudicio lectoris relinqueretur; nunc aberrat auditor illis *mitissima* — *novo* adnexis. Sententia (gnome) videtur allexisse poetam sed sic, sine conclusione, est *ἀπροσδιόριστος*.

454 Spes quae sola superest impellit ad libere loquendum. Scholion in V: „necessitas, dum sibi consulit, libere loqui compellit". „Sors ultima rerum" i. q. extrema miseria cf. V. 693: „sors ultima rerum | in dubios casus et prona pericula morti | praecipitare solet". Sors Guyet. cum G et Prov. Magis induceret, ut altero loco (V. 6. 3) *spes* quam ut nostro *sors* reponerem; nec me movet Bentl., *sors* corrigens. *Habes* tueri videtur M; recepi cum Bentl. et Heins. Advv. p. 161.

457 *Cui* pro: cuius aris.

458 *Undae* nempe Anadyomene e mari appulsa est Paphon Tac. Hist. II. 3.

460 *Tortos* Heins. — „Totos Cypri scopulos" potissimum promontorium Curium, unde traiectus in Aegyptum brevissimus, recta ad Pelusium. Venerat Syhedris ex Cilicia iuxta oram occidentalem, deinde meridionalem Cypri.

Memphis vana sacris; illo cultore deorum
 Lustra suae Phoebes non unus vixerat Apis)
 Consilii vox prima fuit, meritumque fidemque 480
 Sacraque defuncti iactavit pignora patris.
 Sed, melior suadere malis et nosse tyrannos
 Ausus Pompeium leto damnare Pothinus:
 „Ius et fas multos faciunt, Ptolemaee, nocentis,
 Dat poenas laudata Fides, cum sustinet, inquit, 485
 Quos Fortuna premit. Fatis accede deisque,
 Et cole felices; miseros fuge. Sidera terra
 Ut distant et flamma mari, sic utile recto.
 Sceptrorum vis tota perit, si pendere iusta
 Incipit, evertitque arces respectus honesti. 490

479 plebes A (phoebes a), plebis B, rexerat V, vexerat R, 480 fidem[que] E₁, 481 defuncto T, pignera G, 483 damnare A₁G, photinus MA (h a m. 2.) EV, pothinus UG, 484 ptolomeae E (*ut semper o in 2 syll.*), thpholomee G (*voluit phtholomee*), 487 terrae AB₁T, 488 destaret c, et flamma MVGCProv., ut flamma AU, 489 iussa B₁, 490 artes G (arces g).

observasse Nili incrementa quoniam habebat *νελομέτριον*, apparatus, quo aquae adventus praevidebatur; cf. Strabo XVII. 48 (Cas. p. 817).

479 *Duxerat* („ex 2 melioribus”) Heinsius p. 165, quod, quantum video, praestat. Novus Apis (vetere interfecto) aperit periodum lunarem, ab eo initio igitur *ducuntur* menses novae periodi. Sua cuique Api est Phoebe, i. e. periodus luna definita. *Vixerat* eo minus mihi aptum videtur quod tota *ἡσσις* periphrasis est notionis *vivere*, in quali periphrasi ipsum vocabulum quod *περιφραστῶς* quasi divinandum datur, non debet usurpari. Nolui tamen in re satis obscura nimis fidenter lectionem codicum mutare. Oud.: „*Sistra vexerat* vel *duxerat*”, nempe τὰ *σείστρα* tenent et movent sacerdotes et Apis in pompa praecedit sacerdotibus (!) Apis post constitutam periodum maetabatur et novus in honorem succedebat. „Non est fas eum certos vitae excedere „annos, mersumque in sacerdotum fonte „necant, quaesituri luctu alium, quem substituunt”. Plin. NH VIII. 184. Lunae formam corniculatae Apis monstrabat (Phoebes) ut notum.

480 „Vox prima fuit” i. q. primus dixit. Meritum et fidem Pompeii celebravit et foedera, quae Pompeius cum patre Ptolemaei inisset, et suasit ut reciperetur. Vid. Schol. Voss. Omisit L.: „sed non persuasit”. „Sed (482) melior (quam Achoreus) suadere malis (his, huic malorum concilio),

erat Pothinus”. Frustra in *malis* haeret Burn.

483 Forma *Photinus*, quae hoc et aliis locis in codicum parte invenitur (Caes. Civ. III. 108, 112, Plut. Pomp. 77) manifesto corrupta est siquidem *Φωτεινός* (a *φῶς*) primam producit; nomen Graecum *Ποθεινός*. Natum mendum in aliis quoque propriis ex adspiracionis *μεταβάσει*, cuius sunt exempla *phyto*, pro *pytho*. *Chalcedon* et *Calchedon*, alia (*cheruchus*, *Bosphorus* supra).

484 Ius et aequum nimia religione observata faciunt ut noxius videare. Dum Pompeium tueris, Caesari scelestus eris. *Nocens* pro *scelesto* I, 203, X. 474. Sententia magis philosophica: „ius et fas constitutum faciunt”, rell. (opp. vera iustitia et probitate) ab hoc loco aliena. „Probitas laudatur et alget” Iuven.

486 *Deisque* I. 128 „victrix causa deis placuit, sed victa Catoni” (Hask.) Dei sunt subiecti fato.

487 *Terrae* Oud. Cort. Nihil probat locus Horatii (Cort.), apud quem constanter vocabula differentiae et distantiae dativum regunt.

490 *Incipis* Heins., Bentl. — *Arces* tutissima quaeque. De figurato usu vocabuli *arc.*, qui est in „arcem occupare” pro „tyrannidem affectare” noli h. l. cogitare (Mayor Iuv. X. 307).

Libertas scelerum est, quae regna invisa tuetur,
 Sublatusque modus gladiis. Facere omnia saeve
 Non inpune licet, nisi dum facis. Exeat aula,
 Qui volt esse pius. Virtus et summa potestas
 Non coeunt; semper metuet, quem saeva pudebunt. 495
 Non inpune tuos Magnus contempserit annos,
 Qui te nec victos arcere a littore nostro
 Posse putat. Neu te sceptris privaverit hospes,
 Pignora sunt propiora tibi, Nilumque Pharamque,
 Si regnare piget, damnatae redde sorori, 500
 Aegyptum certe Latiis tueamur ab armis.
 Quidquid non fuerit Magni, dum bella geruntur,
 Nec victoris erit. Toto iam pulsus ab orbe,
 Postquam nulla manet rerum fiducia, quaerit
 Cum qua gente cadat; rapitur civilibus umbris, 505

491 iniusta ab, 492 sublatusque M, gladii A (gladiis a) BEVTCG, gladiis MbvU, sevae U, 493 exeat — pius (494) l. Prisc. 288.8 H, cum O vulgo, 494 volet a, 495 metuit b, saeva U, 496 impunit vos E, 497 nec M, ne ET, 498 potat U, nos abCU, te MAVGu, 499 propiora a, nilumque MTUA, nilonque VG. pharumque AMT, pharonque VGU, 505 umbris MABC, armis mVUa(manu scholiastae), arvis G.

491 „Libertas scelerum” sc. committendorum. „Sublatus modus gladiis” (hoc sine dubio praestat prae: gladii, i. e. „quod intemperanter gladii sive vis adhibentur”) novum subiectum efficiunt ante est iuxta „libertas scelerum”.

493 Recte Schol. Lips. ap. Web.: „ni sis assiduus in faciendo”. Id non inest in vulgata cum (i. q. quoties); praefendum est dum: quamdiu summam rerum tenes, nemo rationes a te exigot. In ipsa iniuria committenda (cum) inpune quisque est, nam tum superior est; hoc dicere nihil opus erat. Sensit Grotius, quem sequitur Burm. — Bentl. scribit (492): „facere omnia quae vis | non Ptolemae licet nisi cum facis”, non satis apparet, cur.

494 Volet Grot. Fortius est praesens. Alia ratio est futuri metuet (495), ubi de futuro facto agitur, non ut h. l. iussum proponitur.

495 Quem iura movebunt Bentl. pro: „quem saeva pudebunt”, quia haec constructio verbi pudere non sit „saeculi Lucani”. Nempe Terent. Ad. 754 „non te haec pudet?” et Tarpilius ap. Non. 21.25, v. 102 Ribb. „num illum illaec pudet?” (quod non sollicitandum) et saepius pudet personaliter (ut aiunt) ut „idne pudet te?” apud Plautum. Non tantum comicae dictionis est

pudendus (et poenitendus). Quidni ex consuetudine vulgari L. pudebunt? Nam plebeius sermo talia tenet. Quod Bentl. proponit est temerarium. Sententia optima: tyrannus qui a caede (saevus) abhorrebit, semper metuet inimicos, quos tollere pudet.

498 Semicolon post hospes Hask. Vulgo rectius: „et — ne te sceptris privet hospes, — pignora sunt tibi propiora, quam Pompeius, soror”, i. e.: „dico vel moneo pignora esse”. Vid. supra ad 414. Cum Cleopatra de imperio tunc bellum gerebat Ptolemaeus. Certe (501) melius est huic quam exteris imperium tradere.

505 Pro umbris quod in mVUa est armis speciem habet interpretamenti, nec tamen umbris potest probari, quod, si intellego interpretes, de umbris occisorum accipitur Pompeium agitantibus; at de animabus, ne plura dicam, rapitur parum aptum, adiunctum civilibus paene ineptum est. Cf. Mnem. XIX. 33. Legendum puto: „rapitur civilibus undis”. Metaphoricae significationis vocabuli unda unum exemplum attulisse sufficet Hor. Epist. I. 1.16 „nunc agilis flo et mensor civilibus undis”. Nunc vix compos sui est, tempestas belli eum proripit. Undis iam Trillerus, quem refutat Cortius, nec tamen persuadet. Diversus est locus X. 336, quo provocat Ou d. Cf. rapimur, 522.

Nec soceri tantum arma fugit: fugit ora senatus,
 Cuius Thessalicas saturat pars magna volucres,
 Et metuit gentes, quas uno in sanguine mixtas
 Deseruit, regesque timet, quorum omnia mersit,
 Thessaliaeque reus, nulla tellure receptus 510
 Sollicitat nostrum, quem nondum prodidit, orbem.
 Iustior in Magnum nobis, Ptolemaee, querellae
 Causa data est. Quid sepositam semperque quietam
 Crimine bellorum maculas Pharon arvaeque nostra
 Victori suspecta facis? cur sola cadenti 515
 Haec placuit tellus, in quam Pharsalica fata
 Conferres poenasque tuas? Iam crimen habemus,
 Purgandum gladio, quod nobis sceptrum senatus
 Te suadente dedit. Votis tua fovimus arma.
 Hoc ferrum, quod fata iubent proferre, paravi 520
 Non tibi, sed victo. Feriam tua viscera, Magne,
 Malueram soceri; rapimur, quo cuncta feruntur.
 Tene mihi dubitas an sit violare necesse,
 Cum liceat? Quae te nostri fiducia regni
 Huc agit, infelix? Populum non cernis inermem, 525
 Arvaeque vix refugio fodientem mollia Nilo?

506 fugit *fugit* M, fugit tonet ora a, arma senatus C, 509 omina mE, agmina m(duae in M var. lect.), 511 perdidit MVUCG, 512 ptolemeoe M, querellae MA, 513 quod C, 514 maculat a, paron M(s. s. h), armaque B₁ET, arvaeque O, 515 victori. M, victoris a, cadendi MA (cadenti a)BE, cadenti VUG, 518 pugnandum G (purg. g), 520 tunc ferrum g, 525 incermem M, *Post 525 sequuntur in M 549—552, linea transversa per singulos ducta et signa transponendi apposita*, 526 refugio M, fod. omnia B, mollia om. s. s. m. 1 E.

506 Haeret Burm. ossa proponens. *Ora* i. q. adspectum, pudet eum coram senatu.

510 *Thessaliae* i. q. calamitatis Thessalicae, cf. supra 428. *Perdidit*, vulgo, dubitanter Damsté; *prodidit* (A) odiosum magis videtur: „officio defuit tutandae Aegypti”. Ex persona Pothini sic dici potuit. *Prodidit* Cortius, Weis.

513 Inde a „quid” apostrophe ad Pompeium absentem.

521 „Non tibi sed victo” non in te, quod Pompeius esses, sed in te, quia victus es i. e. debilis et inutilis.

524 „Cum liceat” cum victus sis et in potestate nostra. Hoc ipso iam probabatur necessitas violandi iuris; amicis Pompeio fidelibus erat, quod omnia a victore, Caesare, timerent; necesse erat eum interficere, si qui sibi consultum vellent. Grotius

transposuit *an et cum*: „cum sit violare necesse, an liceat” bona sed admodum trita sententia. Bentl. „tene — iugulare” quod in pedestri oratione necessarium esset; licentiae enim poeticae est: „violare aliquem” pro „hospitii ius in aliquo violare”. Cf. X. 454: „violasset quem non Alanus (= vim intulisset)”. Mire inventa sententia.

525 *Inermis* vulgo est non: qui armis gerendis impar est, sed: „qui arma non tenet”. Propterea *inertem* praeferrem. Sed nihil mutandum. Male tamen Cortius ad defendendam vulgatam provocat ad Drakenb. ad Sil. XIII. 76, cuius exempla omnia pro me faciunt, sic etiam Heinsiana ad Ov. Metam. V. 175. Utique non absurdum est: non cernis Aegyptios (vulgo) arma non ferre.

526 *Refugio* Weis. ex Argentinensi.

Metiri sua regna decet viresque fateri.
 Tu, Ptolemaee, potes Magni fulcire ruinam,
 Sub quo Roma iacet? bustum cineresque movere
 Thessalicos audes, bellumque in regna vocare? 530
 Ante aciem Emathiam nullis accessimus armis,
 Pompeii nunc castra placent, quae deserit orbis?
 Nunc victoris opes et cognita fata lacesis?
 Adversis non deesse decet, sed laeta secutos.
 Nulla fides umquam miseros elegit amicos." 535
 Adsensere omnes sceleri. Laetatur honore
 Rex puer insueto, quod iam sibi tanta iubere
 Permittunt famuli. Sceleri delectus Achilles,
 Perfida qua tellus Casiis exultat arenis
 Et vada testantur iunctas Aegyptia Syrtis, 540

529 quo U (qua u) G, qua rell. vulgo, cinerisque M₁ (ut vid.), moveri ABT, 530 tessalicas A (cos a) B₁, 531 atiam c, 532 pompeii (ut semper) M, quem T, 533 victores U (correxit m. 1), hunc T, 534 deesse M, deesse (e add. m. 2) AU, deesse EV, secutos (corr.: -tis) U, 536 omnis M, 537 licere MEA, liceret B, iubere VUG, 538 Achilles l. Prob. IV. 23.13 K, permittunt BEV, permittant, rell. vulgo, 539 exultatV(excurrit v m.2)Rg, excurrit rell. vulgo, 540 sortes a.

527 „Metiri” rell. „Regna (aeque ac privatos) decet metiri sua”. *Sua et regna* divelluntur; ferendum eo, quod *metiri sua* fere proverbii vim habet. Non est igitur cur cum Benti. legamus „metiri sua quemque” violenta correctione. Si quid duri est in vulgata, facile excusatur festinatione.

528 Ov. Trist. I. 6. 5 „te mea supposita veluti trabe fulta ruina est”. *Ruina* i. q. id quod minatur ruinam; inde „Magni fulcire ruinam” est praevertere ruinam Magni. Sub ruina quae nondum est, sed minatur, non potest quidquam *iacere*. Nimis fortasse subtile hoc videretur ad poetam corrigendum; at cum optio detur inter vulg. „sub qua” et „s. quo” posterius praetuli; ita UG. „*Iacere* sub aliquo” figurate dicitur, „iacere sub ruina” non item; in hoc *iacere* habet propriam vim.

534 Insigni brevitate obicitur („adversis — decet”) et redarguitur („sed lacta secutos”): officium opem ferendi afflictis incumbit tantum in eos, qui ex prosperis fructum tulerunt.

535 l. q. non est fides (sive numquam pro fide fuit) miseros adsciscere amicos (sed misericordia).

537 Contra reliquos μ hoc quoque loco (cf. ad 528) U veram praebet lectionem, pro qua Weis. recepit *licere*, ab Heitlando

quoque p. 524 defensum collato v. 524. „Permittunt ei *iubere*” planam habet et liquidam sententiam (Pompeium interfici); contra *licere* dure pro: „permittunt (ei) *credere* sibi *licere*”. Permittimus, opinor, alicui, quod faciat ipse. *Permittunt (iubere)* vere Damsté; melius est quam *permittant*, verba enim e persona narrantis electa sunt.

539 *Exultat* ex VRg recepi cum Oud. ut difficiliorem lectionem, unde *excurrit* natum videtur. Scilicet *exultat*, explicatum per *exurgit*, *excurrit* peperisse credo; audacia translationis in Lucano non sufficit facile ad reiiciendam lectionem; et vulgata offensione non vacat; *excurrere* enim, Lucano saepius usurpatum, est i. q. *prominere* nempe in mare; promontorium autem (et est Casius *Ἐρωδης τις λόφος ἀκρωτηριάζων* teste Strabone) non fit arenis sed solida terra, scopulo, certe aptius est: *exurgit ex arenis Casiis*. Verg. A. III 557 „*exultantque vada*” sane diversum, et „*exultat arenis pastor*” Stat. Silv. I. 2.213 nihil huc facit (Hos.). Pro *perfida*: *fervida* Heins. Sed cf. Florus I. 39. 6 R (III. 4 D.) „*porfidum glacie flumen*”, supra V. 415. *Exultat* i. q. *tumet*. *Perfida tellus* se offert, gaudet arenis, quibus tuta est.

540 *Vada* testantur propinquas esse Syrtes. Casius mons, ubi Pompeius interfectus est, multum distat a Syrtibus, sed cf. ad 543.

Exiguam sociis monstri gladiisque carinam
 Instruit. O superi, Nilusne et barbara Memphis,
 Et Pelusiaci tam mollis turba Canopi
 Hos animos! Sic fata premunt civilia mundum!
 Sic Romana iacent! Ullusne in cladibus istis 545
 Est locus Aegypto, Phariusque admittitur ensis!
 Hanc certe servate fidem, civilia bella:
 Cognatas praestate manus, externaque monstra
 Pellite, si meruit tam claro nomine Magnus
 Caesaris esse nefas. Tanti, Ptolemaee, ruinam 550
 Nominis haud metuis? caeloque tonante profanas
 Inseruisse manus, impure ac semivir, audes?
 Non domitor mundi, nec ter Capitolia curru
 Invectus, regumque potens, vindexque senatus,

541 monstro a, monstra g, cladisque Tg, 542 a superi c, 543 molles M₁, pelusiaci — canopi l. Stat. Silv. II. 770, 544 si B, 545 placent M, iacent m, nullusne RG (ullus g), 546 phariosque a, 548 prestata B₁, 549—552 *omissos in marg. supplet M, m. 2^{ae} coaeva, scriptos tanquam prosariam orationem; ibi aliquot syllabae abscisae sunt, reliqua sine variet.* *Idem versus in textum recepti post 525 (vid. supra) habent varietatem infra scriptam,* 549 repellat et si M, 551 autum vis M, metuit E₁, 552 *impune M*, aut semivir G, 553 ne domitor g, capitalia BU (s. s. o), 554 regumque M.

541 „Sociis monstri”. Quaeritur quod *monstrum* significetur. Achilles? parum recte, ille est enim subiectum: „Achillas carinam instruit sociis *monstri*” male pro: suis. An Ptolemaeus? sed is puer est nec auctor facti, nimis credulus, sed non maleficus. Guyetus: *monstris*, Heins. Advv. p. 165: „sociis monstri *cladisque*”, quo difficultas non tollitur; conieceram „*tonsis gladiisque*” (*sociis* dative = sociis navalibus); sed Burmanni correctionem *monstrum* = Achilles ut simpliciorum praefero.

543 „Pelusiaci — Canopi”. Non distinguit L. extrema ostia Nili, Pelusiacum et Canopicum. Constat ex Plutarcho, Dione, Caesare prope Casium, ubi tunc Ptolemaeus sororem bello premebat, non longe a Pelusio interfectum esse Pompeium. Cf. Oud. ad 463. Stadiis 1300 Canopus illinc abest. Hinc explicatur quod Syrtis v. 540 in vicinia collocat. Alii Lucani exemplo „*Pelusiacum* Canopum dicentes peccarunt (cf. Cort.) Hoc quidem versu diligenter loca erant distinguenda.

545 „Fata premunt *crudelia* mundum” Bentl. quod *civilia* versu abhinc tertio legitur, et „aliud sub *civilia* latere credit” Cortius. *Civile* Lucano non tantum significat quod est *civium*, sed etiam quod est *civilium* (bellorum), sic *crimen civile* VII. 538, *civile nefas* VII. 432, al., idque non est

magis durum quam *Augustus* pro *Augusteus* et multa alia. „Fata civilia” i. q. fata s. calamitas belli civilis. „*Sic fata*” nempe ut sit locus Aegypto in mundo regundo. V. 547 „hic certe” malebat Heins.

549 „Si meruit — nefas” Quoniam Magnus meruit non ab inferiore viro, quam Caesar est, occidi. Cum *nefas* i. e. id in quo nefas committitur cf. *crimen* et *scelus*: id in quo peccatur (verwilt).

552 „*Exseruisse* manus, impure o semivir” vel (?) „*impune*” volebat Heins. teste Burm. „Caelo tonante” quamvis Iupiter regnet s. dum I. in caelo est. *Inseruisse* i. q. admo-visse; cf. IX. 1072.

554 „*Legumque potens*” Heins. — Bentl.: „*rerumque potens*”. Non assequor; gloria erat Pompeio reges devicisse. „*Capitolia ingressus*” (553) ut notum est, mos erat invehi in Capitolium triumphantem imperatorem ut lauream deponeret in templo Iovis Capitolini. Ceterum tota periodus 553—556 aberrat quodammodo ab instituta oratione: in mente habebat poeta: non domitor mundi, non regum potens, non etc., (sed) Romanus erat. Notus usus est negationis *non* pro *non dicam* vel *ne dicam*, gr. *ὄχι ὅτι* vel *ὄχι ὅπως*. Obscuratur haec constructio insertis verbis „Phario — poterat” clausulae praemissis.

Victorisque gener, Phario satis esse tyranno 555
 Quod poterat, Romanus erat? Quid viscera nostra
 Scrutaris gladio? Nescis, puer inprobe, nescis,
 Quo tua sit fortuna loco: iam iure sine ullo
 Nili sceptrā tenes: cecidit civilibus armis,
 Qui tibi regna dedit.

Iam vento vela negarat 560
 Magnus, et auxilio remorum infanda petebat
 Littora, cum contra non longa vecta biremi
 Adproperat scelerata manus, Magnoque patere
 Fingens regna Phari, celsae de puppe carinae
 In parvam iubet ire ratem, littusque malignum 565
 Incusat bimaremque vadis frangentibus aestum,
 Qui vetet externas terras advertere classis./
 Quod nisi fatorum leges intentaque iussu
 Ordinis aeterni miserae vicinia mortis

Damnatum leto traherent ad littora Magnum, 570

557 scrutari U (s e corr. add.), 558 nam iure T, illo T, 562 quem O vulgo, longe AET, longa a c. rell, biremis a, 563 adpulerat O vulgo, 564 celsa ABEGT, celsae MVA, caelsa U, 566 hestum R, 567 externis (corr. in — as) AB₁, excelsas v, adpellere MABRg, expellere G advertere Ua, 568 quo nisi AB, 569 misere M, vicina M₁B₁, 570 lego R, magno M, magnū m, Post 570 sequitur in A v. 573, verus ordo litteris abcd praepositis restituitur, B (corr. b).

557 „Nescis — nescis” I. 521 „danda tamen venia est tantorum danda pavorum”.

558 „Iam iure sine ullo”. Haec sic dicuntur, quasi victo Pompeio irrita futura essent omnia eius acta. Dederat Pompeius, mortuo eo regnum Aegypti redit ad senatum. Ingeniose Schrader: „cecidit si vilibus armis” nec tamen vere; nam vilibus (interemptoris) armis nondum ceciderat P. sed bello.

560 Navis Pompeii ad littus advehitur remis, ut mos in mari ignoto. Huic ex adverso (quem, Pompeium, contra) „adpulerat scelerata manus” non intellegi potest, nisi de accessu ad navem Romanam. Primum usus verbi *appellere* est dubius, significaret „ad navem appello”; cymba Aegyptiorum navem Romanam assecuta erat; deinde plqperf. vitiosum est quia Pompeius littus nondum appulerat, sed appellebat (si verbo sic licet uti). Conieci *adproperat*, idquo vidi iudicio Bontleii confirmatum. Potissimum alterum argumentum me movet. Et pro *quem contra* requiritur fero: „cum (quom) contra”. In sequentibus subiectum est *manus*, facile quisque intellegit: ducem eius verba facere. Vocabulum *adproperat*

opportunitum est corruptelae, per compendium sic scriptum *adpperat* (pro per comp.); ommissa una P, ut saepe negligentia, *ADPERAT* correctum *adp(u)erat*.

566 „Bimarem” utrinque a promontorio. Dictum pro: vadis frangentibus utrumque mare in aestum (branding), ut aestus existeret. *Externas*, nempe externis nautis non erant cognita vada et mitissimum appellendi tempus.

567 *Advertere* contra auctoritatem reliquorum paene omnium ex U cum Hosio recepi, contra censento Heitlando p. 154; *appellere* hac quidem sententia librariis magis familiare erat quam *advertere*; *advertere* sententiae magis aptum, quae est: inter aestus et vada navem dirigere, cursum tenere. Hos. affert Aen. V. 34, VII. 35, alia.

569 „Ordinis aeterni” de serie causarum intellege a mundi origine constituta cf. ad VI. 606. Simplicius: nisi fatale esset Pompeium interfici. Favent fato omnia, ut nunc occaecatio comitum. Si secus fuisset, ne *ullum* quidem sociorum, ne stultissimum quidem fugissent praesagia, hoc potissimum: venturum fuisse, rell. *Dcerant* condicionale.

Non ulli comitum sceleris praesagia deerant;
 Quippe, fides si pura foret, si regia Magno
 Sceptrorum auctori vera pietate pateret,
 Venturum tota Pharium cum classe tyrannum.
 Sed cedit fati, classemque relinquere iussus 575
 Obsequitur, letumque iuvat praeferre timori.
 Ibat in hostilem praeceps Cornelia puppim,
 Hoc magis inpatiens egresso deesse marito,
 Quod metuit clades. „Remane, temeraria coniunx,
 Et tu, nate, precor, longaeque a littore casus 580
 Expectate meos, et in hac cervice tyranni
 Explore fidei.” Dixit. Sed surda vetanti
 Tendebat geminas amens Cornelia palmas:
 „Quo sine me, crudelis, abis? Iterumne relinquer,
 Thessalicis submota malis? Numquam omine laeto 585
 Distrahimur miseri. Poteras non flectere puppim,
 Cum fugeres alio, latebrisque relinquere Lesbi,
 Omnibus a terris si nos arcere parabas.
 An tantum in fluctus placeo comes?” Haec ubi frustra
 Effudit, prima pendet tamen anxia puppe 590

571 nonnulli AM₁BR, praesagia M₁, aderant R, derant A (e s. s. a), deerant EVU, qui erant (corr. m: deerant) M₁(Stht), 574 pharium sociosque G (s. s. classem g), 575 ce..dit M, cedit U, 576 iuvat M, [que] ABM₁, 577 puppim VR, 579 cladis (corr. ex clades) U, 580 e litore MVUg, a AGc, 582 surda MAU, dura Vg, vetata M₁, 583 ardens cornelia G, 584 relinquer M, abis M (ab his?), 585 manus B₁, omne A (i add. a), homine E₁R, 586 puppem VU (- pim u), 587 alio MVA alio E, alto BUTG (alio g), 588 a teris MUAR, e terris V, 590 effudit M.

575 *Sociosque pro classemque* Cortius ex deterioribus aliquot MSS. et editionibus. *Classis* de una nave certe dicitur in formulis quibusdam ut „(me pater) classe releget” i. e. nave Hor. C. III. 11.48, ductor classis Orontes apud Verg. A. VI. 334 etsi unam tantum navem habere libro I. 113 dictus erat (cf. Serv. ad VI. l. 1.) i. e. praefectus navalis. Sed fuerit a Lucano abusive dictum, tamen probabilius est quam vocabulum librariis deberi. Et cf. infra 592 „stetit anxia classis”, quod omne dubium praecidit.

577 *Ibat de conatu*: parabat ire sive transcendere in hostilem navem.

580 „*E littore*” est ineptum, qui e littore adspicit, ipse in eo est; qui primus scripsit *e litt.* vulgarem formulam „prospicere e littore” temere secutus est. „*A littore*” longe remoti debent prospectare vel *expectare*. Nihil faciunt exempla Cortii h. l., quod nus-

quam verbum *spectare* in proximis est, idque ducit ad falsam iuncturam. *E* praeter Oud. reliqui.

582 *Dura pro surda* ex det. Coit., Weis.

586 „Non flectere puppim — si nos arcere parabas”, praestabat *non* devertere ad Lesbum, si me abductam postea vetares ullam in terram (tecum) descendere.

587 *Alto* strenue defendit Cortius, ante *alio* levius distinguit et *alio* cum *latebrisque* iungit Hos., fort. typographi errore. Non *alio*, ut dicit Cort., sed *alto* abundaret. „Cum fugeres alio” nempe non Lesbum. Cur deflexisti a cursu proposito, si mihi nihil prodest? *Latebraque* Heins. teste Burm., melius „omnibus, *ah* | terris”. Sed quidquid onerat sententiam hanc exquisitam, intellectui nocet.

590 Puppe extrema, quae erat in littus

Adtonitoque metu nec quoquam avertere visus,
 Nec Magnum spectare potest. Stetit anxia classis
 Ad ducis eventum, metuens non arma nefasque,
 Sed ne submissis precibus Pompeius adoret
 Sceptra sua donata manu. Transire parantem 595
 Romanus Pharia miles de puppe salutat
 Septimius, qui (pro superum pudor!) arma satelles
 Regia gestabat posito deformia pilo,
 Inmanis, violentus, atrox, nullaque ferarum
 Mitior in caedes. Quis non, Fortuna, putasset 600
 Parcere te populis, quod bello haec dextra vacasset,
 Thessaliaque procul tam noxia tela fugasses?
 Disponis gladios, ne quo non fiat in orbe,
 Heu, facinus civile tibi. Victoribus ipsis
 Dedecus, et numquam superum caritura pudore 605
 Fabula: Romanus regi sic paruit ensis,
 Pellaeusque puer gladio tibi colla recidit,
 Magne, tuo. Qua posteritas in saecula mittet
 Septimium fama? scelus hoc quo nomine dicent,
 Qui Bruti dixere nefas? Iam venerat horae 610

591 ne quoquam M, avertere MAUG, advertere V, 592 expectare e, 593 aeventum (orr.: eventum) R, 595 donare T, parantem (a m. 2) M, 596 pharia.miles M, 597 septimus B₁M₁U₁R, et sic 609 et 668, proh V, 598 portabat G (gestabat g), 599 inmanes M₁, nullique V₁, 600 caede a, 601 haec s. s. m 2 M, [haec] ET, vacaret MAVRG, vacasset m (3^a m) aEUg, 603 ne quod G, 607 recedit M, recidet mb, 609 ducent T, 610 quid T, nefas M.

conversa, ut in subducendis quoque navibus fiebat. Pendet corpore extra navem porrecto.

591 „Attonitos visus” Bentl. e libris „aliquot” sic etiam man. alt. in F (Vat.) Hosii; simplicius est „attonito metu”, quia id praemisum divisioni per *nec* — *nec* ad utrumque membrum pertinet, *attonitos* contra ad prius tantum referendum a loco legitimo revulsum est. „Attonito metu” comparat Oud. cum „curae attonitae” Sil. III. 132, „ululatus att.” ib. IV. 692. Paulo tantum licentius est quam „manus attonitae”, „vultus attonitus” et simm. de quibus nemo dubitabit. Cf. Oud. „Quoquam”, nempe in alios praeter Pompeium, i. q. alio. *Visus* plur. pro oculis III. 6, IX. 987.

592 „Stetit—classis” i. e. socii navales cf. supra ad 575.

595 Redit ad momentum, quo narrationem v. 575 abruperat.

601 Rursus U melius quam M; etsi Bentl. praefert *vacaret*, quod tres deinceps versus in *asset* desinant, de quo non querendum est, si sententia elegantiam istam non patitur. Miles non *tunc* bello *vacabat*, sed cum ad Pharsalum pugnabatur *vacaverat*.

603 Partiris sic gladios (nunc inter Thessaliam et Aegyptum) ut nulla in orbis parte desit nefas (removebas Septimium a Thess. ut in Aegypto peccare posset). *Tibi* dativum ethicum esse puto nec opus coniectura quamvis elegante Bentleii: „(heu facinus!) civile nefas.” De *civilis* vid. supra ad 545. „Civ. nefas” ut h. l. VII. 432.

610 „Qui Bruti dixere nefas” Bruti sc. factum, quod ex „scelus” suppletur. Brutus civis Romanus occidit Caesarem, quod nefas visum, quanto turpius si satelles barbari regis Pompeium iugulavit! Ad 612 „iura” cf. II. 463 („ius sui perdidit Umbria”). Pro *tunc* Burm. cum, quoniam *tunc* tertio ab-

Terminus extremae, Phariamque ablatu in alnum
 Perdiderat iam iura sui. Tunc stringere ferrum
 Regia monstra parant. Ut vidit comminus ensis,
 Involvit voltus, atque indignatur apertum
 Fortunae praestare caput, tunc lumina pressit 615
 Continuitque animam, ne quas effundere voces
 Vellet et aeternam fletu corrumpere famam.
 At postquam mucrone latus funestus Achilles
 Perfodit, nullo gemitu consensit ad ictum,
 Respexitque nefas, servatque immobile corpus, 620
 Seque probat moriens, atque haec in pectore volvit:
 „Saecula Romanos numquam tacitura labores
 Attendunt, aevomque sequens speculatur ab omni
 Orbe ratem, Phariamque fidem. Nunc consule famae.
 Fata tibi longae fluxerunt prospera vitae; 625
 Ignorant populi, si non in morte probaris,

611 ablactus (a s. s.) M, 612 cum stringere BETg, ferum U, 613 ense G, ensis M, enses m, 614 involvit U, indignatus O vulgo, indignatos (s. s. u) U, 615 praebere MAUG, monstrare V, 616 timuit (*sic pro*: continuitque animam) ne — famam (617) l. Serv. A. XI. 418, 617 in U ab alia manu scriptus, vellet Serv. AMUTG, possit aVgR, corrumpere... famam (f a 2^a m) M, 618 sed aMVUR, at ABG, 619 consentit aG (— sit g), concessit C, 620 respexitque ORT, 621 probans T, 624 ne corr. in nec, deinde in nunc M, non B₁, 625 secula c (pro: prospera), 626 probares A (— ris a) E (— ris e) T.

hinc versu (615) sequitur, nisi pro *tunc* (615) *sua* legatur.

614 Vulgo: *indignatus*. *Indignatus* tum cohaeret cum *pressit*, ut ab *atque* novum membrum incipiat: „atque indignatus — caput tunc lumina pressit” in quo *tunc* esse vitiosum sensere Burm. Cort. Bentl. Quibus assentiens cum Bentl. dedi *indignatur*. Loco sic constituto non necesse unam aut alteram correctionem Burm. (vid. ad 610) admittere. Bentl. „libenter” quoque „legeret”: „*haud indignatus opertum*” i. e. non pudebat eum caput tegere. Recepta vulgata praestat: pudebat eum coram Fortuna, inimica, ulla signa doloris in facie ostendere, ne inferiorem se fateretur.

617 *Posset* Burm. Weis., *ferret* Heins. teste Burm. *Vellet* i. q. cuperet; clausit lumina, ne adspiceret plagam venientem et sponte eiularet; „lumina pressit continuitque animam” sic iungenda ut *ne* utroque pertineat. „Efficere ut velis” praeceptum est Senecae, cf. Cortius.

619 *Consentire* interpretantur: „simul spirare”, „conspirare” (si intellego) aut: „se

submittere, non repugnare” ac si „consentire” de facto dici possit. Verbum corruptum. Commentator: *concessit* legit i. e. se submitit; hoc quoque contortum. Placet (sed non satis certum): „nullo gemitu *concussus* ad ictum (est) *respexitque* nefas”. „*Quati* singultu, gemitu” notum; „non respexit” i. q. non oculos vertit in n. *Respexit* Burm. Cort, quod in proposita lectione non opus.

621 „Seque probat” i. e. qui sit, s. se vere Pompeium esse.

622 „Saecula”, rell. Melius utique quam Imp. Napoleon („soldats, du sommet de ces pyramides trente siècles vous regardent”) quatenus certe futura et viva, non mortua dicit, quae attendant.

625 „Prospera” pro adverbio. *Vitae* oppositum verbis *in morte* (626).

626 *Ignorent* Bentl.; non obtempero: „numquam populi te in adversa fortuna *viderunt*; nunc praesta te virum”. Heins.: „*ignorent — proberis*”. Sed *probaris* activa forma est = probaveris (te scire pati).

An scieris adversa pati. Ne cede pudori,
 Auctoremque dole fati. Quacumque feriris,
 Crede manum soceri. Spargant lacerentque licebit,
 Sum tamen, o superi, felix, nullique potestas 630
 Hoc auferre deo. Mutantur prospera vita,
 Non fit morte miser. Videt hanc Cornelia caedem,
 Pompeiusque meus. Tanto patientius, oro,
 Claude, dolor, gemitus: natus coniunxque peremptum
 Si mirantur, amanti." Talis custodia Magno 635
 Mentis erat, ius hoc animi morientis habebat.

At non tam patiens Cornelia cernere saevom
 Quam perferre nefas miserandis aethera complet
 Vocibus: „o coniunx, ego te scelerata peremi,
 Letiferae tibi causa morae fuit avia Lesbos, 640
 Et prior in Nili pervenit littora Caesar.
 Nam cui ius alii sceleris? Sed, quisquis in istud
 A superis inmisit caput, vel Caesaris irae

^e
 627 sciris M, 628 auctoremve A (m. 2 que, marg.) ETg, dolae U, ferires U₁. 629 manu b, iacerentque A (lac. m 2), 630 o felix superi G₁, 631 vita MCGVU, vitae mBEA, 632 non sum (ex non fit ut vid. corr.) AB₁e, 633 meos a, 634 clude M (a s. s. m. 2*)R, claude AB, gnatus V, 636 ius hoc T, 637 notam M (n s. s. m. 2), 638 complent (m 2 marg) a, 640 lactifera B, obvia U, 642 nam si a, ounis (cui ius?) a (2 m. marg) cuius E (s a m. 3), cuius M(Stht)R, cui ius e (marg.) VUG, ali U, 643 in. mis... se M,
^o
 (corr. inmisit, immississe M₁Stht), immisit A.

627 „Ne cede pudori”, rell. „ne pudeat te tui, deplora potius auctorem fati”, Caesarem, nempe qui se ignominia opplerit. Sententia Stoica ac paene Christiana; qui putat peccatum solum esse dolendum, iudicabit beatiorem qui (nulla cum ignominia) moritur. — Negationem ad prius tantum membrum pertinere apparet. Cf. III. 569, IV. 604, 735, VI. 756, VII. 680, IX. 147, 497. Aliter Grotius: „ne te pudeat quod iusso pueri, decreto spadonum, manu desertoris occideris; non illis adscribenda mors est, sed Caesari.”

631 „Vitalis vicissitudine amittuntur prospera” Prospera mutantur sc. *adversis*, quod o *contextu* facile suppletur. *Vita*, non *mors* facit infelicem. *Vita* (non *vitalis*, quod Weis. praetulit c. Heins. Adv. p. 166) Commentator cum optimis. — „Non fit morte miser” egregia sententia: mors delere potest, non infelicem reddere eum, qui non est aut non sentit. Explica: non fit quis morte miser. Nihil omisum, sed *miser* abstractum est generale pro:

miseri (ὁ ἄθλιος). Locum tentavit male Burm.

633 *Tantum* ex dett. Cort., male. *Claude* i. q. cohibe.

635 „Talis *constantia*” suspicatur Hos. Sine dubio lectius vocabulum est *custodia*: „tantopere cohibere mentem poterat”, melius significat intentionem obluentis, quam *constantia*. *Mentis* est. gen. obiectivus.

636 „Ius”, rell. i. q. tantum poterat in animum morientem.

637, sq. Ludit Heins. Advv. p. 166: „quam *vir*” (sic Schrad. quoque) vel „*hic* quam”. Hask. supplet: „quam perferre *fuisset*”. Sed iam nefas passa erat re vera, nam quod vir vincebatur, amanti uxori videbatur nefas.

641 Caesarem prius in Aegyptum venisse quam Pompeium nunc demum credit Cornelia, quod alius ausurus non fuerit Pompeio vim inferre; non convenit cum nuntio Ptolemaei v. 563, sqq.

Vel tibi prospiciens, nescis, crudelis, ubi ipsa
 Viscera sint Magni; properas, atque ingeris ictus, 645
 Qua votum est victo. Poenas non morte minores
 Pendat, et ante meum videat caput. Haud ego culpa
 Libera bellorum, quae matrum sola per undas
 Et per castra comes, nullis absterrita fatis,
 Victum, quod reges etiam timuere, recepi. 650
 Hoc merui, coniunx, in tuta puppe relinqui?
 Perfide, parcebas? te fata extrema petente,
 Vita digna fui? Moriar, nec munere regis;
 Aut mihi praecipitem, nautae, permittite saltum,
 Aut laqueum collo tortosque aptare rudentes, 655
 Aut aliquis Magno dignus comes exigat ense;
 Pompeio praestare potest, quod Caesaris armis
 Inputet. O saevi, properantem in fata tenetis?
 Vivis adhuc, coniunx, et iam Cornelia non est

645 sunt MU, sint AGREV, 646 quod votum c, 647 pendat M (pendit M₁Stht), culta A (culpa m. 2. marg.), 648 ubera bellorum AB, 649 comis M₁, nullisque b, 653 fui digna MA (corr. m. 2) B₁E₁ digna fui vita T, morior ut vid. B₁, maior T, munera reges M₁(Stht), geris a, 654 permittite saltum M, 655 artare AB, aptate G, rudentis M, 656 at E₁, ense B₁, 658 inputent a, 659 vivit U.

644 „Ubi ipsa viscera sint Magni” nempe apud me; si Pompeium vexare vis, me pete: „Vel tibi” i. c. vindictae tuae.

646 „Qua votum est victo”, cui nil gratius est quam cladi non superesse. „Poenas penderet Pompeius morte maiores si me adspiceret interfectam. „Pendat (imprt.) poenas illas, et videat antea (ante suam mortem) caput meum poenas pendens”.

651 „Quo merui” Heins. Mihi vel si liberum esset optare, placeret magis vulgata; hoc est dictum cum contentu quodam; hocine merui oro omni amore? Coniunx est vocativus, non appositum ad subiectum.

653 Heins. Advv. p. 166: „moriar ne munere regis, aut mihi”, rell. Nil offendit in vulgata; nec sc. moriar.

655 Ar(c)tare praeter AB tres deteriores ap. Cort., quod tam propter „latinitatem” (artare enim solet habere in acc. rem, quae stipatur, non quae stipat, h. l. rudentes), quam maiorem fidem Montepessulani sperendum est. Aptare Ov. Met. X. 381 „aptabat pallenti vincula collo” (Burm.) Aptate G contra sententiam; hoc frustra petisset; tantum cupit ut sibi veniam dent voluntariae mortis.

656 „Exigat ense” i. q. transigat, ut

saepe exigere pro agere penitus apud epicos post Vergilium.

657 Uno dono potest utrumque obligare tam Pompeium quam Caesarem. „Pompeii uxori potest donare mortem (exoptatam Pompeio) eamque Caesari expensam ferre (Caesari sic gratificari). Imputare i. q. in rationes referre (in computum), in rekening brengen. (De „ferre” et „referre expensum” cf. M. Voigt, K. Sächs. Ges., B. X. No. VII 1877 p. 561). Inputare cf. omnino Iuv. V. 14, sq., parvam mercedem laboris a patrono accipit parasitus, nempe cibum „inputat hunc rex et quamvis rarum, tamen inputat” (hij houdt het hem na). Praecipue clarum est: „qui dat aliquid et inputat, contumeliam magis quam beneficium dedit”. Sexti Ench. 327 ap. Mayor ad Iuv. l. l. Hask. ad h. l. Prava significatio in vocabulo h. l. non inest: si Caesar contendat in Aegyptum, potest se commendare interfecto, dicendo se eius inimici uxorem iugulasse. Vid. Schol. Voss.

658 „Properantem” sc. me.

659 Vivit U, sed t ex corr. Omni ex parte praestat invocatio in 2^a pers.; transitus ad 2 pers. v. 660 minus aptus; porro invocatur coniugem tanquam testem iniuriae.

Iuris, Magne, sui. Prohibent accersere mortem, 660
 Servor victori". Sic fata interque suorum
 Lapsa manus rapitur, trepida fugiente carina.
 At Magni cum terga sonent et pectora ferro,
 Permansisse decus sacrae venerabile formae,
 Iratamque deis faciem, nil ultima mortis 665
 Ex habitu voltuque viri mutasse fatentur
 Qui lacerum videre caput. Nam saevus in ipso
 Septimius sceleris maius scelus invenit actu,
 Ac retegit sacros scisso velamine voltus
 Semianimis Magni, spirantiaque occupat ora, 670
 Collaque in obliquo ponit languentia transtro.
 Tunc nervos venasque secat, nodosaque frangit
 Ossa diu, — nondum artis erat, caput ense rotare, —
 At postquam trunco cervix abscisa recessit,
 Vindicat hoc Pharius dextra gestare satelles. 675
 Degener atque operae, miles Romane, secundae,
 Pompeii diro sacrum caput ense recidis,
 Ut non ipse feras? O summi fata pudoris!
 Inpius ut Magnum nosset puer, illa verenda
 Regibus hirta coma, et generosa fronte decora 680

660 accersere AR, arcersere BE₁M, accersere UVG, 661 servo a, 662 trepide AB₁M₁, 663 sonant c (sonent c, *aliud scholion*) pectora M, 664 sacrae decus G₁, 665 aciem (s. s. oculorum) U, nihil G, 670 semianimi *deleta postrema* s Mb, semianimus A (-mis a), semianimis VUG, 671 oblique M₁, trastra M₁, 675 vindicat aV, gestare *add. m. 2** M, satellis A, 676 *in litura ant. m. scriptus* U, 677 recedis M₁, pompeii (*ut semper*) A, pompeii V, sacrum diro U, 679 ille B, 680 irta AUE.

665 „*Certantemque*“ Benth., ea sententia qua Adv. Advv. II. p. 132 minus feliciter *aequatamque* proposuit *Iratam* corruptum; sententia potius *placatam* requiritur, vide modo v. 630. *Aciam* cum U Heins. Oud. inepte. — *Nam* v. 667 ad *lacerum* pertinet. *Iam* Heins. sine idonea causa.

671 „Transtro“ Pompeium cum e lombo egrederetur confossum tradidit maiore cum probabilitatis specie Plutarchus in Vita quam Lucanus, qui in navicula etiam amputatum caput dicit, sed maiore et praeparata saevitia, qualis est Senecae cf. e. g. Thyest. 712 sqq. Abscidebant Romani securi capita, sub Caligula saevitia orientalis penetrasse Romam videtur; Caligula (Suet. Cal. 32) inter conam „militem decollandi artificem“ admirans imaginem satrapae cuiusdam refert. Parvus gladius militis Romani huic labori minus

aptus quam acinaces. Speculatores sive custodia corporis Imp. hoc artificium postea callebant. Suet II. „miles e custodia decollandi artifex quibuscumque capita amputabat“ (sic leg., vulgo *e custodia* ponitur post *quibuscumque*). *Rotantes* uno giro gladii vivum caput amputant. Ceterum cf. Triller ad 673.

675 Ex *vindicat*, quae orthographia est frequens in codd. Heins. Advv. p. 166 *vendilat* malebat. „Pharius satelloses“ est Achilles, cf. 538.

677 „Ut non ipse feras“ cedens honore ferendi divinum caput Achillae (ut = sic, ea condicione ut). Non facile est videre indignitatem multo minorem fuisse futuram, si ipse Septimius (qualis Romanus!) caput gestasset. Non *poterat* hoc ius sibi vindicare miles „operae secundae.“

Caesaries comprehensa manu est, Pharioque veruto,
 Dum vivunt voltus atque os in murmura pulsant
 Singultus animae, dum lumina nuda rigescunt,
 Suffixum caput est, quo numquam bella iubente
 Pax fuit; hoc leges, campumque et rostra movebat, 685
 Hac facie Fortuna tibi Romana placebas.
 Nec satis infando fuit hoc vidisse tyranno:
 Volt sceleri superesse fidem. Tunc arte nefanda
 Submota est capiti tabes, raptoque cerebro
 Adsiccata cutis, putrisque effluxit ab alto 690
 Humor, et infuso facies solidata veneno est.
 Ultima Lageae stirpis perituraque proles,
 Degener, incestae sceptris cessure sorori,

681 *alia sed antiqua m. scriptus in U*, comprehensa mV, compressa MAUG, 682 hos T, pulsat aT, 685 *postea scriptus m. simili primae U*, 688 volt M (vult m), vuolt G, sceleris MGT, sceleri ABVU, arte..nefanda M, 690 assicata M, asicata A, at siccata B, assicata VE, ac sicc. G, exsiccata Uga, 693 sorori AMBCT, sororis a(M Stht).

681 „Manu est, Pharioque veruto” sic leg., cum distinctione post est; duae sunt actiones:prehenditur caput manu, et suffigitur veruto. *Compressa* etiam optimi codd. Sed ut caput tollatur in altumprehenditur caesaries; *premere* eam non sufficit. Bentl. v. 681 legit *canities* pro *caesaries*, quo vitium si quod est (*coma* iuxta *caesaries*) non tollitur.

682 „Os in murmura pulsant | singultus animae”. Facilius Ovidio parata est excusatio, qui Orphei capiti murmura adscribit Metam. XI. 52 „flebile lingua | murmurat exanimis” quam Lucano, qui portentosa loquitur. Utrum tale quid narratum fuerit, an merum sit inventum poetae non liquet. Superstitiosa aetate talia facilius fidem inveniunt.

683 „Lumina nuda” horrorem augent, sunt: non clausa. Ad pietatem erga mortuos pertinet eorum oculos claudere.

685 „Leges movebat” i. e. sollicitabat, abrogabat; quae hic memorantur omnia ad operam forenses pertinent, in qua magnae partes oculorum, vultus, vocis, eloquentiae omnino. *Reges*, quos huc adscivit Oud., ab h. l. alieni. Satis *campus* et *rostra* definiunt vocabulum *leges*.

686 „Hac facie”: sub hac (Pompeii) facie Romae apparens contenta eras s. beata tibi videbare.

688 *Sceleri* aptius est quam *sceleris*; otiosa est notio *τοῦ super*, si *sceleris* legitur: sufficiebat: *esse, exstare*. Hoc vult: *diutius* exstare monumentum quam memoriam facti. Palaeographicis rationibus praestaret *sceleris*, quod littera (s) facilius socordia omittitur quam additur. *Sceleris* Oud. Burn. Hos.

690 Optime Hos. *adsiccata*, vulgo *exsiccata* (debebat scribi *exiccata*, ut a *seco: excicare (arundinem)* simm.). Ex *adsiccata* reliqua varietas facilius explicatur (*acsiccata, et sicc., exsic.*) quam ex *exiccata*. Praepositio *ad* in composito huic loco accommodata est, significans: in superficie, ut in *adurere, adtondere*. „*Rapto cerebro*” i. q. erepto, extracto.

Ib. „Ab alto” a vertice; caput pronum cogitatur; cerebrum et omnis putredo per nares extrahebatur hamo quodam, ut auctores et monumenta Aegyptiaca docent.

692 *Periura* Heins. acute; sed *peritura* i. q. in eo ut pereas, ut in „periturae maenia Troiae”; equidem praeferrem tamen *periura*. *Sororis* male Weis. Hi duo versus (692, sq.) summae sententiae praeponuntur, quae est: „cum tibi (ult. Lag. st.) Alexander sacro monte servetur et regum cineres et Ptolemaeorum manes pyramides claudant, littora Pompeium (tua opera) feriant!”

Cum tibi sacrato Macedon servetur in antro,
 Et regum cineres extracto monte quiescant, 695
 Cum Ptolemaeorum manes seriemque pudendam
 Pyramides claudant, indignaque Mausolea,
 Littora Pompeium feriunt, truncusque vadosis
 Huc illuc iactatur aquis? Adeone molesta
 Totum cura fuit socero servare cadaver? 700
 Hac Fortuna fide Magni tam prospera fata
 Perculit, hac illum summo de culmine rerum
 Morte petit, cladesque omnis exegit in uno
 Saeva die, quibus immunes tot praestitit annos;
 Pompeiusque fuit, qui numquam mixta videret 705
 Laeta malis, felix nullo turbante deorum,
 Et nullo parcente miser. Semel inpulit illum
 Dilata Fortuna manu. Pulsatur arenis,
 Carpitur in scopulis, hausto per volnera fluctu,

694 dum T, 695 et regum — claudant (897) l. Serv. D. A. XI. 849, instructo ET, 698 truncusque (n s. s. m. 2) M, 701 fide. magni M, fidem B₁, 702 pertulit vulgo O, 703 morti B₁, omnes M, 704 dies BG, 709 scopulis M₁.

694 Cf. X. 19, unde intellegitur, h. l. Alexandrum postponi Pompeio.

695 „Regum” pharaonum, Ptolemaei deinceps sequuntur. „Extracto monte” pyramidem significat. Multis pro sua coni. *mole* pugnatur Cortius, quam non tam praefracte damnaverim quam Burm. — „Extractus” acerbe et per oxymoron pyramidem notat.

698 „Aequora Pompeium” Schrad. Non mutaverim. Corpus in vadosa aqua tardo motu natans modo hinc modo illinc declivi arena *repellitur*; vide proxima et 708 „pulsatur arenis.”

702 „Hac fide” i. e. nulla. *Pertulit* vulgo, quod Weis. explicat suppleto „ad exitum”; eodem i. e. nullo iure possis supplere „ad culmen”, ita Cort. fere *pertulit* accipiendum putans rejecit, et *protulit* dedit; Heins. ad Sil XIV. 630 *protulit* sed alia sign.: extendit; Burm. aliona admiscet, quibus *perferre* est ad finem tolerare. Dissensus interpretum iam suspectus. Non multum tribus tribus deterioribus ap. Cort. *perculit* praebentibus, sed *c* et *t* tam in unciali quam minuscule scriptione adeo similes sunt, ut mutatio poene nulla sit. Secutus igitur sum Beroaldum et Guyetum; *per-*

culit i. q. afflixit, stravit. Sic confunduntur, *cingere* et *tingere* in Veneta supra I 619, *causa* (*cā*) et *tam* (*tā*) Drakenb. ad Liv. VIII. 14. 1, *retrimentum* (a terendo, post tritionem residua) et *recrementum* Keil ad Varr. RR. I. 64. *cumulus* et *tumulus* Prop. IV. 16. 29 (Lachm.), *crux* et *trux* Voss. 2 Liv. IX. 18. 5, cf. „R. Unger Sinis” p. 14, 217.

703 „Sorte petit” Heins. l.l., et Advv. p. 166, Marklandus *sorte dedit* („de culmine = proiecit?”), Burm. „monte *premit*”, Bntl.: *praecipital* (hac sc. fide). „Hac morte petit illum fortuna” pro „plectitur eum hac morte” satis insolens cum praesertim *de* sic *post* significet, sed incerta correctio; malim: morte *rapit* (iung. cum *de culm.*). — *Exegit* repetivit quasi debita; hoc simplicius quam: prorsus exercuit, effudit, quod Cortio videtur placere, sane non contra Lucani consuetudinem. *In imo* Modius. „Quibus” (704) pendet ab *immunes*.

708 „Dilata manu” i. e. poena vel vindicta. *Impellere* i. q. prosternere cf. ad IV. 67, VI. 122. *Semel* (oppositum est *identidem*) eens vooral, Senecae frequens Cort. ad VI. 756. *Carpitur* (709) depascitur, per frustula minuitur.

Ludibrium pelagi, nullaque manente figura 710
 Una nota est Magno, capitis iactura revolsi.
 Ante tamen Pharias victor quam tangat arenas,
 Pompeio raptim tumulum Fortuna paravit,
 Ne iaceat nullo, vel ne meliore sepulcro.
 E latebris pavidus decurrit ad aequora Cordus, 715
 Quaestor ab Idalio Cinyraeae littore Cypri
 Infaustus Magni fuerat comes. Ille per umbras
 Ausus ferre gradum, victum pietate timorem
 Compulit, ut mediis quaesitum corpus in undis
 Duceret ad terram traheretque ad littora Magnum. 720
 Lucis maesta parum per densas Cynthia nubes
 Praebeat, cano sed discolor aequore truncus
 Conspicitur. Tenet ille ducem complexibus artis,
 Eripiente mari; tunc victus pondere tanto
 Expectat fluctus, pelagoque iuvante cadaver 725
 Inpellit. Postquam sicco iam littore sedit,
 Incubuit Magno, lacrimasque effudit in omne

713 *post hunc v. in U unus versus (postremus in pag.) deletus fort* 685, 715 *codrus M codrus VU, cordus (u ex i) BAGT, 716 (yicario, O (etiam M, errat Stht) cirenae MUV, cinireae R, cinyrei A, cyrinei B, cynireae G, cinyraei C (cirenei c), cyrenei ET, litt. ponti AB (i ex o)ET, cypri a, 717 infaustos R, iufustusque g, inf. fugae Rg, 718 gravem B₁, gradus E, victe M, victum m, 720 terras G, litore MBE, in litora VT, 721 perdenssas M, scinthia R, 724 nunc M, nunc G marg. a U, tunc ATV, iustus T, 727 imbuit B₁, effundit M (Stht), effudit MABEVUGm (Stht).*

714 „Vel” si Caesar in tempore affuisset, Caesar melius sepulcrum ei parasset. Rectius de Caesare h. l. iudicat Luc. quam alibi. *Cordus* prox. v. est Romanum, *Codrus* Graecum, numquam ὄ, cf. Iuv. I. 2.

715 Apud Plutarchum Philippus libertus, comes Pompeii, sepulturae curam habet, supervenit autem postridie Lucius Lentulus a Cypro (c. 80). *Cordus* Lucani contra Quaestor erat in Cypro, nunc secutus Pompeium, sed infelix (*infaustus*) comes in lembum cum Pompeio ingressus, eo perempto effugerat, nuno latebat. Annotatio Bentleii ad h. l. tam confusa est quam narratio ipsa. *Quaestor* hic rursus *iuvenis* dicitur 743.

716 *Idalio* correxit Micyllus, *Acidatio* Heins. Advv. p. 166. *Cinyras* vetustus Cypri rex notus.

717 „*Infaustusque fugae*” (vid. Rg) recepit Burm., *maestus* (716) pro *quaestor* proponens.

720 *Ducere* aptum de corpore natante leniter et sensim moto, cf. „equidem me

duco (laten glijden) de arbore”. Plaut. Aulul. v. 708.

724 *Eripere* de conatu accipiendum, ut *δοῦναι* pro *offerre* multaque alia Graece. Pro vulg. *nunc* recepi ex AVT *tunc*; *nunc* alienum a sententia: *nunc—nuuc—(modo—modo—)* et apud poetas raro semel positum *nunc* (Hand. Turs. IV. 342 sq.) de alterante actione, ut h. l. si modo *tenuisset*, modo *expectasset*, tunc rursus *tenuisset*, *rell.* Sed sunt singula momenta actionis quae indicantur, nam *fluctus*, quos expectat, sunt aestus (*vloed*; *veniliam* dicebat Varro), vel accuratius „aestus accessus”; hic pellit corpora ad littora; *Cordus* (in aquam ingressus) adiuvat impetum aestus accedentis manus vel humeros supponens: „*inpellit* cadaver”. Sine causa Hos.: *attollit* vel *ext. coni.* et Burm. „*motos* exp. *fluctus*” et Oudend. (723): „*nunc nexibus* artis eripiente mari, *nunc.*” — Ceterum *erip. mari* int. de aestus recessu (*eb*), qui corpora secum in pelagus trahit.

727 *Incubuit* cf. VI. 565, IX. 57.

Volnus, et ad superos obscuraque sidera fatur:

„Non pretiosa petit cumulado ture sepulcra
 Pompeius, Fortuna, tuus, non pinguis ad astra 730
 Ut ferat e membris eos fumus odores,
 Ut Romana suum gestent pia colla parentem,
 Praeferat ut veteres feralis pompa triumphos,
 Ut resonent cantu tristi fora, totus ut ignem
 Proiectis maerens exercitus ambiat armis. 735
 Da vilem Magno plebei funeris arcam,
 Quae lacerum corpus siccos effundat in ignis,
 Robora non desint misero, nec sordidus ustor.
 Sit satis, o superi, quod non Cornelia fuso
 Crine iacet, subicique facem complexa maritum 740
 Imperat, extremo sed abest a munere busti
 Infelix coniunx, nec adhuc a littore longe est”.
 Sic fatus, parvos iuvenis procul adspicit ignis
 Corpus, vile suis, nullo custode cremantis.
 Inde rapit flammam, semiustaque robora membris 745

731 odoris M₁, 732 et v, 733 proferat a, perferat T, ferialis B. 734 tristi cantu AMGT, in (pro ut) V₁, ignis AVUBEG, ignem Mbg, *deest versus in R et post 743 collocatus*, 736 plebei UR, plebi T, 737 ut (pro in) b, 740 subiitque G, subicit g, 741 funere busti MUVrg, munere VEABG, 743 aspicit VU (*ut solet*), aspigat T, ignis M₁R, 744 sui U, cremantes A (- is a, marg).

728 *Obscura* cf. 721.

729 *Sepulcra* i. q. sepultura, non necesse ut capiatur de rogo.

732 *Parentem* patrem patriae malim interpretari, quam locum intellegere de filiis patris cadaver portantibus.

733 *Praeferat* cum fastu, Tib. I. 1. 54 „ut domus hostilis praeferebat exuvias.” „Triumphos” per titulos.

734 „Ut resonent” Hor. Sat. I. 642 „at hic si plostra ducenta | concurrantque foro tria funera, magna sonabit | cornua quod vincatque tubas”. In foro oratio funebri habebatur.

735 Decursio militaris significatur qualis fiebat ad tumultum caesorum (Verg. A. XI. 189, Tac. Ann. II. 7); ob oculos habet sine dubio exequias unius e domo Imperatoria fortasse adversarii Pompeii, Iul. Caesaris, de quo cf. Suet. 84. *Proiectis* accipio „coniectis in rogam, ut crementur”. Suet. l. 1; de submissis telis (ut fascos *submittentur*) non usurpari potest, nam *proicere* subinde est: ante se extendere, non: subicere aut

invertere, pugnat hoc cum sign. praepositionis. *Proientis* Hos. coll. Stat. Theb. VI. 189, 204, ubi *obtentis* armis (i. e. clypeis), visus nefastus tegitur, quod hic non aptum.

737 *Siccos* unguentis destitutos.

740 *Subicis* res nota, cf. Müller Metr.² p. 291. Cf. VII 574 „manu subicit gladium”, *obicit* VIII. 796, *obicit* IX. 188. Reliqua composita *adicio coicio traicio proicio* apud Luc. (in praes. temp.) non inveniuntur. Ceterum apparet ex illa quantitate *i* non sonuisse *ji*, ut est in *Pompei*, *plebei*, genetivis aliis, hoc est *Pompei*, *plebei* (a *plebeius*) quae secundum nunc receptam litteraturam melius per *ii*, opinor, scribuntur.

Ib. „Complexa maritum” vult in rogo coniugis et ipsa cremari.

741 Errat Burm. „munere” de dono ferali in rogo posito intellegendum dicens, *busti* est genetivus definitivus; *bustum* ipsum sivo rogos est *munus* mortuo oblatum. „Sit satis” (739) scil. ad iram vestram placandam.

744 *Cremantis* iung. cum *ignis*.

Subducens „Quaecumque es, ait, neglecta, nec ulli
 Cara tuo, sed Pompeio felicior umbra,
 Quod iam compositum violat manus hospita bustum,
 Da veniam; si quid sensus post fata relictum est,
 Cedis et ipsa rogo, paterisque haec damna sepulcri, 750
 Teque pudet sparsis Pompeii manibus uri”.
 Sic fatus, plenusque sinus ardente favilla
 Pervolat ad truncum, qui fluctu paene relatus
 Littore pendebat. Summas dimovit arenas,
 Et collecta procul lacerae fragmenta carinae 755
 Exigua trepidus posuit scrobe. Nobile corpus
 Robora nulla premit, nulla strue membra recumbunt,
 Admotus Magnum, non subditus, accipit ignis.
 Ille sedens iuxta flammas: „O maxime, dixit,
 Ductor, et Hesperii maiestas nominis una, 760
 Si tibi iactatu pelagi, si funere nullo

746 subducit OBE, (subducens g, (subducens Vu Stht errore), quacunq̄ue U, 748 violet AB, compositam U₁, bustus (vel busty) U, 749 relictum est (relictūst) MEABUG, relictum V, 750 prodas v (ad cedis), 751 ante uri littera erasa U, 752 fatus MAUBEGT, fatur V, 753 pervenit var. lect. in AHosii, 754 ad dimovit, ut vid., pertinet si in marg. scr. in A, voluit fort. semovit, 756 exigua posuit scrobe l. Serv. Georg. II. 50, exigua scrobe Schol. Bern. Georg. II. 50, Mart. Cap. III. 305, Placidus, CGL. V. 147, 243 — exigua — scrobem Mart. Cap., struem Plac. p. 147, 757 praemit a, premunt UVMABEC (ad 763), 758 ignes M₁, 760 hesperi (i s. s.) M, 761 funere nudo G (— illo g).

746 Pro *neglecta* Bentl. *nec fleta*, Hos. *neglecta* (*nec lecta*?) neutrum necessarium. Participium *subducens* pro *subducit* Grotius. Solus ex meis habet Gemblacensis pro var. lect. In fine versus Schrad. *ulla* pro *ulli*, frustra; *tuo* est substantivum, *ulli* attributum; quibus finibus prosa oratio hunc usum circumscripserit nihil attinet. *Cura* (747) non male Witt. ap. Oud.

747 „Pompeio felicior” quod certe in patria erat mortua. „Quod — bustum” pendent a „da veniam.” „Compositum bustum” i. q. rogam structum, si ligna iam tum disiecta fuissent nulla „violatio” esset facta. Haec propter Burm., qui male se extricat ex ficta difficultate.

750 „Cedis” sc. Pompeio; quidquid titio- num superest, sponte (*ipsa*, umbra) Pom- peio trades.

753 Cadaver aestu crescente erat subvec- tum, depositum in littore, cf. 726; truncus iam si „relatus” est, factum est fluctu contrario (eb). Sed est hoc nimis arti- ficiose excogitatum, brevi illo tempore quo

ignem Cordus affert, fluctus mutatus esset. Haec plane a poetica discriptione aliena non videntur ferenda, cum praesertim mutatio sit facilis; corrige LEVATUS (nempe sensim incremente aestu) pro RELATUS. Praeterea *relatus* vulgo i. q., in locum suum reductus” non ut h. l. esset *ablatus*, *abstractus*.

756 „Nobile corpus” — 758. Parsimoniam in funere haec indicant; ligna sunt tam pauca, ut corpus non in iis, sed in arena iaceat, ignis tam exiguus, ut flammula corpore superposito extingueretur. Iam Burm. animadvertit robora supra corpus ponere non moris fuisse; itaque cum Dorvillie *premit* legendum esse, ut quis dicitur e. g. „torum premere” pro incum- bere toro; explicat ipse poeta: „nulla strue membra recumbunt.” *Premit* ex a commendavi Mnem. XIX. 34. *Arripit* (758) mallet Burm., sed consulto id poeta vita- vit, minus aptum de tenui fomite. Hask. *robora* de asseribus loculi accipit, precario vel propter voc. *premere*.

761 „Funere nullo” i. q. funeris defectu

Tristior iste rogus, manes animamque potentem
 Officiis averte meis; iniuria fati
 Hoc fas esse iubet, ne ponti belua quidquam,
 Ne fera, ne volucris, ne saevi Caesaris ira 765
 Audeat; exiguam, quantum potes, accipe flammam,
 Romana succense manu. Fortuna recursus
 Si det in Hesperiam, non hac in sede quiescent
 Tam sacri cineres, sed te Cornelia, Magne,
 Accipiet nostraque manu transfundet in urnam. 770
 Interea parvom signemus littore saxum,
 Ut nota sit busti; si quis placare peremptum
 Forte volet plenos et reddere mortis honores,
 Inveniat trunci cineres et norit arenas,
 Ad quas, Magne, tuum referat caput". Haec ubi fatus, 775
 Excitat invalidas admoto fomite flammias.
 Carpitur et lentum Magnus distillat in ignem,
 Tabes fovens bustum. Sed iam percusserat astra
 Aurorae promissa dies: ille ordine rupto

763 advertit aM₁(Stht), incuria c, 765 volucris M, volucres rell. vulgo, 767 succensa RT, manu est MAT, 768 quiescant V, 770 transfundat U₁, 771 litore saxa M₁B, parvo s. litora saxo vulgo, 772 buste B, busto URg, busti VMAGE, 773 f.orte M, 775 fatur E₁, 777 distillat MV, magnus lentum VU, 779 aurora B₁VT, promissa A (praem. corr. a) E₁VMB, praemissa UGCRT.

(funere negato), peior est iste rogus quam mari iactari aut omnino sepulcro caruisse. „Pulvere nudo” Bentl. quo nihil lucratur. „Officiis averte meis”, ignosce huic debili conatui.

765 „Volucris” iam Bentl. Schrad. pro vulg. *volucres*. Pluralem defendit Oud. quod una volucris non sufficiat ad corpus discernendum. Collectivum est.

766 Heins. Advv. p. 166 „exiguac—flammae”. Sed sententia: „exiguam fl., hoc solum potes” nihil ultra conceditur. Wad-delius *potis*, sine causa.

770 „Propriaque manu” Bentl., multo melius Cort.; *castaque* manu. Sancte promittit Cordus quid *ipse* sit facturus (*quiescent, accipiet*), cum quo melius *nostra* convenit = mea ope.

771 Vulgo: „parvo signemus litora saxo” quod nemo intellexeret, nisi contigua iuarent. „Littus signare uno lapide” res est inepta et verba insolita (*signare* foret *distinguere*). Burm. invitus (nam vult defendere) refutat vulgatam, dicens: non

ipsum saxum, nam plura in littore iacuisse veri simile est sed titulus quo signavit nota fuit.” *Parvō* exstitit ex *parvo*, secutum est *saxum* pro *saxo*; *litore* habet M. 1^a manu, et confusio est frequens ut *corpore* et *corpora*, *pectore* *pectora* in Luc. codd. Ov. Met. II. 326 „*corpora* dant tumulo signantque hoc nomine saxum.”

777 *Distillat* cf. IX. 772.

Ib. Ignis, utpote parvus, erat *lentus* in comburendo; „fovens bustum” i. q. alens flammam tabo.

779 „Aurorae praemissa dies” Cort. Weis. Hos., vere ἠστέρον πρότερον: aurora nuntiat diem, non dies auroram, hoc ita tritum, ut poeta non metuerit ne male intellexeretur scribens „aurorae promissa” (i. e. ab aurora) et quidam nasuti lectores crederent *aurorae* esse dativum accipientis. Restitui igitur quod Oud. Burm. habent. Si auctoritate pugnandum, MA alii stant pro *promissa*. *Aurora* abl. (vid. var. l.) pro „ab aurora” de persona (qualis cogitatur dea) non rectum.

Funeris, adtonitus latebras in littore quaerit. 780
 Quam metuis, demens, isto pro crimine poenam,
 Quo te fama loquax omnis accepit in annos?
 Condita laudabit Magni socer inpius ossa;
 I modo securus veniae, fassusque sepulcrum
 Posce caput. Cogit pietas inponere finem 785
 Officio. Semiusta rapit resolutaque nondum
 Ossa satis nervis, et inustis plena medullis
 Aequorea restinguit aqua, congestaque in unum
 Parva clusit humo. Tunc, ne levis aura relectos
 Auferret cineres, saxo compressit arenam, 790
 Nautaque ne bustum religato fune moveret,
 Inscrisit sacrum semiusto stipite nomen:
 HIC SITUS EST MAGNUS. Placet hoc, Fortuna, sepulcrum
 Dicere Pompeii, quo condi maluit illum
 Quam terra caruisse socer? Temeraria dextra, 795
 Cur obicis Magno tumulum, manesque vagantes
 Includis? Situs est, qua terra extrema refuso
 Pendet in Oceano. Romanum nomen et omne

781 clemens B₁, 782 omnis (*mutatum in omnes*) MA, 783 laudebit U, 785 coget M₁, inpore (ne s. s.) M, inpone U₁, 786 semusta (i erasa) MBE, sed iusta C, 787 inustas M₁, inistis B₁, plena s. s. m. 2 M, sed U, 788 restringuit B, restringit E₁ [que] B. 789 clusit (a s. s. m. 2) M, clausit (u s. s.) U, relectos Rg, 790 compresit (s. s. s m 2) M, clausit (m. 2 clusit) A, 791 removeret B, 792 inscribit Schol., semusto MVU, 793 l. Prisc. 551.6 H, placet — sep. l. C. Inscr. VI. 10969.11, 794 quo . condi . . M, 796 vagatis (n s. s.) M.

782 *Exegit* Heins. pro *accepit*. Accepit tanquam gratum donum, de quo perpetuo loquatur. Satis insolens, expectes *suscepit* aut *transmittet* (sc. te pro: memoriam tui). Nihil mutandum.

785 „Cogit pietas inponere finem” to put the finishing stroke to. Hask., ne animadverteretur luce increscente sepulcrum.

787 Heins. recte distinxit post *nervis*, vulgo fit post *satis*. *Inustis* = non ustis; alibi est part. ab *inuro*; de aliis ambiguis veluti *indictus* ab *indico* et = non dictus monui ad Plaut. Aulul. 275, p. 29.

789 *Parva humo* parvo tumulo aut terra infusa exigua, quod scrobes non erat profundus. — „Retectos” retegeret et auferret.

793 „Placet hoc” cum contemptu, hoc quidquid est, non tam honestum, ut Caesaris iram posset movere, s. tam vile, ut Caesar

eo contentus esse posset, cum vix melius sit quam mari iactari.

797 Omisit poeta significationem paene necessariam *τοῦ etiam, vel*: ubique, *etiam* in extrema terra. Si in verbis haeres, haec contra verum tumulum Pompeii collocant ad extremum Oceanum. — *Pendet* circumdatur undique fluctibus, non adhaeret continenti; cogites oram prominentem, quae per aestuaria saepe mersa a terra firma disiungatur. Sed non intellego, quid hoc *pendere* magnopere ad rem faciat. Magis probarem *PANDITUR* pro *PENDET* IN i. e. quaquerra panditur, extenditur vel ad extremum Oceanum. *Refuso* est circumfuso, ut Verg. A VII 225 (refuso oceano”), VI. 107. — *Obicis* (796) non pro *inicis*; tumulus quasi obex est, quo prohibetur anima evadere. Toto hoc loco ob oculos est Periclis dictum ap. Thuc. II 43: ἀνδρῶν ἐπιφανῶν πᾶσα γῆ τάφος.

Imperium Magno tumuli est modus. Obrue saxa,
 Crimine plena deum. Si tota est Herculis Oete, 800
 Et iuga tota vacant Bromio Nyseia, quare
 Unus in Aegypto Magni lapis? Omnia Lagi
 Rura tenere potest, si nullo caespite nomen
 Haeserit. Erremus populi, cinerumque tuorum,
 Magne, metu nullas Nili calcemus arenas. 805
 Quodsi tam sacro dignaris nomine saxum,
 Adde actus tantos, monumentaque maxima rerum,
 Adde trucis Lepidi motus, Alpinaque bella,
 Armaque Sertori, revocato consule, victa,
 Et currus, quos egit eques, commercia tuta 810
 Gentibus, et pavidos Cilicas maris. Adde subactam
 Barbariem, gentesque vagas, et quidquid in euro
 Regnorum boreaque iacet. Dic semper ab armis
 Civilem repetisse togam, ter curribus actis
 Contentum multos patriae donasse triumphos. 815
 Quis capit haec tumulus? Surgit miserabile bustum
 Non ullis plenum titulis, non ordine tanto

799 tumuli est AMVURT, est tumuli G. sax U, 800 crimina U, hercolis A₁, 801 nisheia A, vagant B, 802 est magni M, magni est ARTU, magno maE, [est] VG, 803 rura tenere AMBEG, arva VU, 805 magnae U, 807 adtie U, 808 truces MAB(?)VU, trucis E (ex silentio), 809 sertoris A (sertori, sertorli a) B, sertorii EV,

810 equos g, 812 barbariam BM₆ERT, barbariem VU, in. euo (e et r a m. 2) M,^r(orro M₁Stht), 815 donare T, 816 tumulis G (tumulus g), 817 nonnullis A₁.

799 „Est tumuli” Burm. Weis. *Modus* i. q. modulus. *Obrue* conde arena; *plena*, sq. quia sivorunt Pompeii corpus in tam ignobili iacere loco.

801 In Nysa non sepultum esse Dionysum animadvertit Hask. Sententia igitur: si semidei et Dei non particulas montium sed totos obtinent, quidni totam Aegyptum divus Pompeius?

802 Significantius *Magni* quam *Magno*; lapis alicui erectus magnificus, unus lapis in bonis nihil.

804 „Erremus populi” de loco, ubi situs est, in errore versemur.

808 *Trucis* sine dubio vera lectio, nec auctoritas codd. multum valet: librarii invenerunt *trucis* idque pro accusativo male habuerunt. Lepidus est is qui Sulla mortuo eius acta rescidit, victus ad urbem a Pompeio. „Alpina bella” cum in Hispaniam ad Sertorianum bellum profectus est. Ser-

torius victus a Metello opem ferente Pompeio: „additus Metello Gnaeus Pompeius” Flor. (II 10 R, III. 22 D) „Currus agere” i. q. triumphum agere; „eques” nondum senator cf. VII. 17.

811 „Pavidos maris” Pompeio id classe tenente. *Barbaries* ad Hispaniam et Africam, *gentes vagae* ad bellum Africum contra Marianos gestum, *eurus* et *boreas* ad orientem subactum et Mithridatem (Pontum) pertinere videntur. Conferendus locus, ubi Pompeius suis rebus gloriatur II. 546, sqq. Insolens „in euro” pro *ab* vel *ad*, ut „in oriente.”

814 *Ter* cf. IX. 599, VIII. 553, a. 673/81 ex Africa, 683/71 ex Hispania, 693/61 ex Asia, vid. Fasti Cap. Tri. Natus erat a^o 106. *Multos donasse*, remisisse, non exegisse, cum posset, cf. ad IV. 764. VII. 850.

817 „Ordine tanto” „Ordo factorum” certus secundum tempora, quem fero sequebantur in elogiis; splendidam seriem magistratum

Fastorum; solitumque legi super alta deorum
 Culmina et extractos spoliis hostilibus arcus,
 Haud procul est ima Pompeii nomen arena, 820
 Depressum tumulo, quod non legat advena rectus,
 Quod, nisi monstratum, Romanus transeat hospes.

Noxia civili tellus Aegyptia fato,
 Haud equidem inmerito Cumanae carmine vatis
 Cautum, ne Nili Pelusia tangeret ora 825
 Hesperius miles ripasque aestate tumentes.
 Quid tibi saeva precer pro tanto crimine tellus?
 Vertat aquas Nilus, quo nascitur orbe, retentus
 Et steriles egeant hibernis imbribus agri,
 Totaque in Aethiopum putres solvaris arenas. 830
 Nos in templa tuam Romana recepimus Isim,

818 factorum U (fast. u), elegi M₁, super M, 820—829, 847—856 adsunt in *Fm saec. X*, fol. 1, cf. „*J. Ständer chirographorum in Bibl. Monast. catal.*” N. 716, *Berl. Philol. Wochenschr.* 1890, Sp. 96. *Varietatem infra notavi. Cf. I.A.* 418, 821 impressum VUF_m (s. s. dep.), hoc tumulo F_m (s. s.), 822 romanos U₁, 823 post noxia s. s. est F_m, 824 merito MBEGRT, inmerito m, carmina AM₁B₁, 825 cautum est F_m, 826 hesperies M, hesperius m, aetate (s add. 2^a m) M, tumentis M₁, 827 precer Schol., qui tibi E (*corr. ex*: quid tibi), 829 steriles M₁A, ut v, 830 solvaris B₁U₁, 831 recepimus RV, accepimus, rell., item A₁, isim MAURT.

multorum secundum fastos intellegi quisque videt.

818 „Super culmina” i. e. in summis culminibus, nempe templorum, in quibus donaria suspensa, veluti in templo Iovis Capitolini: IOVI O. M. VICTIS (HOSTIBUS) D. D. (VICTOR). — *Super* i. q. in, de loco sublimi, ut sub (sub inferis simm.) de depresso. Sic *sub pectus*. *Circa* = in de circumiacenti: „legati circa iusulas mittuntur”, „circa vicinas gentes” Liv. I. 9. 2.

821 „Depressum tumulo” i. q. depresso, humili tumulo. — *Rectus* i. q. erectus, stans.

825 Sibyllae carmen vetabat regem Ptolemaeum, a suis eiectum, multitudine (i. e. exercitu) restitui; quo artificio hoc iussum eluserit P. Lentulus, vid. ap Cic. Fam. I. 7. 4. Lucanus sic accepit quasi in posterum numquam liceret militibus Romanis Aegyptum ingredi, ne ullum commercium Romanis cum scelerata regione esset. Plane hoc pugnat cum testimoniis, nam primum constat duas legiones Aegyptum tenuisse Tac. Ann. IV. 5, porro nuper cognitum Cornelium Gallum „primum praefectum” exercitu seditionem Aegypti repressisse. Inscr. Philis inventa inter alia: DEFLECTIONIS THEBAIDIS INTRA DIES XV QUIBUS HO-

STEM S[UBE]GIT (potius [A]S[PEC]SIT) VICTOR.... EXERCITU ULTRA NILI CATARHAC(TEN D]UCTO.... Cf. P. Mahaffy Athenaeum N 3568 p. 352, Philologi vol LV (96) p. 122. Quod Tacitus Ann. II. 59 refert de senatore et illustri equite vetitis iniussu principis Aegyptum ingredi huc non pertinet.

826 „Aestate” non quemadmodum reliqua flumina vere cf. ad X. 222 et VI. 475. Non reputavit hoc Gronovius commendans *caerentes* Obs. IV. 5. Additamentum hoc „ripas tumentes” ostendit interdictum pertinuisse ad totam Aegyptum, non tantum ad os Pelusiacum prope quod interfectus Pompeius.

823 „Orbe” zona. „Et steriles” rell. Hac imprecatione non opus erat, cum vulgo desit pluvia.

831 Codd. praeter RV „accepimus”, sic Oud. Weis. Hos. Insolitum dictum „accipere in templa” apparet corruptum esse ex praegresso A; ex ROMANARCEPIMUS (nam *re* per comp. scribi potuit) factum *Romanaccepimus*. Durus est etiam pro Lucano versus „Romana accepimus Isim.”

Ib. *Isim* cf. IX. 156.

Semideosque canes, et sinistra iubentia luctus,
 Et quem tu plangens hominem testaris Osirim;
 Tu nostros, Aegypte, tenes in pulvere Manes.
 Tu quoque, cum saevo dederis iam templa tyranno, 835
 Nondum Pompeii cineres, o Roma, petisti,
 Exul adhuc iacet umbra ducis. Si saecula prima
 Victoris timere minas, nunc excipe saltem
 Ossa tui Magni, si nondum subruta fluctu
 Invisa tellure sedent. Quis busta timebit, 840
 Quis sacris dignam movisse verebitur umbram?
 Imperet hoc nobis utinam scelus, et velit uti
 Nostro Roma sinu, satis o nimiumque beatus,
 Si mihi contingat manes transferre revollos
 Ausoniam, si tale ducis violare sepulcrum. 845
 Forsitan, aut sulco sterili cum poscere finem
 A superis aut Roma volet feralibus austris,
 Ignibus aut nimis, aut terrae tecta moventi,

832 semideosque canes OCE, deos (*pro*: canes) a, inventia a, 833 plangis AB₁, plangens M, osirim MAVU, osirem U₁GR, 837 exul-ducis l. Phocas V. 414.25 K, 838 victores a, saltim A, 839 necdum ABET, fluctus B, 840 qui busta e, 841 umbram AUVG, urnam avg, merebitur V, verebitur v, 842 *uli* M, 843 omniumque M₁BT, beates (s s. u) M, 844 revulsus B, trasferre U, 845 ausoniae aEVT, 847 a roma B₁, astris B₁, moventia. M, movente corr. in — ti F^m, 848 nimis (i add 2 m) M, aut E, terrae s. s. m. 2 M.

832 „Semicanesque deos” ex ant. edd. Weise; pertinet ad Anubin, deum capite canino deformem, i. e. *semicanem* aut *semideum* prout lubet. *Semideus* tamen defenditur ab Oud. quod Anubis sit dignitate inferior quam Isis et Osiris (cf. Mayor ad Iuv.) Accedit quod a Iuvenale XV. 3 Anubis *canis* dicitur „oppida tota canem venerantur”. Propertius, IV. 10. 41 „latrantem opponere Anubin”.

834 „Nostros manes” intellege de solo Pompeio, nam *manes* plur. num. etiam de uno homine dicuntur, cf. 796.

835 „Saevo tyranno” Iulio Caesari in orientali parte fori Romani. Prox. versu *piasti* pro *petisti* dicitur probasse Scaligerus. *Romane* pro *o Roma* Bentl.

837 „Saecula prima”, unum saeculum praeterierat; in hac re ut erraverit L. fieri non potest; statuendum est igitur pluralem cum posuisse, similiter ac *populi* subinde pro *populus*. An *saecula* i. q. aetates?

840 *Sedent* absorpta sunt, negatio ut per-

tineat ad *sedent*, pro perfecto verbi *sidere* (verzinken) usurpato; vulgo *nondum* iungitur cum *subruta* et *sedent* pro „reposita sunt” accipiunt.

Ib. Ad „quis busta timebit” supple ex prox. *movisse*, quare post *timebit* minor distinctio requiritur, *urnam* Burm. Plura molitur Cort.: „quis *sacrum dignus* movisse *videbitur* umbram?” Hoc est: „non invenietur qui dignus sit” Cum quo male convenit 842: mihi (*quasi dignissimo*) haec provincia inponatur. Aptius vulgata: „nobis *qui audemus*”, rell. Irridens ficticium metum per ironiam: *scelus* (842) et *contingat* mihi *revellere* et *transferre* (856), *violare* 845.

846 Iunge: cum Roma volet poscere a superis finem aut sulco sterili aut feralibus austris (dativ.), aut ignibus nimis, aut terrae moventi tecta” (terrae motui). Austri, Libytinae quaestus acerbae, Septembribus horis febres adducebant (Hor.); „ignes nimii” solis torrentis agros, si pluvia deficit. Imbribus sine idonea causa Withof.

Consilio iussuge deum transibis in urbem,
 Magne, tuam, summusque feret tua busta sacerdos. 850
 Iam quis ad exustam Cancro torrente Syenen
 Ibit, et imbrifera siccas sub Pleiade Thebas,
 Spectator Nili, quis rubri stagna profundi,
 Aut Arabum portus mercis mutator eoae,
 Magne, petet, quem non tumuli venerabile saxum, 855
 Et cinis in summis forsán turbatus arenis
 Advertet, manesque tuos placare iubebit,
 Et Casio praeferre Iovi? Nil ista nocebunt
 Famae busta tuae. Templis auroque sepultus
 Vilior umbra fores; nunc es pro numine summo. 860
 Hoc tumulo, Fortuna, iaces. Augustius aris
 Victoris Libyco pulsatur in aequore saxum.
 Tarpeiis qui saepe deis sua tura negarunt,
 Inclusum Tusco venerantur caespite fulmen!

851 nam quis OCF^m, in G ex nan corr., synen M, syenem C, syenem (s corr. m. 3) E,
 852 imbriferas M₂aC, umbrifera R, pljade AR, umbrifera Schol., 856 turbatur U₁T,
 857 avertet OER, iubebit MAEG, iuvabit A (ex corr.) eVU, libabit R, libebit g, videbit T,
 858 casto a, 859 sepultis M₁, 860 est a m. 2. M₁, et A (corr. ex es vid.) R, es BA₁(ut
 vid.)UEC (ad 863), est VG, nomine MRTG, numine mrg, 861 iacens O vulgo, 862 victoris
 (s a 2 m) M, 863 tarpeis UA, tarpais. qui R, negarant (ex negarunt corr) MG,
 864 t(h)usco OT, tusquo C. venerantur MAG, flumen AB₁, fulmen aGMVU.

851 Iam „iam nunc, dum in Aegypto situs est. Nam (vulgo) admitteret precario hanc interpretationem: cineres tui sine dubio Romam deportantur, nam nemo non curat, cum Aegyptum visit. Sed ex 853: „nil ista nocebunt” apparet, gloriandi causa haec dici, non probandi. Correxí igitur iam-Archaismum „nam quis” pro „quisnam” semel ab Horatio usurpatum non licet Lucano adscribere.

852 „Siccas” vel sub Pleiade, imbrifero sidere. Ad 854 „Arabum” cf. X. 314.

856 „In summis turbatus arenis” itaque male habitus; ossa et cineres vix sepulta in summa arena sunt; *turbatus* permixtus, nempe arenis. Sententia: quem non neglectus cineris afficiet. *Avertet*, supplendum esset: de itinere, a merce, inepta sententia; vix credibile narraret Lucanus. *Advertet* necessarium vel contra codd.; saepissime *adversus*, *aversus* permutantur et aliae formae; *iubebit*, subiectum *cinis*. *Iuvabit* non valde aptum per se, duram facit constructionem.

860 „Nunc es” manifesto: Pompei! ut ex

opposito „umbra fores” apparet, quare „hoc tumulo fortuna iacens” (sic vulgo) non potest adiungi, nisi cum nescio quo interpetum *fortuna* aequiperes *Pompeio*, quasi „fortuna Pompeii” incredibili artificio. Quare correxi *iacens* pro *iacens*: hoc tumulo apparet, Fortuna, quam nihil possis; iaces (prostrata); gloriam non potes auferre. In idem incidit Peskett ap. Heitland. l. 1.

861 „Aris victoris” quam arae Caesaris.

864 Heins. p. 166 „*ceu clusum Tusco venerentur caespite fulmen*” vel „*inclusum ut Tusco — fulmen*”. Cur tandem Luc. Pompeium cum infausto fulmine compararet? hoc fuisset aptum Caesari, cf. I. 155. Hinc sequitur ut *venerentur fulmen* sit reiciendum; *venerantur* recte se habet. Est genus epiphonematis. Caesarem neglegunt, Pompeium humilem venerantur; sic sunt qui Deo Opt. M. tura negent, at venerentur fulmen conditum. Tertium comparationis est inconstantia venerantium. Ita nihil opus est mutatione. *Tusco* frustra suspexit Sulpitio (qui *fusco*) Weisio et Hask., *numen* quod cum Sulpitio iidem proba-

Proderit hoc olim, quod non mansura sepulcri 865
 Ardua marmoreo surrexit pondere moles.
 Pulveris exigui sparget non longa vetustas
 Congeriem, bustumque cadet, mortisque peribunt
 Argumenta tuae. Veniet felicior aetas,
 Qua sit nulla fides saxum monstrantibus istud, 870
 Atque erit Aegyptus populis fortasse nepotum
 Tam mendax Magni tumulo, quam Creta Tonantis.

865 sepulcri ABE, *sepulcri* M, futuris aGR(MStht), 868 mortesque M₁, cadit U₁, 869 felicior U₁, 870 illud 2 m. M, 872 tonanti. PAULUS CONSTANTINOPOLITANUS EMENDAVI MANU MEA SOLUS MANNAEI LUCANI LIB. VIII EXPLICIT. INCIP. LIB. VIIIJ. LEGTI VITA ET P̄PECTURA. SCRIPTORI VITA ET FORTUNA M. cf. Vol. I p. XXXIV, sq.

runt, non necessarium. Cf. de re supra I. 608 et Gron. ibi laudatus, qui male *venerentur* scribit.

872 „Creta” quod Iovis incunabula se vidisse fabulatur. Ceterum Lucanus videtur

ignorasse quod refert Plutarchus in Vita Pomp. fin. Corneliam cineres Pompeii urna in Italiam transportasse et deposuisse in Albano (*περὶ τὸ Ἀλβανόν*, i. e. in Albano Pompeii). In hac re non facile Lucanus potuit errare.

M. ANNAEI LUCANI
PHARSALIA.

LIBER NONUS.

At non in Pharia manes iacuere favilla,
Nec cinis exiguus tantam compescuit umbram;
Prosiluit busto, semiustaque membra relinquens
Degeneremque rogam sequitur convexa tonantis,
Qua niger astriferis conecitur axibus aer,
Quodque patet terras inter lunaeque meatus
Semidei manes habitant, quos ignea virtus

5

2 nec pulvis s. s. V, 3 semiustaque M₁A, semustaque VU, 4 tonanti a, 5—9 l. Prisc. 217.3 H, 5, 6 l. Lact. Theb. IX. 641, conecitur OBE, conexis Lact., aether aC, 6 quaque (sic) — orbes (9) l. Serv. D. A. V. 735, quodque O Prisc. E, etiam G, contra Hos. patens e, iacet g.

4 „Degener” de re, ut „toga d.” I. 363. *Sequi* i. q. petere.

5 „Qua niger — aer”. Septentrio, polus caelestis vertit ipse caelum, ut poetae loquuntur, quia caelum vertitur circa illum, inde (poetice) *fert astra*. Inter terram et aethera aer est et congeries nubium, inde pluvia et ostenta. Sic Seneca N. Q. VII. 21, Lucanus IV. 74, sq. *Aer* igitur *conecitur* polo. *Niger* dicitur vulgo de solo colore, qui si indicium est horrendi („symbolisch”, ut nunc loquimur), *ater* usurpatur („atri ignes”, „cerberus”, al.). At argentea aetas non tantum *niger* subinde pro aversando, sed etiam pro *obscur*o posuit. „Niger horror” Luc. V. 564, „auster” IX. 320, „nigri ignes Saturni” I. 662 i. e. obscuri, sine splendore, „nigrae littora Thules” Stat. Silv. IV. 4. 62 i. e. nebulis obscuratae; „niger occasibus (solis) oceanus” Theb. I. 636 (cf. Baehrens Praef. ad Stat. Silv. p. XV) Itaque *piger*, quod olim placebat (et sic Bentl.) non est necessarium. Sen. Q. Q.

l. l. „(circa septentrionem) plurimum est aeris pigri”. Cf. *segnis* infra 540.

6 Post 5 evagatur poeta in descriptione sodis beatae usque ad *perveniunt* (10), tum ad animam Pompeii redit: *illic*, rell. Continuatur sententia a *qua* (5) pendens: et ubi spatium (*quod patet*) inter terras et lunam habitant heroes, non divites nec splendidi (non divitiae nec splendor exequiarum illuc aditum dant). Post hanc descriptionem pergit narratio: *illic*, sqq. *Patens* ex scholio MS. et quibusdam ignotis codd. adsciscit Gronovius, Obs. I. 14 (p. 88 ed. Lips.), iungens: „quodque, patens inter — meatus, habitant manes”. Non audit Bentl. Weis. parenthesin statuit: „semidei — fecit (9)”. Sic perverse „et aeternos — orbes” ad unum Pompeium referuntur, et male mediae descriptioni inseruntur.

7 „Quos ignea virtus — orbis”. Nemo interpretatur illud *imi*. Puto supplendum esse *statim*; purgatur quisque in sublunari spa-

Innocuos vitae patientis aetheris imi
 Fecit et aeternos animam collegit in orbis;
 Non illuc auro positi, nec ture sepulti 10
 Perveniunt. Illic postquam se lumine vero
 Inplevit stellasque vagas miratur et astra
 Fixa polis, vidit quanta sub nocte iaceret
 Nostra dies, risitque sui ludibria trunci.
 Hinc super Emathiae campos et signa cruenti 15
 Caesaris ac sparsas volitavit in aequore classis,
 Et scelerum vindex in sancto pectore Bruti
 Sedit, et invicti posuit se mente Catonis.
 Ille, ubi pendebant casus, dubiumque manebat,
 Quem mundi dominum facerent civilia bella, 20
 Oderat et Magnum, quamvis comes isset in arma,
 Auspiciis raptus patriae ductuque senatus;
 At post Thessalicas clades iam pectore toto
 Pompeianus erat; patriam tutore carentem
 Excepit, populi trepidantia membra refovit, 25

8 vitae D, innocuos — orbe (9) l. Lact. ad Stat. Theb. VI. 882, Myth. Vat. III. 6. 17 p. 183 B, 9 fertur (sic) — orbis l. Lact. ad Stat. Theb. VI. 112, et aeternos M, animum B₁, animas Myth., 10 non — perveniunt (11) l. Serv. A. V. 735, 11 postquam — implevit (12) l. Serv. A. IV. 358, VI. 640, illac M₁, sol cumine vnero C, 12 induit (pro implevit) Serv. A. VI. 640 (ubi Cassell. implevit), implebit AB, miratur MCV, 13 ut (sic) vidit — dies (14) l. Serv. A. VI. 127 (ut est Servii), polo G (— lis g), lateret D, 16 classeis M₁, 19 pandebat E₁, 20 dominum mundi AmG, 24 totove R₁, 25 excepit et mRV, excipit et v.

tio donec ad excelsa (aethera) tollitur, ut ait Seneca Dial. VI. 25; sed hi statim ad confinia aetheris et aeris (aethera imum) sublevantur. Sen. Ep. 102.24 „nondum caelum nisi ex intervallo pati possumus. — Ignea cf. Verg. A. VI. 730 „igneus — vigor et caelestis origo”. Virtus communis omnibus heroibus eos sive animas eorum collegit in aeternos orbis, i. e. ut simul in aeternum orbibus caeli (περιφορά ap. Plat. Phaedr. 247 C, al.) circumferantur. Adscivi animas pro animam ex Myth. Vaticano; ad unum Pompeium haec referri non possunt 1° quia homo animum colligit in se aut in exiguum spatium, non in orbis, 2° quia ad Pompeium relata intempestive abruptum descriptionem. — Relativa constructio relicta = et quorum.

8 Vitae pro vulg. vita requiri Grot. Bentl. Burm. sensorunt.

9 „Orbes” Etsi de fati animorum post mortem Lucano cum Seneca convenit, veluti Dial. XI. 9.3, VII. 20.2 et potissimum

VI. 25.1 (Hos.) tamen quaedam in Lucano colorem habent Platonicum, nempe orbis, ignea virtus (7), „lumine vero” (11), „quanta sub nocte iaceret nostra dies (lux, 13)”, quae iter caeleste animorum in Phaedro 247 D sqq. eschatologiam in Rep. X, p. 614, sqq. mythum de tenebroso specu Rpbl. VII init. in memoriam revocant, item oppositum τὸ ὄς ἀληθῶς τῷ δοκοῦντι.

11 „Lumino vero” Verg. A. VI. 641 „solentque suum, sua sidera norunt”. Et cf. 14.

12 Miratur Bentl. „si enim miratur, inquit, oportet et vidit.” Sed apodosis incipit a vidit, miratur pendet a postquam, quod, ut apud alios, apud Luc. VIII. 504, III. 659, cum praesenti construitur; variata constructio (implevit miratur) nihil habet offensionis, cf. VI. 237.

14 „Ludibria” ridiculam violationem.

21 „Oderat et” = etiam, praeter Caesarem: „ille (19) — oderat et Magnum, at”,rell.

Ignavis manibus proiectos reddidit enses,
 Nec regnum cupiens gessit civilia bella,
 Nec servile timens. Nil causa fecit in armis
 Ipse sua: totae post Magni funera partes
 Libertatis erant; quas ne per littora fusas 30
 Colligeret rapido victoria Caesaris actu,
 Corcyrae secreta petit, ac mille carinis
 Abstulit Emathiae secum fragmenta ruinae.
 Quis ratibus tantis fugientia crederet ire
 Agmina? quis pelagus victas artasse carinas? 35
 Dorida tunc Malean et apertam Taenaron umbris,
 Inde Cythera petit, Boreaue urgente carinas
 Creta subit: Dictaea legit cedentibus undis
 Littora. Tunc ausum classi praecludere portus
 Inpulit ac saevas meritum Phycunta ruinas 40
 Sparsit, et hinc placidis alto delabitur auris
 In littus, Palinure, tuum (nec enim aequore tantum

28 *seuire* M₁, *servile* R, *servire* M *rell.* vulgo, *causae* VU, 29 ille MRGVU illa AB₁, sui M, *suae* BVU, *magni* post M, 30 *per* M, 31 *astu* D, *arcu* G (actu g), 32 *qua* mille E, *hac* R, 36 et — *umbris* l. *Placidus* CGI. V. 196 G, *maleon* M₁U, *maleam* D, *opertam* (o *ex a corr.*) MaE, 38 *creta* fugit O *vulgo*, 39 *clausis* A (classi m. 2) B₁, *praetendere* G, 40 *saevas* — *rapinas* l. *Prisc.* 396.9 H, *phycuncta* MABE *Prisc.*, *phyconta* VR, *phitota* D, *ruinas* M (*rapinas* s. s. *et deletum*)VU (*rapinas* v), *rapinas* *rell.*

28 *Servile* pro vulg. *servire* apparet nunc in solo R. non dicam casu; utique *servile* ignotum librariis facile depravari potuit. Non servi instar timebat, nempe ne sibi mors aut adversu fortuna a victore instaret. Claud. de bello Gild. (XV) 365 „servile gemens”. In vulgata nihil est Catoni gloriosum: iustissima de causa sumit quis arma „servire timens.” De Stoica libertate vulgo explicant, quod non satis intellego. *Servire* oppositum verbis „regnum cupere” habet politicam significationem parendi aliis. Trillerus: „sed servire timens”.

35 Mare navigabile angustius fiebat; *artare* i. q. angustum reddere.

36 „Apertam umbris” ubi umbris (manibus mortuorum) descensus est ad inferos. Verg. Georg. IV. 456 „Taenarias etiam fauces, alta ostia Ditis.”

37 „Urgente *ceruchos*” frustra Bentl.

38 Locus in libris corruptus, qui scribunt: *fugit* „Creta fugit” ex oculis; hanc reliquerunt; per „Dictaea littora” eo reditur. Si per epexegesin aliquid addendum videbatur, plqperf. *legerat* requirebatur et verba

„Dictaea—littora” erant uncis includenda. Schrader: *Barcaea* pro *Dictaea* i. o. Africana, in quo quod ad sententiam nihil desiderandum restat. Sed lenior est medicina Heinsii, quam adhibui: *subit*, quam frustra impugnat Schrad., neglegens *tunc* male pro: *itaque*. Phycus ipse iacet in Africa; transitus in Africam colligitur ex proximis. „Cedentibus undis” nempe: *carinae*.

40 M habere *ruinas* contra Steinh. affirmo; diserte ex M enotavi. Vulgo *rapinas*; probabilius est hoc ad interpretandum esse adscriptum quam *ruinas* (ad *rapinas*). Schrad. a moribus Catonis (infra 297) alienum ostendit expilare urbem (*rapinas*) et propterea *ruinas* commendat. — *Meritam* femin. Schrad.; Graecum genus sequitur; Ὀποῦς, Φυκοῦς tam necessario masc. ac Σχοτοῦσα (-σσα), Ἀγγινοῦσαι feminina. *Impellere* cf. ad I. 147 et V. 757, VIII, 707, X. 60.

42 *Palinure*. Merito dubitatur an deceptus sit L. nominum similitudine *Palinurus* et *Paliurus*; huius nominis fuit pagus in Marmarica Παλιούρο; teste Strabone XVII p. 838 et Ptolemaeo. *Palinuri* promonto-

Ausonio momenta tenes, portusque quietos
 Testatur Libye Phrygio placuisse magistro)
 Cum procul ex alto tendentes vela carinae 45
 Ancipitis tenuere animos, sociosne malorum
 An veherent hostis. Praeceptis facit omne timendum
 Victor, et in nulla non creditur esse carina.
 Ast illae puppes luctus planctusque ferebant,
 Et mala vel duri lacrimas motura Catonis. 50

Nam postquam frustra precibus Cornelia nautas
 Privignique fugam tenuit, ne forte repulsus
 Littoribus Phariis remearet in aequora truncus,
 Ostenditque rogum non iusti flamma sepulcri,
 „Ergo indigna fui, dixit, Fortuna, marito 55
 Accendisse rogum, gelidosque effusa per artus
 Incubuisse viro? — laceros exurere crines?
 Membraque dispersi pelago componere Magni?
 Volneribus cunctis largos infundere fletus?
 Ossibus et tepida vestis implere favilla, 60

43 portusque — magistro (44) l. Serv. A. I. 601, monumenta M, monimenta AVUBE,

44 ostendit (pro testatur) Serv., libi(y)ae M Serv. BEU, 46 sociosque a, 52 privigineque M, revulsus mu, 53 aequore (ex — ra corr.) M, 54 visi V, iussa u, 59 fluctus M (fletus m).

rium novimus fuisse in Italia de Aeneae gubernatore ibi merso dictum Verg. A. V. 840, sqq., VI. 381. *Portusque* = sed p. ut hoc libro 147, 385 et saepe alibi. De Palinuro plura Heins. Advv. p. 497. *Magister* (44) i. q. gubernator ut Verg. A. VI. 353. *Marito* Bersmannus et Modius et Gron. (cf. Cortius) in suis codicibus invenerant et partim probarunt coll. Ov. Met. XIV. 79.

47 „Praeceptis” iung. cum „victor.” „Quod Caesar semper festinabat”. *Tremendum* ex coni. Cortius.

51 Operae est conferre cum his Cic. Tusc. III. 66, ubi constaro dicit Pompeii comites eo mortuo nihil aliud egisse, nisi ut aufugerent, Tyrum domum advectos lamentari coepisse.

52 *Privigni*. Duo filii fuere suporstitis Pompeio Gnaeus et Sextus, uterque ex Mucia, et privigni Corneliae, ex quibus minor, Sextus, cum Cornelia Lesbi fuerat. Uterque cognomen Magni a patre habuit.

Ib. „Nautas privignique fugam” libero pro: „nautarum privignique” i. e. nautas et privignum a fuga prohibuit.

52 *Ne*, dubitanter si Burm. Nihil mutandum, laxior iunctura = „timens ne forte so profecta truncus remearet” ut in Propertiano noto (II. 7. 3) „flemus uterque diu ne nos divideret” (sic leg.).

55 „Ergo” „expostulantis” dicit Hask. Neque hoc loco, nec in Horatiano: „ergo Quinctilium perpetuus sopor | urget” (C. I. 24.5), sed ab initio posita particula abrum-pit praegressam meditationem; est eius qui tandem acquiescit inevitabili. Similiter ab initio *nempe* apud Horatium „nempe incomposito dixi pede currere versus” (Sat. I. 10. 1(9)). „Ergo sollicitae” — Prop. IV. 6. 1.

56 „Adscendisse” MS. Cortii. Ad *effusa* cf. „effundi, offusus membra comas”.

57 „Incumbere” VI. 565 „Thessalis incubuit membris.” „Laceros crines” nempe moos (propter Bontl.); crinium consecratio Graeca magis quam Romana (Hask.); spargere cineres rogi in templis quoque peculiare huic loco, ad invidiam, opinor, diis faciendam (62).

60 Tib. I. 3. 5 „non hic mihi mater | quae legat in maestos ossa perusta sinus”.

Quidquid ab extincto licuisset tollere busto
 In templis sparsura deum? Sine funeris ullo
 Ardet honore rogos, manus hoc Aegyptia forsan
 Obtulit officium grave manibus. O bene nudi
 Crassorum cineres! Pompeio contigit ignis 65
 Invidia maiore deum. Similisne malorum
 Sors mihi semper erit? numquam dare iusta licebit
 Coniugibus? numquam plenas plangemus ad urnas?
 Quid porro tumulis opus est aut ulla requiris
 Instrumenta, dolor? non toto pectore portas 70
 Inpia Pompeium? non imis haeret imago
 Visceribus? quaerat cineres victura superstes.
 Nunc tamen, hinc longe qui fulget luce maligna
 Ignis, adhuc aliquid, Phario de littore surgens,
 Ostendit mihi, Magne, tui. Iam flamma resedit, 75
 Pompeiumque ferens vanescit solis ad ortus
 Fumus, et invisi tendunt mihi carbasa venti.

61 tolleret M₁, 64 bona R, 67 erat M₁, iusta M, iusta UGSchol. Voss., busta BAEV, 68 numquam — urnas l. Acro Hor. C. II. 3. 26, ornas U₁, et urnas R, 70 toto in MRD, toto pectore AGVU (in p. Stht), gestas G, 71 nominis V. L. in B, pompeii a, 72 victima B₁, 73 hunc tamen E (ex corr.), hic GV (*non* U), 74 limite MA (m. 2 litore) B₁E, 75 residit R, 76 pompeumque M₁, 77 *post venti signum, quod refertur ad versum*
 a
partim abscisum in marg. m. 3 positum: [lin]quere si q fides pelusia littora nolo (cf. 83) M, tendent A₁BM (u s. s. m. 2).

66 Male Barthius probatus Burmanno explicat; non est: „dum magis invidetur diis” sed „ut magis invideant” misericordiae causa sublata. Apparet ex praegressis: Crassi sunt feliciores insepulti, Pompeius quomodocunque sepultus aliquam invidiam movet. Abl. cons. pro *per* s. *cum*. „Malorum sors” cf. IX. 491. *Sors* est pars attributa, μοῖρα.

68 „Numquam — urnas” Num semper cenotaphium offeram, ut Crasso priori marito. *Iusta* sine dubio verum est; *dare busta*, inquit Heins. ad Ov. Trist. IV. 10. 80 cf. Advv. 184, vix Latinum est” etsi ipse impugnare cupienti arma suppeditat, dum aliquot locos affert, ubi *busta dare* legitur, sed sensu poetico ductus *iusta* magis probabat, et U cum G et Schol. (Voss. 2) *iusta* commendat; in M *busta* ab initio fuisse videtur.

69 Praeferrem *requirit*; duplex illa apostrophe in interrogationibus, quarum altera alteram supplet, durissima est.

70 *Instrumenta* doloris significandi manus

crederes, quibus plangitur, crines, qui veluntur et sic porro. Sed tumulussic dicitur quia inferiae eo feruntur quibus dolor alitur. Vel sic tamen tam frigidum hoc vocabulum, ut quaeram: num NUTRIMENTA?

Ib. Nulla causa est inferciendi *in post tolo*, quod praeter MRD est in plerisque apud Burm. Cort.; fortasse „TOTUM pectore”. — *Inpia*, quia crediderat bustum necessarium, sepultus est Pompeius in corde uxoris, cui nihil opus est tumulo, brevi interiturae: „quaerat cineres victura superstes” (72). Cf. ad 103.

72 Post *superstes* (72) per momentum subsistit et secum reputat esse *tamen* aliquid flammam etiamnunc de rogo surgentem videre. Similiter post *tui* (75) voce est subsistendum, nisi praesens *resedit* malis, contra libros praeter R. Id Heins. et Burm probant, sed incertum quo tempore acceptum velint. *Sidit* hodie constat semper praesens esse. — *Maligna* (73) parca. Bentl.: „num tamen hinc — tui?” qua quaestione quid opus erat?

Non mihi nunc tellus Pompeio si qua triumphos
 Victa dedit, non alta terens Capitolia currus
 Grator; elapsus felix de pectore Magnus; 80
 Hunc volumus, quem Nilus habet, terraeque nocenti
 Non haerere queror: crimen commendat arenas.
 [Linquere, si qua fides, Pelusia littora nolo.]
 Tu pete bellorum casus, et signa per orbem,
 Sexte, paterna move: namque haec mandata reliquit: 85
 [Pompeius vobis in nostra condita cura:]
 „Me cum fatalis leto damnaverit hora,
 Excipite, o nati, bellum civile, nec umquam,
 Dum terris aliquis nostra de stirpe manebit,
 Caesaribus regnare vacet. Vel sceptrata, vel urbes 90
 Libertate sua validas inpellite fama
 Nominis: has vobis partes, haec arma relinquo.
 Inveniet classis, quisquis Pompeius in undas

79 tenens A(terens m. 2)BE, post 79 sequitur versus 83 A (m. rec.)EUD, 80 magnos U₁, post 80 inserit 83 bG, 81 nunc a B₁E₁ quem n. habet U, iacenti c, 83 om. M (cf. ad 77) A (cf. 79) BU (cf. 79) G (1^a m. add. in marg.) E (cf. 79) K, 86 adest in MU (contra Stht.) et rell., 87 versus in marg. scr. 3 m. 2^{ae} coeva, cf. ad 484 M, litterae na (in damn.) abscisae sunt; versum inter lineas ant. m. U, om. R, 88 gnati C, 93 invenit M₁, invenient c, clases M.

78–81 Haec cohaerent sic: „non mihi nunc tellus —, non currus grator (sed) hunc volumus” i. q. non tam mihi grata tellus, non currus, quam Pompeius, quem Nilus habet, hunc volumus”. *Currus* (79) triumphalis ut saepe apud Luc. *Colimus* Heins. Advv. 184, ubi erudite in utramque partem disputat.

81 „Terraecque nocenti” rell. Queror quod non retineor in terra nocente, „cuius arenas scelus mihi commendat” i. e. quod Pompeium interfecit et ossa eius continet littus mihi gratum est. Post v. 81 sequitur in recentioribus D, duobus Cortii, uno ap. Oud. et Web. II. p. 584 versus: „quam manet Aegyptus, quae Magni possidet artus” sine idonea auctoritate et nexu obscuro, qui apte cohaereret cum 82, si pro *quam* legeretur *me*. Cf. Mnem. N. S. XVII. 58, sq. Non melior est:

83 Adest in V, sed manifesto est interpolatus, multis indicis sores se prodit, sed ineptissimum quod formula „si qua fides” non obtestationi inservit, ut solet, sed debilitando promisso: fortius est *nolo* simplex quam, per condicionem enuntiatum. Et quis *relinquit* regionem, in qua non est? Tolerabilior esset h. l. spurium illo:

„me manet” rell. cf. ad 81. Causa his versibus fingendis fuit *tu* v. 84, ad quod sine causa oppositum membrum desiderabant.

86 Spurium iudicantur Cort., Burm., Hos. — Heins. emendat: „sed nostrae condita curae”, quo lucratur sane quod iunctura „mandata vobis” minus molesta est; *nobis*, aliquot libri solito mendo. Versus mihi quoque spurium, etiam propter illa „in nostra condita cura”, intellegem: „nostro corde”, non hoc. *Vobis* pluralis, ubi coram unum Sextum compellat, offensione non caret. Cur interpolatores in his versibus 82 sqq. tam libere grassati sint, causa esse potest primi exemplaris condicio.

87 Minus elegans ordo verborum; posito ab initio *me* exspectas verbum unde pendat in primaria sententia, at obiectum verbi *excipite* trahit moleste post se aliud obiectum: „bellum civile”.

90 *Urbes* significantur „civitates liberae” vel „liberae et immunes” quae dicuntur in imperio Romano, praecipue in Africa et Hispania.

93 „Quisquis Pompeius” i. q. quisquis Pompeii nomen gerit.

Venerit, et noster nullis non gentibus heres
 Bella dabit, tantum indomitos memoresque paterni 95
 Iuris habete animos. Uni parere decebit,
 Si faciet partes pro libertate, Catoni.”
 Exsolvi tibi, Magne, fidem, mandata peregi,
 Insidiae valuere tuae, deceptaque vixi,
 Ne mihi commissas auferrem perfida voces. 100
 Iam nunc te per inane chaos, per Tartara, coniunx,
 Si sunt ulla, sequar; quam longo tradita leto,
 Incertum est; poenas animae vivacis ab ipsa
 Ante feram. Potuit cernens tua volnera, Magne,
 Non fugere in mortem: planctu contusa peribit, 105
 Effluet in lacrimas; numquam veniemus ad ensis

97 faciat B, facies D, 98 *mandata peregi* U, 99 *versus in marg. m.* 2 M, invidiae R, patuere G, 100 *in marg. m. ant. 2^{ae} coaeva* M, om. R, nec mihi A₁, 102 sint U, 104 potui MAE (t add. m. 3)VR, potuit BU (ut vid.), funera M, vulnera AEu [vulnera] B, 105 confusa C, percussa D.

97 „Faciet partes” cf. infra 228 „partesque favore | fecimus” i. q. instruere vel eligere partes in bello. Ceterum bene haec ficta sunt, ut etiam post mortem Pompeius aliquid valeat, nec nimis detrahatur eius splendori.

99, sq. In pag. 104^v codicis U numerus versuum est 34 (77—111) pro vulgari 32, unde sequitur duos esse spurios praeter 87, qui inter lineas scriptus, nam qui versus numerum solitum superant, in exemplari cod U fuerunt post adscripti (cf. Mnem. N. S. XVIII p. 5, 7). Ex his duobus unus est 83; alter esse potuit unus ex his 99, 100; res minime certa confirmatur eo quod M v. 99 in marg. habet, alia manu quam 100 scriptum; probabile est in exemplari codicis U similiter esse desideratum aut solum 99 aut solum 100. Quidquid est videtur una causa esse utriusque versus; non probabile alterum spurium, alterum genuinum esse. Vid. infra.

99 *Insidiae*, dolus a te commissus, ut impedires, ne mihi statim post tuum discessum manus inicerem. *Decepta* a te, *vixi* i. e. vivere perrexi, non deposui vitam. „Arte cum hoc cohaeret v. 100: „vixi, ne mihi commissas auferrem (mecum in sepulcrum, eoque irritas facerem) perfida voces”. — Apparet hos versus eo consilio scriptos esse, ut Cornelia defenderetur et simul explicaretur, cur non statim mortem optetivisset. — Sunt istae argutiae Lucano non indignae, nec facile possunt alium auctorem habere. Cur autem in archetypo

codicis M (et U) omissi fuerint, causa esse potest, quod a poeta ipso in margine scripti fuerint, sed res dubia propter U; solius M, qui saepius incuria versus omittit (cf. Praef. p. XXXII 1) auctoritas non sufficit. Propterea omisi vol. I, p. XXXI.

101 Quod Burm. ad Luc. p. 97 ostendit, iam habere subinde morae significationem, idem cadit in *iam nunc* (iam: nu eerst, nunc nu dan ook), non in *nunc iam*; *iam nunc* tamen interdum pro *nunc iam* (nu reeds), non contra *nunc iam* (nu reeds); pro „morativo” *iam nunc* (nu eerst) usurpatur. Res Handio non animadversa.

102 „Quam longo”, rell. Haec quoque arguta: ne dicatur vivere marito superstes, vitam, quae supersit, mortem dicit, „Longum letum” est: vita quae ad mortem ducit. Huiusmodi est quod philosophi quidam dicunt, vitam esse praeparationem mortis non tantum, sed etiam tardam mortem.

103 Male vivam, animae male erit; puniam eam quod me (sua) sponte in morte Pompeii non deseruit. Quintilianus VI prooem. 3 vitam quam defuncto filio ducit „inpiam vivacitatem” appellat.

104 *Potuit* unice verum (non *potui*) sc. anima; haec est culpa, qua poenas (103) meretur.

105 *Contusa*, cf. II 38, 335, III. 718 Heins. (Advv. p. 185) *concussa* cum D deteriores apud Cort., Weis. *Diffluet* v. 106 Heins.

Aut laqueos, aut praecipites per inania iactus.
 Turpe mori post te solo non posse dolore.
 Sic ubi fata, caput ferali obduxit amictu,
 Decrevitque pati tenebras, puppisque cavernis 110
 Delituit, saevomque arte complexa dolorem
 Perfruitur lacrimis et amat pro coniuge luctum.
 Illam non fluctus stridensque rudentibus eurus
 Movit, et exurgens ad summa pericula clamor,
 Votaque sollicitis faciens contraria nautis 115
 Conposita in mortem iacuit favitque procellis.

Prima ratem Cypros spumantibus accipit undis,
 Inde tenens pelagus, sed iam moderatior, eurus
 In Libycas egit sedes et castra Catonis.
 Tristis, ut in multo mens est praesaga timore, 120
 Adspexit patrios comites e littore Magnus,
 Et fratrem; medias praeceps tunc fertur in undas:
 „Dic ubi sit, germane, parens, stat summa caputque
 Orbis, an occidimus Romanaque Magnus ad umbras
 Abstulit?” Haec fatur. Quem contra talia frater: 125

111 alte MeV₁, arte A (aram? *in marg.*), 112 l. Laet. Theb. XII. 195, 113 curis E₁,
 u
 114 insurgens D, 117 cypros M, cyprus EU, 120 timori AB₁, 121 a littore AMD
 122 et medias ABE, ad undas G, 124 urbis g, 125 contra quem G₁.

108 „Solo non posse dolore”. Quasi vero enses, laquei, praecipites saltus non doloris indicia essent. Sed excusatur Lucanus in his omnibus quod dolor externat animum et saepe tam absurdus est in sui opprobrio quam in consolatione.

111 „Complexa dolorem” i. e. fovens s. nutriens. „Arte complexus” VIII. 723. Ad „decrevit pati tenebras” (110) cf. Vergilianum, „decrevitque mori” IV. 475 Aen., Aptius tamen Vergilius; in „decrevit pati tenebras”, *decrevit* nimis grave verbum pro re.

116 „Conposita” „Se componere in habitum aliquem” est „habitum alicuius assumere”; nam proprie de amictu togae dictum videtur, quo quis affectus animi exprimit, laetitiam aut dolorem, aut consilium prae se fert; „componere se in civem” est modestam togam civis induere; inde „componere civem” de quo ad VII. 267. Reflex.—passivum est *compositus*, ut „in dissimulationem sui compositus”. Tac.

Ann. XIII. 25. Multis nominibus nostrum *plooien* et *zich plooien tot iets* conferri possunt. Cum grano salis, quod aiunt, conferendus Cortius ad Plin. Ep. V. 6. 7. „Favit procellis” iam vehementibus, cf. *pericula* 114 et post 118 „iam moderatior.”

121 *Magnus*, maior filiorum Gnaeus, qui ante Pharsalicam pugnam a patre in orientem missus erat II. 631. Bentl. *Gnaeus* pro „Magnus”, item v. 145, quod alterum filium quoque praenomine appellat VI. 420, 827, IX. 85. Casu factum puto quod Sexto nusquam Magni nomen dat.

122 Usu notissimo „*mediae undae*” dicuntur in quibus *medius* erat Gnaeus; Weis. *ad undas*”, melius *in undas*; cupidus audiendi mare ingreditur Gn. „Dicere *contra* aliquem” pro *ad al.* vel *alicui* Bentl. negat latinum esse (125) et coll. VIII. 186 repunit: „*contra cui* talia frater.” Recepisse nisi „*contra quem*” pro „cui ex adverso” nempe e navi Lucanus posuisse credi posset; sic „stare *contra al.*” usurpatum, certe antiquitus. Respondet alter de navi.

O felix, quem sors alias dispersit in oras,
 Quique nefas audis; oculos, germane, nocentis
 Spectato genitore fero. Non Caesaris armis
 Occubuit dignoque perit auctore ruinae:
 Rege sub impuro Nilotica rura tenente, 130
 Hospitii fretus Superis et munere tanto
 In proavos cecidit donati victima regni.
 Vidi ego magnanimi lacerantis pectora patris,
 Nec credens Pharium tantum potuisse tyrannum,
 Littore Niliaco socerum iam stare putavi, 135
 Sed me nec sanguis, nec tantum volnera nostri
 Adfecere senis, quantum gestata per urbem
 Ora ducis, quae transfixo sublimia pilo
 Vidimus; haec fama est oculis victoris iniqui
 Servari, scelerique fidem quaesisse tyrannum. 140
 Nam corpus Phariaene canes avidaeque volucres
 Distulerint, an furtivus, quem vidimus, ignis
 Solverit, ignoro. Quaecumque iniuria fati
 Abstulit hos artus, Superis haec crimina dono:
 Servata de parte queror." Cum talia Magnus 145
 Audisset, non in gemitus lacrimasque dolorem
 Effudit, iustaque furens pietate profatur:
 „Praecipitate ratis e sicco littore, nautae,
 Classis in adversos erumpat remige ventos,
 Ite, duces, mecum, numquam civilibus armis 150

126 in undas g, 127 nocentis M₁, 130 regna MV(U Stht), 131 ospitii A (h m. 2) M(Stht), hospitii EVUMCGb, 133 pectore M₁, patres a, matris B₁, 136 non sanguis G, 137 patris Rg (pro: senis), urbes V, orbem R₁, 138 deformia A (subl. m 2)Bg, 140 sceleri m(Stht), sceleris rell. vulgo, servasse c, tyranno b, 141 phariine g, avidaeque AB, 142 ignes A₁, 144 dona R, 147 effundit b, 149 erumpant D, 150 nusquam MA₁UVG (nunquam g).

131 *Hospitiis*, in codd. paene omnibus, natum videtur ex accommodatione ad *superis* et defensorem invenit Oud., qui *superis* interpretatur „superioris temporis”, quod si latinum, certe inutile est, non minus quam *Superis* = *deis* post *hospitiis* cf. VII. 168, II, 80. — „Munere tanto” cf. VIII. 448.

137 Putida diligentia Burm. computat Sextum hoc (gestata per urbem) nec videre nec scire potuisse. *Urbes* Bentleio probari miror. Quam urbem cogitaverit L. difficile dictu Pelusium an Alexandriam. *Deformia* v. 138 Cortii est correctio nata ex male

intellecto *sublimia*, quasi esset in bonam partem dictum.

140 *Sceleri* pro *sceleris* cum Bentl. dedi, nec persuadet Burm. defendens vulgatam ex VIII. 688, VII. 726, infra 204, quae apta essent, si *sceleris fides* significaret „caput Pompeii”, ut Burm. dicit; potius est: „sceleri suo conciliasse fidem.”

144 „Superis—dono” i. q. ignosco diis. Donare = remittere, infra 1088: „nefas” al. — „Servata pars” caput.

147 „Effundit” sine idonea causa Bentl. *Que* = sed, ut saepe Lucanus. Vid. ad 730.

Tanta fuit merces: inhumatos condere manes,
 Sanguine semiviri Magnum satiare tyranni!
 Non ego Pellaeis arcis adytisque resectum
 Corpus Alexandri pigra Mareotide mergam?
 Non mihi pyramidum tumulis evulsus Amasis 155
 Atque alii reges Nilo torrente natabunt?
 Omnia dent poenas nudo tibi, Magne, sepulcra.
 Evolvam busto iam numen gentibus Isim,
 Et tectum lino spargam per volgus Osirim,
 Et sacer in Magni cineres mactabitur Apis, 160
 Suppositisque deis uram caput. Has mihi poenas
 Terra dabit: linquam vacuos cultoribus agros,
 Nec, Nilus cui crescat, erit, solusquo tenebis
 Aegyptum populis, genitor, Superisque fugatis."
 Dixerat, et classem saevus rapiebat in undas, 165
 Sed Cato laudatam iuvenis compescuit iram.
 Interea totis, audito funere Magni,
 Littoribus sonuit percussus planctibus aether,
 Exemploque carens et nulli cognitus aevo
 Luctus erat, mortem populos deflere potentis. 170

153 pellaeas arces O vulgo; rectumque B, 155 cumulis M₁U, evulsas A₁B₁, 156 nilo reges G, natabant B₁, 157 om. B, add. b, 158 evolvam — Osirim (159) l. Lact. Inst. Div. I. 21. 21, involvam m, isin vAG, isim MaVU, 159 vulnus v, osirin G, 160 ante 159 in M, verus ordo signis indicatus, idem in GVU, 162 dabis R, 163 tenebit m, 164 aegypton G, genitor populis MAG, 165 saevus V, saevas rell., 170 populos M.

151 „Tanta fuit.” rell. tantum praemium propositum est, nempe manes turbatos pacare et simul tyrannum interficere. Guyetus parenthesi adhibita iungit: „ite condere”. Incisa *κατὰ νόμους* oratio et exclamatio cum animi motu magis convenit.

153, „Non ego *Pellaeas arces*” vulgo; insolitum, „arces mergere”, quare Schrad., „Pellaeos reges”, sed de his post. v. 156. „Pellaeas *arces*” felici invento Cort., *arca* cum contemptu cf. VIII. 736 „plebeii funeris arcam”, Hor. Sat. I. 8. 9, quam coniecturam si minus timidus fuisset, perfectam a se (*Pellaeis arcis*) recepisset Burm. nunc suum ipse inventum postposuit longe repetitae et improbabilis interpretationi. Sed mutatio paene nulla est, *arcis* tam est acc. ab *arc* quam abl. ab *arca*, idque decipit librarios, qui de *arce* cogitantes, *Pellaeis* huic accommodabant. De corpore Alexandri cf. Suet. Aug. 18, ex „conditorio” profe-

rebatur Augusto; „adytisque” = penetrali Suet. l. 1.

156 „Atque alii”, Markl. Ep. Crit. p. 250, Schrad.: „ac Pharii”. Tolletur tamen offensio magnam partem animadvertendo *alii* esse i. q. *reliqui*, praeterea „Amasis ac Pharii reges” non recte; Amasis est ipse Pharius rex. „Atque *alii*” pro *reliqui* in notissimo quoque Horatiano est: „Eupolis atque Cratinus, Aristophanesque poetae atque alii, quorum, rell. Sat. I. 4 init. Cf. infra X. 228.

158 *Isim* VIII. 831 codd. consensu, *Osirim* ib. 838 boni, cf. Neue I. 208.

161 *Deis* signis deorum. *Populis* (164) = cultoribus cf. ad VII. 207.

165 „Rapiebat — sed” pro: rapuisset nisi. *Saevus* Oud. certo melius quam inscita coni. Benti. *laevas*. Non dubitavi cum Hos. recipere.

170 *Potentis* domini, cf. ad I. 111 (quem

Sed magis, ut visa est, lacrimis exhausta, solutas
 In voltus effusa comas Cornelia puppe
 Egrediens, rursus geminato verberere plangunt.
 Ut primum in sociae pervenit littora terrae,
 Collegit vestis miserique insignia Magni 175
 Armaque et inpressas auro quas gesserat olim
 Exuvias pictasque togas, velamina summo
 Ter conspecta Iovi, funestoque intulit igni.
 Ille fuit miserae Magni cinis. Accipit omnis
 Exemplum pietas, et toto littore busta 180
 Surgunt, Thessalicis reddentia manibus ignem.
 Sic, ubi depastis submittere gramina campis
 Et renovare parans hibernas Apulus herbas
 Igne foveat terras, simul et Garganus et arva
 Volturis et calidi lucent buceta Matini. 185

171 lacrimis exhausta solutis Var. L in U, 172 puppe M (puppi m)AGVU, 175 miseque M, 176 inpressis B₁, 177 velamine R, 179 miseri B₁, 180 e toto G, 181 thaesalicis M, 182 gramina om. *supplevit m.* 2 U, 185 et — Matini l. Acro Hor. C. I. 31.6, IV.2.27, iam calidi Acro *al'ero loco*, callida M₁, buceta B, bucceta VU.

locum laudat Min. Felix Octav. 18). Erant inter dolentes etiam subiecti populi. „Populos deflere” explicat *luctus*.

171 „Sed magis” iung. cum „plangunt.”

173 „In voltus” non solum propter metrum, vid. IX. 353.

176 sq. „Inpressas auro exuvias pictasque togas” de uno genere togae, triumphali, quae erat palmata (cf. Schol.) et auro picta vel inpressa.

178 „Ter” cf. ad VIII. 814.

179 „Omnis pietas” i. q. omnium; omnium grata recordatio libenter obsequitur monito, *Accipio* = probo, fere ut in „accipio omen.” „Busta surgentia” manifesto rogi.

182 sqq. „Sic ubi”, rell., apta comparatio propter similitudinem lucis et successionis utrobique observatae. Semel accenso igne ab agricola Apulo lucent statim Garganus et Matinus mons et Voltur satis ab illis remotus (in confiniis Apuliae et Lucaniae Hor. C. III. 4. 9 coll. Sat. II. 1. 34). Alluditur ad morem pastorum etiamnunc in aridis (unde *calidus* 185 explic.) et extentis pascuis in Transvalia receptum urendi residua gramina sub adventum veris, ut nova gramina pullulent. — „Submittere” contra vulg. usum, quo *terra* subiectum verbi est, pastori adscribitur.

183 *Renovare*. Verbum rusticum: „*novare agrum*” („agri novales”) satis notum diversum est ab illo propterea quod „*novare plantas*” (ut h. l. *renovare herbas*) non dicitur, sed *agros*. „*Hibernas*” non est „in usum hiemis proximae” (Hask.) sed „*quae per hiemem manserunt*.” „*Urunt* (inquit Sil. It. VII 365 in loco simili) *ad pinguia pabula pastus*.” Ceterum cf. Verg. Georg. I. 85 „(saepe profuit) *levem stipulam crepitantibus urere flammis*.”

184 „*Arva*” *arua* sunt campi arandi, pascuis opposita. Fortasse hoc quoque loco *arva* proprie intellegendum, siquidem ad agri quoque culturam e. g. *erica* uritur.

185 *Buceta*. Sulpitius *buceta* dedit a *buxus* ut *vinetum*, *virgetum*, *arboretum*, *quercetum*, *olivetum*, *nucetum*, *aesculetum*, *pinetum*, *raboretum*, *spinetum*, *iuncetum*, *arundinetum*, *salicum* (ex *salicetum*) et alia. Ita *buxetum* locus est consitus planta, quae *buxus* appellatur aut arbore buxo. Varro tamen bis vocabulum a *bos* ducere videtur apud Gell. XI. 1. 1, ubi de nomine Italiae agit, quam dicit abundasse *bobus*, *italoi*; et *bucetis* et de LL. V. 164 „quod ea (porta) pecus in *buceta* (cir)cum antiquum oppidum exigebant.” Sic A. Spengel, libri *in buccilatam antiquum*, rell. Parum tamen abest quin credam Varronem sibi consuetudine, quae *buxeta* in *buceta* verterat,

Non tamen ad Magni pervenit gratius umbram
 Omne quod in Superos audet convitia volgus
 Pompeiumque deis obicit, quam pauca Catonis
 Verba, sed a pleno venientia pectore veri.

„Civis obit, inquit, multum maioribus inpar 190

Nosse modum iuris, sed in hoc tamen utilis aevo,
 Cui non ulla fuit iusti reverentia: salva

Libertate potens, et solus plebe parata

Privatus servire sibi, rectorque senatus,

Sed regnantis, erat. Nil belli iure poposcit, 195

Quaeque dari voluit, voluit sibi posse negari.

Inmodicas possedit opes, sed plura retentis

Intulit. Invasit ferrum, sed ponere norat.

Praetulit arma togae, sed pacem armatus amavit.

Iuivit sumta ducem, iuivit dimissa potestas. 200

Casta domus, luxuque carens, corruptaque numquam

Fortuna domini. Clarum et venerabile nomen

Gentibus et multum nostrae quod proderat urbi.

Olim vera fides, Sulla Marioque receptis,

186 pervenit..gratius (ex pervenet corr.) M, umbram bD, umbras rell., 187 convitia ORTe, auget c, 190 multum O, 192 non nulla MaE(ex corr.)VUG, 193 prebe V₁ (phebe corr.) 196 dare A₁, voluit *all. om.* Prov., 200 l. Serv. A. I, 203 summa g, 204 fide A (fides a), fides illa B (*post s deleta* c).

induci passum esse. *Bucitum* per *i* apud Varr. l.l. verum esse non potest. Apparet veteres *bucetum* (fortasse male) non *buxeam* scripsisse.

186 *Umbram* Burm. Pluralis eo potest defendi, quod *manes* etiam de uno homine plurali numero usurpatur. Sed cf. 216, omissiones et temeraria supplementa in fine versuum frequentia esse constat. Sententia: lubentius Manes Pompeii audiverunt pauca verba a veraci Catone prolata quam quod totum vulgus diis propter Pompeium convitiatur.

190 Burm. ut „intricatori constructioni” medeatnr *culti* pro *multum* substituit. Mihi hoc remedium peius morbo videtur. „Multum discors” legitur VI. 637, „multum dissimiles” Hor. Epist. 1. 10. 3. Qui legebant Lucanum optime noverant Pompeium moris publici ignarum et parum in foro versatum a Varrone commentarium isagogicum accepisse, ut disceret quid consul in senatu „facere dicere[que] deberet”, Gell. XIV. 7. — *Nosse* pendet ab *inpar*.

191 *In hoc* nempe „quod salva libertate potens erat”; quare semicolon posui post: *reverentia. Aevo* i. q. suis aequalibus.

192 *Nonnulla* Heins. Advv. p. 185 sine argumentis.

193 Iunge: et solus (secus quam Sulla et Marius) plebe parata sibi (Pompeio) servire, privatus. Etsi haec possunt voce adiuvari ut *privatus* omnem emphasin accipiat, tamen contorti ordinis culpa vix absolvetur auctor.

195 *Intulit* in aerarium. Retinebat igitur quaedam P. e praeda. Laus est debitae prohibitatis sed sine dubio saepe desideratae. — „Invasit ferrum” i. q. arma induit cf. I. 242 „invadunt clupeos (Ariminenses) curvataque cuspide pila.”

202 „Clarum”, sqq. Continuatur his antitheta (196–200): subiecti (*gentes*) venerabantur, cives (*urbis*) augebantur opibus.

204 „Fides libertatis” i. q. fiducia posita

Libertatis obit, Pompeio rebus adempto 205
 Nunc et ficta perit. Non iam regnare pudebit,
 Nec color imperii, nec frons erit ulla senatus.
 O felix, cui summa dies fuit obvia victo,
 Et cui quaerendos Pharium scelus obtulit enses!
 Forsitan in soceri potuisses vivere regno. 210
 Scire mori sors prima viri, sed proxima cogi.
 Et mihi, si fati aliena in iura venimus,
 Fac talem, Fortuna, Iubam; non deprecor hosti
 Servari, dum me servet cervice recisa".
 Vocibus his maior, quam si Romana sonarent 215
 Rostra ducis laudes, generosam venit ad umbram
 Mortis honos. Fremit interea discordia volgi;
 Castrorum bellique piget post funera Magni,
 Cum Tarcondimotus linquendi signa Catonis

206 et nunc ABC, efficta R, pudebat A₁, 210 potuisset MBAE, 211 coci a, viris MV, viri est AB, viris et UG, 213 non — recisa (214) I. Lact. Theb. VIII. 116, iura a (marg.), fac talem VU (errat St.)MA, da talem uG, fatalem R, 214 serviri M₁, 215 roma sonarent M, 217 volgi M₁, 219 t(h)arc(h)on motus OBGRD, tarcondimotus E (di *del.* e).

in libertatis viribus, sive: persuasum erat omnibus libertatem, etsi in tempus obscuratam, tamen superiorem futuram. Haec fides post Sullam et Marium labefactata erat, non *vera* erat, species tamen supererat, nunc species quoque (*ficta*) periit; nemo nunc fidem libertatis (obiect.) prae se ferebat.

207 „Color” species, praetextus. Sine pudore se regnare dicent, sine pudore assentabuntur (senatores potissimum). *Color* rhetoribus est, ut brevi dicam, gezichtspunt; differt sub qua luce rem videas, et oratori sub qua causam. Affinis est huic usui vocabuli *color*, qui post Ciceronem demum percrebruit in rhetorum scholis, significatio fallacis speciei s. praetextus. *Color* etiam de luce solis. Cic. Or. II. 60 „ut, cum in sole ambulem, etiamsi ob aliud ambulem, fieri natura tamen (solet), ut colorer, sic sentio illorum (librorum) tactu orationem meam quasi colorari.” Cf. supra VI. 828. „Frons” per metonymiam pro impudentia, saepius: „qua fronte — videbunt?” *sim.*, sed h. l. est (honesta) species. Pers. V. 103 „exclamet Melicerta perisse frontem de rebus.”

208 *Felicem* cui” (om. o) Cort., sed non est generalis sententia (cf. vers. prox.), quare non opus. *Victo* „ut semel victus est”; nulla est oppositio inter victum et

victorem. *Quaerendos* ne iunxeris cum *obtulit*, attributum est = desiderandos.

210 Fortasse a se impetrasset ut sub socero viveret, ei se subiceret; hoc dedecus procul ab eo fuisse per pugionem Achillae gaudet Cato. Num consequitur hinc ut P. sit vituperandus, qui manus sibi inicere non ausus sit? Hoc ut caveatur Cato proxima (211) addit, quae elogium aut certe excusationem continet. Summa quidem, inquit, felicitas est ad mortem esse paratum, proxime accedit *cogi*, i. e. „scire cogi”, ut si a morte voluntaria repugnet animus, iniunctae necessitati pareas et fortiter cervices praebes. Aliis verbis (III. 147) „si quidquid iubeare velis”. Stoicus Cato quantum potest Pompeio largitur. *Viris* paene omnes MSS, quae lectio exstitisse videtur ex *vir* est, sic AB; cur enim pluralis praefertur, nihil est; contra *vir* in plur. opponitur vulgo mulieribus; virilis praestantiae significatio solet singulari *utr* indicari. De vocabulo *sors* supra ad 67.

213 *Fac talem* i. q. ita affice. „Da t.” Burm. Cort. Weis. Iuba pro hoste omnino ut periculosus maxime Pompeianis.

216 *Rostra*, cogitat *laudationes* sollemnes, quae in Foro habebantur.

219 *Tarcondimotus* Cic. Fam. XV. 1. 2. Flor. II. 13 15 R (IV. 2. 5 D). Originem

Sustulit. Hunc rapta fugientem classe secutus 220
 Littus in extremum tali Cato voce notavit:
 „O numquam pacate Cilix, iterumne rapinas
 Vadis in aequoreas? Magnum Fortuna removit:
 Iam pelago pirata redis.” Tunc respicit omnis
 In coetu motuque viros; quorum unus aperta 225
 Mente fugae tali conpellat voce regentem:
 „Nos, Cato — da veniam — Pompeii duxit in arma
 Non belli civilis amor, partesque favore
 Fecimus. Ille iacet, quem paci praetulit orbis,
 Causaque nostra perit; patrios permittite penates, 230
 Desertamque domum, dulcesque revisere natos.
 Nam quis erit finis, si nec Pharsalia, pugnae,
 Nec Pompeius erit? Perierunt tempora vitae,
 Mors eat in tutum, iustas sibi nostra senectus
 Prospiciat flammam; bellum civile sepulcra 235
 Vix ducibus praestare potest. Non barbara victos
 Regna manent, non Armenium mihi saeva minatur,
 Aut Scythicum Fortuna iugum: sub iura togati
 Civis eo. Quisquis Magno vivente secundus,
 Hic mihi primus erit, sacris praestabitur umbris 240

224 redis MABEVG, redit ag, redis U (s e corr.), reditum resp. R, omnis MUg, 227 nos — veniam l. Serv. A. VI. 104, 228 favori Mb, favores a, favoris D, 230 poenatis A, 234 mos a, senatus G (— ec — g), 238 sub iuga D, 239 secctis M (secutus?).

erroris in codd. monstrat lectio codicis U in Argumento libri: „discessum Tarchontis dimoti” nempe malam divisionem vocabuli, cum *dimoti* pro partic. habentes librarii metrum corrigerent omisso *di*. Argum. in M habet *Tarchondimoti*. Nomen apud Dionem passim et ap. Plut. Anton. 61 varie corruptum, sed ubique sine aspiratione in secunda: *Ταρχονδημος*, *Ταρχονδημοτος*. De nummis vid. Pauly v. Tarsus, VI. 1621. Grotius primus ex suo P restituit. Apud Caes. Civ. III. 4 lectio incerta.

220 „Rapta classe” iung. cum *fugientem*; raptim dum naves conscendit Tarc., Cato ab extremo littore eum compellat; cf. paulo post „omnes in coetu motuque viros” i. e. dum conglomerantur et moventur in classem. Non sequor Burmannum, de animi motu explicantem.

225 „Aperta mente fugae” nempe per verba quae omittit L. „Regentem”, Catonem consilio regentem abeuntes.

227 De correpta o finali in iambico *Cato* cf. 221, 250 II. 285, L. Muller² p. 285.

228 „Partesque” negatio non continuatur. De *partes facere* cf. supra ad 97.

230 „Causa” periit, quia Pompeius pro causa erat.

232 „Pugnae” iung. cum *finis*, cf. ad V. 300. VIII. 313. *Pharsalia* bellum ad Pharsalum sive in Pharsalica regione gestum ut VII. 407. „Pharsalia tanti | causa mali.”

234 „Mors eat in tutum” mors nostra sit segura de debitis sibi, de iustis exequiis, ut ipse L. explicat: „iustas sibi flammam” i. e. rogam. „Tempora vitae” (233) tempora diversa i. e. vicissitudines vitae, diversum a simplici *vita*.

238 *Togati* cf. VII. 267 ipsius Caesaris verba et V. 382.

240 „Hic mihi” „nunc mihi” Heins.

Summus honor; dominum, quem clades cogit, habebo,
 Nullum, Magne, ducem. Te solum in bella secutus,
 Post te fata sequar; nec enim sperare secunda
 Fas mihi, nec liceat. Fortuna cuncta tenentur
 Caesaris; Emathium sparsit victoria ferrum, 245
 Clausa fides miseris et toto solus in orbe est,
 Qui velit ac possit victis praestare salutem.
 Pompeio scelus est bellum civile perempto,
 Quo fuerat vivente fides. Si publica iura,
 Si semper patriam sequeris, Cato, signa sequamur, 250
 Romanus quae consul habet". Sic ille profatus
 Insiluit puppi, iuvenum comitante tumultu.
 [Actum Romanis fuerat de rebus, et omnis
 Indiga servitii fervebat littore plebes.]

241 coget c, ab evo R, 242 ducum U, 243 tua fata b, sequor c, nec enim MVU, 248 pompeii B₁E (corr. ex pompeio), 249 quod a, poscit R, 250 patr. seq. (hoc ord.) MABE, seq. patr. VU, sequamur MVU, petamus BAG, 251 romana M₁, romanis A (- nus m. 2) B₁, 253, 254 in marg. 3^a manu 2^{ae} coaeva cf. ad 435 M, subducta linea notati in V, in marg. G, om R, 254 indigna VD.

243 „Post tua fata" b, Thuan. ap. Burm., non recte, opposita: „te solum" v. 242 (non quaerens, quae tua fortuna esset, tibi uni fidelis) et „fata" omnino, non amplius personam ullam, non sequor Caesarem sed fortunam. Bentl. *tua*, distinguens (241): „habebo. | Nullum, Magne, ducem, te solum in bella secutus, post tua fata sequar." Supplet ad *ducem*: „alium", quod obscure omittitur et oppositio inter *dominum* (241) et *ducem* (242) perit. Tum „post tua fata" ambiguum. Praeterea „fata tua", Pompeii, nimis magnifice; in posterum (*sequar*) enim nihil ex fatis Pompeii nisi mortem orator poterat sequi, hoc non vult qui tutam speret senectutem. *Sequor* sine causa Cortius.

243 „Sperare secunda" mihi tanquam Pompeiano, quoniam bellum civile esset duraturum, vid. 248. „Nec liceat", si velim vel si fas esset. Eventu appareret mihi non licere, frustra sperarem.

244 „Cuncta feruntur" dett. ap. Burm. et Cort. „Non male" iudicat Burm. *Tenentur* est: in statu suo tenentur. Nulla spes est ut ruat fortuna Caesaris.

246 „Clausam fides miseris" ad fidem Pompeii aditus praeclusus est (fidem non invocare possumus). Metaphora ab aditu templi sumpta, a quo quis arcetur. Refellitur his Heins.: *cassa*.

249 Pompeio vivente „fuisse bellum fides" i. e. documentum fidei nostrae erga

P. De indicativo condicionali cf. ad II. 617.

250 „Signa petamus vulgo"; *sequamur* est aptius et certius. — Caesar creatus erat consul in comitiis Romae V. 392, Pompeiani in senatu Thessalonicae habito auctore consule Lentulo, cuius annus mox erat finem habiturus, dixerant Pompeium *ducem* V. 47, Consulem senatus iure creare non poterat; si quis igitur „publico iure" contendere vellet, cum Caesare ei faciendum erat.

252 „Tumultu." Pro tempore mutavit Vergilianum „iuvenum comitante caterva." Cilix credendus est dum navem conscendit aliquamdiu increpante Catone substituisse, nunc insilit navi et milites tanquam in contione ad verba ducis tumultuantur. Cf. ad 220.

253 sq. Hi duo versus in M adscripti sunt manu secundae coaeva aut antiquiore quae alibi genuina etiam adscriptis, cf. ad 484. Etsi in AUE adsunt, tamen, quales nunc sunt, spurios iudico. „Indiga servitii" tamen Lucanum refert; reliqua non perfecta et ab imperita manu suppleta. Condicionalis *fuerat* postulat paene pro apodosi ommissa aliud quam *erupere* (= ni erupisset); „Romanis de rebus" grandilocum, sed propterea non statim damnandum, nec *plebes*, cf. VI. 114. Ex classe φ om. RG, notat V, incertum an 2 m. Damnat Kindler p. 28 et Hosius. Ad sententiam verborum *ind. serv.* cf. 262 „nescis sine rege pati."

Erupere ducis sacro de pectore voces: 255
 „Ergo pari voto gessisti bella, iuventus,
 Tu quoque, pro dominis, et Pompeiana fuisti,
 Non Romana manus? Quod non in regna laboras,
 Quod tibi, non ducibus, vivis morerisque, quod orbem
 Adquiris nulli, quod iam tibi vincere tutum est, 260
 Bella fugis, quaerisque iugum cervice vacante
 Et nescis sine rege pati? Nunc causa pericli
 Digna viris. Potuit vestro Pompeius abuti
 Sanguine, nunc patriae iugulos ensesque negatis,
 Cum prope libertas? Unum Fortuna reliquit 265
 Iam tribus e dominis. Pudeat! Plus regia Nili
 Contulit in leges, et Parthi militis arcus.
 Ite, o degeneres, Ptolemaei munus et arma
 Spernite. Quis vestras ulla putet esse nocentis
 Caede manus? Credet facilis sibi terga dedisse, 270

255 erupere D, 256 l. Prisc. 223.9 II, 330.17 H, II. 100.26 H, 257 pompeia fecisti B₁, 258 labores B₁, 260 totum M (tutum m), 261 vacanti AVU, vaganti BD, 264 non m (delevit ead. m.) A, 268 degeneris A, 269 stnit. e M, sternite AG (spern. g), putat BE, putet. ēē U.

256 „Ergo (ō, alibi Luc. producit) pari voto” atque Caesariani. Explicatur prox. versu verbis „pro dominis”. Catone iudice Pompeius sustinet causam libertatis. Plane obliviscitur C. in hac oratione se non ad cives sed ad subiectos verba facere, qui dominum tantum mutabant.

258 „In regna laboras” nitimini pro imperio, ut sub rege sitis.

259 „Vivis morerisque” proverbialiter pro extrema omnia patimini. De morte subeunda nunc his desertoribus sermo esse non poterat; non video cur cum editionibus Bersmanno antiquioribus et Damstéo moriensque probandum sit.

260 „Quod iam tibi”. Hoc tibi, dativus iungendus cum vincere, habet omnem emphasin: tibi non domino. Ad tutum est cogitatione repetitur tibi. Tutum, tuta possessio. Adquiris nulli nulli domino, is pro quo pugnabatis, mortuus est.

262 Sententia: nescis in libera regione vivere.” „Sine rege pati”, Pati te esse sine rege, sive sine rege durare. Cf. Seneca Thyest 470: „immane regnum est posse sine rege pati” et alia ad V. 313.

263 „Vestro abuti sanguine” nempe ad monarchiam stabiliendam. Ad patriae (264) cf. monita ad 256.

268 Ironica expositulatio: spernite (si potestis a vobis impetrare) a Ptolemaeo datam libertatem (eundi quo velitis) eiusque arma (caedem ab eo patratam). Poterant se vendere Ptolemaeo vel Caesari, quod propter lucrum non facile erant omissuri. Bentl. „ite o degeneres, munus Ptolemaei, per epexegesin” i. e. vos, qui estis munus P. — Ptolemaeus tamen miserat quidem naves ut B. ostendit, sed non Cilices.

269 „Quis vestras — manus” (270). Ex adversa factione nemo credet vos potissimum dignos esse suo odio, quasi ex sodalibus suis aliquem interfeceritis. Vestra manus est innocua, quia timida.

270 „Credet”, rell. Non facile dictu est, quid sit huius verbi subiectum. Haskinsius annotat: „sc. hostis”; quo iure viderit ipse; ex „quis putet?” = „nemo putabit” elici potest contrarium: omnes, et (explicatione alia, minus recta, quam supra proposita, ut arma sit bellum) Ptolemaeus subiectum esse potest, sed hostis non probandum videtur. Cui autem dederant terga? opinor Caesari in acie Pharsalica. Quo porro haec anaphora credet? Asseveratio inutilis, obiecta „terga dedisse” (270) et „fugisse” reapse eadem sunt, alterum credet plane supervacaneum. Suspicio illud exstitisse ex

Credet ab Emathiis primos fugisse Philippis.
 Vadite securi, meruistis iudice vitam
 Caesare, non armis, non obsidione subacti.
 O famuli turpes, domini post fata prioris
 Itis ad heredem. Cur non maiora mereri 275
 Quam vitam veniamque libet? Rapiatur in undas
 Infelix coniunx Magni, prolesque Metelli,
 Ducite Pompeios, Ptolemaei vincite munus.
 Nostra quoque inviso quisquis feret ora tyranno,
 Non parva mercede dabit. Sciat ista iuventus 280
 Cervicis pretio bene se mea signa secutam.
 Quin agite, et magna meritum cum caede parate;
 Ignavom scelus est tantum fuga". Dixit, et omnis
 Haud aliter medio revocavit ab aequore puppis,
 Quam, simul effetas lincunt examina ceras, 285
 Atque oblita favi non miscent nexibus alas,
 Sed sibi quaeque volat nec iam degustat amarum
 Desidiosa thymum; tumsi sonus increpet aeris,

271 philippos (corr. — pis) AB₁, 273 caesaris B, 276 raptatur M₁U, 278 manus B, 279 feret s. s. m 2 U, 280 sciet ABG, 282 concede R, 283 [est] E, omnis A, 285 ephetas R, examine B₁, lincunt R, 286 oblita fui R, alis a, 287 amaram G, n
 288 phrigii (frigii) UVERG, phrysii g, phrygii corr. m. rec. in: tursi M, tum si ABED, increpat OBE.

CSRET i. e. *Caesar et*; additum non valde aptum *ab*, cum locus truncatus esset. Apprime convenit „meruistis iudice vitam Caesare” (272), et „heredem” (275).

277 „Prolesque”. *Que* est explicativum; Cornelia erat filia Cornelii Scipionis adoptati a Metello (filia Q. Caecilii Metelli Pii Scipionis). *Ducite* fere = raptate. Hoc verbum (*raptare*) v. 276 restitui malebat Heins.: *raptetur* (M₁U *raptatur*). Proprie *ducere* dici om. in *carcerem*, in *ius* notum est. *Pompeios*: Gn. et Sextum.

278 *Munus* Caesari a Ptolemaeo oblatum. Caesari potes capita duorum Pompeiorum offerre. „Cervicis pretio” sc. meae, magnitudine pecuniae, quam pro meo capite accipiet. *Bene* cum lucro.

283 *Tantum fuga*, fuga solummodo, dum nihil accedit. lungatur caedes fugae. Etsi Latinis minus proclive fuit adverbia attributive substantivis iungere quam Graecis, quos articulus ab omni ambiguitate tutos praestabat (*ἡ αἰ δουλεία*, simm.) tamen si verbalis natura substantivo est aut datur,

adverbia attributiva vi ponuntur: cf. ad VIII. 330, „semper lenitas”, simm. — Lucano *fructus* V. 794 et VIII. 345, *spolium* III. 132, *fuga* h. l., *caedes* V. 532 actionem significant.

284 „Medio-puppes” itaque pars iam naves conscenderant.

285 „*Effetas* ceras” quae sobolem producerunt. Columella IX. 9. 1 „(alvearia) postulant (curam) diligentiore, cum vernant et exundant novis fetibus, qui nisi curatoris obsidio protenus excepti sunt, diffugiunt”. *Cerae* = favi. *Alas* (286) i. q. volatum. Cf. etiam Verg. Georg. IV. 20 sqq.

287 Thymum praescribit apibus Col. IX. 4; non ingratum est apibus, si fides Columellae l. l. et Varroni RR. III. 16. 14, a quibus non dissentire videtur Lucanus.

288 Recepti admodum memorabilem lectionem Montepessulani correcti *tumsi*, verbum admodum aptum, „tundere cymbala” et „tympa rauca” dixerunt Prop. III. 17.36 B (IV. 16.36 M) et Ovid. Fast. IV. 183 *Tursi* (corr. in *tumsi*) explicandum e forma litterae r Langobardicae: eius finale punc-

Adtonitae posuere fugam, studiumque laboris
 Floriferi repetunt, et sparsi mellis amorem; 290
 Gaudet in Hyblaeo securus gramine pastor
 Divitias servasse casae; sic voce Catonis
 Inculcata viris iusti patientia Martis.

Iamque actu belli non doctas ferre quietem
 Constituit mentes serieque agitare laborum. 295
 Primum littoreis miles lassatur arenis;
 Proximus in muros et maenia Cyrenarum
 Est labor; exclusus nulla se vindicat ira,
 Poenaeque de victis sola est, vicisse, Catoni.
 Inde peti placuit Libyci contermina Mauris 300
 Regna Iubae; sed iter mediis natura vetabat
 Syrtibus, hanc audax sperat sibi cedere virtus.

Syrtis vel, primam mundo natura figuram

290 floriferae AB₁EG, amore A (— rem m 2) B₁, sacri mellis uR, 291 gaudet.. in M, gra.. mine (ni ut vid. erasum) M, 293 inculcata a, iusta a, 295 serieque AB₁GD, laborem aB₁, 297 sed moenia a, 298 excussus D, 299 devictis U, catonis A (— ni m 2) B, catonem V₁M₁Dc, catoni (del. s) EvG, 300 libici BMA, lybicis UV, amuri a, 301 vetarat R, 302 has vulgo, hanc aUG, var. lect. C, spera B₁, 303 primum M₁B₁.

tum deorsum productum formam litterae n repraesentat cf. *en(yo)* et *er(inys)* permutable sub finem libri I. Locum Vergilii Georg. IV. 64 „tinnitusque cie et Matris quate tympana circum” omnes Scholiastae laudant, inde credo *Phrygii* iam antiquitus interpolatum. Mater est Phrygia, de cuius cultu a Gallis instituto omnia nota, cf. e. g. Ov. l. I. Similem veri explicationem palaeographicam lectionis *Phrygii* non invenio. *Tumsi* in μ ox *tumsi* exstisisse videtur. Heinsius *tunsi* coniectura erat assecutus teste Burmanno, sed *Phrygii* id. Advv. p. 185. *Tun si* Bentl.

Ib. *Increpat* fortasse pro coniunctivo, quem iure desiderabant, a librariis habitum; utique coniunctivus requiritur condicionalis, ut sensit fortasse (cf. V. L.) scholiastes Gemblacensis; in eo codice: — si — (sic) scriptum est supra (*Phrygii*); de condicione sine part. cond. cf. IV. 186. *Increpere* non extat. Abrumpitur constructio instituta v. 285, ubi poeta in mente habebat: „simul increpat aes, posuere fugam”. Ceterum indicativus condic. in alacri oratione („lectus genialis in aula est, nil ait” Hor.) ab hoc loco alienus.

290 *Florilegi* Heins. ad Sil. XIV. 376. Advv. l. I. *Sparsi* sc. in floribus, flores melliferos sparsos circumant. „Floriferi laboris” magis poeticum quam *floriferae* in μ praeter M.

291 Pastor ille in pascuo (gramine) Hyblaeo (laxius adiunctus ut e. g. ap. Hom. γέγηθε δέ τε φρένα ποιμήν) accedit, ut Cato ipse cum eo comparetur.

291 Cohaerent haec sic, ut Guyetus transposita voluit: „Iamque actu belli serieque agitare laborum | constituit mentes non doctas ferre quietem”. Non doctas i. q. non solitas, non assuefactas.

298 *Labor*. Expeditio Cyrenas suscepta exercendi militis causa; ea in oppugnationem urbis exiit, cum exercitus non reciperetur. *De victis* breviter dictum; certamen esse institutum diserte memorare non necesse erat. *Devictis* Hos.; illud defendit Heitl. l. I. *Catonem* (pro *Catoni*) falsam emphasis efficit extremi vocabuli; laudi fuisset victis Catonem esse victorem. Sola poena, quam Cato sumebat, erat quod victorem ageret, se superiorum ostenderet.

302 *Hanc* dedi cum Bentl. Cort., Hos., sc. naturam, magnificentius quam *has*.

303 *Vel* respondet alteri quod est v. 311, sed post longas ambages. — Vulgo v. 305 *nam* — usque ad *sui* v. 311, parenthesi includuntur, minus recte, *nam* verbis „sic male deseruit” (310), respicitur ad verbum extra paronthesin: *reliquit* (304).

Cum daret, in dubio pelagi terraeque reliquit;
 Nam neque subsedit penitus, quo stagna profundi 305
 Acciperet, nec se defendit ab aequore tellus;
 Ambigua sed lege loci iacet invia sedes,
 Aequora fracta vadis, abruptaque terra profundo,
 Et post multa sonant proiecti littora fluctus.
 Sic male deseruit, nullosque exegit in usus 310
 Hanc partem natura sui; vel plenior alto
 Olim Syrtis erat pelago, penitusque natabat,
 Sed rapidus Titan ponto sua lumina pascens
 Aequora subduxit zonae vicina perustae,
 Et nunc Pontus adhuc Phoebosiccante repugnat. 315
 Mox ubi damnosum radios admoverit aevom,
 Tellus Syrtis erit, nam iam brevis unda superne
 Innatat et late periturum deficit aequor.

Ut primum remis actum mare propulit omne
 Classis onus, densis fremuit niger imbris auster; 320
 In sua regna furens, tentatum classibus aequor
 Turbine defendit, longaeque a Syrtibus undas

304 terrae pelagique ABE, relinquit c, 306 defendet M₁, 307 ambiguas A, 308 l. Serv. A VI. 60, 309 litore corr. in — ri M, litore g, 310 sic male deseruit l. Serv. A. II. 23, IV. 8, deruit M (se add. m. 2), 315 sicante U, 316 radiis Rg, 317 [erit] M₁, non iam g, superni B₁ (M₁ Stht), 319 siccum s. s. actum R.

306 *Defendit* altitudine, quae pro aggere fuisset.

309 *Littora* per *dorsa* explicant scholia; cumuli arenae continui (rijen duinen); „reefs” Hask. Non melius habeo, sed tamen mirus usus voc. *littus*; versus hi 303 sq. in hac verbosa descriptione melius abessent. „Aequora fracta vadis” resumunt: „nam neque — acciperet” (306), ut „abrupta — profundo” conveniunt cum „nec se — tellus” (306). Sed in codd. nullum indicium est.

311 „Vel *planior*” Bentl., in qua lectione non apparet, cur *alto* additum sit; id post *plenior*, profundior, continet hyperbolen non exiguam, neque tamen propterea mutandum est. Cogitat poeta mare suis terminis inclusum. Superior opinio (303, sqq.) erat, dubiam terram semper fuisse. Ex altera sententia (311) Syrtis olim tota mersa erat (*natabat*), sed Sol sensim partem aquae extraxerat et in posterum reliquam erat hausturus. Trahit enim e mari ‚pabula flammae’ (VII. 5) eoque magis, quo propior aqua est aequatori.

316 „Radios admoverit aevom”. Tempus, ut saepe, facere ipsum dicitur, quae in eo geruntur, aevom admovet radios i. q. sol per aevum a. r. Omissum est *longum*, aut *du*, in quo haeret Burm.

318 *Late* iung. cum *deficit*: iam nunc per magnum spatium (*late*) hic illic deficit aqua, olim prorsus delutura.

319 *Ictum* Grot., Heins. Advv. p. 186, Bentl., qui „ipsa navis, inquit *acta* dicitur, mare *ictum*”. Sed cf. Val. Fl. II. 77 „certatim remis agitur mare”. Non igitur opus. Saepius *ictu* substituerunt librarii quam *actu* cf. ad III. 469. In Moreto 27 „tunsa Ceres silicum rapido decurrit ab *ictu*” restitue *actu*; lapides molares aguntur (vertuntur) non icunt. *Siccum* in Reg. ex *ictum* manifesto exstitit, repetita superiore s (*remis*). *Sectum* Heins. cum aliis coniecturis Burm. teste.

321 „In sua regna furens” in australia, Syrtes. Abigens aquam a littore simul vexat naves, quae partim iam altum tenebant.

Egit, et inlato confregit littore pontum.
 Tum quarum recto deprendit carbasa malo
 Eripuit nautis, frustra que rudentibus ausis 325
 Vela negare noto, spatium vicere carinae,
 Atque ultra proram tumuit sinus. Omnia seu quis
 Providus antennae suffixit linthea summae,
 Vincitur, et nudis avertitur armamentis.
 Sors melior classi, quae fluctibus incidit altis, 330
 Et certo iactata mari. Quaecumque levatae
 Arboribus caesis flatum effudere prementem,
 Abstulit has liber, ventis contraria volvens
 Aestus, et obnixum victor detrudit in austrum.
 Has vada destituunt, atque interrupta profundo 335

323 inlato OR, in lato C, 325 austris R, 327 si O vulgo, 328 antennae VUG, suffixit O, 329 averritur B, 331 in marg. 3^a m. ultima syll. abscisa M, iactatam a, mari est ABE, 332 frementem MabVUG, prementem AB, 334 detrusit GC, in altum Rg, in austum B.

323 „In lato” (in aliquot codd.), in duo vocabula distractum, falsum est. „Confregit littore pontum” interpretor: illato in mare littore (quodam) fregit pontum. Vento abigente aquam a littore in istiusmodi brevibus inaequali fundo hic illic dorsa nascuntur, dum reliqua pars etiam tunc mari tegitur; fluctus in Syrtibus austro flante tale dorsum ipso vento effectum (*littus*) a meridie pellunt. In re non satis perspecta, ut fit, poetae verba non clara sunt, nec v. 309, sed accidit re vera sic, ut significavit, in tali situ littoris.

324 Tum quarum (carinarum 326) carbasa deprendit (invasit) malo stante, ea (carbasa) eripuit nautis.

326 Subiectum est *vela, carinae* genetivus pendens a *spatium*: provolaverunt quam longa navis est (zij vlogen een scheeps-lengte vooruit). *Spatium* est accusativus mensurae. *Vincere* proprio de cursu, alter alteri appropinquat (wint op hem) spatio quodam, improprie i. q. excedere. Verg. Georg. II. 123 de arboribus altis: „aera vincere summum | arboris haud ullae iactu potuere sagittae”.

327 „Si quis” vulgo. Hiulcam orationem sanavi mutando: *seu*, de quo ut rite iudicari possit, correctionem in contextum recepi. Alii imprudenter expansa vela scissa habuerunt (324 — *sinus* 327), alii providi, rell. (327 *omnia* — 329). *Seu* simplex = aut si; cf. ad VII. 567 et Verg. A. V. 69, XII. 685. *Suffigere* et *subnectere* vela antennae aut malo (Stat. Theb. V. 407) solent nautae

ingruente tempestate. *Vincitur* calliditate, ventus eludit eius prudentiam. *Averritur* (329) pro *avertitur* cum B Hosius; vulgatam defendit Heitland. *Avertitur* a directione seu cursu proposito; *armamentis*, malo et antennis, *nudis*. *Avertere* vulgo de cursu suscepto III. 590, Verg. A. I. 104.

331 Ad *est* in relativa sententia omissum cf. VII. 782. Sed vide ad i. l.

332 *Prementem* post Grot. editores praeter Weis. *Effugere* ex uno Voss. (non 1 aut 2) Burm. Adnotatio in V: „vim venti adversantis evaserant”. *Effundere* proprio de equo equitem abiciente. Verg. A. X 573 „effunduntque ducem (equi)”. Ib. 891 „effusumque equitem” et sic apud Liv. alios. Similiter *premere* est equestre vocabulum. Verg. I. 63. XI. 600 („premere habenas”). Cf. praeterea ab intpp. adducta Sen. Phoen. 429 „ratis premente vento rapitur”, Val. Fl. V. 73 „premente noto”. *Frementem* de vento dictum oscitantes librarii pro ignoto *prementem* scribunt. Nota sunt „classi inmittit habenas”. Verg. A. VI. I, Val. Fl. I. 687.

334 Aestus surgens aquam in continenter pellit, ergo *contra* Austrum.

335 *Destituunt* i. q. deficient: aqua in vadis non sufficebat. Liv. XXI. 28 „ut quemque timentem altitudinem destituerat (sic scrib.) vadum.” — Tunduntur (*ferit*) naves terra, quae abrumpebat mare (excipiebat). Pro „interrupta profundo” positum „interrupta terra profundo”. Sen. Agam. 594 de nave haerente „pars vehitur huius prima, pars scopulo sedet.”

Terra ferit puppis, dubioque obnoxia fato
 Pars sedet una ratis, pars altera pendet in undis.
 Tunc magis inpactum brevibus mare, terraque saevit
 Obvia consurgens; quamvis inlisis ab austro,
 Saepe tamen cumulos fluctus non vincit arenae. 340
 Eminent in tergo pelagi procul omnibus arvis
 Inviolatus aqua sicci iam pulveris agger.
 Stant miseri nautae, terraeque haerente carina
 Littora nulla vident. Sic partem intercipit aequor,
 Pars rarium maior regimen clavumque secuta est, 345
 Tuta fuga, nautasque loci sortita peritos
 Torpentem Tritonos adit inlaesa paludem.

Hanc, ut fama, deus, quem toto littore Pontus
 Audit ventosa perflantem marmora concha,
 Hanc et Pallas amat, patrio quae vertice nata 350
 Terrarum primam Libyen (nam proxima caelo est,
 Ut probat ipse calor) tetigit, stagnique quieta
 Voltus vidit aqua, posuitque in margine plantas,
 Et se dilecta Tritonida dixit ab unda.

337 pandit AB, undas AEB, 338 inpacta A, inpactis B, brevius ABcRD, saepe MABEV, sepe G, separe R, saevit U, 339 elisus O vulgo, 340 vicit DG, 341 a in marg. tundis (num: al. undis?); post hunc v sequebatur 331, nunc erasus M, supra arvis: undis ant. m. V, 343 terraque a, 349 murmura ABvGvulgo, murmura ME (semiras.), littora eVU, 350 que e vertice A, 352 quieta — plantas (353) in marg. m. rec. M, 353 plantam G, 354 l. Serv. Aen. II. 171, delecta B.

338 *Tunc*, navibus haerentibus et mare angustantibus. *Brevius* nil nisi mendum; *angustius* sic fit mare, non *brevius*. Maiore cum vehementia impingitur in *brevia*. Sine causa idonea: *incertum brevius* Bentl. Idem: „terraque *laedit*” (*laedat* typographi mendum cf. Weber II 564); *saepit* Weber l. l. vocabulum poetis usurpatum, sed hoc loco nimis tenue, praesertim sine ulla definitione, reposuit Hos. *Saeve* frustra coni. Oud., ipse cum secutis retinuit *saevil*, a Bersmanno ex tribus MSS receptum. Et sic Sulpitius iam et aliae vetustae editiones. Fuerit coniectura antiqua (etsi alibi quoque U solus verum praebuit, ut VII. 462), utique melior est quam Weberiana, quare *saevit* non movi. Versu prox. *inlisis* suspicionem Cortii et Hosii recepi; fluctus impellitur, non exprimitur ab austro; aliud est *elidere* VI. 56, quo Web. provocat. Ad totum locum cf. Verg. Aen. I. 110 „tris Eurus ab alto | in breviam et syrtis urguet (miserabile visu) | inluditque vadis atque aggere cingit

arenae.” Et de verbo *impingi*, apud Silium frequenti, Pun. XIV. 14 „caeca vi turbinis olim | inpactum pelagus laceratae viscera terrae | discidit.”

343 *Stant*, otiosi, ut *stare* de Catone infra 593.

347 *Adit* praesens puto, cf. ad I. 642, et X. 282.

349 *Marmora* Heins. coni. ad Val. Fl. VII. 604 et Advv. p. 185, aut „ventosae *proflantem* murmura conchae” Advv. l. l., „*proflantem* murmura” Bentl. Unde *littora* exstiterit non apparet si *murmura* legitur; *littora* est glossa vocabuli *marmora*. Absolute, sine gen. *pelagi* aut *ponti*, etiam. Verg. A. VII. 28, X. 208. *Murmur* et *marmor* confusa quoque apud Lucret. III. 1032 videntur, ubi praestat: „et contempsit equis insultans inarmora ponti” prae *murmura*.

Quam iuxta Lethon tacitus praelabatur amnis, 355
 Infernis, ut fama, trahens oblivia venis,
 Atque, insopiti quondam tutela draconis,
 Hesperidum pauper spoliatis frondibus hortus.
 Invidus, annoso qui famam derogat aevo,
 Qui vates ad vera vocat. Fuit aurea silva, 360
 Divitiisque graves et fulvo germine rami,
 Virgineusque chorus nitidi custodia luci,
 Et numquam somno damnatus lumina serpens,
 Robora complexus rutilo curvata metallo.
 Abstulit arboribus pretium nemorique laborem 365
 Alcides, passusque inopes sine pondere ramos,
 Rettulit Argolico fulgentia poma tyranno.
 His igitur depulsa locis eiectaue classis
 Syrtibus, haud ultra Garamantidas attingit undas,
 Sed duce Pompeio Libyes melioris in oris 370
 Mansit. At inpatiens virtus haerere Catonis
 Audet in ignotas agmen committere gentes,

355 quem AB₁E₁ Schol. Voss. v. l., le. tes (s. s. h) M, lethes ABV, lethon aUV₁R, leton c, amnes A₁, 356 ripis bug, 358 spoliatus B₁A, spoliatis VUMG, vel arbor m, 361 gravis A₁E, 363 summo R, limina V₁, 365 laborum B₁, nemorisque v. 367 l. Mar. Vict. VI. 38.29 K, 368 classes A₁E₁, 369 aut Bc, attingit AB, 370 melioris e corr., *primitiva lectio incerta* M (fort. in oris; melioris *substituto*), in oris *in fine add.* M. 372 ignotos M₁, cōmittere VU.

355 *Lethes* vulgo. *Lathon* ex ignoti cod. lectione *laethon* coni Cort., *lethon* idem in textu et Weis. *Λήθων* Iulivius Africae Ptol. ap. Athen. II. p. 71 B, diversus a *Lethe*, ut prox. vers. docet, per venas (ad inferos pertinentes) obliviam ducens ex *Lethe* inferna. Strabo XVII p. 836 *ἔστι δὲ (πλήσιον τῆς Βερενίκης) καὶ λίμνη Ἑσπερίδων καὶ ποταμὸς ἐμὲτάλλει Λάθων.*

358 *Spoliatus* Burm., Cort., Weis., sine dubio peius; hortus non spoliabatur frondibus, sed frondos pomis. Abl. abs. attributive positum ignorabant librarii.

363 Pro *damnatus* suspecto Bothe: *donatus*. Num voluit L.: in somnio damnatus?

365 „Nemorique *decorem*.” Eleganter Schrad. sed cf. Schol. Voss.: „laborem) tanquam in his malis ferendis nemus pondere laboraret, aut ei labor esset, ut gigneret.”

368 „His locis” (dativus) ad Berenicen, cuius urbis antiquum nomen erat *Hesperis* vel *Hesperides*; sita est ad Syrtin maiorem in Cyrenaica. Mela I. 8. 15. Plin. V. 31, Strabo I. 1.

Ib. Heins. teste Burm. *reiecta*. At cum „eiici (mari)” dicatur, ferendum quoque eiici Syrtibus (nempe ad Berenicen).

370 „Duce Pompeio” Gnaeo, maiore filio. Appiano teste Civ. II. 87 in Hispaniam abierat eodem tempore, quo Cato in Africam statim post Pharsalicam pugnam. Id nunc demum factum videtur. Ubi Garamantes posuerit L. non liquet; geographi eos a mari remotos statuunt. Tritonis palus et Hesperides, valde inter se dissita, propinqua fingit poeta. In his mythicis nominibus parum verum situm curant poetae. Ex tenore narrationis, qua Cato deinde Ammonium et ad Psyllos pervenit, apparet tamen Lucanum potius Tritonida Hesperidibus (Berenicae), quam contra Berenicen Tritonidi admovisse. Cum hoc situ convenit, quod Cato deinceps Syrtin circuit 373. Nam Berenicae ab oriente Syrti maiori adiacet. Si Tritonida lacum in vicinia Hesperidum collocavit, non improbable est per „Garamantidas undas” Tritonida lacum s. Tritonida paludem significari.

372 *Committere* cf. IV. 743 „aciem commit-

Armorum fidens, et terra cingere Syrtim.

Haec eadem suadebat hiems, quae clauserat aequor;

Et spes imber erat, nimios metuentibus ignis: 375

Ut neque sole viam nec duro frigore saevam

Inde polo Libyes, hinc bruma temperet annus.

Atque ingressurus steriles sic fatur arenas:

„O quibus una salus placuit mea signa secutis

Indomita cervice mori, componite mentes 380

Ad magnum virtutis opus summosque labores.

Vadimus in campos sterilis exustaque mundi,

Qua nimius Titan, et rarae in fontibus undae,

Siccaque letiferis squalent serpentibus arva,

Durum iter ad leges patriaeque ruentis amorem. 385

Per mediam Libyen veniant atque invia tentent,

Si quibus in nullo positum est evadere voto,

Si quibus ire sat est. Neque enim mihi fallere quemquam

Est animus, tectoque metu perducere volgus.

Hi mihi sint comites, quos ipsa pericula ducent, 390

Qui me teste pati vel quae tristissima pulcrum

373 terram B₁, 374 hoc A₁E₁V₁, 375 imbris a, 377 temperat VD, annum b, 379 signa MVU, castra ABE, secutas B₁, 382 steriles M₁, 383 frontibus B, 384 lotiferis (ex: lat.) E, 385 amore C, 386 venient M₁B, veniantque R, 388 sates, corr. in: satis M, sata est B, 389 vulsus C, 390 hinc B, sunt C, durant c, ducunt G.

teret arvis". Committere h. l. absolute pro in aleam committere.

376 sq. Summa sententiae: ut annus temperet viam a frigore (*inde*) et a sole (*hinc*). Schol. Voss.: „non *saevam frigere*, polo Libyae hoc faciente; non *saevam sole* bruma hoc faciente." Anno igitur et polus (situs) et bruma adscribitur contra rei naturam, quae postulet: polus Libyes (situs meridionalis) a frigore tuetur, annus (anni tempestas) per brumam (hiemem) a sole nimio. Studium adaequandi membra fecit ut *annus* latissima sententia (caeli et temporis) usurparetur.

385 „Patriaeque ruentis amorem" i. e. ad favorem civitatis in ruinam (imperium) pronae. Patriae est gen. subiectivus. Catoni iter per African est via ad leges (tutandas) et ad favorem bonorum, difficilis (*durum*) tamen, quia leges iam sublatae partim erant, et quia civitas in interitum sive imperium prona (*ruentis*) non favebat amicis libertatis. Via contra ad amorem erga patriam, ut vulgo interpretantur, non est difficilis, quoniam, si ulla, non est longa,

sedet enim in pectore. *Praestandum* precario supplet Heitland post *amorem*. Schol. Lips., quem Heitland l. l. p. 155 antestatur: „durum est iter, quod ducit ad statum legum retinendum et ad amorem patriae ruentis, i. e. ut defendatur, ne ruat." Post „ad leges" plene distinguit Burm., scribens *amore*, post „iter" Weisius. *Honorem* pro *amorem* idem Burm. — Hos.: patriaeque (= sed p.) ruentis *amore* per med. Lib. venient." Non opus mutatione.

387 „In nullo", rell. „Non extremum votorum est evadere" erat sententia Catoni observata; exaggerat dicens *nullo* i. e. qui sperant *minime* se evasuros.

388 „Ire sat est" confidentibus duce et porro securis de futuris.

389 *Caecoque* pro *tectoque* Heins. teste Burm. (?)

390 *Durant* minus apte lemma Commenti. Ducunt i. q. trahunt, alliciunt ut in illo *αὐτὸς γὰρ ἐφέλκεται ἄνδρα σίδηρος*.

Romanumque putant. At qui sponsore salutis
 Miles eget, capiturque animae dulcedine, vadat
 Ad dominum meliore via. Dum primus arenas
 Ingrediar, primusque gradus in pulvere ponam, 395
 Me calor aetherius feriat, mihi plena veneno
 Occurrat serpens, fatoque pericula vestra
 Praetentate meo; sitiati, quicumque bibentem
 Viderit, aut umbras nemorum quicumque petentem,
 Aestuet, aut equitem peditum praecedere turmas, 400
 Deficiat, seu quo fuerit discrimine notum,
 Dux an miles eam. Serpens, sitis, ardor, arenae,
 Dulcia virtuti. Gaudet patientia duris.
 Laetius est, quotiens magno sibi constat, honestum.
 Sola potest Libye turba praestare malorum, 405
 Ut deceat fugisse viros". Sic ille cadentis
 Incendit virtute animos et amore laborum,
 Irreducemque viam deserto limite carpit,
 Et, sacrum parvo nomen clausura sepulcro
 Invasit Libye securi fata Catonis. 410

Tertia pars rerum Libye, si credere famae

393 aminae M₁, vadit B, 396, 395 *hoc ord.* AB (corr. b), 398 bibente a, 399 om. versum E, add. e, viderat B, petem M₁, 401 sl O vulgo, sub crimine u, 402 semper M₁, 404 lactus D, 405 libyae U, tuba (s. s. r m 2) M, turbam AVU, 406 calentis MAEVDG vulgo, *calentis* U, paventes v, 410 lybiae MDC, 411 par (deleta s) E, lybie M.

394 Ad Caesarem planiore via.

396 „Me feriat — occurrat.” Hoc votum definitur proximis: vult primus periculum incurrere, ut miles ante quam ipso periculum incurrat, experiatur (*praetentat*) quod instet exemplo ducis.

398 sqq. Utinam sitiati *tantum* ille, nemo sitiati nisi, qui viderit me bibentem, utinam nemo aestuet nisi qui me viderit umbras petentem, nemo concidat nisi qui me viderit equo vectum. Consequitur: tum nullus erit qui sitiati, aestuet, deficiat. Recte sic Haskins. — Burm. ingenue fatetur sibi aquam haerere, reliqui: Grotius, Farnabius, Schrevelius, Cortius tacent. Dura est omissio restrictivae particulae, unde formam imprecationis habet oratio, quae nulla est h. l.

401 *Seu* pro vulg. *si* mihi cum Schradero necessarium videtur, cf. ad VII. 567, IX. 327. Apodosis omissa, quae facile suppletur: „simile quid patiat.” Non conferendus locus X. 214 (Hask.), ad quem vide annotata. Si illa: „si quo”, rell. efficerent pro-

tasin ad superiora, *si* (pro *sin*, *seu*) requireretur; nunc contra. *Si* (*sei*) *seu* videntur aliquoties confusa.

404 „Quotiens magno sibi constat, honestum”. *Sibi* ad rem a persona translatum est, sententia: hominibus laetius est, homines magis gaudent honesto, quod sibi constat magno.

405 Sola Libye copia malorum potest efficere, ut qui eo fugiant, ignaviae crimine absolvantur. Itaque qui Pharsali fugerant, poterant virtutis laudem recuperare, tanto se exponentes periculo. *Turbam* ante Oud., Weis.

406 *Paventes* etiam in Reg. I Oud. exstat, qui recepit et sio rell. praeter Cortium. Sed obsecutus sum Heitlando l. l. Ex *cadentes* facile nascitur *calentes*. Notum est „cecidero animi”. Verg. A. III. 260, Ovid. Metam. VII 347, XI. 537. *Cadentes* est V. L. apud Stefanum.

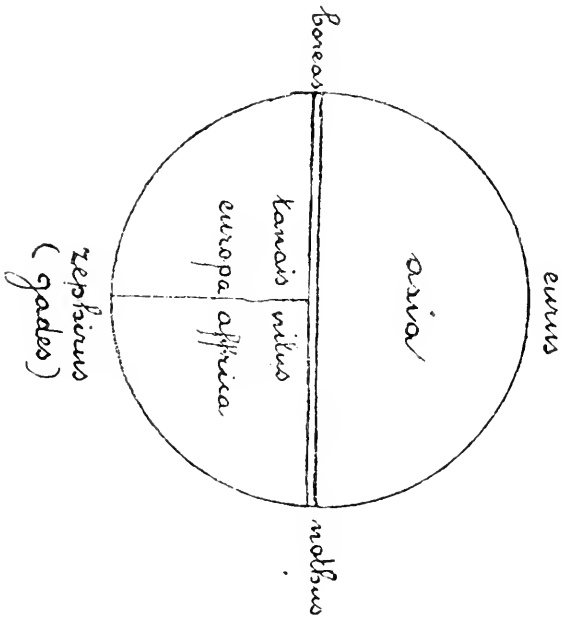
408 „Deserto limite” i. q. per desertum.

Cuncta velis, at si ventos caelumque sequaris,
 Par erit Europae. Neque enim plus littora Nili,
 Quam Scythicus Tanais primis a Gadibus absunt,
 Unde Europa fugit Libyen, et littora flexu 415
 Oceano fecere locum. Sed maior in unam
 Orbis abit Asiam. Nam cum communiter istae
 Effundant zephyrum, boreae latus illa sinistrum

412 aut si B, 413 *vulgo* pars, par ae, pars E, litore B, 414 absit a, 415 inde G, flexo R, 418—429 exstant in F^m fol. 2, cf. ad VIII. 820.

413 Recepti *par* ex ae, vulgo *pars*, quod pugnat cum sqq., quorum sententia est: par est Africa Europae. Terminus Europae est Tanais, Africae Nilus. Oppositas his terminis utraque habet Gades. Ergo si aequae Tanais et Nilus Gadibus distant, Africa

Europae aequalis est. Cum superioribus v. 413 cohaeret sic: tertia pars mundi, si famam sequeris, Africa est, at, si ad caeli regionem attendas, pares sunt Africa et Europa, Asia autem longe maior est quam altera utra. Hoc postremum ut vulgo notum

supprimitur. Si Asia longe est maxima, Africa Europae par, non potest esse tertia pars mundi. Rem clare ab oculos ponit delineatio in V, quae quoniam etiam in G F^m Berol. (Weber p. 721) invenitur, antiquae originis esse videtur. Geminae lineae in medio repraesentant coniunctos Tanain et Nilum, qui ex centro in contrarias partes fluunt, ita ut ostia sint ubi BOREAS et NOTUS scriptum est. Iam vero ab his locis usque ad columnas Herculis, ubi ZEPHYRUS scriptum est, idem spatium est. Asia dimidiam partem totius circuli explet. Ceterum in codd. forma conversa est; BOREAS est a sinistra parte.

415 Recte *unde*, non *inde* (G), nam haec: „unde—locum” (416) nihil nisi definiunt situm Gadium, et quod sequitur *sed* oppo-

nit non proxime superiora, at illa: „neque enim—absunt”, Europa et Africa sunt aequales sed Asia longe maior.

Ib. „Fugit Libyen” nempe avertendo littus; explicatur proximis. „Littora incurva (*flexu suo*) spatium effecerunt, quo reciperent Oceanum (Oceano, dativus)”. Inde a Gadibus, unde initium (*primis*), flexus incipit.

417 Europa et Africa communiter habent alterum mundi latus (occidentale), Asia sola possidet alterum (orientale), „eurum sola tenens.” Vide delineationem. *Abi* praesens videtur: valt ten deel, Mnem. XIX 31 cf. fugit (415); de *it* producto vid. ad X. 282 et ad I. 642.

418 „Effundunt zephyrum” secundum pla-

Contingens dextrumque noti, descendit in ortus,
 Eurum sola tenens. Libycae quod fertile terrae est, 420
 Vergit in occasus, sed et hoc non fontibus ullis
 Solvitur: arcteos raris aquilonibus imbris
 Accipit, et nostris reficit sua rura serenis.
 In nullas vitiatur opes; non aera neque aurum
 Excoquitur, nullo glebarum crimine pura 425
 Et penitus terra est. Tantum Maurusia genti
 Robora divitiae, quorum non noverat usum,
 Sed citri contenta comis vivebat et umbris.
 In nemus ignotum nostrae venere secures,
 Extremoque epulas mensasque petivimus orbe. 430
 At quaecumque vagam Syrtim complectitur ora
 Sub nimio proiecta die, vicina perusti
 Aetheris exurit messis et pulvere Bacchum
 Enecat et nulla putris radice tenetur.

419 descendit in Eg, discedit MAGF^mVU, ortum G, hortum F^m, 420 lybiae V₁R, terra R,

421 haec O vulgo, [et] A, nec a b, nlli. s A, 422 om. B add. b, 423 et — serenis l. Lact. Theb. VIII. 411, et s. s. in F^m, 424 neque MAB (ñ aeq); UG, nec V, aere neque auro O vulgo, 425 crimine dives VU, pura M, pyra A (u s s m. 2), cura abE, dira B, post v. 425 sequitur v. 428 E, corr. e signo transpositionis, 426 sic penitus ab (ex corr.), sic M, in E versus 426 excidit add. m 2, 427 quarum O vulgo, noverat s. s. al... verat M, moverat a, 428 acmoris (?) s. s. m 2 arvo M, (potest legi: austris) M, umbra aVG, 430 l. Aldhelmus p. 231.23 G (519 M), extre-
 masque A₁B₁E, mensasve g, petivimus (ab s. s) A, petivimus orbe V, petimus ab M₁(corr. m. 2)BCR, petemus ab Ub Aldh. (M₁Stht), 432 perustae M₁, 434 enecat M₁, tuetur u.

citum, quo siccus terrarum vapor ventus est. Cf. Sen. N. Q. II. 12. 5, V. 4.

420 Haskins ad II. 408 hunc locum interpretans: has no springs of water. *Solvitur* fere i. q. frangitur, aperitur. Intellego de fontibus proprio sensu (non de humore in universum). Terra aqua fontium finditur, compacta est si nulli sunt.

421 *Hoc* Bentl., haec vulgo; interpretantur: Africa; quid tum et?

423 „Nostris—serenis” cum apud nos serena tempestas est et venti nubes meridiem versus in Africam pepulerunt.

424 Vulgo „aere neque auro”. *Excolitur* Burm. Mihi valde arridet coni. Guyeti: „non aera neque aurum | excoquitur”, eamque recipere non dubitavi, quoniam sola sententiae satisfacit. Verg. Georg. III. 307 „vellera Tyrios incocta rubores.” Calor in fodinis poetae videtur origo metallorum. Per se intellegitur aere et auro calefieri non posse terram.

425 „Nullo glebarum crimine” i. e. nulla

putredine. Lectionis *dives* patrocinium suscipit Heitland l. I. p. 118^b allato Ov. Met. I. 137, quo probatur tantum „humus dives” dici posse, nec res conficitur. Heins. inutili coni. (Advv. p. 127): „ut crimine dives, sic penitus terra.” „Penitus terra est” i. q. penitus arena non intermixto humore, quemadmodum in glebis.

427 Vulgo *quarum*; *quorum* Bentl. Non noverat usum stirpium, foliis tantum et umbra arborum fruebatur. Oppositum „comis et umbris” ostendit in priore membro stirpes significari.

430 *Petimus ab.*” Oud. Cort. Hos., pro quo facit var. lect. *petemus*, sed exempla huius contractionis desidero. Immerito desiderata et inserta praepositio causa mutandi *petivimus* in *petimus* esse potuit. Cf. Trampe p. 12. — *Mensae* *μορῶζυλοι* ex citro, pretiosae, proprie *orbes* dictae. Cf. Petron. bell. Civ. 29 „citrea mensa.”

434 „Et nulla putris” i. q. et non putris (non) ulla radice tenetur (continetur). Negatio tam ad *putris* quam ad *tenetur* pertinet.

Temperies vitalis abest, et nulla sub illa 435
 Cura Iovis terra est; natura deside torpet
 Orbis, et inmotis annum non sentit arenis.
 Hoc tam segne solum raras tamen exerit herbas,
 Quas Nasamon gens dura legit, qui proxima ponto
 Nudus rura tenet; quem mundi barbara damnis 440
 Syrtis alit. Nam littoreis populator arenis
 Inminet et nulla portus tangente carina
 Novit opes. Sic cum toto commercia mundo
 Naufragiis Nasamones habent. Hac ire Catonem
 Dura iubet virtus. Illic secura iuventus 445
 Ventorum nullasque timens tellure procellas
 Aequoreos est passa metus. Nam littore sicco,
 Quam pelago, Syrtis violentius excipit austrum,
 Et terrae magis ille nocet. Non montibus illum
 Adversis frangit Libye, scopulisque repulsum 450
 Dissipat et liquidas se turbine solvit in auras,
 Nec ruit in silvas, annosaque robora torquens

438 exherit M, 440 rara A (u s. s. m 2) B, damno c, 443 commertia A, 444 nasamonis V₁, ac ire A (h add. m. 2), 445—456 *adsunt in F^m*, cf. ad VIII. 820, 446 timens sentire VR (s. s. tellure) g, 448 accipit ABEVF^m (s. s.), 449 terris V₁, nocens MEVUABR nocet GF^m, montibus ortum MAVUBeg, illum GF^m, illum austrum glossa in B, 450 libye M, 451 liquido V, se OERF^mD.

435 „Et nulla”, rell. Iunge „et nulla terra sub illa (temperie) est Iovis cura”. *Cura* est obiectum curae, ut erotici puellam amatam „curam suam” dicunt. Sciens longam Burmanni disputationem praetereo.

437 *Inmotis* nempe per aratrum aut rastrum. Secus Hask. — *Annum* progressum anni, i. e. anni tempestates.

438 „Raras tamen exerit.” *Tamen* opponit *raras* et *exerit*: quamvis raras tamen exerit”, quod elegantius est quam eius vim ad *segne* referre. Verg. Ecl. I. 28 „sera tamen respexit.” Prop. III. 15. 35 „sera tamen pietas natis”, Catull. LXIV. 103 „non ingrata tamen frustra munuscula divis | promittens.” Hertzberg ad Propertium vol. III. p. 336 plura. Apud Plautum *tamen* sic usurpatum postponitur saepe ut Capt. 404 „gessisse morem in tantis aerumnis tamen.” Poen. 1084. Cicero pro Tullio 43 fin.. Seyffert Plaut. Stud. p. 14, Luc. I. 378 „coniugis invita peragens tamen omnia dextra.”

443 „Commercias—naufragii” mavult Heins. quam *naufragiis*. De Nasamm. cf. Sil. It. I, 408, III 320 sq.

449 *Nocens* plerique libri, quod ut retine-

atur vide quanto molimine opus sit; Oud. enim: „et terrae magis ille (Auster) *nocens*, non mentibus *ictum* | adversis frangit *Libyes*.” *Nocet* receperunt Burm., Hos. Similiter atque in *nocet* fragmentum Monasteriense et Gemblacensem secutus sum in fine versus; nam *ortum*, quod reliqui habent, plane otiosum, cum „montibus adversis” enim *ortum* non posse iungi quisque videt. Probabile est *ortum* ex interpretatione natum esse. In F^m glossa ad „montibus”: „et non sunt” (leg.: „quia n. s.”)

450 Negatio continuatur: „scopulisque” i. q. „nec scopulis” more Lucani. Idem fit 451 „et liquidas” = nec liquidas, 452 „annosaque” = nec annosa. Burm. (451): „*at liquidas se turbine solvit in auras*” sc. auster. Sententia vulgatae *liquidas e* creditur esse: „Libye non frangit austrum in liquidas auras, quod is nullo monte repercutitur et turbinem non efficit.” Sed mire terra dicitur turbinem facere, porro *e* vitiosum, non *ex turbine*, sed „per turbinem” aut rectius etiam *turbine* solvit. Itaque *se* a Grotio eiectum restitui. Mutatur subiectum (solvit se auster), ut saepe.

Lassatur; patet omne solum, liberque meatu

Aeoliam rabiem totis exercet arenis.

Et non imbriferam contorto pulvere nubem

455

In flexum violentus agit: pars plurima terrae

Tollitur, et numquam resoluta vertice pendet.

Regna videt pauper Nasamon errantia vento

Discussasque domos, volitantia culmina raptae

Detecto Garamante casae. Non altius ignis

460

Rapta vehit, quantumque licet consurgere fumo

Et violare diem, tantum tenet aera pulvis.

Tunc quoque Romanum solito violentior agmen

Adgreditur, nullusque potest consistere miles

Instabilis raptis etiam, quas calcat, arenis.

465

Concuteret terras orbemque a sede moveret,

Si solida Libye compage et pondere duro

Clauderet exesis austrum scopulosa cavernis;

Sed quia mobilibus facilis turbatur arenis,

454 rabiem M, harenis MAEBFmgVU, habenis G, 455 umbriferam M₁, puertice R i. e. pro vertice), 456 flexus AB, inflexum U, 457 pendit A (m 2 corr: e) B₁, 459 domus B, vulgo: volitantque a culmine, volitant[que] ABE, 460 ignes A₁, post 460 *dimidia pag. vacat* A₁, 461 licet M, summo D, 462 tantus M₁b (U Stht), tantum ABEVU, 463 violentior A (corr. m. 2), violentior EBD₁ *rell. praeter* G (violentius), 464 nulles[que] A (corr. m 2), nullusque BEM (- lisq. Stht) v, nullisque VUR, consurgere u, 466 terrasque A, 468 scopulosque R, 469 sed quod V.

454 „*Motis exercet arenis*” Heins. cf. 469. Quamvis *harena* et *habena* saepissime permutentur, non est cur h. l. a codicibus (praeter G) recedamus scribendo cum Oud. Cort. Hos. *habenis* (coll. II, 500), non tam impetus quam spatium, quo furit, erat significandum, praecedit „*patet omne solum.*”

456, sq. „*In flexum agere*” i. q. in gyrum dare sive rotare, unde *inflexum* (ὄφ' εἶν) damnandum, nec praefendum „*in flexus*” ex AB (μ^b). — „*At non*” Burm., nescio cur.

457 *Numquam* cum *resoluta* iung. Apud Lucanum fides sit rei. Fortasse de „*fata morgana*” aliquid audiverat.

458, sq. Garamantes interiora habitant, Nasamones littus; itaque si quid ab austro Garamantibus aufertur pervenit ad Nasamones, septentrionales. Videt pauper Nasamon regna subline vento sublata „*discussasque domos*” i. e. fragmina domuum, quod exponitur sequentibus: „*volitantia culmina* raptae detecto Garamante casae” i. e. tecta (culmina) casae (Garamantidis) abreptae, dum Garamas lecto privatus est (*detecto* novum et ioculari), (videt) *voli-*

tantia. Vulgo: *volitantque a culmine*. Indicum in ABE *que* omitterentibus secutus pro *volitant a* dedi *volitantia* et *culmina* (Mnem. XIX. 37). „*A culmine rapta casa*” perversum; possum „*culmen a casa raptum*” cogitare, non casam a culmine. Nihil prodest Bentl. *ruptae* legens. *Que* post *volitan'* om. Guyet.

461 *Libet* Hos. refutatus ab Heitlando l.l.

462 In M scriptum erat *tantus*, tunc supra u linea posita et punctum sub s. *Tantum* defendit Damstc̄ contra Hos. *tantus*; non agitur de copia pulveris sed de altitudine; „*tantum aera*” i. q. t. spatium aeris. *Tenet* = obtinet. Hic quoque μ^b (ABE) rectius quam M, ut 455. Hor. Ep. I. 1. 28 „*Non possis oculo quantum contendere Lynceus*” (tantum spatium conficere, *cont.* est intr.).

463 *Clauderet* = includeret, paene omnia simplicia pro compositis usurpantur, si metrum cogit.

469 Africa comparatur cum luctatore, qui de vestigio pellitur, quoniam perturbatur (*turbatur*).

Nusquam luctando stabilis manet, imaque tellus 470
 Stat, quia summa fugit. Galeas et scuta virorum
 Pilaque contorsit violento spiritus actu,
 Intentusque tulit magni per inania caeli.
 Illud in extrema forsane longeque remota
 Prodigium tellure fuit, delapsaque caelo 475
 Arma timent gentes, hominumque erepta lacertis
 A superis demissa putant. Sic illa profecto
 Sacrificio cecidere Numae, quae lecta iuventus
 Patricia cervice movet: spoliaverat auster
 Aut boreas populos ancilia nostra ferentis. 480
 Sic orbem torquente noto Romana iuventus
 Procubuit, metuensque rapi constrinxit amictus
 Inseruitque manus terrae; nec pondere solo,
 Sed nisu iacuit, vix sic immobilis austro,
 3: Qui super ingentis cumulos involvit arenae, 485
 3: Atque operit tellure viros. Vix tollere miles
 3: Membra valet, multo congestu pulveris haerens.

470 numquam V, 477 dimassa E₁, dimissa G (dem. g), 478 que A (qua corr. m. 2), quae a, qua B₁, lecta add. m. 2 A, 479—481 om. B, add. b, spoliaverit A (corr. m. 2), 480 ferentes M, 482 timuitque MA (metuens a) EBVU (timens u) g, metuensque G, metuitque g, constringit BE, 484 [austro] M, in marg. cum 485—487, ubi vide, ordo in A 484, 488, 485, 486, 487, appositis signis corr.; var. lect. in E: 484, [485—487], 488, 489; v. 486—490 in ras. m. 2 idem, 485—487 in marg. suppl. manu crassiore et maioribus litteris quam secundae; a qua valde diversa, tamen coeva est, ut apparet ex var. lect. ad 485, M, 485 ad ingentes (m. 3 scriptum vid. supra) m. 2 adscripsit i. viros, tumulos BE, arenae (sine h) M, 486—490 in ras. E, sub 490 latet a 1 m. 489, 487 membra curat G (trahit g), haere (absvisa rell.) M, (pulvis h... s U, corr. u Sht.)

470 Quia summa terra, quae excipit austrum, cedit, ima non convellitur.

474 *Externa* edd. ante Oud., Cort. Weis. sine auctore locuplete.

478 „*Laeta iuventus*” Cortius coll. I. 603 „*Salius laeto portans ancilia collo.*” *Movet* vocabulum in hac re proprium.

481 *Orbem* definita significatione, ut supra VII. 223 „*Libyco dux primus in orbe*” infra 547, neque enim „*orbem torquere*” ex Graeca consuetudine explicandum.

482 Asyndeti „*constrinxit amictus*” nulla ratio est, quare verum puto *metuens* (G) pro vulg. *timuit*. *Metuens* in *timens* depravatam et deinde metri causa correctam in *timuit*. De confusis verbo finito et partic. cf. 449.

485—487 Exemplar, unde M descriptus,

carebat his versibus, nam in marg. in suo ex. adscriptos librarius in textu addidisset. In AE suppleti sunt e libro, qui habebat eos in margine adscriptos; A posuit eos in textu, sed alieno loco (post 488), E quoque, ut apparet e rasura verss. 486—490, sub qua latet ordo a vulgari diversus. B descriptus ex A omisit 488 post 484, ubi eum inveniebat, animadvertens ibi alienum esse, alio loco inserere oblitus. Archetypum igitur familiae μ apparet his versibus caruisse, et aliunde suppletos esse codd. μ . Pleniores i. e. deteriores libri hos versus, ne quid desideraretur, addiderunt, ut ex poetae exemplari oriundos, sed archetypon μ iuro omisit. Iis optime caremus: sic a sepultis arena transitur ad *stantes*.

485 De re cf. Trillerus ap. Cort. ad 486.

487 „*Multi congestu pulveris*” Bentl. In U latere suspicatur Usenerus: „pulvis ha-

Adligat et stantis adfusae magnus arenae
Agger, et inmoti terra surgente tenentur.

3: Saxa tulit penitus discussis proruta muris, 490

3: Effuditque procul, miranda sorte malorum:

3: Qui nullas videre domos, videre ruinas.

Iamque iter omne latet: nec sunt discrimina terrae
[Ulla, nisi aetheriae medio velut aequore flammae.]

Sideribus novere vias: nec sidera tota 495

Ostendit Libycae finitor circulus orae,

Multaque devexo terrarum margine celat.

Utque calor solvit, quem torserat aera ventus,

Incensusque dies, manant sudoribus artus,

488 stantes A, om. B, add. b, 489 immota U₁, 490 decussis G, 491 miseranda MU, 494 in marg. m. 3 M, in VU post adscriptus, om. R, aetheriae VU, velud M, 495 movere a, viam AGR, tota MA(nota a)BGU, toto V₁E₁, 496 circulos M₁, 497 intra versus V, 498 quae E₁, 499 om. M qui in marg. habet versus: exarsitque

u

dies iam mundi spissior ignis, (= 499a + 604b) et deinceps eadem ant. manu versus: iā plaga — (605) et a medio — (606), et 499 sic scriptum: in nothom omnis abit manant sudoribus artus. In ABEF eadem, sed in textu omnia: 498, 499a + 604b, 605, 606, 499, 500, ex his in A signo quodam notati secutus, quintus et sextus. quo carent 605, 606. — incensusque dies aVUGR, in nothom omnis abit (pro: inc. dies) m²A²B²E² Vat² Hosii, exarsitque dies m¹A¹B¹E¹ Vat¹. Hosii. (Per ² significo repetitos versus).

bundans". De „adligare" cf. ad 527, noli credere dativum omissum esse; i. q. constringere, vincere.

490—492 Adscribam quae Bentl. notavit: Hic versus (490) et duo sequentes videntur spurii esse: certe nullo modo huc pertinent. *Saxa tulit?* quis tulit? *Auster, Notus, ventus, spiritus?* Atqui tot alia interveniunt, ut istud nomen exprimendum hic fuerit, non subaudiendum „Saxa discussis muris proruta." Qui muri? cum nihil hic esset praeter casas et mapalia culmo congesto [?], quae iam pridem ventus discusserat v. 459, sq. Postremo de *arena* hic agitur, non de *saxis* et hoc tristico sublato cetera longe aptius coniunguntur: „alligat et stantes effusae magnus *arenae* | agger; et inmoti terra surgente tenentur. Iamque iter omne latet". *arena* scilicet contactum et confusum. Haec Bentl., quibus non habeo quod addam. Vides Benteium non praefracte hos versus spurios dicere sed certe *non huius loci*. In hoc assentior. Sunt, ut opinor, Lucani sed ab eo sepositi, substitutis v. 458, sqq. „regna videt", rell. Sed primitivus editor male sedulus eos in vitam revocatos in margine sive intercolumnio adscripsit alieno loco, quo factum, ut in parte Mss. in textum recepti sint. — Ceterum attendas etiam quam ἀπρόδοξως v. 492 *ruinae* inserantur.

494 Versus male assutus, nec potest me iudice (re iterum considerata) vel festinantis poetae esse. Vocabula *aetheriae flammae*, quas, cum in mari conspiciantur, crederes flammulas in summo malo a Castoribus ostentas esse, nihil aliud designare possunt nisi stellas, quoniam in continente viam monstrant. Ineptum est: non sunt discrimina *terrae* nisi *aetheriae flammae*. „Aetheriae flammae" sine dubio non sunt inventum librarii, sed poetae potius; si verbum illud in margine notavit „memorandum", ut postea adderet aliquid de hac re, inde ab editore versus imperite proculus est; eiusdem naturae est IX. 254.

495 Nota placuit Weisio. „Sidera nota" sunt constellationes hemisphaerii septentrionalis, illis nota (recte Hask.: the stars they know). *Tota* verum esse ostendit versus sequens (*finitor*), quo *tota* explicatur. Vel sic tamen eadem sidera indicantur: „nec horizon Libyae ostendit sidera tota (vulgo nota)." *Ursa* aliaque sidera, quae nobis viam monstrant, ab iis non plane aspiciuntur. *Deverus* est ornans epitheton; non est: „quia devexus est margo celat", contra verum est, quo devexior eo minus celat. Ad *que* = sed cf. infra 730.

499 Versus hic in μ bis scriptus (m¹ m²)

Arent ora siti, conspecta est parva maligna 500
 Unda procul vena, quam vix e pulvere miles
 Corripiens patulum galeae confudit in orbem,
 Porrexitque duci. Squalebant pulvere fauces
 Cunctorum, minimumque tenens dux ipse liquoris
 Invidiosus erat. „Mene, inquit, degener, unum 505
 Miles in hac turba vacuum virtute putasti?
 Usque adeo mollis primisque caloribus impar
 Sum visus? Quanto poena tu dignior ista es,
 Qui populo sitiente bibas!” Sic concitus ira
 Excussit galeam, suffecitque omnibus unda. 510
 Ventum erat ad templum, Libycis quod gentibus unum
 Inculti Garamantes habent. Stat sortiger illis

502 confundit ABE, sustulit et galeae conversum infudit F(Hos.) Rg, 504 nimiumque M(minimumque m)V, 505 deneger U, 507 motis eras prim. (s. s. m. 2 mollis)M, 508 ista [es] MABGE, 509 concitus — unda (510) l. Lact. Theb. III. 663, 512 certior illic V, sortiger MRg, corniger (m. rec.) mABGEvU, illis M, illic VUmABE.

interceptus est versibus duobus et dimidio ab hoc loco alienis; post 499^a enim sequuntur 604^b 605, 606, qui abstulerunt alteram partem versus 499; deinde post emblema illud alienum sequitur altera dimidia pars versus 499 *manant sudoribus artus*, isque versus suppletus ibi ab initio, de quo mox. Nulla cohaerentia cum sit inter 499 et 605, apparet casum dominatum esse, non consilium; transiit per errorem is qui archetypum scripsit ad 604, omitens 500—603, i. e. 104 versus = 4 folia vel 8 paginas (4 × 26 vel 8 × 13 versus). Porro, ut v. 485, efficitur ex supra dictis M esse descriptum ex libro non interpolato; μ^b (ABE) contra supplementa invenit et textui inseruit.

Ib. Prioris hemistichii tres sunt formae: *incensusque dies, exarsitque dies, in notho omnis abii*; postrema (posita post 606 insitium) ficta est ante perturbationem ordinis; pertinet enim ad 498 sic scriptum: „utque calor solvit quem torserat aera, ventus”, sequebatur „in notho omnis abii.” „Ventus omnis abiit in notum” per se recte dictum, ab hoc tamen loco alienum, quoniam sic *calor* pro vento s. turbine dicitur aera torsisse. Ex duabus reliquis „incensusque dies” auctoritate praestat.

502 Proficiscendum est a forma versus recepta; altera (vid. V. L.) non mala ceteroquin, ne in V quidem exstat. Sed merito Burm. dubitat an damnandum sit *undam*

corripere et tamen „corripiens orbem” iungere non licet; tum *e* quoque molestum est. Bentl., „cum pulvere.” Multo efficacius Burm. *conspiciens*. „E pulvere” non videtur sollicitandum, constructio *κατὰ οὐραὶν* „e pulvere (haustam) confudit”.

508, sq. Haec non habent probabilem sententiam, neque enim de *poena* sermo fuerat, neque liberat miles. Tentaveram, usitatissima Romanis poetis complicatione, „*quanta* poena tu, dignior *iste est*, qui populo sitiente *bibat*.” Tu meruisti poenam, sed dignior ea sim, si populo sitiente bibam. (Quo maius scelus est, cui obnoxium Catonem cogitaverat, eo maior invidia, quam ei conciverat). Perspicuitate vincit Damsté Mnem. XIX p. 381, sq. „quanto poena tu dignior *isto es*, | qui populo sitiente *bibat*.” Num tamen offensio imprudentis sed benevoli militis gravior erat quam delictum foret Catonis? — Secunda persona *es, bibas* a librariis inducta est propter praecedens *tu*, hoc quidem constat.

510 „Suffecit omnibus unda” breviter: unda illa quae aderat, definita (het water). Non: satis aquae habuerunt, quasi affatim bibissent omnes. Hariolatur Burm.

512 *Certior* Heins. Bentl., cui lectio *sortiger* ignota erat. *Corniger* ferri non potest propter v. 514. *Certior* correctio est pro inepto h. l. *corniger*; comparativi nulla ratio est. *Illis* recepit Hos.

Iuppiter, ut memorant, sed non aut fulmina vibrans,
 Aut similis nostro, sed tortis cornibus Ammon.
 Non illic Libycae posuerunt ditia gentes 515
 Templa, nec eois splendent donaria gemmis.
 Quamvis Aethiopum populis Arabumque beatis
 Gentibus atque Indis unus sit Iuppiter Ammon,
 Pauper adhuc deus est, nullis violata per aevom
 Divitiis delubra tenens, morumque priorum 520
 Numen Romano templum defendit ab auro.
 Esse locis Superos, testatur silva, per omnem
 Sola virens Libyen. Nam quidquid pulvere sicco
 Separat ardentem tepida Berenicida Lepti,
 Ignorat frondes: solus nemus abstulit Ammon. 525
 Silvarum fons causa loco, qui putria terrae
 Adligat, et domitas unda conectit arenas.
 Sic quoque nil obstat Phoebos, cum cardine summo
 Stat librata dies, truncum vix protegit arbor,
 Tam brevis in medium radiis compellitur umbra. 530
 Depresum est, hunc esse locum, qua circulus alti
 Solstitii medium signorum percutit orbem.
 Non obliqua meant, nec Tauro Scorpius exit

513 ut fulmina A(a s. s. m. 2), 515 non — templa (516) l. Prisc. 249.1 H., 538.5 H, libiae R, 516 eosi R, altaria agR (s. s. donaria), 518 adque M, 520 di. vitii M, 522 loci g, 523 pulvere saxo B, 524 tepida (a ex o corr.) M, berenicida (a ex corr.) M, leptum AB, lepto E, 525 solus — loco (526) l. Lact. Theb. VIII. 201, 526 frons B, 527 domitus (s. s. a) M, conectit VU, 528 hic quoque MaVUGR, hic A, sic B, car. dine M, 529 stant U, 530 complectitur R, 531 polum aVR, quo V, 532 circuit U, percutit. M, 533 obliqua (s. s. qua) M, scorpius ma b.

513 „Sed non *et — ac* similis nostro” Schrad. Vulgatam ferri posse puto; alterum aut fere i. q. aut certe.

520 Priscae frugalitatis numen arcet a templo aurum, quod religioni cultorum noxium. Sic Persius II. 59—69 imprecatur auro, quod in templis aera pepulit: „o curvae in terram animae et caelestium inanes”. Prop. V (IV) 1.5 „fictilibus credere deis haec aurea templa”.

524 *Berenicis* est regio contermina Berenicae urbi (supra ad 368). *Arentem* Heins.

525 *Extulit* Grotius. *Abstulit* quasi praedam aut praemium.

527 *Adligat* Sen. Epist. VI. 3(55)3: „longior tranquillitas solvit (littus), cum arenis, quae humore adligantur, succus abcessit”.

Terrae h. l. dativus est: „qui humida arenae admiscet”.

529 „Stat librata dies”. Dies (sol) summo puncto meridiani (cardine) Ammonii meridie stans librari sive in aequilibrio esse dicitur, metonymia sumpta de bilance in neutram partem prena. „Truncum v. p. a.” sol ita imminet, ut vix stirps ipsa sit in umbra. Res exaggerata, cogita tamen palmas proceris stirpibus et corona tantum foliorum.

531 „Circulus alti solstitii” i. q. tropicus septentrionalis. Is eo loco *percutit* (tangit) eclipticam sive zodiacum: „medium signorum orbem”, medium nempe inter duo aequinoctia.

533 sqq. „Lucanus solum voluit significare, nullum signum rectius oriri vel obli-

Rectior, aut Aries donat sua tempora Librae,
Aut Astraea iubet lentos descendere Pisces. 535

Par Geminis Chiron, et idem quod Carcinos ardens
Humidus Aegoceros, nec plus Leo tollitur Urna.

At tibi, quaecumque es Libyco gens igne dirempta,
In noton umbra cadit, quae nobis exit in arcton,
Et segnis cynosura subit, tu sicca profundo 540

Mergi plaustra putas, nullumque in vertice summo
Sidus habes immune mari; procul axis uterque est,
Et fuga signorum medio rapit omnia caelo.

Stabant ante fores populi, quos miserat Eos,
Cornigerique Iovis monitu nova fata petebant, 545

Sed Latio cessere duci, comitesque Catonem
Orant, exploret Libycum memorata per orbem
Numina, de fama tam longi iudicet aevi.

534 equat s. s. V, 535 astrae (a add. m. 2) M, descende (re s. s.) M, 536 l. Prisc. II. 220.25 H, carchinus ABEVU, arens A; (ardens a)BE, scorpius add. in fine Prisc. ex

interpr., 537 egoceros (r rec. m) M, aegroceros U, 538 direpta A (m. 2), 539 ad arcton ABE, 540 te AGD, signis var. lect. Schol., 541 summo MaVU, semper ABGD, 542 maris a, mari OR, 544 eous ME, cous U, oeos V, eus a, aeos G, 545 signa U, patebant Laur. saec XI Hos., Et, 548 defamata A₁, iudicat c, iudice U₁.

quius suo opposito, quamvis quaedam ibi recte orientur, quaedam oblique." Palmerius p. 923 Oud. Opposita sunt Taurus et Scorpheus, Aries et Libra, Virgo (Astraea) et Pisces, Gemini et Sagittarius (Chiron), Cancer Capricorno (Aegoceros), Leo et Aquarius (Urna). Mihi tamen obscurum est cur hic motus signorum sit potissimum Ammonitis. De corruptela utique sermo esse non potest. Zodiacus obliquus meat omnibus, nisi forte posset quis solis cursum sequi, semper in ecliptica collocatus. — „Rectior exire" oppositum verbis „obliqua meare" i. q. magis ad perpendiculum surgere.

534 „Donat sua tempora Librae", „sua tempora" i. e. suam distributionem horarum, nempe inter diem et noctem. Sic fere Haskins. Variatur versu proximo; nulla invidia est inter opposita Astraeam et Pisces, cuique suum permittitur.

538 „Libyco-dirempta" a nobis separata ardoribus caeli Africi. Exit, spargitur s. cadit, satis insolenter, sed variandi causa. Ceterum cf. III. 248.

540 Segnis dicitur Cynosura quia prope polum collocata, exiguum circulum conficit, cf. supra ad 5. Subit i. q. occidit, omisso

acc. *finitorem*. Nempe quo propius aequatorem itur, eo magis descendunt sidera septentrionalia, quae apud nos numquam Oceano merguntur. Te in Ashb., Gembl., Dav. contra quam Burm. putat (scribens *te-subit*) ferri tantum potest, si *fugit* legitur: te fugit aliquamdiu Cynosura (nos numquam). Et—*fugit* Cort., neutrum opus.

Ib. *Sicca* i. q. numquam mersa Oceano. *Mergi*, occidere, nobis ursa numquam mergitur.

541 „Vertice summo" = fastigio (polo). Semper Oud., Burm. Hos. Nihil est in lectione codicum cur tam insolentem iunctionem *nullum semper* pro „nullum umquam" probemus. *Mari* abl. post *immune* cf. II. 247, VIII. 704.

542 „Axis uterque" i. q. axis finis uterque, polus septentr. et merid.

543 *Omnia* sc. signa. Signa zodiaci tibi medio caelo, aequae utrinque a polis distant.

546 *Cessere*, *πρὸς ἀντίαν*, ut Graeci, dabant. „Nova fata" novos casus. „Numquam audita." Hask. Consuluerant saepius oraculum. „*Monitus*, nova fata" Benth. Sed monstrante deo nova pericula adibant.

Maximus hortator scrutandi voce deorum
 Eventus Labienus erat. „Sors obtulit, inquit, 550
 Et fortuna viae tam magni numinis ora
 Consiliumque dei; tanto duce possumus uti
 Per Syrtis, bellique datos cognoscere casus.
 Nam cui crediderim Superos arcana daturus,
 Dicturosque magis quam sancto vera Catoni? 555
 Certe vita tibi semper directa supernas
 Ad leges sequerisque deum. Datur ecce loquendi
 Cum Iove libertas; inquire in fata nefandi
 Caesaris, et patriae venturos excute mores:
 Iure suo populis uti legumque licebit, 560
 An bellum civile perit? Tua pectora sacra
 Voce reple; durae saltim virtutis amator,
 Quaere: „quid est virtus?” et posce exemplar honesti”.
 Ille, deo plenus, tacita quem mente gerebat,
 Effudit dignas adytis e pectore voces: 565
 „Quid quaeri, Labiene, iubes? an liber in armis
 Occubuisse velim potius, quam regna videre?
 An sit vita nihil sed longa, an differat aetas?

549 maxumus (i s. s.) M, hortatur M₁, ortatu E, hortato (r m. 2) A, hortatos B, 550 fors G (sors g), 551 et tam R, 553 belli.sq; sed deleta s M, bellis V, bellique ABEVU. 556 directa M (secreta Stht.), directa ABE, secreta U, 557 superisque A (corr. marg.) B₁, 558 inquire — Caesaris (559) l. Eutyches V. 482.4 K, inquirere fata VgR, facta var. lect. ap Eut., infandi c, 562 replent A (corr. m. 2) B₁E₁, semper MU, saltim ABVGc, 564 ille deo plenus l. Beda vita Willebrordi II. 1.

553 *Bellis* ex incerto M (fuitne *belli usque*?) et ex V Hos. Idem Oud. *bellis*, dativum putans, quod merito Burm. tolerabilius dicit quam *bellique ratos*, Ouden-dorpio et Bentl. probatum. *Ratos* tamen aut ineptum aut otiosum est. *Belli casus* nemo sollicitaret sine auctoritate (contro-versa) codicum.

556 Difficile dictu est utrum facilius *derecta* ex *secreta*, an *secreta* ex *derecta* existeret possit. Vetus orthographia est *derectus*, quod saepius confunditur cum *decretus*. „Derigere ad normam aliquam” tam usitatum quam „*secernere* ad normam” insolens. Hos. *secreta* ex U. Rasura in M ambigua est; potest latero „*derecta*.”

560 „Iure suo” iure naturae, ut sui iuris sint, „iure legum” iure scripto, concesso. *Populis* i. q. multitudini ut saepe. „Legum iura” VIII. 75 corruptum est. „Legitimum ius” saepius Cicero.

561 *Perit* frustra fuit? num iure uti non licebit? cf. opposita v. 560. Interrogatio est duplex directa.

562 Recipi *saltim* (-tem) cum Oud. Hos. pro vulg. *semper*. „Tu certe, philosophus, duri saltem servitii hunc fructum cape, ut deus te doceat.” *Saltim*, quod ad totum membrum „*durae-amator*” pertinet, positum est post primum, emphaticum, vocabulum.

563 „Quaere quid et virtus” Heins. ut indicativum expelleret, sed non opus; interrogatio est directa, ut paulo ante v. 560, sq. Similia ad I. 126. Cf. etiam Dräger Hist. Synt. I. p. 334 (§ 155), Landgraf ad Reisigs Vorl. III. p. 495 sq. Non alia ratio est indicativi post *viden ut*, *adspice ut*, ubi per alacritatem loquendi oratio post *viden* abruptitur et exclamatio potius quam interrogatio sequitur.

568 Canterus: „*nec* longa, an d. a.” (i. e. ne

An noceat vis nulla bono? fortunaque perdat
 Opposita virtute minas? laudandaque velle 570
 Sit satis, et numquam successu crescat honestum?
 Scimus, et haec nobis non altius inseret Ammon.
 Haeremus cuncti Superis, temploque tacente
 Nil agimus nisi sponte dei; nec vocibus ullis
 Numen eget, dixitque semel nascentibus auctor 575
 Quidquid scire licet, sterilis nec legit arenas,
 Ut caneret paucis, mersitque hoc pulvere verum,
 Estque dei sedes, nisi terra et pontus et aether,

569 ulla O vulgo, bonum G. 570 laudanque (da s. s.) M, 571 subcessu C, 572 hoc MAEBUR, haec VG, 574 facimus AUCG, 575 dixique (t s. s.) M, aequor V₁, 576 scire M, ne elegit Vac, neglegit A (in marg. ele) BR, neglexit E, nec legit UM, 578 estne B₁, quaeque U (est s. s.), nisi OC, &er M (om. et), aer O vulgo.

longa quidem), Heins. „se longa an d. a.” (Advv. p. 187, id Burm. interpretatur: se extendat, Heins. ipse nihil), Grotius: „longae differat aetas” (longae vitae aetas differt, non bonitas), Madvigius Advv. Crit. II. 133: „an sit vita brevis, nil, longane, differat, aetas” i. e. „an nihil differat vita brevis sit longane aetas”, in quo illud aetas otiosum et moleste post reliqua trahitur. Hos. „si longa an” cum Oud. Alia apud Burm. minus probabilia sunt. Divinare possumus, quae sententia lateat: nempe num longitudo temporis ad beatam vitam quidquam conferat. Chrysippus (ap Plut. adv. Stoic. p. 1061) ἀγαθὸν ὁ χρόνος οὐκ αὐξέει προσγερόμενος, Sen. Epist. X. 2. 27 (78) „scit tempore honesta non crescere”, Ep. XV. 1. 2 (93) „longa est vita, quae plena est.” Ergo nil differt aetas ad dignitatem (pretium) vitae, cf. Grotius ad h. l. Verum puto „an sit vita nihil nec longa, an differat aetas.” Est dilemma: „nihil est vita ne longa quidem”, contrarium, „differt aetas” (discrimen facit vitae longitudo). „Differt” subinde ad refert significatione accedit (‘t maakt een verschil). Gaudeo consensu cum Woltjero meo Serta Rom.² p. 214: qui „vel longa.” eadem sententia, ceterum cf Cic. Fin. III. 45, ubi Cato: „Stoicis non videtur optabilior nec magis expetenda beata vita, si sit longa, quam si brevis.” Alia tentamina: Guyet: „sed letum differat aetas.” Wordsworth Academy (1888) N 823, p. 101: „nihil, det longa a. d. a.” Commentator ad 568 refert ad palingenesiam. Denique ad 576 Comm. sic περιφράζει: „nihil esse quod vivimus, nihil interesse, quam diu vivamus.”

569 Nulla pro ulla dedi cum Adv. l. 1. Proponuntur placita Stoicorum, in his: „vis nulla nocet bono”, de quibus, ut certis et

pervagatis, quaerere supervacaneum sit. Quaestiunculis singulis continentur dogmata, de quibus Ammonis sententia frustra quaeratur: fortuna perdit minas, velle satis est, non crescit honestum.

572 Post enumerationem placitorum non aptum est hoc, quamvis in optimis lectum. Hoc referri tantum potest ad postremum: „successu crescat honestum”, quod in praesenti statu rerum non gravius reliquis nec magis opportunum. Hoc Burm., Hos.

573 „Templo tacente” i. q. vel t. t., etiamsi taceat. Sponte (574) iussu, actu deorum, ut V. 136: „sponte deorum Cirrha tacet” al.

575 „Dixitque” rell. Auctor generis humani (δημιουργός) praefluivit quae scire nobis, hominibus negatum sit. Futura caeca nocte premit deus. Quid sit futurum abscondidit deus. Talis sententia aptior videtur, quam referre sententiam ad mortem tantum (Weise coll. 584) aut „dixitque” explicare cum Hask. „by means of the conscience”.

576 „Sterilisne elegit” Oud. Burm. per interrogationem, quo coguntur v. 578 contra libros estne (interrogative) scribere. Diserta affirmatio magis convenit cum auctoritate Catonis. Sine causa haeret in significatione Hask., verbum simplex quodvis, si metrum postulat, pro composito ponitur.

577 Hoc iung. cum pulvere. Paucis sic deus aequus esset.

578 Ubi Weis. pro nisi ex Argentinensi, edd. Petri Aeolici et deterioribus; correctio esse videtur nata e lect.: „quaeque dei sedes”, quae non patiebatur nisi. Teneatur negationem nec v. 576 continuari: non est dei sedes nisi universum”, hoc enim terra et

Et caelum et virtus. Superos quid quaerimus ultra?
 Iuppiter est, quodcumque vides, quocumque moveris. 580
 Sortilegis egeant dubii semperque futuris
 Casibus ancipites, me non oracula certum,
 Sed mors certa facit. Pavido fortique cadendum est:
 Hoc satis est dixisse Iovem". Sic ille profatus
 Servataque fide templi discedit ab aris, 585
 Non exploratum populis Ammonia relinquens.
 Ipse manu sua pila gerit, praecedit anhelii
 Militis ora pedes, monstrat tolerare vapores,
 Non iubet, et nulla vehitur cervice supinus,
 Carpenoque sedens. Somni parcissimus ipse est, 590
 Ultimus haustor aquae. Cum tandem fonte reperto
 Indiga cogatur latices potare iuventus,
 Stat, dum lixa bibat. Si veris magna paratur

580 l. Serv. Buc. III. 60, id. et schol. Bern. ad Georg. IV. 221, quodcumque vides

MAG, q̄ q̄ a (gl. ad quocumque), quocumque vides VU, quodcumque mov. Serv. MCABE, quocumque mov. mUV₁, moveri G, 583 cavendum b (M₁ Stht) E₁, 588 vapores VR (U Stht. errore), *rell.* labores, 590 somni a parc. M, 591 f.onte M, 592 cogatur O (n ante g *erusa*) AC, latices mAB₁VUG, spoliare a, portare G, *potare* EM, certare M (Stht) R, 593 stat — bibat l. Fulg. expos. serm. ant. p. 567.

pontus et aether. Hoc postremum (M [et] eter, et exciderat ante eter a s. s. est 2^{ae} manus) pro aer substitui, non tantum propter, saepe sane violatam, utriusque voc. aer et aether significationem, sed etiam propter sententiam πρωτότυπον huius, nemini facile ignotam: Ζεύς ἐστὶν αἰθήρ, Ζεὺς δὲ γῆ, Ζεὺς δ' οὐρανός. Est Ennii Trag. 402 Vahl. „hoc sublime candens, quem invocant omnes Iovem." Cf. Cicero de ND. II. 25. Euripidea in hanc sententiam docto cuius nota, sed quod Lucanus addit „et virtus", hoc ei proprium est et egregiam praebet sententiam: „ubi virtus ibi deus". „Pectus honestum" clarius dixisset, nam *virtus* per se non est indicatio loci.

580 Vulgo „quodcumque moveris" per elegantem, ut videtur, anaphoram sed „quidquid moveris" significat „omnes tui motus", at genera motus non sunt distinguenda. Non in omni motu tuo est deus, etiam in impia actione, sed est quovis loco, *in quem* moveris. Anaphora non compensat absurdam sententiam. Recepi igitur *quocumque*. — Hask. „quodcumque moveris" de animi motu intellegit, contorte, ut mihi videtur, post *vides*. Laudare poterat Verg. A. IX. 183 „an sua cuique deus fit dira cupido?"

584 „Iovi" Heins. teste Burm. Supple

„satis est mihi." V. 583 „sed mors certa" supple: *mihi* i. q. quod mortem non timeo.

588 *Vapores* recepit recte Hos. coll. IV. 305; cf. IX. 843, V. 24 et 100.

592 „*Conatur potare*" Cort. contra grammaticam et paene omnes libros. *Cogatur—potare* Oud. Burm., inepte; quis enim cogit sitientem bibere; *cogatur—certare* Hos.; *cogatur pugnare* ego in Mnem. XIX. 40 commendaveram, quia eo diversae lectiones *spoliare, potare, certare* melius explicantur. Nihil plane satisfacit. *Certare et pugnare* non satis definita sunt et sic nude posita frigida post *cogatur*. Ex verbis aptis, quod ad sententiam, qualia sunt *turbare, foedare, violare, calcare, raptare* unum tantum est, quod varietatem lectionis satis explicet: *POPULARE*. Verg. Georg. I. 185 „populataque ingentem farris acervum", XII. 525 „quique suum populatus iter", Sil. It. X. 555 „populatur—ignis | flagrantem molem." Sen. Hipp. 1095 „ora populatur lapis". Sic „tempora" *populare* et multa alia inde a Naevio et Plauto. Ex *populare* altera syllaba propter similitudinem cum priore omissa natum —s *POLARE*, inde *spoliare*, ex *POLARE potare portare*. *Populare* est *diripere, corrumpere*. Alius alium protrudunt, primum sic pelluntur in fontem, Cato interim stat immotus.

Fama bonis et si successu nuda remoto
 Inspicitur virtus, quidquid laudamus in ullo 595
 Maiorum, fortuna fuit. Quis Marte secundo,
 Quis tantum meruit populorum sanguine nomen?
 Hunc ego per Syrtes Libyaeque extrema triumphum
 Ducere maluerim, quam ter Capitolia curru
 Scandere Pompeii, quam frangere colla Iugurthae. 600
 Ecce parens verus patriae, dignissimus aris,
 Roma, tuis, per quem numquam iurare pudebit,
 Et quem, si steteris umquam cervice soluta,
 Nunc olim factura deum es.

Iam spissior ignis,

Iam plaga, qua nullam Superi mortalibus umbram 605
 A medio fecere die, calcatur et unda
 Rarior; inventus mediis fons unus arenis
 Largus aquae, sed quem serpentum turba tenebat
 Vix capiente loco. Stabant in margine siccae
 Aspides, in mediis sitiabant Dipsades undis. 610
 Ductor, ut adspexit perituros fonte relicto,
 Adloquitur: „Vana specie conterrita leti,
 Ne dubita, miles, tutos haurire liquores:
 Noxia serpentum est admixto sanguine pestis:

595 illo aV₁G, 599 *ter* M, per U (*ter* u), 602 *numquam* U, *puderet* A (*pudebit* a) B₁Eg, 604 *iam* — 606 (*et unda*) vid. supra ad 499, 604 hunc U, [es] ABUE, *iam mundi* (MBFE) ad 499, *spissioribus* E ad 499, 605 *iam plaga* (MABFE) ad 499, et *plaga* O vulgo, *quam* (MBFE) ad 499, MAbE, *qua* (AB) ad 499 B(MStht)UCR, *nullum* R, *nulla* B, *umbram* U *ultra* O vulgo, 606 *et humor* (pro *unda*) (MABF) ad 499, *diem* R, 611 *aspexit* VU, f. *onte* M, 613 *harire* M₁, 614 l. Isid. Or. XII. 4,42, *admisso* a, *emisso* E (*admixto* e), *ammixto* U.

599 *Ter* cf. ad VIII. 814.

604 Sine dubio pronuntiabant „*deum's*”. Constantiae causa scripsi *es*, quoniam *ne est* quidem truncavi. Cf. Muller Metr.² p. 364. *Es* non omisit Lucanus ad II. 416, VI. 616, IX. 331. „Nunc olim” pertinet ad *asyndeta* oppositorum in legum sermone frequentia. Verg. Aen. IV. 627 „nunc olim, quocumque dabunt se tempore vires.” *Hunc* Grotius.

605 Vulgo: „*et plaga quam* nullam superi mortalibus *ultra*.” *Qua* Bentl.: „*qua ultra* i. e. *ulteriorem*” sine exemplo, nam infra 766 non simile et ipsum dubium. Iungunt „*quam ultra*” admodum dure, et „*quam nullam*” insuave est. Codd. *opem* ferunt *qua* ex parte offerentes, (de M dubito, qui certe

ad 499 *quam* habet); porro *umbram* pro *ultra* U, qui plus semel solus verum servavit, et discrimen admodum exiguum: denique *iam* commendatur anaphora h. l. apta; invenitur *iam* in μ ad 499. De umbra 529, sq. „A medio die” sic dictum est quasi sol, ubi ad meridiem pervenit, aliquanto post in culmine maneat. Convenit cum 529 supra.

609 „Stabant” erectae in cauda ut nonnullis serpentibus adscribitur. *Siccae* i. q. *sitientes*.

610 *Dipsades sitiabant*, alluditur ad nomen $\delta\iota\psi\acute{\alpha}\varsigma$. „In mediis undis” proprie, turbam vix capiente loco (609), dum se movere non poterant.

- o: Morsu virus habent, et fatum in dente minatur, 615
 Pocula morte carent". Dixit, dubiumque venenum
 Hausit: et in tota Libyae fons unus arena
 Ille fuit, de quo primus sibi posceret undam.
 Cur Libycus tantis exundet pestibus aer
 Fertilis in mortes, aut quid secreta nocenti 620
 Miscuerit natura solo, non cura laborque
 Noster scire valet, nisi quod volgata per orbem
 Fabula pro vera decepit saecula causa.
 Finibus extremis Libyes, ubi fervida tellus
 Accipit Oceanum demisso sole calentem, 625
 Squalebant late Phorcynidos arva Medusae,
 Non nemorum protecta coma, non mollia sulco,
 Sed dominae voltu conspectis aspera saxis.
 Hoc primum natura nocens in corpore saevas
 Eduxit pestis. Inlissae faucibus angues 630
 Stridula fuderunt vibratis sibila linguis,

615 *versum in marg. m. 3 habet M, inter versus m. 2 A, om. B, in marg. m. 4 E, (in ras. G (Usen), in dente UMRG [in] VA, minantur Q, minatur m, 619 ex(s)udet ABEVR, 620 vers. in marg. scr. m. 2 M, nocente R, 623 fama V (expunctum s. s. causa) Prov., 624 l. Phocas V. 423.4 K, libyae b, 625 dimisso C, cadentem V₁G (cal. g), 626 l. Prisc. 219.21 H., Phorc. ora (sic) Medusae l. Serv. D ad A. V. 240, longe G, 627 suco V, Post 627 sequitur in M 620 sed erasus.*

615 *In* omittunt Ashb. et Voss. 1. negligentia; non probabile est *in* additum esse; non mirum *minantur* esse factum e *minatur* (m) cum *serpentes* subiectum putarent; itaque Benti. secutus sum cum Hosio. Sic scriptus versus Lucanum non dedecet, sed codicum μ dissensus suspectum facit; a poeta in margine additus videtur et a parte describentium neglectus. Ceterum cum dispendio perspicuitatis particula restrictiva *tantummodo* ad „admixto sanguine” omittitur.

619 *Exundare*, ut *abundare*, plane detrita *undae* notione a Seneca et Lucano novatum videtur. Per compendium scriptum *exundare*, *exsudare* peperit.

625 *Accipit*. Schrad.: *aspicit*, Oud. *aspicit* vel *excipit*. Sed cf. Sen. Nat. QQ. IV. 2. 28, ubi e Diogene Apolloniate haec refert: „sol humorem ad se rapit: hunc adsiccata tellus ex marl ducit, tum (sic Haase) ex ceteris aquis”. Supra ad I. 76.

Ib. Sol mergitur oceano, qui eo incalescit.

627 *Suco* Oud., Hos. — Burm.: „*mollia suco* tres; ita Varro RR. I. 13 [§ 4 fin.]

sucum terrae dixit; vid. ad Virg. III Georg. 432 [ubi *siccum* (cf. I. 90)]; sed et *mollia sulco* possunt exponi pro: „aratro versa et ita mollita”. De confusis *sulcus* et *sucus* Heins. ad Ov. Fast. I. 351. Res vertitur in auctoritate codd., quae magis favet receptae.

628 *Conspectis saxis* secundum nexum significare debet: „saxis e conspectu sive adspectu Medusae natis”.

629 „*Saevas eduxit pestis*” nempe angues pestiferos (672) e comis natos, et humores venenatos (697—699) ex sanguine.

630 Vulgo cum codd. „*illis e faucibus*”, sed de faucibus sermo non fuit et E *faucibus* pro „E cervicibus”, ni fallit animus, insolens est, cum ex vulgari consuetudine sit i. q. „ex gula” „ex interiore parte”. Mutatio paene nulla est; innumeris locis E pro AE scriptum, et exempla assimilatae praepositionis passim vel optimo tempore inveniuntur; in archetypo scriptum existisse puto: ILLISE, quod erat interpretandum INLISAE, male lectum est ILLIS E. *Inludere* i. q. impingere, ingerere.

Ipsa flagellabant gaudentis colla Medusae, 633
 Femineo cui more comae per terga solutae. 632
 Surgunt adversa subrectae fronte colubrae, 634
 Vipereumque fluit de pexo crine venenum. 635
 Hoc habet infelix, cunctis inpune, Medusa,
 Quod spectare licet; nam rictus oraue monstri
 Quis timuit? Quem, qui recto se lumine vidit,
 Passa Medusa mori est? Rapuit dubitantia fata,
 Praevenitque metus: anima periire retenta 640
 Membra, nec emissae riguere sub ossibus umbrae.
 Eumenidum crines solos movere furores,
 Cerberus Orpheo lenivit sibila cantu,
 Amphitryoniades vidit, quam vinceret, Hydram:
 Hoc monstrum timuit genitor numenque secundum 645
 Phorcys aquis, Cetoque parens, ipsaeque sorores
 Gorgones, hoc potuit caelo pelagoque minari
 Torporem insolitum, mundoque obducere terram.

632 femineo aV, qui M, cui s. s. ede (*fort. voluit* deae) Ae, solutae ABEVU, soluti M (solvit Stht) eG, 633 gaudentis MAVUG, gaudentes B, 634 adversae G (- sa g), subrectae fronte M, subrecta G (surrectae g), 635 fugit G, 638 se recto U, 641 riguerunt ossibus AB (s. s. sub)E, 642 heumenidum M, 643 cerberos M, cerberus mBE, lenivit M, 644 amphitryonides (a add. m. 2) M, videt M₁, quum O vulgo, vincere M (t corr. add.),
ⁿ
 vicerit A, vincerit B, 646 phorus E, phorcus VA, cetoque M, caetosque G, 647 pel. caeloque G, 648 insolitum M, solitum BE₁U, obducere C abducere O vulgo.

632 *Qui* vulgo, sed *cui* praeter M omnes libri, quod manifesto ad Medusam pertinet; cuius nomen cum praecedere debeat, indicium est turbati ordinis, quem restitui posito v. 633 „*ipsa — Medusae*” ante 632 „*femineo cui — solutae*. Asyndeton ante *ipsa*, quod cum emphasi praeponitur („non noxiae erant aliis tantummodo, ipsa s. ipsius Medusae colla flagellabant), aptissimum est. *Soluti* in M fluxit ex accommodatione cum *qui* in eodem codice; reliqui paene omnes *solutae*. *Femineo* ex a V requiritur. Accipio: „cui femineo more comae (erant) per terga solutae”. Haec de tergo; sequitur:

634 „Surgunt adversa”, malim inverso ordine: „Adversa surgunt” iung. cum *fronte*. *De pexo* dedi cum Heins. (vulgo *depexo*) qui (p. 187) v. 632 scribens: *femineae cui — solutae*, addit: posset etiam: „femineaeque e more comae”. Olim Mnem. XIX p. 99 versum 631 quoque loco movi hoc ordine proposito 630, 633, 632, 631, sed eo opus non videtur.

636 *Infelix* abominanda. „O infelix, o scelestus” Caecil. 231. Schol.: hoc unum est Medu-

sae, quod inpune spectatur, crinis scilicet”.

637 Nam rictus et ora timendi non fuit locus, antequam adspicerent erant confixi, in lapides conversi. Omnis statim motus sublatus, anima ipsa consolidata, et ipsa, cum moveri non posset, sub ossibus obtorpescens. „Nec emissae” (641) i. q. et non emissae. *Umbræ* = animi, ut alibi pro *manes*.

642—646. Alia monstra leniverunt mala quae inferebant. Eumenidum crines tantum (solos) moverunt furores, veluti Oresti, non mortem, Cerberus cantu leniebatur, Hercules adspexit quam vinceret hydram, aliis verbis: Hydra adspexit Herculem, nec tamen eum confixit. Lenis mutatio *quam* pro *cum* (*quum*) tantum ad perspicuitatem confert, ut illa lectio mihi genuina videatur.

648 „Mundoque abducere terram” interpretantur: facere ut nulla terra (materia) restet mundo omniaque in saxum mutentur. *Abducere* quomodo? Manu arrepta? In *obducere* primitiva significatio verbi *ducere* latet magis et propterea iam hoc praefendum. Iam vero Commentum: MUNDOQUE. OBDUCERE TERRAM totum mundum saxum

E caelo volucres subito cum pondere lapsae,
 In scopulis haesere ferae, vicina colentes 650
 Aethiopum totae riguerunt marmore gentes.
 Nullum animal visus patiens, ipsique retrorsum
 Effusi faciem vitabant Gorgonis angues.
 Illa sub Hesperiiis stantem Titana columnis
 In cautis Atlanta dedit: caeloque timente 655
 Olim Phlegraeos stantes serpente gigantes,
 Erexit montes, bellumque inmane deorum
 Pallados in medio confecit pectore Gorgon.

Quo postquam partu Danaes et divite nimbo
 Ortum Parrhasiae vexerunt Persea pennae 660
 Arcados auctoris citharae liquidaeque palaestrae,
 Et subitus praepes Cyllenida sustulit harpen,
 Harpen alterius monstri iam caede rubentem,

3: A Iove dilectae fuso custode iuvencae,

649 et caelo U, 651 marmora G (- re g), visu est G, 652 visum Mag, visus A (s. s. suo) ipsaeq; E, retrorsus MU, retrorsum AB, 653 gorgonis MVUG, gorgones (corr. in - nis) AB, 654 sperii M₁, 655 caelo add. m. rec. M, 656 p(h)legr(a)eos M(Stht - o)abE, p(h)legr(a)eo AU (s. s. s) G (- os g), gigantas GR, 657 vertit in hos G (pro: erexit), 658 pallades corr.: - dis A (pallados a), palladis B, e medio UMA, in VG, 659 danis G, dane V, sed ABUV, 660 pinnae e s. s. MAR, pennae E, 661 archades A₁ (- dos a), auctores mB, 662 praepes Ma, praiceps ABE (corr.: - pes) c, post 662 sequitur in V. 664 inter lineas, 663 l. Serv. A. VII. 732, 664 in marg. ser. m. 3 M, om. VUR, fulvo MABE.

facere potuit." Sed huic explicationi *terram* non aptum. Cortius nimis festinanter suum inventum reiecit: „obducere petram” (*petra* saepius Seneca). Scius in quo poeta verser, coll. Ov. Trist. III. 10. 38 „lubricaque immotas testa premebat aquas” audeo commendare „obducere *testam*.” *Obducere* sic proprie, ab eo utique non recesserim.

650 Hoc vult: in scopulis, in quos erant conversae, latuere ferae. Sed *haesere* sic parum aptum. Num „in *scopulos*”? Cohibitae et quasi congelatae ferae sunt in scopulos, ut scopuli fierent. Quale est illud, quod Heins. Advv. (sine necessitate tamen) proponit v. 651: „riguere in *marmora* gentes.” Vides illud *testam* non valde dodecere eum qui *marmora* toleraverit.

653 *Angues* in universum, non *Gorgonis*, hoc iung. cum *faciem*.

656 *Phlegraeo* Weis., cui hypallagen suam relinquimus. „Stantes serpente”, in serpente desinentes gigantes monstrat potissimum altare Pergamenum. Quid significaretur sensit iam Martini—Laguna.

659—660 Narratio longa de Medusa interemta nimis nos abducit a fati Catonis,

iam natura Africae et Gorgonis (619—658) abruptis. Potissimum molestae nobis sunt hae ambages, quia haec cum pulvisculo tantum et doctrina aliunde accessita a nobis intelleguntur; lectoribus antiquis, qui non offendebantur miraculis priscis, poetarum arte illustratis, grata haec erant et familiaria, ut tota poesis Romanae historia docet. Secundum certum consilium antea conceptum haec posterior quoque pars addita. Vid ad 629.

660 sqq. Porseus accepit alas et harpen a Mercurio. Tribus nominibus patria Mercurii indicatur: Parrhasiae pennae (a Parrhasio i. e. Mercurio acceptae), Arcados (add. ad auctoris), Cyllenida (harpen a Cyllenio, Mercurio acceptam). Versus 661 abesse posset, verss. 663, sq. magis etiam onerant sententiam. Ex his unus tantum 664 (a Iove -) auctoritate codicum mutilorum (u) destituitur. Eo mens lectoris amplius etiam abducitur a re praesenti, nempo ad Argum, custodem Ius. Credibile est ipsius poetae esse, forma certe multo minus falsarium refert quam 661. Notatus v. 664 frustra a Lucano esse potest ut deleteretur.

Auxilium volucris Pallas tulit innuba fratri, 665
 Pacta caput monstri: terraeque in fine Libyssae
 Persea Phoebeos converti iussit ad ortus,
 Gorgonos averso sulcantem regna volatu,
 Et clypeum laevae fulvo dedit aere nitentem,
 In quo saxificam iussit spectare Medusam. 670
 Quam sopor, aeternam tracturus morte quietem,
 Obruit, haud totam. Vigilat pars magna comarum,
 Defenduntque caput protenti crinibus hydri,
 Pars iacet in medios voltus oculique tenebras.
 Ipsa regit trepidam Pallas, dextraque trementem 675
 Perseos aversi Cyllenida derigit harpen,
 Lata colubriferi rumpens confinia colli.
 Quos habuit voltus hamati vulnere ferri
 Caesa caput Gorgon! quanto spirasse veneno

665 in nube (a s. s.) M, 666 caput M, 668 gorgones AU, gorgonis V, eversae a, aversae EG, 669 leva R, 672 had. totā M (u s. s.), tota invigilat R, 673 protenti (m 2 corr. — cti) MAU, protentis vRG, 674 oculisque M, 675 trepidum O vulgo, dextramque A, dextrasque U₁, trementem M₁AUG, tremente VM, 676 dirigit MEVUG, derigit A (di m 2) R, 678 amati (h s. s.) MABc, *iaculati* U, lunati V, limati R, falcati v (m. 2), 679 spirare MaUg, spirasse ABEV.

667 „Converti ad ortus” advectionem ex Arcadia Atlantem versus in occasum volantem; convertebatur autem capite solo; quem habitum verbis *averso volatu* significat L.; volatum vult eius, qui caput vertit. Certe Hask. „flying backwards” non intellego. Recta in Medusam volatum tendere debebat, cavens tantummodo ne faciem ei obverteret, dum pervolabat loca a Gorgone infestata (*regna*), si forte ei occurreret. Cf. „Antaei *regna*” IV. 590 et „Protei *regnum*” Prop. I. 11. 3. Ut *sulcum* ducit navis, sic h. l. de volante. Cum averso volatu modo descripto convenit quod, quasi speculum, clipeum nitentem habet Perseus, in quo Medusae imaginem ab ea aversus spectat (*Medusam* pendet a *spectare*) 670. Hoc speculum habet vim soporiferam; obtorpet Medusa. Ad pugnam non pervenitur; dormientis caput amputat P.

671 Heins.: „Quam sopor *alternam* tracturus *nocte* quietem.” Infelix con. ut mihi videtur.

673 *Praetentis crinibus* Oud.; ita hydri crines adscribentur, quibus defenderent dominam. *Praetenti* Cort., non male, sed *protenti* non est sollicitandum = ad defensionem ante Medusae capillos se extenden-

tes. *Protecti* m, natum ut videtur e *protectis*, quod in Burm. Rottendorffianis est.

674 „Iacet in medios voltus” cf. similis brevitatis II. 90: „iacuit per regna Iugurthae.”

675, sq. *Trepidum* vulgo, et ante Burm. *tremente*; „dextra tremens” male Perseo, peius etiam Palladi adscribitur; harpe tremit in dextra Persei, pondere, opinor, non metu, qui male heroi adscriberetur. Hanc ob causam *trepidam* correxerunt iungendum cum *harpen*. Supra VIII. 664 „trepida (i. q. quassa) carina,” Verg. Georg. I. 296 „trepidum aenum,” Ov. Met. IV. 100 „trepido pede” (trepidante). Pro *dirigit* ex antiqua orthographia dedi cum AR *derigit*. (Vetustam hanc esse orthographiam constat ex confusione vocabulorum *decretus* et *derectus* multisque aliis, nisi vero h. l. latet verbum oblitteratum *derigare* i. e. rigidum facere. Cf. Mnem. XIX. 39, supra ad VI. 83; VI. 475 „Maeander direxit aquas” dirigere i. q. rectum facere; h. l. requiritur propter *trementem*: rigidum facere. Ceterum Heins.: *premente* teste Burm., non in Advv. repetitum; *tremenda* commendat Hos.

677 *Lenta* eleganter Guyet. („taai”, non mollia ut Burm.), *secta* Heins. Patet neutrum necessarium esse.

Ora rear! quantumque oculos effundere mortis! 680
 Nec Pallas spectare potest, voltusque gelassent
 Perseos aversi, si non Tritonia densos
 Sparsisset crines, texissetque ora colubris.
 Aliger in caelum sic rapta Gorgone fugit.
 Ille quidem pensabat iter, propiusque secabat 685
 Aera, si medias Europae scinderet urbes:
 Pallas frugiferas iussit non laedere terras,
 Et parci populis. Quis enim non praepete tanto
 Aethera respiceret? Zephyro convertitur ales,
 Itque super Libyen, quae, nullo consita cultu, 690
 Sideribus Phoeboque vacat: premit orbita solis,
 Exuritque solum, nec terra celsior ulla
 Nox cadit in caelum, lunaeque meatibus obstat,
 Si flexus oblita vagi per recta cucurrit
 Signa, nec in Borean aut in Noton effugit umbram. 695
 Illa tamen sterilis tellus, fecundaque nullo

680 reor R, oculis a, 681 gelasset M₁, 683 colobris M₁, 684–687 *desunt in G*, apta sic R, 685 pensaret U, prop. iusque M, secaret U, 686 aera MABRVU, aethera a, scenderit A (m. 2 scin), ascinderet E₁, ascenderit (corr.: ret) B₁, 688 tantum (a: tanto), ABE (corr.: o), 689 aetera s. s. h M, prospiceret G, alas A (margo ales) R₁, 690 atque super a, 691 premit vacat M₁, orbit M₁, 692 polum M₁A (s. s. s), solum aE, soli b, 694 sic flexus AEC, 695 effigit s. s. u M, efficit G, effugit g, umbra MEVUGC, umbram GA, nothum U, 696 sterilis i s. s. *post r* M, sterilis A₁, nulli O vulgo.

680 „*Oculus* effundere mortis” Burm., Heins. (*noctis*), quod Medusa unum oculum habuerit. Nam in vulgata oculi (*oculos*) sunt Medusae, Burm. de spectantium oculis intellegit.

685 *Pensabat* memorabile exemplum simplicis pro composito i. q. *compensasset*. Alia significatio (veluti: meditabatur) a nexu abhorret. *Propius* = itinere magis propinquo. *Secabat*, i. q. secasset, *aera*, aethera h. l. ineptum. *Urbes* fere i. q. populos. Verg. A. I. 578 „si quibus eiectus silvis aut urbibus errat.” Via brevior ab Atlante Argos cogitatur per Europam ducens.

688 „Quis enim—respiceret” (689). Additamentum poetae paeno ioculari. Compara „stiva innixum aratorem” apud Ov. Metam. VIII, 218 in historia Icari. Patet ad oculum Gorgonis respici.

689 *Zephyro*, recta ab occidente flante, non Africo, qui septentrionem versus (ventus ZW) supra Europam tulisset.

692, sq. „Nec umbra montium (*nox*), qui nulli sunt, altior, ut aliis regionibus, caelum obumbrat.” *Cadere* h. l. habet nullam signi-

ficationem demissi aut profundi, sed proprie de umbra, ut apud nos (de schaduw valt). Si montes occidenti soli obstant, radii solis supra culmina montium coniecti non lucent in humilia (horizontem) sed in celsiorem caeli partem.

693 „Lunaeque”, rell. Umbra non efficit eclipsin lunae, si haec prope horizonta collocata est. Ergo secundum L. umbra montium eclipsin lunae efficit (interdum certe). *Cursus rectus* lunae est ubi finitorem sequitur, *vagus* ubi aut in septentriones aut in meridiem movetur; tunc effugit umbram illam montium. Nativae simplicitatis descriptio! *Cursus rectus* lunae dici videtur h. l. cursus eius qui recto angulo circulos siderum zodiaci secat. *Umbra* manifesto corruptum neglecto compendio. *Umbram* effugit luna supra aut infra horizonta.

696 *Tamen* usu, de quo supra ad 438 dixi, ante nomen positum (ut *tamen serus* apud Verg. al.). Intellege: „sterilis tamen concipit”, sive „quamvis sterilis”.

Ib. *Nullo* dedi cum Burm. et Damstéo, libri *nulli*. „Regio fecunda nulli bono” est quae re

Arva bono virus stillantis tabe Medusae
 Conciunt dirosque fero de sanguine rores,
 Quos calor adiuvit, putrique incoxit arenae.

Hic, quae prima caput movit de pulvere tabes, 700
 Aspida somniferam tumida cervice levavit.
 Plenior huic sanguis et crassi gutta veneni
 Decidit: in nulla plus est serpente coactum.
 Ipsa caloris egens gelidum non transit in orbem
 Sponte sua Niloque tenus metitur arenas. 705
 Sed quis erit nobis lucri pudor? inde petuntur
 Huc Libycae mortes et fecimus aspida mercem.
 At non stare suum miseris passura cruorem
 Squamiferos ingens Haemorrhoids explicat orbes,
 Natus et, ambiguae coleret qui Syrtidos arva, 710

700 post 701 D, 701 levabit M₁, 702 huc MG, 706 quid D, erat U, lucri nobis G, modus mab, 707 hu.c M, effecimus G, merces ma, 708 aut A (at a)E₁B, an non c, 709 squamigeros u, haemorois M₁, emorrois AE, hemorrois VUC, 710 chersidros VU.

vera est fertilis, sed nullius cum utilitate; „fertilis nullo bono” ferax nullius boni. Hoc alterum requiritur. „Nullum bonum” i. q. nullus fructus. Cortius idem, sed archaismum cogitans pro *nulli*. Dativum rati librarii *nulli* correxisse videntur.

700 De fonte, unde L. suam de serpentibus (700—838) doctrinam hauserit, erudite egit R. Fritzsche, „Quaestt. Lucanae”, diss. Jenensis, Gothae 1892, qui, quoniam apud Lucanum inveniuntur quae desiderantur apud Nicandrum in Theriacis, non Nicandrum, sed Nicandri imitatore Aemilium Macrum, quem nemo non novit ex Ovidio Trist. IV. 10. 43, *eumque solum* auctorem Lucano fuisse statuit (p. 10). Consummata esset demonstratio, si constaret Macrum doctrinam Nicandri ampliasset solum eaque addidisse quae nunc, apud Lucanum lecta, in Nicandro frustra quaeruntur. Utut est, liquido demonstravit Fritzsche Macrum Lucano adhibitum esse. Comment. ad 701: „serpentum nomina aut a Macro sumsit de libris Theriacon — nam duos edidit — aut quaesita a Marsis posuit”, ubi cf. Usener. Solinus c. 27 pleraque e Lucano sumsit.

Ib. Quae tabes Medusae (697) prima pullulavit fuit aspis soporifera. Guttas Gorgonei sanguinis in arena, quasi ova testudinis, excocta cogitat. Versus hi duo admodum perplexi. Hos. distinxit post *pulvere*, quo difficultas non solvitur. Tabes (pestis) quae prima caput (suum) erexit, levavit (exci-

tavit e pulvere s. creavit) aspida. Usus tam nominis *caput* quam verbi *levare* locum obscurum facit. Quid si scriptum fuit: „Hic quae prima caput | tumida cervice levavit | Aspida somniferam | movit de pulvere tabes”. Haec hemistichia a b c d, in vulg. sunt hoc ord. a d c b; posteriora hemistichia locum mutarunt; sic alibi quoque erratum. *Aspis* generis vocabulum de specie usurpavit L. Stat. Silv. III. 2. 119 „anguiferamque domum, blando qua mersa veterno — fugit Cleopatra catenas.” Solinus *hynnalen* dicit.

706 *Petuntur*, Heins. teste Burm. *vehuntur*. Superiore v. *metitur* quasi viam cf. VI. 32 et infra 735.

708 „Non stare — cruorem” i. q. effectura ut manaret cruor morsu vulneratis. Convenit hoc cum nomine et cum Nicandro, 301.

710 Syrtis ambigua, cf. „in dubio pelagi terraeque” supra 304. Chersydros amphibius est. Sic Nicander 366, sqq. Chersydron a Chelydro non diversum putat Fritzsche p. 17, *χέρουδρος* esse epitheton i. e. *ἀμφίβιος*, proprium serpentis nomen esse solum Chelydros, coll. Nic. Ther. 359 et Eutecnio in paraphr. Nic., cum quo sentire videtur O. Schneider ap. Ael. N. A. II. 7. 10 (Hercher) *χέλυδρον* pro *χέρουδρον* substituens. Sed tamen magnopere dubito coll. Ther. 359 et 411 sqq. Eut. ad 372. Quidquid est, Lucanus duo genera serpentum distinguit.

Chersydros tractique via fumante Chelydri:
 Et semper recto lapsurus limite Cenchrus:
 Pluribus ille notis variatam tingitur alvom,
 Quam parvis pictus maculis Thebanus Ophites.
 Concolor exustis atque indiscretus arenis 715
 Ammodytes spinaque vagi torquente Cerastae
 Et Scytale sparsis etiam nunc sola pruinis
 Exuvias positura suas, et torrida Dipsas,
 Et gravis in geminum surgens caput Amphisbaena,
 Et Natrix violator aquae, Iaculique volucres, 720

711 tractique — chelydri l. Isidorus XII. 4.24, tractoque a, vias B₁, chelidri VUR, 712 l. Isidorus XII. 4.26, 713 notum B₁, tingitur OR, stingitur v, alvo G, rell.: alvom, 714 quam — ammodytes (716) l. Isidorus XII. 4.30, et CGl. V. 227 tinctus O, tinctus M (Stht. punctus), cunctis D, pictus F Hosii Isid., teufanus G1Isidori, ofeltes G, obites CGl. 715 v. 715, 717, 718 *toti*, 716, 719 *partim desunt in G, exutis plerique ap. Is., CGl.* 716 post 721 U (corr. u), admoditus G1 ap. Is., amoditus CGl, hammodites A, corastes A, 717 et — suas (718) l. Isidorus XII. 4.19, scitale Is., scitalis G1 Is., scythale M, scythales AV, scithalis U, non in sola (in del.) M, pruinis M₁, praessis G1 Is., 718 exubias M₁, horrida A (s. s. t)BE, 719 l. Isidorus XII. 4.20, surgens vG, in quo pars versus abscisa, supersunt urg; vergens rell., amphisibaena MABEU, 720 et — aquae l. Isidorus XII. 4.26; Prisc. 165.17 H, Phocas V. 421.16 K, iac. vol. 1. Is. 19, volantes G1 ap. Is.

711 *Fumante* odorem spargente. *Tracti* reflex. pass.

712 Cenchrus, Nic. 463 *κεχρῖνη*; — *περίστικτος φολίδεσσι* (713). *Ἰσείαν δ' ὠκίστος ἐπιδρομάδην στίβον ἔρπει*, 481.

713 Sine idonea causa Grot. *pingitur*. *Stingitur* pro distinguitur v, sine exemplo ut videtur, quamquam analogia non repugnaret: est Gr. *στίζειν*, rad. *STIG* in *stimulus* et *instigo*, sed receptum est *stinguo* pro *estinguo*.

714 *Punctus* Stht in M agnovit, cui leve admodum praesidium est in D *cunctis*, quare *pictus* ex F (Hos.) et Isid. cum Hosio recepi. — „Thebanus (cogita de Thebis Aegyptiacis) ophites” marmor est serpentum similibus maculis variegatum, Plin. XXXVI. 55.

715 „Exustis arenis” zougma rectionis, ut aiunt, *concolor* dativum, *indiscretus* ablativum regit.

716 *Ammodytes* graeco *ἀμμοδύτης* est appellativum, epitheton cerastae, cui *ἀμμοδύταιν* Nicander v. 262 adscribit; ex *ἀμμοδύτης κεράστη*; Lucanus (aut Macer) duos angues fecit. Cui opponi non potest Solinus Mommsl. 137.22, qui totus a Luc. pendet. Reliqui ignorant, cf. Fritzsche p. 20.

717 *Scytale*, *σκυτάλη*, non crassior quam

baculus, Nic. 394. Solinus l. l. p. 137.13 Mo.1: „hiemales exuvias prima ponit”. „Sparsis etiam nunc pruinis” i. q. vere primo dum torrida in regione pruinæ vere cessant. *Positura* de more et consuetudine. Iunge: positura exuvias, sparsis etiam nunc pruinis (temporis definitio) sola (ex omnibus serpentibus).

718 „*Torrida dipsas*” secundum etymon, cf. supra 610, quamquam dipsas non ipsa sitit, sed morsu sitientes facit, Nic. 337, sqq.

719 *Amphisbaena* solus V (in G pars deest versus, v. supra), reliqui *amphisibaena*, quod memorabile, quoniam spondiaci ap. Luc. rarissimi. „In geminum” i. q. in alterum utrum. Solinus 27 p. 137.3 M: „amphisbaena consurgit in caput geminum”, nempe tollit alterum utrum caput utroque serpens. *Vergere* aptum est de eis quae deorsum aut in obliquum moventur; ferendum esset nisi altera lectio offerretur. Solinus, qui ubique Lucanus sequitur, cum v, in quo *surgens* est ab ant. m. et G verum monstrant.

720 „*Natrix violator aquae*” secundum etymon, quod neglegit rursus, masculinum faciens. *Natrix* aliis est appellativum. — *Iaculus* gr. *ἀκοντία*; cf. inf. 822, Aelianus VIII. 13 amphibium dicit, volantem nemo praeter L. dixit cf. Plin. N. H. VIII. 85.

Et contentus iter cauda sulcare Pareas,
 Oraque distendens avidus fumantia Prester,
 Ossaque dissolvens cum corpore tabificus Seps,
 Sibilaque effundens cunctas terrentia pestis
 Ante venena nocens late sibi submovet omne 725
 Volgus et in vacua regnat Basiliscus arena.
 Vos quoque, qui cunctis innoxia numina terris
 Serpitis, aurato nitidi fulgore dracones,
 Pestiferos ardens facit Africa, ducitis altum
 Aera cum pennis. Armentaque tota secuti 730
 Rumpitis ingentis amplexi verbere tauros,
 Nec tutus spatio est elephas; datis omnia leto,
 Nec vobis opus est ad noxia fata veneno.
 Has inter pestis duro Cato milite siccum
 Emetitur iter, tot tristia fata suorum 735
 Insolitasque videns parvo cum volnere mortes.

721 l. Isidorus XII. 4.27, quo contentus Is., contemptus plerique ap. Is., pareas (corr.: paryas) M, p(h)ari(y)as VUC, paroeas A(paryas a)BE, 722 l. Isidorus XII. 4.16, fumantia Is. M₁ (1 m corr: spum.) VU, spirantia a, spumantia ABEuG, 723 l. Isidorus XII. 4.31, 724 prestes B, 725 ante venena nocens l. Serv. Aen VII. 763, 729 loetiferos MeU, pestiferos ABEVG, ductis M₁, affricae UD (var. lect.), 730 pennis M, pinnis A (e a), 732 nec — elephas l. Prisc. II. 226.15 H, Post 755 U, elephans MAR, 734 sq. l. Mythogr. 129 p. 132 (Manitius), dato D, 736 videt gV, pulvere u.

721 Παρεΐαι innoxii serpentes in templo Aesculapii nutriebantur, Arist. Plut. 693, et sic ophiologi. Contra cf. 727. *Contentus* ea parte terrae, quam tangit cauda, qua in movendo nititur, cf. Isid. s. l.

722 *Prester*, cf. infra 791. Α προῆσαι (notum ἄνεμος προῆσεν μέσον ἰστίον), quare cum Hos. *fuman'ia* dedi.

723 *Seps tabificus* ἄπὸ τοῦ σαπῆναι, Solin. p. 137.21 M. „ictus sepium putredo sequitur”. Hask. laudat Aesch. Choeph. 994, qui locus his illustratur. Monosyllabon postremo loco Luc. rarissime; ut alii Hor. „ridiculus mus”.

724 „Cunctas pestes” i. q. omnia reliqua animalia venefica, Plin. VIII. 78 „sibilo emuis fugat serpentes”, itaque solus regnat quasi βασιλεύς, basiliscus (726) „Ante venena nocens”. Maximus serpens, inquit Ael. H. A. II. 5, ἡδὴ ἐκ τῆς τοῦ φροσῆματος προσηολῆς (τοῦ βασιλίσκου) αὐδὸς ἔστιν.

729 *Ducitis*, trahitis bibitis. Africa ita pestifera est, ut veneno suo faciat venenatos volantes dracones. *Cum* est coniunctio.

Penetrantur alae noxio aere. *Verbere*, caudae.

730 „Armentaque” hinc commemorat, quae non veneno, sed constricta necant. Laxe illud *que* haec annectit superioribus, quare plenius interpunxi i. q. etiam armenta secuti, rell. Cur post haec addiderit versum 733 „nec vobis opus est — veneno”, plane superfluum, ipse poeta sciat. Cf. III. 569 „misceturque manus” i. e. etiam miscentur. His locis vulgo *que* pro *sed* positum dicitur; verum est *que* subinde non arcte iungere aliquid (nos: *ook*, post interpunctionem), tum post negationem non esse semper necessariam adversativam particulam veluti: „non erat comis erga afflictos et dura saepe verba fundebat”; in tali sententia pendet a dicente ultra velit particula uti: *sed* an — *que* (*et*). Interim cf. I. 134, 633, III. 569, VI. 756, VII. 680, IX. 147, 497, X. 346.

734 Heins. *ducto* pro *duro* vel *limite* pro *milite* Advv. p. 188. *Duro* i. q. obdurato, quae laus erat Catonis quoque cf. 295, sq. Nota sunt „classe, copiis, exercitu proficisci”. Sic h. l. „emetiri iter milite duro”.

Signiferum iuvenem Tyrrheni sanguinis Aulum
 Torta caput retro Dipsas calcata momordit.
 Vix dolor aut sensus dentis fuit ipsaque leti
 Frons caret invidia, nec quidquam plaga minatur. 740
 Ecce subit virus tacitum, carpitque medullas
 Ignis edax, calidaque incendit viscera tabe.
 Ebibit humorem circum vitalia fusum
 Pestis et in sicco linguam torrere palato
 Coepit; defessos iret qui sudor in artus 745
 Non fuit, atque oculos lacrimarum vena refugit.
 Non decus imperii, non maesti iura Catonis
 Ardentem tenere virum, ne spargere signa
 Auderet, totisque furens exquireret arvis,
 Quas poscebat aquas sitiens in corde venenum. 750
 Ille vel in Tanain missus Rhodanumque Padumque
 Arderet Nilumque bibens per rura vagantem.
 Accessit morti Libye, fatigue minorem

737 signiferum — dentis fuit (739) l. Isid. Or. XII. 432, 738 aleata Isid., 739 an sensus Isid., haud s. R, dentibus Isid., 741 subit virus M, rapuitque D, 743 umorem M₁, circa aE, 744 lingua A (— m a)B, terrere M₁A, torquere a, 748 quin M (in ras. Stht), ne ARG, nec B, 749 auderet M, arvis G, agris MBAEVU, (causis M Stht — ret ausis?), 751 tanaim A, rodanum M, 752 videns A (a bibens) B₁, 753 lybies AB (M Stht)E, libyae U, fatigue MaVUGR, fatisque ABE₁g, minoris V.

737 *Aunum* malebat Heins. coll. Verg. A. XI, 700 et 717 (Sil. VI. 109, ubi hodie *Arni*).

749 *Leti* iung. cum *invidia*; *frons* est species: ipsa (vulneris) species non movet (*caret*) invidiam, iram, odium. *Invidia* latiore sensu dicitur de offensione non tantum in rem superiorem vel meliorem nobis negatam, sed omnino de affectione animi in re quae displicet. Benti. laudat Vegetium I. 16 „sine invidia sanguinis hostis lapidis ictu intereat”. Seneca, Hippol. 251 „non habet latam data plaga (amoris) frontem”. Phaedrus: „decipit frons prima multos”.

741 *Tacitum* sine lamentis primum subibat. Postea venenum se spargit per viscera 741–743, tum in palatum, denique sequitur furor 750; absorbet venenum omnes humores. Eodem ordine Nicander 338, sqq. consecraria morsus enumerat.

746 „Lacrimarum vena” i. q. canaliculus ex quo lacrimae prodeunt. *Refugit* i. q. defecit.

747 „Iura Catonis” interdictum, quo tanquam dux iure suo utebatur.

748 „Spargero signa”, signifer erat: aqui-

lam proicere ut frangeretur, aut longurio separaretur. Sic dividendi in varias partes significatio aliquatenus servatur, quae plane obliterata est VIII. 100 „sparge mari comitem”.

749 „Arvis” recepi ex G et M (si recte tradit Stht.: *ausis* ex *aruis*) et aliquot editt. (cf. Oud.), quia *arvi* vocabulum mire librarii Lucani ignorant III. 65 B: *urbis*; I 224, 301, IX 341, VII. 846 invenitur confusum cum *agris*, *armis*, *undis*, *oris*.

750 Venenum ipsum dicitur *sitiens* nempe humorem corporis.

752 Miraculum auget ultra fidem Heins. pro more suo *areret* pro *arderet* substituens. Proiectus (*missus*) aliquis in fluvium quomodo *arere* potest?

753 „Pestisque minorem” Cortio digna emendatio. Verum est *fati*. — Infamiam quasi partiuntur terra et serpens: „minorem (quam Libye) famam fati habet dipsas”. Recte quoque *fatis* se haberet: „accessit morti Libye, partim causa mortis est; itaque *fatis*, quae infert, minorem infamiam habet dipsas (*fatis* abl.)”. Sed librarii pronum erat *fatis* corrigere.

Famam Dipsas habet, terris adiuta perustis.
 Scrutatur venas penitus squalentis arenae, 755
 Nunc redit ad Syrtes et fluctus accipit ore,
 Aequoreusque placet, sed non et sufficit, humor.
 Nec sentit fatigue genus moremque veneni,
 Sed putat esse sitim, ferroque aperire tumentis
 Sustinuit venas atque os implere cruore. 760
 Iussit signa rapi prope Cato: discere nulli
 Permissum est, hoc posse sitim. Sed tristior illa
 Mors erat ante oculos, miserique in crure Sabelli
 Seps stetit exiguus, quem flexo dente tenacem
 Avolsitque manu, piloque adfixit arenis; 765
 Parva modo serpens, sed quantum nulla, cruentae
 Tantum mortis habet. Nam plagae proxima circum
 Fugit rupta cutis, pallentiaque ossa retextit.
 Iamque sinu laxo nudum et sine corpore volnus;

754 adluta M (advita Stht), adiuta m, Post 755 sequitur in U v. 732 (i. e. post 24 versus, U habet paginas 32 versus), 757 et non G, umor M, 758 mortemque O vulgo, 759 esse...sitim M, tumentis M, 760 veneno MU, cruore mAB, 762 illa VUA; illo vuMG(aulo glossa in UG), 763 merserat A (mors a) B, 765 l. Prisc. 527.4 H, harenis MAUG, harenae VgR Prisc., 766 quam V, qua MAUG, qua non ulla vulgo, 768 rupia AMVG, ruta B, rapta U (secus Stht), ora MGD, 769 e nudum [est] M, est nud. U.

758 „Mors veneni” summo iure displicet Burmanno; nam si hoc dabitur recte dictum pro „mors a veneno illata”, etiam pro „mors Hectoris” dicere licebit „mors Achilles”, nempe ab Achille perpetrata caedes. Verum puto „moremque veneni” i. e. rationem, qua venenum agit. — „Tumentes venas” scil. suas.

761 „Scire nec ulli” pro „discere nulli” Heins. Advv. p. 188, quo parum lucratur. Schol. Voss. et Comm. *sitim* dicunt serpentem „ut dipsas Graece, Latine sitis appellatur.” Non sine causa hoc inventum est: in Auli enim calamitate, quia a dipsade effecta erat, apparebat non quid sitis, sed quid anguis posset. Nisi vero ignorabant morsum milites, quod vix credibile. Nec tamen probo scholiastas. Schrad. „non esse sitim” probabiliter. Anguis militibus erat terribilior quam sitis; tacendum erat de veneno.

762 Paene soloecum est quod recepit Hosius: „sed tristior illo” cum alia mors praecedat. Unde natum sit facile apparet coll. glossa in UG supra scripta *aulo*; volebat interpres: quam quae *Aulo* (737) acciderat”, hoc interpretamentum habitum est

pro var. lect. *illo*. „Illa sors” Heins. Advv. p. 189.

766 Vulgo „sed qua non ulla” rell. — Bentl. parum sibi constans cum in nota ad 605 totidem verbis dixisset „vs. 766 *tantum* id est plus”, interim ad sanam mentem rediit et corrigi: — serpens, *sed enim* non ulla cruentae, etc. „*Qua tantum*, inquit, vix diceret, qui prima sermonis elementa didicit.” Proficiscens a lectione Vossiani sec. „*sed quam n̄ ulla*” scripsi „sed quantum nulla, cruentae | tantum mortis habet”. Compendia bis nocuerunt: *quam* = *quantum*, *n̄* = *non*. — Initio versus Heins. Advv. p. 189 „*parva modi*”.

769 *Sinus* de vulnere dictum ex Sereno Sammonico c. 63 illustrat Burm.; de hiatu terrae Sen. Oed. 595 „terra et immenso sinu laxata patuit.”

Ib. „Nudum — volnus”. *Corpus* videtur significare pulpam. Volnus erat „sinu laxo nudum” latere circumcirca retracto (cf. *tegmine* 771), nam fugerat rupta cutis, et (eo) sine pulpa, sine „substantia”, pus s. humor omnia tenebat. Apul. Metam. VIII. 22 sub

Membra natant sanie, surae fluxere, sine ullo 770
 Tegmine poples erat, femorum quoque musculus omnis
 Liquitur, et nigra distillant inguina tabe.
 Dissiluit stringens uterum membrana, fluuntque
 Viscera, nec quantum toto de corpore debet,
 Effluit in terras, saevom sed membra venenum 775
 Decoquit; in minimum mox contrahit omnia virus;
 Vincula nervorum, laterum textura cavomque
 Pectus et abstrusum fibris vitalibus omne,
 Quidquid homo est, aperit pestis, natura profana
 Morte patet, manant humeri fortesque lacerti, 780
 Colla caputque fluunt. Calido non ocius austro
 Nix resoluta cadit nec solem cera sequetur.
 Parva loquor corpus sanie stillasse perustum,
 Hoc et flamma potest, sed quis rogos abstulit ossa?
 Haec quoque discedunt, putrisque secuta medullas 785

770 *natant* re sanie (re *deletum*) M s. s. rap *supra* nat, sed *rursus del.* m, rapit san. a, sanies a, 772 *linquitur* M₁, distillant (i e *corr.*) MEU, destillant AVGR, 774 *quantum* MaE, *quantus* AVUR, corpore posset g, 775 *terra* MB, 776 *decoquit* MR, mors MEVGC, mox A, mor U (s add. m. 2), 777 *iunctura* V, 778 *fi. .bris* M, abtrusum U, 779 *pestis* M, naturae B₁, 780 *umeri* A, 781 *otius* Ma, 782 *resoluta* U₁, 783 *perustum* est BE₁, 784 *quis rogos* M (qui r. Stht) c. rell., 785 *discedent* a.

fin. „ipsis visceribus adesis homine consumpto membra nudarunt, ut ossa tantum viduata pulpis nitore nimio candentia”, rell. Pro *est*, sede quam tenet in U et M suspecto, dedi *et*, sic tanquam explicatio vocabuli *nudum*, *sine corpore* definitam habet significationem.

772 *Distillare* otiam VIII. 777 M.

776 *Mox*, quo tendunt AU, Cort. coni.; Heitl. l. l. p. 199 et Burm. *mors* defendunt, at „in minimum virus”, quo modo tunc iungendum est, permire dicitur pro *ponitus*. Quanto rectius: „virus contrahit omnia in minimum.” Distinctionem post *virus* tollit Cort. iungens *vincula* (777), quo non opus est (vid. ad i. v.).

777 Dedi locum ut est in codd., ut quisque de difficultatibus ipse iudicare possit. Ut *textura*, *pectus* et *quidquid homo est*, in nominativo posita, suum habeant verbum Burm. verba *aperit pestis matura* (sic coni. pro *nat.*) secludit, ut *pate!* 780 cum superioribus iungatur, similiter Heitland; *iunctura* pro *textura* Heins. Advv. p. 283, sed *textura* i. q. cratis costarum; utique ad summam

rei hoc nil confert. Rob. Ellis Philol. 1893 p. 726 parenthesi includit verba: „quidquid — pestis natura”. Porro post *pestis* interp. Oud., Weis., Hos.; orationem usque ad *patet* (*patent*) continuant Burm., Ellis. — Has turbas componi posse reor et aptiorem restitui sententiam, si pro *APERIT*: *PATEFIT* legamus prope iisdem litteris, ut scribatur: *Vincula nervorum, laterum textura cavomque | pectus et abstrusum vibris vitalibus omne, | quidquid homo est patefit; pestis natura profana | morte patet!* „Pestis natura profana” ἄπαντα μαινοῦσα, cui nil sanctum et absconditum est. — Ceterum pro *textura contexta* Weis. ex Arg., praesenti sed non sufficienti remedio. *Et* ante *laterum* me iudice vitiosum ubi duo subiecta, quorum utrumque suum genet. habet, iuxta ponuntur, cum Guyeto emisi. „Omne quidquid homo est” i. e. ad hominem pertinet; homo est praedicatum.

783 *Sanie stillasse* i. q. sanie fluxisse, in sanie abisso; oppositum *ossa* docet de carne agi, cf. 769.

785 *Discedunt* finduntur, solvuntur inter se, cf. III. 655.

Nulla manere sinunt rapidi vestigia fati.
Cinyphias inter pestes tibi palma nocendi est:
Eripiunt omnes animam, tu sola cadaver.

Ecce subit facies leto diversa fluenti.

Nasidium Marsi cultorem torridus agri 790
Percussit Prester. Illi rubor igneus ora
Succendit, tenditque cutem, pereunte figura,
Miscens cuncta tumor, toto iam corpore maior
Humanumque egressa modum super omnia membra
Efflatur sanies: late pollente veneno, 795
Ipse latet penitus congesto corpore Marsus,
Nec lorica tenet distenti pectoris auctum.
Spumeus accenso non sic exultat aeno
Undarum cumulus, nec tantos carbasa coro
Curvavere sinus. Tumidos iam non capit artus 800

787 cynyphas MG, cyniphias AVU, cinifias C, 792 tendatque — fig. l. Lact. Theb. X 161, tendatque Lact., 793 miscet G, 795 tollente MABEu, pollente VUaR, 796 morsus (s. s. mersus, sed deletum) M, . . xus (nexus Stht) m, mersus O vulgo, 797 corporis O vulgo, 798 exultat A (exund. a) E exulta B, exundat rell., aeno MAVU, 799 tantum a, choro MA *ut semper*, 800 curva. vere M, non iam ABE, iam non M, rell.

786 „Nulla vestigia rapidi *fati*” fere: veneni. Proprie: vestigia celeritatis, qua fatum oppressit hominem.

789 „Leto fluenti” i. e. quo homines fluent, in humorem solvuntur, quod efficit seps; idem vocabulum *fluere* 773, 781; Heins. ne vocabulum nimis repetatur pro *fluente: lueque*. Cum „morbus fluens” cf. „morbus hydrops” Hor. C. II. 2.13.

791 *Prester* Solinus p. 137.20 Mo¹: „prester quem percussit distenditur enormique corpulentia necatur extuberatus”. Cf. Ael. H. A. XVII. 4, supra 722. — Pereunte figura cf. 796.

793 „*Noto iam corpore maior*” Heins. At proxima illustrant *toto*: „humanumque egressa modum”. „*Tumor maior toto* (vel *noto*) corpore” aequae mire dictum ac *sanies*; malui tamen distinguere post *tumor* (vulgo „*toto — maior*” iungitur cum *tumor*) quoniam sic „*toto corpore*” loci indicium esse potest i. q. per totum corpus. „*Maior humanumque egressa modum sanies*” ἐκ παραλλήλου, maior quam pro homine.

795 „*Efflatur sanies*” secundum nomen serpentis, vid. ad 722, et usum verbi *inflare* proprium (*inflare corpus, membra*) pro effun-

ditur, prosilit. Eo refertur comparatio cum exultante aqua v. 798.

796 „*Congerie*” („*aggerie*” si licet hoc uti) corporis, carnis. Hask.: „he himself disappears completely swallowed up in his swollen body”. Ohe, iam satis est! Nolui *mersus* tenere; *Marsus* Cort., cf. 790. Ipsum illud *inflatur* maluit Heins. teste Burm., quod non convenit cum „*super omnia membra*”.

797 *Pectoris* Bentl., vere monens *pectus* et *corpus* passim confundi; repetitum voc. *corpus* h. l. sine dubio offendit, duobus versibus contiguus, in eadem sede versus positum.

798 *Exultat ex μ^b dedi* (vulgo *exundat*) cum Heins. p. 189, sqq., ubi nubem similitum locorum affert, velut Verg. A VII. 464, cum Benteleio, Heitlando l. l.

800 Schol. Voss.: „truncus, corpus sine vultu; bene ergo licet integro sit capite, truncus dicitur quia non apparent signa faciei”. „Confuso pondere” obscurum. „Iam non” iam eo perventum est ut — „Globus et truncus non capit artus” artus ambitum trunci excedunt; cf. de Archemoro morso a serpente Stat. Theb. V. 596 „non ora loco non pectora restant, | rapta cutis”. Bentl. „iam non *habet*”.

Informis globus, et confuso pondere truncus.
 Intactum volucrum rostris, epulasque daturum
 Haud inpune feris non ausi tradere busto,
 Nondum stante modo crescens fugere cadaver.

Sed maiora parant Libycae spectacula pestes. 805

Inpressit dentes Haemorrhoids aspera Tullo
 Magnanimo iuveni, miratorique Catonis.
 Utque solet pariter totis se effundere signis
 Corycii pressura croci, sic omnia membra
 Emisere simul rutilatum sanguine virus. 810

Sanguis erant lacrimae, quaecumque foramina novit
 Humor, ab his largus manat cruor, ora redundant,
 Et patulae nares, sudor rubet, omnia plenis
 Membra fluunt venis: totum est pro vulnere corpus.
 At tibi, Laeve miser, fixus praecordia pressit 815
 Niliaca serpente cruor nulloque dolore,
 Testatus morsus, subita caligine mortem
 Accipis, et socias Somno descendis ad umbras.

801 pondera D, 802 in tantum R₁, 803 feres a, trade. busto (ex: robusto, ut vid.) M, 804 (fulgere M Stht), liquere ma, 805 om. M, in marg. m. 2, post 807 G (corr. g), 806, 807 l. Prisc. II. 215.27 H, haem.: eadem var. quae 709, 808 [se] MABEV, se fundere G (effundere g), 809 corei M₁, corricii G, 810 emiscere A, emisere B, rutilatum [pro] AB₁ERG, rutilum pro rell. vulgo, 811 foramina movit U₁, 814 vulnera B₁, 815 velemiter R, leue O, 817 testatur VG (- us g), testator u, 818 accipit G (- pis g), socias AVuG stigias MUg, descendis A.

803 Interpungendum post *busto*; „nondum stante modo” cum *crescens* iungenda: cum nondum extremum ambitum (modo = mensura) attigisset.

808 *Totis* i. q. omnibus ut saepius, cum subiecta aliquot explent certum numerum aut mensuram. „Nec te (Somne) totas infundere pennas | luminibus compello meis — extremo me tange cacumino virgae” Stat. Silv. V. 4. 16. *Signis*, statuis, perforatis tanquam fistulis sparsum esse in theatris vel amphitheatris humorem croci, pressura erumpentis, hinc discimus. *Pressura* pro re expressa h. l. dici probabile, etsi exemplum Guyeti Plin. XVIII. 317 „pressura una (vini) culleos XX explorare debet” non dubio maius. Heins. Advv. p. 190: *sparsa aura croci*, aequae superfluum ac *sinis* (a *sinum*) et *tignis* pro *signis*.

810 Vulgo „rutilum pro sanguine” i. e. non sanguinem, sed virus; id pugnat cum sqq. quibus diserte *sanguis* et *cruor* omissa dicuntur. Verbum probum sed igno-

ratum peperit corruptelam. Vera lectio est in μ^b .

811–814 Daventriensis: „haec sunt carmina, quae Lucanus moriens recitabat.”

814 „Fluunt rivis” Schrader, Bentl., sine iusta causa. „Omnia humectantur e plenis venis, arteriis”. „*Rubra* fluunt” Bentl. propter repetitionem, vid. 809.

815 *Leve* vulgo, *Laeve* Hos.

818 Vulgo *Stygias*. *Socias* solus recepit Burm., quod nunc confirmat Ashb. Somno descendisse Laevus ad Stygias umbras non potest dici, non torpore afficitur, sed *subita* caligine mersus descendit ad inferos. *Socias* si legitur iungendum: est cum Somno. Mors est affinis somno, poetae iam ab Hesiodo; umbrae sociae somno i. q. letales. Schol. Voss. 2 ap. Oud. et Web.: „socias] ut Virgilius (A VI. 278) „et consanguineus Leti Sopor.” In eo cod. *socias* est var. lect.

Non tam veloci corrumpunt pocula leto,
 Stipite quae diro virgas mentita Sabaeas, 820
 Toxica fatilegi carpunt matura Saitae.

Ecce procul saevus sterilis se robore trunci
 Torsit et inmisit (Iaculum vocat Africa) serpens,
 Perque caput Pauli transactaque tempora fugit.
 Nil ibi virus agit: rapuit cum volnere fatum. 825

Depreſsum eſt, quae funda rotat quam lenta volarent,
 Quam ſegnīs Scythicae ſtrideret arundinis aer.

Quid prodeſt miſeri Baſiliſcus cuſpide Murri
 Tranſactus? Velox currit per tela venenum,
 Invaſitque manum, quam protinus ille reſecto 830
 Enſe ferit, totoque ſimul dimittit ab armo,

820 quam in A, diro (corr. duro) A, 821 fatiferi G, capiunt D, matura sagite (corr: fagitae) M, saebi AVU, saito (sic) u, sai(y)tae aC, saiei E, 822 procul serpens a, seve V (us v), saevo G (ex saevus corr:) c, sterili c, sterilis A, [se] e robore MU, [se] de AbV, 823 emisit MU, inmisit BAVG, volat M, vagat B, vo. at U, africa saevus a, 824 traiectaque D, transitaque aE (ex transictaque? ut m teste Sht.), tempora U, 828 basilicus B, miseris E₁, myrri R, 831 semel A (simul m 2), demittit M, dimittit ABEUG, demisit var. lect. ap. Hos. (A), demittit V.

820, sqq. *Sabaeas*, Schol. Voss.: „Arabi-
 „cas — Sunt et aliae virgae, quae tureia
 „(l. *tureae*) dicuntur, sed hae venenum
 „gignunt quod toxicum dicitur; dicit ergo
 „toxicum non tam cito misceri poculis [et
 „mortem inferre] sicut hoc venenum.” Tus
 interpolatum bibentibus letale fuisse dici-
 tur. Quo consilio *fatilegi* (*fatiferi* G.) eo usi
 sint. *Matura* ad mortem efficacia. *Carpunt*
 in universum i. q. colligunt, nam de fructu
 sermo non est, cf. „stipite duro”. Grotius
 pro *Sabaeas*: *Sabinas* auctore Scaligero. Sed
 Verg. Georg. I 57: „India mittit ebur, mol-
 les sua tura *Sabaei*.” — Temere Weis.
 verba „virgas — fatilegi” eicit, utpote in
 loco aut poetae culpa aut ignorantia nostra
 obscuro. Bentl. de succo sagittis illito
toxica intellegit, nullam rationem habens
 verborum „virgas *mentita* sabaeas”.

821 Pro postremo vocabulo *Sagittae* M
 (cum gl. „agite s̄ ppli”). *Saytae* vel *Saitae* aC,
Saitoe u, *Satei* BE, quae commode ad *Saitae*
 omnia referuntur. Deteriores ap. Cort. et
 Web. *Setoi*, *Sagaei*, *Sataei*, et simm., *Sapaei*
 Heins., *Suevi* Bentl. quibus nihil opus est,
 cum codd. boni convergant in *Saitae* (Sais
 cives). *Sabaei* in reliquis natum ex priore
 versu exeunte in *Sabaeas*. De turis arbo-
 ribus sive fruticetis studio Ptolemaeorum
 satis et ture Alexandrino interpolato nar-
 rat Plin. N. H. XII. 57 et 59. Schol. Bern.
 „Sais urbs est Aegypti templo Minervae

insignis, ubi toxicum nascitur, quod simile
 est Arabiae odoribus”, fortasse ex hoc ipso
 loco haec hausta. Hask.: *Sabini*, coll. Culicis
 v. 403 „herbaque turis opes prisca imitata
 Sabinis”. Sed „herba Sabina” quae dicitur
 (cf. loci Ovid. ap. Burm. ad Fast. I. 363)
 odorem, non toxicum fert, idque aroma
 tenuibus olim pro ture in re divina erat.

823 Solinus p. 137. 7 Mo^l. „iaculi arbores
 subeunt, e quibus vi maxima turbinati
 penetrant animal quodcumque obvium
 fortuna fecerit.” *Azortia*; Ael. Hist. An.
 VI. 18.

826 *Depreſsum eſt* i. q. perspectum est,
 sive: ibi licuit videre. *Deprehendere* sine
 notione subiti aut inexpectati, cf. supra
 531 et ad IV. 172. Sed Stat. I. 510 „depreſ-
 ſi, fortuna, deos”.

827 *Segnis* iung. cum *strideret*: quam
 tarde stridor moveretur motae per aerem
 sagittae, quam tarda sit, etsi impetu aer
 resonat. *Scythicae* i. q. Parthicae. Arundi-
 nis esse aer dicitur per quem volat, strepitus
 volantis; cf. Verg. Ge. II. 123.

828 Speciose Bentl.: „misero — Murro”
 non necesse.

831 *Simul* cum plaga: ferit et simul
 separat. *Semel* A, convenit fere cum Hask.
 (at a blow), sed ieiunum est dicere non
 secundo ictu opus fuisse. *Truncoque* scite
 Hos., nam quod *totus* ad intendendam om-

Exemplarque sui spectans miserabile leti
 Stat tutus, pereunte manu. Quis fata putaret
 Scorpion aut vires maturae mortis habere?
 Ille minax nodis et recto verbere saevus 835
 Teste tulit caelo victi decus Orionis.
 Quis calcare tuas metuat, Salpuga, latebras?
 Et tibi dant Stygiae ius in sua fila sorores.
 Sic nec clara dies nec nox dabat atra quietem
 Suspectam miseris quaqua tellure iacebant. 840
 Nam neque congestae struxere cubilia frondes,
 Nec culmis crevere tori, sed corpora fatis
 Expositi volvuntur humo, calidoque vapore
 Adliciunt gelidas nocturno frigore pestes
 Innocuosque diu rictus torpente veneno 845
 Inter membra fivent. Nec, quae mensura viarum

832 expectans VRG, leto M₁, 833 sta. tutus M (t s. s. m. 2), stat cuius B, stat tutus AVUG, stat vivus E, putavit V, 835 saevos M₁ (saevo M₁ Stht), 836 Lact. ad Stat. Theb. III. 27, ed. Kohlmann progr. 1887: „Orion cum vellet cum Diana concumbere, ut Horatius dicit, eius sagittis occisus est, ut Lucanus immisso scorpione periit”. Eadem Serv. A. I. 535 p. 165.2, sq. Thilo, Myth. Vat. I. 32, II. 129, 837 metuit gR, salpuyga MaER, salpuga AB, salpugna u, salpiga VU, sarpinga C, 838 at tibi G, 839 sed G (sic g), 840 suspecta [est] MAV, suspectam miseris UGR, 844 adiciunt G, 845 torrente B₁.

nino orationem usurpari potest (Gron. et Hand. Diatr. Statiana I p. 115 H) est hoc ex eis praeceptis, quae cum grano salis, ut aiunt, adhibenda sint. — *Demittit* male; non est hoc separat; si licet ridendo dicere verum, demittere est: laten zakken. Belle hariolatur Burm. ostendens dextram Murri, qua transegisset scorpionem, non potuisse ab eodem Murro amputari.

832 *Sui leti* nempe quod mansisset eum, nisi manum abscidisset; nunc „pereunte manu” est (*stat*) „tutus.” Burm.: „*vivus* pereunte manu” Ovidio dignum. *Stat* facit ad alacritatem descriptionis (pro *est*).

835 „Recto verbere” i. q. erecta cauda (ut calcantes feriat). „Minax nodis” caudae, Nicander 782 (*αφρόθυλοι ένρεάδουοι*).

836 „Integrae tentator Orion Dianae”, ut notum est, scorpionis ictu interiit. Scorpio in sidera relatus. Hoc vult verbis „teste caelo”.

837 Plin. H. N. XXIX. 92: „est et formicarum genus venenatum, non fore in Italia; solipugas Cicero appellat, salpugas Baetica”. Id. VIII. 104 „a solipugis gente sublata”. Genus serpentis modici Comm. p. 311. 17 Us. Prior significatio h. l. apta.

837, sq. Haec sic cum superioribus cohaerent: Scorpio pestifer, et tamen in sidera relatus; formica exigua Salpuga, et ei tamen Parcae ius suum commiserunt. Haec pro epilogo posita: omnino magna est et a diis concessa venenatorum potentia.

838 *At* cum solus G offerat, correctio esse videtur. *Et* = et tamen.

840 *Est* post *suspecta* om. O, *suspectam* aliquot, in quibus U, quod recepi; tum pro vulg. *in qua* posui *quaqua* (cf. VIII. 7); constructio „suspecta (tellure) in qua tellure iacebant” est abnormis, obscura et, opinor, sine exemplo. *Suspectam* patet ad *quietem* pertinere. Ex *quaqua* omissa una syllaba locus per *in* suppletus.

842 *Crevere* i. q. substrati sunt, cf. ad III. 582 et Propertianum illud: „fictilibus crevere deis haec aurea templa” (V. 1. 5).

843 *Vapore* corporum suorum. *Pestes* sunt angues. *Membra* decumbentium.

845 *Diu* iung. cum *innocuos*.

846 sq. *Modus* viarum est ratio conficiendi viam.

Quisve modus, norant caelo duce. Saepe querentes,
 „Reddite, di, clamant, miseris, quae fugimus, arma:
 Reddite Thessaliam. Patimur cur segnia fata,
 In gladios iurata manus? Pro Caesare pugnant 850
 Dipsades, et peragunt civilia bella cerastae.
 Ire libet, qua zona rubens atque axis inustus
 Solis equis, iuvat aetheriis adscribere causis,
 Quod peream, caeloque mori. Nil, Africa, de te,
 Nec de te, Natura, queror: tot monstra ferentem, 855
 Gentibus ablatum, dederas serpentibus orbem,
 Inpatiensque solum Cereris cultore negato
 Damnasti atque homines voluisti deesse venenis.
 In loca serpentum nos venimus, accipe poenas,
 Tu, quisquis Superum, commercia nostra perosus, 860
 Hinc torrente plaga, dubiis hinc Syrtibus orbem
 Abrumpens, medio posuisti limite mortes.
 Per secreta tui bellum civile recessus

847 norunt AMBG, norant VU, 848 declamant A (di a)Bu, clama . . nt M,
 849 thesaliam (ut saepe) M, bello G (fata g), 850 diuturna G (iurata g), 852 inustis B₁,
 853 aetheriis M₁, 854 nihil G, 857 fugato V₁, 858 veneno A (nis a) B₁E, 860 super. ū M,
 (fuit supernum?), commertia MA, 861 plagae M, (h)oram AB EuGR, 862 abrumpes a.

847 *Caelo duce* indicio stellarum abscondita fere ursa et aliis, cf. 493, supra. *Norant* maiorem probabilitatem, *norunt* maiorem auctoritatem habet; *norant* i. q. perspexerant.

848 *Arva* ex uno cod. affertur a Burm. Aptior est vulgata; malunt bellum quam hunc errorem.

849 „*Segnia fata*” mortem quae ignavos decet, ut docent opposita „in gladios iurata manus”, quae se bello auctoravit.

852 Heins.: „*statque axis adustus*” vel *quaqua a. a.* Sed „*inustus*” sine negativa vi recte se habet, cf. ad VIII. 787. *Axis* num currus, an regio? Prius paulo probabilius propter *equos*. Verbum tamen *inurere* satis insolens est et ab usu Lucani alienum.

853 „*Aetheriis causis*” intemperiae, caloribus; his malebant intirere. Quid vero huc facit *adscribere*? Hoc est eius, qui de causa ambigit, nec h. l. valde aptum. „*Caeloque mori*” defendi potest ex usu Lucani, splendida verba aucupantis, sed quis unquam „caelo mori” pro „per caelum” s. „culpa caeli mori” dixerit scire aveo. — Omnino haec quae 852—854 afferuntur pugnant cum

praegressis. „Redde Thessaliam” dixerant; quidquid futurum est solve me ex hac regione, ex Africa. Nunc contra ire lubet in zonam torridam, in Africam penetrare. Guyetus variationem hos versus putat superiorum, ut videre licet, non sine causa. Quod tamen nulla varietas est in Mss. et iis omissis v. 855 scribendum esset „*nil de te*” pro „*nec de te*”, non eiciendos putavi ut spurios, sed notandos ut suspectos.

859 „*Nos venimus*”, non queror de natura (855), nos sponte nostra rell.

860 „*Commercium nostrum*” i. e. hominum inter plagam orientalem et occidentem. Syrtis *dubiae* sunt, quod litus perpetuo movetur. Prop. II. 9. 33 „Non sic incerto mutantur flamine Syrtes.” Stat. Theb. I. 687 „incerto littore Syrtes”. Supra 304, „in dubio pelagi terraeque”.

861 Color orationis conferatur cum Hor. C. I. 3. 21—23 „nequiquam deus abscedit | prudens Oceano dissociabili | terras, si tamen inopiae | non tangenda rates transiliunt vada”. Versus hi, ut tota fere haec militum conquestio, optime Lucani ingenium referunt.

Vadit et arcani miles tibi conscius orbis
 Claustra ferit mundi. Forsan maiora supersunt 865
 Ingressis: coeunt ignes stridentibus undis,
 Et premitur natura poli; sed longius ista
 Nulla iacet tellus, quam fama cognita nobis
 Tristia regna Iubae. Quaeremus forsitan istas
 Serpentum terras, habet hoc solacia caelum: 870
 Vivit adhuc aliquid. Patriae non arva requiro,
 Europamque alios soles Asiamque videntem:
 Qua te parte poli, qua te tellure reliqui,
 Africa? Cyrenis etiam nunc bruma rigebat,
 Exiguane via legem convertimus anni? 875
 Imus in adversos axes, evolvimur orbe,
 Terga damus ferienda noto. Nunc forsitan ipsa est

865 petit MabeUvg, ferit AVRGM₁, supersint M₁, 866 ingressus M₁, 867 polus et v, sed M, et U, istinc (e corr.)MABEuD, ista a M₁GUUV, 868 quae v, qua R, 870 habet s. s. m. 2 M, haec habet g, caelum M, loctum U, solatia A, 874 etiamnum A(— nunc a) BU, etiam iam c, regebat aG₁, 875 exiguanne AB₁, 876 et volvimur M, evolvimus E₁, 877 ipso est A (ipsa a) B₁.

864 „Sibi conscius” Heins. teste Burm., qui recepit. Tibi si legitur, sententia: probe sciens se in tuum regnum penetrare, tua secreta violare. Quod praefendum videtur. Ferit quasi ad fores terrae ignotae, pulsat claustra, ut admittatur. Ferit pro tum vulgato *petit* iam commendavit Heins. Advv. p. 182, recepit Hos. cf. VIII. 7.

866 *Ingressis* passive, cuius aliud exemplum non succurrit, sed *aggressus* passive dici constat. Difficiliora superesse dicuntur quam quae adhuc intrata erant.

867 „Et premitur natura poli”. „Natura poli deprimitur et cum ipsa terra coniungitur; hoc quantum ad humanum visum dicit”. Schol. Lips. ap. Weber. Vult: et polus deprimitur natura sua. Nativae simplicitatis haec, ac paene puerilis, sed a loquentis persona non aliena. Cohaerent haec sic: fortasse maiora exantlanda sunt (365), sol (ignis) et aqua conspirabunt et caelum ruet, terra vero ultra hanc (ista) nulla est — nisi forte Iubae regna! In quibus iste positum est pro *hic*, ut VI. 245, VII. 90. *Isinc* obscurum locum reddit, quasi duae regiones adsint, ex quibus longius altera absit a loco designato.

870 Schol. Voss.: „tanta patiemur, ut dari nobis istas [has] terras incipiamus optare, quas nunc serpentibus horremus impletas”. *Quaerere* h. l. est (frustra) desiderare.

871—874 Oratio in duo membra (*patriae — qua te —*) dissoluta hoc vult: ne patriam quidem requiro, utinam in Africa sim, quae ipsa nunc me fugit. Contentum se fore dicit paucis et non nimia velle, non Europam, non Asiam, sed *Africam*. Ante duo postrema vocabula notata, cogitans *Africam* quoque nunc sibi negatam, oppositum membrum in interrogationem convertit. — Pro „Asiamque videntem” Trampe in dissert. sent. controuv.: „*alia astra videntem*”. — Verba cohaerent „Europamque (= nec E.) Asiamque, videntem alios soles.”

874, sq. Milites, ut fit in perturbatione ex parva fortuita caeli mutatione absurda etiam metuunt. „Legem convertimus anni”, tempestatem anni quae secundum legem naturae esse debebat, amisimus (hiemem).

876 „In adversos axes” i. q. in oppositam partem mundi. Eatenus haec sententia non erat absurda, quod intellegebant se semper procedendo ad antichthona esse venturos, et efficitur hinc terram rotundam esse eos credidisse; sed quod metuebant ne ad oppositam, inferiorem partem orbis pervenientes, exciderent, ex ignorantia debet condonari; nimirum non noverant legem Newtoni de attractione levioris corporis per gravius facta.

877 „Terga — ferienda noto”. Opinantur

Sub pedibus iam Roma meis. Solacia fati
 Haec petimus: veniant hostes, Caesarque sequatur,
 Qua fugimus." Sic dura suos patientia questus 880
 Exonerat, cogit tantos tolerare labores
 Summa ducis virtus, qui nuda fusus arena
 Excubat atque omni Fortunam provocat hora.
 Omnibus unus adest fatis, quocumque vocatus
 Advolat atque ingens meritum maiusque salute 885
 Contulit, in letum vires, puduitque gementem
 Illo teste mori. Quod ius habuisset in ipsum
 Ulla lues? Casus alieno in pectore vincit
 Spectatorque docet magnos nil posse dolores.
 Vix miseris serum tanto lassata periclo 890
 Auxilium fortuna dedit. Gens unica terras
 Incolit a saevo serpentum innoxia morsu,
 Marmaridae Psylli; par lingua potentibus herbis,

878 fatis M, fati mEAb, fata B, 880 diva G, suo (s. s. s) M, quaestu M, 881 exonerant B, superare lab. G, 882 fessus M, 884 adest miseris GR, quaecumque M (o m 2) VU, vocatur a, vocatis ru, 885 saluti M (e s. s), 886 lentum AB, 887 ore (mori corr m. 2) M, 889 uiuuet A (vovet? docet a), vovet B, nil U, labores R, 890 tantis — periclis G.

notum tantummodo a terrestri polo meridionali prodire, quem si superaverint, notus sibi a tergo futurus sit. — Sic forent, ut cum Herodoto loquar, ὑπερβόριοι (Herod. IV. 36), ut qui semper septentrionem versus progressi polum septentrionalem superarant ab eo ὑπερβόρειοι dicuntur; felicitas hyperboreorum sic intellegitur!

878 Roma sub pedibus, ἀντιχθων mihi.

880 „Suo questu” propter Mont. probat Hos. (Praef. p. XV 9). Non intellego: „Patientia suo questu exonerat” num: se, absolute? non videtur Latinum; an *militum* suo (militum) questu? Hoc quoque est sine exemplo, nec quae Nipperdeius ad Tac. A. III. 54 affert satis distincte dicta sunt. Nempe *exonerare est effundere (aliquid)*, sic exx. quae ipse Hos. affert, aut *levare quasi onere (aliquem)*. Bini casus addi non videntur, fortasse casu. Sed primo loco *s* in M supra scripta (quod om. Stht.), porro omnes codd. aptam lectionem praebent. „Exonerat patientia suos questus” i. q. milites qua erant patientia effundebant questus suos (non obsequium recusabant).

886 „In letum vires” epexegesis ad „maius salute”, pulchra sententia. *Ad letum*

patet sine attributo cum *vires* iungi, contra vulgarem usum pedestrem.

888 „Alieno pectore”. Obscuravit locum Weis. sic scribens pro vulg. „al. in pect.” Oppugnat casus, qui pectora militum invaserunt; obsistit iis in animo militum, quos ad fortitudinem adhortatur. Illustratur sequenti versu. Num milites inculti sic ad Stoicam patientiam conversi sint, dubium, at Cato Stoicus certe sibi constitit. *Spectator* non est: „eo quod spectat” sed „dum spectat”. „Omnibus unus aderat fatis” v. 884.

890 *Lassata* Schol. Ber. et Voss. ap. Web.: „dicit fortunam lassatam esse inferendo discrimine.” Vere sed mire lassatur aliquis rebus adversis, quas non ipse experitur, alienis. Fatigatur aliquis iis quae agit, non periculis quae videt.

891 *Gens unica*. De Psyllis cf. Herod. IV. 173, Plin. H. N. VII. 14, Plut. Cat. Ut. 56. Populum paucis exceptis interiisse a Nasonibus victum refert Plinius; Catonem ab initio secum duxisse τοὺς καλουμένους; Ψύλλους refert Plutarchus. cf. 911.

893 *Lingua*, incantatio.

Ipse cruor tutus nullumque admittere virus
 Vel cantu cessante potens. Natura locorum 895
 Iussit, ut immunes mixti serpentibus essent.
 [Profuit in mediis sedem posuisse venenis.]
 Pax illis cum morte data est. Fiducia tanta est
 Sanguinis: in terras parvus cum decidit infans,
 Ne qua sit externae Veneris mixtura timentes 900
 Letifica, dubios explorant aspide partus.
 Utque Iovis volucer, calido cum protulit ovo
 Implumis natos, solis convertit ad ortus,
 Qui potuere pati radios et lumine recto
 Sustinuere diem, caeli servantur in usus, 905
 Qui Phoebos cessere iacent, sic pignora gentis
 Psyllus habet: si quis tactos non horruit anguis,
 Si quis donatis lusit serpentibus infans.
 Nec solum gens illa sua contenta salute:
 Excubat hospitiibus, contraque nocentia monstra 910

895 potest MABEvu, potes a, potens VU, 896 mixti ABEV, mixtis MD, *mixtis* U, *serpentibus essent* U, 897 possuisse A, 899 sanguine U, terram ABE, 902 l. Mythogr. Vat. III. 3.4 p. 162 B, valido BE, 903 implumis U, convertit U, in Gb, 906 gentes A (gentis a), 907 psyllos M, tactus a, anguis a, 908 donatus G.

894 *Cruor* pro sanguine cf. supra v. 614, sq.

895 *Potens* „potens non facere aliquid”, absurdum non est = satis potens ut *arceat*.

896 „Mixtis serpentibus” minus recte quam *mixti serp.*, ut mihi quidem videtur; „mixtis serpentibus” aptius cum causa significatur („quod admixti sunt”); „mixti serpent.”, cum significatur: „cum s., *quanvis* inter serpentes”.

897 „Profuit”, rell. Versus interpolatus ad explicandum proximum, iuxta quem mire languet. A Plinio XI. 80 traditum est *profuisse* Psyllis serpentes; tamen non cadit in hunc locum. Nisi vero *profuit* et *non obfuit* sine discrimine usurpantur!

898 Frigido Gronovius Obs. IV. 5, p. 575 (Platner): „*illa* cum morte”.

899, sq. Plin. VII. 14 „mos Psyllorum liberos genitos protinus obiciendi saevissimis earum (serpentum) eoque [genere] pudicitiam coniugum experiendi, non profugientibus adulterino sanguine natos serpentibus”.

902 *Calido* pertinet ad fabulam de nimio

aquilae calore, cf. Serv. Aen. I. 394, quae conveniunt cum Comm. ad VI. 6; cf. Thilo ad Serv. l. l.

903 Bentl. sine necessitate „implumes *nidos* solis convertit ad ortus” usus loco Claudiani Praef. ad tert. Cons. Honorii VI. 5 „protinus implumis convertit ad aethera nidos”, quae o Lucano expressa esse minime constat.

905 „Caeli in usus” ut adsuescant caelo, aetheri, i. e. volatui. „Insolitos docuere nisus” Hor. C. 4. 8.

906 „Iacent” negleguntur, figura etiam in prosa familiari. — „Pignora gentis” documentum *γρηγοῦρητος*; putat, si rell.

908 *Donatus* G non esset repudiandum, si maiorem fidem haberet; nam *serpentibus δὲ μείσων* esset.

910 *Excubat*. Addito *tunc* (911) haec suae narrationi accommodavit L. Nam facile est credere duas narrationes permixtas esse; ex altera pervenerant ad populum Psyllorum, ex altera ab initio Psylli Romanum exercitum erant secuti, cf. ad 891. Dicit *nunc*, ab eo loco, secutos esse. *Excubare* i. q. pernoctare a lae familiari. Trillerus intellegere videtur de Psyllis concumben-

Psyllus adest populis, qui tunc Romana secutus
 Signa, simul iussit statui tentoria ductor,
 Primum, quas valli spatium comprehendit arenas
 Expurgat cantu verbisque fugantibus anguis.

Ultima castrorum medicatus circuit ignis. 915

Hic ebulum stridit, peregrinaque galbana sudant
 Et tamarix non laeta comas, Eoaque costas,
 Et panacea potens, et Thessala centaurea,
 Peucedanonque sonans flammis, Erycinaque thapsos
 Et larices, fumoque gravem serpentibus urunt 920
 Abrotonum et longe nascentis cornua cervi.

Sic nox tuta viris. At si quis peste diurna
 Fata trahit, tunc sunt magicae miracula gentis.
 [Psyllorumque ingens et rapti pugna veneni.]

911 tum AB₁U, secutis U₁, 912 statuit M₁, 913 qua MBE, quas A (qua a), *versum in marg. habet G a l. m.*, 914 expurgant aU, expugnant BE, 915 medicatos A (s. s. u) B₁, medicatis a E₁, circumit M, ignes A (i m 2 supra e) B₁, 916 stridit MU, stridet rell., peregrinaque A, chalbana (l add. m. 2) A, 917 comis MEG (comas g), 918 planacea AB, panaceta V, centaureos GR, 919 peucedanumque M (e corr.) V pauce s. s. g, sonans ABEUD sonat, M (— nant Stht), sonant V, thapsos M, taxos V, torsus C, 921 habrotonum M, habrotonon gR, longa B₁, 923 tunc AC, 924 *in marg. m. 2 M (pti. in rapti abscisum)*, om. in U.

tibus cum vulnerata coll. Ael. H. A. XVI, 18, parum attendens ad praepositionem. Plin. XXXV. 118 (Hask.) de pictoribus circumerrantibus: „omnium eorum ars uribus excubabat.”

916 *Stridit* recepit Hos., vid. ad VI. 179. *Sudant* de ipso liquore, qui distillat (nam galbanum genus resinae est) ut Verg. Georg. II. 118: „balsama sudantia.”

917 „Non laeta” „arbor in pauperum tumulis consecratur, ut cupressus in divitum” Schol. Voss.

918 Panacea Verg. A. XII. 419. — *Centaurea* — *ae* semel (centauria herba) ex Apuleio (Platonico), Herbario laudatur, non optimo auctore; h. l. pluralis est ut in eadem versus sede Verg. Georg. IV 270 „grave olentia centaurea”.

919 *Sonat* vulgo, *sonant* Hos.; concinnius et magis e more Lucani esse videtur ut haec 917 „et tamarix” usque ad „larices” (920) ex uno verbo *sudant* suspensa sint; hoc aptum est omnibus per zeugma, et omnino in tali enumeratione L. non valde sollicitus est ut omnia subiecta ad amussim cum verbo quadrent. *Sonans* Heins. quoque Advv. p. 192.

Ib. *Thapsos*, Thapsiam, quae vulgo dicitur, poeta h. l. cognominem facit peninsulae Siculae („Erycina”) quae *Thapsos* dicebatur. Verg. A. III. 639 et alii.

921 *Habrotonum* male aspiratur; vocabulum nihil cum ἄβροβ; commune habet, sed ducendum ab ἄβροτος (= ἔμβροτος) fere i. q. *ambrosia*. Ad „*urunt*” subi. est: *Psylli*

Ib. „*Longe nascentis*”. Locus multum vexatus, quia viri docti opportune (?) meminere cervos in Africa non nasci, unde contentio, num L. hoc significaverit. Quod omnino negandum; ad incantationes rara et procul accessita remedia adhiberi omnino dicuntur, ita cornu aliquod cervi rarioris adhibetur. *Longe* = procul. Incredibile est quanta harioletur Burm. *Pascentis* non feliciter Heins. p. 192.

923 *Tunc* sunt i. q. tum demum. Supra 913 *primum* dixerat respiciens ad nocturna remedia faciliora, nunc persequitur maxima miracula. Heins. tentamina sua puerilia (ap. Burm.) in Advv. non recepit.

924 Versus nullam probabilem explicationem admittit et deest in M et U; sed in

Nam primum tacita designat membra saliva, 925
 Quae cohibet virus, retinetque in volnere pestem.
 Plurima tunc volvit spumanti carmina lingua
 Murmure continuo, nec dat suspiria cursus
 Volneris aut minimum patiuntur fata tacere.
 Saepe quidem pestis nigris inserta medullis 930
 Excantata fugit, sed si quod tardius audit
 Virus et elicited iussumque exire repugnat,
 Tunc superincumbens pallentia volnera lambit,
 Ore venena trahens et siccatur dentibus artus,
 Extractamque tenens gelido de corpore mortem 935
 Expuit, et cuius morsus superaverit anguis,
 Iam promptum Psyllo vel gustu nosse veneni.

925 tacta vulgo O, 927 tunc AU, plura U₁, volvunt Rg, spirante V, spirantem linguam R, 928 dant BEU, sanguis *pro* cursus c, 929 nimium MV (minimum mv)Ug, haud ABED, 930 pestes M₁, 932 l. Prisc. 498.1 H, 933 tum ABE, pallantia U₁, 934 exsiccatur ABC, arcus U, 935 petens M (potens Stht), potens GR, petens aU, tenens ABEVmu r, trahens v, 936 expulit A (expuit a), B₁E₁, morsu B₁, superaverat U, angues a, 937 psyllis vulg. O, gustum M, gestu U₁, venenum aE.

hoc scholion: „pugna veneni] ut contra se venenum pugnent et carmen” ad versum controversum pertinet. Sed „*rapti* veneni” alienum est; nihildum veneni devorasse dicuntur, ne iam plura commemorare nec repetam quae in Mnem. XVIII p. 17 sq. scripsi. In U non est adscriptum „psyllorumque vires *iunii*” (Hosium melius docere poterant, quae a. 1890 iam retuli), sed *p. v. inimicae*”.

925 *Tacta* manifesto corruptum, *tactusalivae* Heins. (ap. Burm.), *tractu salivae* Burm. parum probabilia; „tacita saliva” Madv. Advv. II. p. 183, cui nihil opponi potest quam quod rideri possit a lectore non serio, sed in seria re hoc non metuit poeta, opponitur 927 „plurima tunc volvit”, rell.

928, sq. „Progressus vulneris non patitur incantatorem respirare, nec fata celeriter ingruentia vel minimum tacere”. Ante Grot. legebatur *dant* magna cum ambiguitate, et *haud*, negatione repetita contra morem paene constantem Lucani; negatio *nec* se extendit etiam ad alterum membrum: „nec *aut* cursus suspiria dat, *aut* fata patiuntur tacere”. *Nimum* pro *minimum* vulgari errore; *haud nimium* = non valde h. l. ineptum. *Cursus* tacito sine exemplis praetereunt editores, Oud. usum notissimum dicit. Novi de vulnere *serpere*,

non *currere*: apud Celsum „cursus pituitae (effluentis), materiae (ex ulcere)”, non hoc. Donec exemplum allatum fuerit, credam Lucanum dedisse *cura*. Id in Oud. codice adscriptum erat, sed alieno loco ad 924.

935 *Extractamque trahens* Heins. teste Burm.; non „trahit *exuctam*”, sed exugit trahens. Recte: „extractamque tenens (ore) — mortem] expuit.” *Potens* in M extare dicit Stht, de quo magnopere dubito, nam diserte enotavi *petens* subpositis punctis supra scripto *tenens*, ut reliqui μ ; *potens* (sic Hos.) sine infinitivo ieiunum est additamentum.

936 sq. Vulgo *Psyllis*, tunc iungendum: „cuius anguis morsus superaverit, promptum Psyllis nosse”. In quo *superaverit* obscure sine obi. ponitur, et parum apte quoniam per momentum temporis superior fit (*superat*); de flamma, de morbo, qui aliquamdiu minatur, sic superare, non de re subitanea e. g. ictu, morsu, simm. Et ne superavit quidem morsus, quoniam a Psyllo iam procuratus est. Ante *superaverit* subi. est Psyllus, is *morsum* vel *morsus* (inceritum quid Luc. scripserit) superat. Scribendum igitur erat *Psyllo*, quod probari Bentleyo laetus animadverti. Post *expuit* non est graviter distinguendum; *expuit* et iam (postquam *expuit*) rell.

Hoc igitur tandem levior Romana iuventus
 Auxilio late squalentibus errat in arvis.
 Bis positis Phoebe flammis, bis luce recepta 940
 Vidit arenivagum surgens fugiensque Catonem.
 Iamque illic magis atque magis durescere pulvis
 Coepit, et in terram Libye spissata redire.
 Iamque procul rarae nemorum se tollere frondes,
 Surgere congesto non culta mapalia culmo. 945
 Quanta dedit miseris melioris gaudia terrae
 Cum primum saevos contra videre leones!
 Proxima Leptis erat, cuius statione quietam
 Exegere hiemem, nimbis flammisque carentem.

Caesar ut Emathia satiatus clade recessit 950
 Cetera curarum proiecit pondera, soli
 Intentus genero, cuius vestigia frustra
 Terris sparsa legens fama duce tendit in undas,
 Threiciasque legit fauces et amore notatum
 Aequor et Heroas lacrimoso littore turris,

938 melior G, post 938 sequi in B 944 del. b, 940 phoebae MD, 941 vadit D, 942 illic MAU, illis V₁, illi GR, 943 lybiae A, libies U, reverti a, 944 nemorum rarae AEG, visa est (ante nem.) Rg, se attollere AG, [se] attollere B, 945 l. Serv. ad Verg. Georg. III. 340, nunc visa M, n.c. visa U, tunc visa V, 948 quietam MV, quietam EAUG, 949 exigere M₁, flammis nimbisque V, 950 cede B₁m (rec. m), 954 threiciasque (r s. s.) M, 955 cyeteas vel creteas M, heoas V₁, etheroas E, turres del. m. 2 et s. s. terras M₁, terras a.

938 „Tandem melior” Weis. sine auctoritate Mss.

940 Duobus mensibus per deserta duxit exercitum „χεμῶνος;” Plut. Cat. 56: Cyrenis cum profecti sunt, etiam tunc bruma rigebat, supra 875. Pompeius mortuus erat d. 28 m. Sept. (medio fere M. Augusto veri temp.) cf. ad VIII. 467. Strabo, XVII. p. 836, 30 dies Catonis expeditioni dat.

943 Libye: arena Libyae magis fiebat concreta et terrae solidae cedebat.

945 Nunc (tunc) visa interpolatum, eodem modo, quo in R versu superiori pro rarae legitur visa est; non ferebant interpolatores infinitivum historicum; nulla umbra dubitationis hic esse debet; vix operae est monere visa accedente infinitivo non significare conspecta. Non culta i. e. inculta, quod posuisset si metrum ferret, cf. de non sic usurpato ad III. 25, V. 58, VII. 815. Frustra Schrad. non multa. Surgere egregie; pri-

mum e longinquo fastigia conspiciuntur, quae sensim se tollunt et totum tugurium trahunt. Sic se tollere superiore versu. Rarae sine dubio pellucidae (non: paucae). „Congesto culmo” palea sine arte composita.

946 Ante dedit subiectum est totum membrum: „cum — leones”, poterat pro cum: quod dicere, sed cum alacrius.

949 Non hiemem totam egerunt Lepti, sed hiemem, quam longa; agebant quidquid supererat; diu merito otio fruebantur. Non pugnat hoc cum temporum ratione, media hieme Cyrenis erant profecti et per duos menses iter fecerant, cf. ad 960.

954 Bosphorus Thracius et Hellespontus confundi videntur, certe Thraces cognomen vulgo adhaeret soli Bosphoro.

955 Heroas ab Hero, ut Argous ab Argo apud Val. Flaccum, Latous a Lato (Hor.

Qua pelago nomen Nepheleias abstulit Helle.
 Non Asiam brevioris aquae disternat usquam
 Fluctus ab Europa, quamvis Byzantion arto
 Pontus et ostriferam dirimat Chalcedona cursu,
 Euxinumque ferens parvo ruat ore Propontis. 960
 Sigeasque petit famae mirator arenas,
 Et Simoentis aquas, et Graio nobile busto
 Rhoetion, et multum debentis vatibus umbras.
 Circuit exustae nomen memorabile Troiae,
 Magnaque Phoebai quaerit vestigia muri. 965
 Iam silvae steriles et putres robore trunci
 Assaraci pressere domos et templa deorum
 Iam lassa radice tenent, ac tota teguntur
 Pergama dumetis, etiam periere ruinae.

956 pelagi M₁UG, nephelias U, helles MVUG (— le g), 959 ostriferam U₁, obstriferam D, austriferam ABE, diremat M₁, calchedona MAVUG, 960 ferans A₁, 961 miratus A₁, 962 nomine busto E₁, nomine bustum C, 963 roeteon V (e ex i corr.), rhetheon G, debentis M, multa AB₁E.

„et valido mihi | Latoe dones“). *Ἄναξ εἰρημέτρον*, hac quidem significatione, nam saepius pro *heroicus* usurpatur, unde erravit Schol. Voss. haec de Hercule interpretatus. — *Turres* Schol. Ber. ap. Web.: „(Hero) se praecipitavit de *turri*“.

956 Male Sabellicus *attulit*; Helle ponto (quocunque nomine antea vocato) nomen eius *abstulit*.

957 *Brevior* aqua h. l. non, ut solet, de non profunda, sed de angusta dicitur.

958 „Quamvis pontus (Bosporus) arcto cursu separet Byzantium et oppositam ei Chalcedona“. *Obstriferam* D, num homo legit aut cogitavit *obstreperam*? Melius osset quam *ostreae* illae, quae h. l. non sunt optimi saporis. Chalcedon *obstrepit* undis e Ponto Euxino affluentibus. Quod Abydon *ostriferam* dicit — diversum a Chalcedone — Vergilius Georg. I. 207 nihil probat. Sed fatendum est illum librum vitiis scatere.

960 In eadem re manet: Pontus Eux. per Bosporum (*parvo ore*) influit in Propontida. *Fert* Propontis Pontum tanquam onus aquam eius absportans.

961 *Que* i. q. quoque, clarum exemplum huius usus cf. VIII. 400, V. 549. Subiectum *Caesar*. „Graio busto“ Aiakis.

963 *Rhoetion*. Notum est quaedam vocabula Graeca (*ostrea*, *platea*) et Graecum corripuisse, sed cultior poesis utique in nominibus propriis Graecis hoc repudiat; similis negligentiae est *Edōnis* I. 675. Non huc refero *Batavique*, altera correpta, I. 431, nam etsi omnes post Lucanum eam prodixerunt, fieri tamen potest, ut quantitas ab initio vacillaverit; et per se nihil est quod obstet correptioni; *Bataui*, *Batui* inter se respondent ut *lavo* et — *luo* et alia; et nomen Nederlandicum *Betūwe* fulcit correptionem.

Ib. Petit (961) *umbras*. Manes heroum defunctorum iis locis, ubi sepulti, oberrare finguntur.

964 Pro *memorable* Bentl.: *miserabile*, quod in cod. Regio invenerat. „Nomen Troiae“ h. l. idem fere quod Troiam nobilem.

966 *Steriles* cum contemptu: ligna infelicia. *Robore* i. q. materia iung. cum *pressere*.

968 „Iam lassa radice“ Radices findendo et convellendo lapides iam fatigatae sunt. Ceterum cf. Pers. I. 25 et Jahn ad i. l. Iuven. X. 146, Sen. NQ. II. 6.

969 „Etiam periere ruinae“ nempe non apparuerunt dumetis tectae. Plane ex ingenio Lucani dictum.

Adspicit Hesiones scopulos, silvaque latentis 970
 Anchisae thalamos, quo iudex sederit antro,
 Unde puer raptus caelo, quo vertice Nais
 Luxerit Oenone: nullum est sine nomine saxum.
 Inscius in sicco serpentem pulvere rivum
 Transierat, qui Xanthus erat. Securus in alto 975
 Gramine ponebat gressus: Phryx incola manes
 Hectoreos calcare vetat — discussa iacebant
 Saxa, nec ullius faciem servantia sacri —
 „Herceas, monstrator ait, non respicis aras?”
 O sacer et magnus vatum labor, omnia fato 980
 Eripis, et populis donas mortalibus aevom.
 Invidia sacrae, Caesar, ne tangere famae,
 Nam, si quid Latiis fas est promittere Musis,
 Quantum Zmyrnaei durabunt vatis honores,
 Venturi me teque legent: Pharsalia nostra 985

970 hesionae GR, silvaque G (— as que g), silvasque rell. vulgo, iacentes M, patentis AB₁EU, 971 sederit M, sedit in AB(a m 2 sederit)E, 973 luxerit C, luserit rell., 976 ph.ryx M, 977 hectoreas Av, paectoreas B₁, iecabant U₁, 979 l. Serv. A. II. 506, Mythogr. Vat. I. 213, hectoreas ex corr. m. 2 M, *hectoreas* (eraso voc. 7 litt.) U, he(ae)ctoreas ABERgv, herceas aCGV, 980 loeto mab, 981 aevom M (s s. u), 982 non G (ne g) D, 984 smirnei BEC, 985 te meque R, nostra et (corr. m. 2) A, (nostra a), nostra est B.

970 *Silvaque* praeter G deteriores aliquot ap. Burm., qui post *scopulos* et post *silvasque* distinguit, ut silvae ipsae fuerint thalami Anchisae, nunc silva tecti, in quo displicet illud nudum *silvas*, et *latentes* superfluum est. Hos. iungit *scopulos silvasque*, sed quid Hesionae, quae exposita est in scopulis, cum silvis commune fuerit, non assequor. *Silvaque* (nempe Idae, ut fama ferebat cf. R. Unger Sinis p. 97) recte Heins., propter sequens *latentes* opportunum depravationi.

973 *Luserit* praeter C codd., *luxerit* Burm., Usenerus. Heins. (teste Burm.) *lusa sit*, ipse ludens; *luserit* multis tuetur R. Unger, Sinis p. 92 sqq. Conveniebat memorare illud, quod Oenonae praecipuum, non ei cum omnibus nymphis commune esset; ludunt omnes, luget Oenone a Paride, quem e monte cum Helena advenientem videt, repudiata, idque celebraverat Ovidius Heroid. V. 62. Oenone: „mons fuit — hinc ego vela tuae cognovi prima carinae — haerebat gremio turpis amica tuo, | tunc vero rupique sinus”, (70, sq.) rell. Litterae x et s conf. ut *vix vis*, *laxatus lassatus* IV, 624, VI. 262, natum e pronuntiatione unde *mixtus* et *mistus*, cf. Seelmann p. 353.

979 *Herceas* Heins. Advv. p. 192, nunc confirmatum codicibus, depravatum in *Hectoreas* et *Herculeas* (in schol. Web.), sed sic iam Grotius. Figurata dictum i. q. non respicis Nemesin? Iupiter penentralis *ἔρξείος* vindex iniuriae hoc loco est. Senec. Ag. 448 „sparsum cruore regis (Priami) Hercem Iovem” (Ibis 282 „Hercei Iovis ara” Riese *Rhoetei*). Hectoreae *arae* nihil huc faciunt.

982 „Sacrae famae” Homeri, cf. 963 „multum debentis vatibus umbras”. Invidiae, qua Nero in Lucanum affectus sit, haec mentionem non continent, primum propter *sacrae* i. e. aevo sacratae, tum quia nexus manifesto est: „haec omnia per vates magna; his non est quod invideas; nec mihi”.

985 „Venturi” i. q. posterii: *Me teque* hoc ordine, ex more nostro infringitur observantia honoratioribus debita. Non ita veteres, lectu digna disputatio Burmanni ad h. l. — *Teque*, quae de bello civili scripsisti.

Ib. „*Nostra*”, Lucani carmen inscriptum

Vivet et a nullo tenebris damnabimur aevo.

Ut ducis inplevit visus veneranda vetustas,
Erexit subitas congestu caespitis aras,
Votaque turicremos non inrita fudit in ignis.

„Di cinerum, Phrygias colitis quicumque ruinas 990

Aeneaeque mei, quos nunc Lavinia sedes

Servat et Alba lares et quorum lucet in aris

Ignis adhuc Phrygius, nullique adspecta virorum

Pallas, in abstruso pignus memorabile templo,

Gentis Iuleae vestris clarissimus aris 995

Dat pia tura nepos, et vos in sede priori

Rite vocat: date felices in cetera cursus.

Restituam populos; grata vice maenia reddent

Ausonidae Phrygibus Romanaque Pergama surgent.”

Sic fatus, repetit classes, et tota secundis 1000

Vela dedit coris, avidusque urgente procella

Iliacas pensare moras Asiamque potentem

986 damnabitur UmaG, 987 *intra versus* m.1 A, vivus E₁, 989 thuriferos mABERDG, 990 dii MaVU, phygus U₁, 991 quas A (quos a) E(quos e), quos B, 992 parens *pro*: lares M(Stht)VU, in ares M₁, 993 phrygius M, 994 templi a, 996 priore M, priori A, priores a, post 997 V *inserit hunc versum*: constituam (*corr. in restituam*) sparsas arces replebo ruinas, 998 restituam V, reddant M₁, reddent (*ex corr. altera e super a posita*) U, 1001 choris AD.

erat *Pharsalia* et sub hoc nomine notum. Usu nomen iam certam significationem acceperat, ut solent inscriptiones ex arbitrio scriptoris, qui unum aliquod momentum pro titulo posuit. *Pharsalia* ante Lucanum raro substantive ut nomen regionis; nomen novavit et latiore significatione, *technica* (= bellum civile) eo carmen inscripsit. Si poetae argumentum carminis describenti nunc primum aliquod deligere vocabulum propositum fuisset, non elegisset *Pharsalia* eo loco, ubi de Pharsalo non amplius agitur. *Pharsalia* ante Luc. tantum habet Ov. *Metam.* XV. 832. Ad Catullum 64. 37 nemo provocabit.

990 Invocat Manes Troianos (990), Lares Aeneae (9.2) Lavinii et Albae etiam tunc cultos, quibus in aede Vestae ab origine rorum Romanarum ignis Troianus lucebat („quorum lucet in aris ignis adhuc Phrygius”), denique Palladem i. e. palladium, arcanum *pignus*. „Lares Aeneae” non diversi a „Phrygiis penatibus gentis Iuleae” I. 196. De Palladio Ov. *Trist.* III. 1.29 „hic locus est Vestae, Palladem qui servat et ignes”. Marquardt. *Staatsverw.* III. p. 242, nota. „Sedes Lavinia” i. q. Lavinium.

Versu 991 Lavinium et Albam memorans non excludit aedem Vestae, quae proximis indicatur: „quorum (*quarum*, Vestalium Heins. p. 192) aris”. Penates Troiani dicuntur esse tribus locis, quae Troiae coloniae erant: Lavinii, Albae, Romae.

993 „Restituam populos” i. q. reddam incolas (cives). „Quin etiam varia fama percrebruit, migraturum Alexandream [Troianam cf. Strab. XIII p. 593 fin., 597 c. 33] vel Ilium”, Suet. *Caes.* 79. Caesar Iliensibus civitatem dedit liberam et immunem Strab. XIII p. 595 c. 27, i. e. civibus Ilii novi, quod aberat 30 stadiis a situ Troiae antiquae (Strab. c. 35), de quo loco nunc agitur. Haec considerantibus non inepta videbitur *παρέχθαις* de Troia, quam Burm. reprehendit contendens aliunde non demonstrari Caesarem Troiae substituisse, plane oblitus, quid poesis postulet.

997 Versum post hunc e Voss. 1 supra adscriptum frustra defendit Weber II. 644 refutatus a Trampio p. 8.

1002 *Pensare* = compensare, *Que — que* i. q. tam quam, in Lucano a Bontleio ad dubitatum cf. III. 467, 591.

Praevehitur pelagoque Rhodon spumante relinquit.
 Septima nox, zephyro numquam laxante rudentis
 Ostendit Phariis Aegyptia littora flammis. 1005
 Sed prius orta dies nocturnam lampada textit,
 Quam tutas intraret aquas. Ibi plena tumultu
 Littora, et incerto turbatas murmure voces
 Accipit, ac dubiis veritus se credere regnis,
 Abstinit tellure ratis. Sed dira satelles 1010
 Regis dona ferens, medium provectus in aequor
 Colla gerit Magni, Phario velamine tecta,
 Ac prius infanda commendat crimina voce:
 „Terrarum domitor, Romanae maxime gentis,
 Et, quod adhuc nescis, genero secure perempto, 1015
 Rex tibi Pellaeus belli pelagique labores
 Donat et Emathiis quod solum defuit armis,
 Exhibet. Absenti bellum civile peractum est,
 Thessalicas quaerens Magnus reparare ruinas
 Ense iacet nostro. Tanto te pignore, Caesar, 1020
 Emimus, hoc tecum percussum est sanguine foedus.
 Accipe regna Phari nullo quaesita cruore;
 Accipe Niliaci ius gurgitis; accipe quidquid
 Pro Magni cervice dares; dignumque clientem
 Castris crede tuis, cui tantum fata licere 1025
 In generum voluere tuum. Nec vile putaris
 Hoc meritum, nobis facili quod caede peractum est.

1003 reliquid U,G, provehitur G, 1007 tumultus G, 1009 credere muris mAB (regnis aMb), 1010 dura g, cura V₁, 1012 velamina M₁, 1013 hac V, voces M₁, 1014 gentes U₁, 1017 arvis G, 1018 exhibet M, 1019 magnas A₁, 1021 eminus R, est percussum AB, 1025 crede tuis U, 1026 ne G (nec g), putares A (i m 2) R, 1027 facili nobis ABEG, paratum G.

1005 *Pharias*, Aegyptia littora, *flammas* mavult Heins. p. 192, vellem libri addicerent. „Phariis flammis” = per Ph. fl.

1007 „Quam tutas intraret aquas.” Constituerat noctu opprimere Alexandrinos, ut tutus portum intraret, sed vigilare eos comperit (1008), itaque altum tenuit. Prius sol pepulit Noctem, quam tutus intraret. Voces i. q. sonitus.

1010 *Abstinerere* i. q. arcere, propria, locali sign. Huc adhibere licet Horatianum: „dixeris egregie notum si callida verbum | reddiderit iunctura novum.”

1012 Phario i. q. lineo.

1017 *Donat* i. q. remittit, contrarium est *inponere*, cf. IV. 764.

1023 „*Accipe* quidquid dares” pro *tene*, habe tibi summam pecuniae, quam possemus pro capite Pompeii exigere. *Accipe* propter anaphoram usurpatum est.

1027 *Paratum* Cort. et Gemblacensis. Sic propter insolitam formulam: „peragere meritum” correctum videtur. Sed iungas: nec hoc, quod (relat.) nobis facili manu peractum est, putaris vile meritum.

Hospes avitus erat: depulso sceptrā parenti
 Reddiderat. Quid plura feram? tu nomina tanto
 Invenies operi, vel famam consule mundi; 1030
 Si scelus est, plus te nobis debere fatere,
 Quod scelus hoc non ipse facis". Sic fatus, opertum
 Detexit tenuitque caput. Iam languida morte
 Effigies habitum noti mutaverat oris.
 Non primo Caesar damnavit munera visu 1035
 Avertitque oculos: voltus, dum crederet, haesit.
 Utque fidem vidit sceleris, tutumque putavit
 Iam bonus esse socer, lacrimas non sponte cadentis
 Effudit, gemitusque expressit pectore laeto,
 Non aliter manifesta potens abscondere mentis 1040
 Gaudia, quam lacrimis, meritumque immane tyranni
 Destruit, et generi mavolt lugere revolsum,
 Quam debere, caput. Qui duro membra senatus
 Calcarat voltu, qui sicco lumine campos
 Viderat Emathios, uni tibi, Magne, negare 1045

1028 parente ABEVGR, 1029 tu — operi (1030) l. Lact. ad Stat. Theb. V. 41, numine AB₁, 1030 famae a, 1031 fateris vulgo O, 1035 clamavit A (corr.: dampnavit), 1038 cadentis VU, cadentes M, 1042 et ceneri corr. in et feneri M (soceri Stht), soceri U, mavolt M₁, 1044 qui — Emathios (1045) l. Acro Hor. C. I. 3.18, calcabit a.

1028 Consensus codd. M et U *parenti* contra *parente* satis firmat; aequē recte alterum diceretur, nec *parente* ambiguum sententiam facit, quod dicit Burm. Nemo nescit, vel in pedestri interdum sermone casum absolutum poni, ubi rectus legitimus esset. — De re cf. supra 131, VIII. 448.

1029 *Feram* pro *referam* libertate, de qua saepius dictum. Sic etiam ap. Verg. A. II. 161, „si vera feram, si magna rependam.” — „Nomina tanto invenies operi” rell. ipso quod nomen sit huic facto imponendum definit, vel iudicium aequalium fac tuum.

1031 *Fateris* vulgo non recto; aut *fateberis*, aut *fatere* necessarium est. Non dicit: „si scelus *dices*, eo ipso fateris” sed si scelus *est*; correxi hoc ut satis certum.

1038 „Iam languida”. Nihil hoc *languida* vidisse se languidius Benth. affirmat. Non intellego. Certe *lurida*, quod commendat, nullo nomine probabilius. *Languida*, contrarium est: *intenta*.

1036 *Advertit* in deterr. correctio est mala; continuatur negatio: non primo visu

avertit oculos. Haesere oculi in capite Pompeii donec ei constaret Pompeii esse. *Voltu* Benth.

1040 *Putans* si maiorem auctoritatem haberet, non esset propter grammaticam (cf. e.g. Dräger Hist. Synt. II. 414, Schmalz ad Reisig II. 818) sed propter sententiam damnandum, quae requiritur: se *posse* abscondere”, quod (*posse*) infinitivus post verba sentiendi non significat. *Potens* habet vulgarem significationem (non participii), nempe *validus* (bij machte) et iungitur quemadmodum alia adiectiva perfectae significationis cum infinitivo, ut „impotens (sui) quidlibet sperare”, „segnis solvere”, „inpiger vexare”, alia. Sil. It. XI. 594 „pax custodire salutem et cives aequare potens” propius accedit ad participii significationem. Nihil est cur *potest* ex V praefertur. *Putans* Weise cum Hask. dedit.

1048 „Quam debere” quam obligatus esse Ptolemaeo. *Ingratum* factum sibi simulans *gratiam* non debebat. Opponuntur caput Pompeii *lugere* et *debere*; debere se quidquam confessus *gauderet* beneficio.

Non audet gemitus. O sors durissima fati!
 Huncine tu, Caesar, scelerato Marte petisti,
 Qui tibi flendus erat? Non mixti foedera tangunt
 Te generis, nec nata iubet maerere neposque?
 Credis apud populos Pompeii nomen amantis 1050
 Hoc castris prodesse tuis? Fortasse tyranni
 Angeris invidia, captique in viscera Magni
 Hoc alii licuisse doles, quererisque perisse
 Vindictam belli raptumque e iure superbi
 Victoris generum. Quisquis te flere coegit 1055
 Impetus, a vera longe pietate recessit:
 Scilicet hoc animo terras atque aequora lustras,
 Necubi suppressus pereat gener? O bene rapta
 Arbitrio mors ista tuo! Quam magna remisit
 Crimina Romano tristis fortuna pudori, 1060
 Quod te non passa est misereri, perfide, Magni
 Viventis! Nec non his fallere vocibus audet,
 Adquirisque fidem simulati fronte doloris:

1047 huncine O (ut vulgo). 1049 gnata M₁U, generes a, 1051 astris V₁ (c ant. m. s. s.), 1052 angeris corr. ex tangeris M, tangeris U, angeris ABEVGR, capitique BE, 1053 alii G, quaererisque M, 1054 raptumque...e iure M, 1055 quisq M (uis add. m. 2), quiste (quis s. s.) E, cogit A₁B, 1058 depressus D, generi bene U, 1061 miserere M₁, perfida ABE, 1062 nec his non A₁E₁ nec non B (ex: ne is non), audes GD, 1063 simulatam c.

1049 „Nata iubet maerere neposque”. Suet. Caes. „eodem temporis spatio (a^o. 54) matrem primo, deinde filiam (Iuliam), nec multo post nepotem amisit.” At Dio C. XXXIX. 64 ἐν δὲ τῷ αὐτῷ χρόνῳ καὶ ἡ τοῦ Πομπηίου γυνὴ θύγατρίον τι τεκοῦσα ἀπέθανεν. Non erat quod Lucanum ad I. 111 reprehenderet Burm. Discrimen inde natum, quod infans non vitalis fuit. „Nec nata” nim. natae memoria; non intellegit Burm.

1051 Hoc astris i. e. fortunae tuae, minime spernenda lectio. Castris videtur significare: copiis tuis; populi Pompeio fideles non tibi copias iungent. Cum probabilius sit litteram incuria omissam (in V₁), quam studio additam (in reliquis), vulgatam tenui.

1052 Tangeris, angeris Oud., rell. tangeris, in uno U integrum exstat. In M tangeris est, deleto t ut videtur 1^a m. Angi saepe de animi affectibus etiam iis qui a metu remoti sunt; curae, pudor, dolor angunt,

aliquis anxius est curis; Liv. notissimo loco, XXI init. „angebant ingentis spiritus virum Sardinia Siciliaque amissae”, ut angi et sollicitari saepe promiscue poni possint. „Angit animum curis mordacibus” supra II. 681 et 64. — Tangere in vicinia est 1048, quod non probat h. l. angeris esse legendum, sed tamen eiusdem notio- nis repetitio demonstrat ingenium minime ferax. — „In viscera” iung. cum licuisse.

1057 Ironia. „Procul es a vera pietate. An dices te circumerrare orbem, ut alicubi latentem generum a periculo mortis liberes!” Suppressus absconditus, Schol. — In Dav. de s.s.; voluit deprensus. — Serio pergit poeta: „o bene rapta” i. e. praerepta.

1061 „Quod te”, i. e. „quod tibi veniam Pompeio dandi opportunitatem non dedit.” Hoc enim Pompeio indignum esset. Perfidus est Caesar quod aliud prae se fert, aliud sentit. Heins. tamen perfida (vocat.).

1063 „Simulati fronte doloris”, explicandum: facie in qua simulatus dolor appa.

„Aufer ab adspectu nostro funesta, satelles,
 Regis dona tui, peius de Caesare vestrum, 1065
 Quam de Pompeio, meruit scelus. Unica belli
 Praemia civilis, victis donare salutem,
 Perdidimus. Quodsi Phario germana tyranno
 Non invisā foret, potuissem reddere regi,
 Quod meruit, fratrique tuum pro munere tali 1070
 Misissem, Cleopatra, caput. Secreta quid arma
 Movit et inseruit nostro sua tela labori?
 Ergo in Thessalicis Pellaeo fecimus arvis
 Ius gladio? vestris quaesita licentia regnis?
 Non tuleram Magnum mecum Romana regentem: 1075
 Te, Ptolemaee, feram? Frustra civilibus armis
 Miscuimus gentes, si qua est hoc orbe potestas
 Altera, quam Caesar, si tellus ulla duorum est.
 Vertissem Latias a vestro littore proras;
 Famae cura vetat, ne non damnasse cruentam, 1080
 Sed videar timuisse Pharon. Nec fallere vosmet
 Credite victorem. Nobis quoque tale paratum

1064 aspectu MAV *ut semper*, 1073 armis B, 1075 tolerat B, romane AB₁, moventem E₁, 1076 vilibus B₁, 1078 caesari a, [est] B, 1081 vos met (correctio m. 2) aMVUGRD, me A (t add m 2).

ret, *fronte non est specie*; sic *simulati* abundaret et non sine causa proponeret Guyet *simulato—dolori*.

1071 Inimicitiae fuere inter fratrem et sororem, Cleopatrae caput fortasse regi non ingratum fuisset.

1072 *Inseruit* verbum hac translata significatione inde ab aevo Augusteo frequens est, sine dubio ex consuetudine vulgaris sermonis assumptum pro „(se) immiscere alicui rei”, et habet pro nexu subinde contentus significationem, ut cum dicitur de loco, quem quis sibi ultra debitum arrogat (Tac. Ann. VI. 2), alibi clandestini, ut de eo qui sensim ac tacito subrepat aut movet aliquid in locum: „nomen famae” Tac. Or. 10, i. e. sermonibus divulgantium, „se fortunae” Hist. II. 61 i. e. hominibus fortunatis se immiscere. Hoc loco convenit fero cum nostro: *zieh in iets steken*. Sic VIII. 551 „profanas inseruisse manus” sc. regimini mundi. *Ingerere* non habet clandestini, ceterum affinem subinde vim. — *Secreta* i. q. separata.

1074 *Vestris* Cleopatrae et Ptolemaei. *Quaesita* i. q. parta.

1075 *Tuleram* plqperf. ratione habita temporis, quo Ptolemaeus consilium suum officiebat.

1077 „Potestas altera quam Caesar.” Caesar ipse potestas dicitur ut X. 136, III. 106.

1078 „Duorum”. Ptolemaei et Caesaris.

1080 „Ne non” rell. Cohaerent haec sic: „ne videar non damnasse cruentam Pharon, sed timuisse”. Nunc aperte damnat (improbat) Pharon eamque non timet.

1081 *Met* Oud. Hos., *me* Burm. Cort. Weise. Burm. abeat *met*, inquit, ad comicos. Non est comicum sed e familiari consuetudine, usurpatum praeter comicos Sallustio, Livio, Senecae Trag. et ab hac imprecatione an convitio non alienum. Fervor dicentis ex abrupta oratione apparet. Abruptum illud *vertissem* 1079 et paratactica oratio *vertissem—vetat* (= „vertere me vetat cura”) et sqq. praesertim 1084, sqq.

1082 *Paratum* sc. *est*, non *erat*. Alterum

Littoris hospitium. Ne sic mea colla gerantur,
 Thessaliae fortuna facit. Maiore profecto,
 Quam metui poterat, discrimine gessimus arma. 1085
 Exilium generique minas Romamque timebam:
 Poena fugae Ptolemaeus erat. Sed parcimus annis,
 Donamusque nefas. Sciat hac pro caede tyrannus
 Nil venia plus posse dari. Vos condite busto
 Tanti colla ducis, sed non, ut crimina solum 1090
 Vestra tegat tellus: iusto date tura sepulcro
 Et placate caput, cineresque in littore fusos
 Colligite, atque unam sparsis date manibus urnam.
 Sentiat adventum soceri, vocesque querentis
 Audiat umbra pias. Dum nobis omnia praefert, 1095
 Dum vitam Phario mavolt debere clienti,
 Laeta dies rapta est populis, concordia mundo
 Nostra perit. Caruere deis mea vota secundis,
 Ut te complexus, positis felicibus armis,
 Adfectus abs te veteres vitamque rogaem, 1100
 Magne, tuam; dignaque satis mercede laborum

1083 hospitium est mAEuD, hosp. et B, ni M₁, nec ABED, si E, 1085 discriminae U, gessemus U₁, cessimus c, 1090 crimine tantum mA (s. s. solum) BEVg, solum MUG (Stht errore tantum U), 1091 date iura ABE, 1092 explicite B, capud M₁, 1096 mavolt M₁, 1099 complexu M₁, complexis (ex — us corr.) V, 1100 affectus M, a te MAG ad te B, 1101 digneque A₁, labore U₁.

hoc non omittitur. Exaggerat rem: etiam-nunc nihil vobis gratius est quam supplicium.

1083 *Gerantur* cf. supra 137.

1084 In maiore versatus sum periculo quam metuebam, Pompeium timebam, peius erat: „poena fugae Ptolemaeus erat” i. e. si fugissem Ptolemaeus in cervicibus haerebat.

1089 „Nil venia plus” non praemium, quod speraverat.

1090 *Tantum* me iudice esset praeferendum, nisi initio versus *tanti* legeretur; „crimina solum” ex vulg. ratione significat: sed aliud praeter crimina; *tantum* actionem actioni opponit: non tantum ut crimina abscondantur, sed honor habeatur Pompeio. *Crimina* i. q. documenta vestrae culpa, ossa Pompeii.

1093 *Manes* plures uni homini adscriptos

vidimus supra V. 1. Hoc loco positum pro cineribus cf. VIII. 696, X. 24. Inscriptio sepulcralis D. M. sic significat non: defunctorum animas in universum, sed: Manibus defuncti.

1097 „Laeta dies” momentum temporis laetum, cum nos concordēs vidissent, ereptum est populo. „Periit” nihil aliud nisi „rapta est”, spectaculum concordiae negatum est.

1100 *Vita* i. q. consuetudo, usus, ut *vivere* cum aliquo i. q. usum habere. *Veterem* supplendum esse consensu interpretes, at hoc iuxta *tuam* nimis onerat sententiam.

1101 „Dignaque satis”, rell. Illud *que* gravius aliquanto momentum habet, cf. supra 961. Cohaerent haec: tuncque (tunc quoque) contentus digna mercede, fecissem”. Hoc *fecissem* condicionalē est, non pendet ab *ut*, a quo non plqperf. sed impf. *facercm* deberet pendere, ut supra *rogaem*.

Contentus, par esse tibi, tunc pace fideli
 Fecissem, ut victus posses ignoscere divis, —
 Fecisses, ut Roma mihi". Nec talia fatus,
 Invenit fletus comitum, nec turba querenti
 Credidit: abscondunt gemitus, et pectora laeta
 Fronte tegunt, hilaresque nefas spectare cruentum
 (O bona libertas!) cum Caesar lugeat, audent.

1105

1102 *tunc* V, 1103 *possis* R, 1105 *comitem rec. m. add. et in:* comitum *corr.* U, comitum G, comitem *rell.* *Subscribitur in M:*

PAULUS CONSTANTINOPOLITANUS EMENDAVI MANU MEA SOLUS |

M. ANNEI LUCANI LIB. VIIIJ EXPLI INCP. LIB X |

LEGENTI VITA ET PRAEFECTURA

SCRIPTORI VITA ET FORTUNA

vid. vol. I p. XXXIV, sq.

1102 „Par esse tibi” epexegetis ad *mercede*. Post *tibi* plenius interpungit Burm.

1103 *Fecissem, fecisses*. Omissionem pronominum *ego, tu* in oppositione tam stricta admodum memorabilem dicit Hask., nec sine causa. Sed in ipso temporis momento hoc alterum membrum „fecisses ut Roma mihi” se offert dicenti, ex tempore natum additamentum. Affectus haec plena sunt. Posui igitur pausae exiguae indicium post *divis*. Prius membrum *dignaque—divis* pro vulgari oppositione cum altero comparatum, nimis grave est.

1104 *Roma* nobiles et senatus.

1105 *Comitem* vulgo. Ergo: „fletus talia fatus (sic) invenit comitem”. Multo melius

comitum in U (corr.) et G, idque recepi. „Caesar talia fatus non invenit (i. e. non movit) fletus comitum.”

1106 *Laeta fronte tegunt pectora, nempe maesta ob Pompeium*.

1108 Acerbum est epiphonema: hilares audent nefas cruentum (caput Pompeii) spectare, etsi Caesar lugeat; o bona libertas! audent a principe dissentire. Hoc per ironiam; nam haec est *species* tantum libertatis; noverunt eius intima mentis, sciunt, eum clam gaudere. Sub Imperatoribus Romani non assentabantur tantum eis quae Imperator praese ferebat, sed abscondito mentis sensui. Periculosum erat lugere cum Caesare simulante luctum, cum sic viderentur ei desiderare Pompeium.

M. ANNAEI LUCANI
PHARSALIA.

LIBER DECIMUS.

Ut primum terras Pompeii colla secutus
Adtigit et diras calcavit Caesar arenas,
Pugnavit fortuna ducis fatumque nocentis
Aegypti, regnum Lagi Romana sub arma
Iret, an eriperet mundo Memphiticus ensis 5
Victoris victique caput. Tua profuit umbra,
Magne, tui socerum rapuere a sanguine manes.
[Ne populus post te Nilum Romanus amaret.]
Inde Paraetoniā fertur securus in urbem
Pignore tam saevi sceleris sua signa secutam. 10

1 terram T, pompeii *codd. ut semper*, caesaris var. lect. mB, 2 attingit M₁, caesar calcavit VR, 3 nocentes U₁, 4 la. gi M, 5 memphiticus M₁, 7 post 8 R, 8 om. MeVU (add. u), nec populus ABE, pos R, amaret AR, habebit aE [haberet] B, haberet u, 9 paraethoniam AUTG, phar. V, securus fertur A, 10 *secutam* MU₁R₁ — tam V, secutus AG, pia signa c.

7 „Rapuere a sanguine” servarunt ab interitu; nam cavit sibi Caesar perspecta perfidia Aegyptiorum. Verba patiuntur hanc quoque sententiam: prohibuerunt manes Pompeii ne caedem inferres; morte Pompeii pugna inutilis erat. Contextus favet priori interpretationi, in utraque verba sunt aequae insolentia.

8 A prima manu hunc versum habent tantum ABER, in quorum nullo est quod vulgo editur *haberet* (id est in U), sed *habebit*, quod nihili est, aut *amaret*, quod restitui. Qui versum male composuit, videtur voluisse: utinam ne posthac Roma Nilum (Caesar et Antonius Cleopatram) amaret. Sed non favet huic sententiae illud *ne*, quod si vulgari modo accipitur,

inepte dicit versificator: Pompeius morte sua Caesarem servavit, ne propter Caesaris in Aegypto mortem Roma Aegyptum amaret. Prorsus inepte. — V. 389 sine causa confertur.

9 „Paraetoniā — urbem” Alexandriam. Urbs et portus, Ammonia quoque vocata, *Παραίτώνιον* est in Cyrenaica, Strab. XVII. 14, p. 799, cuius nomine Alexandria notatur, et Syrtis supra III. 295.

10 *Secutam*, ante Grotium *secutus*, quod vere: scribe, inquit, auctore MS. P *secutam* et refer ad urbem, Alexandream nimirum, quae Caesarianam se Pompeii caede probasse videri volebat.” Obsecuti sunt Oud. et Hos. „Sua signa secutus” tam ineptum est quam inutile.

Sed fremitu vulgi, fasces et iura querentis
 Inferri Romana suis, discordia sensit
 Pectora et ancipitis animos, Magnumque perisse
 Non sibi. Tunc voltu semper celante pavorem,
 Intrepidus superum sedes et templa vetusti 15
 Numinis, antiquas Macetum testantia vires,
 Circuit, et nulla captus dulcedine rerum,
 Non auro cultuque deum, non maenibus urbis
 Effossum tumulis cupide descendit in antrum.
 Illic Pellaei proles vesana Philippi, 20
 Felix praedo, iacet, terrarum vindice fato
 Raptus. Sacratis totum spargenda per orbem
 Membra viri posuere adytis. Fortuna pepercit
 Manibus et regni duravit ad ultima fatum.
 Nam sibi libertas umquam si redderet orbem, 25
 Ludibrio servatus erat, non utile mundo
 Editus exemplum, terras tot posse sub uno
 Esse viro. Macetum finis latebrasque suorum
 Deseruit victasque patri despexit Athenas,

11 vulgi (corr. vulgi) M, signa V₁, quaerentis M, 13 ancipitis U₁, 14 voltu (s. s. u) M calcante g, timorem VGT, pavorem MU, pavores A (tim a) Egt, 15 intrepidum B₁, 16 antiquis U₁, macedum VU (corr. ex - tum) G (corr. in - tum), 17 circumit M, 18 umbis U₁, 19 cupide tumulis U, tumuli c, 21 l. Aldhelmus 526 M (facto), 237.14 G, 22 sacratus B₁, 23 aditis AVU, 25 nam si T, 26 tile, u. s. s. M, 27 aeditus G, 28 virum M₁, macedum VU (corr ex - tum) g, 29 patre M, pari A (deleta t) B₁, despexit AB C(M₁?).

14 „Non sibi” Caesari. Vidit sortem Pompeii non sibi profuisse, cf. v. 6, sq., Aegyptios morte Pompeii non Caesaris favorem petivisse.

15 Vetusti numinis” Isis (Weis.) an Serapidis (Serapeum), an Iovis Ammonii incertum.

19 „Effossum tumulis antrum” cf. VIII. 691 „cum tibi *sacrato* Macedon servetur in *antro* et regum cineres extracto monte quiescant.” Significare videtur Alexandrum et Ptolemaeos in pyramide (*mon-te*) sitos fuisse, in qua antrum erat pervium; Strabo quoque refert Alexandrum et successores in eodem *περιβόλω* sepultos esse XVII. 8 p. 794. Utique non sequor Madvigium Advv. p. 133 scribentem *tumuli*; in tumulo, re humili, antrum non apte cogitatur. *Tumulis* dativus est i. q. tumulandis regibus. Apud Suetonium Aug. 18 theca quae continet corpus Alexandri, Imperatori ostenditur.

21 „Terrarum (orbis terrarum) vindex fatum” est mors Alexandri; non admodum gravia verba, siquidem Alexander non ignominiose est mortuus; eius mors inepte poena dicitur.

24 *Regni fatum* (sic iung.) fatalis memoria vel exemplum regni mansit ad hos dies. Cf. *fati*, 45 Mausoleum Alexandri posteros docuit fuisse, qui totum orbem sibi subiceret, cf. v. 27. Haskins: his good fortune has lasted till these last times of tyranny. Neutra explicatio plane satisfacit.

25 „Nam — erat” (26) nam si libertas vel per totum restitueretur orbem, tamen, servatus in sepulcro suo, ludibrium esset libertatis, irrisio libertatis, rei tam fragilis. Hask. solus iustam dedit interpretationem, sed posteriorem partem non probat; *ludibrio* enim dicit notare: ut ipse ludibrio esset (ego: ut ludibrium inferret); quod cum nexu me iudice pugnat. Indicativus *erat* condicionalis est, ut saepe.

29 In *despexit* haeret Burm.; hoc dicit:

Perque Asiae populos fatis urgentibus actus 30
 Humana cum strage ruit, gladiumque per omnis
 Exegit gentes: ignoto miscuit amnes
 Persarum Euphraten, Indorum sanguine Gangen,
 Terrarum fatale malum fulmenque, quod omnes
 Percuteret pariter populos, et sidus inicum 35
 Gentibus Oceano classis inferre parabat,
 Exteriore mari. Non illi flamma, nec undae,
 Nec sterilis Libye, nec Syrticus obstitit Ammon.
 Isset in occasus mundi devexa secutus
 Ambissetque polos Nilumque a fonte bibisset, — 40
 Occurrit suprema dies naturaque solum
 Hunc potuit finem vesano ponere regi;
 Qui secum invidia, qua totum ceperat orbem,
 Abstulit imperium, nulloque herede relicto
 Totius fati, lacerandas praebuit urbes. 45
 Sed cecidit Babylone sua Parthoque verendus.
 Pro pudor! Eoi prope plus timuere sarisas,

30 populis A (— os corr. m. 2) B₁, populus a, artis a, 32 ignotos O vulgo, 33 eupharaten A, gangem AE, 34 fulmenque U, omnis M (corr. omnes) E, omnes A, 35 inicum U₁, 38 sterelis T, libyae M, [nec] U₁, siticus A₁, 39 esset AB₁, occasum ABT, ocasum BU, 40 ambisset populos (*deleto* que) B, 41 suppraema M, suprema AU, subprema E (del. b), 42 finem potuit g, vesano AM, 43 qui *in*: qua corr. E, 46 babilone AR, parthisque VRg, 47 *coi* M, propius tim. O vulgo, propeus M₁, propius E.

sprevit Athenas, noluit morari in urbe, quae tamen patrem gloria cumulaverat.

32 Vulgo *ignotos*. Sed Euphrates non erat ignotus. Praeterea opportunum est errori: „ignotos miscuit amnes”, quae cum per se sententiam praebent, in sequentibus supplementum nullum expectandum dant. Recepti igitur *ignoto* ab Heinsio commendatum Advv. p. 193. „Infecit sanguine ignoto ipsis, nempe Graecorum et Macedonum, flumina Persarum Euphraten, Indorum Gangen”. Alexandrum numquam ad Gangen penetrasse constat, erravit poeta. Ad ordinem verborum cf. ad V. 386 et ad V. 800, porro V. 680, VIII. 343, IX. 232, 636, I. 45, 134, VII. 553. Plura etiam sed non omnia notabilia Weis. in ind. v. *transpositio*. Nullus locus est, quo genetivus a subst. regente dirimatur alio unde pendere possit: „Indorum sanguine Gangen.”

36 „Oceano” (dativus) oceanum Atlanticum dicit; exterius mare est quod terram circuit.

39 „Mundi devexa” cf. IX. 497.

43 „Invidia, qua totum ceperat orbem”. Non patiebatur aemulum aut consortem imperii; itaque secum moriens abstulit imperium, nullo herede scripto; id omiserat invidia prohibitus, quia alium regem sui imperii ne mente pignora ferebat. *Abstulit* cf. I. 111: „nam pignora — abstulit ad manes — Iulia”.

44 „Nullo herede — totius fati”. *Furti* Tril-lerus; id non facile mutassent librarii. *Fati* oxymoron; *regni* cogitabat, id tamen non beneficium erat, sed fatale donum.

47 „Eoi — populi” iungendum. Vulgo *propius*. Non puto exemplum extare, quo *propius* pro *prope*, i. e. fere, ponatur. Nemo afferet *propius nihil est factum*, in quo *propius* habet loci vim: „nihil magis imminebat.” Exigua est admodum correctio, quam recepi, quae etiam confirmatur Montepessulano, in quo est „propeus”, ut duae litterae excidisse videantur PL (propePLUS) idque post duplicem P facillime fieri potuit.

Quam nunc pila timent, populi. Licet usque sub arcton
 Regnemus zephyrique domos terrasque premamus
 Fragrantis post terga noti, cedemus in ortus 50
 Arsacidum domino. Non felix Parthia Crassis
 Exiguae secura fuit provincia Pellae.

Iam Pelusiaco veniens a gurgite Nili
 Rex puer inbellis populi sedaverat iras,
 Obside quo pacis Pellaea tutus in aula 55
 Caesar erat, cum se parva Cleopatra biremi,
 Corrupto custode Phari laxare catenas,
 Intulit Emathiis ignaro Caesare tectis,
 Dedecus Aegypti, Latii feralis Erinys,
 Romano non casta malo. Quantum inpulit Argos 60
 Iliacasque domos facie Spartana nocenti,
 Hesperios auxit tantum Cleopatra furores.
 Terruit illa suo, si fas, Capitolia sistro,
 Et Romana petit inbelli signa Canopo,

48 arcto MAVGRc, arcton U, 49 zepherique M, 50 fragrantis B, pos U, cedamus ABEG, ortum VR, ad ortus a, 53 pelusiaco. veniens M (s. s. ci), pelusia conveniens B (pelusiaci veniens s.s.), 54 populis T, 56 biremis A (mi a) B₁T, 57 correpto U₁, 61 facies ABU (facie b), nocentis U, 62 ausit T, quantum B₁, 63 l. Acro C. I. 37.6, 64 inbellis ABE₁.

50 „Post terga noti”, i. e. ultra aequatorem sitas. Notus flagrans ab aequatore flat. Cf. IX. 877 „terga damus ferienda noto”. „Post terga noti”, Deus Notus igitur septentrio-nes spectat.

51 „Arsacidum”. Arsacidae pro Parthis admodum *καταχρηστικῶς* usurpatur, cum non notare debeat successores Arsacis. Quare Christius legendum proponebat „Arsacidae” nimis sollicitus de Lucani fama. Forma, etiam sine Sil. It. VIII. 467, minime suspecta. — „In ortus” = versus ortum, ab ortu.

54 „Iras” cf. v. 11, sq.

55 „Obside” Caes. Civ. III. 109 fin. „quo facto (post caedem ab Achilla factam) regem ut in sua potestate haberet Caesar offecit”.

57 „Corrupto laxare catenas”. Non intellexit Schol.; catenae sunt quibus claudabatur portus, qui aditum dabat ad aulam regiam (Bruchium sive aliud aedificium). Non Cleopatra orat in catenas coniecta.

Phari iung. cum custode. „Emathia tecta” Macedonica sunt.

59 *Enyo* teste Burm. volebat Heins. *Enio* et *Erinis* (sic) confunduntur I. 687. Hoc loco ubi codd. in *Erinys* consentiunt nihil mutandum, cum praesertim ultionis notio non sit aliena. Et omnino Erinys (= Furia) belli dea, ut I. 572. Cf. Verg. Aen. II. 573: „Troiae et patriae communis Erinys”, unde apparet locum illum Aeneidos controversum Lucano notum fuisse. Vid. Hask. — „Non casta” pro „incesta” propter metrum.

60 *Inpulit* = perdidit. Cf. ad. I. 147. *Facies* natum ex reduplicata s in *Spartana*; nam „facies Spartana nocentis” pro „facies Spartanae nocentis” non audeo Lucano obtrudere. *Spartana* subst.; Helena inpura pulcritudine subvertit Argos (domum regiam) et Ilium.

63 *Si fas*, „terrui, si fas” hoc dicere, quod ignominiosum Romae. Hos. conl. *pro fas*.

64 *Petit* perf., cf. ad 282. Pertinent ad bellum Actiacum. *Sub gurgite* interpretor

Caesare captivo Pharios ductura triumphos; 65
 Leucadioque fuit dubius sub gurgite casus,
 An mundum, ne nostra quidem, matrona teneret.
 Hoc animi nox illa dedit, quae prima cubili
 Miscuit incestam ducibus Ptolemaida nostris.
 Quis tibi vesani veniam non donet amoris, 70
 Antoni, durum cum Caesaris hauserit ignis
 Pectus? et in media rabie medioque furore
 Et Pompeianis habitata manibus aula
 Sanguine Thessalicae cladis perfusus adulter
 Admisit Venerem curis et miscuit armis 75
 Illicitosque toros et non ex coniuge partus.
 Pro pudor! oblitus Magni tibi, Iulia, fratres
 Obscena de matre dedit, partesque fugatas
 Passus in extremis Libyae coalescere regnis
 Tempora Niliaco turpis dependit amori, 80
 Dum donare Pharon, dum non sibi vincere mavult.

65 fessos duct. g, 66 gurgite ductus E (casus e), 67 in medium ne...nrā U, mundum anne R, nostra etiam matr. g, 69 ptolomaida M, 71 caes. cum T, auxerit G, ignis MAUV (ex ignes corr.) g, ignes G, 73 habitatam ABET, habitatas a, aulam ABET, 75 ad venerem misit ABET, curas aEG, 76 illicitosque A, partos a, 77 fratris M₁, 80 dependet M₁U, amore UM₁. 81 pharum M (on m).

„in gurgite”, ut „sub pectore, sub inferis”, *simm.*, ita dictum quia mare Actiacum subiacet littori montuoso. — *Casus belli* dubium faciebat, an —

67 „Ne nostra quidem.” Turpe esset matronae parere Romanae, quanto turpius exterae. Frustra locus tentatus est ab Oud. „in medium (hoc cum uno libro) ne nostra urbem matrona teneret.” Omnino distinguendum post *quidem*.

71 *Ignis*. Lectio codicum anceps est, cum quid voluerint librarii incertum sit, terminant enim acc. plur modo in *es*, modo in *is*. Grotius nominativum recepit. Accusativum editores reliqui existimant, quantum apparet. Cf. infra 363: „hauserit obscenum titulo pietatis amorem.” Ovid. Met. X. 252 „haurit pectore Pygmalion simulati corporis ignes.” Contra „(ignis) hausisset virum” Sil. It. XVII. 107. Rursus Claud. de Nupt. Hon. Aug. (X) 1 „hauserat insolitos promissae virginis ignes Augustus.” Sed „haurit corda favor” Verg. Georg. III. 105. „Pallorque ruborque hausere genas” Stat. Theb. I. 537. Cf. Oud. Mihi nominativus aptior videtur.

73 Novum figmentum manes Pompeii errare in locis, quae ille numquam habitavisset, sed non absurdum; manes Pompeii insequuntur Caesarem. Certe quid lucremur legendo „*agitata* manibus aula” cum Burm., non video; vel sic tamen ibidem manes esse debebant.

Ib. Post *aula* interrogationis signum ponit Guyetus, legens v. 72 „pectus *vel media in rabie*”. Vulgo interrogationem continuant usque ad *partus*, sed post coniunctivum *hauserit* indicativi *admisit* et *miscuit* (75) non ferendi sunt. Signum interrogandi post *pectus* posui. *Et in m.* sententia non differt a Guyeti lectione; *et* = etiam.

74 *Adulter* qui cum libera femina, etiam non nupta, rem habet, sic Hor. III. 16. 4 „nocturnis ab adulteris” (Danaës).

77 *Fratres*, unus tantum erat, vel ferebatur, filius Caesaris ex Cleopatra; consulto admissus error.

80 Sine causa Burm.: *deperdit amore*. Magis usitatum *impedit* metrum non ferebat.

Quem formae confisa suae Cleopatra sine ullis
 Tristis adit lacrimis, simulatum compta dolorem,
 Qua decuit, veluti laceros dispersa capillos,
 Et sic orsa loqui: „Si qua est, o maxime Caesar, 85
 Nobilitas, Pharii proles clarissima Lagi,
 Exul in aeternum, sceptris depulsa paternis,
 Ni tua restituat veteri me dextera fato,
 Conplector regina pedes. Tu gentibus aecum
 Sidus ades nostris. Non urbes prima tenebo 90
 Femina Niliacas, nullo discrimine sexus
 Reginam scit ferre Pharos. Lege summa perempti
 Verba patris, qui iura mihi communia regni
 Et thalamos cum fratre dedit. Puer ipse sororem,
 Sit modo liber, amat, sed habet sub iure Pothini 95
 Adfectus ensisque suos. Nil ipsa paterni
 Iuris mi repeto: culpa tantoque pudore
 Solve domum, remove funesta satellitis arma,

84 qua MAB, quam bEVUTG, quem U (ex corr.), 85 orsi A (sa a), 86 proles M, pharei A (i m. 2), pharai E₁, pharai V, 87 expulsa ABET, 88 si tua O vulgo, restituat MVg, restituit AUG, restituet c, 90 verebor g, 91 niliacos M₁, feminaliacas A, 92 pharus U, pharon G, 93 regni M, 94 thalami M, thalamj a, thalamos mAEBVUG, 95 photini VT, pothyni UG, sed modo AB₁E, 97 inre (s. s. i) MB. ni. re A (s. s. m. 2 h̄re), habere aG, nil re b, inire UV (Stht *errore* habere), 98 satellitis arma funesta M.

83 „Simulatum compta dolorem” optime pro: venusta simulato dolore. Acc. ut post *indutus*.

Thalami vulgo, *thalamos* Heins. Non tam agi videtur de iure (conubio), quam de iusso paterno; debebat matrimonium inire.

84 Grotius pro *quam* (qua) dedit *quem*, et sic U. Sententia commendat magis *qua* i. e. quatenus et sic μ praeter E. — „Veluti — capillos” quasi desperatione suos ipsa lacerasset capillos, dolus ad captandum Caesarem, nam „neglecta decet multas coma — ars casu similis.” Ov. A. A. III. 153, 155.

95 *Amet* Bentl. contra libros.

88 *Ni* pro *si* Heins. Advv. p. 193. Ad formulas spondendi et iuridiciales hic locus non est exigendus, in iis enim haec: *sponden, arbitrum adigo, iudicem fero* apodoses sunt, non implorandi formula quae h. l. „Ni — fato” adhaerent superiori versui: „exul in aeternum, nisi tua dextera me restituat.” Obtestatur Cleopatra per nobilitatem Caesaris et suam: si qua est n., ego proles Lagi obtestor te. Ceterum auget periculum a fratre imminens, ut misericordiam moveat.

97 „Mi repeto” Cortius; Bentl. hoc et superiore versu: „affectus *sensusque* suos, nihil ipse paterni | iuris inire *petit*.” *Sensus* non necessarium est, et *peto* est rectum, ipsa non vult capessere regnum patris; *Cleopatra* recusat regnum; modo *frater* rex sit et ignominia a domo sua arceatur. Praestat autem me iudico *repetere* praee *inire*, nam *inire ius* non dici solet, „repetere ius suum” usitatum. Liceret interpretari verba „nil iuris paterni” hoc modo: „nullam partem *regni* iure a patre mihi traditam”, ut „inire ius” sit „inire regnum”, sed hoc hariolari, puderet me in alio auctore quam Lucano talem interpretationem tentare. Lectio in MB *inre* non longius distat a *mire* quam ab *inire*; in A *m* transisse videtur in *ni*, et in lacunula quae exstat littera *i* oblitterata esse. Ceterum correctionem non debeo Cortio.

94 *Thalamos*, supple: *communes* cum fratre.

Et regem regnare iube. Quantosne tumores
 Mente gerit famulus, Magni cervice revolsa! 100
 Iam tibi (sed procul hoc avertant fata) minatur,
 Sat fuit indignum, Caesar, mundoque tibi que,
 Pompeium facinus meritumque fuisse Pothini”.

Nequiquam duras tentasset Caesaris auris:
 Voltus adest precibus, faciesque incesta perorat, 105
 Exigit infandam, corrupto iudice, noctem.

Pax ubi parta ducis donisque ingentibus empta est,
 Excepere epulae tantarum gaudia rerum,
 Explicuitque suos magno Cleopatra tumultu
 Nondum translatos Romana in saecula luxus. 110

Ipsa locus templi, quod vix corruptior aetas
 Extruet, instar erat, laqueataque tecta ferebant

99 iubet BT, timores AET, 100 repulsa T₁, 101 minantur a, 102 set T, 103 pompeii G, photini V, 104 nequiquam, c *erasa* AU, nequiquam V, nec q. G, 106 caesare (*pro: iud.*) VUG (*iud. g.*), 107 donis[que] U, emptae U₁ [est], 108 positarum A (*tantorum a*), tantarum (*ex — orum*) E, 110 *post hunc versus erasus* M, luxu A, 112 extruit MA (*i ex corr*) BEUGR, exstruet Vg, instar^e at M.

99 *Quantosne*, urgetur interrogatio per *ne* cf. VII. 301, Hor. Sat. II. 3. 295 et 317. Plaut. Bacch. 257. Heins. p. 194: *tantosne*.

103 „*Pompeium* fuisse facinus Pothini” *pro: Pompeii mortem*, cf. ad VI. 145.

105 *Voltus* om. *sed*, ut saepe, ubi sequitur grave quid per se. — *Perorat*, in peroratione repetitur summa argumentorum, ex quo gravis est et vehemens, et cum defensionis opera inter plures dividitur peroratio oratori permittitur, qui maxime movere possit; pro Cleopatra perorat pulcritudo; dictis verbis oculos tollit in Caesarem et lenocinatur iudici. Florus II. 13 (IV. 2. 56 D) „Cleopatra regis soror, affusa Caesaris genibus partem regni reposcebat; *aderat* puellae forma.” Saepius ut notum *adesse* i. q. optulari.

106 *Exigit* subi. est *voltus*, distinctionem plenam post *perorat* leviore mutavi. Postulat (*exigit*) eius lenocinium tacito noctem, quae, cum invocatus iudex iam captus esset illecebris, facile promittitur. In alia omnia abt Bentl.; statuens partem regni a Cleopatra expostulari, ut pro dote offerretur fratri (de quo nihil proditum, regnum erat in perpetuum a patre divisum inter filium filiamque), conicit: „corrupto iudice *dorem*.” — Hask. *exigit* „she spends” quasi sic inter caesa et porrecta nox transacta esset. Sequitur convivium 108. Idem *pax* v. 107

„between Cleopatra and her brother” ut *duci* (sic vulgo) sit i. q. Caesari. Primum satis insolens est: „iudex s. arbiter parit pacem”, praeterea nimis obscure: nam res absente fratre transigebatur de quo semper tanquam absenti sermo est (ex 53 non apparet eum affuisse nec ex 136), unde subito ille exoritur? Legendum cum Dorvillio et Bentl. *ducis*, Cleopatra parit sibi favorem ducis, isque a Cleop. donis ingentibus emitur. Nota sunt „deorum pacem expetere” = gratiam, „cum pace deorum”, „pace tua.” *Pacta* Heins. p. 194.

108 *Tantarum — rerum* captae Alexandriae, regni confirmati et rell. Burm., „*lautarum rerum*” iung. cum *epulae*, ut *gaudia* concubitus sit, sine idonea causa, animadvertens tamen recte has epulas cum luxu aulae male quadrare huic loco, cum Cleopatra ad Caesarem lembo parvo penetrasset.

110 *Saecula* cf. IV. 816, V, III, Hask. laudat Tac. Germ. 19, Mart. IX. 28. 9.

112 *Extruat* vulgo contra libros. Futurum in Vg recte se habet; ex praesenti tempore affirmatio est. Illa: „locus erat templi instar” non postulant relativum supplementum, sed per se definita sunt.

112 *Ferebant*, si quid offensionis est in hoc, non tollitur Bentleyi correctione *gerabant* nec alia.

Divitias, crassumque trabes absconderat aurum.
 Nec summis crustata domus sectisque nitebat
 Marmoribus stabatque sibi non segnibus achates 115
 Purpureusque lapis, totaque effusus in aula
 Calcabatur onyx. Ebenus Meroëtica vastos
 Non operit postis, sed stat pro robore vili
 Auxilium, non forma domus. Ebur atria vestit,
 Et suffecta manu foribus testudinis Indae 120
 Terga sedent crebro maculas distincta smaragdo.
 Fulcit gemma toros, et iaspide fulva supellex.

114 scrutata M, cristata a, sectisive a 116 totaque — onyx (117) l. Acro Hor. C. 1V 12.16, purpureusque A, 117 hebenus — postes (117) l. Serv. Georg. II. 116, ebenus mareotica l. Isidorus XVII. 7.36, onyx AVU, hebenus mareotica O vulgo, 118 operi M (t add. m. 2), nyli R, 120 foribus — smaragdo (121) l. Serv. Georg. II. 463, suffecta (corr. in suffixa) MGRT, 121 l. Prisc. 42.4 H, distincta smar. l. fr. Bob. VII. 539.1 K, smaragdo MbEVU, zmaracdo A, zmarade B, 122 l. Prisc. 445.4 H, ubi fort. leg. *fulgit* (sic g), fulget (supra e: i) ME (in fulcit mut.) G, fulcit VURg, fulget rell., thoros Vu, iaspide fulva U. Post 122 versus hic thoros assirio cuius pars maxima fuco inserunt VGRD, cui R.

113 „Crassum aurum” i. q. laminae auri crassae.

114 Nec, negatio pertinet ad duo membra: non erat crustata et non sectis marmoribus nitebat. Domus erat marmore constructa integro. „Summis marmoribus” quae in superficie sunt sive tegunt muros. Secare est voc. proprium, et fiebat *serra*, ut apud nos (*zagen*), plene *secare*. Vitruv. 2. 7, Senec. Benef. IV. 6. 2: „ingens domicilium — in quo vides non tonues crustas et (= etiam) ipsa, qua secantur, lamina (*serrae* cf. Verg. Georg. I. 143) graciliores sed integras lapidis pretiosissimi moles.”

115 „Stabat sibi” non alii ministrans, inde: per se, suo robore; significatio commodi sic infringitur, ut in „sibi sapere”, „sibi gaudere”, „sibi vivere”. Exempla, non omnia tamen apta, vid. ap. Heins. Advv. p. 415 sqq. *Segnis* i. q. inutilis, cf. id. p. 106, fulciabat enim domum, non erat merum ornamentum. „Purpureus lapis” (116) est porphyrites. Monolithos, quos dicimus, veteres *trabes* marmoris appellabant. Plin. 3°, 64.

117 Columnas onychinas 32 pedum longitudine vidisse se narrabat Corn. Nepos, non mirum igitur si hoc pretioso lapide solum instratum fuit. Cf. Plin. XXXVI. 56.

Ib. *Meroëtica* est ex emendatione Grotii. Ut vulgo ferebatur (cf. Plin. XII. 19) sic Lucanum quoque credidisse ebenum in Meroë nasci testatur v. 303 „Meroë — laeta comis ebeni”. Mareotida in Aegypto inferiore non ferre proceras arbores satis notum erat.

119 „Auxilium” rell. i. q. fulcrum, non ornamentum domus.

120 *Suffecta*; *suffixa* non male, sed manifesta correctio ad difficultatem evitandam, nam *tinctoria* (*suffecta*) alibi testudo non dicitur. Nec tamen propterea mutandum. Videtur polita s. laevigata significari oleo vel fuco adhibito. „Sufficere lanam medicamentis” et „coloribus” et alia illustrat Gron. Diatr. Stat. p. 59 (109 sqq. H). Verg. A. II. 210 „ardentisque oculos suffecti (beloopen) sanguine et igni”. *Sedent* i. q. haerent, *Manu* i. q. arte.

122 *Fulget*, vocabulum tritum, est spernendum; *toris* huic accommodatum, pro vero *toros*; non interpolatione haec nec studio mutata; sed G et C permistae. Nec haec nimis exaggerata sunt; quid propterea est reiiciendum? Fulcra tori gemma ornata intelleguntur, ut alibi testudine aut ebore. Notum vel ex epitropicis Demosthenis. Probat Heins. Advv. I. 4. Idem „*culta supellex*”; sed *fulva* Verg. A. IV. 261. „*Stat iasp.*” Heins., si tale quid opus esset mallet per anaphoram *fulva*. *Fulva* Heinsianus et Hamb. Qui sequitur in VRD versus „hic thoros assirio cuius (cui) pars maxima fuco” varia lectio est sequentis et prava quidem; adscriptum fuit „hic thoros assirio” ad corrigendum proximum v.; quasi omissi versus pars id supplementum est altera dimidia parte sequentis. *Supellex*, v. 1:2 intellegendum de crateris et lancibus.

Strata micant, Tyrio quorum pars maxima suco
 Cocta diu virus non uno duxit aeno,
 Pars auro plumata nitet, pars ignea cocco, 125
 Ut mos est Phariis miscendi licia telis.
 Tunc famulae numerus turbae populusque minister;
 Discolor hos sanguis, alios distinxerat aetas,
 Haec Libycos, pars tam flavos gerit altera crinis,
 Ut nullas Caesar Rheni se dicat in arvis 130
 Tam rutilas vidisse comas, pars sanguinis usti,
 Torta caput, refugosque gerens a fronte capillos.
 Nec non infelix ferro mollita iuventus
 Atque execta virum. Stat contra fortior aetas,
 Vix ulla fuscante tamen lanugine malas. 135
 Discubuere illic reges, maiorque potestas

123 cuius pars — aeno (124) l. Lact. Theb. VI. 541, cuius A(quorum a)BEu, suco M (fuco m) GLact., fuco ABU, lentum VR (pro suco), 124 traxit u, 125 nitent e, 126 licea M₁AB, 128 hoc A₁B₁, distinxerat M, 129 crinis M, 130 vulgo nullis; nullas ABEC (nullus M₁ Stht), nili G, 131 nitidas MU, 132 capud M, tosta corr. in vulg. V, 134 ecsecta M (exsecta corr. m. 2), 135 fuscata VR, 136 illic MABuVR, toris (M Stht) U, regis M (reges m).

123 Miram variam lectionem *lentum* pro *fuco* (*suco*) defendit Heins. p. 193 scribens: „tyrio *lentum* pars maxima fuco”, sed conatus non successit, ut puto; vellem *lentum* et spuria illa: „hic thorus assyrio” ex una eademque causa possent explicari. *Suco* propter M tenui; *fuco* praefert Heins., sed ap. Claud. quoque, quo provocat, potior auctoritas facit pro *sucos*, in Ruf. I 207 „rapiunt Tyrios ibi vellera *sucos*”.

125 Pars habebat figuras intextas aureis filis, pars nitet purpura in fundo, ut videtur, ignei coloris. — *Miscendi* i. q. miscere, genere quodam attractionis. Val. Fl. II. 342 „Tyrio vibrat torus igneus ostro”.

126 „Miscere licia” coniungere subtemini diversi coloris. Id proprium erat Aegypti, Plin. VIII. 196 „plurimis vero licis texere quae polymita appellata Alexandria instituit”, ubi paulo ante „colores diversos intexere Babylon maxime celebravit”; sed licia quoque Aegyptia versicolora fuerunt.

127 „Famulae turbae”. Cf. IV. 207 „famulas dextras”. „Populus” turba, ut de apibus.

128 „Aetas” flos aetatis, ἡβη; noli *discolor* cum hoc iungere.

130 Vulgo „nullis in arvis” quasi in hoc genere aliquod discrimen sit inter varia

Rheni arva; utique cum nil nisi fortior negatio requiratur, *nullas* ex altera classe μ praestare videtur. Lectio in M dubio non caret.

131 *Rutilas* hoc quoque contra MU obtinent ABE c. rell. Res est notissima.

Ib. „Sanguinis usti” secundum errorem; putabant sanguinem Aethiopum esse nigrum.

132 „Torta caput” Schol. Ber. ap. Web.: „habebat tortuosos capillos”. Verior haec sive explicatio sivo divinatio dicenda est, quam Hask. „with twisted hair.” Voluit L. crispus, ut videtur, quos Negros vocamus; cincinnis in breve contortis et quasi laneis. „Tosta caput” V. caput sic torreri a sole dicitur, sed genus certum eo parum notatur; nam a sole torreri omnium incolarum zonae torridae proprium.

134 „Execta virum” eunuchi. Cf. I. 131 „dedidit ducem”, sic „mutare civem” alia. Quemadmodum *exicare* apud Plautum (= ecsecare, cf. *excidium* = ec-scidium, *exul* = ec-sul) sic apud Luc. quoque *execare* = ec-secare scribendum.

136 *Illic* primus Oud., *toris* probat Hos. Eo ipso quod *discubuere toris* tritum est hemistichium, *toris* videtur librariis deberi, nec probat Heitland C. R. 1895 p. 155.

Caesar. Et inmodice formam fucata nocentem
 Nec sceptris contenta suis nec fratre marito,
 Plena maris rubri spoliis, colloque comisque
 Divitias Cleopatra gerit, cultuque laborat, 140
 Candida Sidonio perlucens pectora filo,
 Quod Nilotis acus compressum pectine Serum
 Solvit, et ex denso laxavit stamina velo.
 Dentibus hic niveis sectos Atlantide silva
 Inposuere orbes, quales ad Caesaris ora 145
 Nec capto venere Iuba. Pro, caecus et amens
 Ambitione furor, civilia bella gerenti
 Divitias aperire suas, incendere mentem
 Hospitis armati. Non sit licet ille nefando
 Marte paratus opes mundi quaesisse ruina, 150
 Pone duces priscos et nomina pauperis aevi,
 Fabricios Curiosque gravis, hic ille recumbat

137 fucata in fuscata corr. U, 139 rubro M₁, 141 sidoneo M₁, perlucens vulgo, prolucent (ut vid., errore bis perlucens scribitur) var. lect. in U, perlucens Hosii A (M Stht), 142 l. Prisc. 162.11 H., id. 259.11 H, sacrum U, percussum V (Cpssu v), 143 extenso vulgo, ex denso (d e corr.) MABE₁T, exstense a, 144 silvas A (silva a) B, 145 qualis BE₁, 146 proh V, 149 nam scit G, 151 duce B₁, 152 fabricos M₁.

137 „Maior potestas” ex legitimo sermone sumtum. Extollitur Caesar eo quod reges infra discumbunt. „Reges sunt, inquit Bentl., Ptolemaeus et Cleopatra, lege igitur: at inmodice, ne Cleopatra non e regibus sit.” Non necesse, si quid reliquis praecellit, ut illis missis unum praecipuum iam efferatur, particula adversativa non est opus; et = et quidem, et sane. Reges fortasse sunt proceres, eo sic dicti quod regina iis admixta, cf. ad 106.

142 Percussum pro compressum Heins. p. 195, per se optime, nam pecten *plaudere* et *applaudere* Tib. II. 1. 66 et *percutere telam* alibi dicitur, sed h. l. artificium aliquod significatur in evellendis alternis filis texturae, unde fieret rarior et pellucida, Cleopatra habet vestem, quae ostendit potius quam velat venustatem pectoris; solvit oppositum est *ῥᾶν compressum*; pecten densat, dum percutit fila subteminis. Plin. N. II. VI. 54 „Seres lanicio (lanificio) silvarum nobiles, perfusam aqua depeccentes frondium canitiem, unde geminus feminis nostris labos redordiendi fila rursusque texendi, — tam longinquo orbe petitur ut in publico matrona traluceat.” Sidonio i. q. purpureo, de colore intellegendum. *Perlucens* Hos.

143 Non video cur cum Heins. l. l. *extensae-telae*, aut ex Turriano cod. *expansae* legatur. *Velum* Cleopatrae est tela pectus tegens. Sed *ex denso* recepi ex μ , densum erat textum antequam acus laxando adhiberetur.

144 *Sectos*, eo minus causae est cur cum Markl. ad Stat. Silv. II. 1. 215 *caesos* reponeatur, quod *secare* etiam de serrae opera dicitur (*serrare* est recentius); *crassae arbores* per obliquum serra sectae orbes (bladen) dabant ad abacos, cf ad 114. *Dentibus*, elephantinis. Cf. Iuv. XI. 122, Mart. II. 43. *Indis* pro *niveis* ludit Bentl.

146 Burm. Lucanum corrigit suadens *caeso vel victo*; ceterum ex Africa istiusmodi mensae afferebantur Plin. XIII. 91.

150 sqq. *Rapina* Burm. Apodosis inde a *pone* (151) et ipsa bipertita est; in animo habebat L. post „non sit ille — ruina” (i. e. non sit ille rapax sibi): tamen in triumphum haec cupere posset. Suggestit se ei memoria priscae abstinentiae, itaque dilatat hoc: tamen vel Fabricii Curriue haec cuperent (quanto magis ille). — Ad *nomina* (151) cf. Mart. XI. 5. 5 „si redeant veteres ingentia nomina patres” et alia in epigrammate illo similia, Zingerle zu spät. Lat. Dicht. II. 20, sq.

Sordidus Etruscis abductus consul aratris, —
Optabit patriae talem duxisse triumphum.

Infudere epulas auro, quod terra, quod aer, 155
Quod pelagus Nilusque dedit, quod luxus inani
Ambitione furens toto quaesivit in orbe,
Non mandante fame. Multas volucresque ferasque,
Aegypti posuere deos, manibusque ministrat
Niliacas crystallus aquas, gemmaeque capaces 160
Exceperere merum, sed non Mareotidos uvae,
Nobile sed paucis senium cui contulit annis
Indomitum Meroe, cogens spumare Falernum.

Accipiunt sertas nardo florente coronas
Et numquam fugiente rosa: multumque madenti 165
Infudere comae, quod nondum evanuit aura
Cinnamon, externa nec perdidit aëra terra,
Advectumque recens vicinae messis amomum.
Discit opes Caesar spoliati perdere mundi,
Et gessisse pudet genero cum paupere bellum, 170
Et causas Martis Phariis cum gentibus optat.

Postquam epulis Bacchoque modum lassata voluptas
Inposuit, longis Caesar producere noctem
Incohat adloquiis: summaque in sede iacentem
Linigerum placidis compellat Acorea dictis: 175

153 adductus a, 154 optavit MNU, 155 epulis U (a s. s. m. rec.), 158 non — deos (159) l. Prisc. 349.17 H, mandente G s. s. dan, 160 niliacos M₁, crystallos M₁G, crystalli (corr. — llus) A, c(h)ristallus BEVU, 161 acceperere U, exceperere V₁, 163 l. schol. Pers. III. 3, Mythogr. Vat. III. 12.3 p. 244 B, Fulgentius Myth. II. 15, 164 l. Serv. Aen., I. 417, 165 numquam fugiente rosa l. Lact. ad Stat. Theb. III. 527, madentes G (madenti g) 166 quod — cynamum (667) l. Lact. ad Stat. Theb. VI. 61, 167 externae mABE (ex corr.)vTcG, terrae mABE(ex corr.)vTcG, reddidit c, 168 plenae (sic) m. am. l. Serv. Buc. III. 89, messe M₁, amomon U, 171 phariis martis ABE (corr. ex mortis) T, 172 bachoque VU, 174 inchoat A, 175 lanigerum MU, achorea VG.

159 Posuere i. q. apposuerere in mensa.
Crystallus (160) vasa vitrea.

docent verba. *Spumare*, ad finem i. q. despumare.

162 „Nobile nec” Heins. p. 195 temeraria mutatio (iungit: *nec paucis*), fieri enim optime potest ut tractatione quadam intra paucos annos Falernum in Aegypto aptum fuerit bibendo; vulgo optimum habebatur 15 annorum. Temperare Falernum solebant Chio. *Senium* est cum vinum deferbit. Senescebat aut maturescebat vinum paucioribus annis aut admisto Meroetico, aut ipso caelo Meroetico, utrum sit verum non

166 Coniecturam suam *quo iure* Heins. in Advv. non recepit, *quod* enim subiectum est etiam ante *perdidit*. *Evanescere* est: vim amittere. Cic. Div. II. 117 „(vina) evanescent vetustate”. *Aura* quia aëri expositum est.

167 „*Externae* — aëra terrae” potest verum esse: „Taprobanes odorem non perdidit”, sed nullo modo praeponendum lectioni vulgatae, in qua *externa terra* (ablat. causae) est Aegypto. *Aer* est odor, cf. IV. 439.

„O sacris devote senex, quodque arguit aetas,
 Non neglecte deis, Phariae primordia gentis,
 Terrarumque situs, volgique edissere mores,
 Et ritus formasque deum, quodcumque vetustis
 Insculptum est adytis, profer, noscique volentis 180
 Prode deos. Si Cecropium sua sacra Platona
 Maiores docuere tui, quis dignior umquam
 Hoc fuit auditu mundique capacior hospes?
 Fama quidem generi Pharias me duxit ad urbes,
 Sed tamen et vestri. Media inter proelia semper 185
 Stellarum caelique plagis superisque vacavi,
 Nec meus Eudoxi vincetur fastibus annus.
 Sed cum tanta meo vivat sub pectore virtus,
 Tantus amor veri, nihil est quod noscere malim,
 Quam fluvii causas per saecula tanta latentes 190
 Ignotumque caput. Spes sit mihi certa videndi
 Niliacos fontes, bellum civile relinquam”.

Finierat, contraque sacer sic orsus Acoreus:

„Fas mihi, magnorum, Caesar, secreta parentum

177 neglecta A, 178 situs MUABG, situm VgR, 179, 180 In Vg horum versuum priora hemistichia ordinem mutarunt, posteriora hemistichia vulgarem tenuerunt, sic ut quodcumque vetustis et noscique volentes sint vulgari loco, 180 inscultum MUBE, insculptum mueVA, [est] que V, inscriptum G, 181 platona (a in e corr) MU, patronem B, platonem, rell., 183 capatior A, 184 generis A₁U₁R. pharias A, me deduxit M₁, 185 vestris A (corr. m. 2) B, 186 sup.isque (sup. ex curis corr. videtur quamquam negat Sht) M, curisque U (superis u), 187 l. Serv. Aen. III, 326, Prisc. 256.13 H, 189 mallem M₁, 191 capud M, 193 achoreus VG.

179 Heins. ap. Burm. „formaeque deum quodcumque insculptum est”. Inscriptum est Burm. futtili de causa. Post „formas deum” omnia resumuntur i. q. „omnino, quidquid” rell. „Nosci volentes” quos nosse fas est, non deos arcanos.

Ib. Inversus ordo huius et sequentis versus in Vg mera oscitantia est librarii, qui post v. 178 — „edissere mores” transsiluit ad prius hemistichium vs. 180 (pro 179) eoque scripto oculos in exemplum suum retorquens verum locum assequitur et sic inscius aliena coniungit, et similiter proximo versu lapsus est. Apparet librarium per hemistichia scripsisse.

182 Quis iungo cum hospes. „Quis hospes (convivis suis) unquam dignior fuit auditu quam sacerdos Aegyptiacus?” Nempe hoc de Acoreo dicitur. Burm. de Caesare intellegit, at sic in auditu haeret. Hospes =

conviva. „Mundi capax” dicitur qui totum mundum animo complexus est. Nam physica Platonem docuerant.

187 Fastibus, Servius errorem hunc dicit Lucani Aen. III. 326, sed similiter Sil. It. II. 10 (fastus), Val. Max. VIII. 15.3, Colum. IX. 14, ut potius prava consuetudo sit. De eo Vossius, Grotius (ad h. l.), Heins. et Drakenb. (ad Silli l. l. et ad Fastorum Ov. init.) tam multa dixerunt, ut nihil addi possit praeter locum Valerii, de quo dubitabat Drakenb. Priscianus metaplasinum agnoscit. — Eudoxus periodum 8 annorum, Caesar 4 assumisit, qua finita solis et anni initia ad amussim rursus convenirent; molius eatenus, qua dissensus citius corrigebatur, cf. Schol. Guelf. ap. Web. Num Caesar ipse Eudoxum cognoverit an per Sosigenem, quem ad fastos emendandos adhibuit, non apparet.

194—331 edidit H. Diels Seneca und Lucan,

Prodere, ad hoc aevi populis ignota profanis. 195
 Sit pietas aliis miracula tanta silere,
 Ast ego caelicolis gratum reor, ire per omnis
 Hoc opus, et sacras populis notescere leges.
 Sideribus, quae sola fugam moderantur Olympi,
 Occurruntque polo, diversa potentia prima 200
 Mundi lege data est. Sol tempora dividit aevi,
 Mutat nocte diem, radiisque potentibus astra
 Ire vetat, cursusque vagos statione moratur.
 Luna suis vicibus Tethyn terrenaque miscet.
 Frigida Saturno glacies et zona nivalis 205
 Cessit. Habet ventos incertaque flamina Mavors.
 Sub Iove temperies et numquam turbidus aer,
 At fecunda Venus cunctarum semina rerum
 Possidet; immensae Cyllenius arbiter undae est.
 Hunc ubi pars caeli tenuit, qua mixta Leonis 210
 Sidera sunt Cancro, rabidos qua Sirius ignis
 Exerit, et varii mutator circulus anni

195 edere VARTG, adhuc T, 197 atero corr. in: astero R, caelicolas V₁A₁RTG, omnis M₁, 199 l. [Prisc.] 193.5 H, Id. II. 273.18, quaecumque fugam Prisc. bis, moderatur (n add. m. 2) U, meditantur c (non C), 199, 200 l. Isid. de nat. rer. XII. 6, 200 potentia cursu Isid. ut vid. Hosio, 201 „Sol — moratur (203) Isid. III. 65.3, de nat. rer. XXII. 3. cod. Bern. 610 f. 67v” (Hos.), aevi UvARGeM Is., anni V, 203 ratione Isid. *plerique*, 204 thetin V, 206 flumine avors M₁, fulmina rell. vulgo, mavos R, 208 ad a. foecunda VU, 209 immensa R, cellenius U₁, 210 hu.nc U, nunc A, hinc T, 211 rabidos VGA, rapidos UM, sidera...sunt T, siriut T, 212 exerit VUMAG, mutatur AU₁, mutator a c. rell., annis T.

Abhandl. der Berl. Ak. der Wiss., Berl. 1886, cf. „Lucanus de Nilo”, Mnem. XXI p. 315—330.

195 *Prodere* illustrat Heins. ad Claud. Rapt. Pros. I. 3, qui sine causa v. 194 *deorum* e Lovaniensi praefert pro *parentum*. *Ire per omnis* = per ora virum; celebrari cf. VII. 543. *Opus*, mundi fabricam, deorum.

199 Planetae suas leges sequuntur, non obediunt motibus reliquorum siderum omnium. Minus apta in designatione certorum siderum lectio Prisciani *quaecumque*. Senec. Cons. ad Marc. 18: „videbis quinque sidera diversas agentia vias et in contrarium praecipiti mundo nitentia”. Schol. Bern. ad h. l.: „dicunt physici VII stellae, quarum nomina dies continent, contra caelum niti, quae si non occurrerent (caelo), universa raperet et praecipitaret tanta vertigo.” Plin. II. 33. De planetarum potentia in rebus terrestribus cf. L. Oettinger in Pauly’s

Realenc. V. 1678 et omnino S. Günther in I. Mulleri Handb. d. Kl. Alt. V. 1. 69.

202 Sen. N. Q. VII. 1. 3 „(Sol) sidera abscondit”.

203 Isidorus l. l. „quaedam sidera radiis solis praepedita anomala fiunt, aut retrograda, aut *stationaria*, iuxta quod poeta meminit dicens”, rell. Potius de solstitio intellegendum; *cursus*, nempe suos.

204 Sen. Dial. I. 1. 4: „lunare sidus, ad cuius arbitrium oceanus exundat”

206 *Flamina* Bentl.

207 *Temperies*, tempestas (weder).

212 „Mutator circulus anni” est tempestatis (jaargetijd). Circulus est „meridianus” quem dicimus, *cardo* a poeta dictus. Duo circuli maiores in polo utroque rectis angulis se secantes (*coluri*), transeuntes per puncta aequinoctialia et solstitialia

Aegoceron Cancrumque tenet, cui subdita Nili
 Ora latent; quae cum dominus percussit aquarum
 Igne superiecto, tunc Nilus fonte soluto 215
 Exit, ut Oceanus lunaribus incrementis
 Iussus adest, auctusque suos non ante coartat,
 Quam nox aestivas a sole receperit horas.

Vana fides veterum, Nilo, quod crescat in arva,
 Aethiopum prodesse nives. Non arctos in illis 220
 Montibus, aut boreas. Testis tibi sole perusti
 Ipse color populi, calidique vaporibus austri.
 Adde, quod omne caput fluvii, quodcumque solutas
 Praecipitat glacies, ingresso vere tumescit
 Prima tabe nivis, Nilus neque suscitatur undas 225
 Ante Canis radios, nec ripis adligat amnem
 Ante parem nocti, Libra sub iudice, Phoebum.

213 aegocheron M, aegogeron A, aegoseron a, ego soceron T, 214 latent....M, 215 tunc (non: tum) O, 216 et V₁, 217 auctosque M₁, suos...M, coartatus T, 219 quod VUMT, quo AG, [a]rua A₁, 220 arctos V, arctos M₁ c, 221 sibi MT, perustis T, 223 capud M₁, soluta O vulgo, 225 labe UM, tabe um c *rell.*, 226 rupis M, 227 noctis M₁R.

in quatuor aequales partes aequatorem dividunt; convenientes cum quatuor anni partibus. Contigua sunt sidera Leo et Cancer. Sol est in Sirio 1° Iulio, in Cancro 1° Augusti. Ergo non accurate, sed summam incrementi Nili tempus dicit mensem Iulium. Aequinoctium est m. Iunio d. 21; cui v. 213 pertinet ad *Cancrum*; ora fontes significant. *Caput* similiter duplici sensu dicitur. — Cf. Scaliger et Palmerius apud Oudend. p. 724, Heitland ap. Haskins p. XCII. *Varii* (212) ex eventu, mutat annum; qui sic variatur, melius Heins. *metator*. Pro *tenet* (= *secat*, *transit*) Bentl. *ferit*.

214 *Latent*. *Quae* distinguit Diels, *haec cum* requirit Guyet, Haskins defendit *quae* quodammodo, simile libertatis exemplum laudans IX. 401. Est hoc genus anacoluticae ubi protasis tanta recipit, ut nihil ad apodosin supersit. Exempla sunt apud Platonem, nec, vel sine exemplo, remouenda est e poeta, qualis Lucanus.

216 „Lunaribus incrementis” Sid. Apoll. Carm. 22. 107. — *Ut*, sqq.: cum primum oceanus plenilunio coactus increvit et Nilo opitulatur (*adest*). Si *ut*, ut vulgo, pro particula similitudinis habetur, non explicatur *adest*, sin *et* legas, contextus periodi in sequentibus claudicat.

219 *Quo* Grotius, non mala sed non necessaria correctio.

222 *Calor p. calidisque*, Heinsius teste Burm. Non repetivit Advv. p. 195, ubi, „testis sibi.” — Nix secundum L. non adest in montibus illis torridis. In eandem partem disputat Seneca; si forte cadant nives aliquae, utique pauciores esse quam quae exeunte demum aestate liquefiant totae, N. IV. 2. 19. Duo argumenta de colore et calidis ventis sumta e Sen. I. I. Cf. Diels p. 10. Copiose de Nilo Lucretius VI. 713—737. Tibullus I. 7. 22. Manil. III. 271. Plenissimo opinioniones de Nili incrementis aestivis Diod. Sic. I. 36—41, cf Strab. XVI 1. 2—5, XV. 125.

223 In vulgato: „caput fluvii, quodcumque soluta praecipitat glacies” non agnosco sententiam. Fons fluvii manet semper suo loco nec potest nisi admodum improprie praecipitari. Contra fons praecipitat deorsum aquam glaciale. *Solutas* Cortius e nescio quo MS. laudat, sed ipsa res commendat. Cf. Seneca I. I. 19.

226 *Adligat*, cohibet, infra 255 „Oceano, qui terras adligat omnis”. Supra II. 50, Heinsius ad Claud. Ruf. II. 113.

Inde etiam leges aliarum nescit aquarum :
 Nec tumet hibernus, cum longe sole remoto
 Officiis caret unda suis; dare iussus iniquo 230
 Temperiem caelo, mediis aestatibus exit
 Sub torrente plaga, neu terras dissipet ignis,
 Nilus adest mundo contraque incensa Leonis
 Ora tumet; Cancroque suam torrente Syenen
 Inploratus adest, nec campos liberat undis 235
 Donec in autumnum declinet Phoebus, et umbras
 Extendat Meroe. Quis causas reddere possit?
 Sic iussit natura parens discurrere Nilum,
 Sic opus est mundo. Zephyros quoque vana vetustas
 His adscripsit aquis, quorum stata tempora flatus 240
 Continuique dies, et in aëra longa potestas :
 Vel quod ab occiduo depellunt nubila caelo
 Trans noton, et fluvio cogunt incumbere nimbos,
 Vel quod aquas totiens rumpentis littora Nili

229 hiberno A (— us m. 2), omnis unda caret C p. 325.21, 230 officis M, dare nisis F, 232 ne mA, non T, dissipat A, dissecet G, dissipet b c. rell., ignes A₁, 233 incesa A₁, 234 sienem VU, 235 undas U (undis *corr. m. 2*), inploratus *solus* A (per n), adit Ma, 236 phebus declinat (hoc ord.)VRG (ex *corr.*), autumnum M, 237 meroes UvAR, meroe V c. *rell.*, extendit A₁, posset VM₁, 238 ni quis sit natura V₁, decurrere UM, discurrere VARTG, 239 [mundo] T, zephyros — flatus (240) l. Prisc. 125.3 H, zephyros VU, 240 adscripsit (non adscribit) O, abscripsit R, aquis add. a 2 m U, quorum s. t. f. l. Prisc. 474.15 H, stat M₁, 241 continuique m, [dies] T, aerem M₁, aere G, aera MVUA, lora M₁, 242 hocciduo U, pellunt tot nubila VRb, aquas totiens *ante ab e* 244 M₁, 243 incurrere g, 244 rumpentes VUmRG, rumpentis MA.

229 *Hiberno* non peccare contra grammaticam animadvertit Burmannus, sed alibi Lucanus nec hoc adverbium nec similia habet.

230 *Caret* = libera est, vacat. Hieme nullus metus est ne terra conflagret, munus Nili est restringere nimios ardores solis. Haec teleologica explicatio apud Senecam deest. *Nisis* in T propter officii vocabulum postponendum vulgatae.

235 *Inploratus*, de ploratu et eiulatione, qua Nili aqua invocatur, praesertim si paulum cessat, hoc intellegas.

238 Infra 249 *discursus* de aqua divisa per plures canales. Supra VIII. 224, IV. 733 *decurrere* est libere currere, vagari (militare verbum). Cum hoc loco cf. Sen. NQ. 1V. 1. 8.: „(Nilus) per totam discurrit Aegyptum”.

239 sqq. *His aquis* = huic inundationi.

Hypallage, Serv. ad Aen. III. 61: „classibus austros damus”. Duae causae ab etesiis repetuntur, prout ab occidente flant et advehunt nubila, aut a septentrione decursum fluminis impediunt. Altera explicatio est Thaletis. Seneca I. 1. 22: „Si Thaleti credis, etesiae descendentis Nilo resistunt et cursum eius acto contra ostia mari sustinent, ita reverberatus in se recurrit nec crescit, sed exitu prohibitus *resistit* (*resistere* v. 44) et quacunq; mox potuit (mox quac. pot.?) inconcessus erumpit”. Diels p. 12, Lucr. VI. 715—720. Prior ratio est comparanda cum Democritea apud Diod. I. 39, „*Trans noton*” per meridiem, ubi fons Nili.

244 *Rumpentis* iung. cum *Nili*, non cum *aquas*, *littora* insolenter de ripis *Nili* diceretur et (id quod maius est) ordo verborum (*rumpentis* et *Nili*) suadet. *Flatu* malebat Heinsius, recepit Oudend., reiciunt contra Cortius, Weise, Haskins. Vel struc-

Adsiduo feriunt, coguntque resistere flatu. 245
 Ille mora cursus adversique obice ponti
 Aestuat in campos. Sunt, qui spiramina terris
 Esse putent, magnosque cavae compagis hiatus;
 Commeat hac penitus tacitis discursibus unda,
 Frigore ab arctoo medium revocata sub axem, 250
 Cum Phoebus pressit Meroen, tellusque perusta
 Illuc duxit aquas. [Trahitur Gangesque Padusque
 Per tacitum mundi.] Tunc omnia flumina Nilus
 Uno fonte vomens non uno gurgite perfert.

Rumor, ab Oceano, qui terras adligat omnis, 255
 Exundante procul violentum erumpere Nilum,
 Aequoreosque sales longo mitescere tractu.

Nec non Oceano pasci Phoebumque polumque
 Credimus; hunc, calidi tetigit cum brachia Cancri,
 Sol rapit, atque undae plus, quam quod digerat aer, 260
 Tollitur. Hoc noctes referunt, Niloque refundunt.

Ast ego, si tantam ius est mihi solvere litem,
 Quasdam, Caesar, aquas post mundi sera peracti
 Saecula concussis terrarum erumpere venis,

245 fervunt T, fluctus EVUATg, fluctu MGo, flatu vmR, 246 obiice A, 247 campo M, ispiramina C, 248 compagis.. M, 249 comeat VA, commoveat [hac] Rg, ac UA,T, tacitis penitus G, tacitus M₁, putent (*supra* penitus) u, 251 tum T, mero.en U, 252 panusque V₁, palusque A, padosque corr. in vulg. a, 253 numina T, *verba* „trahitur — mundi” *inclusit editor*, 255 oceano U, aceano A₁, 257 aequoreasque R, 258 phaebum U, polosque UM, polumque ABEVG, 260 atque — aer l. Servius Aen. I. 607. atq. M₁, 261 profundunt UM (m. 2.: re), 262 tantum M₁, tanta R, fas Vg, 263 peracta A (corr. m. 2), 264 venas V₁, concussit A₁.

^sura versus commendat flatu. *Fluctu* inep-
 tum, quod etesiis fluctus adscriberetur.
 De *resistere* cf. ad 239. Interpretatio in
 Commento: „fluctu] id est venti”; apparet
 legendum: „flatu i. e. ventis”. Heitland
 Class. Rev. 1895 p. 156: *fluctu*. Nihil muto.

247 *Ispiramina*, fortasse antiqua depra-
 vatio, cf. *iscleratus*, *ispes*, *ispiritus*, *inefa-*
rius in Vaticano Philippicarum. Mnem. NS.
 XIV. 67.

248 *Putant* Cortius invexit et similia alibi
 „plorantibus licet grammaticellis” inquit
 ad VI. 593. In hac constructione constan-
 tia a poetis non est postulanda.

249 *Commeat* idem vocabulum Seneca
 NQ. IV. 2. 23, ubi hanc Diogenis Apollo-
 niatae sententiam explicat. *Tectis* Bent-
 oius, quod vocabulum maiore iure resti-

tueretur v. 253: „per tacitum mundi”. Schol.
 „per cavernas latentes”, insuavibus tamen
 numeris, cf. ad I. 178. Requirem „per
 latebras mundi”. — Nam „per tacitum
 mundi” esset: dum mundus tacet; *tacitum*
 enim non est certa pars mundi. Sed in-
 clusa verba impediunt nexum et per se
 obscura sunt. Ceterum cf. Sen. NQ. III. 22.

255 *Adligat* cf. ad 226. Affinis huic sen-
 tentiae apud Senecam est I. l. 22 Euthy-
 menis satis obscura, quam secundum „ru-
 morum” poeta mutavit, Diels p. 16.

258 Sidera et solem *ἀναθρυιάσει* Oceani
 ali vetus opinio est, Stoicis quoque probata,
 a Seneca non memorata, Diels l. l. Eyssen-
 hardt praef. ad Mart. Capellam p. 49. —
 „Credimus” Aegyptii, pars nostrum.

Non id agente deo, quasdam compage sub ipsa 265
 Cum toto coepisse reor, quas ille creator
 Atque opifex rerum certo sub iure coerchet.
 Quae tibi noscendi Nilum, Romane, cupido,
 Et Phariis Persisque fuit Macetumque tyrannis,
 Nullaque non aetas voluit conferre futuris 270
 Notitiam, sed vincit adhuc natura latendi.
 Summus Alexander regum, quem Memphis adorat
 Invidit Nilo, misitque per ultima terrae
 Aethiopum lectos; illos rubicunda perusti
 Zona poli tenuit: Nilum videre calentem. 275
 Venit ad occasus mundique extrema Sesostris,
 Et Pharios currus regum cervicibus egit;
 Ante tamen vestros amnes, Rhodanumque Padumque,
 Quam Nilum de fonte bibit. Vesanus in ortus
 Cambyses longi populos pervenit ad aevi, 280
 Defectusque epulis et pastus caede suorum
 Ignoto te, Nile, redit. Non fabula mendax
 Ausa loqui de fonte tuo est, ubicunque videris,

265 ita u, ad R, adigente bg, compage M, 266 mundo s. s. m. 2. A, 267 l. „Aldhel-
 mus p. 322.23 G”, coerchet UME, 268 romana A (corr. m. 2 marg.), cupido est AVUM,
 est romane cupido G, 269 phaeruis T, macedumque V, 272 quem UA (quē), quos VTG,
 quos M, summus regum Alexander M (corr. m. 2), 274 illo T, perhusti T, 275 calen-
 tem U, 276 occasus terret mundique ses. U, hoc casus T, 277 cursus M, cervicibus
 ... agit M, 280 cambisos R, populos longi (hocord.) G₁, 281 deflectusa, 282 ignoto
 T, fuit G (redit g), 283 videtis M₁.

265 „Non agitante” vel „adigente” Hein-
 sius Advv. p. 195, „nunc id agente” Bur-
 mannus. Deum intellegit *δημιουργόν*, qui
 post creationem quievit, eo invito aliquot
 flumina prorumpunt, sic Nilus ab initio
 fuit. *Compages* est subst. verbale: actus
 creationis.

271 „Natura latendi” nat. arcani; abscon-
 ditus situs, qui arcano favet, frustravit
 sciendi cupidos. „Fiducia latendi” Apul.
 X. 14.

272 Originem corruptionis monstrat A:
m ante *Memphis* omissa est et dein locus
 correctus. Animadvertit Diels *invidit* non
 posse explicari nisi divina natura Nili,
 quam Alexander sibi affectabat, significetur,
 et comparans VIII. 478 verba *quem N.*
adoret refert ad *Nilo*, l. l. p. 19. — „Sum-
 mus A. rerum, quem” Bentl. — Relationem
 huius expeditionis e Seneca (quem de ea
 exposuisse appareat e Lydo de mens. IV.
 p. 98. 3) Posidonii testimonium sequente

(Strabo XVII. 790) habuisse poetam su-
 spicatur Diels p. 20. Sed ea narratio
 pertinet ad comites Alexandri; Lucanus
 missos dicit exploratores, qui invenerint
 zonam perustam et vicinia solis flamma-
 tem vel vaporantem Nilum, quo redire
 compulsi sint. *Tenuit* = cohibuit. In Posi-
 donii contra narratione imbres continui ad
 fontes Nili memorantur. Incertum est igitur,
 unde Lucanus expeditionem illam,
 nusquam alibi memoratam, cognitam ha-
 buerit. *Cadentem* i. e. catarrhactas Burman-
 nus. „Calidum Nilum” pro loco accepit
 Schol. Voss. ad III. 233: „(Alexander) cum
 fontem fluminis Nili quaereret, primo usque
 ad Thermon (sic U, therinon Oudend.) Ni-
 lum venit, inde ad tenebras”. Memorabile
 testimonium, sed apud Lucanum *calentem*
 non est nomen proprium.

282 *Redit*, perfectum contractum, quo L.
 in compositis verbi *eo* et in *peto* frequenter
 utitur, cf. VII. 841, 75, IX. 129, 205, VI. 529,
 VIII. 320, 422, X. 64, VIII. 701.

Quaeraris, et nulli contingit gloria genti,
 Ut Nilo sit laeta suo. Tua flumina prodam, 285
 Qua deus, undarum celator, Nile, tuarum
 Te mihi nosse dedit. Medio consurgis ab axe:
 Ausus in ardentem ripas adtollere Cancrum,
 In borean is rectus aquis, mediumque Booten.
 Rursus in occasus flexu torqueris et ortus, 290
 Nunc Arabum populis, Libycis nunc aequus harenis,
 Teque vident primi, quaerunt tamen hi quoque, Seres,
 Aethiopumque teris alieno gurgite campis,
 Et te terrarum nescit cui debeat orbis.
 Arcanum Natura caput non prodidit ulli, 295
 Nec licuit populis parvom te, Nile, videre,
 Amovitque sinus, et gentes maluit ortus
 Mirari, quam nosse, tuos. Consurgere in ipsis
 Ius tibi solstitiis, aliena crescere bruma,
 Atque hiemes adferre tuas, solique vagari 300
 Concessum per utrosque polos: hic quaeritur ortus,

285 nota u, flamina T, 286 quae UM (qua m) quem Rg, 287 se m, mediċurgis T, 289 is add. 2 m. M, es A *erasum* m. 1, 290 cursus vulgo, occasus UAGM occussus v, occasum V, flexus UATC bis, flexu M (s add. m. 2) torquetur O vulgo, 293 teris G (feris g), geris C, 294 et hic U, hic et u, nescit... cui M, 295 capud M₁, 296 *omitt.* EBRT, *inter versus* m. 2 *ponit* A, 297 situs u, ammoritque M₁Rg, *Post* 297 *sequitur* 302 in T, 299 solsticiis UM, 300 atque h. a. suas l. Lact. Theb. IV. 708, perferre AG adque M₁, 301 concessum est AT.

285 *Nota* natum ex *lota* (MS. apud Cort.) idque ex *loeta*, ut videtur, etsi in codd. Lucani *laetus* scribi solet. Sententia: ut gloriatur natalibus Nili.

287 „Cum surgis” Bentl. ut nexu restitueretur, non propter verbum ipsum, quo frequenter poetae pro simplici utuntur. „Medio ab axe”, ab aequatore.

289 *Gelidumque* B. con. Schrador.

290 Vulgo: „cursus in occasum (— sus Oud.) flexu (ante Grot. *flexus*) torquetur et ortus”. Quod dedi est Bentleii et Schraderi, qui non noverat Bentleii editionem (ai 1760), cf. Sormani, p. 90. „Curris in occasus, flexu torqueris in ortus” Oudendorp non minore mutatione et prava oppositione. *Occasus* plur. num. e more Lucani (exc. I. 661). *Rursus* cf. in simili descriptione Verg. Georg. I. 97 et infra 309. Secunda persona *torqueris* necessaria post *consurgis*, *is*, sequente *teque*, *teris*. Totum versum

damnat Guyet, sed praeparat sequentem, Arabia ab oriente, Libye ab occidente.

293 *Teris* aliquando Heinsius, nunc firmatum a Gemblacensi, a campis quasi abrodit aliquid flumen. *Alieno* Burmannus explicat: „apud antipodas, in altero hemisphaerio”. Simplicius: peregrino, alienigeno, apud Seres.

295, 296 inverso ordine ponit Bentleius (nec licuit —, arcanum —), ita separans quae manifesto cohaerent: *parvum* et *sinus*, quibus *parvulus* alitur. — *Versus* 294 et 295 idem continent, uterque per se bonus et dignus Lucano, quem puto ante editionem alterum utrum fuisse deleturum. Diels 296 oicit.

299 *Aliena* a vulgari tempore recedente. Haskins: with winter (i. e. floods which are the sign of winter) out of season. Confirmant explicationem sequentia, in quibus Gronovius Obs. IV. 5 (p. 573 Lips.) sine causa *effere*.

Illic finis aquae. Late tibi gurgite rupto
 Ambitur nigris Meroë fecunda colonis,
 Laeta comis ebeni, quae quamvis arbore multa
 Frondeat, aestatem nulla sibi mitigat umbra, 305
 Linea tam rectum mundi ferit illa Leonem.
 Inde plagas Phoebi, damnum non passus aquarum,
 Praeveheris, sterilisque diu metiris arenas,
 Nunc omnis unum vires conlectus in amnem,
 Nunc vagus, et spargens facilem tibi cedere ripam. 310
 Rursus multifidas revocat piger alveus undas,
 Qua dirimunt Arabum populis Aegyptia rura
 Regni claustra Philae. Mox te deserta secantem,
 o: Qua dirimunt nostrum Rubro commercia Ponto,
 Mollis lapsus agit. Quis te tam lene fluentem 315
 Moturum tantas violenti gurgitis iras,
 Nile, putet? Sed cum lapsus abrupta viarum
 Excepere tuos, et praecipites cataractae,

302 finis adquae M₁, latet ibi MR, latet tibi m, gurgite multo c, rūpto U, 303 meroes VURTAG, meroes s. s. .c. a, cf. 312, 305 nullas sibi M₁G (s. s. nulla), aestate G₁, vindicat R (s. s. mitigat) G, umbras G (s. s. umbra), 309 vires unum, hoc ord. AT, 311 multifidas V (deleta videtur p, cf. quod sequitur piger) renovat G (revocat g), 312, 313 om. M, add. m, 312 populos VUMRAG, populis Ag, 313 phylae VUM, philae A s. s. .c. cf. 311, 314 adest in ORT, rubri U, commercia AT, ponto VMARTG, ponti U, nostrum O vulgo, 316 totas VUAG, yras U, moturus A.

304, sq. Cf. IX. 529, IV. 672. Sol ipsis arboribus e perpendicularo imminens in nullam partem proicit umbram. Rem quodammodo exaggeratam esse ostendit Palmerius apud Oudend. p. 932.

306 *Linea* Pendlebury apud Haskinsium explicat „the zenith line”. Haec igitur recta ex perpendicularo sursum producta, Leonem ferit, regio iacet sub ipso Leone. „*Mundi linea*” dicitur quia ex centro mundi (i. e. terrae) prodit.

312 „Arabum populos Aegyptiaque arva” Gronovius in Cortio—Weberiana, idem Vir D. in Cortiana a. 1726. De commercii Indiae et Aegypti per mare rubrum vid. Plin. VI. 104—106.

314 Suspectus Oudendorpio et Burmanno. „Quae dirimunt nostri et rubri commercia ponti” Vir Doctus, quem Cortio—Weberiana Gronovium dicit. „Quae d. nostrum rubro commercia ponto” Weber. „Dirimunt” coll. 312 spurium iudicans Steinhart: „qua pergunt nostri ad rubri commercia ponti”, Diels i. l. 22: „qua iungunt nostrum rubro commercia ponto”, Kindler: „qua d. nostri

rubro commercia ponto”. Trampe: „qua tradit nostrum rubro commercia ponto”. Conferendus Senec. NQ. IV. 2. 3: „(Nilus) egressus Aethiopiam, arenas[que], per quas ad commercia Indici maris iter est, prae-labitur”. *Nostrum* Acoreus Aegyptius non potest dicere Mediterraneum mare, si posset poeta oblivisci eius quem loquentem inducit, tamen parum probabile esset, nam exiguum illud intervallum non dirimit duo maria. Versus ex imitatione Senecae natus propterea spurius esse non potest. Videtur *πρωτότυπον* esse versus 312, quem auctor pro eo substituit; sed eo invito utrumque admisit primus editor, et 314 alieno loco inseruit, cum paene evanidum et inde corruptum invenisset. Sententiam esse eandem apparet, et tam dure versus vicinos eisdem vocabulis sic incepisse nullo exemplo defenditur. Dederat poeta: „*quae* dirimunt *nostris* (sc. commercii) Rubro commercia Ponto”, in quibus „Rubro Ponto” attributive adiectum est vocabulo *commerciam*, cf. praeter alia: „fuscis Aegyptus alumnis” Prop. II. 33. 15, Mnemosyne a. 1893 p. 324.

Ac nusquam vetitis ullas obsistere cautes
 Indignaris aquis; spuma tunc astra lacessis, 320
 Cuncta fremunt undis, ac multo murmure montis
 Spumeus invictis canescit fluctibus amnis.
 Hinc, Abaton qua nostra vocat veneranda vetustas,
 Terra patens primos sentit perculsa tumultus,
 Et scopuli, placuit fluvii quos dicere venas, 325
 Quod manifesta novi primum dant signa tumoris.
 Hinc montes natura vagis circumdedit undis,
 Qui Libyae te, Nile, negent; quos inter in alta
 It convalle tacens iam moribus unda receptis.
 Prima tibi campos permittit apertaque Memphis 330
 Rura, modumque vetat crescendi ponere ripas.

319 nunquam Rg. 320 aquae U, indignatus G₁, indignaris g o. *rell.*, 321 premunt ug, tremunt mbTA, var. lect. ap. Schol. Oud., „id est aquae tremunt” s. s. U, 322 invictis UMAG, (invictis a), invicti V, albescit Vug, albescat T, tabescit u (2a var. lect.), 323 l. Servius Aen. VI. 154, abatos Serv., quam O, vulgo, 324 potens O vulgo, sensit ATg, sentit a c. *rell.*, perculsa UTA, percussa *rell.* vulgo, 325 fluvii qs A₁ fluvionos a, 326 vel manifesta (*omisso quod*) g, timoris U₁Tg, 327 undas M, undis m c. *rell.*, hic c. 328 Nile... M₁, Nile add. m. 2 U, negant V, libie R, et alta V, et g, 329 it U, it VMa, id A, in vg, et mTG, iacens VumaG, iam VUMA, stat (pro: iam) v (ant. m.) Tg, motibus VR, montibus G, molibus v (rec. m) mg, mollibus AB, moribus UM, unda quietis V, receptis v c. *rell.*, 331 votat c.

319 „Nusquam vetitis”, i. q. nusquam alibi reiectis.

321 Expressum e Verg. Aen. I. 38: „magno cum murmure montis”. *Κατάδουνα*, Herod. II. 17.

322 *Invictis*, Heinsius lusit: „impactis vel illisis” sed etiam *invitis* praefert prae *invictis*, Advv. p. 195. Burmannus tentat *infestis*.

323 *Qua* scripsi pro tradito *quam* i. e. ubi est locus (Abatos rupes, *Petra* vid. Sen.), quem nostra vetustas vocat, *Ἰπου ζέζληται*. Pro „terra potens” (324) Salmasius „petra patens”, quod Grotius „non displicet”, addens: „*petra dividitur* ait Seneca”. Sed cum aliis minus recte Senecam interpretatur NQ. IV. 2. 7 „exiguo ab hac (insula Phillis) spatio petra dividitur”, ibi enim *petra* est ablativus et subiectum *Nilus*. *Potens* frustra defendit Burmannus conferens „herbae potentes” et simm. Terra patens i. e. plana (cf. „campi patentes”) et scopuli (inquit poeta) sentiunt primos quotannis adventantis aquae tumultus. Terra tremens (*perculsa* = concussa) et scopuli, ex quibus tanquam ex speculis procul increscens aqua conspicitur, dant

indicia. Sine causa *colit* pro *vocat* Oudend.; cf. *venas*. Aegyptiaca nomina conversa sunt. *Perculsa* Salm. quoque.

325 *Venas* cf. Sen. l. I. „duo emicant scopuli, *Nili venas* vocant incolae”, sequentia „ex quibus magna vis funditur” lacunosa cf. Mnem. I. I. Coniunctivus *negent* non est necessarius (Cortius *negant*) sed non expellendus.

328 Lectio recepta debetur Grotio in 3a ed. Salmasius (et Grotius in prima): „ut alta | in convalle iacens stat molibus unda quietis”. Grotium probarunt Heinsius (Claud. XVII. 233). Gronovius Diatr. Stat. 183, 305 H et secuti editores plerique; Burm. *ut alla | it*, Heise, Haskins: *iacens*. Tanquam infans (cf. 297 *parvum, sinus*) nunc tandem ad bonos mores venit et vagitu abstinet, cf. Statius Achill. II 184 „(leo) mores accipit” (= domitus est). Plin. XXXVI. 127 „(magnes) pedes ei in-pertivit et mores (ferro)”. Hosius Njähb. 1893 p. 338 confert praeterea „mores caeli” Verg. Georg. I. 51, „fluminis” Lucr. I. 296 „maris” Stat. Silv. III. 2. 87, „accipit regia mores” Sil. XIV. 87.

Sic velut in tuta securi pace trahebant
 Noctis iter mediae; sed non vesana Pothini
 Mens inbuta semel sacra iam caede vacabat
 A scelerum motu. Magno nihil ille perempto 335
 Iam putat esse nefas: habitant sub pectore manes,
 Ultricesque deae dant in nova monstra furorem.
 Dignatur viles isto quoque sanguine dextras,
 Quo Fortuna parat victos perfundere patres,
 Poenaque civilis belli, vindicta senatus 340
 Paene data est famulo. Procul hoc avertite, fata,
 Crimen, ut haec Bruto cervix absente secetur.
 In scelus it Pharium Romani poena tyranni,
 Exemplumque perit. Struit audax inrita fatis,
 Nec parat occultae caedem committere fraudi, 345
 Invictumque ducem detecto Marte lacessit.
 Tantum animi delicta dabant, ut colla ferire
 Caesaris et socerum iungi tibi, Magne, iuberet;
 Atque haec dicta monet famulos perferre fidelis
 Ad Pompeianae socium sibi caedis Achillam, 350
 Quem puer inbellis cunctis praefecerat armis,
 Et dederat ferrum, nullo sibi iure retento,
 In cunctos, in seque simul. „Tu mollibus, inquit,
 Nunc incumbere toris, et pinguis exige somnos:
 Invasit Cleopatra domum. Nec prodita tantum est, 355

332 veut (l. s. s.) M, ut tuta G, parte R, trahebat T, **333** et potini T, **334** sacra tam M, sacra iam UV, tam sacra ABEC, **335** nil ipse perempto ET, nis ipse V₁, **337** victricesque AB₁ET, umbrae ABKEuRT, **338** viles M (faries m) AUV (s. s. faciles) CG, **339** vocat a, partes u, **341** famuli B₁, fama A (m. 2 fa.ta) B₁, **343** it M₁ (ut vid. in ras. scit), id A, et a, paene V (a s. s. m. rec.), **344** istruit C₁ cf. 247, *struit* M, fati a, fata Rg, **346** lacesses A, **347** feriro U₁ (e s. s.), ferires T, feriret R, **348** sibi ABE, iuberet Rg, **349** atquae M, **350** Achillam l. Prisc. 234.4 H, achillan G, 352 retentum a, **355** intravit (*sic*) Cl. domum l. Prisc. II. 303.15 H.

334 *Sacrata* vel *scelerata* Heins. teste Burm. Ante Oud. erat *tam sacra*, quod correctioni simile est ex *sacra tam. Sacra iam* Hos. Ad *monstra* (337) cf. IV. 243, 253.

338 *Pharias* pro *vilis*, in nullo bono cod. a 1^a m. inventum, non sine causa placuit Haskinsio, nam sic Aegyptii et Romani aptius opponuntur; inest tamen illa oppositio etiam in vulg. Ante *dignatur* subi. Pothinus. Heins. volebat *victas partes* pro *patres* ut est in u, *sanctos patres* Bentl.

Sed Fortunae ludibrio convenit *victos* erigere, afflictos consolari vindicta.

344 *Fati* et *fata* aliena, homo non *struit* *fata*; *inrita fatis* i. q. irrita propter *fata*, eventu. Sic C cum rell. praeter aRg.

347 *Ferire*, de activo post *iubere* multi; si commodum, conferat quis luculentissimam penum Oudendorpii ad h. l. *Feriri* deteriores et latet fort. in monstro illo *feriro* (U). Non una de causa praestat *ferire*.

Sed donata Pharos. Cessas accurrere solus
 Ad dominae thalamos? Nubit soror impia fratri,
 Nam Latio iam nupta duci est, interque maritos
 Discurrens Aegypton habet, Romamque meretur.
 Expugnare senem potuit Cleopatra venenis; 360
 Crede, miser, puero, quem nox si iunxerit una,
 Et semel amplexus incesto pectore passus
 Hauserit obscenum titulo pietatis amorem,
 Meque tuumque caput per singula forsitan illi
 Oscula donabit. Crucibus flammisque luemus, 365
 Si fuerit formosa soror. Nil undique restat
 Auxilii: rex hinc coniunx, hinc Caesar adulter,
 Et sumus, ut fatear, tam saeva iudice sontes.
 Quem non ex nobis credet Cleopatra nocentem,
 A quo casta fuit? Per te quod fecimus una 370
 Perdidimusque nefas, perque ictum sanguine Magni
 Foedus, ades, subito bellum molire tumultu,

366 foras A (pharos a) B₁, 367 iam latio iam T, nupsit (e nubit corr.), A (nūsit marg. a) B₁. 368 tam nupta E₁, 361 puerum vR, quam A (quem a) B, ulla m AET illa ut vid. B, luxerit U₁ (ut vid.), 362 incenso g, pasus M (s m. 2 add.), 363 auaserit A, 364 capud M (t m. 2), 365 donabat A (s. s. i) B, 366 formosa M₁, 367 r. hic R, 368 et fatear M₁ u, 369 e A, credit ABeg, faciet g, 370 certe quod R, rogo per quod V, 372 adest AB₁ adesto u, mollire A.

356 *Solus*, quia, ut videtur, aditum habebat ad cubiculum dominae, poterat solus penetrare; cum comitibus suspensionem Caesarianis fecisset. *Solus* non cum *cessas* iungendum. „Donata Pharos” a Caesare Cleopatrae; ipsi favent Ptolemaeo, et oderunt Cleopatram.

357 *Nubit* non verum praesens est, sed ut in pactis, conventis, stipulatis usurpatur praesens de eo quod constitutum est et iamiam effectum habebit. Sic: „dodrangentem accipit Gaius” (= secundum tabulas accipiet) — „Achaia cedit Romanis, Aetoli liberi sunt”. Quod praesenti tempore constitutum describitur, non momentum praesens, quasi nunc ipsum concumberet Cleopatra cum fratre; nam Achilles ad cubiculum Cleopatrae mittitur, ut *Caesarem* interficiat, ut ex sequentibus apparet. Futurum *nubit* minus congrueret cum sequenti *nam*. Heins. *nubit* (vel *nupsit*) soror impia fratri: iam Lat. n. n. d. e.” (Advv. p. 196).

359 *Meretur* invidioso, noctibus suis, quasi *meretrix*.

361 Heins. Advv. p. 196: „crede miser:

puerum, cui nox si iunxerit una meque tuumque caput” rell. aut „*puero quam nox*” rell. Non capio.

366 „Si fuerit formosa” non est hoc languidum, ut Burmanno videtur; intellegitur *illi*: si decore suo se (fratri) commendaverit, si placuerit (nos fere: si pulerum diem habuerit). Haec brevitatis multo mordacior est quam correctiones „si visa est f.” Heinsii, et „si subeat formosa soror” Burmanni. — Schrad.: „si *flevit* formosa”, additum *formosa* tamen me iudice pro vulg. facit.

Ib. „Undique nihil est” satis inepte dicitur; si nihil est usquam, quid refert dicere unde hoc nihil nascatur. *Undique* includit motus significationem minus aptam iuxta *restat*. „*Undique* minantur pericula”, „*nusquam* quidquam est”. Recte puto Heins. „nil *denique* restat” (Advv. p. 196).

370 „Per te”. Omissio verbi *oro* in imploratione non est licentia poetica, sed ex vulgari usu repetenda cf. Liv. XXIX. 18 „per vos fidem vestram, P. C., priusquam eorum scelus expiaritis, ne quid usquam rei gesseritis”. Cf. Verg. A. X. 369, 597.

Inrue; nocturnas rumpamus funere taedas,
 Crudelemque toris dominam mactemus in ipsis
 Cum quocunque viro. Nec nos deterreat ausis 375
 Hesperii fortuna ducis, quae sustulit illum
 Inposuitque orbi: communis gloria nobis,
 Nos quoque sublimis Magnus facit. Adspice littus,
 Spem nostri sceleris, pollutos consule fluctus,
 Quid liceat nobis, tumulumque e pulvere parvo 380
 Adspice, Pompeii non omnia membra tegentem.
 Quem metuis, par huius erat. Non sanguine clari?
 Quid refert? Nec opes populorum ac regna movemus?
 Ad scelus ingentis fati sumus: adtrahit illos
 In nostras fortuna manus. En, altera venit 385
 Victima nobilior. Placemus caede secunda
 Hesperias gentes; iugulus mihi Caesaris haustus
 Hoc praestare potest, Pompeii caede nocentis
 Ut populus Romanus amet. Quid nomina tanta
 Horremus viresque ducis, quibus ille relictus 390
 Miles erit? Nox haec peraget civilia bella,
 Inferiasque dabit populis et mittet ad umbras,
 Quod debetur adhuc mundo caput. Ite feroces

373 nocturnas MAVUG, nocturnus a G, foedere G (funere g), 376 ne nos abstineas C, ab ausis a, 377 urbi U, 380 quod UC(quid u), liceat e add. 2 m. M, 382 quem — erat I. Prisc. II. 220,7 H, erit EU, 383 et BRT, nec opes populonec regna U, m. 2 s. s. ru et del. nec, populo nec V, 384 ingentes (ex corr.) MCVR, facti (c s. s.) M, attrahit U, 385 vestras al. nostras U, in altera nobis ABEG, in altere venit a, 387 hesperias M (a s. s. m 2), hesperias u, iugulus U, 389 quod u, nomina AB₁T (nomina a). 390 relictus AG₁T, relictis rell. vulg. 391 peraget (...) MVAug, peragit UG, 392 populos m, 393 quid G (quod g) capud M₁ ut saepe.

373 *Nocturnus* probavit Weis. sine causa; „nocturnas taedas” i. q. nocturnum concubitum. Nunc dubitat num cum Caesare an cum Ptolemaeo concumbat Cleopatra, contra 385 sqq., 357.

376 Vulgo distinguitur plene post *ducis*, ut *gloria* dicatur Caesarem imposuisse orbi, sed *gloria* ex imperio orbis nata est, Caesaris *fortuna* eum sustulit et imposuit.

379 „Spem nostri sceleris” scilicet tumulata in littore ossa Pompeii animos dabant ad novum scelus.

380 „Pulvis parvus” ut parvum aes 409.

382, sq. Per formam Interrogationis obicitur aliquid, quasi: „dices non clari sumus”. Respondetur per „quid refert?” — „Opes non movemus?” Respondetur: fatum nostrum

(fortuna nostra) compensat virium defectum. „Ingentis fati” i. q. momenti fato dati. Fortuna hostes nostros ad nos attrahit. Nobilitatis fatum (natura datum) est imperare, nostrum malefacere (nati sumus ad scelus).

387 *Haustus*, hoc quoque simplex pro composito i. q. *exhaustus* exinanitus sanguine. Sic saepius.

390 Vulgo *relictis*. *Quibus relictis* est: quos cum reliquerit, sponte sua. Id est contra sententiam, quae postulat: quibus ille destitutus. Recepti igitur *relictus* ex AT. *Relinquitur* pro *destituor* non eget demonstratione. *Quibus* est dativus auctoris = „a quibus” id quod nexus clare ostendit. Cf. VII. 83 „propera ne te tua classica linquant” a te deficiant, te non morentur.

Caesaris in iugulum; praestet Lagea iuventus
 Hoc regi, Romana sibi. Tu parce morari: 395
 Plenum epulis, madidumque mero Venerique paratum
 Invenies, aude! Superos tot vota Catonum
 Brutorumque tibi tribuent." Non segnīs Achillas
 Suadenti parere nefas. Haud clara movendis,
 Ut mos, signa dedit castris nec prodidit arma 400
 Ullius clangore tubae; temere omnia saevi
 Instrumenta rapit belli. Pars maxima turbae
 Plebis erat Latiae, sed tanta oblivio mentes
 Cepit, in externos corrupto milite mores,
 Ut duce sub famulo iussuque satellitis irent. 405
 [Quos erat indignum Phario parere tyranno.]
 Nulla fides pietasque viris, qui castra secuntur,
 Venalesque manus; ibi fas, ubi proxima merces;
 Aere merent parvo, iugulumque in Caesaris ire
 Non sibi dant. Pro fas! ubi non civilia bella 410
 Invenit imperii fatum miserabile nostri?
 Thessaliae subducta acies in littore Nili
 More furit patrio. Quid te plus, Magne, recepto

395 egi (r s. s. m 2) M, ne u, parce.. M, 396 veneri — tribuent (398) in marg, 2 m. M, 397 avidi R, superi MAVU, 398 tribuet G, non lentus (s. s. i) MA(m. 2 segnīs s. s.) BEUG, segnīs Vg, 403 mentis VARG, 404 coepit MVUG, 405 iret G₁, 407 secuntur MA, sequuntur c, 408 proxima MAUBTG, maxima MVE, 409 aere m. parvo l. Servius A. V. 801, *omisso nomine Lucani*, aere *alteram e m. 2 add.* A, irae T, 410 proh V, 412 thessalicae G, 413 plus te MAcG, recepit A (recepto a) B, accepto u *ut vid.*

395 „Romana sibi”. Erant sub Achilla milites olim Gabiniani et fugitivi Romani, sed aliorum quoque sperare poterat opem. Caes. Civ. III. 110.

397 Optime post Oud. *Superos* idque, Grotii exemplar manibus tenens, Bentl. coni. *Superi* rursus Weis. et Hos. Nihil assequitur Heins.: *gaude superi quod* (teste Burm.). Vota a Catonibus Brutisque tam saepe nuncupata pro libertate et morte Caesaris conciliabunt deos tuo suscepto. „*Superi* tribuent tibi tot vota Catonum” praeferrem, si de multis votis (de pluribus desideratis) ageretur. Cato unam rem saepius ardentem petiverat; ideo aptius: „tot vota Catonum et Brutorum dabunt tibi deos benevolos” quam „dii tot vota”.

403 Ad *Latiae* glossa in U: „Gabinii sc.” *Mentis* in Var. Lect. notavi quod, cum saepius accusativum in *es* terminent librarii, probabile est voluisse eos „oblivio mentis”,

praesertim quod prox. versu *coepit* in multis est.

406 Qui gravia praegressa verba bene percepit, sentiet quam frigida haec sint, quae cum Achilles et Pothinus ipsi parent regi, iterant superiora.

407 *Secuntur* lucri causa, et „venales manus”, mercennarios comitantur.

408 *Proxima*, futuro tempore, ubi primum lucrum expectari potest; praeda non excluditur.

410 „Non sibi dant” sed *iussi* agunt. „Ubi non civilia bella?” hic quoque Romani Romanis oppositi.

412 sq. Qui insontes sunt caedis Thessalicae, alibi tamen bellum civile inveniunt; nam non peius esset si Pompeius, hic receptus, cum Caesare decertaret.

413 „*Marte* furit patrio, Heins. Acerbe mos iam Romanus dicitur inter se furero.

Ausa foret Lagea domus? Dat scilicet omnis
 Dextera quod debet Superis, nullique vacare 415
 Fas est Romano. Latium sic scindere corpus
 Dis placitum: non in soceri generique favorem
 Discedunt populi: civilia bella satelles
 Movit, et in partem Romani venit Achilles,
 Et nisi fata manus a sanguine Caesaris arcent, 420
 Hae vincent partes. Aderat maturus uterque,
 Et districta epulis ad cunctas aula patebat
 Insidias, poteratque cruor per regia fundi
 Pocula Caesareus, mensaeque incumbere cervix.
 Sed metuunt belli trepidos in nocte tumultus, 425
 Ne caedes confusa manu permissaque fatis
 Te, Ptolemaee, trahat. Tanta est fiducia ferri:
 Non rapuere nefas, summi contempta facultas
 Est operis: visum famulis reparabile damnum,
 Illam mactandi dimittere Caesaris horam. 430
 Servatur poenas in aperta luce daturus.

414 omnes M₁, 415 vacari u, 418 discedant C, 419 *versum hunc in marg. m. 2 habent MU (praeposito al.) et pro eo in textu* instaurat primus magno succedit achillas, *sed punctis supra positis M, eundem versum U in textu post 418, sed subductum*, primas M₁ — romanam V, 420 arcent caesaris a sanguine *in marg. repet A*, 421 vincunt VR, 422 districta VUR, patebant U, 423 regiam R, mundi T, 424 incumber (e s. s.) M, 426 ni M (ne m), caed. s M, manus V₁R, 427 belli ma, 428 contenta VRT, 429 ast B₁, dampnum M *ut saepe*, 430 aptam M, ullam ABvTR, demittere A, permittere G, 431 daturos a.

414 „Dat scilicet”. Ironice et impie; pro sacris, quae deis obtulerunt accipiunt quisque suam partem — belli! *Vacare* nempe a scelere belli civilis.

417 sqq. Non in soceri generique (iam mortui) discedunt favorem copiae, sed in Achillae et Caesaris: Achilles pro Pompeio in Caesarem bellum suscepit, et in Romani hominis hereditatem successit. Heinsii coniectura Advv. p. 196 optime locus explicatur: „et in partem *proh!* Magni venit Achilles”, sed correctione non opus est; *Romanum* quisque intellegit Pompeium esse. Eadem explicatione nititur versus spurius: „instaurat primus, Magno succedit Achilles”. Rarum et ni fallor unicum exemplum in M, quo subditicius versus in textum subrepsit, *et genuinum expulit in marginem*, idque h. l. est etiam in U factum, non in aliis. De facto tamen non potest dubitari, nam illud *primus* sive iungatur cum *instaurat*, sive cum *succedit*, ad *versum* scil. explendum inventum est; postrema autem vocabula „Magno succedit Achilles” glossa sunt versus genuini; duo-

bus vocabulis additis extitit cento, qui pridem detectus est, sed quo ostenditur maxima affinitas librorum MU, simul non oportere iurare vel in optimos libros.

Ib. „In partem Romanam” sunt qui pro bent; hoc utique recte se haberet si *Romanus* et *Aegyptiacus* sibi opponerentur, sed utrimque pars Romana erat. Significantius etiam *Romani*; *pars Romana* esse potest p. urbis Romae, quod non aptum.

421 *Vincunt* Oud., Cort.; non male, sed sine idonea auctoritate.

427 „Tanta est fiducia ferri” semicolon hic requiritur, ut in novissima editione; *κατὰ νόλον* et paratactice instituta oratio pro: „tanta fiducia erat ferri (i. e. in armis, quibus superiores erant), ut non raperent (ut differrent) scelus. Contempta est oportunitas summa operis”. Sic *summa* expectes. Dubitari non potest de fide lectionis, et *summi* nihil esse nisi: difficillimi vel postremi, id quod Hask. voluit: the occasion for *completing* their work.

Donata est nox una duci, vixitque Pothini
Munere Phoebeos Caesar dilatus in ortus.

Lucifer a Casia prospexit rupe, diemque
Misit in Aegyptum, primo quoque sole calentem, 435
Cum procul a muris acies non sparsa maniplis,
Nec vaga conspicitur, sed iustos qualis ad hostes
Recta fronte venit. Passuri comminus arma,
Laturique ruunt. At Caesar, maenibus urbis
Diffisus, foribus clausae se protegit aulae, 440
Degeneres passus latebras. Nec tota vacabat
Regia compresso; minima collegerat arma
Parte domus; tangunt animos iraeque metusque,
Et timet incursus, indignaturque timere.
Sic fremit in parvis fera nobilis abdita claustris, 445
Et frangit rabidos praemorso carcere dentes,
Nec secus in Siculis fureret tua flamma cavernis,
Obstrueret summam si quis tibi, Mulciber, Aetnam.
Audax Thessalici nuper qui rupe sub Haemi
Hesperiae cunctos proceres aciemque senatus 450
Pompeiumque ducem, causa sperare vetante,
Non timuit, — fatumque sibi promisit inicum —
Expavit servile nefas, intraque penates

432 donatur V, [nox] U₁, vixitque.... Phothini M, 434 prospexit.... rupe M, 435 aegypton G, cadente A (calentem a), cadentem B₁, 436 e G, 437 victos g, in V (ad v), 438 tecta T, 439 facturique R₁, 440 aula B₁, 441 degenerere M (s. s. e.), 442 compressa au, compressus R₁, 446 rapidos MVG, 447 secus in *add. m* 2 U, seculis U₁, 448 abstrueret U, si qui (s. s. s) M, aethn(a)e ABu, aetnam hM, 449 qui nuper ABEG, 451 causas AEUV₁TG, vetantem AEUG, 452 iniquum U, 453 servare R.

435 „Primo quōque sole” i. q. Aegyptum, quae etiam primo statim sole (inde ab aurora) calet.

445 *Claustris, clathris* se malle dicit Heins. ad Claud. de Cons. Stilich. III. 272, Advv. p. 196, sed haec non est causa mutandi, cum praesertim generalius vocabulum aptum sit, aequae atque *carcer* IV. 237.

447 Non cum Mulcibro Caesar comparatur sed cum flamma inclusa in monte.

449 Haemum Thraciae montem collocat in Thessalia; etsi cogitavit de proelio ad Dyrrhachium, error manet.

451 „Causa sperare vetante”. Supra VII. 319 „causa iubet melior Superos sperare

secundos”. Peior causa Caesaris erat secundum Lucanum; non timuit Caesar etsi opem deorum sperare non poterat. Non recte Weis. ex Argentinensi *spectare*.

452 „Fatumque sibi promisit inicum” haec non coordinata sunt cum *non timuit*, in quo ne erraretur, seclusi ea parenthetice. Additamentum extra contextum repetit et urget sententiam, quae est in „causa sperare vetante”, quasi: et re vera sibi vaticinatus est interitum. *Promittere* in malam partem. Voc. medium est natura sua i. q. ostentare. „Me — promisi ultorem”. Verg. A. II. 96, *promittere* = praedicere Cic. Fam. VI. 1. 5 „si mihi alterum utrum de oventu — promittendum esset”, rell.

453 „(Nunc) expavit servile nefas”, servi Acorei vindictam et poenam metuebat.

Obruitur telis, quem non violasset Alanus,
 Non Scythia, non fixo qui ludit in hospite Maurus; 455
 Hic, cui Romani spatium non sufficit orbis,
 Parvaque regna putat Tyriis cum Gadibus Indos,
 Ceu puer inbellis, seu captis femina muris,
 Quaerit tuta domus: spem vitae in limine clauso
 Ponit et incerto lustrat vagus atria cursu; 460
 Non sine rege tamen, quem ducit in omnia secum,
 Sumpturus poenas et grata piacula morti,
 Missurusque tuum, si non sint tela nec ignes,
 In famulos, Ptolemaee, caput. Sic barbara Colchis
 Creditur, ultorem metuens regnique fugaeque, 465
 Ense suo fratrisque simul cervice parata
 Expectasse patrem. Cogunt tamen ultima rerum
 Spem pacis tentare duces, missusque satelles
 Regius, ut saevos absentis voce tyranni
 Corriperet famulos, quo bellum auctore moverent. 470
 Sed neque ius mundi valuit, neque foedera sancta
 Gentibus: orator regis pacisque sequester

454 alannus M₁, 455 fixa AB₁, mauros A (corr.: us a) B₁, 457 putet M₁U, 458 ceu captis vulgo, seu MU₁, vel captis ABT, 459 lumine M₁, cluso AB, 463 sunt (m. 2 corr. sint) U, 464 colches A, 466 suum g, sua uv, 467 expectassem E, 468 spem fatis A, praestare a, 469 voce.... M, 471 neque f. ABEV, 472 orator..regis pacisque.. sequester M.

458 „Ceu captis” vulgo. Est ea anaphora satis vehemens in quam prona fuere librarii *seu* — *seu* ob oculos habentes, non intellegentes *seu* — *seu* esse disiunctiva, non item *ceu*. Recte MU *seu*, cf. VII. 691.

462 „Grata piacula morti” non pendent a *sumpturus*, sed apposita sunt ad *quem*; per *et*, ut saepe, iuncta sunt duo membra non prorsus aequalia, consilii (*sumpturus*) et causae (quia *piacula* essent ipsi *grata*).

465 „Regni” quod periclitabatur raptio vellere aureo.

466 *Suo* V, sed glossa: „propria cervice atque fratris cervice”. Haec pertinet ad lectionem *sua*, manifesto falsam, non enim se ipsam erat interfectura, sed Absyrtum solum, ergo non *suam* cervicem habebat paratam; *parata* igitur pertinet ad *ense* et ad *cervice*.

472 sqq. Gronovius Obs. I. 6 p. 44, sqq. ed. Lips. explicat: „legatus violatus dat aestimare, qualia sint illa, quae in tuorum

scelerum serie et ordine sint habenda et numeranda” (p. 46). Heins. „non se expedit”. Grotius: *res minima* conicit aut aliquid excidisse putat. Oud.: *victima fit*. Burm.: „*ense cadis — ponenda*” aut sim. Omnes tamen praeter Gronovium, quem in expedienda difficultate vix agnosco, haerere se fatentur. Unus Weis. nihil pulcrius aut verius lectione codicum dicit, tacite Gronovium exscribens. Sed is non probavit longe repetitis exemplis *aestimatus* dici posse, quemadmodum vult, pro documento est, specimen est (geeft een maatstaf ter beoordeeling), huc enim redit eius explicatio. Plura ei obstant. Coniecturae autem a similitudine litterarum nullam habent commendationem. Lacunam esse puto inter *sequester* et *aestimatus*, quia in utroque versu desunt necessaria; non enim in priore potuit omitti *caesus*, in altero *ponenda* non habet quo referatur. Nam summam *orator* pro *orator caesus* dictum non debet conferri cum talibus: *post Rhodani gentes* sc. subactas, *post urbem* scil. conditam, in quibus omittitur brevitate causa id *quod*

Aestimat in numero scelerum ponenda tuorum,
 Tot monstris Aegypte nocens. Non Thessala tellus,
 Vastaque regna Iubae, non Pontus et inopia signa 475
 Pharnacis, et gelido circumfluus orbis Hiberno
 Tantum ausus scelerum, non Syrtis barbara, quantum
 Deliciae fecere tuae. Premit undique bellum,
 Inque domum iam tela cadunt, quassantque penates.
 Non aries, uno moturus limina pulsu, 480
 Fracturusque domum, non ulla est machina belli,
 Nec flammis mandatur opus, sed caeca iuventus
 Consilii vastos ambit divisa penates,
 Et nusquam totis incursat viribus agmen.
 Fata vetant, murique vicem Fortuna tuetur. 485
 Nec non et ratibus tentatur regia, qua se
 Protulit in medios audaci margine fluctus
 Ambitiosa domus. Sed adest defensor ubique
 Caesar, et hos aditu gladiis, hos ignibus arcet,
 Obsessusque gerit — tanta est constantia mentis — 490
 Expugnantis opus: piceo iubet unguine tinctas

473 suorum M₁, 474 thesala T, 477 *alia manus hinc incipit in* A, ausi R, 480 imo T, lumina A, 481 dom. nulla U, nonnulla A₁g, non illa B, *post* est: ibi s. s. u, 483 penites A, 485 *vicem* M, *ducem* g, 487 *pertulit* V (pro v), *audici* A, *audantia* B₁, 483 *luxuriata* (ss. u et o) M, *luxuriosa* UvG, *ambiciosa* AVRg, 489 *aditus* AVUGc (aditum M dubitanter Steinb.), 490 *regit* R, *fiducia mentis* AVR, *menti* BE, 491 *picio* M₁, *tantas* B, *tactas* C.

nemo ignorat, h. l. dicendum erat caesum esse legatum, quod nunc lector nescit. Plura igitur suadent excidisse unum duosve versus huius sententiae: „(orator et sequester) caesus — haec quis non (aestimat) — ?” Multis de hoc loco Web. vol. II. p. 397, sq. Cf. Caes. Civ. III. 109. Lucanus haec ex Livio hausisse videtur, cf. Schol. Voss. ad 471, Liv. fragm. lib. CXII.

478 „Deliciae tuae” spadones tui, Ganymedes, Achilles, Pothinus.

480 Eleganter Heins. *unco*, propter cornua incurva arietis, sed cf. ad 483.

483 In omnibus est *divisa*, nec *diversa* aut *divolsa* est in auxilium adhibendum, stolidi iuventus diviserat copias, et *nusquam universis* copiis aggreditur, cf. v. 484, eadem non ariete pulsabat fores, qui uno pulsu rem confecisset (480).

485 „Murique vicem Fortuna tuetur” aut:

tuetur eos pro muro, aut tuetur partes muri, ut in noto Horatiano ad Pis. 193, „defendere partes” i. q. sustinere. Prius praefero.

488 Praetuli *ambitiosa* prae *luxuriosa*; quod ad fidem codd. attinet, MU in hac parte pro uno fere sunt, cf. ad 417, Ashb. habet *ambitiosa*, proinde id invenitur in utraque codd. familia. *Luxuriosa* est, ut opinor, interpretatio, nec hoc loco cogitaverim de aedificando usque in mare, cf. Hor. C. III. 24. 3, sed de arroganti splendore domus, quae prae reliquis oculos allicit, fere = *superba*, *splendida* quae se ingerit (obtrudit) oculis. Sic „ornamenta ambitiosa (pretentius)” Hor. ad Pis. 447. Supra 156 „luxus inani | ambitione (ostentatione) furens”. — „Audaci margine” prolata est domus, quae sic in praerupto stat, ut ruinam minari videatur.

489 *Aditus* ante Oud. et revocavit Hos. mihi non perspicuum.

Lampadas inmitti cunctis in vela carinis.
 Nec piger ignis erat per stuppea vincula perque
 Manantis cera tabulas, et tempore eodem
 Transtraque nautarum summique arsere ceruchi. 495
 Iam prope semustae merguntur in aequora classes,
 Iamque hostes et tela natant. Nec puppibus ignis
 Incubuit solis: sed quae vicina fuere
 Tecta mari, longis rapuere vaporibus ignem,
 Et cladem fovere noti, percussaue flamma 500
 Turbine, non alio motu per tecta cucurrit,
 Quam solet aetherio lampas discurrere sulco,
 Materiaque carens atque ardens aere solo.
 Illa lues clausa paulum revocavit ab aula
 Urbis in auxilium populos. Nec tempora cladis 505
 Perdidit in somnos, sed caeca nocte carinis
 Insiluit Caesar, semper feliciter usus
 Praecipiti cursu bellorum, et tempore raptō.
 Tunc claustrum pelagi cepit Pharon. Insula quondam

492 cunctis AG, iunctis rell. m. ela (in tela?) m. invela ABEVG, bella MU v, 493 stupea UT, 494 cerae B₁T, caera Vu, 495 transtaque M₁, cheruchi (h priorem add. m 2) AG, cerucae G, 496 aequora M, aequore rell., 497 inque ABEGR, natent M₁, 499 mare (s. s. i) M, crebrius G (longis g), ignes G, 500 ut AB₁V (et v), classem a, 502 aetherio M (— rii *Stit*), aerio AVGR, decurrere AG, 503 atque — solo I. Serv. A. VII. 142, toto BEUT, 504 paulum clausa AUGT, causa (*del.* l) U, ab illa U (corr. m 2), 505 temptare cladis B₁, leg. et clausus U *supra* cladis, 506 insomnis M, carinas B, 507 felicibus AUT, 509 nunc — muris (511) l. Serv. A. XI. 262, nunc MUG, tunc m AEbVugc.

492 „Iunctis in bella carinis” vulgo obscura sententia. Ex AG recepi *cunctis*. Id in Cortianis quibusdam inventum non intellegit Burm. et tamen recte et perspicue dictum fatebitur qui considerat „cunctis carinis inmitti faces” minime durum esse, hoc autem addito *in vela* magis definiri, quasi „in cunctarum vela”.

499 *Vaporibus* diurno calore et siccitate. Cf. ad IX. 588. Vapores qui exhalantur ex corporibus sub radiis solis pro ipso calore dicuntur.

501 *Tecta* h. l. culmina domorum, paulo ante aedificia ipsa.

502 Fulmen aut fulgur (wœerlicht) caducum dicit, non stellam caducam; *lampas* de fulmine poetae Graeci (Euripides et Aeschylus) saepius usurpant, et sic intellexit Servius A. VII. 142. *Sulcus* est via inter nubes, quam percurrere fulmen ce-

lerrimo motu, proxima illustrans, videtur. Tertium comparationis est celeritas sparsi ignis et solo aëre (vapore, aere calido) propagati. Ceterum fulmen est Lucano et Senecae aer ardens nubibus expressus. De fulgoribus Seneca N. Q. I. 15. 2 „ex his fulgoribus quaedam praiceps eunt, similes (corr. similia) prosilientibus stellis.” Horum alimentum est aer, ib. *Materia* sc. solida.

Ib. *Decurrere* etsi ad naturam fulminis exprimendam sit aptius (sic AG), tamen postponendum visum est, quod verbum *discurrere* accommodatum est ad rem illustratam, flamma ab uno ad alterum aedificium *discurrit*.

504 „Clausa ab aula” ab obsidione regiae. *Cladis* infligendae Alexandrinis; requiem, quam levata obsidio dabat, non perdidit.

509 *Nunc* ex oppositione cum *quondam*, aliena ab h. l. natum videtur. Manifesto per *insula quondam* narratio incipit.

In medio stetit illa mari, sub tempore vatis 510
 Proteos: at nunc est Pellaeis proxima muris.
 Illa duci geminos bellorum praestitit usus:
 Abstulit excursus et fauces aequoris hosti;
 Caesaris auxiliis aditus et libera ponti
 Ostia permisit. Nec poenas inde Pothini 515
 Distulit ulterius; sed non qua debuit ira,
 Non cruce, non flammis rapuit, non dente ferarum;
 Heu facinus! gladio cervix male caesa pependit:
 Magni morte perit! — Nec non, subrepta paratis
 A famulo Ganymede dolis, pervenit ad hostes 520
 Caesaris Arsinoë: quae castra carentia rege,
 Ut proles Lagea, tenet, famulumque tyranni
 Terribilem iusto transegit Achillea ferro.

510 *in marg.* G, 511 pellaeis est Serv., est del. 1 m. A, laeis s. s. g (lageis) U, 512 duo R₁, bellorum MUG, ad bellum AVRg, 514 Caesar et OCT, auxiliis aditus. libera. . ponti hostia MBG (BG sine lac.), auxiliis ut vidit AVUTgc, 515 *imissit* (permisit Stht) *nec poenas inde.... pothini* M, permisit BG, ostia non fatum meriti poenasque Pothini ABEVUGR, et poenas B. unde B, factum VU, 516 qua non EGT, 517 avido AVgR, rapuit MBvU (*ex rapiet corr.* u) GT, 519 subrecta (*ex surrepta corr.*) V, 520 dolus T. 521 arsenoae AB, arsenoe RT, 522 fam. — ferro (523) l. Prisc. 277.13 H, tyrannis R, 523 iusso *aut* iussu Prisc., achillae Prisc. 234 H.

514, 515. Duae conformationes versus apparent e var. lect.: „Caesaris (libri: Caesar ot) auxiliis aditus ac libera ponti” sic fere MBG et „Caesar et auxiliis ut vidit libera ponti” reliqui. Ex his altera existisse videtur e correctione falsa; *Caesaris* corruptum erat in *Caesar et*; sic *Caesar* subiectum fiebat ad *abstulit* et *aditus* pendebat a *permisit*. At a *permisit* non apte pendet illud, quasi *Caesar* exorandus fuisset ut sua auxilia admitteret. Parum concinnum est etiam (512): „*illa* duci praestitit usus, abstulit *dux* (Caesar).” — Altera loci forma „Caesar et auxiliis ut vidit libera ponti” continuata est sic: „ostia, non fatum (sic pro *permisit* scriptum) meriti poenasque Pothini | distulit” i. e. non fatum meriti fatum distulit”, ubi duae res copulantur alienae inter se „liber aditus ad portum” et „fatum Pothini”, quasi retardata esset eius mors portu clauso. Quo fit etiam, ut „gemini usus”, quos praestitit Pharos, obscurantur; prior utilitas erat quod exitus hosti erat clausus, altera quod auxilia libere commearo ad Caesarem poterant. Hoc posterior iam copulatur parum apte cum poena Pothini. Omnibus occurrit difficultatibus Canteri coniectura *Caesaris* cum lectione MBG *permisit* ab eo recepta; unum tantum offendit, non valde grave, asyndeton alte-

rius membri *Caesaris auxiliis*. — In M indicia sunt lacunae quae supra notavi et *hostia* cum superiore versu coniunctum. Videtur locus in exemplari poetae lacunosus fuisse. *Caesar et Hos.*, reliqua ut supra. Heinsium p. 197 sciens praetereo. — De morte Pothini, qui se amicum Caesaris simulabat cf. *Caes. Civ. III fin.*

518 „Heu facinus” quod interficiebatur morte Pompeii, gladio (519). Tragoedias excitat, ut aliquid certe possit in Caesare vituperare. Versum expellit Heins. p. 198. Cf. *Burm. Syllog. Epist. III. 458 et V. 518.*

519 *Caesar Civ. III. 112. 9* „filia minor Ptolemaei regis (Arsinoë) — ad Achillam se ex regia traiecit, unaque bellum administrare coepit”.

521 Rursus comparent vestigia Livii. *Schol. Vratislav. (i. e. Guil. Capellas de Auletta vir doctus saec. XV, qui antiquos fontes habuisse videtur, cf. Weber III p. XXXII)* post alia: haec (Arsinoe) Achillam peremit et exercitum sola habuit. Hunc Ganymedem Caesar Aegypto domita in triumphum duxit; ita habetur per Livium in XIV (lege IV) libro belli civilis (= l. CXII). Cf. etiam *Scholion ap. Oud. Dio C. XLII. 40.*

523 „Transegit” i. q. transigendum cura-

Altera, Magne, tuis iam victima mittitur umbris:
 Nec satis hoc Fortuna putat. Procul absit, ut ista 525
 Vindictae sit summa tuae. Non ipse tyrannus
 Sufficit in poenas, non omnis regia Lagi,
 Dum patrii veniant in viscera Caesaris enses,
 Magnus inultus erit. Sed non auctore furoris
 Sublato cecidit rabies, nam rursus in arma 530
 Auspiciis Ganymedis eunt ac multa secundo
 Proelia Marte gerunt. Potuit discrimine summo
 Caesaris, una dies in famam et saecula mitti.

Molis in exiguae spatio stipantibus armis,
 Dum parat in vacuas Martem transferre carinas 535
 Dux Latius, tota subito formidine belli
 Cingitur: hinc densae praetexunt littora classes,
 Hinc tergo insultant pedites, via nulla salutis,
 Non fuga, non virtus, vix spes quoque mortis honestae.
 Non acie fusa, nec magnae stragis acervis 540
 Vincendus tunc Caesar erat, sed sanguine nullo.
 Captus sorte loci pendet, dubiusne timeret,
 Optaretne mori. Respexit in agmine denso

524 tuis en vict. g, 525 hoc om. M, s. s. m, ut instar R₁, 526 tyrannus M, 527 regia lagil. CGL. V. 142 et 240 regia M, 528 veniant in viscera Caesaris enses M, qui usque ad finem partem versuum in rasura scriptam habet, 529—532 partim evanida M, 530 non rursus Bu, 531 suspicys E, 532 nullo V (summo v) gR, magno G, 534—546 partim evanida M exiguo BEGT, 535 paret (s. s. at) A, 536 subito AEURT, subitus V, subitus (s. in ras.) M (subito Stht), subiti G, 537 ense U, 538 hinc — saluti (sic) I. Aldhelmus p. 231.26 (G 519 M), M ut vulgo (p. non ulla, ut vid. Sthto), 539 nec spes G, 540 non magnae V, acervi B, acervo AbEVG, acervis URgAM (? cf. ad 523). Nec magna est . . . gis acervis u, 541 vincendus iam V, 542 dubiosne M₁, meret B₁, 543 obtaretne A.

vit, sic enim referunt auctores ad 521 laudati. Accusativus tanquam ab *Ἀχιλλεύς*:

528 Patrii opp. *exteri* non *patriae*, nec *Patrum*.

532 „Discrimine summo” magno quod Caesar incurrit periculo, si Caesar caesus esset, potuisset ille dies in perpetuum memorabilis esse. „Discr. parvo” Heins. teste Burm., in Advv. p. 198 memorat „discr. nullo”; quid velit, non liquet. „Una dies” Caesaris, certe una, fatalis.

536 *Subitus* Heins. ex Vossiano 1: quae auctoritas non sufficit dissentientibus reliquis, *subilo* Heitl. l. l. p. 156; *subitus* Hos. nec dubium quin *possit* dici.

542 *Timeret* supplendum „et fugeret”. Militi timor includit fugam, Homero *φόβος* est fuga, Spartanis *ὁ τροεῶς* qui fugit. Diversus usus est verbi *timere* apud Senecam, cf. Gron. ad Herc. Oet. 269.

543 „Respexit” Schol. Voss. „Sensus hic est: respexit Caesar ad Scaevam et ad campos, Epidamne, tuos; et haec cogitans gesta fortiter dimicavit”. Quasi locus esset reminiscendi! Inventa est haec interpretatio, ne locus pugnaret cum VI. 255, ubi tela Scaevae suspendunt eius sodales, unde tamen non sequitur, eum mortuum esse, cf. ad i. l. Caesar Civ. III. 53 eum super- fuisse testatur.

Scaevam, perpetuae meritum iam nomina famae

Ad campos, Epidamne, tuos, ubi solus apertis

545

Obsedit muris calcantem maenia Magnum.

544 nomine T, 545 opidamne A, epidaune V, epidane T.

Subscriptio in M: PAULUS CONSTANTINOPOLITANUS EMENDAVI MANU MEA SOLUS | MANNEI LUCANI EXPLICIT LIBER X L...TI VITA ET P̄PECTURA | SC...PTORI.... & FORTUNA.

PAULUS — SOLUS ut supra U. MANNEI. LUCANI. CIVILIS BELLI LIBER... EXPLICIT U. Vid. vol. I. p. XXXIV sq.

546 *Obsedi'*. Circumvallatione, ad quam castellum Scaevae pertinebat, clausus erat Pompeius, muros perfregerat, sed retine-

batur a Scaeva. *Obsedi'* igitur i. q. fecit ut obsideretur. „Calcantem maenia” int. de propugnaculis.

CONSPECTUS PHARSALIAE. ¹⁾

I Causae et origo belli civilis (1—182)

Caesar Rubicone traiecto Ariminum occupat (— 260). a. 49 a. C. 10/11 Ian.
(v. 218)

Tribuni Caesarem conveniunt (261 sqq.).

Populi Galliae evocati (392—465).

Roma consternata. Arruns sacrificat. Figulus 17 Ian.
et matrona futura usque ad Philippos prae- (v. 489)
dicunt (466—695 fin.)

II Romae lamentationes matronarum et senum (— 66).

Horrores belli Mariani a sene Romano de-
scripti (— 233).

Cato M. Bruto exponit cur Pompeium sequa-
tur (— 325).

Marciam mortuo Hortensio ad se fugientem
domo sua uxorem recipit (— 379). Mores
Catonis (380—391).

Pompeius Capuae belli sedem collocat (392).

Descriptio Italiae (396—438). Apenninus eam
„erigit” et irrigat.

Caesar Etruriam, Umbriam, Picenum occupat de-
victis aliis et Domitio, quem Corfinii captum
dimittit (— 525), quo facto:

Pompeius Brundisium concedit, unde frustra a

¹⁾ Quo magis rerum capita in oculos incurrant, graviora loco distincta sunt,
levia omitta.

Caesare obsessus in Graeciam evadit (— 736, (fin.).

17 Mart.

III Somnium Pompeii (— 40). Appellit in Epirum (43).

Romam Caesar occupat et diripit aerarium (— 168). In Epiro Pompeius colligit vires, recensus copiarum (— 297).

Caesar frustra auditis legatis Massiliensium (305—372), urbem obsidet, quae res cum traheretur, ipse ante expugnationem urbis in Hispaniam tendit (453); ad Massiliam varia fortuna pugnatur (— 508).

m. Aprili exeunte.

Sacra silva excisa 399 sqq.

Pugna navalis ad Stoechadas, in qua vincit D. Brutus Caesaris legatus (— 762 fin.).

IV Bellum Afranianum (— 401).

secundum Luc. m. Martio susceptum, re vera tribus mensibus post cf. ad IV. 4 et Exc. ad IV. d. 15 m. Iunii, ad IV 523.

In Illyrico Volteius cum suis victi a Pompeianis voluntaria morte occumbunt (— 580).

Curio in Africa victus a Iuba interficitur (— 780).

Epiphonema ad Curionem (698—824, fin.).

V Lentulus consul in Macedonia senatum habet, a quo Pompeius belli dux dicitur (— 64).

m. Decembr. 49, paulo ante Kal. Ian. 48, cf. V. 5.

Appius (A. Claudius cons. a. 54) consulit oraculum Delphicum de sua sorte (— 236).

Caesar ex Hispania reversus compescit milites rebellantes prope Placentiam (— 380).

Habitis comitiis consularibus, quibus ipse dictator creatur, Brundisio cum exercitu in Epirum traicit et ad Apsum fl. castra locat (— 475).

creatus m. Ianuario a. 48 (Feriae Latinae v. 400) traicit hieme etiam tunc cf. 407.

Frustra M. Antonium expectans lembo traicere in Italiam conatur, tempestate repulsus (— 702).

Antonius transmissas in Epirum copias cum Caesare iungit (— 721).

Pompeius Corneliam Lesbion amandat (— 815, fin.).

VI Bellum Dyrrhachinum. Pompeius operibus Caesaris inclusus, perfringere conatus prohibetur a Scaeva centurione (— 262).

Alibi paulo post Pompeius perrumpit et Caesarem repellit (— 313).

Bellum in Thessaliam translatum (— 332).

Thessalia describitur (313—412).

S. Pompeius avidus noscendi futura consulit magam Thessalam Erichthonem. Necyomantia (— 830, fin.).

VII Proelium Pharsalicum (1—585).

9 Aug. 48

Vespera praegressa somnium Pompeio oblatum (1—44).

Ciceronis oratio et Pompeii responsum (60—150).

Prodigia in Pharsalico campo et Italia (— 213).

M. Brutus intentus Caesaris iugulo fato impeditur (586, sqq.).

Caesar Domitium caedit (597—616).

Fuga Pompeii (647—727).

Caesar invadit castra Pompeii et insultat victis (— 846).

VIII Pompeius evadit Lesbum et cum uxore petit Aegyptum (1—471).

aequinoctio autumni v. 468: 21 Sept. (vulgo 28 S.)

Congressus cum uxore (50—108).

Concilium Celendris habitum (256—455).

Pompeius prope Pelusium dolo e nave sua abductus ab Achilla iugulatur (— 636).

Concilium regis Ptolemaei habitum in monte Casio, prope Pelusium (472—535).

Corneliae luctus (627 sqq.).

Cordus comburit corpus et ossa legit (712—822).

Apostrophe ad Aegyptum (— fin.).

IX Cornelia cum Sexto aufugit Cyprum et inde in Africam ad castra Catonis (— 217).

Pompeii apotheosis (1—18).

Luctus de Pompeio renovatus 167 sqq.

Epicaedium a Catone pronuntiatum (186—214).

Cato captis Cyrenis per desertum cum exercitu

Leptin tendit (295—949).

Cilicum discessus duce Tarchondimoto (215—
294).

Syrtes (294—318).

Tritonis (319 sqq.).

Africa (411—497).

Ammonis oraculum (511—586).

Serpentes venefici (619—941).

Caesar in Aegyptum Pompeium insequitur et
mortuum comperit (— 1108 fin.).

Visit Troadem (950 sqq.)

X Cleopatra, impetrata Caesaris gratia eum convivio
excipit (— 331).

Alexandri M. sepulcrum (— 52).

Acoreus de Nilo (193 sqq.).

Caesar ab Achilla et Pothino obsessus incensa
hostili classe et urbe sibi consulit (332—505).

Pothini ad Achillam oratio (352—398).

Pharos a Caesare occupata (504—546).

Interemptis Pothino et Achilla novum periculum
imminet a Ganymede et Arsinoe (— fin.).

EX SÜETONII VITA LUCANI

QUAE EXTANT.

[M. Annaeus Lucanus Cordubensis] prima ingenii experimenta in ¹⁾ Neronis laudibus dedit quinquennialium ²⁾ certamine, dein civile bellum, quod a ³⁾ Pompeio et Caesare gestum est, recitavit ⁴⁾... ut praefatione quadam aetatem et initia sua cum Vergilio comparans ausus sit dicere „et quantum mihi restat ad Culicem!“ ⁵⁾. Hic initio adolescentiae, cum ob infestum matrimonium ⁶⁾ patrem suum ruri agere longissime cognovisset ⁷⁾... revocatus Athenis a Nerone cohortique amicorum additus atque etiam quaestura honoratus. Non tamen permansit in gratia, siquidem aegre ferens <quod Nero se> ⁸⁾ recitante subito ac nulla nisi refrige-

Vitam hanc ediderunt C. F. Weber, Vitae M. Annaei Lucani, part. I, progr. Marburg., 1856, Reifferscheid, Suetoni Tranqu. reliquiae, Lips. 1860, p. 50 sqq. 392 sqq., Usener, Comm. Bern. 1869, p. 3 sqq., H. Genthe, de vita Lucani, Hosi-
sius p. 332 sqq. *Codicibus a Reiff. et Us. adhibitis addidi* Dav. (D) et Cassellanum (K). *Variae lectiones horum codd.*: M (Montep.) BC (= Bern. 45 et 370) P (Parisini 7502) S (Sixiani) item codd. KD *deiectum dedi. Suetonio haec vita inde a Scaligero adscribitur ab Oud., reliquis. Cf. Ritschl. Parerg. p. 617 sqq., Reifferscheid, l. l. p. 367 sqq., Weber l. l. p. 5. Dictionem cum Suetoniana convenire demonstrat Weber l. l. p. 6.*

¹⁾ in om. K.

²⁾ sic M, quinquenniali rell.

³⁾ cum libri, cum Pompeio a Caesare Oud.

⁴⁾ lacunae signa in libris desunt; Brixianensis eam explet verbis qui tantae levitatis et immoderatae linguae fuit, et inde Oud.; excidisse videtur notatio aetatis poetae.

⁵⁾ i. e. ad annum, quo Vergilius Culicem composuit, ex probabili coniectura Ribbeckii *App. Verg. p. 19 vicesimum sextum*. Statius in Genethliaco Lucani Silv, II. 7.73: „haec (Pharsaliam) primo iuvenis canes sub aevo, | ante annos culicis Maroniani“.

⁶⁾ infestum matri animum Usener.

⁷⁾ cum ob — longissime om. K., indicia lacunae in codd. desunt.

⁸⁾ quod Nero se *suppl. Reiffersch.*, recitantes KDS recitante se Oud.

randi ⁹⁾ sui causa indicto ¹⁰⁾ senatu recessisset, neque verbis adversus principem neque factis excitantibus ¹¹⁾ post haec temperavit adeo ut quondam in latrinis publicis clariore ¹²⁾ crepitu ¹³⁾ ventris emisso ¹⁴⁾ hemistichium Neronis magna consessorum fuga ¹⁵⁾ pronuntiarit: „sub terris tonuisse putes.” Sed et famoso carmine cum ipsum tum potentissimos amicorum gravissime proscidit. Ad extremum paene signifer Pisonianae coniurationis extitit, multus ¹⁶⁾ in gloria tyrannicidarum palam praedicanda ¹⁷⁾ ac plenus minarum, usque eo intemperans, ut Caesaris caput ¹⁸⁾ . . . proximo cuique iactaret. Verum detecta coniuratione nequaquam parem animi constantiam praestitit; facile enim confessus et ad humillimas devolutus preces matrem quoque innoxiam inter socios nominavit, sperans impietatem sibi apud parricidam principem profuturam. Inpetrato autem mortis arbitrio libero codicillos ad patrem ¹⁹⁾ corrigendis quibusdam versibus suis exaravit, epulatusque largiter brachia ad secandas venas praebuit medico. Poemata ²⁰⁾ eius etiam ²¹⁾ praelegi memini, confici ²²⁾ vero ac proponi venalia ²³⁾ non tantum operose et diligenter, sed inepte quoque.

⁹⁾ cf. *Suet. Claud.* 41 „refrigeratus” in recitatione.

¹⁰⁾ indicta *edd. veteres*; indicto senatu mihi suspecta.

¹¹⁾ excitantibus O. Iahn, extantibus libri. *Delet Steinhart.*

¹²⁾ clamore D, vett. *edd.*

¹³⁾ cum ante crepitu *add. libri*; strepitu KCS.

¹⁴⁾ emissi libri; scripsi emisso deleto cum; omittit Reiff.

¹⁵⁾ [fuga] facta D, pronuntiauit *id.*, facta addendum aut cum ante consessorum; consessorum MBP.

¹⁶⁾ multus B *ex corr.*, multum D, multis *rell.*, *corr. Graevius.*

¹⁷⁾ praedicenda *codd.*, *corr. Grotius.*

¹⁸⁾ deesse aliquid post caput vidit Genthe.

¹⁹⁾ fratrem Osannus *ex con.*

²⁰⁾ poemata et sqq. ad fin. *desunt in D.*

²¹⁾ post mortem excidisse putat Heinrichus, sine causa idonea, si haec sunt Suetonii verba.

²²⁾ conscribi Burm.

²³⁾ praeposita venalia K. veno ac p. [v.] Weber, ac veno proponi [venalia] Usener *coll. Tacit.* Ann. XIV. 15 „et posita veno irritamenta luxui”, post vero: exempla excidisse putat Heinrich. Reliquis non mutatis pro venalia scribendum pulo: volumina. Ornata post quoque fortasse excidit, etsi in neglegentiore sermone adverbia cum confici iungi possunt. Est autem haec vita non integra sed e Suetonio contracta. Inscriptionem in D „ex dimidiato codice particula ad poetae huius vitam pertinens sumpta” refero ad morem librariorum, veluti in MK, Pharsaliam in duo volumina I—VI, VII—X dividendi.

LUCANI VITA

EX COMMENTARIO ANTIQUISSIMO (VACCAE).

M. Annaeus Lucanus patrem habuit M. Annaeum Melam ¹⁾ ex provincia Baetica Hispaniae ulterioris ¹⁾, Cordubensem, equitem Romanum illustrem inter suos, notum Romae et propter Senecam fratrem, clarum per omnes virtutes virum, et propter studium vitae quietioris, quod sequens magis a turba recedebat, <at> minus latebat ²⁾. Matrem habuit et regionis eiusdem et urbis, Aciliam nomine, Acilii Lucani filiam, oratoris, operae apud proconsules frequentis et apud clarissimos viros non nullius ingenii, adeo non improbandus, ut in scriptis aliquibus hodieque duret eius memoria, cuius cognomen huic ³⁾ inditum apparet. Natus est III Non. Novembres C. Caesare [Augusto] ⁴⁾ Germanico II L. Apronio ⁵⁾ Caesiano cons. Sed in patria sua non valuit educari, fatorum, credo, decretis, ut id ingenium, quod orbem fama sui impleturum cresceret ⁶⁾, in domina mundi aleretur urbe. Octavum enim mensem agens Romam translatus est. Ac ne dispar eventus in eo narraretur eius, qui in Hesiodo

Vitam hanc ex tribus codd. saec. XI—XIII: Monacensi (Mon.) Bernensi (B) et Wallersteinensi (W) edidit C. F. Weber, progr. Marburg. 1856, et inde Reifferscheid, Suet. Rell. p. 76 sqq. et Hosius. Contuli Daventriensem (D). In antiquissimis editt. iam extat. Vaccae „expositoris” Lucani saec. VI (?) hanc esse coniecit Web. l. l. p. 15, editionis vol. III p. iv, quia scholia in Lucanum (in quibus aliquoties Vacca laudatur) sint Vaccae omnia hisque in codd. multis vita haec praeposita sit. Idem sententiam retractat et Vaccam ad saec. III vel IV refert, aequae incerta suspitione usus, de duplici Pharsaliae exordio p. 11.

¹⁾ De eo cf. Tac. Ann. XVI. 17. Pro ulterioris vulgo: interioris.

²⁾ Stemma Annaeorum:

M. Annaeus Seneca (rhetor), uxor Helvia

1. M. Annaeus Novatus, a (L.) Iunio Gallione adoptatus dictus est L. Iunius Gallio	2. L. Annaeus Seneca (philosophus)	3. M. Annaeus Mela, uxor Acilia Lucanus
---	---------------------------------------	---

³⁾ codd. praeter B addunt poetae.

⁴⁾ Augusto etiam D, seclussit Reiff.

⁵⁾ Apronio Weber, libri: primo (a^o 792/39).

⁶⁾ et add. codd. praeter Mon.

refertur, cum opinio hunc ⁷⁾ non dissimilis maneret, cunas infantis, quibus ferebatur, apes circumvolarunt osque insedere ⁸⁾ complures, aut dulcem iam tum spiritum eius ⁹⁾ haurientes, aut facundum et, qualem nunc existimamus ¹⁰⁾, significantes. A ¹¹⁾ praeceptoribus tunc eminentissimis est eruditus eosque intra breve temporis spatium ingenio adaequavit, una vero studentes superavit profectibus. Declamavit et Graece et Latine cum magna admiratione audientium. Ob quod puerili mutato in senatorium cultum et in notitiam Caesaris Neronis facile pervenit et honore vixdum aetati debito ¹²⁾ dignus iudicatus est. Gessit autem quaesturam, in qua cum collegis more tunc usitato munus gladiatorium edidit secundo populi favore. Sacerdotium etiam accepit auguratus. Equidem hactenus tempora habuit secunda. Quae sequuntur autem, mutata invidia et odio Neronis, <quae> ipsi exitium, domesticis luctum miserabilem attulerunt. Cum inter amicos enim Caesaris tam conspicuus fieret profectus <eius> ¹³⁾, in poetica frequenter offendebat ¹⁴⁾, quippe et certamine penteterico ¹⁵⁾ acto in Pompeii theatro, laudibus recitatis in Neronem ¹⁶⁾, fuerat coronatus, et ex tempore Orphea scriptum ¹⁷⁾ in experimentum adversum ¹⁸⁾ complures ediderat poetas, et tres ¹⁹⁾ libros, quales videmus. Qua re inimicum sibi fecit imperatorem ²⁰⁾. Quo ambitiosa vanitate ²¹⁾ non ho-

7) hunc *Reiff*, libri: tunc.

8) insidere libri et *IIos.*, insedere *Web.*, *Reiff.*

9) haurientis *Reiff.* cum *Mon.*, reliqui *codd.* inhaurientes.

10) sic *D* cum *vett. edd.*, *rell.*: aestimamus.

11) a *om. codd.*

12) *Aetas quaestoria sub Impp. 25us annus, subinde maturior.*

13) eius *add. Reiff.*, profectibus *ex con. Web.*

14) *Codd.* ostendebatur aut (*BD*) offendebatur, quod *Reiff.* tenet addito: Nero.

15) sic *B*, reliqui *codd.* pentaterico.

16) laudibus recitante Nerone *D* et *vett. edd.*: veram lectionem *Web.* restituit *ex Mon. BW*; laureis pro laudibus *Taberii* est inventum.

17) ex tempore *ung. cum scriptum.*

18) ac verum *D c. rell. codd.*, emendavit *Web.*

19) ceteros *con. Web.* ratus haec pertinere ad omnes libros qui *Vaccae* tempore extabant, fere = quos novimus; sed collatis verbis *infra scriptis*: reliqui enim septem belli civilis vulgo de *Pharsaliae* libris agi statuitur. Quales videmus *scil. emendatos*; oppositi septem libri non emendati a poeta, *vid. infra.*

20) quare — imperatorem *om. D.*

21) unitate *W*, imitante *BD.*

minum tantum, sed et artium sibi principatum vindicante, interdictum est ei poetica, interdictum est etiam causarum actionibus. Hoc factum Caesaris iuvenili aestimans animi ardore speransque ultionem, a coniuratis in caedem Neronis socius adsumptus est, sed parum fauste. Deceptus ²²⁾ enim a Pisone et consularibus aliisque praetura perfunctis illustribus viris, dum vindictam expetit, in mortem irruit. Nam sua sponte coactus vita excedere, venas sibi praecidit peritque ²³⁾ prid. Kal. Maias Attico Vestino et Nerva Silano coss., XXVI ²⁴⁾ aetatis annum agens, non sine iactura utilitatis cum patriae, quae tantam immature amisit indolem, tum studiorum quoque. Reliqui enim VII belli civilis libri locum calumniantibus tanquam mendosi non darent, qui, tametsi sub vero crimine, non egent ²⁵⁾ patrocínio; in eisdem dici quod in Ovidii libris praescribitur, potest: „emendaturus, si licuisset, erat”. Exstant eius complures et alii, ut Iliacon ²⁶⁾, Saturnalia, Catachthonion ²⁷⁾, Silvarum X, tragoedia Medea imperfecta, salticae fabulae XIV ²⁸⁾ et Appammate ²⁹⁾, prosa orationes in Octavium Sagittam et pro eo ³⁰⁾, de incendio Urbis ³¹⁾, epistularum ³²⁾ ex Campania, non fastidiendi quidem omnes, tales tamen ut belli civilis videantur accessio.

²²⁾ est add. D et vulgo editores.

²³⁾ A. u. 818/65.

²⁴⁾ XXVII libri, Mon. XXVIII, corr. Hanke; *Luc. natus III Nonas Nov. a. 792, mense Aprili exeunte a. 818 26 annos nondum expleverat.*

²⁵⁾ qui — non egent om. Mon., eorum loco: h d, i. q. hic deest.

²⁶⁾ Stat. Silv. II. 7. 54—56.

²⁷⁾ Mon. *καταχθόνιον*; reliqui variis modis corrupti. *Orphei descensus ad inferos fortasse significatur. Cf. Statius l. l. v. 57.*

²⁸⁾ salaticae facies D.

²⁹⁾ et appammata Mon. vulgo: hippammata, *emendatio incerta*; [et] epigrammata *Reiff.*, et alia poemata *Côrtault*, et (ac) poematia *Jeep*; *ad rem equestrem Neronis pertinere coniicit Weber*; hypomnemata *Gyraldus. Omnia incerta. Mon. optimi cod. lectio erat repraesentanda. Prox. versu libri orationem.*

³⁰⁾ eodem inc. *codd.* Cf. *Tac. A. XIII. 44.*

³¹⁾ de incendio urbis Stat. l. l. 60, sq.

³²⁾ *Excidit liber aut sim.*

LUCANI VITA

E VOSSIANO SECUNDO (U).

Lucanus iste Hispanus genere, Cordubensis fuit regione, dignitate vero et eruditione Romanus, qui primo apud Imperatorem Neronem maximum potuit, adeo ut etiam de componendis versibus nonnumquam inter se contenderent. Sed postea accusatus est, quod consensisset factae coniurationi contra Imperatorem. Cumque non inveniretur in eo talis constantia, qualis putabatur — nam et cito obiectum ¹⁾ sibi crimen prodidit et matrem, quae innocens erat, accusavit, quod particeps coniurationis fuisset — morti adiudicatus est data sibi optione mortis, ut qua vellet morte periret. Qui largiter epulatus iussit sibi archiatrum accersiri ²⁾ et incisus omnibus venis corporis periit. Unde morte praecipitatus quaedam, quae inchoaverat, imperfecta reliquit. Nam mortem Pompeii atque Catonis descripsit. Libellos etiam suos inemendatos avunculo ³⁾ suo Senecae, ut eos emendaret, tradidit.

Sciendum quia primo iste liber a Lucano non ita ⁴⁾ est inchoatus sed taliter: „Quis furor, o cives, quae tanta licentia ⁵⁾ ferri.” Seneca autem, qui fuit avunculus eius, quia ex abrupto inchoabat, hos septem versus addidit: „Bella per Emathios” usque „et pila minantia pilis” ⁶⁾.

Haec vita edita est a C. F. Webero, Progr. Acad. Marburgensis a. 1858 (Vitarum M. Annaei Lucani part. 3) et C. M. Francken, Mnemosyne XVI (1888) p. 394 sq. Invenitur in folio 46; ultimo codicis et agglutinato, scripta manu saec. X.

¹⁾ 1^a m.: obiecto.

²⁾ MS. accessiri; infinitivus 4^{ae} coni. huius verbi esse videtur accersiri aut arcessiri.

³⁾ Immo: patruo.

⁴⁾ Haec: sciendum et rell. partem efficiebant commentarii ad initium I libri, cum quo haec vita coniuncta est.

⁵⁾ Corr. in: licentia.

⁶⁾ Fabulam hanc aliquatenus defendit Weber, dum pro philosopho Seneca, iam ante Lucanum mortuo, eius patrem Melam parum probabiliter substituit, de dupl. Phars. exordio p. 11.

EPITAPHION LUCANI ¹⁾.

Corduba me genuit, rapuit Nero, proelia dixi,
 Quae gessere pares, hinc socer inde gener.
 Continuo numquam direxi carmina ductu,
 Quae tractim serpant: plus mihi comma placet.
 Fulminis in morem quae sunt miranda citentur: 5
 Haec vere rapiet dictio, quae feriet.

¹⁾ Sic inscripti versus in codd. aut: Lucanus de semet ipso.

Versus hos ediderunt recentiori tempore H. Usener in Comm. Bern. p. 6, sq., Riese Anth. 668, Baehrens poet. Lat. min. V N° LXXIV, Hosius editionis p. 338. Extant in multis codd. etiam in antiquissimis MEVBG, item in A (Ashburnhamensi) et K (Cassellano), quorum (praeter B) novas collationes habui. Selectam varietatem addidi. In A versus hi scripti sunt manu saec. XI aut XII; primus ibi periit.

Versum 1 indicavit Usenerus apud Aldhelmum p. 240 G (p. 528 M); 1um et 2um idem in glossis Aurelianensibus cod. Lugdunensis. V. 3 derexi Baehrens. V. 4 serpant AG, Turicensis saec XI, serpunt R Monac. saec. XI, serpat MEB, serpit KV, coma AE et alii. V. 5 variatur ut semper paene: fluminis, fulminis, hoc AEGKMYU alii. V. 6 vero U₁VG, sapiat G, rapiet ex corr. A (1^a m. sapiet); pro: feriet G et alii feret: cf. Chatelain pl. CLVII (livr. 12, 1897).

Versus hos Sidonii Apollinaris esse suspicatur Baehrens, quo vereor ut digni sint. Primi duo imitantur epitaphium Vergilii ap. Donatum Vita Verg. p. 63.7 (Reiff. Suet. Rell.): „Mantua me genuit, Calabri rapuere, tenet nunc | Parthenope; cecini pascua rura duces”, reliqui verbis obscuris, abstrusa nec apta sententia concepti sunt; hos (3—6) spurios putat Genthius de vita Lucani p. 33, versus 5,6 L. Spengelius, Usenerus. Auctor v. 3 significat sibi non placuisse carmina uno tenore dicta, sed incisa, i. e. particulatim divisa. Ad tractim cf. Luc. VII. 241 „exiguo tractu civilia bella” et adscripta. Comma technicum vocabulum de oratione (latine *incisum*; oratio κατὰ κόμματα opponitur periodo), hoc loco dicitur de materiae distributione, per particulas distributa, abrupta, id quod plane alienum ab epica vel historica poesi, cuius character est diegematicus, semper narrationem continuans, proinde etiam a Lucani carmine. Sed speciem tamen hoc iudicium habet, si Lucanum opponas Vergilio. Vergilius ut lenis fluvius tacito labitur amne, Lucanus tanquam torrens amat abrupta; in orationibus praecipue vin-

culum saepe desideratur; ab una ad alteram regionem subito transit. Illustratur sententia v. 5 et 6, ubi *fluminis* plane absonum et contrarium superioribus. V. 6 *rapiet* aptius est quam *sapiet*; nempe = ducet. Dictio quae ferit est quae subito sine praeparatione aut vinculo offertur inexpectata; talis *rapit* auditores. Exaggeratum iudicium hoc, et dignum est grammaticastro Lucanum admirante. — Versus spurios dicere hos, qui nullum auctorem mentiuntur, ineptum est; non ita discordant inter se ut unius auctoris esse non possint, sed transitus ad tertium est admodum laxus. Intellegetur e dictis mihi non probari Baehrensi lectionem v. 4 „quae tractim *serpat*, plus mihi comma placet”, hoc pugnat cum significatione vocabuli *comma* (quod feminini generis vult ut *schema*).

EPILOGUS

EX COD. 546 BIBLIOTHECAE RICCAEDIANAE FOL. L. IV. 12.

Ponimus hic metam, ne vituperate poetam
 Si finem posuit hic ubi non decuit.
 Qui quia lenonem monstravit esse Neronem
 Illius gladium sensit ad exitium.
 Sic huius belli multi periere libelli:
 Perscriptis decem sensit adesse necem.

Accepi ab amicissimo J. VAN DER VLIET. Supra scriptum „in hoc auctor excusatur praeventus morte”. V. 1 cod. pō rm⁹ i. e. postremus *manifesta corruptela*. Vituperate ex necessitate prima producta ut *miseriis* et alia apud Claudium Marium Victorem, cf. etiam Mullerus de Re Metr. p. 440². Cod. vituperare. V. 4 cod. gradium, adesitium. V. 6 perscriptis v. d. Vliet; proscriptis cod.

INDEX ANNOTATIONIS ¹⁾

- Ablativus consequentiae et qualitatis pro attributo II. 185, VII. 241, X. 314
 „ effectus leto pro: cum leto III 621.
 „ de locis omisso in VIII. 108
 abrupta conf. cum absumpta VI. 360
 abscissus, abscisus VI. 473
 abstineo = arceo IX. 1010
 abstractum pro concreto: pugna pro pugnantibus VII. 275, cf. bellum
 Absyrtus fluvius III. 460
 accipio = probro IX. 179
 accurrere — occurrere VIII. 205
 accusativus verbalis: involvere globos et simm. IV. 74, componere civem VII. 267, cf. persona; — effectus post passivum: excoqui aurum IX. 424
 Achelous paene gener Oenei VI. 364
 Acilius, miles Caesaris, a Lucano Masiliensis dictus ut gratificetur Pompeio III. 609
 actus — ictus III. 460, IX. 319
 actus ap. gromaticos II. 89
 ad in compositione = in superficie (adurere) VIII. 690
 addere, indere, subdere, tradere cum significatione motus II. 279
 adfigere — adfigere conf. III. 11
 adhuc = etiam tunc VII. 209.
 adligare abs. doen verstijven II. 49, IX. 487, 527
 adscensus — accensus conf. III. 11
 adsuesco et alia comp. transitive V. 776
 adverbium (modo, simm.) pro attributo VIII. 330, IX. 283
 Aeneae lares IX. 990
 Aetna et Henna conf. VI. 633
 aer = odor IV. 488, X. 107
 „ sagittae = aer motus a sagitta, impetus IX. 827
 Africa, ambitus IX. 413
 agnoscere — ac noscere VII. 462
 Alani, antiquissima mentio VIII. 223
 Alexander ubi sepultus X. 19
 „ non penetravit ad Gengen X. 32
 alii = reliqui IX. 156
 alio — alto VIII. 587
 alienus = aversus V. 169
 altius — artius III 516
 ambitiosus = ostentationi inserviens, domus X. 488.
 ammentare VI. 220
 amphisibaena pro amphisbaena? IX. 719
 anachronismus VI. 809, 619
 anacoluthon III. 46, IX. 919
 anaphorae genus quoddam VIII. 557
 angere — tangere IX. 1052
 annus pro annona III. 70
 antenna VIII. 193
 Anubis latrans VIII. 832
 aperit — patefit IX. 777
 apostrophe VIII. 43

¹⁾ Numeri sunt annotationis.

- arca IX. 103
 Argos Amphiloichicum et Peloponnesia-
 cum conf. VI. 363
 arta — atra VI. 95
 artare VIII. 655
 arva — arta III. 516
 arvom, vocabulum fere ignorant librarii
 Lucani IX. 749
 arx figurate VIII. 490
 aspirata migrat in proximam syllabam
 III. 273
 astra — castra IX. 1051
 asyndeton II. 53, 571, V. 560, III. 191
 IV. 242 (in expletiva sententia)
 at in exclamazione IV. 811
 attractio inversa VI. 683
 attributum cf. adverbium
 au et o conf. I. 16
 avere — habere VIII. 585
 averrere VI. 585
 avertere = in suos usus convertere
 III. 150

 B et V conf. VI. 382
 Bactra Medorum sedes VIII. 299
 M. Baebius discerptus II. 119 (p. 47 a)
 basiliscus IX. 724
 Batāvus I. 431, IX. 963
 Bebrycius VI. 382
 Bellonarii I 566
 bellum = proelium VII. 295, 523
 „ = bellantes VII. 641
 Berenice urbs, Berenice regio IX. 524
 brevilocquentia: post Rubiconis aquas se.
 traiectas et simm II. 496,
 VI. 145
 „ omisso verbo dicendi
 VIII. 414, 498
 buceta et buxeta IX. 185
 *burere, urere VII. 862.

 C et t confusae VII. 702
 cadere — calere IX 406
 cadere de umbra = proici IX. 692
 caelum = aer VII. 798
 Caesari maledicit Lucanus II. 139, cj
 Acilius
 Caesarem extollit contra consilium ope-
 ris Lucanus IV. 47, III. 737.
 cantare = evocare VI. 765 cf. V. 394
 caprificus pro inveterato malo VII. 856
 „ et aliae arbores per radices
 suas findunt lapides IX. 968
 capulus pro vagina VII. 158
 caput de ostio fluminis II. 51, III. 202
 cardo = meridianus circulus IV. 72, 671
 Catō (sic Luc.) quamdiu per desertum
 exercitum duxerit IX. 940, 949
 Cethegus exertus II. 548, VI. 793
 ceu — sive VII. 691, X. 158
 Chalybes VI. 197
 chersydros num diversus a chelydro
 IX. 710
 chronologica II 648, 691, IV. 4, excu-
 sus ad l. IV, IV. 528, VIII. 467
 Cilices piratae quas in terras missi a
 Pompeio II. 579
 circuire VI. 220
 civilis = bellorum civilium (fata etc.)
 VIII. 545, 603
 civis invidiose II. 508
 classis de una nave VIII. 575, 592
 cludere IV. 370
 „ — ducere VIII. 291
 color IV. 207
 columen = culmen VII. 592
 cometes mutat regna I. 529
 comparatio per *ut* adhaerens sententiae
 IV. 285, VII. 126, per non
 sic, non altius, simm. VIII.
 199
 „ verba in comparatione ad
 rem illustratam accommo-
 data I. 102 (p. 7 a), II. 597
 „ contracta I. 446 cf. 177
 concipere pro recipere VII. 476
 condere i. q. claudere, finire II. 577
 condicio; indicativus condicionalis ut
erat et simm. II. 617, III. 76, VI. 606,
 VIII. 155
 condicionalis sententia expressa duabus
 sententiis paratacticis sine particula
 IV. 186

- confertus — consertus III. 575, IV. 490
 conflagratio mundi VI. 697, VII. 814
 confragus VI. 126
 compensare viam = compendium viae
 facere VIII. 249
 conplodere manus II. 292
 componere se in aliquid, componere ci-
 vem, compositus in aliquid IX. 116.
 consertus IV. 31.
 constratus currus I. 426
 constructio *διὰ μέσου* III. 759.
 contra aliquem dicere pro: alicui ex
 adverso IX. 122
 Cornelia Pompeii insimulata incestus
 VIII. 102
 Cornelius augur de pugna Pharsalica
 VII. 192
 Cordus — Codrus VIII. 715
 corrigere — erigere VII. 141
 cos et cautes VII. 139
 crimen de homine VIII. 56
 crocus in amphitheatris per statuas
 sparsus IX. 808
 Curio IV. 689
 currus pro triumpho VII. 280, VIII.
 808, IX. 72
 Cyllenis harpe = Cyllenii, Mercurii IX 660
 Cynosura VIII. 179
 „ observata navigantibus III. 219

 Dahae VII. 429
 damnum — annum conf. III. 452
 decurrere, militare verbum X. 238
 defectus (partic.) = debilitatus I 695
 deferre, depellere, detulit — depulit IV.
 100
 delectus an dilectus III. 181
 Demogorgon VI. 697, 744
 densus — tensus III. 531
 dependere pro impendere VIII. 100
 deprehendere = comperire IX. 826
 depressus — deprensus VI. 505
 directus — decretus IX. 556; antiqua
 orthographia pro directus IX. 675
 derigare = rigidum facere? IX. 675,
 VI. 88
 derigesco I. 246, II. 78
 descendere ferro I. 31, cf. desiderare
 desiderare —, descendere III. 630
 destituere II. 728
 devertere aliquem II. 470
 di melius II. 537
 Diana Nemorensis III. 84
 Dipsus, fluv. in Cilicia VIII. 255
 dribere V. 398
 discutere VI. 83
 distributiva pro cardinalibus VIII. 445
 diva adiective Praef. vol. II. p. III — et
 nulla conf. III. 314
 divido — devincio conf. II. 11
 L. Domitius Ahenobarbus II. 479 VII.
 217, 600
 donare = remittere IV. 764, VII. 850
 donec = quamdiu cum coni. II. 435
 dorsum in littore (rif) IX. 323, 309
 Dotion in Thessalia, Lucanus pro eo
 Dorion VI. 352
 Drusus, M. Livius Drusus VI. 796
 ducere fluctus ad sidera I. 416
 dum — cum VIII. 493.
 durare VII. 479.

 E brevis in perf. — erunt IV. 771
 effundere muros? I. 383
 effusi campi, urbs = largi I. 605
 egerere — erigere IV. 644
 „ cavernis cineres et cavernas (ci-
 nere) VI. 293
 egredi aliquid pro adscendere VII. 594
 elisio syllabae longae II. 377
 en — in III. 28
 enumerationes in Lucano male structae
 I. 465, II. 364, III. 191, VI. 368
 Enyo — Erinyes I. 687, X. 50
 Ennaeus, Hennaeus, Aetnaeus VI. 293.
 ergo initio sententiae, ut *nempe* IX. 55
 „ ultima brevi et longa IX. 256
 erepere aliquid III. 600
 equus — eques VI. 82
 es per aphaeresin 's VI. 616; es non
 omittit Lucanus IX. 604

- est in fine versuum II. 142. Omissum II. 416, post *ubi* III. 450
 et postpositivum VII. 244
 etiamnunc, non etiamtunc Lucanus VII. 657
 evanescere de vino (verschalen) X. 166
 evincere vulgo metaphorice, ad animum relatum VII. 125
 exagitare curas = excitare VIII. 44
 exc̄id̄ere, contrarium verbi inc̄id̄ere VI. 313
 excivit — quaesivit II. 572, IV. 611
 excutere alicui aliquid i. q. expellere, amovere I. 69
 „ aliquem = eicere V. 209 (p. 191. b)
 exigere enses IV. 565 VIII. 656
 „ pro agere, peragere (diem VIII. 376
 exiit — excivit III. 112
 exilio, perfectum exilii I. 438
 exolvere = purgare VII. 262
 exonerare aliquid IX. 880
 exultare pro exundare IX. 798
- Falernum in Aegypto maturatum X. 162
 fata *αἴρεσις* VI. 123
 fastigium = niveau II. 684, IV. 295
 fastibus pro fastis X. 187
 ferire terga VIII. 6
 „ claustra = attingere IX. 864
 fetus — fecundus conf.? II. 389
 fidere, spicula fidentia ferro? VIII. 303
 figere fligere conf. III. 457. Vid. adfligere
 figura etymologica II. 32
 fluere de serpente III. 421, VI. 408
 fluvidus VI. 89
 fluvii = fluctus, fluenta VII. 224
 fortuna, debet cuique partem sui VI. 4
 frons = species IX. 207, 740, 1063
 fucus — succus X. 128.
 fugit nos res IV. 223
 fuleiri aliqua re V. 316
 fuleit — fulget X. 122.
 fulmen nubibus exprimitur I. 151
- Galli (sacerdotes) I. 566
 genetivus pretii VII. 280
 „ qualitatis VIII. 158, 245
 gentes populi exceptis Romanis I. 93
 gerere — regere IV. 661
 gerundivum post parcere et negare I. 147, IV. 804
 glans liquefacto plumbo VII. 513
 globi e muris obsessis devolvuntur II. 450
 glossemate textus corruptus VII. 180 et 304
 Graeca terminatio — on propter metrum II. 466.
 gyrys equi VI. 87, 288
- Habenas totas dare II. 500
 habrotonum male adspiratur IX. 921
 haec fem. plur. ap. Luc.? VII. 387
 harmonia praestabilita VI. 606, VIII. 569
 haud, haut VI. 286
 haurire, ignis haurit aliquem et: haurit aliquis ignem X. 71
 Hecate VI. 699.
 hemistichia ordinem mutarunt IX. 700 (col. b), X. 179 (col. b), V. 94
 Herceus Iupiter IX. 979
 Herous ab Hero IX. 955
 Hesione IX. 970
 hexametri ultimum vocabulum sensu cum proximo cohaeret VI. 761
 hic = tunc VI. 29
 hippomanes VI. 455
 hodie asseverandi particula VII. 120, 257
 horror terror VII. 773
- I a librariis vocabulis praefixum ut: ispes, simm. X. 247
i in Pompei simm. pro I longa VIII. 161, Praef. vol. II.
 iacio, composita habent unam *i* cf. subicio iam non III. 228
 „ in itineris enarratione III. 250
 iamdudum = quamprimum II. 524, IV. 545
 Ianitor Orci diversus a Cerbero VI. 702
 ictus — actus III. 460, IX. 319

- Ilium novum IX. 9
 in comp. cum participiis subinde ambigam significationem habet VIII. 787, IX. 852
 in euro (ut: in oriente) pro: ab euro (?) VIII. 111
 incessere, perf. incessit V. 680
 incassum et in casum II. 263
 inde pro gen. part. VII. 585
 indespectus locali sign. in quem non despicitur VI. 748
 indicere iter VI. 330
 " = nuntiare II. 4.
 Indorum mors voluntaria III. 238
 inducere caliginem, simm. I. 543
 " adducere cutem IV. 288 cf. add.
 inermis num pro: impar gerendis armis VIII. 525
 infinitivus per epexegesin III. 595, I. 424, constructus (perdant velle) IV. 280, 339, 354
 " subi.: „crescere cursus erat” VI. 346
 " in exclamatione VI. 725
 " post adiectiva IX. 1040
 ingens c. genetivo VII. 271
 inhibere remos et remis III. 659
 inpellere bellum V. 330
 " = diruere VI. 122, impulsus VI. 161, IX. 40
 inpellit — inplevit I. 555
 inpetere VI. 220, 304
 inputare VIII. 657
 inspirare aliquid VII. 768
 inter de opportunitate (omstandigheid) VIII. 402
 intercludere animam IV. 367
 intermanere abs. pernoctare VI. 47
 interpolatio recepto vocabulo ex proximo versu VII. 180
 interrogatio recta pro obliqua in indicativo I. 126, IX. 563
 invadere arma I. 242, IX. 198
 invidia = odium IX. 749
 Ionos VI. 401
 ira — aura IV. 725
 ire per omnes = celebrari X. 195
 iubere, inf. act. sine obiecto post iubeo V. 374, X. 347
 iugulo provocare, quaerere IV. 275, VII. 433
 Iulia filiam, non filium peperit I. 111, IX. 1049, X. 77
 iussa iusta III. 228
 iusta dare IX. 68
 iste = hic III. 125, V. 287, IX. 867
 it in perfecto verborum eo et peto exiit contractum X. 282, cf. incesso

 L — t conf. neclecto nec tecto II. 467
 l — r „ artius — altius III. 654
 labor de luna eclipsin patiente VII. 4
 late possidere VII. 419
 latiaris — latialis I. 535.
 Lentulus L. Cornelius Lentulus cons. a. 49 VII. 217
 levare castra IV. 18, puppes IV. 418
 Lethon fluvius IX. 355
 librare, vibrare dist. III. 433
 Libys — os adi. IV. 613
 limes linea parallela VII. 866
 littus cf. dorsum
 Livius fons Lucani II. 473, 593, III. 181, 339, 440 (V. 28, 29) V. 499, VII. 326, VIII. 91, X. 472, 521
 Lucanus, versus a L. moriente pronuntiatu IX. 811.
 luere = absolvere IV. 243 (fin.)

 M et n conf. III. 452
 manes umbrae mortuorum etiam in inferis VI. 599
 " Imperatorum VI. 809
 " in plur. de uno homine VIII. 834
 " = ossa IX. 1093
 M. Marius Gratidianus II. 175
 marmora — murmura IX. 349
 Mars, Martis et mortis amator VIII. 364
 materia et materies, VIII. 136
 medius — mersus I. 260
 " media dicuntur quae rem quampiam mediam includunt III. 275, IX. 122

- melius di III. 111
 mens, mente = consilio VI. 1
 mentior dominum V. 386
 meridiaan cf. cardo
 Meroëticus — Mareoticus X. 117^b
 met (vosmet) num epici usurpent IX. 1081
 Metellus, Q. Caecilius Metellus Pius.
 Scipio, Pompeii socer ad II. 473, VII.
 217, 222
 minaces oculi, corr. ex iacentes II. 26
 mirari = stupere II. 27
 momenta rerum, simm. VII. 117
 mores accipere et simm. X. 328
 mors — mos IX. 758
 multum diversus et simm. IX. 190
 mundus, sidera mundi VI. 816
 mutare diem VIII. 217
 „ — nutare conf. II. 651

 Nasamones IX. 448
 n ante s thesaurus, formonsus alia
 VIII. 48
 ne breviter pro: timens ne IX. 52
 ne interrogativum pro num, quisquamne
 VIII. 31, X. 99
 ne pro: ut non VII. 406
 nec — neque I. 632, V. 348
 necromantia VI. 619
 negatio continuatur per alterum mem-
 brum sine particula negativa II. 40,
 364, 391, 439 et al. contra VIII. 627
 negare de equo non obtemperante, de
 terra sterili etc. VIII. 3
 nempe — namque IV. 228
 Nesis VI. 91
 niger et ater dist. IX. 5
 „ — piger ib.
 nimium — multum conf. II. 673
 nocens pro noxius VIII. 484
 nocturnus — nociturus IV. 329
 nolet — non volet conf. II. 264
 nomen — numen I. 608
 nomen libertatis = libertas II. 303
 „ famae VI. 257, 605
 nomina appositum ad Drusi (nominati-
 vum) et simm. I. 310, X. 150

 nomina, Torquata nomina, homines quo-
 rum nomina Torquatosaequant VII. 584
 non cum inf. pro verbo contrariae sig-
 nificationis IV. 753
 „ pro in- III. 25, V. 58, VII. 805,
 IX. 940
 non = ne dicam VIII. 554
 notus flat ab aequatore, non ultra X. 50,
 ὑπερότιοι IX. 877
 novatae significationes cf. iugum, capu-
 lus, pessum, pavio, manes, indespec-
 tus, abstineo
 nubes = vapor VI. 90
 „ = velum, rete VI. 625
 nudus de solo etc. II. 89 (p. 45^b) VI. 519
 nullus = non VII. 25, 788
 numerus de re vili II. 111
 nunc — nunc VIII. 724
 nupta translata limen II. 359
 nusquam — numquam conf. II. 587
 nutrimenta — instrumenta? IX. 70

 O finalis cf. Cato, ergo, Praef. vol. II.
 obstreperus? IX. 958
 obvius VI. 3
 Oenone IX. 973
 omissio syllabae ante similem I. 31
 omnis, per omnes gladios simm. VI. 122
 opponere — apponere VII. 567
 orbis mensa *μυρόζυλος*; rotunda IX. 430,
 X. 144
 „ = populus, s. imperium Rom. VII.
 672
 ordo verborum liberior II. 426, 548,
 III. 679, V. 800, VIII 300 (apposita
 includunt nomen, quod explicant), VIII.
 343, IX. 193, X. 32
 ordo, longus ordo = l. militia (langzame
 bevordering) VI. 145

 P — v conf.: repelleret, revelleret II. 384
 p et t confusae VII. 451
 Palinurus et Paliurus IX. 42
 Palladium IX. 990
 par, de gladiatoribus, de Caesare et
 Pompeio VI. 3

- par — pars IX. 45
 Paraetionium X. 920
 parenthesis I. 102, III. 606
 Parrhasius quod Mercurii (Parrhasii) est IX. 660
 pars, easdem partes habere, de zelfde afmeting hebben VII. 633
 partes facere IX. 97
 participium pass. pro subst. abstracto I. 5
 „ passivum in temporis aut facti definitione omissum (e. g. post Romam sc. conditam, Pompeius = interfectus P). 474, VII. 693, X. 103
 „ fut. act. propensionem significat IV. 16, V. 367, IX. 717, conditionale IV. 318
 parvum sanguinis? II. 128, parvus cruor IV. 239, IX. 380
 patere — petere VI. 139
 patior om. me esse, posse pati V. 313
 patronymica pro primitivis VIII. 407
 p̄vio, p̄vi? V. 525
 Penates semper plur., etiam tugurii II. 384
 „ Troiani IX. 990
 penetrare transit. VIII. 215
 Pelusiacus Canopus male iungit L. et alii eius exemplo VIII. 543
 pendī pro pependi II. 384
 per te, omisso oro X. 370
 perspectus substantivum dubium VI. 484
 percussus — perculeus VII. 468
 personae nomen pro eius qualitate: dux pro peritia ducis, simm. X. 134, VII. 267
 perire = frustra esse VI. 134
 pes, pedes navis VIII. 185
 pessum VII. 162, VIII. 271, III. 674
 pestis equorum VI. 134
 Petronius VII. 424
 Pharsalia non uno tenore perscripta VI. 619, quid ex mente poetae continere debuerit VI. 813, cf. I. 678—694
 „ = regio IV. 803, bellum ibi gestum VI. 313, VII. 61, IX. 232, carmen IX. 985.
 Pharsalus et Philippi confusa I. 693, VII. 592, 854
 Phaselis urbs Ciliciae VIII. 251
 Philippi in Thessalia a poeta collocantur VII. 854
 Phocis (Phocaea) exusta III. 340, et Phocaea conf. III. 53
 planetae caelum cohibent X. 199
 Platonica in descriptione itineris animorum post mortem IX. 9.
 pluralis de una persona: pectora, manes, voltus IX. 173, cf. 186
 pondera de aequilibrio II. 669
 poni sub aliquo de subiecto personali VII. 704
 Pompeii laudes, eius vitia excusata II. 479, 597, VII. 233, cineres VII. 34
 Pompeii mores pro re nata mutati VII. 678
 popul multitudo IV. 801
 portitor IV. 57.
 potens i. q. *δυναστεύς* I. 111, 270, IX. 176
 potens c. infinitivo IX. 1040
 potestas de homine IX. 1077, X. 137
 prae p̄ ante p omissum IV. 112
 praecipitare transit. = maturare V. 795
 praeducere nubila VI. 466
 praeponderare aliquo VI. 602
 praepositiones postpositae: super, in II. 675
 praesens in pactis et conventis X. 357
 premit ventus navem IX. 332
 productio in arsi I. 642, II. 565, VIII. 358, IX. 347
 proibere, probrum V. 540
 proiecta et porrecta regio VIII. 442
 promittere elatas manus I. 388
 „ sc. sibi IV. 112
 „ pro minari X. 452
 pudere personale VIII. 495
 puppim et puppem III. 592
 Psylli IX. 897, 899, 910
 Qualis, qualiter in comparatione sine verbo III. 470
 Quantitas Atūrus I. 420 Sabbūra IV. 722

- Batāvus I. 431 Edōnis I. 675 Pÿrene
 IV. 82 Phocāis III. 301, cf. Rhoet̄ou
 que — que apud Lucanum IX. 1002
 „ laxior iunctura per - que (terwijl)
 II. 397, VIII. 1100, IX 730
 „ primo sententiae vocabulo adhaeret
 IX. 951
 „ = sed III. 29, VI. 28, IX. 147, 730
 quis pro quibus VII, 625, VIII. 390
 quis pro uter VIII. 185, 193
 quot — tot conf. VI. 129
- R et n confusa I. 687, IX. 288
 rapax — capax I. 461
 rapere urbem, maenia III. 99
 rapere iter IV. 151, classem = raptim
 instruere IX. 220
 recessus — recursus IV. 514
 recipere corpus, cervicem II. 604
 recoquere enses VII. 145
 refusus = circumfusus VIII. 797
 regere cf. gerere
 regna locus in quo quis frequenter ver-
 satur sive dominatur (translata notione)
 IX. 667
 relativa constructio relicta VIII. 400
 relativum in secundo membro omis-
 sum: „iacet qua zona et (quam)” IV. 106
 relinquere pro destituere VIII 59, X. 390
 renovare — revocare, I. 600
 repagula I. 294
 repetitio eiusdem vocabuli post breve
 spatium I. 293, II. 165
 respicere = a tergo videre VI. 184 X. 543
 retrimentum VIII. 702
 ringi VII. 782
 Rhipaeus per h scribendum IV. 118
 Rhoet̄ion IX 968
 rombus magicus VI. 460
 rotare caput VIII. 673
 Rubicon, Caesar nd R. I 185, VIII 254
 ruina VIII. 528
 rupibus — turribus VI. 18
- Sabeae virgae IX. 820
 abinae virgae IX. 820 aq.
- saccharum III. 237
 saecula = vita, mores X, 710
 saevus scaevus I. 548
 Saitae IX. 821
 saltim II. 15
 Saeava superstes fuit pugnae commissae
 X. 543
 scopulosus — scruposus conf. II. 619
 scorpio in sidera relatus IX. 836
 L. Scribonius Libo Etruriae praesidet
 II. 462
 secare marmor X. 114
 sector (institor) populus I. 178
 secretum = taciturnitas III. 313 sq.
 sed omisum II. 58, 734, IV. 160, V. 175
 semel (eens voor al) — simul III. 296,
 VI. 757
 sericae vestes X. 142
 sero insero, prosero, exero II. 543, IV. 406
 serpentes, unde L. notitiam eorum ha-
 buerit IX. 700
 servare = observare IV. 427
 servile timere IX. 28
 setius VI. 286
 seu oblitteratum per si VI 554, VII.
 567, VIII. 122, IX. 327, 401, semel
 positum pro: vel si VII. 567.
 sibilibere adhaeret nomini rei, referendum
 ad possessorem II. 391, IX. 404, 757
 „ stare et simm. X. 115.
 sic eat! formula II. 304, V. 297
 sidere de telis VIII. 303
 simplex pro composito regere = erigere
 IV. 475, 552, pensare — compensare
 IX. 685, fero — refero (narro) IX. 1029,
 haurio — exhaurio X. 337 cf. stinguere
 sinus de margine vulneris IX. 769
 sol alitur terrae exhalatione VII. 4
 somnus populi proverb. VII. 28
 sors aandeel, malorum IX. 66
 spargere = proicere, praecipitare etiam
 de uno IX. 748
 stare de meretricibus VIII. 411
 statio, imperium I. 45
 stinguere = extinguere, num pro distin-
 guere? IX; 713

- Stoica II. 10, IX. 568 sqq., X. 258,
 cf. harmonia, conflagratio
 stratum — servatum III. 524
 stridēre VI. 179 et stridēre VI. 690
 sub de motu in locum depressum, sub
 inferos etc. VII. 574
 subicit — subigit VII. 574
 subicio — obicio VIII. 740
 submittere fruges dicitur cultor IX. 182
 subnectere vela IX. 327
 subsidere = subicere V. 226
 substantivum pro adi. cf. Libys; Cor-
 nelius IV. 656, Praef. vol. II.
 subtextus — subiectus IV. 104
 succentor VII. 607
 Suevi II. 51
 sulcus — succus IX. 627
 „ fulminis X. 502
 superare — superesse conf. V. 211
 suspendere = fulcire III. 397
 Syhedra portus Selinuntis VIII. 259
 Sylla II. 139 (per y)
 tabum et tabes VII. 791
 tamen sine verbo c. adi IX. 488
 tanti, est tanti VI. 768
 tempora vitae IX. 234
 tenere — tueri conf. II. 381
 tensus et tentus III. 734
 terra — testa conf. IX. 648
 textus — tectus conf. V. 517
 tesca — tecta conf. II. 426
 theatrum Pompeium VII. 13
 Thebae Boeoticae et Phthioticae con-
 fusae VI. 355
 Thessalia VI. 333, sqq.
 „ pro bello ibi gesto VIII. 428, 510
 Titaessus VI. 376
 toti = omnes IX. 808
 totus = prorsus? VIII. 336, IX. 831
 trahere (in carcerem) IV. 222
 transfuga, exul mundi VIII. 335^b
 tremere — premere VI. 237
 trepidus = tremens IX. 675
 tunc (non: tum) Lucanus I. 565
 „ ubi — tunc, si — tunc II. 631.
 postquam tunc VI. 684
 tus adulteratum letale IX. 820, sq.
 typhones VII. 156
 Ultra c. abl.? IX. 605, IX. 637
 umbrae de uno X 524 = manes
 „ dextrorsum aut sinistrorsum
 motae III. 248
 „ — undae (?) VIII. 505
 urbes = populi IX. 685
 uri virgis V. 175
 usus, in usu esse pro: usui esse VI. 561
 Vacat fere i. q. licet II. 377, VII. 137
 vapor = calor V. 24
 variatio temporum VI. 237, IX. 12
 vela — beila IV. 688
 venturi = posteri IX. 985
 ventus siccus est vapor terrae IX. 418
 verbalis significatio substantivorum, ca-
 sus = τὸ cadere II. 677, ictus, V. 372,
 fructus V. 794
 vergere IV. 525, VII. 504
 „ — mergere I. 54, IV. 525
 „ surgere IX. 719
 Vergilium aemulatur Luc. I. 416.
 versus a poeta facti sed alieni a loco
 II. 416, 417, V. 77, 78
 „ interpolati IV. 78, 171, 251, 774
 „ a primo editore omissi IV.
 677, sq.
 vertigo rerum VIII. 16
 Vestinus — Vescinus conf. II. 424
 vincere spatium IX. 326
 „ = superiorem esse VII. 355
 vinum cf. evanescere, Falernum.
 volnus = telum III. 568
 Vosegi — Vogensi I. 467
 x et s conf. II. 672
 Xerxes, Xerses III. 236

ADDENDA ET CORRIGENDA.

Indicati sunt loci Lucani e vol. V Corporis Glossariorum Latinorum ed. Goetz, quod ad vol. I adhiberi nondum poterat; porro suppleta Var. Lect. (per *O vulgo*) ubi hoc indicium, in Annotatione quoque positum, in Var. Lect. repetendum non putaveram; denique Weisiani textus falsas aliquot lectiones, quae me nolente subrepserant, removi.

Vitia typographica perpauca sunt.

Vol. I.

- p. 2 V. L. versu penult. leg. 7. 10
pro 7. 13
- „ 5 V. L. v. 3 leg. mixtis O.
- „ 7 V. L. dele: male VU(Stht)
- „ 8 v. 130 longoque — ducem (131)
l. CGL. V. 188
- „ 17 306 nemus omne (sic) l. Placidus
cod. Par. CGL. V. 120
- „ 20 V. L. leg. 341 cum duce OTL
vulgo.
Ib. ad 341 add. vid. vol. I. XLI
- „ 22 V. L. ad 397 add. l. Placidus Cod.
Par. CGL. V. 112
- „ 26 V. L. 461 capaces O vulgo
Ib. V. L. 463 leg. crinigeros O
vulgo. Cirrigeros Lips.
- „ 31 v. 571 leg. maenibus
- „ 32 v. 580 leg. e medio
Ib. V. L. dele: 580 e medio A
- „ 33 V. L. ad 604 leg. MVA
- „ 35 V. L. 633 post: *pectore* l. UTA (e
in ras.)g.
Ib. V. L. versu penultimo leg.

Vol. I.

- nulla sine UmEA Prisc., nulla cum
MVL (cum *in ras.*)
- p. 37 V. L. 663 cur — suos (664) l.
CGL. V. 221
- „ 40 ad 13 leg. quae extat in MA
- „ 42 V. L. 48 urbes exc. fer. l. CGL.
V. 195
Ib. versu pen ult. dele: ignes AG
Ib. v. 57 leg. ignis.
- „ 43 V. L. 61 uter imperet urbi (sic)
l. CGL. V. 255
- „ 44 V. L. v. 1 post Deuerling add.
CGL. V. 130
Ib. v. penult. leg. 4 *litt. M*, 85
cimbris M₁B (non g), cimbri ser-
vate vulgo
- „ 45 ad 89. *Actus* alii pro itinere usur-
pant. Cod. Vatic. saec. X CGL.
V. p. 520 „iter inter vicinas
(villas add.?) quatuor pedum
latum”.
- „ 47 V. L. 126 add. neglectum O vulgo
(cf. ann.)

Vol. I.

- p. 48 V. L. **133** add. pararent Vulgo (cf. ann.)
- „ 56 De „mori in” conferri nunc potest P. Langen ad Val. Fl. II. 641
- „ 57 v. 273 leg. laetae
Ib. V. L. **275** num (sic) prael. — magni (276) l. (omisso Lucani nomine) CGL. V. 193
- „ 58 V. L. **291** terra labat l. CGL. V. 214
Ib. **306** et 61.4 H, lege: et II. 61.4 H.
- „ 65 V. L. **429** leg. v (pro V)
- „ 69 V. L. dele ut inutile: fluviisque MVU
- „ 78 ad 650 v. 2. scribe: sed „numquam patiens.
- „ 82 V. L. **711** leg. paratas O vulgo (cf. ann.)
- „ 84 V. L. Subscriptio, Paulus, etc. in U adest, cf. Praef.
- „ 91 V. L. v. 3 post: glossarum add. CGL. V. 239
- „ 93 V. L. **138** add.: permiscuit O vulgo (cf. annot)
- „ 94 V. L. **140** serventur MAUG
Ib. ann. ad 143 v. 3 post collega adde: quem argum. libri III Veturium dicit, (cf. Comm.), distinguendus a Cotta, qui m. Maio (i. e. mense aut amplius post Lucani narrationem de aerario direpto) Sardiniam etiam tunc pro Pompeio tenebat (cf. ad 59), Metello suadet, rell.
- „ 98 V. L. v. ult. leg. 186 (pro 136)
- „ 99 V. L. **215** sic fama O vulgo (cf. ann.)
- „ 101 V. L. **250** add. duces O vulgo (vid. ann.)
- „ 103 v. 280 Essedoniae cf. Heins. Syll. Epist. III. 459
- „ 104 Vide folium correctum 104
- „ 109 v. 400 fort. aethera
- „ 110 V. L. **410** add.: praebentibus O vulgo (cf. ann.)

Vol. I.

- Ib. ann. ad 420 v. 3 excelsae, add. trabes.
- p. 138 v. 134 leg. Venetus.
V. L. **135** l. CGL. V. 172 ubi legitur: conficitur bibola M. carta papyro
- „ 143 V. L. leg. [Serg.] IV. 553. 7 K.
- „ 147 V. L. **280** sica minaces l. CGL. V. 188
Ib. ann. ad 288 iniuria negavi *inducere* pro *sibi inducere* dici posse, cf. ad I. 544.
- „ 148 V. L. **295** add. rastris O vulgo
- „ 150 V. L. **332** iciuna (sic) solvant l. CGL. V. 175.
Ib. **333** meroenem (sic) c. s. a. l. ib.
- „ 154 ann. ad 420 add. cf. Iuvenalis 15. 127, Strabo XVII. 1. 4 et effigies Herculis in rate Berl. Philol. Wochenschrift 1897 S. 373
- „ 177 V. L. **801** leg: proditura s. s. ai (supra tu) M, prodiura s. s. ta (supra ii) A, cf. Mnem. IX. 20
Ib. V. L. **806** add. potentes vulgo (cf. ann.)
- „ 180 V. L. **5** nova nomina l. CGL. V. 199
Ib. V. L. **8** belli pro munia partes l. Placidus Cod. Par. CGL. V. 118
- „ 183 V. L. **62** regia lagi l. CGL. V. 143
- * 184 V. L. **74** delphica Thebanae l. CGL. V. 188
- „ 185/6 vid. folium correctum.
- „ 190 V. L. **175** leg. flammasque (pro: flammaque)
- „ 191 v. 195 dele: o. Ib. V. L. leg: [o] O
- „ 193 v. 233 leg. tumidis
- „ 210 V. L. **549** lurida pallens l. Placidus cod. Par. CGL. V. 114
- „ 212 V. L. **588** manum AVU, manus MBG
- „ 216 V. L. **660** pro: VI. 21 Pn” legatur: VI. 153
Ib. **663** iussa plebe, add. CGL V. 198.

Vol. I.

Ib. 671 post „Prisc. 391.7” in-
scendum II.

p. 221 v. 760 leg. cesserunt pectore

Ib. dele V. L. ad 760

Vol. II.

p. 20 Ad v. 341 scholion habere videtur
Placidus cod. Par. CGL. V. 126

„ 24 V. L. versu penult. ab initio
excidit A, et versu ult.: cum

Ib. ann. col. 1 v. 3 supple: Pⁿ

„ 25 v. 420 l. CGL V. 147, legens:
grassatur.

„ 32 ann. v. penult. leg. XIX b^r.

„ 35 ann. ad 596 v. 9 leg. LaBat
(pro LaVat.)

„ 37 V. L. 635 cess. leges (ex: leves
correctum) l. CGL V. 194

„ 44 v. 1 leg. Ceres.

Ib. V. L. v. 1 pro G: O

„ 60 columna 2 v. 11 ab inf. leg.
tradere

„ 61 col. 2 v. 3 l. copias

„ 80 V. L. 548 leg. non illic O vulgo.

„ 85 V. L. v. 623 leg. quis pectore
tela transmittat AG, qui pectora
BVUM, transmittant aVUM

„ 86 cf. Fronto ad M. Caesarem 44,
p. 67. 16 Nab. „decem partibus
malim” tienmaal zoo lief, Gronov.
ad Cic. Fam. I. 2 (Suringar)

„ 104 V. L. v. 1 leg. currens VG

„ 106 V. L. vers. ult. dele: erinys O
vulgo

„ 110 ann. ad VIII. 158. „Fortasse geni-
tivus qualitatis iungendus cum

Vol. II.

coniuge: „coniuge stantis adhuc
fati vixit quasi coniuge victo” =
coniuge adhuc constanter fortu-
nato vincente vixit quasi coniuge
victo” VAN WAGENINGEN

p. 112 v. 184 leg. Syrtim

„ 114 v. 231 leg. solusque c (sic O)

„ 115 v. 243 leg. littore (sic O)

„ 116 V. L. 260 dele: quo A, quo SG

„ 118 V. L. ad 290 dolenda (quo O)

„ 121 col. 2 v. 9 ab inf. leg. distinctione

„ 137 v. 615 leg. praebere

„ 145 v. 753 fortasse: „fluctu paene
relictus”, aestus minuitur, nondum
aquae recessus omnino factus
est, ita ut corpus sensim fluctu
relinquatur et in littore haereat”

VAN WAGENINGEN

„ 149 V. L. v. ult. leg. A (pro A₁)

„ 160 col. 2, v. 4 leg. Ep. V. 5.5 p. 336

„ 166 col. 1 *Ταρχονδήμοτος* cf. Heberdey
u. Wilhelm, Reise in Kilikiën,
Wiener Akad. d. Wiss. XLIV, VI
p. 28—30

„ 172 v. 334 leg. detrusit

V. L. 334 dele: detrusit CG (sic O)

„ 178 V. L. 432 add.: porrecta G.

„ 195 col. 2 v. 8 alibi quoque, add. X.
179, V. 94.

„ 211 in margine excidit: 955

„ 238 v. 293 leg. „feris — campos”.
Productio in caesura (*teris*) non
obtrudenda Lucano. In annot. ad
293 dele: „nunc firmatum —
flumen”.

**PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET**

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

